

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Марија М. Недељковић—Правдић

**ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖИ
ПОДЕЉЕНОГ ГРАДА: СЕВЕРНА И ЈУЖНА
МИТРОВИЦА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2021

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Марија М. Недељковић—Правдић

**ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖИ
ПОДЕЉЕНОГ ГРАДА: СЕВЕРНА И ЈУЖНА
МИТРОВИЦА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2021

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Marija M. Nedeljković–Pravdić

**LINGUISTIC LANDSCAPES OF DIVIDED CITY:
NORTH AND SOUTH MITROVICA**

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2021

УНИВЕРЗИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Мария М. Неделькович–Правдич

**ЯЗЫКОВОЙ ПЕЙЗАЖИ РАЗДЕЛЕННОГО
ГОРОДА: СЕВЕРНЫЙ И ЮЖНАЯ
МИТРОВИЦЕ**

докторская диссертация

Белград, 2021

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

др Јелена Филиповић, редовна професорка Филолошког факултета
Универзитета у Београду

Чланови комисије:

др Јулијана Вучо, редовна професорка Филолошког факултета
Универзитета у Београду

др Биљана Сикимић, научна саветница, Балканолошки институт Српске
академије науке и уметности

др Ивана Вучина Симовић, доценткиња, Филолошко–уметнички
факултет Универзитета у Крагујевцу

Датум одбране:

ИЗРАЗИ ЗАХВАЛНОСТИ

Изразе захвалности посебно упућујем менторки, проф. др Јелени Филиповић, која ми је вратила веру у образовни систем својом стручношћу, приступом и својим преданим радом. Хвала вам на разумевању, стрпљењу, поверењу, као и свим драгоценим сугестијама које сам са задовољством усвојила. У мени сте изазвали осећај дивљења и поштовања. Велику захвалност за стручну помоћ током израде ове докторске дисертације упућујем члановима Комисије, а посебно проф. др Јулијани Вучо на усмерењу и охрабрењу.

За велику подршку и драгоцене консултације и сугестије хвала свим драгим колегама и колегиницама из међународних мисија, невладиног сектора и медија на Косову и Метохији, а посебно Саше Илићу, Милану Милосављевић, Ненаду Максимовић, Душици Радовановић, Бојану Теофиловић, Мирјани Стојановић, Оливери Милошевић. Ауторка се посебно захваљује на помоћи: директорци *Радио Контакт Плус*, Драгани Милутиновић и професорци *Филозофског Факултета у Косовској Митровици* др Саши Микетић–Суботић, које су допринеле да анкетни упитник попуни велики број испитаника. Велико хвала свим испитаницима. Ауторка се захваљује и професорци Бранимирки Алексић–Хил на корисним предлозима и сугестијама. Велико хвала *Организацији за европску безбедност и сарадњу – Мисија на Косову* (међународна организација), невладиној организацији *Актив* и невладиној организацији *Центар за мир и толеранцију* што су издвојили време да истражим ставове релевантних актера по питању примене поштовање Закона о употреби језика.

Огромну захвалност дугујем мојој Јелени Војиновић, уз коју је свака препрека била лакша, са којом је мој осмогодишњи боравак на Косову и Метохији био непоновљиво искуство. Хвала Јело моја, што си ме бодрила, чувала кад је требало и била увек уз мене. Ти си мој синоним за пријатељство. Ти си моје Косово.

Хвала др Катарини Мајсторовић, не само што је имала довољно стрпљења да лекторише докторску дисертацију, већ и што ми је помогла да истрајем. Хвала др Маји Миличевић Петровић, која ми је помогла око статистичке обраде података, као и свим оним знаним и незнаним људима из српских енклава са којима сам путовала из Приштине, Грачанице, Косовске Митровице. Слушала сам ваше проблеме и делић косовског вилајета преживела са вама. Због вас је ова дисертација и настала, да бисмо могли слободно да причамо српски.

Захвалност дугујем својој породици, родитељима, Мили и Милошу, који су ми у тешким временима, изван свих њихових материјалних могућности утабали пут до циља на коме се сада налазим. Напоследку, истичем да највећу захвалност дугујем свом супругу, Ненаду Правдић, који је претрпео највећи терет одвојеног живота, а чије љубави, стрпљења, разумевања и моралне подршке никада није мањкало. Сва моја достигнућа су подједнако и твоја. Знам да си ти најпоноснији.

Ауторка

У Београду, мај 2021. године

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов: „Језички пејзажи подељеног града: Северна и Јужна Митровица”

Резиме: У докторској дисертацији која је пред нама указујемо на значај проблема језичког пејзажа подељеног града Косовске Митровице. Основна хипотеза рада је: *„Постојећа подељеност на северни и јужни део, током последњих двадесет година, некада јединственог града Косовске Митровице деловала је у правцу обликовања различитог језичког пејзажа под утицајем примене у пракси различитих правних прописа о језичкој употреби. Језички пејзаж утиче како на језичке, тако и политичке идеологије у два дела града: Северне и Јужне Митровице.”*

До потврђивања ове хипотезе ауторка је дошла одговарајући на следећа истраживачка питања: *На који начин језички пејзаж Северне и Јужне Митровице одражава језике и језичку политику подељеног града?, Како језички пејзаж осликава језички идентитет становника подељеног града?, Да ли је вишејезичност део идентитета подељеног града? Да ли су и у којој мери присутна обележја глобализације у језичком пејзажу подељеног града?*

Сprovedено је квантитативно истраживање лингвистичких и семиотичких обележја државних и приватних језичких знакова на одабраним локацијама. Квалитативно истраживање пружио је јаснију слику о преовлађујућим ставовима по питању употребе језика и вишејезичности у подељеном граду, али и имплементацији прописа о употреби језика на Косову и Метохији.

Језички пејзаж је сагледан из синхронијске и дијахронијске перспективе, што је јасно показало његову динамичност. Највећи допринос проучавања језичког пејзажа је увид у поштовање и имплементацију језичке политике, као и указивање на значај анализе политичких система који контролишу језички пејзаж. Бројни велики светски градови већ су добили описе и анализе свог језичког пејзажа, али то још увек није случај код нас. Ова дисертација је покушај да се пружи допринос у том правцу.

Кључне речи: језички пејзаж, Срби, Албанци, мањинска права, језичка политика, идентитет, вишејезичност, подељени град, Косовска Митровица, Косово и Метохија

Научна област: филолошке науке

Ужа научна област: лингвистика, социолингвистика

INFORMATION ON THE PHD THESIS

Title: “Linguistic landscapes of divided city: North and South Mitrovica”

Abstract: In the doctoral dissertation before us, we indicate the significance of the linguistic landscape of the divided city of Kosovska Mitrovica. The basic hypothesis of the paper is: *"For the last twenty years, the existing division into the northern and southern part of the once unique city of Kosovska Mitrovica has worked towards shaping a different linguistic landscape under the influence of different legal regulations on language use. The linguistic landscape influences linguistic as well as political ideologies in two parts of the city: North and South Mitrovica."*

The author confirmed the hypothesis by answering the following research questions: *How does the linguistic landscape of North and South Mitrovica reflect the languages and language policy of the divided city?, How does the linguistic landscape reveal the linguistic identity of the divided city inhabitants? Are there any features of globalization present in the linguistic landscape of the divided city, and if so, to what extent?*

The quantitative research of linguistic and semiotic features of government and private language signs at selected locations was conducted. The qualitative research provided not only a clearer understanding of the prevailing attitudes toward language use and multilingualism in the divided city, but also the implementation of regulations on language usage in Kosovo and Metohija.

The linguistic landscape is viewed from a synchronic and diachronic perspective, which clearly showed its dynamism. The greatest contribution to the study of the language landscape is the insight into the respect and implementation of language policy, as well as pointing out the importance of the analysis of political systems that control the language landscape. Many large world cities have already received descriptions and analyzes of their linguistic landscape, but that is still not the case with us. This dissertation is an attempt to make a contribution in that direction.

Key words: linguistic landscape, Serbs, Albanians, minority rights, language policy, identity, multilingualism, divided city, Kosovska Mitrovica, Kosovo and Metohija

Scientific field: philology

Scientific subfield: linguistics, sociolinguistics

САДРЖАЈ

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
1.1 Формулација проблема истраживања и истраживачког питања	2
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ	5
2.1 Концепт језичког пејзажа	5
2.2 Дефинисање и функције концепта језичког пејзажа	6
2.3 Методолошки и теоријски апарат	9
2.4 Мањинска језичка политика и језички пејзаж	11
3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДИСЕРТАЦИЈЕ	13
3.1 Циљ истраживања	13
3.2 Хипотезе	13
3.3 Научни и друштвени допринос докторске дисертације	14
3.4 Методе које ће се у истраживању применити	15
3.4.1 Извори за корпус	15
3.4.2 Методе	16
4. ИСТОРИЈСКИ И ПОЛИТИЧКИ ОСВРТ НА СРПСКО – АЛБАНСКЕ ОДНОСЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	17
4.1 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији до Првог светског рата	21
4.2 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији између два светска рата	29
4.3 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији од Другог светског рата до 1999. Године	32
4.4 Косово и Метохија под међународном протекторатом	35
4.5 Уставни положај Косова и Метохије после Другог светског рата	38
4.6 Демографска слика Косова и Метохије	41
5. МАЊИНСКА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И ОСТВАРИВАЊЕ МАЊИНСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА	44
5.1 Дефинисање концепта националне мањине и мањинског језика	47
5.2 Језичка политика и планирање	50
5.3 Језичка политика и мањинска језичка права у Европској унији	53
5.4 Европски стандарди заштите права припадника националних мањина	55
5.5 Мањинска образовна политика у Европској унији	60
5.6 Међународни и регионални правни оквири и стандарди применљиви на Косову и Метохији по успостављању међународне управе	61
6. ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА ОСТВАРИВАЊА ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – ПРОШЛОСТ И САДАШЊОСТ	64
6.1 Језичка политика и идеологија на територији Косова и Метохије до увођења међународне управе	66
6.2 Правни оквир заштите језичких права невећинских заједница на територији Косова и Метохије под међународном управом	78
6.2.1 Оснивање и мандат Канцеларије повереника за језике	82

6.2.2	Употреба језика на општинском нивоу	84
6.2.2.1	Употреба језика на уличним и осталим топографским знацима и натписима	86
6.3	Образовања мањинских заједница на територији Косова и Метохије по увођењу међународног протектората	87
6.3.1	Положај етничких заједница у паралелним системима образовања	90
6.4	Социолингвистичка реалност на Косову и Метохији	94
7.	ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПОШТОВАЊА ЗАКОНОМ ПРОПИСАНИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА ОД УВОЂЕЊА МЕЂУНАРОДНЕ УПРАВЕ	101
7.1	Истраживања међународних организација	102
7.2	Истраживања невладиног сектора	108
7.3	Истраживања државних институција	114
8.	КОСОВСКА МИТРОВИЦА – НЕКАД И САД	118
8.1	(Д)митровица од постанка до 1918. Године	121
8.2	Косовска Митровица између два светска рата	125
8.3	Косовска (Титова) Митровица од Другог светског рата до 1999. Године	128
8.4	Проблематични Север	132
8.5	Концепт подељеног послератног града	138
8.6	Подела Косовске Митровице под међународном управом	141
9.	МЕТОДОЛОГИЈА И ОПИС ИСТРАЖИВАЊА	150
9.1	Методологија ранијих истраживања језичког пејзажа подељених градова	151
9.2	Методолошки приступ	155
9.2.1	Просторни оквир истраживања	155
9.2.2	Временски оквир истраживања	166
9.2.3	Знакови	167
9.2.4	Кодирање знакова	169
9.2.5	Анкетни упитник	174
9.2.6	Усмерени орјентациони интервју са релевантним актерима	177
10.	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	180
10.1	Резултати анализе знакова/натписа	181
10.1.1	Етнички мешовито насеље (<i>Бошњачка махала/Lagja Boshnjake</i>)	181
10.1.2	Северни део града (<i>улица Краља Петра I</i>)	188
10.1.3	Јужни део града (<i>Rruga Mbretresha Teutë/Улица Краљице Теуте</i>)	195
10.1.4	Службене ознаке у подељеном граду	202
10.1.5	Поређење истраживаних подручја	207
10.2	Резултати и налази анкетног упитника	211
10.2.1	Друштвено–демографска анализа	211
10.2.2	Анализа познавања законске регулативе	217
10.2.3	Анализа перцепције језичког пејзажа	226
10.2.4	Анализа психолошког утицаја језичког пејзажа	234
10.2.5	Важност вишејезичности за становнике подељеног града	248
10.3	Анализа резултата усмереног орјентационог интервјуа	255
10.4	Додатна расправа и препоруке	263
11.	КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА И КОСОВСКА	266

АУТОЕТНОГРАФИЈА		
11.1	Трансдисциплинарна истраживања	267
11.2	Аутоетнографија као научна метода	269
11.3	Говорим аутоетнографским гласом: судите ми	271
12.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	279
	ЛИТЕРАТУРА	285
	ЗАКОНИ И ИЗВЕШТАЈИ	302
	МЕДИЈСКИ ЧЛАНЦИ И БЛОГОВИ	310
	ПРИЛОГ 1 – Употреба српског и албанског језика на званичним документима у периоду од 1966.–1999. Године	313
	ПРИЛОГ 2 – ШИФРАРНИК	318
	ПРИЛОГ 3 – Анкетни упитник на српском и албанском језику	325
	БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ	331
	Изјава о ауторству	332
	Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	333
	Изјава о коришћењу	334

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Докторска дисертација је подељена на дванаест поглавља. У **уводном поглављу** смо сажето изнели предмет нашег истраживања и у складу са тим дефинисали истраживачка питања.

У **другом поглављу** бавили смо се методолошком и теоријском поставком истраживања, као и критичким прегледом најзначајнијих теоријских радова који се баве проблемом језичког пејзажа и мањинске језичке политике, проучавањем досадашњег доприноса испитивања језичког пејзажа разумевању мањинске језичке ситуације, односно усаглашености званичне мањинске језичке политике на одређеној територији у вишејезичном контексту. У овом поглављу смо дакле, сумирали основне теоријске поставке и резултате у домену језичког пејзажа. У **трећем поглављу**, у складу са формулисаним истраживачким питањима, сажето смо изнели основне елементе пројекта, циљеве истраживања, допринос и хипотезе истраживања, а самим тим и на два недовољно истражена домена: језички пејзаж у руралном и меморијалном контексту.

Четврто поглавље је посвећено историјској перспективи српско–албанских односа на територији Косова и Метохије, уз сугестију ауторке о постојању две потпуно различите и противуречне историје српског и албанског народа на датој територији. У **петом поглављу** дефинишемо операционализујемо кључне појмове наше анализе и бавимо се приказом међународних прописа који се примењују на послератном Косову.

Шесто поглавље се бави националним законодавством у области заштите мањинских језичких права и образовања припадника мањинских заједница после сукоба на Косову и Метохији. Постојећа социолингвистичка реалност на датој територији „виђена је очима” утицајних албанских и српских лингвиста и књижевника. Ради бољег и потпунијег разумевања постојеће социолингвистичке реалности на датој територији, ауторка даје и приказ језичке политике и идеологије на територији Косова и Метохије до увођења међународне управе. **Седмо поглавље** обрађује примену прокламованих мањинских језичких права у пракси кроз представљање и анализу најзначајнијих извештаја релевантних међународних организација, невладиног сектора и „државних” институција о поштовању законом прописане употребе службених језика на територији Косова и Метохије, по успостављању међународне управе, са посебним освртом на предмет нашег истраживања.

У **осмом поглављу** ауторка се бави историјским развојем Косовске Митровице, од њеног настанка па све до данашњих дана, са посебним освртом на приказ најзначајнијих догађаја у развоју дате територије од Дмитровице до Северне и Јужне Косовске Митровице, разматрајући и феномен подељеног града. Ауторка полази од поставке да су друштвене, политичке и културне прилике на датом простору умногоме одредиле језичку стварност и ситуацију на датој територији.

Девето поглавље докторске дисертације посвећено је детаљном опису методологије прикупљања и анализе података коју је ауторка користила у истраживању. Поред квантитативног дела истраживања, ауторка је истраживање обогатила и квалитативним делом, где је путем анкетног упитника и усмереног оријентационог интервјуа пружила јаснију слику о преовлађујућим ставовима по питању употребе језика и вишејезичности у подељеном граду Косовска Митровица.

У **десетом поглављу** докторске дисертације представљени су резултати истраживања језичког пејзажа одабраних области у подељеном граду Косовска Митровица, анкетног упитника и усмереног оријентационог интервјуа. У **једанаестом поглављу**, у форми аутоетнографског наратива, ауторка је сопствено искуство поставила у контекст ширих друштвених процеса. **Дванаесто поглавље** докторске дисертације посвећено је закључним разматрањима како би дато истраживање могло да се упоређи са резултатима које су добили други социолингвисти. Поред тога, циљ је и да пружимо основ за даља истраживања језичког пејзажа.

На крају је обухваћен и списак литературе која је коришћена приликом израде ове докторске дисертације, односно наведени су сви радови који су у дисертацији експлицитно наведени, као и они радови на које се ауторка позива.

1.1. Формулација проблема истраживања и истраживачког питања¹

Косово и Метохија² данас, упркос једностраном проглашењу независности 2008. године јесте „незавршена држава” са ограниченим суверенитетом и подељена *de facto*³ на српски север и албански југ. Званични ставови влада у Приштини и Београду у вези са статусом Косова и Метохије су у колизији, као и по питању решења проблема на северу Косова и Метохије. Захваљујући другачијој и по Србе повољнијој етничкој структури у односу на остатак Косова и Метохије, део северно од реке Ибар је једини део територије изван контроле Приштине.

Сукоб, који се иначе сматра замрзнутим сукобом, треба посматрати у целини кроз две димензије: једна је однос Србије и албанске националне мањине, односно шири српско–албански сукоб, а друга однос Приштине и Срба на Косову и Метохији, односно албанско–српски сукоб унутар самог Косова и Метохије, који такође можемо да сагледамо кроз две димензије. Прва димензија је однос Приштине и Срба јужно од реке Ибар, а друга димензија је однос Приштине и Срба северно од реке Ибар. У складу са поменутим димензијама српско–албанског сукоба треба разматрати и постојећу лингвистичку реалност на територији Косова и Метохије.⁴

Право на употребу матерњег језика представља једно од најзначајнијих питања за све мањине које су у прошлости живеале и које данас живе на територији Косова и Метохије. По завршетку сукоба на територији Косова и Метохије 1999. године, међународна заједница се суочила са постојећим потешкоћама дефинисања одговарајућих критеријума употребе, признања и заштите језика мањинских заједница на датој територији. Привремена администрација Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК) доноси 2001. године Закон о употреби језика на Косову (бр. 02/Л–37 о употреби језика).⁵ На основама овог закона у оквиру косовског система, албански и српски језик добијају равноправан статус и постају службени језици на Косову⁶ у свим косовским институцијама и другим организацијама и предузећима која врше јавне функције и услуге (члан 1), а језици осталих мањинских

¹ Ауторка жели да напомене да је приликом писања *Формулација проблема истраживања и истраживачког питања* користила делове својих објављених радова који се баве језичком политиком на Косову и Метохији, посебно видети: Недељковић–Правдић, Марија. Имплементација правних докумената о употреби језика на Косову и Метохији. *Анали Филолошког факултета*, свеска I, 26 (2014в): 371–387.

² У стручној страног литератури најчешће коришћени назив је некадашњи назив покрајине – Косово. Током недавног сукоба на Косову, у стручној страног литератури користи се и „албанизована” верзија овог назива – „Kosova” (Kosovë на албанском језику). Ауторка ће користити званичну терминологију Републике Србије: Косово и Метохија, а назив Косово ће користити када разматра законе код нас непризнате тзв. Републике Косово. О свим другим термилошким недоумицама ће више речи бити у наредним поглављима докторске дисертације, посебно у четвртном поглављу.

³ *De facto* је латински израз који значи „чињенично” или „у пракси”. У правном речнику означава стање у пракси које може бити различито од правно прописаног, лат. *de iure* — „заснован на закону”.

⁴ Детаљније видети: Vladislavljević, Nebojša. Kosovo and Two Dimensions of the Contemporary Serb-Albanian Conflict. *After Yugoslavia*. Palgrave Macmillan, London. (2012): 26–42.

⁵ Закон о употреби језика на Косову усвојен је 2001. године УМНИК–овом уредбом бр.2001/9 од 15. маја 2001. године. Закон бр. 02/L-37 о употреби језика, Привремена администрација Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК). (2006), Доступно преко: http://www.assemblykosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf, [Званични подаци]. (Датум приступа: 10. фебруар 2014. године).

⁶ Детаљније видети поглавље 5.4 (а), 5.7 и 9.1.26 (а) Уставног оквира за привремену самоуправу на Косову, доступно преко: https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf. (Датум приступа: 05.02.2014. године).

заједница (турски, босански, ромски језик) налазе се у службеној употреби на општинском нивоу, према законом утврђеним условима. Закон је уврштен и у тзв. *Ахтисаријев план*⁷ који је усвојила тзв. Влада Косова 26. јула 2006. године, а непосредно након једностраног проглашења независности, овај закон је уврштен и у Устав тзв. Републике Косово (Doli et al. 2010).⁸

Законом дефинисана језичка права у косовском систему су у складу са највишим међународним стандардима. И поред тога што *Закон о употреби језика* (члан 31) налаже да косовске институције усвоје мере за промовисање употребе и равноправног статуса службених језика, у пракси постоје бројне потешкоће у имплементацији законом загарантованих права, између осталих и недовољно прецизно дефинисане санкције за оне који крше *Закон о употреби језика* (КСАМ 2013).

Иако правни документи о употреби језика гарантују велика права националним мањинама, годишњи извештаји *Организације за безбедност и сарадњу у Европи* (ОЕБС 2006–2018) су међу првима указали на кршење и изостанак примене постојећих правних аката, као и подељеност на основу језичких граница. Поред наведених извештаја ОЕБС–а и друге међународне организације, као и цивилно друштво и косовске институције су истакле да постоје недоследности у имплементацији правних аката о равноправној употреби службених језика.⁹

Предмет истраживања овог рада је анализа мањинских језичких политика кроз анализу језичких пејзажа Северне и Јужне (Косовске) Митровице¹⁰ и релевантне законодавне литературе у области језичких политика и језичких и мањинских права. У теоријској литератури је већ потврђено да је проучавање језичког пејзажа посебно занимљиво у двојезичном и вишејезичном контексту.

Идентификација системских шаблона присуства или одсуства писаног језика у јавном простору и њихов опис унапређује разумевање и тумачење мањинске језичке ситуације, односно усаглашености званичне мањинске језичке политике на одређеној територији у вишејезичном контексту са постојећим језичким пејзажом. Анализа корелације постојећих језичких пејзажа у Северној и Јужној Митровици и прописаних законских оквира у оквиру косовског система о употреби језика пружа добру основу за идентификацију позиција и статуса језика који се на овој територији говоре, као и за одређивање потенцијално доминантне позиције неког/неких од језика на овој територији у односу на друге језике.

Требало би нагласити да је до сада објављено само једно теоријско–методолошко истраживање усаглашености званичне косовске језичке политике и језичке стварности посредством језичког пејзажа главног града Косова – Приштине (Demaj – Vandembroucke 2013). Међутим, пошто је предмет истраживања овог рада поштовање мањинске језичке политике на целокупној територији Косова и Метохије путем примене *Закона о употреби језика* (бр. 02/Л–37 о употреби језика), мишљења смо да дато истраживање (Demaj – Vandembroucke 2013) не заузима у методолошком смислу холистички приступ овом питању јер не разматра имплементацију правних докумената о употреби језика и на северу Косова и Метохије. Стога је ова докторска дисертација усмерена ка потпунијем испитивању

⁷ План Мартија Ахтисарија је познат и под називом Свеобухватни предлог за решење статуса Косова, детаљније видети: Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. (2007). Available from: <https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>, [Data file]. (Accessed: 5. February, 2014). Свеобухватни предлог за решење статуса Косова доступан је и на српском језику преко: <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Sveobuhvatapredlogza.pdf>. (Датум приступа: 05.02.2014. године).

⁸ Детаљније видети: Устав Косова. (2008). Доступно преко:

<http://www.kushtetutakosoves.info/?cid=3,247>, [Званични подаци]. (Датум приступа: 6. фебруар. 2014. године).

⁹ Детаљнији преглед налаза извештаја цивилног друштва, владиних институција и међународних организација о поштовању равноправне употребе службених језика приказан је у седмом поглављу докторске дисертације.

¹⁰ У косовском систему, постоје две општине Северна и Јужна Митровица, док према српском систему, односно систему Републике Србије, до поделе општине није ни дошло, па је званичан назив Косовска Митровица. Ауторка ће овде користити углавном називе Северна и Јужна Митровица, јер разматра законе у оквиру косовског система.

поштовања Закона о употреби језика путем језичког пејзажа на примеру подељеног града Косовске Митровице, како би се испитало поштовање званичне језичке политике у Јужној Митровици, где је албанско становништво већинско и Северне Митровице, где је српско становништво већинско.

Наше главно истраживачко питање је: *да ли је постојећи језички пејзаж у складу са прописаним законским оквирима о употреби језика у оквиру косовског система?* На основу главног истраживачког питања логично се намеће следеће питање: *да ли неки од службених језика у званичној употреби на територији Косова испољава доминантност у односу на друге језике?* У складу са постављеним питањима, неопходно је прво одговорити на следеће потпитање: *шта су досадашњи „извештаји” који су прикупљали и обрађивали податке о имплементацији правних докумената о употреби језика идентификовали као главну препреку успешној имплементацији?*

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ ¹¹

У оквиру овог поглавља приказан је преглед најзначајнијих теоријских радова који се баве проблемом језичког пејзажа и мањинске језичке политике. Ауторка наглашава да ће у деветом поглављу детаљно објаснити методологију истраживања, као и начин на који ће извршити кодирање језичких знакова. У наредним поглављима, ауторка ће дати приказ најзначајнијих радова који се баве како самим концептом „подељеног града/подељених градова”, тако и њиховим језичким пејзажом, историјом Косовске Митровице у датом контексту и конкретним радовима о албанском и српском језику на Косову и Метохији од стране савремених албанских и српских социолингвиста.

2.1 Концепт језичког пејзажа

У овом поглављу се првенствено разматра концепт језичког пејзажа који се дефинише као писани језик у јавном простору, а пејзаж се користи као примарни извор података о језичкој ситуацији на одређеној територији. Језик у писаном облику налазимо свуда око себе, почев од излога радњи до саобраћајних путоказа, али у већини случајева му не придајемо много важности сматрајући га нечим што се само по себи подразумева (Gorter 2006: 1).

Пошто изложен и приказан писани језик, речи и слике у јавном простору могу обављати најразличитије улоге, укључујући и симболичку, треба интерпретирати њихово значење, поруке, сврху и контекст, јер је он напослетку „производ” комуникативне активности говорника и говорника (Shohamy – Gorter 2008: 1). „Јавни простор је место *par excellence*¹² где различити језици долазе у контакт” и представља једну од манифестација друштвене вишејезичности, која може пуно тога да нам каже о општим механизмима људског понашања (Edelman 2010: 1). Анализа писаног језика у јавном простору може се сматрати приступом за разумевање како је материјални свет симболично изграђен посредством визуелне језичке употребе (Ben-Rafael et al. 2006; Gorter 2013; Hult 2013: 510).

У складу са оваквим поставкама, можемо рећи да се последњих година све већа пажња посвећује проучавању тзв. језичког пејзажа¹³ (енг. *linguistic landscape*, веома често се користи и скраћеница LL¹⁴), као поимања и тумачења присуства и употребе писаног језика у јавном простору. Реч је о релативно новом пољу истраживања, које се веома брзо развија и које ужива све веће интересовање социолингвистике и примењене лингвистике (Gorter 2006; Edelman 2010; Litvinskaya 2010), посебно у вишејезичном контексту (Gorter 2006; Coulmas 2009; Edelman 2010), о чему између осталог сведоче и бројни радови и међународне

¹¹ Ауторка напомиње да је ово поглавље докторске дисертације, изузев закључних разматрања, објављено у часопису Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (детаљније в. Недељковић–Правдић 2015).

¹² Израз потиче из француског језика. Значење овог појма зависи од контекста у коме се користи, углавном означава изванредност, изузетност, савршеност, узвишеност, оно што је означено као *par excellence* је оно што је уникатно, прворазредно, без премца.

¹³ Гортер (Gorter 2013: 191) истиче да је било више покушаја да се термин „језички пејзаж” замени неким другим прикладнијим термином или описом, па наводи да су поједини аутори користили термин „етикетирање јавног живота” (енгл. the decorum of the public life у Ben-Rafael et al. 2006); „језички артикли у јавном простору” (енг. the linguistic items found in the public space у Shohamy 2006), „принт животног простора” (енг. environmental print у Huebner 2006); „речи на зидовима” (енг. words on the walls у Calvet 1990). Било је и аутора који су предлагали назив „семиотички пејзаж” (енг. semiotic landscape у Jaworski – Thurlow 2010 цит. у Moriarty 2014: 459), сматрајући га потпољем семиотике.

¹⁴ Иако је термин „linguistic landscape” прихваћенији, треба напоменути и да су поједини аутори (Backhaus 2009; Coulmas 2009) такође прихватили и назив „linguistic landscaping”, који се односи на планирање и спровођење активности везаних за језик знакова, док термин „linguistic landscape” означава резултат ових акција (детаљније в. Edelman 2010: 9–10).

радионице (Француска, Италија, Израел). Ово поље истраживања посебну научну пажњу добија крајем деведесетих година¹⁵ (Edelman 2010: 7).

Развоју проучавања језичког пејзажа умногоме је допринео и процес глобализације и миграција становништва (Backhaus 2006; Cenoz – Gorter 2006; Shohamy – Gorter 2008; Edelman 2010).

Слажемо се са мишљењем да видљивост и истакнутост одређених језика на писаним знацима чини језик маркером релативне моћи и статуса језичких заједница које живе на датој територији (Backhaus 2007). Проучавање језичког пејзажа посебно занимљиво у двојезичном и вишејезичном контексту, где умногоме доприноси опису и установљавању системских шаблона присуства или одсуства писаног језика у јавном простору (Demaj – Vandenbroucke 2013). Стога је и значајна особеност језичког пејзажа управо приказ такве језичке разноликости, са напоменом да „званични” језички пејзаж ретко представља истински одраз разноликог језичког састава друштва, што даље значи да је овај аспект примене језичког пејзажа ближе повезан са његовом симболичком функцијом (Puzey 2007: 11).

Значај проучавања језичког пејзажа лежи у разумевању датих језичких идеологија, употребе, мотива, варијетета језика који се појављује у јавном простору и утицаја на перцепцију статуса и употребе различитих језика, као и перцепцију званичне језичке политике дате области или региона (Cenoz – Gorter 2006). Визуелна информација о присуству језика свакако може утицати на перцепцију статуса различитих језика, па чак и на сопствено језичко понашање (Gorter 2007: 4).

Циљ анализе језичког пејзажа неког подручја је целовитији поглед на наше знање о друштвеној вишејезичности, са посебним фокусом на избор и утицај различитих језика, њихову хијерархију, применљиве прописе и аспекте писмености (Gorter 2013: 191). Досадашње истраживање мањинске језичке политике углавном је било усмерено ка проучавању питања замене језика, ревитализацију и одржавање језика, образовања мањинских заједница, док се мање значаја придавало видљивости,¹⁶ односно „писаном приказу” (енг. *written display*) присуства и употребе мањинских језика у јавном простору (Marten et al. 2012: 1–2).

Отпочећемо са дефинисањем концепта језичког пејзажа, његове употребе, сврхе и функције, а потом ћемо прећи на анализу теоријско–методолошких аспеката који произлазе из разноврсности теоријских и практичних усмерења у овој области. У складу са тим, пажњу ћемо усмерити на анализу корпуса теоријских и емпиријских истраживања значајних за предмет нашег истраживања.

2.2 Дефинисање и функције концепта језичког пејзажа

Језички пејзаж је стар колико и само писмо. Од најранијих времена људи имају потребу да јавно означе границе своје територије, како у географском, тако и у језичком смислу (Coulmas 2009). Сам концепт језичког пејзажа се користи на неколико различитих начина. Термин се првобитно употребљавао да означи општу „језичку ситуацију у датом региону или подручју”, да обезбеди појашњење „језичког мозаика” одређеног подручја (Lou 2009: 31), односно за опис и анализу општег стања језика у одређеној земљи (Gorter 2013: 191). Тако описан језички пејзаж може се схватити и као синоним појмовима попут језичко тржиште, језичка разноликост, језички мозаик, чиме се наглашава да се језички пејзаж односи пре свега на присуство вишејезичности у друштвеном контексту (Gorter 2006a: 1).

¹⁵ Интерес истраживача за јавне путоказе као извор информација постоји знатно пре краја деведесетих година. Истраживања која су спроведена током 60–тих, 70–тих и 80–тих година обезбедила су теоријску и методолошку основу за истраживања језичког пејзажа и његову примену (за детаљнији приказ неких од ових истраживања в. Backhaus 2006; 2007; Spolsky 2009; Edelman 2010; Gorter 2013).

¹⁶ Поједини аутори сугеришу да се упоредо са термином језички пејзаж користи и термин „језичка видљивост” (енг. *linguistic visibility*, детаљније в. Gorter 2006).

Сходно томе, концепт долази до изражаја и у области језичког планирања, односно језички пејзаж нас обавештава о језичкој политици и/или је одражава (Phillips 2011: 22). Питање етнолингвистичке виталности и перцепције језичких мањина о виталности матерњих језика је такође предмет проучавања ове области (Landry – Bourhis 1997; Puzey 2007). Међутим, дешава се да се концепт језичког пејзажа до те мере широко схвата да укључује и опис историје језика (Gorter 2006a: 1). Дакле, језички пејзаж је сложен феномен, а његово проучавање укључује мноштво перспектива и дисциплина. Стога и не чуди што је проучавање језичког пејзажа примену нашло и у испитивањима присуства и употребе језика мањинских заједница, односно усаглашености званичне језичке политике неке државе или региона са датим језичким пејзажом.

Истраживања о специфичним аспектима језичких ситуација довела су и до нових примена самог термина, за који се посебно везује опсег језика у текстуалном облику (Puzey 2007: 10). Највише цитирана и најшире прихваћена дефиниција језичког пејзажа од стране водећих истраживача у овој области (набројаћемо само неке од њих: Backhaus 2005; Cenoz – Gorter 2006; Lou 2009; Edelman 2010; Marten et al. 2012) јесте да је то „језик јавних путоказа, рекламних билборда, имена улица, места, радњи, као и јавних ознака на државним зградама који заједно чине језички пејзаж дате територије, региона или урбане агломерације”¹⁷ (Landry – Bourhis 1997: 25).

У суштини, овом дефиницијом се каже да језички пејзаж представља текст у јавном простору. Имајући у виду да се већина истраживања спроводи у градској средини, услед урбанизације и глобализације прикладнији назив је „језички градски пејзаж” (енг. linguistic cityscape, термин који је увео Gorter 2006¹⁸). Аутори (Landry – Bourhis 1997) истичу да језички пејзаж има информативну (који језик можемо очекивати да видимо, одређује територијалне и језичке границе, као и доминантност неког језика) и симболичку функцију (односи се на слабост или снагу одређене језичке заједнице и у тесној је вези са питањем језичког идентитета). У вези са симболичком функцијом је и питање етнолингвистичке виталности¹⁹ и индивидуалне процене статуса неког језика, који може да утиче и на језичко понашање појединца (Cenoz – Gorter 2006: 67–69; Puzey 2007: 11; Moriarty 2014: 458).

Поједини аутори говоре и о митолошкој или фолклорној функцији језичког пејзажа, истичући да имена места могу навестити какве су културно–језичке границе постојале у прошлости (Hicks 2002; Gorter 2006a; Puzey 2007: 14; Litvinskaya 2010), као и о комерцијалној функцији употребе језика за промоцију производа и у туристичке сврхе (Hornsby 2008 цит. према Litvinskaya 2010: 14). На основу датих функција, дефинисали су се и различити домени у којима истраживање језичког пејзажа може бити од помоћи. Са процесом глобализације и ширења енглеског језика, појавила су се многа истраживања његове употребе у контекстима у којима он није ни службени ни мањински језик (Litvinskaya 2010: 14–15).

Иако је полазиште многих истраживања била управо поменута дефиниција (Landry – Bourhis 1997: 25), она нису обухватала све наведене елементе језичког пејзажа. Истраживања варирају у свом опсегу од истраживача до истраживача и предмета његовог интересовања. Нека су укључивала само одређене врсте знакова у јавном простору, на пример употребу

¹⁷ Превод ауторке: „The language of public road signs, advertising billboards, street names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration” (Landry – Bourhis 1997: 25). Напомињем да су сви преводи у тексту дело ауторке.

¹⁸ Овај аутор је такође предложио коришћење назива „вишејезични градски пејзаж” (енг. multilingual cityscape), али пошто је подразумевао одбацивање једнојезичности није шире прихваћен (Edelman 2010: 9).

¹⁹ Концепт етнолингвистичке виталности (термин који су увели Giles et al. 1977) представља „средство којим се утицај социокултурних фактора на снагу мањинских језика може испитати у оквиру и широм различитих контекста. Језичка виталност зависи од фактора попут статуса мањинског језика у оквиру језичке заједнице и изван ње, постојеће демографије, институционалне подршке, као и контролних фактора попут законодавства које регулише употребу енглеског језика. Истиче се да мањинске заједнице са високим степеном етнолингвистичке виталности имају веће могућности да одрже своје културне и језичке особености унутар постојећег мултикултурног и вишејезичног окружења” (Rubinstein–Avila 2005: 873).

топонима (Hicks 2002; Puzey 2007), употребу личних имена (Edelman 2010), назива робних марки (Tufi – Blackwood 2010), писаних ознака на радњама (Finzel 2012), док су друга била усмерена ка анализи целокупног видљивог или приказаног писаног језика (Cenoz – Gorter 2006) (детаљније о овим истраживањима в. Litvinskaya 2010: 11–12). Било је и аутора који су желели да опишу термин на други, шири начин и тако се удаље од територијалних ограничења наметнутих у датој дефиницији, па су поједина истраживања укључивала и анализу писаног језика одеће, новина, транспортних средстава и слично (Hicks 2002 цит. у Puzey 2007: 10; Litvinskaya 2010: 11).

Поједини аутори су сматрали да концепт језичког пејзажа треба да буде целовитији и да укључи све типове текста, било да је у питању писани језик на знаку или слици, унутар или изван зграде, радње, па чак и говор на улици (Shohamy – Gorter 2009; Litvinskaya 2010: 11). Ови аутори истичу да је један од недостатака дате дефиниције језичког пејзажа (Landry – Bourhis 1997: 25) и то што се јавни простор схвата као статичан и фиксиран, а при том се занемарује реалност јавног простора који је динамичан, покретљив и променљив (Ben–Rafael et al. 2006; Moriarty 2014: 458).

У складу са оваквим поставкама и нашим схватањем да је за боље разумевање доприноса језичког пејзажа проучавању мањинске језичке политике потребан потпунији преглед писаног језика у јавном простору, сматрамо да проучавање језичког пејзажа не треба да се ограничи само на једну врсту писаних знакова у јавном простору. Посебно се истиче „проширено” схватање језичког пејзажа, где се наводи да је његов део „било који писани знак или оглас који се налази изван или унутар јавне установе или приватног бизниса на датој географској локацији”²⁰ (Ben–Rafael et al. 2006: 14).

Пошто се границе језичких „територија” регулишу прописима о језичкој употреби у јавном простору, важно је истаћи, да су истраживачи језичког пејзажа нагласили битне разлике између приватних писаних ознака (енг. private, non-official, commercial, „bottom-up” signs, на пример назив радње, писани огласи постављени на улици или радњи), које могу да буду под утицајем одређене језичке политике, али углавном одражавају индивидуалне преференције, и службених писаних ознака (енг. government, public, „top-down” signs, на пример званична ознака за назив улица, саобраћајне ознаке, имена владиних зграда), које су прописане од стране владиних агенција и стога морају поштовати прописану језичку политику (Backhaus 2006; Ben–Rafael et al. 2006; Edelman 2010; Waiching 2012: 65).

Службене писане ознаке представљају маркере статуса и моћи, а приватне писане ознаке су манифестација језичке политике заједнице, која је приказ културног идентитета и аспирација њених чланова. Све ове писане ознаке пружају увид у односе моћи унутар заједнице, као и утицај глобализације (Huebner 2006: 31). Коришћење приватних писаних ознака у јавном простору може да објасни и како се државна језичка политика доживљава на приватном нивоу (Said 2010: 3). Разлика између службених и приватних писаних ознака још је један фактор који доприноси схватању језичке политике. Док службене ознаке показују преференције власти, приватне показују да ли је ова политика прихваћена и имплементирана од стране опште популације (Puzey 2012: 141; Yavari 2012: 13).

Језички пејзаж пружа детаљан увид у језичку политику и праксу дате заједнице (Said 2010: 3), јер не истражује само писане ознаке у јавном простору, већ истражује и ко иницира, креира, поставља и чита писани језик у јавном простору. Поједина истраживања језичког пејзажа проучавају и како се њиме манипулише – свесно или несвесно – како би се потврдила постојећа или претпостављена језичка хијерархија или како би се одупрло језичкој пракси, разматрају начине на које језички пејзаж одражава језичку демографију, употребу језика, ставове према језику и језичку политику. Схваћено на овај начин, истраживање језичког пејзажа спада у проучавања мањинске језичке политике, посебно због тога што је питање моћи мањинске језичке заједнице у вишејезичном контексту од изузетно

²⁰ „Any sign or announcement located outside or inside a public institution or a private business in a given geographical location” (Ben–Rafael et al. 2006: 14).

велике важности (Marten et al. 2012: 1). Можемо закључити да област језичког пејзажа представља иновативан приступ „мапирању” језичке различитости и вишејезичности у урбаним срединама, у којима се мањински језици често боре за видљивост (Marten et al. 2012, цит. у Gorter 2013: 201).

2.3 Методолошки и теоријски апарат

Проучавање језичког пејзажа, које поједини аутори називају и новом „обећавајућом” поддисциплином социолингвистике (Backhaus 2005; 2006; 2007; Edelman 2010), налази примену у многим областима и има интердисциплинарни карактер, градећи своје темеље у великом броју теорија различитих дисциплина (историја, образовање, туризам, политика, медији, економија, права, географија, лингвистика, психологија, уметност) (Shohamy – Gorter 2008: 1; Litvinskaya 2010: 17; Marten et al. 2012; Gorter 2013: 192). Ово динамично поље убрзано се шири и на суседне дисциплине попут примењене лингвистике, родних студија, социологије (Lou 2009: 31).

У проучавању језичког пејзажа примењују се различити теоријски оквири: од историјског (Coulmas 2009) до социолошког (Ben–Rafael et al. 2006; Ben–Rafael 2009), економског (Cenoz – Gorter 2009), еколошког (Hult 2009), геосемиотичког (Lou 2007), политичког (Sloboda et al. 2010) и социолингвистичких приступа (Spolsky 2004; Huebner 2009; Hanauer 2009). Већина теоријских оквира није ограничена само на језичку анализу, већ користи и различите теорије мултимодалности и вишејезичности, анализе дискурса и родних студија како би интерпретирала текст језичког пејзажа. Теоријски и дисциплинарни оквири овог поља стога нису фиксни, чврсти и применљиви у сваком истраживању, већ су подложни промени и зависни од контекста. То се делом може објаснити тиме што се поље језичког пејзажа, његово дефинисање и методологија још увек обликују и развијају (детаљније у: Litvinskaya 2010: 18–21; Phillips 2011: 29–40; Finzel 2012: 4–16; Gorter 2013: 193–199).

У већини истраживања језичког пејзажа примењује се квантитативна анализа, бројањем и класификовањем свих јавних ознака на одређеном подручју града или урбаног пејзажа. Ови знаци се даље класификују према језику који користе и према томе ко их поставља (приватни или службени знаци). Аутори углавном користе емпиријске методе за анализу степена видљивости већинских и мањинских језика (Ben–Rafael et al. 2006; Cenoz – Gorter 2006 цит. у Phillips 2011: 40). Квалитативни приступи анализи описују податке и идентификују везе и обрасце између њих. Квалитативни методолошки поступци који се примењују у истраживању језичког пејзажа јесу критичка анализа дискурса, етнографија и методе попут интервјуа и упитника у циљу прикупљања података о искуству припадника одређене језичке групе у процесима одржавања и очувања језика (Phillips 2011: 41).

Имајући у виду мултимодални карактер језичког пејзажа, употреба и квантитативних и квалитативних метода анализе нам се чини најприхватљивијом. Већина истраживања је синхронијска, у смислу да истраживање језичког пејзажа настоји да „ухвати” језичку ситуацију у тренутку прикупљања података, док дијахронијски приступ показује динамику језичког пејзажа у једној области, као и процену промена и фактора који утичу на те промене у датом језичком пејзажу. Нажалост, веома мали број истраживања је користио дијахронијску перспективу (Litvinskaya 2010: 21–23; Edelman 2010: 51–53).

Прикупљање података углавном се заснива на фотографисању (Gorter 2006a: 2; Hult 2009: 90; Yavari 2012: 9) писаног језика у великим урбаним центрима, односно градовима (Moriarty 2012: 75), одабиром најпрометнијих улица и зграда државних институција (Hult 2009; Finzel 2012).²¹ Поједини аутори су истраживања спроводили и фотографисањем

²¹ Неки истраживачи уместо фотографисања користе детаљан опис писаних знакова (Brown 2007 цит. у Litvinskaya 2010: 21).

писаног језика на железничкој станици (Backhaus 2007), на школама или универзитетима (Hanaauer 2009; Shohamy 2012). Следеће је питање јединице анализе и броја узорака које треба прикупити. У литератури се најчешће наводи дефиниција да је писана ознака/знак у јавном простору „било који писани текст просторно дефинисаног оквира” (Backhaus 2007: 66).²² Следеће питање јесте да ли би требало да се сви писани знаци у одређеној области разматрају или не. У зависности од циља истраживања, истраживачи сами одлучују о броју узорака који ће прикупити. Неки истраживачи су фотографисали све писане ознаке које су биле видљиве на нивоу улице голим оком (Hult 2009: 96). Категоризација писаних ознака се такође обавља на различите начине, па се тако најчешће одређује припадност текстуалном жанру, где је ознака постављена, домен и контекст (Finzel 2012: 16).

Гортер (Gorter 2006: 3–4) анализира како се језици појављују на писаном знаку, где се дати знак налази, број језика који се користи и њихов редослед, величина употребљеног фонта и сл., док други аутори врше и поделу приватних и службених писаних ознака по типу институције (Ben-Rafael et al. 2006: 15–16; Backhaus 2006; Lou 2009: 35–37; Phillips 2011: 22–30; Marten et al. 2012: 4).²³ Један од првих корака у анализи података јесте идентификовање, квантитативно или дескриптивно, тачног броја видљивих језика (детаљније у: Yavari 2012: 9–11).

У прикупљању и анализи података, већина аутора прави квалитативну разлику између службених и приватних писаних знакова. Тврди се да се употреба језика на службеним писаним ознакама може објаснити односима моћи, док се избор језика на приватним ознакама може схватити и као мотивисани израз солидарности. Употреба страних језика, а посебно енглеског, покушај је да се створи „страна атмосфера” и да се припадници одређене језичке заједнице повежу са западном културом (Backhaus 2006; Huebner 2006). Анализа писаног језика на ознакама се углавном спроводи на три нивоа: семиотичком, макролингвистичком и микролингвистичком (Finzel 2012: 16–17).

У истраживању језичког пејзажа уочене су одређене теоријске и методолошке недоследности које би могле да утичу и на квалитет спроведених истраживања. Главни проблеми су везани за одабир узорака,²⁴ јединице анализе²⁵ и категоризацију знакова²⁶ (детаљније у: Gorter 2006a: 2–5; Huebner 2006: 35–36; Litvinskaya 2010: 24–30; Gorter 2013: 199–201).

Велики број радова из ове области допринео је и потпунијем разумевању начина на који треба спроводити овакав вид емпиријског истраживања, померајући поље анализе од једноставног „бројања” језика на писаним знацима до различитих нивоа анализе писаног језика унутар и изван различитих врста објеката. При томе, треба нагласити да се данашње истраживање језичког пејзажа нужно не фокусира на дихотомију употребе приватног и службеног писаног језика у јавном простору (Marten et al. 2012: 3). Дакле, можемо закључити да истраживања језичког пејзажа немају јединствену методологију.²⁷ Нагласак је на томе да се установи на који начин „физичка” манифестација вишејезичности може послужити за идеолошко позиционирање различитих језика и како писани знаци доприносе обликовању

²² „Any piece of written text within a spatially definable frame” (Backhaus 2007: 66).

²³ За детаљну анализу присуства писаног језика у јавном простору, начину представљања језика, анализу семиотичких и језичких особености писаних ознака в. Edelman 2010: 64–72.

²⁴ Најчешћи проблеми који се наводе су опасност од уопштавања налаза истраживања и питање репрезентативности узорка (детаљније у: Litvinskaya 2010: 25).

²⁵ Имајући у виду велику разноликост и мултимодалност текстова, велики проблем у овој области представља јасно дефинисање јединице анализе и корпуса, јер се поједине писане ознаке налазе стационаране, а друге су покретне, неке су трајне, а друге привремене. Као важна варијабла јединице анализе наводи се и величина текста (детаљније у: Litvinskaya 2010: 25–26).

²⁶ Класификације писаних знакова су прилично различите и углавном зависе од прикупљених података. Проблеми се најчешће јављају приликом категоризације, ауторства и истакнутости језика на писаним ознакама (детаљније у: Litvinskaya 2010: 26–30).

²⁷ Рана истраживања су примењивала искључиво квантитативни приступ. У новије време забележен је квалитативан помак који претпоставља да је језички пејзаж шири појам од документације писаних знакова, а један од помака је и појава критичког приступа анализи дискурса језичког пејзажа (Moriarty 2014: 459).

одређене визије друштвене стварности. Језички пејзаж је стога и производ друштвених акција, односно „актера” који директно учествују у његовом обликовању, било самостално путем сопствених тенденција или путем поштовања законских прописа и језичке политике (Hult 2013: 510).

2.4 Мањинска језичка политика и језички пејзаж

Већина аутора разматра језички пејзаж као вишејезични феномен, односно као пример *de facto* језичке политике (Spolsky 2004; Ben-Rafael et al. 2006; Puzey 2007; Lou 2009: 21). У социолингвистици се појмови планирања језика и језичка политика дефинишу тако да се најкраће речено „планирање језика своди се на „планирање корпуса” једног конкретног језика, док се језичка политика односи на „планирање статуса” једног или више језика у конкретној земљи. Реч је дакле о свим законима којима се, у већој или мањој мери, непосредно и посредно, уређују питања од значаја и за статус језика националних мањина” (Луковић 2014: 97–98)²⁸. Тренутно не постоји велики број истраживања која би анализирали утицај употребе писаног језика у јавном простору на „стварно језичко понашање” или *de facto* језичку праксу (Puzey 2007: 7).

Језички пејзаж помаже да се разуме како се званична језичка политика потврђује језичком заступљеношћу у јавном простору (Said 2010: 3), па га схватамо и као инструмент и фактор језичке политике (Puzey 2012: 141; Yavari 2012: 12). Стога је и регулисање језичког пејзажа важно питање, не само у смислу употребе језика, већ и због моралних, етичких и правних димензија поштовања прописане језичке политике (Gorter 2013: 202). Употреба и присуство језика у јавном простору је политизована, посебно у вишејезичном контексту и може указивати на виталност језика, односно на однос између говорника тих језика, без обзира на прописану језичку политику (Phillips 2011; Jansen 2012).

Лингвисти су тек недавно почели да разматрају политичку природу јавних путоказа и других писаних знакова као врсте маркера у ономе што можемо конципирати и као политички пејзаж (Puzey 2007: 8). О томе најбоље сведоче радови који се баве испитивањем присуства и употребе писаних ознака у јавном простору у службеној и приватној сфери у етнички хомогеним и хетерогеним градовима (Ben-Rafael et al. 2001; Bogatto – Hélot 2010; Marten et al. 2012; Demaj – Vandenbroucke 2013). Стога, пре него што започне испитивање, истраживач треба да се запита које државне институције, односно које врсте политичких система контролишу језички пејзаж (Finzel 2012: 30).

У складу са оваквим поставкама јасно је да, иако језички пејзаж не одражава употребу језика у усменој комуникацији, он пружа информације о писаној комуникацији између корисника језика (Cenoz – Gorter 2006: 79). Са друге стране, језички пејзаж у целини или поједини његови делови могу утицати и на употребу језика, на популарност, односно прихватљивост одређених језика, а тиме и на њихову усмену употребу (Gorter 2007: 4).

Хикс (Hicks 2002) је био један од првих аутора који је користио концепт језичког пејзажа да би објаснио проблеме имплементације језичке политике мањинских језика (Gorter 2013: 194). Језичка политика формулисана са циљем заштите мањинских језика захтева ефикасне стратегије језичког планирања, које ће у потпуности одражавати дату друштвену ситуацију (Phillips 2011: 32–34). Поставља се питање шта је то што чини поље језичког пејзажа погодним и корисним за истраживања различитих врста мањинских језичких ситуација? Језички пејзаж доприноси релевантности ових истраживања, због тога што обезбеђује чињенице за разумевање положаја појединих језика. Други аутори наглашавају да језички пејзаж побољшава разумевање положаја мањинских језика у јавном простору са теоријског становишта (Marten et al. 2012: 4–5).

²⁸ Ауторка напомиње да је пето поглавље докторске дисертације посвећено дефинисању кључних појмова мањинске језичке политике и остваривања мањинских језичких права.

Концепти мањине и већине у језичком пејзажу су релативни и политички одређени (Gorter 2013: 197), а разлика између мањинске и већинске групе није заснована на бројкама, већ на разликама у њиховом статусу, положају и моћи. Питање моћи мањинских језика подразумева њихову заступљеност, виталност, детерминанте замене језика и језичког одржавања, однос између језика, етничку припадност и идентитет мањинских заједница и статус мањинских језика у школама (Marten et al. 2012: 6–7). Језички пејзаж потврђује однос моћи између језика мањине и већине тако што означава који је језик доминантан и који су обрасци употребе мањинских језика. Исто тако, језички пејзаж може да унапреди статус појединих слабијих језичких група наметањем образаца употребе од стране државних институција (Edelman 2010: 18). Међутим, постојећа истраживања су показала и да присуство мањинских писаних језика у јавном простору утиче на осећај идентитета доминантне популације и да може утицати и на њихов степен политичке, економске и друштвене моћи у датој заједници. При том се истиче да се службеном језику већинске заједнице веома ретко оспорава присуство у језичком пејзажу, док то није случај са другим језицима (Phillips 2011: 35–36).

На крају постављамо питање: какав је досадашњи утицај резултата проучавања језичког пејзажа на побољшање видљивости мањинских писаних језика? У суштини, језички пејзаж има потенцијално значајну улогу у „спасавању” мањинских језика и може нам помоћи да откријемо „потлачене” језике (Finzel 2012: 7), јер су поједина истраживања показала да, упркос прописаној језичкој политици, постоји одсуство мањинских језика у јавном простору. Сходно наведеном, нека од тих истраживања су утицала на стварање проактивне државне језичке политике, са циљем заштите мањинских језика у јавном простору (детаљније у: Cenoz – Gorter 2006: 78–80; Huebner 2006: 32–36; Puzey 2007; Yavari 2012). Било је случајева да су државне институције у циљу промоције и подстицања употребе одређених језика давале пореске подстицаје за укључивање тих језика на комерцијалне писане ознаке (детаљније у: Gorter 2007: 7–8). Треба напоменути и да истраживања језичког пејзажа у вишејезичном контексту утичу на перцепцију друштвеног статуса различитих језика, па чак и на сопствено језичко понашање (Gorter 2007: 4).

Иако може бити истина да, у неким случајевима, воља или притисак да се обухвате и мањински језици на писаним ознакама може имати позитиван исход, многи истраживачи су истакли да проактивна државна политика може довести и до тога да припадници већинске језичке заједнице на приватним писаним ознакама, као најреалнијим показатељима вишејезичне природе и језичке идеологије одређене територије, не подрже такву језичку политику (детаљније у: Puzey 2007; Yavari 2012).

Значај видљивости језика ревитализацију мањинских језика не треба потцењивати, јер писана језичка видљивост утиче на развој ставова према језику. Уколико мањински језици нису јасно истакнути, они могу бити ван видокруга већине људи, стога се може рећи да језички пејзаж одређује статус мањинских језика. Иако се у литератури наводе различите методе остваривања језичке ревитализације, сматрамо да је у циљу промовисања мањинских језика, вишејезичности, мултикултуралности, употребе вишејезичних писаних ознака неопходан катализатор већих промена (уп. Puzey 2007: 119–120). Да бисмо могли да заштитимо језичку разноликост и да мотивишемо промене, потребни су нам аргументи и чињенице које проистичу из проучавања језичког пејзажа (Phillips 2011: 38–39). Дакле, да би мањински језици били очувани и да би им се обезбедила трајна будућност, неопходна је и њихова употреба у писаном облику, посебно у језичком пејзажу.

У складу са наведеним теоријским основама, сматрамо да ће управо испитивање језичког пејзажа подељеног града Митровице понудити увид о неопходности очувања или промене постојеће језичке политике, статуса и улоге мањинских и/или службених језика на овом простору. Важност испитивања језичког пејзажа подељеног града Косовске Митровице произилази управо из наведеног, али и из чињенице да његова истраживања могу допринети и бољој сарадњи мањинских језичких заједница са државним институцијама у остваривању и реализацији мањинских језичких права.

3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Детаљна методологија истраживања са просторним и временским оквирима истраживања, као и методолошким приступом ће бити приказана у деветом поглављу докторске дисертације.

3.1 Циљ истраживања

Пошто је *предмет истраживања* овог рада анализа мањинске језичке политике у оквиру косовског система на примеру подељеног града Косовске Митровице кроз анализу језичких пејзажа и релевантне законодавне литературе у области језичких политика и језичких и мањинских права, *основни циљ* истраживања је да у складу са постављеним истраживачким питањима одреди у којој мери се у пракси спроводе косовске законске регулативе званичне употребе службених језика на Косову и Метохији путем постојећег језичког пејзажа Северне и Јужне Митровице.²⁹ Један од постављених циљева је и испитивање утицаја институционалне подршке на имплементацију постојећих правних норми у датој области. Напоменули бисмо да поједина испитивања имплементације мањинске језичке политике истичу и утицај који енглески има као *lingua franca* језик³⁰ и у том смислу истраживање има за циљ и да утврди у којој мери је енглески језик присутан у постојећем језичком пејзажу Косова и Метохије (Сикимић 2010; Demaj – Vandenbroucke 2013; Edelman 2010; Недељковић – Правдић 2015).

Такође сматрамо да је циљ истраживања и утврђивање механизма санкционисања кршења законом прописаних језичких права, са образложењем да право на употребу матерњег језика представља једно од основних људских права. Поред тога, истраживање има за циљ и идентификовање како нових фактора који могу да утичу на примену законских решења употребе службених језика, тако и нових појава насталих као последица постојеће имплементације правних аката о употреби језика на Косову (Недељковић–Правдић 2014а; Недељковић–Правдић 2014б).

Дакле, намера нам је не само да укажемо на проучавани феномен, на постојеће проблеме мањинских језичких заједница на Косову и Метохији, него и да путем испитивања језичког пејзажа Северне и Јужне Митровице као поимања и тумачења присуства и употребе језика у јавном простору допринесемо исправљању неједнакости.

3.2 Хипотезе

У складу са формулисаним истраживачким питањима, циљевима истраживања и теоријском оријентацијом истраживања општа хипотеза овог истраживања је:

Општа хипотеза:

X1: Постојећа подељеност на северни и јужни део, током последњих двадесет година, некада јединственог града Косовске Митровице деловала је у правцу обликовања различитог језичког пејзажа под утицајем примене у пракси различитих правних прописа о употреби

²⁹ Ауторка напомиње да је у анкетном упитнику (српској верзији) користила назив Северна и Јужна Косовска Митровица.

³⁰ Дати концепт најшире схватамо као „средство комуникације међу припадницима различитих лингвокултурних групација којима дати језик није матерњи језик” (Филиповић 2008: 289).

језика. Језички пејзаж утиче како на језичке, тако и политичке идеологије у два дела града: Северне и Јужне Митровице.

Српски као службени језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на албански језик у северном делу Косовске Митровице. Албански језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на српски језик у јужном делу Косовске Митровице. Поред наведеног, треба да утврдимо и да ли је енглески језик потиснуо српски језик из употребе у јужном делу Косовске Митровице. Бројна истраживања, о којима ће бити речи у седмом поглављу докторске дисертације, су већ потврдила да је главна препрека успешној имплементацији правних докумената о употреби језика на територији Косова недостатак институционалне подршке и неефикасни механизми санкционисања кршења законом прописаних језичких права у оквиру косовског система.

3.3 Научни и друштвени допринос докторске дисертације

Друштвени допринос овог истраживачког проблема произилази пре свега из значаја решења „језичке видљивости” мањинских језика на Косову и Метохији у друштвеном, политичком и економском контексту, бољем разумевању структурних недостатака прописане косовске језичке политике, оснаживања мањинских језичких група путем јачања сарадње са свим институцијама (и српским и косовским) на централном и локалном нивоу и поштовању мера санкционисања за прекршиоце правних аката о употреби мањинских језика на Косову и Метохији. Стога је један од очекиваних друштвених доприноса овог истраживања отварање простора за већи број нових теренских истраживања, пре свега постојећег косовског језичког пејзажа као маркера релативне моћи и статуса језичких заједница које живе на датој територији.

Поред наведеног, рад треба да укаже и на неопходност успостављања свеобухватнијих, интердисциплинарних истраживања у друштвено–хуманистичким наукама која би се бавила Косовом и Метохијом као целином и неопходношћу промене постојеће образовне језичке политике, како би се пронашли адекватнији механизми подршке Закону о употреби језика на Косову.³¹ Важно је указати на чињеницу да на територији Косова и Метохије већ више од двадесет година косовски Срби и Албанци немају двојезично образовање, што је утицало како на њихову комуникацију, тако и на употребу службених језика (Сикимић 2010 цит. у Недељковић – Правдић 2014в: 380).

„Уколико не дође до промене постојеће образовне језичке политике на Косову, упоредо са изумирањем постојеће српско–албанске и албанско–српске билингвалне заједнице, језик комуникације између Срба и Албанаца биће искључиво енглески језик” (Недељковић – Правдић 2014в: 381).

Научни значај ове теме огледа се у томе што се бави једним релативно новим пољем лингвистичких истраживања – *језичким пејзажом*, који користи писани језик у јавном простору као примарни извор података о језичкој ситуацији на одређеној територији. Увидом и критичким прегледом постојеће литературе о језичком пејзажу већ је потврђено да проучавање језичког пејзажа пружа увид у поштовање и имплементацију језичке политике, односно односа између „стварне” и законом прописане мањинске језичке политике. Даљи теоријски напредак у овој области је неопходан, а највећи изазов будућих истраживања биће употреба емпијских испитивања за тестирање постављених теоријских основа. Треба напоменути да су бројни велики светски градови већ добили описе и анализе свог језичког пејзажа, али да то још увек није случај са руралним језичким пејзажима, који остају скоро у потпуности неистражено поље, како у свету, тако и код нас.

³¹ Ауторка истиче да се датим проблемом бави искључиво на основу поставке да је право на употребу матерњег језика једно од основних људских права и огађује се од било каквих политичких конотација.

У Србији се језичким пејзажом бавила једино Биљана Сикимић,³² и то језичким пејзажом меморијалног простора, што уједно указује и на најмање два недовољно истражена домена: језички пејзаж у руралном и меморијалном контексту. У нашем окружењу започета су теренска истраживања језичког пејзажа и њихова анализа,³³ али сматрамо да значајније социолингвистичке резултате тек треба очекивати у будућности, управо због вишејезичности и мултикултуралности којом смо окружени (Сикимић – Номаћи 2016: 9–10). Надамо се да ће ова докторска дисертација пружити значајан допринос у том правцу.

Истраживање језичког пејзажа подељеног града, спроводимо како би у првом реду установили какав је статус службених језика, каква је политичка моћ етничко–језичких заједница не само у Косовској Митровици, у приватној и јавној сфери, већ и онде где се окупљају две заједнице (српска и албанска), у етничко мешовитим насељима подељеног града. Најзаступљенија метода у истраживању језичког пејзажа је документовање и квантитативна анализа свих натписа у делу града (улице) у којем је концентрисана највећа трговачка активност, на основу које се онда изводе закључци о положају етничких заједница.

3.4 Методе које ће се у истраживању применити

3.4.1 Извори за корпус

У сврху спровођења истраживања, морамо да операционализујемо изворе за корпус, чиме ћемо додатно конкретизовати и сам предмет истраживања. У првој фази истраживања своју пажњу ћемо усмерити на анализу корпуса постојећих, претходно описаних, правних докумената о употреби језика на Косову, у оквиру косовског система, са посебним фокусом на временски период од 2001. – 2018. године, као и радове који се баве историјом и етничком структуром Косовске Митровице, сукоба на Косову и Метохији, тако и конкретне социолингвистичке радове о положају и статусу албанског и српског језика на датој територији. У ту сврху служићемо се и емпијским извештајима релевантних актера о поштовању косовске језичке политике, пре свега у домену једнаких права употребе службених језика у свим косовским институцијама, почев од централних институција, па све до приватне сфере. Корпус ће чинити извештаји међународних организација, невладиног сектора и владиних институција: Организације за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС 2006–2018), Канцеларије за заједнице (2008–2009), Европског центра за мањине (ЕЦМИ 2010–2018), Косовске стратешко–акционе мреже, НВО Центар за мир и толеранцију, НВО Актив и сл. Дела лингвиста и правника, чији је рад усмерен ка истраживању постојеће језичке политике на Косову и Метохији, наћи ће своје место у овој анализи као секундарни извор информација који би требало да нам помогне у свеобухватној анализи.

У другој фази истраживања треба проценити да ли су одговарајуће косовске институције посвећене заштити језичких права заједница и ефикасном спровођењу законског оквира употребе званичних језика на свим инстанцама, стога ће корпус чинити подаци прикупљени путем усмереног оријентационог интервјуа са представницима институција и цивилног сектора (интервју са Повереником за језике, Извршним директором НВО Центар за мир и толеранцију и сл).

Емпијско истраживање предвиђено је за трећу фазу рада и усмерава се на „инвентар” језичког пејзажа главне улице у Косовској Митровици, како у њеном северном, тако и у јужном делу, у циљу провере поштовања косовског Закона о употреби два службена језика у приватној и јавној сфери. На овај начин сагледаћемо и употребу енглеског језика у језичком

³² Детаљније видети: Сикимић, Биљана. Језички пејзаж Карашевака: надгробни споменици. *Linguistic landscape of Karashevo: tombstones*. *Фолклористика* 1.2 (2016): 43–63.

³³ Детаљније видети: Vuković, Petar. *Jezični krajobraz Subotice. Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica, (2012): 163–178.

пејзажу Косова и Метохије. Корпус ће чинити фотографије свих писаних јавних ознака најпроектније улице у Косовској Митровици, која се простире како у северном, тако и у јужном делу. Према последњем попису становништва у оквиру косовског система, у Јужној Митровици живи 14 Срба, тако да не можемо говорити о постојању етничко–мешовитих насеља у овој општини. У Северној Митровици постоји неколико етничко–мешовитих насеља. Стога ћемо у наше истраживање укључити и „инвентар” језичког пејзажа тзв. *Бошњачке махале*. Пошто се писане ознаке не класификују само према језику који користе, већ и према томе ко их поставља (приватни или службени знаци), у прикупљању и анализи података треба направити и квалитативну разлику између службених и приватних писаних знакова.

Стога ћемо у овој фази спровести и теренско истраживање фотографисањем ознака на државним институцијама у северном и јужном делу Косовске Митровице. Ово истраживање има за циљ да провери да ли сами доносиоци Закона о употреби два службена језика поштују прописану језичку политику. Додатно, на основу пажљиво осмишљеног анкетног упитника, испитаћемо како испитаници доживљавају језички пејзаж подељеног града: Северне и Јужне Митровице. Намеравамо да резултате истраживања поделимо са градоначелницима Северне и Јужне Митровице. Користићемо се и делима аутора која су од значаја за наведене теорије и кључне појмове које користимо, посебно делима аутора која су на основу ових теорија нашла примену са аспекта решавања употребе мањинских језика.

3.4.2 Методе

За потребе овог рада првенствено ћемо се служити анализом садржаја докумената, прецизније квалитативно–квантитативном анализом садржаја докумената, пре свега оних који употребљавају кључне појмове наше анализе. Ради комплетности истраживања намеравамо да користимо и испитивање информаната као методу прикупљања емпијских података, како бисмо дошли до сазнања о ставовима релевантних актера. Као технику испитивања користили бисмо пре свега усмерени оријентациони интервју и анкету.

Имајући у виду мултимодални карактер језичког пејзажа, употреба и квантитативних и квалитативних метода анализе нам изгледа најприхватљивијом за наше истраживање. Један од главних првих корака који ћемо предузети у анализи података приликом проучавања језичког пејзажа јесте пре свега идентификовање квантитативно или дескриптивно тачног броја видљивих језика (детаљније о свему овоме видети: Yavari 2012: 9–11). Пошто језички пејзаж нема јединствену методологију, нагласак ћемо ставити на томе да се установи на који начин „физичка” манифестација вишејезичности може послужити за идеолошко позиционирање различитих језика. Када говоримо о језичком пејзажу, приликом кодификација различитих слика требало би да успоставимо и одговарајуће јединице анализе. У ту сврху развили бисмо, по угледу на шему за кодирање Бен–Рафаел-а и сарадника (Ben–Rafael et al. 2001), сопствену шему чије би главне варијабле укључивале пре свега број језика на уличним називима, радњама, саобраћајним знацима, државним институцијама, као и место језика на датим ознакама, врсте фонта и слично.³⁴ У том смислу, посебно занимљивим нам се чини и испитивање језичког пејзажа подељеног града Мостара³⁵ који се у стручној литератури веома често пореди са Косовском Митровицом. Ауторка намерава да донекле репликује методе које су у овом и сличним истраживањима примењене. Дакле, поред наведеног, за потребе овог рада обавићемо и критичку анализу садржаја правних докумената, анкетног упитника, али и усмерени оријентациони интервју са већим бројем идентификованих релевантних актера.

³⁴ Детаљније о методологији истраживања видети у деветом поглављу докторске дисертације.

³⁵ Детаљније видети: Grbavac, Ivana. Linguistic landscape in Mostar. *Jezikoslovlje* Vol. 14/2 (2013): 501–515.

4. ИСТОРИЈСКИ И ПОЛИТИЧКИ ОСВРТ НА СРПСКО – АЛБАНСКЕ ОДНОСЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

„Косово је најскупља српска реч. Из те речи извире све српско”

Матија Бећковић³⁶

Аутономна Покрајина Косово и Метохија, понекад скраћено Космет,³⁷ КиМ, Косово – је аутономна покрајина у саставу Републике Србије према важећем Уставу Републике Србије из 2006. године.³⁸ Назив Косово и Метохија скоро је у потпуности потиснут из употребе на датој територији под управом тзв. привремених косовских институција, са изузетком северног дела, пре свега због етимолошког значења речи метох/метохт (преузето из грчког језика *metochion*, pl. *metochia*) – црквени посед, имање у власништву цркве, заједница/насеобина монаха који обрађују манастирску/црквену земљу. Успон средњовековне Србије учинио је територију Косова и Метохије културним, верским и државним средиштем. У таквим околностима, плодна земља између Пећи, Косовске Митровице, Призрена и Приштине додељена је манастирима и црквама, на основу чега читава ова област добија назив Метохија.

Назив Косово и Метохија је био у употреби и у периоду од 1945. до 1968. године, да би кованица Метохија 1968. године у контексту децентрализације Косова била „избачена“ из званичне употребе, као сувише „српска” и „хришћанска”, имајући у виду мултикултурални карактер провинције. Назив Косово³⁹ потиче од словенске, српске речи *кос* – црна птица, а појам Косово означава област насељену тим птицама. „Албански назив територије Косова и Метохије, *Kosova*, је турско–албанског порекла, а потиче од „косовског вилајета”. Тиме се жели наметнути свест о албанском карактеру овог простора” (Несторовић 2008: 175).

Кованица Метохија враћена је као званичан назив покрајине, после ограничења косовске аутономије и враћања покрајине под јурисдикцију Србије 1990. године. Косовски

³⁶ Назив предавања које је одржао Матија Бећковић током 1989. године приликом прославе шестогодишњице Косовске битке.

³⁷ Кованицу Космет су „исковали” органи Комунистичке партије 1938. године.

³⁸ Као посебно занимљиву докторску дисертацију, ауторка би препоручила: Бериша, Хатица. *Политичко насиље на Косову и Метохији од 1945. до 2003. године*. Diss. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2012. Наиме, приликом прелиминарног истраживања за докторску дисертацију, посебно дела који се бави историјском перспективом сукоба на Косову и Метохији, ауторка је дошла до те дисертације и прво је помислила да је у питању грешка, и да ауторка дисертације није припадник албанске заједнице. Детаљнијим истраживањем, наишла је на занимљив чланак о искуству професорке Берише Хатице, видети: За једне Шкиња, за друге Шиптарка, за војску–професорка, Б92, 18.11.2016 године:

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=11&dd=18&nav_category=12&nav_id=1200801,

(Датум приступа: 10.01. 2020. године).

³⁹ Требало би да истакнемо да Срби који живе на Косову сматрају погрдним назив „Косовари”, јер сматрају да их тај назив везује за Републику Косово, стога и инсистирају на називу Косовци. Рељић истиче да се назив Косовари „појавио у политичком дискурсу косовских Албанаца отприлике кад и мисао о стварању оделите државе коју би, насељавао, истоимени народ. Косовац и Косовар само су привидни синоними, први подразумева искључиво географску припадност, а други претендује на статус етнонима. Албанизам Косовар прихватио је и одређен број корисника српског језика изван Косова и Метохије, реч се, неретко о пејоративним конотацијама, са значењем Србин – придошлица са Косова.” У званичном дискурсу приметан је и уопштени назив Словен (Рељић 2010: 260). Поред овог назива, Срби из централне Србије, са сличним конотацијама користе и назив „Шиптари”, а може се и веома често чути да њихову децу називају „Шиптарчићима”. Веома често су ме, примера ради, у родном граду (Чачак) питали: Како ти је међу Шиптарима?, имплицирајући и на Албанце и на Србе са Косова. Ауторка упућује да се детаљније види:

Маројевић, Радмило. О етимологији топонима ‘Косово’ и етника ‘Косовац’ и ‘Косовар’. *Ономатолошки прилози X*, Београд, 1989: 63–65.

Рељић Митра. Етноними – досетке у функцији идентитетског порицања Косметских Срба од Османског периода до данас. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборника (књ. 1: Језик и народна традиција)*, Косовска Митровица, 2010.

Албанци тај термин не користе. Они дату област називају Дукађини/Дукађинска равница по богатој и угледној породици Леке Дукађинија (*Rafshte e Dukadjinit* на албанском језику). Ова територија помиње се и под називом „Арнавутлук” средином 19. века, као синоним за територију на којој не постоји владавина права на „периферији” Отоманске империје. У међусобној комуникацији Албанци себе називају – *Shqiptar* (Шћиптар),⁴⁰ а албанску земљу – *Shqipëria* (Шћипнија), без обзира да ли живе у Албанији или негде друго. У 20. веку Срби су почели да називају Албанце – Шиптарима, чиме су желели да истакну разлику између Албанаца који живе на Косову и Метохији и Албанаца који живе у Албанији. Са становишта Срба дати термин није пежоративан, јер је заменио пежоративан термин који су користили Срби до тада, а који је турског порекла – „Арбанаси” и „Арнаути”. Сходно томе, треба напоменути да су у изворима, махом до 1912. године, Срби називали Албанце – Арбанаси, док је коришћен и турски израз *Арнаути*.⁴¹ Међутим са порастом територијалне аутономије током 60–тих година, дошло је и до захтева да се и овај термин „Шиптари” замени са Албанци, јер би се на тај начин истакао национални, а не етнички идентитет. Из политичких разлога термин *Шиптар* је уклоњен из званичне употребе 1968. године, како би се изашло у сусрет албанском народу који је употребу речи „Шиптар” од стране српског народа доживљавао као вређање и говор мржње, као и њихово одређење од стране Срба као националне мањине, а они свакако нису били мањинско становништво на територији Косова и Метохије. Термин Албанац/ци је прихваћен и укључен у Устав СФРЈ 1974. године. (Гаталовић 2014: 12–14; Батаковић 2007: 9–13; Guzina 2003: 31–32; Imami 1999: 461–486).⁴²

Такође треба напоменути да како Срби имају погрдан назив за Албанце, тако и Албанци имају погрдан назив за Србе, односно Словене – „shkavell” или/и „шкије” (*Shkja*, множ. *Shkje*),⁴³ што нас наводи на размишљање да је међусобна нетрпељивост била заснована на више основа. Скоро једнако увредљивим Срби са Косова и Метохије доживљавају и назив *неалбанци*, тим пре што га веома често чују у српским средствима информисања и јавном дискурсу српских званичних представника. Основни проблем употребе овог термина јесте у томе што, са становишта не само Срба, већ и других заједница на које се односи, дата реч значи, не само да на територији Косова и Метохије живи нека

⁴⁰ Правилно се чита Шћиптар, придев шћиптарски, док назив државе Албаније требало би да гласи Шћиперија. Детаљније о етнониму Албанаца видети: Imami 1999: 461–486.

⁴¹ О овоме детаљније видети: Рељић, Митра. О пореклу или етнонимима Албанаца – Албанци и(или) Шиптари, *Зборник радова: Истраживања српског језика на КиМ*, књига 3, (2010): 161–174.

Ауторка наводи да без обзира како су се у прошлости називали – Албани, Арбреши, Епироти и сл., на просторима које су насељавали јавља се мноштво топонима истог или сличног имена. Назив „Шиптар” је према мишљењу ауторке само једно од скупних имена под којим су албанска племена током XIV и XV века настојала да се уједине, а потиче од породичног имена *Schapuder* или *Schepudar* (Рељић 2010: 165).

⁴² По завршетку Другог светског рата, комунисти су албанску заједницу називали Шиптарима (*Shqiptare* на албанском језику – чита се као Шћиптар, а не Шиптар). У разговору са Србима са Косова, речено ми је да Албанци и дан данас себе зову Шиптарима и да то није „погрдан термин”. Такође ми је објашњено да ако хоће да погрдно назову Албанце, они их називају „жуганима” (кованица од речи шуга, шугавци). Занимљиво је да истакнем да Албанци из Приштине, примера ради, своје сународнике са села погрдно називају Шиптарела.

⁴³ О овоме детаљније видети следеће медијске чланке: Адвокат на ТВ употребио погрдан назив за Србе – „шкије”, Тањуг, субота, 30.04.2016. године у 18:57, доступно преко: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=30&nav_category=640&nav_id=1126279 (Датум приступа: 25.05.2017. године).

Омер Карабег, Саша Илић и Јетон Незирај: Шиптари и Шкије, Радио Слободна Европа, 12. Октобар, 2014. године, доступно преко: <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-rse-siptari-i-skiye/26632488.html>, (Датум приступа: 25.05.2017. године).

Погрдни назив за Србе у службеној преписци, РТС, 18.11.2014. године у 12:13, доступно преко: <http://www.blic.rs/vesti/politika/pogrdni-naziv-za-srbe-u-sluzbenoj-prepisci/gejghbs>, (Датум приступа: 25.05.2017. године).

У стручној литератури се истиче и да се употреба датог назива може правдати тиме да сама реч, од латинског *Sclavus* (Словени), нема негативан предзнак, и да су тако Албанци своје суседе вековима звали, неспорно је да је назив *Шкиа* и раније тенденциозно и увредљиво коришћен (Рељић 2010: 261).

заједница „неалбанаца”, већ и „увредљиво конотиран, неименовани остатак” становништва (Рељић 2010: 261).

Сама територија Косова и Метохије је релативно мала и налази се у југоисточној Европи где је „омеђена” централним и југоисточним деловима Србије на северу и истоку, Македонијом на југу, Албанијом на југозападу и Црном Гором на западу. Косово и Метохија се простире на око 10.887 км² и захвата делове Шаре, Динарских планина и Копаоника, обухватајући две веће котлине – Косово поље и Метохију (4.684 км²), и једну мању котлину – тзв. Мало Косово. Од већих градова на територији Косова посебно је значајна Приштина као главни административни центар, Косовска Митровица, Вучитрн, Урошевац и Гњилане, а на простору Метохије то су Пећ, Ђаковица и Призрен. Доминантно становништво на овом простору су вековима чинили Срби⁴⁴ и Албанци као аутохтоне етничке скупине, док су остале етничке заједнице постале „видљиве” тек у државним пописима од 1971. Године (Гаталовић 2014: 12–14; Батаковић 2007: 14–15; Imami 1999: 7).

Различитост у готово сваком погледу између две најбројније скупине становништва – Срба и Албанаца довела је до националног антагонизма. Доминантност, односно бројност ове две етничке скупине мењала се кроз историју, па су примера ради на почетку турске владавине (1455) већинско становништво на Косову Срби, да би до краја 19. века Косово практично постало албанска покрајина у саставу Турског царства (Косовски Вилајет) (Gulyás 2012: 141–142).

Сходно томе и питање етничке поделе, суживота, међуетничког ривалитета и тензија између ове две нације на територији Косова и Метохије увек се налазило негде између две истине – српске и албанске, како у политичком, тако и у историјском контексту.⁴⁵

Проблем етничког сукобљавања на локалном, односно регионалном нивоу у савременом свету постаје све актуелнији. Иако у стручној литератури постоји схватање да су постојање демократског друштва и заштита мањинских људских права основни предуслови за решавање и отклањање националних проблема и етничких сукоба (Радушки 2008; Становчић 2008; Исаковић, 2002), питање на које још увек немамо одговор јесте постојање етничких сукоба и у развијеним демократским земљама. „То значи да демократски систем сам по себи не искључује национализам, неравноправност, асимилацију и дискриминацију, јер је он битан, али не и довољан услов за добар положај и заштиту права националних мањина” (Радушки 2008: 236).

Пракса је показала да многи други фактори историјске, политичке, економске и културне природе утичу на положај националних мањина, односно на *modus vivendi*⁴⁶ мањинског и већинског становништва на одређеној територији.⁴⁷ Из наведеног јасно произилази да је „развој мултиетничке културне заједнице био веома отежан етнификованим друштвеним сукобима, који су водили стварању паралелног и подељеног друштва. То је у пракси значило смењивање србизације и албанизације покрајине, уз настојање обе етничке

⁴⁴ Напоменула бих (из личног искуства) да Срби који живе на територији Косова праве разлику између Срба који живе на Косову, који су са Косова и Срба из централне Србије, за које користе назив Србијанци. Када сам почетком 2009. године дошла да живим и радим у Приштину, колега Србин из Грачанице ми је другог радног дана рекао да ја **нисам** Српкиња, већ Србијанка. Касније сам тај термин чула и од многих других Срба са Косова и углавном је био употребљен у пежоративној конотацији. Занимљив чланак о овим пежоративним конотацијама:

Ћирјаковић Зоран. О чему говоре када кажу Србијанац?, Напредни клуб, 7.03.2013. године: <http://www.napredniklub.org/o-cemu-govore-kada-kazu-srbijanac>, (Датум приступа: 30.07.2015. године). Ауторка би сугерисала и рад Биљане Сикимић о виђењу „другог” као конструкту локалног идентитета у енклави Прилузје, посебно обратити пажњу на стр.53–55 (Others in Kosovo: Srbijanci), детаљније видети: Sikimić, Biljana. The Priluzje enclave: A construction of local identity. *Dve domovini*, 27 (2008): 45–66.

⁴⁵ Детаљније видети о савременим међуетничким односима, као и о појави и развоју политичких идеја Велике Србије и Велике Албаније: Васић, Ненад А. Национална држава у политичким идејама о „Великој Србији” и „Великој Албанији”. Diss. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2014.

⁴⁶ Lat. *modus vivendi* би се могло превести као подношљив суживот у заједници противничких страна.

⁴⁷ Цитирано према: Недељковић–Правдић, Марија. Мањинска образовна политика на Косову – правна регулатива и паралелни системи образовања. *Методички видици*, 5 (2014а): 275–276.

заједнице да не буду угрожена мањина. На тај начин је „клатно доминације било на страни Срба или Албанаца, у зависности од политичких околности у земљи и на међународном нивоу. У свакодневном животу, пак, само је продубљивано незадовољство обе етничке заједнице” (Аритонових 2013: 340). У бројним теоријским расправама српско–албански односи се у најмању руку дефинишу као сложени са негативним међусобним перцепцијама и увреженим митовима о „урођеном” српско–албанском непријатељству. Стога и постављамо питање: *Када су Срби и Албанци постали непријатељи?*⁴⁸

Анализирајући литературу, уочавамо међутим да негативне међусобне перцепције постају доминантне тек у последњој четвртини 19. века под утицајем Источне кризе (1875–1878), односно са формирањем албанског националног покрета, слабљењем отоманске власти, као и територијалних претензија обе етничке групе (Срба и Албанаца) на подручје данашњег Косова и Метохије, што је напослетку и водило ка учвршћивању српско–албанског непријатељства, посебно уочи Балканских ратова 1912. и 1913. године (Павловић 2015: 15). О кохерентном антиалбанском или антисрпском дискурсу не можемо говорити пре овог времена судећи по документима из прошлости. Српска интелектуална елита није се интересовала за Албанце, а Албанци не играју значајну улогу ни у два програмска списка српског национализма овог времена⁴⁹ (Павловић 2015: 17–18).

У српским научним дискурсима (етнографи, историчари, географи) од краја 19. века до почетка Другог светског рата се промовише идеја о супериорности Срба у односу на Албанце. Таква врста дискурса настала са краја 19. века постаје утицајна и у политичким списима пре почетка Другог светског рата када настају и предлози о колонизацији Косова и протеривању Албанаца (Петров 2015: 75).

Са друге стране битно је истаћи да сукоб Србије и Косова, односно Срба и Албанаца на Косову није само сукоб различитих националности, већ је у стварности имао примесе културног, социјалног, верског и етничког сукоба. Дакле, косовски сукоб нема само територијалну, већ и етничку, економску, религијску, а посебно и политичку димензију. Поједини аутори косовски конфликт дефинишу као „класичан пример територијалног конфликта у којем долази до судара између историјски образложених и етнички заснованих захтева” (Reuter 1982: 25 цитирано према Hajrullahu 2016: 31).

Етничка димензија сукоба је присутна у највећој мери као страх од другог, одбрана од тог страног другог и асимилације у страни систем од стране стварне или пак привидне надмоћи тог другог, дакле стална борба између већинских „нас” и већинских „њих”. Косовски мит као конструкт српског идентитета је током последњег сукоба даље допринео наставку прожимања српског друштва национализмом⁵⁰ (Hajrullahu 2016: 31–32).

Са циљем бољег разумевања и потпуне контекстуализације проблема језичког пејзажа подељеног града Косовске Митровице неопходно је укључити и историјску перспективу савремених српско–албанских односа на територији Косова и Метохије. Већ ту наилазимо на проблем, јер постоје две потпуно различите и противуречне историје српског и албанског народа на датој територији. Заједничка црта домаће „провинијенције” (и српске и албанске) јесте да, иако су истраживачки, методолошки и садржински изузетно исцрпна, дела углавном

⁴⁸ Ауторка упућује на: Павловић, Александар. Од јунака до дивљака: Албанци у српском херојском и националном дискурсу од средине XVIII до почетка XX века. *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа* (2015): 15–33.

⁴⁹ *Срби сви и свуда* – Вука Караџића (1849) и *Начертаније* Илије Гарашанина (1844).

⁵⁰ Српски, византијски и турски историјски извори дају углавном оскудне податке о току и исходу Косовске битке. Међутим код Срба, напореда са историјским изворима живела је и епска легенда. У раду: Питулић, Валентина. Косовска битка између историјских извора и епске легенде, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLII (2), (2012): 99–113., дат је преглед најважнијих извора за Косовску битку, као и паралелна епска историја догађаја.

Каква је улога и значај косовског мита у конституисању српског националног идентитета видети: Базић, Јован. Савремене рефлексije косовског мита. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012.: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012 : thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.

обилују просрпским/проалбанским гледиштем на историјске процесе на Косову и Метохији, односно говоримо о делима која су махом оптерећена српским/албанским виђењем историје наведеног простора.

Реч је о истраживањима која су објављена у 20. веку, односно већина их је настала после догађаја из 1999. године. Све до 1999. године, Косово је било мало позната покрајина Србије. После НАТО бомбардовања, бројни аутори су се латили пера и објављене су бројне публикације које се баве Косовом у хуманитарном, политичком, историјском, правном, војном, социолошком, етнографском и другим аспектима. Објављен је и изузетно велики број научних радова, али и извештаја, анализа међународних организација и невладиних организација који се баве „проблематичним” *Севером*⁵¹ (општине Северна Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток), посебно тематиком његове интеграције/неинтеграције у постојећи косовски систем. Неки од тих радова ће бити и представљени у овом поглављу и поглављу о историји Косовске Митровице.

Анализом литературе смо дошли до закључка да страни истраживачи историје Косова и Метохије нису најбоље прихваћени ни код српских ни код албанских историчара, јер по мишљењу обе стране (српске и албанске) обилују површношћу, неразумевањем, недореченошћу и проалбанским/просрпским ставовима. Наравно, не би требало занемарити ни ову литературу, као ни бројну литературу која нам пружа прецизнију слику о појединим догађајима који су утицали на креирање југословенске/српске државне политике на Косову и Метохији, односно о атмосфери која је владала приликом доношења политичких одлука у вези са Косовом и Метохијом, укључујући и информације које је пружила периодика, односно штампа.

У овом поглављу ауторка настоји да обради различите димензије српско–албанских односа (друштвене, културне, историјске, политичке) са циљем успостављања узрока српско–албанског непријатељства у прошлости кроз призму историјских и политичких догађаја полазећи од одређења да је „косовски сукоб био, а такође и јесте, пре свега један политичко–територијални сукоб са друштвеним и економским елементима чија је етничко–национална димензија доспела у први план тек након свесне национално–етничке злоупотребе конструкције идентитета и историјских догађаја као стварног и превасходног узрока сукоба” (Наџруллаху 2016: 33). У том погледу нам је и занимљиво виђење Хелене Здравковић која наводи да историјска виктимизација Косовских Срба и Албанаца има три најзначајније функције: да оправда садашњост, да оповргне/омаловажи другог и да оправда „насиље” које се дешавало и још увек се дешава на територији Косова и Метохије (Здравковић 2005: 110–112).

4.1 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији до завршетка Првог светског рата

Једно од питања око кога се Срби и Албанци споре у историјском и географском смислу јесте присуство Албанаца на територији Косова и Метохије у прошлости. Ко је први дошао на Косово, Срби или Албанци? Сматрамо да се не може наћи поуздан одговор на ово питање, јер постоје две потпуно различите интерпретације историје. Ауторка сматра да ради научне објективности и тачности, не можемо занемарити или игнорисати албанску историографију. Исто тако не можемо занемарити ни чињеницу да је историјски гледано, поред прогона српског становништва са Косова и Метохије, било и прогона албанског становништва. Одакле почети? Од схватања да смо сувише дуго на Албанце гледали са ниподоштавањем. За Србе, Косово јесте света српска земља, често називана српски Јерусалим али и за Албанце Косово представља њихову древну албанску земљу.

⁵¹ Ако погледамо мапу видећемо да се делови општина Звечан и Зубин Поток налазе јужно од реке Ибар, географска подела постоји само у Косовској Митровици. Међутим, ова синтагма се често користи и устаљена је у медијима.

Територију данашњег Косова и Метохије насељавали су у прошлости различити народи и њоме владали различити владари. У античком и римском добу, овај део територије насељавали су Илири. Историјски подаци наводе да су крајем шестог века Илири страдали од Визигота, Хуна и Острогота. Илири су страдали и од Словена, који су их добрим делом асимиловали и/или протерали када су се доселили на Балканско полуострво у 6. и 7. веку. Албанска историографија тврди да су они потомци Дарданаца, древних Илира и да живе у континуитету на територији Косова и Метохије још од старог века. Дарданија је у старом веку обухватала између осталих и широки простор данашњег Косова. Такво виђење историје, услед недостатка поузданих историјских података правдају и чињеницом да се њихов језик у потпуности разликује од других језика у окружењу, односно у породици индоевропских језика нема му блиских сродника. Са друге стране, српски историографи истичу да историјски извори не помињу Албанце пре 11. века, а српски лингвисти да је албански језик из групе „*satem*”, док је илирски језик, по свему судећи, припадао групи „*centum*”.⁵² У раном средњем веку, Косово и Метохија није постајало као административна или географска област. Словени су запосели ово подручје и почели да се баве земљорадњом, оснивајући посебне територијалне јединице познате као „жупе”.⁵³ Није познато да ли су долазили у додир са „Пралбанцима”, али је познато да није постојала никаква организована држава албанских предака. Најстарија и по имену позната словенска жупа на овим просторима било је „Хвостно” (будућа Метохија), основана највероватније у 10. веку. Број жупа је брзо растао, тако да је средњовековна Србија касније само интегрисала већ формиране жупе и давала им статус посебних административних јединица. Населивши се по жупама, Срби су сачували свој језик и обичаје.⁵⁴ Од средњег века је и историјске процесе могуће пратити са већом извесношћу, јер како Александар Павловић наводи, тада почиње и „српска историјска бајка” (Мирковић 2014: 187; Благојевић 2005: 125–128; Павловић 2016: 111; Златановић 2012: 55; Богдановић 1986: 6–7; Батаковић 2007: 9–13; Несторовић 2008: 176–177).

После првог пада Цариграда (1204) средиште српске средњовековне државе под династијом Немањића (1166–1371) је из Рашке области премештено на Косово и Метохију, да би читаво подручје Косова и Метохије постало део српске државе почетком тринаестог века. По добијању аутокефалности 1219. године, средиште Српске православне цркве постаје Хвосно (будућа Метохија), а у време царства Стефана Душана (1346–1355) патријаршијски трон је 1346. године трајно постављен у Пећком манастиру (Златановић 2012: 56).

Дакле, српски етнички простор заокружен је за време Стефана Немање и од тада па надаље о Косову и Метохији се говори као о „класичној” српској земљи. Српска средњовековна државност и српска духовност су утемељене на Косову и Метохији (Мирковић 2014: 188; Несторовић, 2008: 177), које представљају њено државно, културно и верско средиште, њено најбогатије и најгушће насељено подручје. Подигнут је велики број цркава и манастира, задужбина владара, изузетних архитектонских и уметничких вредности (Златановић 2012: 56).

Овде је значајно поменути да српски историчари наводе да Албанаца у средњем веку, осим у већим градовима, није било на подручју Косова и Метохије и да српска историографија често истиче чињеницу да се на Косову и Метохији налази велики број српских цркава и манастира, док албанска историографија наводи да су српске цркве и манастири углавном подигнути на темељима византијских цркава (Imami 1999: 36). Албански историчари не поричу стварање српске средњовековне државе, али покушавају да

⁵² Илирску теорију порекла Албанаца и уверења да је албански језик „потомак” старог илирског језика формулисали су Тунман, немачки историчар, 1774. године и лингвисти попут Ф. Миклошича, Г. Мајера и П. Кречмера. Лингвисти К. Паули, Х. Хирт, па Н. Јокл и други напуштају илирску теорију и претпостављају да је албански језик трачког порекла, детаљније видете референце које наводи Богдановић 1986.

⁵³ Детаљније о жупама видети: Благојевић, Милош. Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку. У: *Срби на Косову и Метохији*, Косовска Митровица, (2005): 125–138.

⁵⁴ Рељић истиче да се и име Срби у византијским и западним документима среће у најразличитијим варијантама – *Сораби, Серви, Сервијани, Сербес, Сербје, Сербен* итд., а исто тако различито и објашњава (Рељић 2010: 254).

стварање те државе „одгоде” што је више могуће, при том истичући да је српска држава настала на рачун домородачког илирско–албанског становништва (Павловић 2016: 112).

Продор Османлија на Балкан дешава се готово упоредо са слабљењем државе Немањића. Опадање српске моћи и надирање Турака мењају етничку слику овог простора. Царство Стефана Душана се после његове смрти распало на делове под влашћу обласних господара (Павловић 2016: 113; Златановић 2012: 56).

Слика 1: Државе обласних господара које су настале после распада српске средњевековне државе (1373–1395) (Извор: Историјски атлас, Геокарта, Београд, 1999⁵⁵).

После пораза српске војске на Марици 1371. године почиње османлијско систематско освајање српских земаља. Легендарна Косовска битка одиграла се на Косову пољу на Видовдан 1389. године између османлијских и хришћанских снага. Косовска битка постаје својеврсни национални мит, према ком готово да и нема српских историографа који су успоставили било какву критичку дистанцу.⁵⁶ Оно што је мало познато јесте да Косовски бој игра важну улогу и у албанској историографији, где се веома често наводи да су у војци кнеза Лазара биле и албанске чете. У наредним деценијама готово цео Балкан нашао се под влашћу Отоманске империје, а последњи отпор српске средњевековне властеле трајао је до 1459. године, односно до пада Смедерева (Златановић 2012: 56; Батаковић 2007: 17–18; Павловић 2016: 17–18; 114–115).

На територији Косова и Метохије током Отоманске владавине (од 1455. до 1912. године) настале су веома крупне етничке, конфесионалне и друге промене (Мирковић 2014: 189). У албанској и српској историографији ове промене се различито тумаче, али у суштини без обзира на тумачења, отоманску владавину на овом простору карактерише исламизација Арбанаса и Срба⁵⁷, социјална диференција унутар феудалног система, промена етничке

⁵⁵ Мапа је доступна и на интернету.

⁵⁶ Ауторка упућује да се детаљније погледа занимљив рад о утицају косовског мита: Базић, Јован. Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета, *Српска политичка мисао*, Београд, бр.4, (2012): 253–271.

⁵⁷ Ауторка напомиње да српски историчари наводе да су Срби у далеко мањем броју примали ислам од Албанаца. Богдановић и Батаковић истичу да су православни Срби своје преобраћене сународнике називали

слике Косова у корист Албанаца, сеобе Срба и народноослободилачка борба потлаченог српског становништва.

Почетак исламизације албанског становништва у 16. веку и значајнија исламизација српског становништва у 17. веку, као и целокупан његов процес представљају по неким ауторима и почетак српско–албанског сукоба (Богдановић 1986). Када говоримо о исламизацији Срба, то није значило само „верско преобраћење”, већ и примање албанског идентитета. Ова теза је касније коришћена као политички аргумент којим се оспорава право Албанцима на Косово и Метохију (Павловић 2016: 115–116).

Промена етничке слике Косова условљена је и сеобама српског становништва. У аустријско–турским ратовима,⁵⁸ Срби су стали на страну поражене Аустрије и у страху од отоманске одмазде, велики број Срба се 1690. године определио за сеобу у Угарску. Друга велика сеоба Срба била је 1737. године из истих разлога. Ове две велике миграције српског становништва су створиле погодно тле за интензивно насељавање албанског становништва (Златановић 2012: 58–59). На досељавање и насиље Арбанаса⁵⁹ над Србима у Метохији и на Косову у овом временском периоду утицали су како устанци хришћанске раје против Османлија, па Турска почиње да радо прима и насељава Арбанасе са оближњих планина у побуњена подручја, тако и сеобе Срба (Микић 2007: 39). Албанска историографија наводи да је ово само мит и да је веома мали број Срба у време Прве велике сеобе Срба напустило подручје Косова и Метохије (Павловић 2016: 116).

Слика 2: Косовски вилајет (1875–1878) у оквиру Отоманског царства (Извор: Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 1999.)⁶⁰

Велика источна криза (1875–1878)⁶¹ донела је Србији међународно признање независности (Србија постаје независна кнежевина 1878. године), слабљење османске власти

термином Арнаути. Урошевић термином *криптокатолик* назива Албанце који су у ислам прешли само „привидно”.

⁵⁸ Аустрија је у периодима (1593.–1606.), (1683.–1690.) и (1717.–1737.) водила три рата против Турака.

⁵⁹ О тешком животу Срба на Косову и Метохији пре и после великих сеоба до Берлинског конгреса има доста података. Ауторка упућује на рад Драгише И. Кецојевића, који се бави путописима и писаним документима везаним за овај период, детаљније видети: Кецојевић, И. Драгиша. *Косово и Метохија: терор над Србима*. У: Карамата С. и Оцић Ч. (уред.), *Срби на Косову и у Метохији*. Београд, (2006): 155–188.

⁶⁰ Мапа је доступна и на интернету.

на Балкану, али и јачање српских претензија на територије данашњег Косова и Метохије упоредо са стварањем албанског националног покрета. Србија је на неки начин морала да нађе „кривца”, јер се нашла у незавидном положају после Берлинског конгреса 1878. године. Насупрот њеним очекивањима, Босна и Херцеговина нису припојене Србији, већ се Босна нашла под Аустроугарским протекторатом, чиме се Србија нашла са три стране окружена Аустроугарском монархијом. Стога се и Албанци идентификују са Албанцима муслиманима са Косова. У научном дискурсу, штампи и образовању се пропагира албанска бруталност према преосталим Србима и наглашава да су Албанци са Косова били турски савезници који су починили велика зла српском народу. Очекивано, објављује се и велики број путописа о Косову са посебним акцентом на српске средњовековне цркве и манастире на овом подручју. У овом периоду настаје и геополитичка кованица „Стара Србија”⁶² (обухвата подручје данашњег Косова и северне Македоније), као концепт којим се жели истаћи територија коју су Срби сматрали својом на основу историјског права, без обзира на промењену демографску структуру (Павловић 2015: 26–27). Ауторки је посебно занимљиво питање односа према *есхатолошко–апокалиптичној* метафори о Србима као „небеском народу”.⁶³

Дакле, Велика источна криза представљала је први „судар” Срба са Албанцима са Косова и Метохије, који су се борили на страни турских власти. Албанци су поднели велики терет борби. Албанско, односно како се у српској историографији назива „Арбанашко питање” добија на значају непосредно пре сазивања Берлинског конгреса у лето 1878. године, када се код Албанаца почела јављати и национална свест односно национална идеологија. Берлински конгрес је установио границу између ослобођене Србије и Отоманског царства у чијем је саставу остало Косово. Овај период карактеришу насиље и одмазде. Упоредо са буђењем националне свести Албанаца настаје и тзв. Призренска лига.⁶⁴ Неоспорно је да је Велика источна криза имала за последицу стварање Призренске лиге 10. јуна 1878. године, која се називала и Арбанашка конгра. Призренска лига је пресудно утицала на српско–албанске односе (детаљније видети: Словић 2009: 211–213.). Албански историчари сматрају да је њено оснивање један од најважнијих догађаја у нововековној историји Албанаца. У зависности од тумачења и тога ко тумачи постоје и противуречна схватања. За Албанце Призренска лига представља програмско и акционо окупљање Албанаца, створено као реакција на ослободилачке програме балканских држава у првом реду Србије, а за Србе извор нових криза и дестабилизације Балкана и агресивну политичку организацију. Призренска лига окончана је 1881. године. Из територијалних тежњи вођа Призренске лиге настала је и идеја о формирању велике Албаније. Тада наступа и изузетно тежак период за Србе на Косову, који мигрирају на територију ослобођене Србије, а Албанци се са територије ослобођене Србије досељавају на Косово. Овај процес је познат код нас под називом „недобровољна размена становништва” (Недељковић 2012: 399–409; Златановић 2012: 60; Богдановић 1986: 138).

Од стварања Призренске лиге албански национални препород тежио је уједињењу свих подручја где је постојало муслиманско албанско становништво. Српски аутори истичу да

⁶¹ Мисли се на српско–турске ратове.

⁶² Израз Стара Србија је носилац моћне симболике српског историјског права на територију Косова и Метохије, а који се изједначава са облашћу Косовског вилајета. Користио се као посебан израз којим се обухватају српске области које су остале изван граница аутономне кнежевине након српско–турских ратова (детаљније в. Јовановић 2015: 96).

⁶³ Детаљније видети: Анђелковић, Петар. Косовски завет – српска ухронија и /или српска ентелехија. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 49–63.

⁶⁴ Детаљније о Призренској лиги видети: Недељковић, Д. Славиша. Призренска лига (1878–1881) између мита и стварности. Савремена српска историографија, Универзитет у Нишу Филозофски факултет, (2012): 399–411, доступно преко: https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/.../395_c1a58c3a4087826c2fc0302fdc538304, (Датум приступа: 17.07.2017. године).

устанци Албанаца до стварања Призренске лиге нису имали карактер ослободилачке борбе против турске власти, или конституисања државне заједнице, већ су то биле оружане акције усмерене против централизације и угњетавања. За разлику од њих, Срби и Грци су тежили ка стицању независности. Српски народ је ослободилачком борбом постигао да Србија добије статус аутономне (вазалне) кнежевине (Словић 2009: 205–207).

Поједини аутори истичу да је Турска својом политиком дисперзног колонизовања албанских муслимана на територије Косова и Метохије, једноставно желела да прекине везу српске аутономне кнежевине са простором Старе Србије⁶⁵. Наоружавање Срба на Косову почело је 1903. године упоредо са најавама младотурског режима 1908. године о повољнијем положају хришћанског становништва. Дошло је и до оружаних побуна Албанаца, што је за последицу имало даља иселавања српског становништва. Србија се интензивно служила ослободилачким наративом као својеврсним међународним оправдањем за експанзију ка територијама њене средњевековне државности на које је сматрала да полаже историјско право: Косово, Метохија, Новопазарски, Скопски и Дебарски санџак, североисток Битољског и северозападни део Скадарског вилајета (Јовановић 2015: 97).

Балкански савез (Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка) повео је рат против Отоманске државе 1912. године. Косово и Метохија као посебан геополитички појам настаје те године када је овај део бивше средњевековне Србије (Србија је преузела контролу над Косовом 1912. године, после Првог балканског рата) реинтегрисан у Краљевину Србију и Краљевину Црну Гору (Метохија) (Мирковић 2014: 187). Док за Србе ова година представља годину ослобођења од вековног турског ропства, за Албанце праву пропаст, освајање од стране Срба, јер нису успели да се уједине са независном албанском државом у настајању, која није укључила територију где је живело неких 800.000 Албанаца. Лондонска конференција европских сила (1912–1913) дала је правну и политичку потврду повлачењу нових државних граница (Златановић 2012: 61).

Слика 3: *Мапа Кнежевине Србије (1878–1882) и Краљевине Србије (1882–1912)* (Извор: Историјски атлас, Геокарта, Београд, 1999.)⁶⁶

⁶⁵ За детаљнију анализу односа Србије и Старе Србије од почетка Српске револуције 1804. године до краја прве владавине кнеза Милоша Обреновића видети: Шешум, С. Урош. *Србија и Стара Србија: (1804–1839)*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.

⁶⁶ Мапа је доступна и на интернету.

Први балкански рат (8. октобар 1912. – 30. мај 1913.) донео је низ различитих представа и прилога у српској периодици о културној, друштвеној и политичкој безначајности Албанаца приликом нових територијалних прерасподела, али није донео Србији задовољење онога што је сматрала својим легитимним интересом, пре свега мислимо на осујећење изласка Србије на море и формирање аутономне Албаније. Оно што се Србији на почетку чинило као остварење националних интереса – новоприпојене територије са већински албанским становништвом – довешће до великог броја проблема, међу којима се посебно истичу погранични сукоби, стварање качачког покрета и увођење принудне управе на датој територији, одмазде српских власти и становништва, као и досељавања из Србије (Миљковић 2015: 55–56; Златановић 2012: 61).

Слика 4: Косовски вилајет у оквиру Отоманског царства (1881–1912) (Извор: Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 1999.)⁶⁷

Занимљиво је поменути да током Балканских ратова, настаје неколико „академских” расистичких монографија о Албанцима у којима преовладава дискурс „крволочност”, „дивљаштво” и слично. Антиалбанске тенденције присутне су и у периодици (деталније в. Павловић 2015: 27).⁶⁸ Србија је на дипломатском међународном пољу наставила да води веома сложену политичку борбу, а уједно није успела да на националном нивоу интегрише албанско становништво на одговарајући начин, ни да трајно и на праведан начин реши албанско питање (Златановић 2012: 61). Албанци нису могли да се помире са српском владавином на Косову.

⁶⁷ Мапа је доступна и на интернету.

⁶⁸ Ауторка упућује и да се погледа: Миљковић, Милан. Прилог анализи медијских представа о Албанцима у српској штампи 1912–1913. *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа* (2015): 55–72.

Слика 5: Мапа Краљевине Србије 1913. године – територијално проширење након Балканских ратова (Извор: Историјски атлас, Геокарта, Београд, 1999.)⁶⁹

Иако је Краљевина Југославија (посебно у периоду од 1912.–1915.) покушала да у новоослобођеним крајевима успостави своју управу, убрзо после присаједињења Косова Србији, већ 1915. године долази до окупације датих територија заједно са новоослобођеном Старом Србијом од стране Аустроугарске, Немачке и Бугарске. Први светски рат довео је дакле до нове територијалне поделе: Метохија је припала окупационој зони „Црна Гора”, мањи део Косова са Косовском Митровицом и Вучитрном припао је зони „Србија”, а у оквирима бугарске области „Македонија” нашла се цела данашња Македонија, Приштина, Ђиљане, Ораховац, Урошевац и Призрен. Аустројске власти у овом периоду нису повериле локалним Албанцима административну управу на Косову и Метохији. Српска управа на Косову је обновљена после пробоја Солунског фронта⁷⁰ 1918. године, уз припајање Старе Србије и Македоније српској краљевини. На датој територији уведена је војна управа и подела на пет дивизијских области. У овом периоду долази и до озбиљнијих демографских промена, односно како се у стручној литератури каже, долази до „демографске деосманизације”, како би се рашчистило са „муслиманским елементом”. Србија је имала за циљ да што је могуће брже успешно integriше своје „добитке” (Косово, Метохију и Санџак). Дакле, територија данашње покрајине Косова и Метохије је постала саставни део Србије 1918. године. Новодобијене територије које је Краљевина Србија добила после Балканских ратова и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца после Нејског уговора, као и четири округа које је добила Црна Гора добијају формални статус „историјске покрајине”

⁶⁹ Мапа је доступна и на интернету.

⁷⁰ Приликом пробоја Солунског фронта српска војска се пешице повлачила преко Косова и планина Албаније у настојању да се домогне мора где су је чекали савезници. Огроман број српских војника је страдао не само од зиме и глади, већ од напада Албанаца, о чему постоји бројна литература. Нама је овде међутим занимљиво и виђење појединих албанских аутора, који тврде да су Албанци сходно својим могућностима помагали Србима, и да се не могу сматрати одговорним за сурове и неприступачне крајеве приликом повлачења српске војске, о овоме детаљније видети: Imami 1999.

под називом Јужна Србија. Али оно што је остало недоречено јесте фактички и правни статус овог подручја.

4.2 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији између два светска рата

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС) формирана 1918. године остварила је српске тежње за уједињењем области насељених српским становништвом и настојала је да нагласи јединство бивших турских области и њихову припадност Србији, где су примењивани српски закони и уредбе (Јовановић 2015: 99–101).⁷¹ Непосредно по завршетку рата, Краљевина СХС суочила се са бројним проблемима. Уложени су велики напори да се најзаосталији део нове државе (Косово и Метохија) економски, културно и саобраћајно унапреди. Косово и Метохију су овом периоду одликовали „културна запуштеност, национална одвојеност, економска неразвијеност, саобраћајна неповезаност са осталим деловима земље, недовољна државна контрола, толерисање финансијских и правних малверзација и немирна граница са албанским суседом” (Славковић 2014: 34).

У Краљевини СХС живело је приближно 20 етничких група, али по албанским ауторима, Албанци нису прихваћени као мањина (Наџруллаћу 2016: 52), иако је Краљевина СХС била потписница бројних споразума о поштовању мањинских права. Са друге стране, ни Албанци нису могли да прихвате словенску државу, тако јасно прокламовану и у самом називу државе, као своју. Организација власти била је централистичка и почивала је на етничком унитаризму са неразумевањем новог припојеног простора са око два милиона мањинског становништва, верника три религије (Антонијевић 2015: 51–62).

У периоду између два светска рата ова територија није имала посебан статус, већ је била позната под називом Јужна Србија. Косовска област је подељена 1921. године на четири округа. По уредби о подели Краљевине СХС од априла 1922. године Косово је било подељено између Косовске, Рашке и Зетске области. Када је у октобру 1929. године дошло до поделе на бановине, већи део Косова и Метохије је припао Вардарској, а мањи део Зетској бановини. Назив Јужна Србија делимично је потиснут из јавне употребе 1929. године. Подела на бановине полази од тежње да се ојача српски утицај разбијањем етничке компактности албанског становништва. Оваква административна подела често се карактерише као последњи међуратни покушај административног цементирања Косова као неупитно српске територије. Деосманизација је кулминирала потписивањем Конвенције о иселењењу 200.000 муслимана у Турску, коју су Југославија и Турска потписале 1938. године. Иако Албанци формално нису били у фокусу Конвенције, југословенске власти су се потрудиле да обухвате што више својих држављана албанске националности. Међутим, она није у потпуности заживела услед избијања Другог светског рата (Јовановић 2015: 102–103; Наџруллаћу 2016: 52).

Од самог настанка Краљевине СХС, суседна Албанија јој је оспоравала суверенитет, а била је суочена и са оружаним сукобима са албанским побуњеницима на терену Косова и Метохије, тзв. Качацима, покретом који је био веома активан све до 1924. године (Бјелица 2006: 412). Упоредо са процесом деосманизације тече и процес колонизације Срба и Црногораца у области које су до Балканских ратова биле под турском управом. Процес деосманизације је и правно регулисан 1928. године на основу Закона о држављанству „несловенских” држављања заједно са олакшицама за иселење и продају имовине (Јовановић 2015: 101).

⁷¹ Краљевина СХС је 1929. године преименована у Краљевину Југославију.

Слика 6: *Покрајине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1920–1922)* (Извор: Школски историјски атлас, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1970.)⁷²

Власти Краљевине СХС (Југославије) су у периоду између 1918. и 1941. године на Косову и Метохији спровеле аграрну реформу и колонизацију, насељавањем око 12.000 колонистичких домаћинстава. Укупан број колониста кретао се између 50.000 и 60.000. Циљ је био да се реши, са једне стране питање економски сиромашног, пре свега сељачког становништва из пасивних крајева Краљевине СХС, а са друге стране постојали су и политички разлози. Овде пре свега говоримо о настојању Југославије да насељавањем српског становништва на Косову и Метохији успостави етничку равнотежу у односу на албанско становништво. Са избијањем Другог светског рата почиње и суров прогон колониста од стране Албанаца који су на њих гледали као на „уљезе”. Процењује се да се у току Другог светског рата са Косова иселилило од око 40.000 до укупно 100.000 избеглица у „ужу” Србију (детаљније в. Павловић 2014: 113–114).

Можемо да закључимо да Косово и Метохију у периоду између два светска карактерише извесан друштвено – економски напредак. Привредни развој је споро текао, а највећи проценат становништва бавио се пољопривредом. Индустрија се споро и неравномерно развијала. Аграрна реформа је укинула феудални систем у држави, док је колонизацијом мењана слика Косова и Метохије у демографском, етничком, националном погледу. Насупрот државној идеји југословенства, међу албанским становништвом била је на различите начине развијана великоалбанска идеја (Антонијевић 2015: 67–77).

После капитулације Југославије 17. априла, 1941. године, простор Косова и Метохије подељен је на окупационе зоне, као и током Првог светског рата. Под немачку управу, која је обухватала ужу Србију, потпали су Косовскомитровачки, Вучитрнски и Лапски срез, као и делови Грачаничког среза. Остали делови Косова и Метохије подељени су између бугарских и италијанских окупационих снага. Највећи део Косова препуштен је 1941. Албанији (коју је окупирали Италија) (Павловић 2014: 114–115; Најруллаху 2016: 53; Јовановић 2015: 104). Сломом Краљевине Југославије априла 1941. године, на Косову и Метохији су се појачале тензије⁷³ између Срба и Албанаца. Простор Косова и Метохије је остао маргинализован (Антонијевић 2015: 80).

⁷² Мапа је доступна и на интернету.

⁷³ Ауторка препоручује да се детаљније виде следећи радови:

Слика 7: Подела Косова и Метохије 1941. године (Извор: Историјски атлас, Геокарта, Београд, 1999.)⁷⁴

Априлски слом Југославије је дочекан као ослобођење од стране Албанаца, а највећу жртву су поднели колонисти који су били сурово протеривани и убијани. Отпор окупатору је био слаб и ограничен искључиво на малобројни преостали српски живаљ. Прогон Срба се посебно интензивирао након оснивања Друге призренске лиге, док су се на њихова имања доселили Албанци. Српске избеглице су укрцаване на железничким станицама у Пећи, Урошевцу, Липљану, Обилићу и Косовом Пољу, одакле су распоређивани по Србији. „Организовани транспорт” Срба са Косова трајао је све до априла 1944. године. На заседању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије одржаног 7. априла 1945. године прихваћена је представка да се Косово и Метохија као аутономна јединица укључи у састав Србије, да би убрзо *Обласна народна скупштина Косова и Метохије* донела изјаву о прикључењу Косова и Метохије Србији као Аутономне Косовско – Метохијске области на територији од 15 срезова. Овде треба напоменути да добијање аутономије није задовољило албанске тежње, јер су они желели да се Косово и Метохија припоји Албанији. Бјелица наводи да постоје подаци да је и „југословенско руководство пристало на овакву промену, под условом да Албанија уђе у састав Југославије, као седма федерална јединица” (Бјелица 2006: 413–417; Јовановић 2015: 104), али као што знамо то се није догодило.

Стевановић М. Обрад. Ефекти албанског тероризма на Косову и Метохији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLV (1)/, (2015): 143–165.

Гаљак, Коста. Демографске последице исељавања српског и осталог неалбанског становништва на Косову и Метохији под притиском албанских националиста и сепаратиста. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 211–227.

⁷⁴ Мапа је доступна и на интернету.

4.3 Историјски и политички преглед сукоба на Косову и Метохији од Другог светског рата до 1999. године

По завршетку Другог светског рата услед непријатељских активности албанског становништва, које је штитило немачку армију приликом повлачења, дошло је до неповерљивости новог југословенског режима према читавој албанској популацији са изузетком албанског становништва у Ђаковици услед њиховог благонаклоног односа према партизанима током рата⁷⁵. У складу са таквим ставовима комуниста формулисан је и статус Косова и Метохије у новој држави. Међунационална и класна нетрпељивост Срба и Албанаца је била велика, што води ка увођењу војне управе на Косову у фебруару 1945. године⁷⁶. Народна скупштина Србије донела је Закон о установљењу Аутономне Косовско–Метохијске области „на основу жеље коју је становништво дате области изразило резолуцијом своје обласне скупштине на дан 8–10. јуна 1945. године”. Закон је изједначио у правима албанско, српско и црногорско становништво, баш као и употребу албанског и српског језика у школама и јавној администрацији. Тако је бар било на папиру. Међутим у управљачким структурама и администрацији било је несразмерно мало Албанаца. Албанци су у овом периоду били правично заступљени једино у сеоским одборима. Показало се да је оваква политика само допринела појачању тензија између српског и албанског становништва. Да би на неки начин Албанци били одобрљиви због „антијугословенског расположења”, 1945. године доноси се *Одлука о забрани повратка колониста на Косово и Македонију*, која остаје на снази све до 1953. године. У исто време, Срби са Косова и Метохије су били изложени најразличитијим притисцима. Скоро петина земље која је одузета Албанцима у југословенској краљевини враћена је старим власницима. Омогућен је и повратак албанским предратним емигрантима на основу *Закона о држављанству* 1946. године. Многи аутори тврде да је тиме омогућена даља албанизација Косова и да су поништени сви резултати „национализовања” Косова и Метохије у међуратном периоду (Златановић 2012: 65; Јовановић 2015: 105–107; Бјелица 2006: 417).

Аутономија Косова и Метохије успостављена је Уставом из 1946. године са статусом Аутономне Косовско – Метохијске области,⁷⁷ а први Статут Косово добија фебруара 1953. године. Наредних година долази до корених уставних промена: 1963. године, Косовско – Метохијска област добија статус аутономне покрајине, а самим тим се се изједначава са АП Војводина, као „друштвено–политичка заједница” у саставу републике (Бјелица 2006: 418).

Међутим, таква аутономија Албанцима није много значила, пошто су кључне позиције, посебно у безбедносним снагама и полицији припале Србима.⁷⁸ Са падом Ранковића, почиње и децентрализација државе, а самим тим и попуштање притиска према Албанцима. Локалне партијске организације Албанаца почињу да захтевају употребу албанске заставе, проширење овлашћења покрајине, већа привредна улагања, преиспитивање уставног статуса покрајине, промену статуса албанске народности у народ и сл. Овакви и слични захтеви кулминирају студентским демонстрацијама Албанаца 1968. године. Демонстрације су завршене мирним путем, а резултат је био оснивање Универзитета у Приштини, са образовањем на албанском језику (Павловић 2016: 124–125; Бјелица 2006: 418).

Процес тзв. „деестатизације”, односно слабљења федерације, настављен је наредних година уставним амандманима, да би 1971. године покрајине добиле и елементе

⁷⁵ Занимљиво је поменути да је ауторка приликом разговора са колегиницом (ЕУЛЕХ) која је из Ђаковице, сазнала да су њени родитељи, и она сама, били убеђени током последњег сукоба на Косову и Метохији, да ће Ђаковица бити „поштеђена”, јер су они увек учествовали у власти, школовали се и били доследни српској државној политици. Десило се, по њеним речима супротно од очекиваног.

⁷⁶ Војна управа је укинута после три месеца услед смиривања тензија крајем августа 1945. године.

⁷⁷ О развоју косовске аутономије детаљније видети: 4.5 Уставни положај Косова и Метохије после Другог светског рата

⁷⁸ Министар унутрашњих послова Југославије у то време је био Александар Ранковић, опонент сваког вида албанског екстремизма.

суверености.⁷⁹ Коначно, новим Уставом СФРЈ од 21. фебруара 1974. године, АП Косово и Војводина, биле су готово изједначене са републикама унутар југословенске федерације.⁸⁰ Овакав вид политичког одлучивања доводи до тога да Срби полако постају маргинализована група, а Албанци постају доминантно заступљени на свим друштвеним и политичким позицијама (Златановић 2012: 65; Бјелица 2006: 418; Павловић 2016: 124).

Међутим, важно је истаћи да све ове промене нису водиле коренитој реформи друштва, нити политичкој стабилности. Косово је остало, како то истиче Јовановић „недовршено друштво Балкана са великим примесама заосталог друштвеног развоја који се огледао у готово свим сферама: писменост, грађанске и политичке слободе, култура, привреда, латентни национализам” (Јовановић 2015: 108).

Стога и не треба да нас чуди што су албански захтеви постајали све радикалнији, да би кулминирали 1981. године студентским демонстрацијама у Приштини,⁸¹ које од студентског протеста прерастају у општи бунт Албанаца на Косову. Проглашено је ванредно стање, а демонстрације су сурово угушене. Таква реакција државних органа водила је даљем заостравању односа између Срба и Албанаца, а демонстрације су настављене током осамдесетих година са непромењеним захтевом да Косово добије статус републике, при чему се српска етничка мањина осетила угроженом тражећи од државе да их заштити на одговарајући начин (Мирковић 2014: 193–194).

Долази до трајног погоршања међуетничких односа и потпуне политизације косовског питања.⁸² У таквој ситуацији, обе етничке групе су се осетиле угроженим, па је текао паралелан процес етничке хомогенизације и унутрашње консолидације. Срби су сматрали да су угрожена мањинска група у властитој држави, а Албанци, иако већинско становништво, су сматрали да су подређени српској доминацији. У овом периоду долази и до бројног исељавања српског и црногорског становништва са територије Косова и Метохије услед како економских разлога, тако и осећаја несигурности, док албанско становништво бележи највишу стопу природног прираштаја у Европи. Услед немогућности да се уставно нађе одговарајући начин за решавање проблема на Косову, почиње политички успон Слободана Милошевића,⁸³ а косовско питање постаје средишње питање српске политике. Долази до радикалне промене курса државне политике према Косову и јасних назнака да ће се предузимати оштрије мере против сваке врсте насиља над Србима. Организује се велики број митинга подршке у Србији српском народу на Косову и Метохији (Златановић 2012: 66–68; Мирковић 2014: 194).

Држава одузима статус покрајине Косову и Метохији (по Уставу из 1974. године) 1989. године и враћа покрајину на статус територијалне аутономије, уводе се „посебне мере”, које временом прерастају у „трајно ванредно стање”. Репресивне мере се настављају и отпуштањем Албанаца из државних институција, здравства, просвете, јавне администрације, медији на албанском језику се забрањују, уводи се нови школски програм по коме је настава на албанском језику била усклађена са наставом у Србији. Све то додатно продубљује постојећи јаз између српског и албанског становништва. Албанци не признају ново стање, бојкотују политички живот и државне органе, али са новим циљем – независно Косово. Идеју о независном Косову пратило је и њено симулирање, стварање „паралелне албанске државе” на Косову, паралелног албанског система институција, уз пружање пасивног, ненасилног отпора. Албанци су, по мишљењу многих аутора, полазили од тога да ће овакав

⁷⁹ Овде се мисли на чињеницу да покрајине дају сагласност на промену Устава СФРЈ.

⁸⁰ Покрајине нису имале право на сецесију за разлику од република.

⁸¹ Студентске демонстрације су најпре биле социјално и економски мотивисане (лоша исхрана у студентској мензи, преоптерећеност смештајних капацитета и сл.), да би убрзо били постављени и захтеви за проглашењем Републике Косово.

⁸² Ауторка упућује да се погледа и деловање Српске православне цркве у годинама када се отварало „косовско питање” у југословенској јавности: Ристановић, Петар. Листови Српске православне цркве и „КОСОВСКО ПИТАЊЕ” 1980–1982. *Баштина*, Приштина – Лепосавић, св. 35, (2013): 205–228.

⁸³ Ауторка мисли на чувену реченицу „Нико не сме да вас бије” Слободана Милошевића 1987. године на Косову Пољу.

вид прагматичне борбе напослетку довести и до међународне интервенције (Мирковић 2014: 194; Златановић 2012: 69).⁸⁴

И Срби и Албанци су у периоду од 1990.–1997. године живели у замрзнутом конфликту, у стању кохабитације, уз постојање привидно мирног стања. Увидевши да је изостала подршка међународне заједнице, услед дешавања на просторима бивше Југославије, Албанци постепено почињу да се залажу за радикалније решавање проблема, да би 1997. године и званично било потврђено постојање тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК), којој су се током наредних година придружили и бројни Албанци из дијаспоре (Павловић 2016: 129; Златановић 2012: 70).

До ескалација оружаних сукоба и омасовљења ОВК долази услед бруталне реакције српске полиције и деловања српских паравојних јединица на територији Косова и Метохије.⁸⁵ Хуманитарна катастрофа, односно огроман број албанских цивила у избеглиштву су слике које су обишле свет и привукле како медијску, тако и политичку пажњу међународне заједнице, која се сада активно укључила у решавање постојећег конфликта. Решење се није налазило, јер Албанци нису желели ништа мање од независности, што је преговарање са Србијом и посредовање међународне заједнице учинило практично немогућим (Мирковић 2014: 195–197; Златановић 2012: 71; Павловић 2016: 131).⁸⁶

Жестоки оружани сукоби Војске СРЈ и ОВК су се интензивирали током 1998. и 1999. године, што доводи до појачаног интересовања западних сила, али и руске стране да се решење изнађе, па СРЈ бива принуђена да прихвати долазак посматрачке мисије ОЕБС–а на Косово.⁸⁷ Налази шефа Посматрачке мисије о ономе што се догодило у селу Рачак албанским цивилима, неуспели преговори у Рамбујеу и масовне емиграције косовских Албанаца су били главни поводи за НАТО бомбардовање СРЈ без мандата Савета безбедности Уједињених нација 24. марта, 1999. године (Мирковић 2014: 197–199; Златановић 2012: 71). После више од осам деценија НАТО интервенцијом која је трајала 79 дана покрајина Косово и Метохија је *de facto* изузета из састава Србије и тадашње Савезне Републике Југославије (Бјелица 2006: 419).

⁸⁴ Социолошку анализу антонимија паралелног косовског друштва, учвршћивања паралелизма на свим нивоима детаљније видети: Шутковић, Милојица. Антонимије 'паралелног' косовског друштва. *Социологија*, 49(1), (2007): 65–88.

⁸⁵ Више о настанку, деловању и распуштању Ослободилачке војске Косова, као и о сукобима са полицијом МУП–а Србије и поједини терористички напади, како на полицију тако и на грађане (цивиле), углавном српске националности на Косову и Метохији детаљније видети: Атлагић, Марко. тзв. Ослободилачка војска Косова као сепаратистичка и терористичка организација. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012: thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.

Гађиновић, Радослав. Албански сепаратистичко–терористички покрет претња миру на Балкану. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 245–263.

⁸⁶ Детаљније о свему овоме видети: Јовановић, Владислав. Интернационализација питања Косова и Метохије. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 427–434.

⁸⁷ Ауторка такође упућује на рад: Гаши, Шкељзен. Рат на Косову 1998–1999. у извештајима историје на Косову и у Србији. *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа* (2015): 229–243.

4.4 Косово и Метохија под међународним протекторатом

Савезна Република Југославија је после 78 дана „окончала” бомбардовање потписивањем војно–техничког споразума са представницима међународне заједнице у Куманову 9. јуна 1999. године.⁸⁸ Савет безбедности Уједињених нација је 10. јуна 1999. године усвојио Резолуцију 1244, која од СР Југославији налаже повлачење свих војних, полицијских и паравојних снага са Косова, док истовремено сасвим парадоксално потврђује суверенитет и територијални интегритет СР Југославије. Такве одредбе доводе то тога да су створени услови за међународну принудну управу (Златановић 2012: 72).

За време и након НАТО интервенције забележен је највећи број како српског, тако и албанског страдања и егзодуса, услед не само бројних НАТО напада, већ и акција ОВК и војске и полиције СРЈ. Под паролом да је интервенција неопходна да би се избегла хуманитарна катастрофа, НАТО је учинио управо супротно. Упоредо са повлачењем српских војних снага, око 250.000 Срба и неалбанаца напушта територију Косова и Метохије. Истовремено, престаје да функционише владајућа структура СРЈ у покрајини, а почињу да се распоређују међународне војне снаге (КФОР), под командом НАТО–а. На територији Косова и Метохије се уводи међународна управа (УМНИК), тако да Косово и Метохија постаје протекторат УН под контролом међународних војних снага. Структура цивилне власти косовских Албанаца у покрајини се преноси на политички директорат ОВК под руководством Хашима Тачија, чиме се стварају темељи будућег одвајања Косова и Метохије од СР Србије (Мирковић 2014: 201). Повратак принудно интерно расељеног мањинског неалбанског становништва избеглог 1999. године услед НАТО бомбардовања, спречавале су приштинске власти посредством терора који су спроводили ОВК припадници, али и нефункционалним косовско–албанским институцијама.⁸⁹

Подручје Косова и Метохије је подељено на пет војних зона, где је распоређено око 50 000 војника КФОР–а и 3 000 цивилних представника УМНИК–а. Од доласка међународне заједнице, мало тога је учињено да се спречи прогон и убијање српског и другог неалбанског становништва, које се нашло незаштићено од освете ОВК припадника и албанских цивила, у атмосфери послератног безакоња. КФОР је углавном остао равнодушан на насиље које се спроводило над Србима, а прогон је заустављен у Косовској Митровици, где су Срби уз помоћ француских снага КФОР–а спречили Албанце да пређу преко реке Ибар. Косовска Митровица је реком Ибар од јуна 1999. године подељена на два дела – северни и јужни, али је ова подела означавала и поделу целог подручја Косова и Метохије, на северни део који је био ван домашаја Албанаца и јужни и централни део Косова настањен претежно албанским становништвом (Павловић 2016: 135–136).

⁸⁸ Детаљније видети: Арежина–Ђерић, Вера. Употреба осиромашеног уранијума у агресији НАТО–а на Србију и политичко манипулисање чињеницама. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 75–87.

О последицама НАТО агресије на еколошки систем територије Косова и Метохије детаљније видети: Благојевић, Марија. Еколошки систем на Косову и Метохији након агресије НАТО–а. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 123–133.

Лукић–Анђелковић, Мирјана. Хемијски, радиолошки и еколошки аспекти агресије НАТО–а на СРЈ. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 453–471.

⁸⁹ Детаљније видети: Медојевић, Јово. Процес и механизми повратка интерно расељених лица и избеглица на Косово и Метохију. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 511–524.

Слика 8: Подела Косова и Метохије на пет војних зона по доласку КФОР–а 1999. године (Извор: Panonian)⁹⁰

Значајно је напоменути да су у областима Косова и Метохије, већински насељеним Србима, наставиле да функционишу просветне, здравствене и друге институције Републике Србије и после успостављања међународног протектората. Српске институције међународна заједница назива „паралелним структурама”, јер нису у складу са Резолуцијом 1244, али признају њихову неопходност за опстанак косовских Срба. Иако је иселјавање Срба настављено, српске институције задржавају одређени број српског становништва, а уз помоћ њих Србија настоји и да задржи одређени степен политичке контроле на Косову и Метохији. До другог већег подухвата албанског етничког чишћења српског становништва на читавом Косову дошло је 17. марта 2004. године.⁹¹ Насиље Албанаца, као и каснији инциденти на северу Косова и Метохије, показали су да је мултикултуралност тешко остварљива. Мартовски погром однео је неколико десетина живота, рањено је више стотина особа, протерано више од четири хиљаде Срба и других неалбанаца, запаљено више од 800 њихових домова и разрушено или тешко оштећено више од 35 православних храмова и споменика културе (Златановић 2012: 74–75).

Међународна заједница истиче да јој је циљ стварање мултиетничког косовског друштва, а насупрот томе овај период карактеришу нејасне надлежности институција како међународних тако и српских и албанских, преклапање различитих интереса и сфера утицаја, нејасан статус покрајине, општа конфузија у свакодневном животу како Срба, тако и Албанаца (Златановић 2012: 75).

Директни преговори између власти у Београду и власти у Приштини око децентрализације власти започели су фебруара 2006. године у Бечу, уз посредовање финског дипломате Мартија Ахтисарија. Српска страна је нудила суштинску аутономију, али албанска страна није пристајала на ништа мање од независности. Компромис није био могућ, и преговори су неуспешно завршени. Државна заједница Србије и Црне Горе престаје да

⁹⁰ Мапа је доступна на интернету.

⁹¹ Детаљније о томе шта је био повод за мартовски погром српског становништва видети: Јевтовић, З., Арацки, З. Управљање информацијама и пропагандним техникама у етничким конфликтима. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012.: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012 : thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.

постоји исте године, што додатно погоршава преговорачку позицију Србије. Специјални представник УН Марти Ахтисари јануара 2007. године износи предлог о будућем статусу покрајине, подржан од кључних међународних актера. Предлог је предвиђао независност покрајине, тако да је Скупштина Републике Србије одбацила Ахтисаријев предлог као неприхватљив. Приштина уз подршку међународне заједнице, усваја Декларацију о независности 17. фебруара 2008. године. Убрзо је започело и признавање самопрокламоване Републике Косово од европских и светских држава (Павловић 2016: 136–138; Златановић 2012: 75).

Након проглашења независности, Влада Републике Србије и косовски Срби предузимају низ мера којима се осуђује насилна и унилатерална сецесија Косова и Метохије. Косовски Срби протестују и бојкотују рад косовских институција, полиције, правосуђа и општинских администрација. Без обзира на овакву реакцију, Скупштина Косова је уз благослов међународне заједнице 9. априла 2008. године усвојила Устав Републике Косово који је ступио на снагу 15. јуна исте године. УМНИК–у се одузимају надлежности привремене цивилне управе и преносе се на Владу Косова (Базић 2010: 94–95). „УМНИК–ова администрација у Приштини је реконфигурацијом претворена у канцеларију давањем сагласности за мисију Европске уније – ЕУЛЕКС, која је почела у целини да функционише по одобрењу српске власти у Београду од 9. децембра 2008. године” (Васић 2010: 169).

Можемо закључити да је једнострано проглашење независности Косова отворило и ново поглавље у српско–албанским односима. Озбиљност проблема огледа се у чињеници да у постојећим условима не постоје могућности реинтеграције Косова и Метохије у матичну државу Србију, али ни могућност хармоничног живота Срба и Албанаца (Мирковић 2014: 206–209).

Услед чињенице да међународна заједница види као свој неуспех немогућност уласка Косова у УН, а евроинтеграције Србије се условљавају нормализацијом односа Београда и Приштине, Београд и Приштина започињу преговоре 2011. године. Преговори који су вођени у овом формату доводе до пораста тензија између Срба и Албанаца, посебно у северном делу покрајине (барикаде, блокада путева, паљење граничних прелаза, сукоб косовских Срба са КФОР–ом). Да би се овакво стање превазишло, уз посредство међународне заједнице (ЕУ) долази до потписивања тзв. Бриселског споразума априла 2013. године. Споразумом је између осталог предвиђено и укључивање севера покрајине у косовски институционални систем и расформирање тзв. паралелних српских структура. У новембру 2013. године одржани су први пут после проглашења независности, локални избори на целокупној територији Косова.

Београд је „охрабрио” косовске Србе да учествују, тако да су изабрани градоначелници српских општина у систему Републике Косово. Велики део српског становништва у четири општине на северу покрајине (Северна Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток) на изборима није учествовао, тако да излазност није била велика. Преговори о нормализацији односа Београда и Приштине још увек трају, постигнути су бројни споразуми, које карактерише постепена и спора применљивост на терену. Резултати који су постигнути бриселским преговорима двојачко се тумаче, али су свакако допринели успостављању контакта и отпочињању развоја односа и сарадње Београда и Приштине (Павловић 2016: 140–142).⁹²

Косово је и после десет године од самопроглашења независности под међународним надзором, са веома нејасном ситуацијом у погледу одрживости, државног суверенитета и контроле, надлежности, граница (север Косова) са високом стопом незапослености и сиромаштва. Прокламовани циљ модерног косовског мултиетничког друштва не може се остварити континуираним иселјавањем неалбанског становништва и толерисањем дискриминације и насиља албанског становништва над мањинама. Данас је Косово и

⁹² Детаљнију анализу политичких, друштвених и културних прилика на северу покрајине, ауторка ће дати у осмом поглављу докторске дисертације, у поглављу о Косовској Митровици.

Метохија етнички хомогена територија са више од 90% Албанаца и израженом националном искључивишћу. Преостало српско становништво на Косову се веома тешко мири са мањинским статусом и својим положајем у тзв. Републици Косово (Златановић 2012: 76).

4.5 Уставни положај Косова и Метохије после Другог светског рата

Уставни положај Косова и Метохије у периоду после Другог светског рата намеће нам се као битан у бољем разумевању „дубинских” процеса, сукоба и односа између Срба и Албанаца. Због чега? Првенствено због тога што полазимо од премисе да „простор Косова и Метохије до 1945. године није био територијално заокружен као компактна целина, већ је био део ширих области попут турског Косовског вилајета, у доба Краљевине Срба Хрвата и Словенаца био је подељен на области, у време Краљевине Југославије раздељен на бановине, а у периоду Првог и Другог светског рата распарчан на окупационе зоне. Тек се крајем Другог светског рата у политичким конструкцијама јасније уочава идеја дефинисања Косова и Метохије као аутономне територијално–политичке јединице” (Гаталовић 2014: 52). Са друге стране има и аутора који тврде, попут Владана Јовановића, да је простор Косова од распада Османског царства до краја Другог светског рата био изложен низу административних и демографских мера (промене територијалног статуса, миграције) које представљају знаке континуитета политике која је настављена и после Другог светског рата (Јовановић 2015: 96).

По завршетку Другог светског рата, Социјалистичка Федеративна Република Југославија је применила принцип комунистичке идеологије приликом решавања националних питања, признајући право на „нацију” само оним етничким групама које нису имале „сопствену државу” изван Југославије. У складу са наведеним, признате су нације Македонаца и Бошњака, а Албанци су сврстани у категорију „непостојећих” нација, јер је постојала држава Албанија (Најруллаху 2016: 58–59). Самим тим, стварају се и предуслови за настанак једне нове нације тзв. Косовара, која се снажно поистовећивала са Албанцима⁹³ у држави Албанији.

По првом Уставу нове Југославије, донетом 31. јануара 1946. године, Федеративна Народна Република Југославије је била састављена од шест република, а посебно је наглашено да Србија у свом саставу има Аутономну покрајину Војводину и Аутономну Косовско – Метохијску област, што је потврдио и Устав Народне Републике Србије из јануара 1947. године (Бјелица 2006: 417). Дакле, можемо закључити да је у поређењу са Војводином, Косову одобрен нижи статус аутономне области, односно мало грубље речено, административног округа са извесним „украсима” самосталности. Даљи развој аутономије Косова настављен је 1953. године, доношењем Уставног закона ФНРЈ, којим се у великој мери изједначавају Војводина и Косово и Метохија. По Уставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 7. априла 1963. године, Косовско – Метохијска област је прерасла у аутономну покрајину и у потпуности је изједначена са Војводином. Серијом уставних амандмана крајем 1968. године настављен је процес тзв. „деетатизације”, а посебно Србије према својим покрајинама. Из назива јужне покрајине избачена је Метохија, а обе покрајине стичу још већа овлашћења, чак и у домену народне одбране и државне безбедности.

⁹³ У стручној литератури мало пажње је посвећено изучавању српско – албанских односа. Значајан допринос разумевању албанских ставова о односима са Србијом и Србима представља колекција интервјуа, детаљније видети: Novaković, Igor (прir.). *Srpsko-albanski odnosi: Pogled iz Albanije, Kolekcija intervjua*. Београд: ISAC Fond, 2011. Ауторка би такође сугерисала да се погледа и истраживање које је спровео Центар за студије мира Факултета политичких наука Универзитета у Београду: Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу: албанско–српски односи”. Дато истраживање је представља анализу уџбеника историје и књижевности на албанском и српском језику који се користе на територији Косова и Метохије, анализу медијског дискурса о албанско–српским односима, као и емпиријско истраживање посредством фокус група у Приштини и Београду.

Амандманима из 1971. године, покрајине добијају и елементе суверености, изједначавајући се на неки начин и са осталим републикама (Бјелица 2006: 418, Хајруллаћу 2016: 58).

Кулминација правног статуса Косова на савезном нивоу десила се усвајањем Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974. године,⁹⁴ којим две аутономне покрајине: Социјалистичка Аутономна Покрајина (САП) Косово и Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина (САП) добијају елементе државности. Занимљиво је истаћи да је у Социјалистичкој Републици Србији усвајањем уставних амандмана (укупно 18) до 1989. године разрешено питање већег утицаја САП-на на политику Социјалистичке Републике Србије него обратно. Устав из 1974. године донео је значајне промене у погледу настојања постојећих нација у државном устројству да воде сопствену националну, па чак и економску политику. Овим уставом је Косово добило равноправан положај са других седам чланица федерације (Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија, Словенија, Црна Гора и Војводина) у свим нормативним и уставним аспектима. Према датом Уставу, промена спољашњих граница Југославије је такође захтевала пристанак Косова. Косовци/Косовари су такође имали неку врсту „двојног држављанства” (Staubums 2009: 55–56). Устав није у потпуности задовољио захтеве Албанаца које су они изразили 1968. године, јер нису добили републику (Шутовић 2007: 226).

Албански аутори сматрају да на Устав из 1974. године треба гледати као на својеврстан компромис између онога што су Албанци са Косова желели (Републику Косово) и онога што су Срби желели (Косово унутар Србије). Правни стручњак Бљерим Река (Bljerim Reka) чак истиче да је овај Устав дао Косову државне надлежности које је имало под статусом самосталног вилајета под Отоманском управом. Постављамо питање: Због чега Косово није тада постало званично, већ само *de facto* република у саставу Југославије? Албанци су први пут јавно упутили захтев за стварањем Републике Косово 27. новембра 1968. године, наводећи да је густина албанског становништва на Косову већа него густина становништва у неким другим републикама, нпр. црногорског у Црној Гори и/или бројчано Албанаца (трећи по бројности у Југославији) има више у Југославији него нпр. Македонаца. Приликом одбијања албанских захтева, између осталог наведено је да право на републику припада народима, а не народностима, чиме се истицало и право на самоопредељење и оцепљење, јер Албанци имају своју „матичну државу” – Албанију. Неки аутори чак наводе да је Ј.Б. Тито био спреман да Косово прогласи седмом републиком Југославије, али је одустао услед притисака српских политичара. Оно што је свакако неоспорно јесте да је Устав из 1974. године умногоме побољшао како положај аутономних покрајина, тако и самих република унутар федерације. Косово добија широке надлежности у свим сферама, укључујући и надлежност за територијалну одбрану, равноправно са свим осталим републикама (Хајруллаћу 2016: 59–62; Шутовић 2007: 226–227; Staubums 2009: 58).

После Титове смрти Председништво је аутоматски преузело сва права и обавезе које је гарантовао постојећи Устав, да би 1986. године представник Косова постао симболично председник Југославије у периоду од једне године. Устав из 1974. године прошао је малу ревизију 1981. године, која није утицала на уставну или законодавну самосталност чланова Федерације, односно на њихово учешће у државној власти. У новембру 1988. године, Устав је ревидиран по други пут и последњи пут пре коначног распада СФРЈ. Дата ревизија донела је велике уставне промене што је утицало на готово све нормативно–правне аспекте савезног Устава, иако јој је примарни циљ био да побољша економију државе и обезбеди одрживост. Насупрот раширеном уверењу да је уставна ревизија учињена на штету Косова, ништа се није променило у односу на нормативно–правни положај осам чланова Федерације, посебно када говоримо о нормативно–правној једнакости у савезном Уставу. Значајно је нагласити да дате ревизије нису ограничавале нити укидале уставну аутономију Косова, ни њену законодавну аутономију односно, косовску независност у покрајинским прописима и

⁹⁴ Детаљније видети: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. (1974). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, [Званични подаци]. (Датум приступа: 11. фебруар, 2015. године).

политикама. Слично томе, равноправно учешће Косова у федералном нивоу власти је остало нетакнуто. Када је Слободан Милошевић постао председник Србије почело је и „мешање” у питања уставног поретка Црне Горе, Војводине и Косова и Метохије (1987–1989). Ипак, за разлику од распрострањеног мишљења, Милошевић није укинуо уставну и законодавну аутономију Косова. Србија једноставно није била у позицији да одузме „државно држављанство” које је савезни Устав дао косовским грађанима. Косово и Србија нису могле да пониште једна другој аутономију, која је била гарантована у савезном Уставу (Staubums 2009: 56–57).

Албанске демонстрације и немири на Косову 1981. године на којима су се јасно чуле паролe: *Албанци смо, а не Југословени, Косово Косоварима, Косово – република*, јасно осликавају врхунац албанског национализма. Национализам је још више интензивирао чињеницом да су Албанци другачији од осталих југословенских народа (демографска експлозија, културно су специфичнији, њихов језик је другачији), али и мишљењем албанске интелектуалне елите да им је учињена велика неправда како 1919. године у Версају, тако и 1945. године када је Косово ушло у састав Србије (Шутовић 2007: 221–223). Међутим те демонстрације треба посматрати и у контексту изузетно лоше економске ситуације, а не само напора Албанаца/Косовара за њиховим признањем као нације (Hajrullahu 2016: 63).

Устав Републике Србије,⁹⁵ који је ступио на снагу 28. септембра, 1990. године, одузео је донекле елементе државности Косову и Метохији и Војводини. У члану 6. се наводи да у Републици Србији постоје две Аутономне покрајине: Косово и Метохија и Војводина, као облици територијалне аутономије.⁹⁶ Отклањање тог „ограничења” извршено је Уставом Републике Србије из 2006. године под „привидом” „учвршћења дотадашњег статуса Космета, тако што је косметска аутономија избачена из нормативног дела Устава, у којем се до тада налазила заједно с војвођанском аутономијом, и потом пребачена у уставну преамбулу, која по скоро јединственом ставу уставне теорије, нема нормативну него само политичку и моралну обавезност” (Чавошки 2010: 898).

Устав Републике Србије из 2006. године⁹⁷ имао је за циљ пре свега уношење одредбе: „полазећи од тога да је покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог положаја покрајине Косово и Метохија следе уставне обавезе свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима, грађани Србије доносе Устав Републике Србије”. На основу дате одредбе јасно је да је утврђена обавеза свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Космету, а да није „изричито речено у чему се ти интереси састоје, као што је, рецимо, одбрана суверености, територијалног интегритета и међународноправног субјективитета државе. Уместо тога поменута је суштинска аутономија Косова и Метохије, а да није објашњено шта она заправо јесте и које државне надлежности обухвата” (Чавошки 2010: 899).

⁹⁵ Детаљније видети: Устав Републике Србије. (1990). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>, [Званични подаци]. (Датум приступа: 11. фебруар. 2015. године).

⁹⁶ Видети и: Устав Савезне Републике Југославије (1992). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf>, [Званични подаци]. (Датум приступа: 26. децембар, 2015. године), као и Уставну повељу државне заједнице Србије и Црне Горе из 2003. године. Доступно преко: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf, [Званични подаци]. (Датум приступа: 26. децембар, 2015. године).

⁹⁷ Детаљније видети: Устав Републике Србије. (2006). Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf, [Званични подаци]. (Датум приступа: 11. фебруар. 2015. године). По мишљењу аутора, квалитетну анализу важећег Устава можете прочитати преко: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/03/YUCOM_Ustav-na-prekretnici_pdf.pdf, (Датум приступа: 26. децембар, 2015. године).

Данас у Републици Србији постоје одређене иницијативе за промену важећег Устава, а те иницијативе се углавном ослањају на постојећи дијалог Београда и Приштине о нормализацији односа и процес европских интеграција.

4.6 Демографска слика Косова и Метохије

Ауторка сматра да треба да пружи потпунију слику демографских прилика на Косову и Метохији, јер нам се ова одредница намеће као битна приликом разматрања радикализације отпора Албанаца према Србима и „успона” како српског тако и албанског национализма. Већ смо установили да је у средњевековној српској држави становништво Косова било хришћанско, док се Арбанаси помињу као мањинске групе. У томе се слажу и српски и албански аутори.

Отоманска владавина је у великој мери утицала на бројност албанског становништва на Косову, а поједини аутори наводе да је већ крајем 13. века почело досељавање Албанаца из околних планинских области на Косово. Историјске чињенице говоре у прилог тези да је већ након сто година дошло до велике промене етничке структуре становништва. У релативно кратком временском периоду имамо општине са већинским албанским становништвом (на пример Ђаковица је 1582. године била насељена претежно албанским живљем) (Антонијевић 2015: 30). У овом периоду можемо говорити и о бројним миграцијама становништва, примера ради, Срби су се пред Турцима у 15. веку повлачили у планине, где су затицали албанско и влашко становништво, да би у 16. веку отпочео и шири процес исламизације (али су и Срби и Албанци задржали у највећем броју матерњи језик) (Imami 1999: 77).

До радикалније промене етничке структуре овог простора долази у 17. и 18. веку са Првом и Другом великом сеобом Срба (Златановић 2012: 57–58). „После расељења Срба у Поморавље и Војводину, српско становништво на Космету постало је национална мањина. Велики одлив Срба са Космета настао је и у време Првог српског устанка, када је централна Србија демографски била готово испражњена, па је тај вакуум попуњаван Србима из „Старе Србије”, Црне Горе и Херцеговине” (Мирковић 2014: 190). Дакле можемо закључити да се етничка и верска структура становништва на датом простору мењала у зависности од тога ко је владао том територијом. Примера ради, у време Немањића, већинско становништво су били Срби, а у време отоманске владавине албанска популација.

Етничке промене настављене су и после престанка отоманске владавине и настанка Краљевине СХС, касније Југославије. Тридесетих година прошлог века, у време владавине Краљевине Југославије, око 40.000 турских породица је репатрирано, а 60.000 – 70.000 Срба је досељено на Косово (Мирковић 2014: 191). Званични пописи спроведени су 1921. и 1931. године. Према попису из 1921. године број становника на Косову и Метохији износио је 428.283. Од тога, на основу изјашњавања према матерњем језику, Албанаца је било 278.441 или 65,0%, Срба 113.848 или 26,6%, Турака 27.910 или 6,5%, и осталих 8.084 или 1,9% (Павловић 2014: 113). На попису 1931. године, број Албанаца се повећао у односу на попис из 1921. године за 68.602 упркос исељавању. Тиме су по бројности избили на прво место. Према матерњем језику на попису 1931. године арнаутским језиком је говорило 505 259 људи, од чега на Косову и Метохији 331.549 (ако посматрамо Косово и Метохију у границама области која је успостављена 1945. године). Југословенске власти су процењивале да је број Албанаца свакако био већи 1931. него 1921. узимајући у обзир и велики албански природни прираштај (Антонијевић 2015: 54).

„Укупан број колониста који је насељен на Косову од 1918.–1941. године кретао се између 50.000–60.000. Према Статистичком прегледу колонизације из 1941. године, састављеном на захтев Министарства пољопривреде Краљевине Југославије на основу података прикупљених крајем 1939. године, произилази да је на читавој територији Косова и Метохије, на којој је тада живело укупно 645.035 људи, број колониста био 58.263” (Павловић 2014: 114). Сами Албанци су своју бројчаност у периоду од 1918. – 1941. године

процењивали на 720.000 до преко милион (Антонијевић 2015: 54). По завршетку Другог светског рата, колонистима повратак на Косово није одмах дозвољен. Истовремено велики број Албанаца из Албаније досељен је на Косово упоредо са поновном репатриацијом Турака са Косова. Према неким проценама од 40–тих до 80–тих година око 200.000 Срба и Црногораца је напустило Косово (Мирковић 2014: 191).

Демографске промене и косовска аутономија 1974. године довеле су и до страха код Срба да су, иако је Косово званично део Србије, они на датој територији мањина у властитој држави. Албанци, иако су бројчано далеко надмоћнији од Срба, верују да су њихова права угрожена на датој територији. Поуздани и комплетни статистички подаци (у којима су учествовали и Срби и Албанци) постоје према пописима од 1948., 1953., 1961., 1971. и 1981. године. Општа карактеристика ових пописа је да је забележен знатан пораст укупног броја становника Косова и Метохије, уз апсолутно смањење броја Срба у тој покрајини.

Табела 1: *Национална структура становништва САП Косова према пописима од 1948. до 1981. године*

<i>Национална структура становништва САП Косова према пописима од 1948. до 1981. г.</i>										
Народ	1948.		1953.		1961.		1971.		1981.	
	број	%	број	%	број	%	Број	%	Број	%
Укупно:	727.820	100	808.141	100	963.988	100	1.243.693	100	1.584.558	100
Албанци:	498.242	68,45	524.559	64,91	646.605	67,07	916.168	73,66	1.227.424	77,5
Срби:	171.911	23,62	189.869	23,49	227.016	23,55	228.264	18,35	209.792	13,2
Црногорци:	28.050	3,85	31.343	3,88	37.588	3,90	31.555	2,54	26.875	1,7
Турци:	1.315	0,18	34.583	4,28	25.764	2,67	12.244	0,98	12.575	0,8
Муслимани:	9.679	1,33	6.241	0,77	8.026	0,83	26.357	2,12	58.948	3,7
Остали:	18.623	2,56	21.546	2,66	18.989	1,97	19.105	2,34	48.946	3,1

Извор: Димитрије Богдановић: „Књига о Косову”. — Српска Академија наука и уметности. — Посебна издања. — Књига DLXVI. — Примљено на 7. скупу Одељења језика и књижевности, 25. децембра 1984, на основу приказа самог аутора. — Београд, 1986.

У периоду од првог послератног до последњег потпуног пописа становништва број албанских становника се повећао за више од 2.5 пута, тј. од 0,48 на 1,2 милиона, уз упоредно смањење српске популације (Златановић 2012: 67). Етничка структура Косова је после Другог светског рата суштински промењена од приближно 50:50 почетком педесетих година на 75:25 у корист косовских Албанаца крајем осамдесетих година, при чему је однос Срба и Црногораца сведен на мање од 20 одсто укупног броја становника те српске покрајине (Мирковић 2014: 191).

Следећи попис становништва је спроведен 1991. године, али су Албанци тај попис бојковали. Према проценама југословенских власти на Косову и Метохији је тада живело 194.190 Срба. Српске власти такође тврде да је за време агресије НАТО–а на СРЈ и одмах

после окончања оружаних сукоба, као и анти–српских немира у марту 2004. године са Косова избегло око 250.000 Срба и неалбанаца. Тачан број је готово немогуће утврдити, пре свега због великог броја српских избеглица из Босне и Хрватске током деведесетих година (Мирковић 2014: 191; Златановић 2012: 67).

Занимљиво је поменути да је Републички завод за статистику објавио публикацију „Природно кретање становништва у Републици Србији, 1961.–2010.“, у којој су представљени основни подаци попут броја становника, живорођених, умрлих, природни прираштај и умрла одојчад. Публикација омогућава упоредну анализу података о броју становника и природном кретању становништва општина Републике Србије за последњих педесет година. Подаци су приказани према важећем административно – територијалном стању на дан 1. јануара 2010. године са напоменом да Републички завод за статистику од 1998. године не располаже демографским подацима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у обухвату података за Републику Србију. Попис становништва 1991. на територији АП Косово и Метохија није у потпуности спроведен, те су израчунате процене броја становника за подручје и општине. Републички завод за статистику од 1998. године не располаже појединим подацима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у обухвату података за Републику Србију. Требало би истаћи да у овој публикацији расељена лица са АП Косово и Метохија *нису исказана као стални становници општина на подручју централне Србије и АП Војводине, већ као привремено присутна лица.*

Косовске власти су спровеле попис становништва 2011. године. Међутим, овај пут су Срби на Косову и Метохији бојкотовали цензус. Процењује се, од стране приштинских институција, да на Косову живи око 25.532 Срба, а међународна организација ОЕБС (Организација за безбедност и сарадњу у Европи) процењује да живи око 143.574 Срба. Ако имамо у виду екстраполацију од локалних и парламентарних избора одржаних 2013. и 2014. године, долазимо до процене да на Косову тренутно живи око 145.820. Срба (Prelec–Rashiti 2015: 5).

У складу са наведеним, у наредним поглављима нам је циљ да утврдимо у којој мери косовске институције поштују сопствена законски прописана права 145.820 Срба као језичке мањине која живи на Косову и Метохији.

5. МАЊИНСКА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И ОСТВАРИВАЊЕ МАЊИНСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА⁹⁸

„Свака је нација, на свој начин, један персонални ентитет”⁹⁹

Петар Анђелковић

Језик је друштвени феномен који зависи од низа друштвених, политичких, економских, културних и других фактора који одређују његов друштвени статус, важност и моћ унутар и изван група и заједница (Филиповић 2015а; Bauman et al. 2003). Идентитет, као осећај припадности датом колективу, односно свест о сопственој личности, је увек сложен од низа компоненти насталих под утицајем социјалног простора конституисаног од различитих друштвених група (Бугарски 2005: 67). У процесу формирања етничких група, нација и држава, језик и религија су често два главна фактора која утичу на консолидацију ових друштвено-политичких ентитета (Munishi 2012/1: 9). Мултикултуралност и мултиетничност данашњег друштва,¹⁰⁰ постојећа миграциона кретања, као и тзв. верски и национални ревивализам многих националних заједница су битне одреднице које указују на неопходност решавања заштите и поштовања права припадника мањинских заједница (Радуски 2010: 248).

Будући да појмови мултикултуралности и мултиетничности подразумевају постојање и појма вишејезичности, Бугарски истиче да је право решење за преживљавање у процепу између гетоизације и асимилације и интеграције у већински колектив уз очување сопственог идентитета (Бугарски 2016: 42; Бугарски 2005: 87–88). Дакле, вишејезичност доприноси умањењу етничке напетости и „социопсихолошкој и општедруштвеној добити, преобраћајући монолингвални етноцентризам у мултилингвалну и мултикултуралну толеранцију” (Бугарски 2005: 88). Пошто „језик представља кључну димензију индивидуалног и колективног идентитета” (Канцеларија повереника за језике 2015: 20), неопходно је да у овом поглављу операционализујемо кључне појмове наше анализе (нација, национална/етничка мањина, мањински језик, мањинска језичка права, мањинска језичка политика и сл), како бисмо могли да утврдимо од којих схватања и међународних стандарда албанска заједница полази приликом одређивања положаја српске заједнице као мањине на Косову и Метохији. У складу са наведеним, постављамо и питање да ли су дата одређења и стандарди само декларативне природе и да ли се од постављених премиса и стандарда одступа? Због чега?

„Питање етнонационалног, културног и језичког идентитета у принципу су емоционално најосетљивија и правно–политички најсложенија када је реч о мањинама” (Бугарски 2005: 79). Етнички идентитет постаје оруђе политичких и других интересних група, а самим тим добија и на важности у кризним ситуацијама када одређене етничке групе имају доживљај угрожености. Башчаревић наводи да се најчешће у кризним ситуацијама изражава висок степен лојалности према нацији и националној држави, доводећи до хомогенизације националне свести (Башчаревић 2010: 112).

Доживљај угрожености кроз историју су имали и Срби и Албанци, и о томе смо говорили у претходном поглављу докторске дисертације. Сматрамо дату одредницу битном, јер је постало уобичајено да се на простору Косова и Метохије оспорава етнички идентитет

⁹⁸ Ауторка и овде напомиње да је приликом писања овог поглавља користила мање делове, закључке, идеје које су изложене у већ објављеним радовима, датим у прегледу литературе докторске дисертације.

⁹⁹ Анђелковић, Петар. Косовски завет – српска ухронија и/или српска ентелехија. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 50.

¹⁰⁰ Ауторка препоручује друго поглавље књиге Бугарски, Ранко. *Језици у поткровљу*. Београд: Библиотека 20 век, 2016., где су детаљно обрађени појмови мултикултурализма, интеркултурализма, као и однос према језику.

оног другог, па ће тако Срби сматрати да су Албанци једним делом у ствари поарбанашени Срби, а Албанци сматрају да део косовских Срба има албанско порекло. Етнографска истраживања потврђују да су на територији Косова и Метохије „коегзистирале бројне етничке, верске и лингвистичке групе, а да су међу њима границе често биле порозне, а трансфери идентитета учестали”, док су етнографи запазили да, иако су се идентификације мењале, оне претходне се нису сасвим напуштале (Златановић 2012: 79).

У складу са наведеним, етничка идентификација је на простору Косова и Метохије постала значајнија од свих других категорија припадности, а језик њена највидљивија манифестација. Етнички идентитет, по мишљењу бројних аутора, повлачи и знак једнакости између језика и нације, дакле језик је део идентитета појединца и групе којој припада (Златановић 2012: 80–81; 167; Pavlenko 2003).

У албанској лингвистичкој литератури питањима као што су националност, језик и нација бавио се Речеп Исмајли (Rexhep Ismajli). Исмајли сматра да је језик основна карактеристика која омогућава карактеризацију и идентификацију етничке припадности, формирање нације и националне државе (Munishi 2012/1: 3). Исмајли је врло прецизно описао конструкцију албанске националности и улогу коју је у том процесу у историјском току играо албански језик, посебно у превазилажењу верских и културних разлика (Munishi 2012/1: 6). Случај формирања албанске нације је најадекватнији пример директног утицаја језика у овом процесу. Историјске околности кроз које су пролазили Албанци и у којима се родила националност, а касније и албанска нација, учинили су да Албанцима језик постане јединствена и уједињујућа карактеристика, без обзира у каквом положају су на датој територији (Munishi 2012/1: 9).

Простор Косова и Метохије постаје насељен готово искључиво Албанцима, по завршетку сукоба 1999. године, док су Срби концентрисани у малим енклавама и сеоским срединама на југу и централном Космету, као и на северу Косова, у општинама Северна Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток. Преостале етничке, верске и/или лингвистичке групе/мањине су углавном расељене или у крајњем случају асимиловане (Златановић 2012: 80–81; (Златановић 2012: 167). Српско становништво на Косову и Метохији се тешко мири са својим мањинским положајем, са реалношћу да је дошло „њихово (албанско) време”,¹⁰¹ узимајући у обзир не само историјски, већ и политички контекст Косова и Метохије.

Негативна конотација концепта „мањина” је заснована на ставовима да су модерне националне државе утолико успешније уколико су етнички хомогененије. Албанци теже етнички хомогеној држави и из страха од отпора, политичке нелојалности који пружају Срби, посебно на северу Косова. Жеља за идеалом етнички хомогене државе је код Албанаца израженија, имајући у виду ограничен степен независности и ограниченост државног суверенитета, без обзира на бројна обећања међународне заједнице (Златановић 2012: 77). Можемо то и теоријски објаснити схватањима да „етничке заједнице, посебно мањинске, имају загарантовано право да развијају свој културни идентитет. Међутим, кад, ако и уколико у остваривању мањинских права (етничке групе) искажу и тежњу изласка из правно–политичке организације државе у којој та права остварују, онда она угрожавају територијални интегритет те државе, па самим тим и њену сувереност” (Марковић 2010б: 478). Истакнуто место у корпусу мањинских права припада језичким правима мањина у различитим доменама попут употребе имена, медија, образовања, културе, јавних служби и сл. (Бугарски 2005: 79–80). Али мањине немају само права, већ и обавезе у овој области, пре свега у домену поштовања институција државе у којој живе и одржавања пријатељских веза како са већинским становништвом, тако и са другим мањинама у држави, али и сународницима из матичне државе. Да би се тако нешто постигло, потребно је изузетно

¹⁰¹ Израз који сам прочитала у бројним радовима наших аутора где су интервјуисана интерно расељена лица са Косова и Метохије.

добро познавање не само језика већинске заједнице, већ и њихове културе (Бугарски 2005: 83).

Како онда остварити демократско друштво, а да у томе не „претерамо”, да не пружимо „сувише права мањинама”? Постоји ли уопште таква одредница? Или једноставно, мањинске заједнице желе да уживају иста права као и већинска заједница на одређеној територији, да се усвоје одговарајуће мере са циљем постизања пуне једнакости између припадника националне мањине и већинског народа у свим подручјима економског, друштвеног и културног живота.

Ни овде не можемо постићи консензус,¹⁰² јер према важећем Уставу Републике Србије, Косово и Метохија је њена аутономна покрајина, где су Албанци национална мањина (на нивоу републике). Ако пођемо од Устава тзв. Републике Косово, Срби су етничка/национална мањина/заједница на Косову. Ко је онда овде мањина? Са сигурношћу можемо рећи да је Косово и Метохија остало периферно друштво, за које Република Србија признаје да је изван утицаја врховне државне власти, а Република Косово признаје да је север покрајине „ван њеног домаћаја”. Без обзира на то како гледамо на статус Косова и Метохије, неоспорна је чињеница да су се Срби на простору Косова и Метохије „преко ноћи” нашли у позицији националних мањина, па се самим тим наметнуло и питање регулисања њихових права у новим условима. Друго значајно питање односило би се на признавање етничитета код скривених мањинских идентитета. „Демократизација друштва условила је процес афирмације националног идентитета и ревивализма код етничких заједница које су биле непризнате или чији статус није био дефинисан (Роми, Ашкалије, Египћани и сл.) и признавање њихових етничких и културних права” (Радушки 2010: 261).

Данашње албанско косовско друштво примењује, у оквиру националног законодавства,¹⁰³ међународне и регионалне правне прописе, стандарде и инструменте о остваривању језичких права мањина, које имају предност у односу на национално законодавство. У овом поглављу ауторка ће дати и приказ међународних прописа који се примењују на послератном Косову. Али никако не треба заборавити да су „нека од тих докумената правно обавезујућа за државе које их прихвате, док сва друга имају више политички значај јер државе нису обавезне да их на унутрашњем плану усвоје, због чега их различито интрепретирају и реализују у зависности од политичке ситуације и општег односа снага на међународној сцени” (Радушки 2010: 248), док је приметна и све већа сложеност стандарда и питања везаних за положај мањинских заједница у међународном праву (Ковачевић 2006: 3).

У датом контексту треба нагласити да на статус и одрживост мањинских језика, умногоме утичу опште и језичке идеологије прошлих времена (Филиповић 2015: 20; Rožgaj Hadži-Balažić Bulc 2011).

¹⁰² Ауторка се ограђује од било каквих политичких импликација, већ изражава искључиво став на основу анализе Устава Републике Србије и Републике Косово.

¹⁰³ Ауторка овде првенствено мисли на тзв. Устав Косова (члан 22). О националном законодавству у области заштите мањинских језичких права ћемо детаљније говорити у наредном поглављу.

5.1 Дефинисање концепта националне мањине и мањинског језика

После пада комунистичког режима у појединим земљама централне и источне Европе, распада СССР–а и СФРЈ–а, национално питање, међуетнички односи и сукоби, питање заштите и права националних мањина постају предмет интересовања државне безбедности и регионалне стабилности, али и научне и шире друштвене јавности. Долази до промене става према питању заштите права припадника националних мањина, посебно после сукоба који настају после распада СФРЈ. Различит „третман” мањинских група постаје легитиман, ако не и неопходан „гарант” равноправности и стабилности, док се питање правне заштите мањинских група сматра одговорношћу националних и међународних институција (Tóth – Balázs 2010: 4; Радушки 2010: 247; Engl–Harzl 2009: 307).

Да бисмо могли да дефинишемо концепт мањине, морамо прво дефинисати појмове који јој „претходе”. „Национална држава је природна државна заједница људи који су у стању да међусобно комуницирају јер говоре истим језиком и деле исту историју, културу, традицију и обичаје” (Марковић 2010: 11). Дакле, већина аутора се слаже да под појмом нација подразумевамо заједницу, чији припадници деле исту културу, језик, историју, без обзира на етничко порекло, што значи да појам нације није заснован на етничком основу, већ на држављанству. Међутим, балканско поимање нације често не прави разлику између појма нације и етничитета, што значи да овакво гледиште подразумева и да државе морају бити етнички хомогене. С друге стране, етничка хомогеност постоји у веома малом броју држава. Већина држава је вишеетничка, са сложеним карактером међуетничких односа, који су одређени бројем етничких заједница, степеном њихове сличности или/и различитости, припадношћу верским конфесијама, језиком, традицијом (Марковић 2010б: 472).

У стручној литератури се најчешће наводи да постоји свега десетак једнонационалних држава на свету, а насупрот томе постоји преко 5.000 различитих етничких група и нација. На пример Нада Радушки наводи да од 192 државе чланице Организације УН–а, само 10%–15% може се оправдано сматрати етнички хомогеним, док у оквиру европских држава само неколико њих (нпр. Исланд, Португал) немају националне мањине (Радушки 2010: 248). Самим тим занемарују се основни принципи демократије, која између осталог, подразумева и националну равноправност и толеранцију према свакој врсти другости и посебности (Башчаревић 2010: 112), укључујући и језик којим говоримо.¹⁰⁴ Можемо рећи да све балканске земље имају етнички мешовиту популацију. Митра Рељић наводи да је у процесу формирања савремених балканских нација, пажљивијим сагледавањем овог проблема на Косову и Метохији, кључну улогу није имала национална припадност, већ *језик*, који представља основни знак индивидуалног и групног самопрепознавања (Рељић 2009: 55).

Упоредо са стварањем националних држава и настанка појма нације, појавио се и проблем заштите националних мањина, односно концепт националне мањине постаје историјска категорија. Концепт заштите људских права је правни концепт подложен континуираном развоју и усавршавању. Дефинисање појма националне мањине, припадности мањинској заједници, критеријумима за утврђивање те припадности су сложена питања у студијама нације и права (Ковачевић 2006: 1). Сложеност датог појма најбоље потврђују речи бившег Високог комесара за националне мањине ОЕБС–а Макс Ван дер Штула (Max van der Stoel), који је истакао да не може дефинисати појам мањине, али да зна да је препозна кад је види.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Ауторка би указала на гледиште Ранка Бугарског који истиче да би свако своју личност и околину требало да обogaђује отварањем према другом и друкчијем, уместо да зазира као од нечег опасног и туђинског (Бугарски 2009в: 55).

¹⁰⁵ “Even though I may not have a definition of what constitutes a minority, I would dare to say that I know a minority when I see one.” Max van der Stoel, Case Studies on National Minority Issues: Positive Results, *Address to the CSCE Human Dimension Seminar*, Warsaw, 24 May 1993, доступно преко: <http://www.osce.org/item/3879.html>, (Датум приступа: 13.05.2018. године).

Иако у међународним документима и прописима постоје бројне одредбе које се односе на мањине, не постоје обавезни међународни стандарди, али ни јединствен став у погледу општеприхваћених, универзалних дефиниција термина везаних за регулисање статуса и права припадника мањинских заједница (Радушки 2010: 247). У политичкој и правној теорији не постоји општа сагласност око тумачења појма националне мањине,¹⁰⁶ већ се полази од прагматичног схватања да сам концепт треба разумети у складу са националним, верским, језичким и културним специфичностима земље у којој дата мањина живи (Кукић 2001; Engl–Harzl 2009: 308), односно полазећи од помало идеалистичног схватања да се мањинска права могу најбоље решити „у атмосфери у којој се појединац цени више него држава” (Становчић 2008: 487). Ковачевић наводи и да се чланство у мањинској заједници не може схватити као арбитрарни индивидуални избор, а да мањинска права треба схватити пре свега као индивидуална, а не колективна или групна (Ковачевић 2006: 1). Ауторка сматра да и овде постоји недоумица. Питање да ли су мањинска права по својој природи индивидуална и/или колективна је веома осетљиво и сложено.¹⁰⁷

Људска права и слободе карактерише универзалност, што подразумева да подједнако важе за припаднике свих етничких заједница, ма где се оне налазиле. Самим тим, остваривање мањинских права не треба да угрожава и ограничава права осталих етничких заједница, па и већинске (Марковић 2010б: 473–474). У складу са тим поставља се и питање могућности да мањинске заједнице очувају, развијају, испољавају сопствени идентитет чију срж чине језик и традиција, пошто остваривање права на службену употребу језика и писама националних мањина подразумева поред институционално–правног основа и друштвену свест о предностима вишејезичког образовања, примену политике једнаких могућности, примену мултикултуралне политике (Башић–Ђорђевић 2010: 8).

За потребе нашег истраживања појам „мањине” (етничке, националне, културне и лингвистичке)¹⁰⁸ ћемо схватити сагласно са дефиницијом појма „мањинског језика”. Европска повеља о регионалним и мањинским језицима (енг. *European Charter for Regional or Minority Languages*), мањинске језике дефинише као „језике који су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране држављана те државе који чине бројчано мању групу од остатка становништва те државе” (Становчић 2008: 490). Ову дефиницију бисмо употпунили и правним нормирањем у смислу схватања мањинских група као посебних и одвојених група присутних на одређеној територији, а које имају верске, националне, језичке и културне карактеристике које их разликују од већинске популације на датој територији (Кукић 2001; Paulston–Heidemann 2006; Ringelheim 2010). Наш лингвиста Ранко Бугарски наводи да је једну од најпотпунијих дефиниција појма мањине дала *Поткомисија за спречавање дискриминације и заштиту мањина Уједињених нација*, према којој је мањина „скупина мања од остатка становништва једне државе која је у недоминантној позицији, чији чланови, држављани те државе, имају с гледишта етничког, верског или језичког, карактеристике које их разликују од оних које има остатак становништва, и изражавају на чит начин осећање солидарности у циљу заштите своје културе, традиције, вере и језика” (Бугарски 2005: 79). Са друге стране, наводи се и да се појам мањинског језика односи на говорнике који су у „апсолутној мањини”, односно језик

¹⁰⁶ Гавриловић и Петрушић наводе да се у савременој пракси често користи појам националне и етничке мањине и етнички мањинске заједнице, наводећи да појам етничке мањине обухвата оне мањине које се по етничким особеностима разликују од већинског становништва, али се односи на све такве колективитете и за разлику од термина националне мањине не инсистира на томе да они чине део неке нације. Дакле, термин етничке мањине је обухватнији (детаљније видети: Гавриловић – Петрушић 2011: 419–420).

¹⁰⁷ Детаљније о овој недоумици видети: Кривокапић, Борис. Мањинска права: индивидуална и/или колективна. *Национални интерес*, бр.1. (2006): 165–184.

¹⁰⁸ Бугарски наводи да се „етничке мањине одликују етнокултурном посебношћу, па тако ако таква скупина има матичну државу изван граница оне у којој живи, она се обично класификује као национална мањина. Верска мањина је она чији је главни идентификатор друкчија вероисповест, а језичка мањина, која нас овде највише интересује, одликује се посебним језиком или језичким варијететом” (Бугарски 2005: 79–80).

није ни на једном делу територије већински, а појам регионалног језика означава језике чији говорници су на неком делу територије већински (Бугарски 2016: 14). Занимљиво је поменути да Кривокапић прави разлику између „стarih” и „нових” мањина. Између осталог, овај аутор наводи, да је веома занимљива ситуација када услед територијалних промена један део до тада већинског становништва прелази у ред мањинске популације, односно мења свој положај и постаје етничка мањина услед тога што је односна територија припала другој држави (Кривокапић 2005: 93).

Први покушаји заштите права „језичких мањина” настају после Другог Светског рата, са нагласком на поштовање принципа недискриминације и заштите индивидуалних права, услед посебне рањивости мањина без матичне државе (Ковачевић 2006: 1). У пракси постоје бројни примери, где су мањински језици изложени друштвеним, политичким и економским притисцима. Да ли је онда оправдано да се у таквој ситуацији, говорници мањинских језика одреде за добровољну сегрегацију,¹⁰⁹ или можемо рећи да су изложени невољној сегрегацији?¹¹⁰ Клајв Болдвин у свом извештају *Мањинска права на Косову под међународном управом* из 2006. године наводи да нигде у Европи не постоји таква сегрегација као што је то случај на Косову, ни толики број „етнички чистих” градова и села, ни толики страх међу припадницима мањинских заједница од узнемиравања само због етничке припадности (Болдвин 2006: 5).

„Полазећи од чињенице да су говорници мањинских језика на европском континенту (као, уосталом, и на осталим просторима) значајан национални, регионални, континентални и светски ресурс, њима се мора посветити посебна пажња” (Филиповић–Вучо 2014: 170). Да би држава могла да промовише успостављање „режима језичке толеранције”, као мере са циљем заштите мањинских језичких говорника од дискриминације и промоције мањинских језичких права, неопходно је да поштује и спроводи дате мере, односно обавезе које произилазе из гаранција регионалних и међународних докумената. Режим језичке толеранције је успостављен када грађани једне државе имају могућности да користе свој матерњи језик слободно, без дискриминације и када се охрабрује равноправна заступљеност мањина како у јавним институцијама, тако и у свим сферама јавног живота (Канцеларија повереника за језике 2015: 8; Бугарски 2004; Бугарски 2005; Бугарски 2009; Бугарски 2010). Овде бисмо напоменули да Бугарски наводи предности коришћења термина службени и национални језик, уједно указујући на проблематичну употребу термина државни језик. Аутор истиче да је овај термин прожет идеолошким набојем, глорификујући државу и апсолутни примат једног државног језика, а таква поимања су у супротности са концептима вишејезичности и мањинских језичких права (Бугарски 2016: 72).

Већина аутора се слаже да образовна мањинска језичка политика може да послужи као најделотворније средство промовисања и очувања мањинских језика (Hornberger 1998: 439–440; Бугарски 2004; Бугарски 2005; Бугарски 2009а; Бугарски 2009б; Бугарски 2016; Симовић–Филиповић 2009). Међутим, логично је да поставимо питање шта радити у ситуацији када услед сложености како етничких, тако и историјских односа мањине и већине, не можемо доћи до прихватљивог модела коегзистенције? Не постоји неки универзални, јединствени модел, формула остваривања права националних мањина. На Косову и Метохији, и сам појам мањине или групе добија другачију конотацију и схвата се у пежоративном смислу, посебно од стране косовских Срба за које је Косово део Републике Србије у којој они себе не виде као националну мањину, а поред тога сматрају да их дата одредница везује за независност Косова. Примера ради у СФРЈ албански језик је могао да буде мањински у неком косовском насељу, већински у АП Косово и Метохија, па поново мањински у СР Србији и СФРЈ (Бугарски 2005: 81–82).

Желећи да стабилизују косовско друштво, по увођењу међународне управе, косовске власти заузимају мултиетнички приступ у употреби правне терминологије за означавање

¹⁰⁹ Појам који се користи када доминантна група намеће знатна ограничења мање доминантној групи.

¹¹⁰ Појам који се користи када одређена група одлучи да комуницира само са себи сличнима.

националних и етничких мањина. Иако је раширена пракса у националном законодавству европских држава да се користи термин мањина за групе које се разликују од већине по културном, лингвистичком, националном или етничком идентитету, у косовском Уставу за означавање и дефинисање мањинске групе користи се појам етничке заједнице (енг. *ethnic community*) (Stevens 2009; Болдвин 2006; European Centre for Minority Issues – ЕСМИ 2012а; Устав Косова, члан 57(1); Tóth–Vizi 2010: 6). Тиме се жели сугерисати правна једнакост између Албанаца и неалбанског становништва на Косову.

„Иако свесни све сложенијег и осетљивијег питања положаја мањина и свесни тенденције увођења појма локалне заједнице уместо мањина, сачували смо структуру и терминологију коришћену у претходнима извештајима. Није у питању неосетљивост, већ потреба за ефикасношћу. Због тога настављамо са употребом појма мањина. Као такав, појам је применљив у случају косовских Срба у Грачаници, као и на косовске Албанце у Северној Митровици” (Болдвин 2006: 12).¹¹¹

Све заједнице на Косову и Метохији, осим албанске су у мањинском положају, па се термин „заједнице” у свакодневној употреби није „одомаћио”. Да би тзв. Република Косово испунила своје уставне обавезе једнаких права за све „заједнице”, потребно је да осим забране дискриминације, гарантује и посебна права за невећинске заједнице. Суштина мањинске заштите и права јесте у посебним правима која треба да служе развоју дате заједнице као посебне националне заједнице. Другим речима, то значи спремност заједница да прихвате заједничко и очувају посебно, али и одговорност државе у стварању услова за остварење мањинских права. Добијање одређених/посебних права подразумева и лојалност мањина, узајамно поштовање и признање државе и мањинских заједница, као основе стабилности већинско–мањинских односа (Радушки 2010: 262).

Појава парадигме језичке екологије подразумева проактивно морално и политичко деловање, прихватање и промоцију језичких људских права на нивоу држава и међународних институција (Филиповић 2007: 377). За унапређење мањинске политике неопходан је развијен, усклађен и делотворан правни и инсистуционални систем заштите мањинских права, као и нови инструменти промовисања различитости, недискриминације, вишејезичности и прихватања другачијег (Форум за етничке односе 2014: 9; Бугарски 2004; Бугарски 2016).

Многи проблеми везани за делотворну заштиту права мањинских заједница произилазе и из уопштености, ускости, двосмислености савремених права мањина, као и неодређености приоритета индивидуалних над колективним правима или обратно (Ковачевић 2006: 10).

5.2 Језичка политика и планирање

Језичка политика, као и социолингвистика се сматрају релативно новим подручјима науке о језику, те им стога и није посвећена већа пажња у историјској перспективи (Петровић 2010: 36). Језик се некако налази између социолингвистике и политике. Услед чињенице да је језик друштвено условљена појава, поставља се питање у којој мери је прихватљив однос језика и политике. Шипка наводи да је политика „заинтересована само за она питања језика и науке о језику која су од значаја за друштвену заједницу у целини, а то су: одабир, усавршавање и нормално функционисање језичког идиома који треба да послужи као комуникацијски и стваралачки инструмент културе и цивилизације, па и хомогенизације, одређене друштвене заједнице (најчешће ранга државе или нације), а затим и усклађивање и уређивање односа између различитих друштвених група и појединаца у употреби језика унутар ње” (Шипка 2006: 54; Савић 2017: 120). Логично се намеће закључак да мањинско–већински односи нису само ствар физичке величине, него и политичког и друштвеног

¹¹¹ Цитирање на основу: *Осми извештај о етничким мањинама на Косову*, ОЕБС/УНХЦР, Приштина, (2001): 1.

статуса, па и међународно право, самим тим, питање мањина везује за политичке јединице (Бугарски 2005: 81–82).

С друге стране неоспорно је да политика треба да има ограничен уплив у питања језика. Уплив политике треба да се заснива на решавању конфликта, најчешће присутних у вишејезичким срединама: регулисање употребе језика и писама, односно статус језика у мултилингвалним срединама, заштита језика националних мањина, утврђивање основа језичке политике, утврђивање праваца планирања језика и подршка процесу језичке стандардизације (Савић 2017: 121). Право на матерњи језик и писмо је елементарно људско право, које, без обзира на политичке процесе, никоме не сме бити ускраћено.

Језичка политика је стара колико и организација људских комуникативних заједница, али се као термин и као област научног истраживања јавља тек у другој половини 20. века (Филиповић 2014: 18). Код нас је устаљено мишљење да се језичка политика често користи као својеврсно оруђе продубљивања друштвених криза, политизације. Као веома илустративан пример може послужити Косово, о чему ћемо касније говорити. Услед оваквих и сличних убеђења, веома је тешко дефинисати овако комплексан концепт, а потребно га је сагледати са различитих позиција. Уопштено, можемо рећи да је језичка политика призната дисциплина у оквиру социолингвистичког приступа феномену језика (Савић 2017: 122).

Сложићемо се са уверењем које износи Јелена Филиповић да свака озбиљна и одговорна језичка политика подразумева, без обзира на политичка дешавања, одговорност лингвиста и свих других истраживача у области друштвених и хуманистичких наука. Лингвисти морају бити свесни своје улоге у друштвеним процесима, утицаја на формирање друштвене свести, ставова и мишљења шире популације, што подразумева да се смернице и сугестије везане за језичку политику морају формирати уз поштовање високог степена стручне, професионалне и друштвене одговорности (Филиповић 2007: 377; Филиповић 2015).

Пипер наводи да је штетно када у држави нема готово никакве видљиве језичке политике, али да је штетније када о језичкој политици одлучују искључиво политичари и државни чиновници без лингвистичког знања. Аутор такође наводи да су лингвисти дужни да предлажу решења, да покрећу иницијативе, да дају савете, да подрже или критикују одређене одлуке везане за питања језичке политике, да учествују у реализацији утврђене језичке политике, али да коначне одлуке у области језичке политике доноси држава и да је њена одговорност ту највећа (Пипер 2014: 118). Да би се изградила озбиљна језичка политика, она мора да буде утемељена на основним методским претпоставкама: мора бити рационално постављена, научно утемељена и реално остварива. У суштини, мора се изградити консензус око суштинских питања језика и друштва у којем та политика треба да се изгради и спроведе (Негришорац 2014: 11).

Постоје бројне дефиниције појма језичке политике. За потребе нашег истраживања наводимо дефиницију коју даје Предраг Пипер да под појмомом језичке политике подразумевамо „укупност мера које држава предузима, у сарадњи са лингвистичким установама и појединцима, с једне стране, и политички релевантним чиниоцима, с друге, да би одредила статус језика и писама у одређеном друштву, да би штитила и култивисала тако одређени однос и усмеравала динамику његовог развоја, не може се успешно водити без јасно утврђених носилаца те политике, без добро сачињене стратегије и без планирања конкретних мера којима се та стратегија остварује (језичко планирање)” (Пипер 2014: 117). На основу ове дефиниције можемо закључити да постоји тесна веза између језичке политике и језичког планирања. Њихов однос се у стручној литератури различито дефинише, али преовладава став да је језичка политика шири појам од језичког планирања, односно да је језичка политика појам надређен језичком планирању (Савић 2017: 122; Blommaert 2006; Bastardas–Boada 2016).

Језичка политика и планирање као „мултидисциплинарна научна област развија се у директној спрези са друштвено–историјским токовима, епистемолошким оријентацијама и стратегијама научних истраживања”. Дефинишу се као „организоване, дугорочне и

планиране интервенције на плану одабира језика (или више њих), његове структуре и лексике како би се умањили или елиминисали комуникацијски проблеми у друштву” (Филиповић 2007: 376). Дакле, појмовна подручја планирања језика и језичке политике се често сажимају у једну дисциплину, по мишљењу ове ауторке.

Радовановић наводи да постоје и схватања која ова два појмовна подручја виде јасно одвојеним: „планирање језика би у том смислу значило – „поступање у језику”, а језичка политика – „поступање са језиком”, односно, у питању је „планирање језичког корпуса” („планирање језика у ужем смислу”) према „планирању језичкога статуса” („планирање језика у ширем смислу”). Условно речено, једно би било више лингвистика, друго би било више политика” (Радовановић 2014: 26). Успешна мањинска политика сматра кључним успостављање одговарајућег баланса између потреба очувања посебности мањинске заједнице, односно очувања националног идентитета и њеног укључивања у шире друштво, односно јачању веза између различитих националних заједница (Форум за етничке односе 2014: 19).

У складу са наведеним јасно је да је у структури језичке политике и планирања и питање права мањинских говорника у контексту доминантног окружења већинским језиком, односно питање како и на који начин ће бити остварена права представника мањинских језика. Она се разликују од државе до државе (Таталовић 2000: 79). Да би мањинска политика била успешна неопходно је професионално и ефикасно деловање државних институција како на централном, тако и на локалном нивоу, посебно зато што се веома често „замера” тим институцијама да нису довољно „осетљиве” на мањинска права (нпр. остваривање права на употребу мањинског језика) (Форум за етничке односе 2014: 28).

Унапређење положаја националних мањина резултат је прожимајућих секторских политика једне државе, а да би се могло говорити о успешној интеграционој политици,¹¹² држава треба да се опходи према својим националним мањинама без икаквих дискриминација и пружи им сва права која произилазе како из статуса грађанства тако и на основу припадности националној мањини. „Развојем међународних односа дошло се и до схватања да основ заштите мањина не чини више само забрана дискриминације, већ и гарантовање права мањинама на очување етничког, верског и културног идентитета” (Радуски 2010: 247). Тек тада припадници националне мањине могу да имају поверења у државне институције и да државу у којој живе схвате као своју (Форум за етничке односе 2014: 20).

Додали бисмо и да се положај и заштита националних мањина не налази у искључивој надлежности држава, већ је постала предмет како међународноправних и политичких обавеза држава, тако и надлежности, односно надзора међународних организација (Таталовић 2000: 79).

¹¹² Ауторка под успешном интеграционом политиком државе подразумева државу која се заснива на томе да је већинско становништво спремно да се прилагоди животу у друшву различитости. „Интеграција националних мањина, свакако, не значи асимилацију, већ подразумева културни плурализам који омогућава мањинама да сачувају сопствене етничке, верске и културне особености, што не искључује потребу њиховог успешног интегрисања у друштвену заједницу” (Радуски 2010: 262).

5.3 Језичка политика и мањинска језичка права у Европској унији

У Европи се крајем XX и почетком XXI века паралелно одвијају два процеса, процес интеграције западноевропских земаља и процес дезинтеграције централно–источне Европе. Стварање нових држава доводи до тога да данас 12% укупног европског становништва чине припадници националних мањина, постављајући тиме положај и заштиту мањина високо на политичкој агенди Европске уније (Радушки 2009: 66). Стога нас и не чуди што се Европска унија (ЕУ) активније окреће питањима језичких људских права, језичке екологије и језичке образовне политике, са акцентом на мањинске, регионалне и мигрантске језике, где је све мање места посвећено разматрањима која се тичу корпусног планирања такозваних националних језика (Филиповић 2014: 21; Filipović–Vučo 2012).

Језичка политика Европске уније, њених 27 земаља чланица, заснована је на вишејезичној структури и у великој мери се сматра доменом који би требало да буде развијен у оквиру националних перспектива земаља чланица. Сам концепт вишејезичности је постао најпроминентнији симбол европског идентитета, са 24 службена језика и око 150 регионалних и мањинских језика којима се говори у ЕУ, од којих су преко 65 званично признати. Сви заједно употпуњују језички пејзаж ЕУ и овим језицима служи се више од 480 милиона људи. Значај адекватне језичке политике постаје очигледан када се упореди статус већинских насупрот мањинским језицима. Европски биро за мање коришћене језике (енг. *The European Bureau for Lesser Used Languages*) је проценио да више од 47 милиона људи у ЕУ припада језичкој мањини, не рачунајући мањинске језике имиграната (Christiansen, 2006: 23).

У самој ЕУ се прави разлика између „институционе” језичке политике и оне која то није. Институциона језичка политика се односи на употребу језика у оквиру и између ЕУ институција, употребу језика изван ЕУ, као и на употребу језика у комуникацији између ЕУ и држава чланица (и њихових грађана). Употреба језика између грађана у појединим државама чланицама ЕУ се не сматра институционом (Károly 2008: 130; Ahn 2007; Maracz 2011: 25–26; Christiansen 2006).

Најважније декларације, препоруке или директиве о језичкој политици ЕУ тичу се признавања статуса националних језика ЕУ, аутохтоних или регионалних мањинских језика и мањинских језика имиграната (Extra–Gorter 2001: 20). Признање ирског као службеног језика ЕУ (од 2007. године), довело је до снажних захтева да баскијски и каталонски језик стекну исти статус. Иако ови језици нису признати као службени језици ЕУ, њихови говорници имају посебна језичка права. Ови језици могу се користити у писаној комуникацији са одређеним институцијама ЕУ (Károly 2008: 138).

„Правна регулатива ЕУ, утемељена је на начелу да је службени језик сваке државе чланице истовремено и аутентични језик.” У ЕУ се на институционом нивоу прави разлика између службених, радних и језика саветовања, односно већања. На службеним језицима ЕУ објављују се општи правни акти. Радни језици су они језици које ЕУ користи у интерном обављању послова у својим институцијама, док се француски језик означава и као језик саветовања (већања) при разматрању и изради пресуда европских судова (Кошутећ 2006: 80).

„Грађанин Уније је овлашћен да у комуникацији с институцијама Заједнице користи службени језик по свом избору (најчешћи избор је матерњи језик)” (Кошутећ 2006: 83). Језичка политика ЕУ која није институциона односи се на језичке и образовне програме Европске уније који промовишу учење страних језика. Земље чланице ЕУ су вољне да имају суверенитет над језичком политиком, али национална језичка политика се налази у надлежности држава чланица. Овлашћења ЕУ се односе на координицију образовних програма учења страних језика, где је енглески језик постао доминантан (Károly 2008: 133–134).

Наднационална језичка политика ЕУ дефинисана је у једном од првих стратешких докумената Савета Европе – Заједничком европском референтном оквиру за језике (енг. *Common European Framework of Reference for Languages* – CEFRL или CEF), који путем Заједничког европског оквира за учење, наставу и евалуацију живих језика садржи циљеве и

исходе учења језика на сваком од степена усвојености, предлаже иновативне методе у изучавању језика, саветује учење два страна језика, препоручујући да то не буду само тзв. светски језици, него и они који су битни за регију. У складу са наведеним и Савет Европе доноси Смернице за развој образовних језичких политика у Европи у ком се препоручује, а националне владе упозоравају, да своје језичке политике креирају у складу са европским концепцијама плурилингвизма и мултилингвизма (Велички 2007: 93; Мутавцић – Kamprouris 2012).

У самој Европској унији постоји недоследност, пошто положај регионалних и мањинских језика у земљама чланицама у великој мери зависи и од званичне језичке политике државе чланице, а јасан индикатор политике коју води држава чланица јесте да ли је дата држава потписала или ратификовала Европску повељу о регионалним и мањинским језицима (енг. *Charter for Regional or Minority Languages*) (Károly 2008: 138). Бугарски истиче да се многи мањински језици налазе пред искушењем опстанка под заједничким европским кровом, „сабијени у само поткровље” (Бугарски 2016: 5).

Дакле, са једне стране имамо ситуацију да је положај и заштита националних мањина изашла из искључиве надлежности државе и да се налази под надзором међународних институција, а са друге стране имамо ситуацију да се положај националних мањина користи као вид политичких притисака на одређене земље, веома често селективно. Синиша Таталовић и Нада Радушки истичу да сама Европска унија користи селективан приступ, и да је пажња углавном усмерена на државе у транзицији, занемарујући при том чињеницу да су у неким државама Европске уније проблеми националних мањина далеко већи и озбиљнији. Стога и не чуди што се поставља питање: Шта је у функцији стварне заштите права националних мањина, а шта у интересу вођења глобалне светске и европске политике? (Таталовић 2000: 79; Радушки 2008).

Дакле, земље чланице Европске уније немају јединствен приступ када говоримо о правима припадника националних мањина, судећи по уставним одредбама. Таталовић истиче да се европске државе могу поделити у три групе. У првој групи се налазе државе чији устав прокламује принцип јединствене нације, без признања категорије националне мањине, без обзира на етничко порекло. На пример, Француска и Бугарска имају службени став да на њиховим територијама не постоје националне мањине, а инсистира се на начелу правне једнакости свих држављана. Проблем настаје услед неуважавања интереса националних мањина, чиме се стварају услови за асимилацију или сукобе на етничкој основи. У другој групи су државе које такође немају категорију националних мањина, већ своје грађане деле према језицима којима се служе, односно имају грађане који говоре различитим језицима. На пример у категорију таквих држава спадају Швајцарска и Финска, па имамо Финце који говоре шведски или фински језик. Неоспорно је да неке од ових држава препознају одређену етничку поделу, али само у оквиру јединствене нације (Белгијанци као припадници француске или фламанске заједнице). Тиме је свакако осигурана недискриминација по питању мањинске употребе језика. У трећу групу држава спадају оне које препознају концепт националне мањине. Чине их све државе у транзицији, али и неке западноевропске државе, на пример Аустрија. За ове државе је карактеристично да имају одредбе о правима припадника националних мањина, углавном као индивидуалних права. Анализом уставних одредби установљено је да мали број европских држава има законске оквире који прописују сразмерну заступљеност припадника националних мањина у извршној власти (Таталовић 2000: 79–83; Бугарски 2009б; Бугарски 2009в; Филиповић 2014).

Регионалне и мањинске језике можемо поделити на више категорија. Прва категорија обухвата јединствене мањинске језике који су специфични за одређени регион само једне државе чланице ЕУ (као што је бретонски у Француској). Друга категорија се односи на оне регионалне мањинске језике који се говоре у више од једне државе чланице ЕУ (каталонски у Шпанији, Француској и Италији). Трећа категорија се односи на језике које говоре мањинске групе, али који су службени језици у другој држави чланици ЕУ (као што је мађарски у Словачкој), док се четврта категорија односи на језике који нису везани за

одређену територију (као што су јидиш, ромски). Занимљиво је да број говорника неких мањинских језика надмашује број оних који говоре неким званичним језиком ЕУ (Károly 2008: 137–138; Extra and Gorter 2001: 12–13; Luciak 2004: 361–362; Shuibhne 2001: 65).

„Главне тенденције када је реч о језичкој политици у Европској унији изнете су у бројним документима Савета Европе, који би се са правом могао сматрати првим међународним телом који препознаје проблем језичке разноликости и који покушава да изнађе решења” (Мутавцић и Kampouris 2012: 596). Треба додати и да је подела између националних мањина и мањина које то нису прихваћена конвенција у међународном праву. Сматра се да националним мањинама припада право на заштиту и привилегије од стране државних институција због историјског присуства у одређеној земљи/региону/територији (Ahn 2007: 8). Приликом разматрања мањинских права, треба узети у обзир и заштиту постојаности интегритета држава и њихове суверености, где се аутономија мањинских права доводи до нивоа где се угрожава интегритет и суверенитет државе (Марковић 2010б: 473). У стручној литератури се полази од премисе да бројност и просторна компактност не би требало да имају утицаја на остварење основних мањинских права, али нам пракса често показује да је спремност државе већа за имплементацију права демографски „снажнијих” мањина (Радушки 2010: 260).

5.4 Европски стандарди заштите права припадника националних мањина

Заштита права припадника мањинских заједница после Другог светског рата, све до 1989. године није била предмет интересовања на међународном нивоу. У том периоду је постојала и бојазан да би установљивање посебних права припадницима националних мањина могло да доведе и до интерних сукоба и да би наведено било у супротности са циљем да се обезбеди равноправност свих. Према томе, нема посебне одредбе о правима мањина у Универзалној декларацији о људским правима (енг. *Universal Declaration of Human Rights*)¹¹³ или у Европској конвенцији заштите људских права и основних слобода (енг. *European Convention for the Protection of human rights and fundamental freedoms*)¹¹⁴ (Ringelheim 2010: 105–106).

У члану 1. Повеље Уједињених нација (енг. *Charter of the United Nations*)¹¹⁵ стоји да оне теже унапређивању и подстицању људских права и основних слобода, док члан 2. забрањује дискриминацију по основу језика. Иако из овог члана не произлазе правне обавезе за државу, њен значај је велики, у смислу развоја унутрашњег права, односно указује се у ком смеру одређена правна област треба да се развија (Башић–Ђорђевић 2010: 20). Сва универзална права, па и тзв. мањинска права, тј. права чије остваривање би требало да омогући очување и развијање културног идентитета мањина, требало би да се остварују у складу са „организацијом и средствима државе”, а то значи да њихово остваривање не би требало да угрожава интегритет државе и њену сувереност (Марковић 2010б: 473–474).

Када говоримо о историјату заштите мањинских права, на ширем међународном плану, посебно после Другог Светског рата, свакако морамо поменути оснивање УН поткомисије за

¹¹³ Детаљније видети: Универзална декларација о правима човека, усвојена и прокламована од стране Генералне скупштине резолуцијом 217А(III) од 10. децембра 1948. године, доступно преко: http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SCChri/SCUniversal_Declaration_of_Human_Rights.pdf, (Датум приступа: 17.05.2018).

¹¹⁴ Детаљније видети: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године, доступно преко: <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/14.%20Evropska%20konvencija%20za%20zastitu%20ljudskih%20prava%20i%20osnovnih.pdf>, (Датум приступа: 17.05.2018).

¹¹⁵ Детаљније видети: Повеља Уједињених нација, Сан Франциско, дана 26. јуна 1945. године, доступно преко: http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document_sr/2016-05/povelja_un_lat.pdf, (Датум приступа: 18.05.2018).

превенцију дискриминације и заштиту мањина и Међународну Повељу/Пакт о грађанским и политичким правима (енг. *International Covenant of Civil and Political Rights*) (члан 27., усвојен 1966. године, а који је ступио на снагу 1976. године). Повеља представља „први значајан и међународно важећи документ који покрива проблематику заштите мањинских права” и принцип недискриминације¹¹⁶ (Ковачевић 2006: 2–3). У стручној литератури се истиче да су државе на основу члана 27. обавезне не само да толеришу употребу језика једне мањине, већ да су у директној обавези да језичким мањинама омогуће услове за развој њихове језичке посебности (Башић–Ђорђевић 2010: 21).

УН Декларација о правима особа које припадају етничким, религијским или лингвистичким мањинама (1992) (енг. *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*)¹¹⁷ представља неугворни инструмент којим су елиминисане негативне формулације коришћене у члану 27., „неће им бити ускраћено право” са „имају право” (Ковачевић 2006: 4).

Са друге стране, права припадника националних мањина у Европи произилазе из постојећег домаћег законодавства и обавезујућих међународних уговора. Уважавање свих мањинских заједница без обзира на њихову бројност на датој територији представља основу европских стандарда заштите права мањина (Радушки 2010: 260). Почев од деведесетих година различите иницијативе су предузете у оквиру *Организације за безбедност и сарадњу у Европи* (ОЕБС), *Савета Европе* (СЕ) и *Европске уније* (ЕУ) да осмисле нове механизме заштите припадника мањинских заједница, ослањајући се на већ постојеће правне концепте „националних” или „етничких, језичких и верских” мањина, али уједно успостављајући и нове „мањинске норме” на тај начин да буду интегрисане са општим међународним системом заштите људских права. Поред наведеног, потребно је било укључити и припаднике имигрантске заједнице (Ringelheim 2010: 100). Самим тим слажемо се са Ковачевићем који наводи да Европска унија постаје важан фактор унапређења заштите права националних мањина. Са овим процесом почео је Савет Европе одмах после Другог Светског рата усвајањем Конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Ковачевић 2006: 3).

Касније Савет Европе поставља и основу европских стандарда заштите права припадника националних мањина, коју чине мултилатерални уговори: Европска повеља о регионалним или мањинским језицима и Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Башић–Ђорђевић 2010: 16). ОЕБС–ови стандарди су осигурани Копенхагенским Документом (енг. *Copenhagen Document*) из 1993. године као гарантом људских права и заштите мањина (Ковачевић 2006: 3). Копенхагенски Документ представља полазну основу за „уграђу” мањинских права у област људских права и сопствени стратешки процес институционализације ове области. Дати документ набраја низ кључних мањинских права, као што су слободна употреба матерњег језика, како у приватној, тако и у јавној сфери (члан 32.(1)), право мањина да оснивају и одржавају своје властите образовне, културне и верске институције, организације или удружења (члан 32.(2)). Осим наведеног, значај овог документа проистиче из тога што представља први међународни уговор који препознаје значај успостављања одговарајућих локалних или аутономних управа као могућих средстава

¹¹⁶ Article 27 of the International Covenant of Civil and Political Rights: ‘[I]n those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to these minorities **shall not be denied the right**, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.’

Члан 27 Међународне Повеље о грађанским и политичким правима: „У оним државама у којима постоје етничке, религијске или језичке мањине, особама које припадају тим мањинама **неће бити ускраћена права** да у заједници са другим члановима њихових група, упражњавају и практикују своју религију, или користе сопствени језик” (подвучено од стране ауторке).

¹¹⁷ Детаљније видети докуменат на енглеском језику: Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992, доступно преко: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinoritiesDeclarationen.pdf>, (Датум приступа: 18.05.2018).

заштите и унапређења права мањина (члан 35).¹¹⁸ Документ је помогао и да се одреди будући развој инструмената заштите и унапређења права припадника мањинских заједница, како у оквиру ОЕБС–а, тако и Савета Европе. ОЕБС је 1992. године успоставио позицију Високог комесара за националне мањине, која је постала најзначајнији „алат” ове организације у области заштите права мањина (Engl–Harzl 2009: 315).

Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (енг. *The Framework Convention for the Protection of National Minorities*)¹¹⁹ је први правно обавезујући мултилатерални европски инструмент, односно међународни уговор који се искључиво односи на права припадника националних мањина (Башић–Ђорђевић 2010: 18).

Оквирна конвенција не поставља систем правне заштите, већ садржи каталог права, принципе, европске стандарде који уговорне стране морају да поштују и спроводе у области права и једнакости између већинског и мањинског становништва, неопходних за развој и очување културе, језика, идентитета, религије и традиције националних мањина. Дати каталог права државе би требало да уграде у националне политике и правни поредак. Дакле, Конвенција се не фокусира на језик/језике, али потврђује да је језик један од кључних елемената идентитета припадника националних мањина (члан 5. став 1). Конвенција међутим не наводи дефиницију појма националне мањине, па је стога на свакој појединачној земљи да одлучи које заједнице/групе ће сматрати националним мањинама (Ferle–Šetina 2004: 11–12; Engl–Harzl 2009: 320–321; Extra and Gorter 2001: 21–24).

Конвенција садржи различите одредбе (члан 10. и члан 11.) којима се регулише питање службене употребе језика националних мањина. За нас су од посебног значаја ставови који регулишу употребу мањинског језика у јавном простору. Члан 10. став 1. признаје право припадника националне мањине да слободно и без ометања користе свој језик, како приватно тако и јавно. Држава не може спречити индивидуу да користи матерњи језик у приватној и јавној комуникацији. Такав покушај би значео кршење низа права, укључујући и право на слободу мишљења и изражавања, право на приватан живот, недискриминацију. Обавеза државе, која произлази из ове одредбе, је пре свега у нечињењу. Држава не сме да омета употребу језика националне мањине, односно држава треба да спречи ометање употребе мањинских језика од стране трећих лица. Држава није у обавези да унапређује или подржава употребу мањинских језика по овом члану Конвенције. Члан 10. став 2., регулише употребу језика националних мањина у комуникацији са државним органима, односно органима управе. Члан предвиђа употребу језика националне мањине у комуникацији са органима управе уколико национална мањина традиционално или у знатном броју насељава одређену област, уколико припадници мањине захтевају употребу свог језика и уколико тај захтев одговара реалним потребама у „мери у којој је то могуће” (Башић–Ђорђевић 2010: 19; Engl–Harzl 2009: 320–321).

Од великог значаја је и члан 11. Оквирне конвенције. Према члану 11. став 1. припадници националних мањина имају право да користе своје презиме и име на свом језику и писму, као и право на званично признавање тог имена, на начин који предвиђа правни систем државе потписнице. Дати члан припада праву на приватан и породичан живот. Члан 11. став 2. Оквирне конвенције предвиђа право припадника националних мањина да јавно истакну ознаке, натписе и друге информације приватне природе на језику и писму националне мањине, док се став 3. односи на истицање топографских ознака на језику и писму националне мањине, односно истицања традиционалних назива насељених места, назива улица и других топографских ознака упућених јавности, уз услов да у дотичној области традиционално живи знатан број припадника националне мањине и да постоји довољна тражња за таквим ознакама (Башић–Ђорђевић 2010: 20).

¹¹⁸ Детаљније о овом документу видети: <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/osce-declarations/349-copenhagen-document-on-the-human-dimension-of-the-csce-1990>, (Датум приступа: 18.05.2018).

¹¹⁹ Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (енг. *The Framework Convention for the Protection of National Minorities*) (1995). Доступно на енглеском језику преко: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>, (Датум приступа: 16.05.2014. године).

Постоји посебан механизам праћења имплементације Конвенције. Након годину дана од ратификације, држава је у обавези да достави извештај о националним мерама предузетим са циљем имплементације Конвенције. Национални извештај процењује одбор независних експерата — тзв. *Саветодавни Одбор*, који усваја мишљење о извештају. Државе имају могућност да „коментаришу” мишљење Саветодавног Одбора пре него што се Извештај проследи Одбору Министара Савета Европе. Одбор Министара усваја резолуцију која садржи закључке и препоруке које се тичу статуса примене Оквирне конвенције. После првог извештаја, држава доставља извештај сваких пет година (Engl–Harzl 2009: 320-321).¹²⁰

Други значајан и недавно донет јединствен међународни правни инструмент заштите мањинских језичких права је Европска повеља о мањинским или регионалним језицима (енг. *Charter for Regional or Minority Languages*),¹²¹ која је припремљена 1992. године, а на снагу је ступила 1998. године. Повеља је комплементарна са Оквирном конвенцијом о заштити националних мањина, услед чињенице да оба документа наглашавају могућности коришћења језика, а не остваривања језичких права говорника (Бугарски 2009а: 70–71).¹²² Повеља је усмерена ка заштити и унапређењу историјских регионалних и мањинских језика,¹²³ а тиме и очувању и унапређењу традиције и културне различитости, језичког блага Европе. Усвајање Повеље сматра се најважнијим пројектом заштите и унапређења угрожених језика, подразумевајући под овим појмом не само регионалне и мањинске језике, већ и нетериторијалне, као и мање коришћене језике у службеној употреби (Бугарски 2016: 14).

Повеља значи и унапређивање институционалних механизма заштите угрожених језика, а не језичких мањина, па је сходно наведеном њена сврха културне, а не политичке природе (Бугарски 2009а: 70). Дакле, фокус је на језику области/регије или мањине, а не на правима мањинских заједница самим по себи. Заснива се на општим начелима међународног права и поштовања националног суверенитета, територијалног интегритета и значаја службених језика европских држава. Европска повеља има листу практичних мера у специфичним доменима употребе језика као што су образовање, судство, медији, култура и слично, дајући истовремено државама флексибилност да бирају језике и одговарајућа решења у вези са конкретном друштвеном, културном или политичком ситуацијом у држави (Saganova 2009: 13–28; Extra and Gorter 2001: 21–24; Ковачевић 2006: 8; Engl–Harzl 2009: 317–318).

Повеља прихвата такозвани систем „*a la carte*” јер државе „нису у обавези да примене све мере које она предвиђа, али су обавезне да прихвате најмање 35 ставова и подставова одабраних међу одредбама трећег дела Повеље (члан 2. став 2. Повеље)”. Иако овакав систем указује на слабост Повеље, сматра се и оправданим, услед тога што је државама потписницама дозвољено да одаберу најподеснију и најприхватљивију меру на својој територији. „У том смислу је дата и одредба Повеље којом се државама потписницама оставља право избора на које ће језике примењивати конкретне мере из Повеље (члан 2. став 2)” (Башић–Ђорђевић 2010: 16). Специфичност Повеље је управо у томе, јер не очекује од државе да је прихвати у целини, већ у минималном проценту за који је сигурна да доприноси очувању језичке шароликости (Ковачевић 2006: 9; Engl–Harzl 2009: 317–318).

„Теоретски, Повеља не утемељује индивидуална и колективна језичка права, али њено прихватање са правне тачке гледишта значи признавање одређених демократских, културних и цивилизацијских принципа у вези са положајем тих језика унутар једне државе, са једне стране, а са друге тиче се права њихове званичне употребе у различитим облицима

¹²⁰ За више информација о процесу праћења примене Оквирне Конвенције видети: Catrin Pekari. Review of the Monitoring Process of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. 3 *European Yearbook of Minority Issues*. (2003/04): 347–375;

¹²¹ Европска повеља о регионалним или мањинским језицима. (1992). Стразбур. Доступно преко: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>, (Датум приступа: 12. мај 2014. године).

¹²² Лингвиста Ранко Бугарски је члан Међународног комитета стручњака за Повељу.

¹²³ Ковачевић наводи да се под „регионалним језиком” подразумева онај језик којим се говори на једном делу територије неке државе, а мањинским се сматра језик којим говоре особе које настањују хомогено неко подручје и њихов број је мањи у односу на лица која говоре већинским језиком” (Ковачевић 2006: 8).

друштвеног живота и рада” (Мутавцић и Kamprouris 2012: 598). Члан 10.2. Европске повеље о регионалним и мањинским језицима даје дозволу и препоруку земљама потписницама да употребљавају и усвајају имена места на регионалним или мањинским језицима (Puzey 2007: 9)¹²⁴ док Универзална декларација о језичким правима (1996), у члану 50.1., истиче да све језичке заједнице имају право да буду представљене на свом матерњем језику у оглашавању, писаним ознакама, екстерној сигнализацији и пејзажу земље као целине (Marten et al. 2012: 7).¹²⁵

Када говоримо о надзору над спровођењем одредби Повеље, не постоји систем правно обавезујуће контроле, али постоји систем политичке контроле који подразумева да свака држава која је ратификовала Повељу мора да сачини Извештај (на сваке три године) о мерама које су предузете на националном нивоу у циљу спровођења одредби Повеље. Извештај државе потписнице „испитује” тзв. Одбор експерата, који своју процену са препорукама доставља Одбору министара Савета Европе. Држава потписница има прилику да „коментарише” Извештај Одбора експерата. Одбор министара Савета Европе даје препоруке за побољшање примене Повеље. У коликој мери је држава потписница Повеље узела у обзир дате препоруке се разматра у наредном Извештају Одбора експерата (Engl–Harzl 2009: 318–319).

Мишљења и препоруке ових тела нису правно обавезујуће и могу се класификовати као „мека судска пракса” заснована на стриктним законским прописима. Постојећа интеракција међународних механизма и националног законодавства може се двојачко схватити и као „интернационализација уставног права“ и као „конституционализација међународног права”, јер међународно право почиње да преузима одређене карактеристике које су до сада биле својствене само националним уставима (на пример земље Западног Балкана). Заштита права мањина је на тај начин постала заједничка одговорност држава у којима живе националне мањине и међународних институција (Engl–Harzl 2009: 328).

Дакле, примена Повеље укључује три главна партнера: Савет Европе, државне органе земаља потписница и невладине организације или друге представнике говорника појединих језика (Бугарски 2009а: 73–75; Бугарски 2009в). Приликом примене, између осталог и услед одређених недоречености и нејасноћа у самом тексту Повеље, појавили су се и различити теоријски, методолошки и практични проблеми. Већина аутора сматра да је највећа слабост Повеље усредсређеност на традиционалне језике, а занемаривање права досељеника и миграната, што доприноси осећају отуђености, посебно због тога што се државе махом опредељују да штите језике који се традиционално говоре у Европи, а да сличне мере не предузимају по питању заштите група које су мигрирале ка Европи последњих деценија (Ковачевић 2006: 8).

Наводи се и да су проблеми Повеље то што не предвиђа критеријуме за разликовање језика од дијалекта, не предвиђа постојање два различита назива за исти језик, не предвиђа промену правног статуса већинских језика и њихово превођење у мањинске, а као најкрупнији структурални недостатак је већ поменуто искључивање имигрантских језика. Међу општим проблемима Повеље свакако треба издвојити проблеме психолошке природе који се односе на „устезање” говорника мањинских језика да се њима користе у односима са државом. Овим проблемима треба придодати и правно финансијске и кадровске (Бугарски 2009а: 73–75; Бугарски 2009в). Поред уочених слабости Повеље, неоспорно је да је њена примена у значајној мери допринела порасту шире јавне свести о важности очувања богатог језичког наслеђа Европе (Бугарски 2009а: 77–78).

¹²⁴ „Article 10.2.g of the European Charter for Regional or Minority Languages instructs signatories to allow and/or encourage [...] the use or adoption, if necessary, in conjunction with the name in the official language(s), of traditional and correct forms of place names in regional or minority languages” (Puzey 2007: 9).

¹²⁵ Universal Declaration of Linguistic Rights (1996), Art. 50.1 reads: „All language communities have the right for their language to occupy a pre- eminent place in advertising, signs, external signposting, and in the image of the country as a whole” (Marten et al. 2012: 7).

Треба напоменути да се заштита права националних мањина у Европи остварује и путем других механизма и инструмената Савета Европе. У овом контексту је битно поменути још један документ Савета Европе – Препоруку 1383 о лингвистичкој диверзификацији (енг. *Recommendation 1383 Linguistic diversification*)¹²⁶ где је члан 5. ограничен на „регионалне” језике, а члан 8 по први пут признаје релевантност имигрантских група у контексту планирања језика. Поред напора Савета Европе усмерених ка заштити мањинских језичких права, треба поменути и Препоруке из Осла о језичким правима националних мањина (енг. *The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities*)¹²⁷, чији је циљ истицање да „бројчана већина у једној држави може бити бројчана мањина у другој (обично) суседној држави” (Extra and Gorter 2001: 22–25).

Наредни корак усмерен ка установљавању и имплементацији права припадника мањинских заједница су свакако билатерални уговори о заштити мањина којима државе међусобно уређују специфична питања положаја мањина (Ковачевић 2006: 7). У овом контексту мањине представљају мост сарадње између две државе, али могу бити, како то Радушић наводи, и „стални камен спотицања и извор нестабилности у међудржавним односима”, јер су конфликти и настајали, историјски гледано, услед „тријаде односа између националних мањина, државе домаћина и матичне државе” (Радушић 2010: 248).

5.5 Мањинска образовна политика у Европској унији

Одговорна језичка политика подразумева планирање наставе језика (Филиповић 2007: 376). Мањинско језичко образовање увек подразумева учење мањинског језика. Главна сврха овог образовања је едукација мањинских група посредством матерњег језика као когнитивног и делотворног инструмента спознаје света, а понекад и начина побољшања/овладавања већинског језика. Важност мањинског језичког образовања стога није само везана за припаднике мањинске групе, већ и за већинску заједницу (García, Skutnabb-Kangas and Torres-Guzmán 2006). Хашке препоруке о праву на образовање националних мањина (енг. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*)¹²⁸ су усмерене ка образовним мерама и нису свеобухватне, већ служе као општи оквир који може да помогне државама у процесу развоја мањинске образовне политике (Extra and Gorter 2001: 25).

У Европској оквирној конвенцији о националним мањинама и у Европској повељи о регионалним или мањинским језицима налазимо неку врсту европског стандарда мањинске језичке политике. У том смислу је битно истаћи да се у Европској оквирној конвенцији о националним мањинама истиче охрабрење „за неговање културе, језика и историје националних мањина, и код већинске заједнице” (члан 12.), и „признавање права мањинским заједницама да уче на матерњем језику” (члан 14.). То значи да сви грађани морају да буду информисани путем курикулума о националним мањинама, као и да припадници мањинске групе имају право да добију бар неку минималну наставу на матерњем језику. Са друге стране, Повеља је далеко детаљнија и сложенија када се говори о употреби мањинских језика у образовању. У суштини се прави подела на четири категорије. У првој категорији нема наставе на језицима националних мањина, док је у другој категорији мањински језик предмет у школи, где је већински језик, језик наставе. У трећој категорији и мањински и већински

¹²⁶ Recommendation 1383. (1998). Linguistic diversification. Assembly debate on 23 September 1998. Доступно преко: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta98/EREC1383.htm> (Датум приступа: 10. мај 2014. године).

¹²⁷ The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities. (1998). Foundation on Inter-Ethnic Relations. Доступно преко: <http://www.unesco.org/most/ln2pol7.htm>, (Датум приступа: 10. мај 2014. године).

¹²⁸ The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. (1996). Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/hcnm/32191?download=true>, (Датум приступа: 19. мај 2014. године).

језик се користе као језик наставе, а у четвртој категорији мањински језик је језик наставе, а већински језик се изучава као предмет (Extra and Gorter 2001: 26–27; Filipović 2011; Ulasiuk 2013: 6–10).

Специфични документи о језичким правима мањинских група имиграната у Европи готово да и не постоје. У том смислу је веома битно поменути Повељу основних права Европске уније (енг. *Charter of fundamental rights of the European Union*) од 14. децембра 2007. године, где се (члан 14) наводи да свако има право на образовање и могућност да добије бесплатно обавезно образовање (Khetagashvili and Korkelia 2010: 21). Дискриминација у образовању у односу на одређене етничке групе више не може бити прихваћена или толерисана у Европи. Добар пример за то је све већи број случајева пријављивања постојања дискриминација и сегрегације ромске деце у образовању (Ulasiuk 2013: 6–11; Filipović 2011), а Савет Европе је већ предузео одређене мере по питању утицаја на пољу језика и језичког планирања усвајањем различитих докумената и смерница који дају приоритет развоју усклађене језичке политике у Европи. Очекује се да ће у будућности пажња Савета Европе бити усмерена ка „јачању регионалних и мањинских језика путем подржавања њихове употребе како у свим званичним европским институцијама тако и у земљама–чланицама ЕУ, пре свега преко њиховог промовисања и свестранијем развоју европског друштва у целини, а посебно када је реч о успостављању чвршће и јасније дефинисане колективне вишејезичности која је већ постала императив сваке земље–чланице ЕУ” (Мутавцић–Kamprouris 2012: 602–603).

Треба нагласити да се у већини европских земаља упркос све већем присуству билингвалних наставних програма, адитивна билингвална настава практично и не постоји (Филиповић и Вучо 2014: 171).¹²⁹ У стручној литератури се истиче да припадници мањина могу очувати идентитет само уколико у потпуности савладају свој матерњи језик током образовног процеса, док истовремено интеграција припадника националних мањина подразумева да мањине добро владају службеним језиком државе у којој живе. Сходно наведеном, државе би требало да ураде много више од онога што међународни стандарди и прописи предвиђају (Филиповић и Вучо 2014: 174).

5.6 Међународни и регионални правни оквири и стандарди применљиви на Косову и Метохији по успостављању међународне управе

„Права мањина да користе свој језик, право на слободу изражавања властитог мишљења, примање и ширење информација и идеја на мањинском језику, како у приватном, тако и у јавном животу, у усменом говору и у писму, без мешања власти, као и право да користе своје име и презиме на мањинском језику посебно су загарантована Оквирном конвенцијом за заштиту националних мањина Савета Европе. Конвенција обавезује државе чланице да по потреби усвоје одговарајуће мере са циљем постизања пуне једнакости између припадника националне мањине и већинског народа у свим подручјима економског, друштвеног и културног живота” (Платформа за анализу и истраживање АКТИВ и ЦМТ 2016: 5).

Питање коегзистенције и права националних и етничких мањина је питање које „одређује” косовско друштво деценијама. У светлу недавних догађаја, сукоба на Косову, мартовског погрома и једностраног проглашења независности, положај и „судбина” националних мањина постају предуслов напретка новонасталог косовског друштва. Косовске институције, већ под међународном управом (1999–2008), национално законодавство прилагођавају тако да одражава толерантно, мултиетничко и вишејезично друштво у складу са међународним стандардима. Прокламује се да дати међународни и регионални правни

¹²⁹ Подразумева неговање мањинског језика уз паралелно учење језика већинске заједнице и језика образовног система.

стандарди у области заштите мањинских права служе као смернице косовском друштву у очувању и унапређењу различитих културних и етничких идентитета, а засновани су на принципима недискриминације и очувања културног, верског и етничког идентитета посредством мањинске језичке толеранције и промоције (Центар за мир и толеранцију – ЦПТ 2017: 6).

Значајно је напоменути и да се најважнији правни докуменат домаћег законодавства по доласку међународне управе на Косово и Метохију – Закон о употреби језика на Косову заснива на Европској повељи о регионалним или мањинским језицима, Оквирној конвенцији о заштити националних мањина, Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода и њеним протоколима, а узима у обзир и Хашке препоруке о праву на образовање националних мањина и Препоруке из Осла у вези са језичким правима националних мањина.

Након једностраног проглашења независности, Устав тзв. Републике Косово, као највиши правни акт полази од одредбе да је Косово демократско и мултиетничко грађанско друштво засновано на држављанству, а не на националној или етничкој припадности. Полазећи од таквих одређења, императив је био усагласити косовска правна акта са међународним и европским законодавством у области заштите људских и мањинских права (Центар за мир и толеранцију – ЦПТ 2017: 6; European Centre for Minority Issues Kosovo – ЕСМИ 2013: 2; Канцеларија повереника за језике 2015: 20). Европска повеља о регионалним или мањинским језицима је експлицитно укључена у члан 58. Устава Косова, а Оквирна конвенција за заштиту националних мањина налазе се и у Члану 22. Устава Косова. Члан 58. захтева од државе да управни органи користе мањинске језике, а од њених службеника да у контакту са јавношћу користе мањинске језике. Члан 22. гарантује директну примену међународних споразума и аката који гарантују људска права и слободе. Косово је у обавези да спроводи поменуте међународне и регионалне инструменте који имају предност у односу на национално законодавство (European Centre for Minority Issues – ЕСМИ 2014: 7, Канцеларија повереника за језике 2015: 8–9; Канцеларија повереника за језике 2014: 7).

Дакле, можемо рећи да су најзначајнији регионални и међународни документи који се баве очувањем и заштитом језичких права, а који су путем домаћег законодавства применљиви и на Косову донеле Уједињене нације, Савет Европе и Организација за европску безбедност и сарадњу у Европи. Косово примењује међународне стандарде за заштиту људских и мањинских права, а међу најзначајнијим за наше истраживање су:¹³⁰

Универзална декларација људских права Уједињених нација;
Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и њени протоколи;
Међународна конвенција о заштити грађанских и политичких права и њени протоколи;
Оквирна конвенција Савета Европе о заштити националних мањина;
Европска повеља о регионалним и/или мањинским језицима;
Препорука 1383 Савета Европе о лингвистичкој диверзификацији;
Препоруке из Осла о језичким правима националних мањина;
Хашке препоруке о праву на образовање националних мањина;
Повеља основних права Европске уније;
Документ ОЕБС–а са састанка у Копенхагену (документ из Копенхагена);

¹³⁰ Видети члан 22. Устава тзв. Републике Косово: Art. 22. of the 2008. Constitution of Kosovo. “Human rights and fundamental freedoms guaranteed by the following international agreements and instruments are guaranteed by this Constitution, are directly applicable in the Republic of Kosovo and, in the case of conflict, have priority over provisions of laws and other acts of public institutions: (1) Universal Declaration of Human Rights; (2) European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols; (3) International Covenant on Civil and Political Rights and its Protocols; (4) Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities; (5) Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination; (6) Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women; (7) Convention on the Rights of the Child; (8) Convention against Torture and Other Cruel, Inhumane or Degrading Treatment or Punishment.”

*Међународна повеља УН о грађанским и политичким правима;
Декларација УН о правима особа које припадају националним или етничким, верским и
језичким мањинама.*

Од посебног је значаја Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе услед тога што институционализује заштиту мањинске културе и језика, унапређивањем законског оквира обавеза државе да заштите културни, верски и језички идентитет припадника националних мањина. Треба напоменути да су правне обавезе и обавезе предузимања подстицајних мера ради постизања једнакости између припадника различитих језичких заједница Косова само декларативно обавезујуће. Република Косово није члан Уједињених нација, као ни Савета Европе, те нема могућност да ратификује регионалне и међународне документе које су донеле Уједињене нације, Савет Европе и Организација за европску безбедност и сарадњу у Европи.

Поставља се питање: *Зашто су институције на Косову и Метохији после завршетка сукоба толико тежиле усаглашавању домаћег законодавства са највишим европским и међународним стандардима поштовања права мањина, укључујући и језичка права?*

Усаглашеност домаћег законодавства са највишим међународним стандардима у датој области је кључно за тежње Косова придруживању не само Европској унији, већ и Уједињеним нацијама и Савету Европе (тзв. критеријуми из Копенхагена). За новонастале државе, биле оне међународно признате или не, као и у случају једнострано проглашене независности Косова, степен демократизације друштва се мери, а један од најважнијих мерила за процес укључивања у евроатланске интеграционе процесе је усвајање модела по коме ће се остваривати права националних мањина, као и регулисања и остваривања права националних мањина (Радушки 2010: 261).

Да закључимо, поштовање права мањина је један од критеријума за приступање које земље кандидати морају да испуне за би постале чланице ЕУ и НАТО–а, оне се „рангирају” на основу тога колико су европски стандарди по овом питању испуњени, при чему остаје нејасно шта се уопште мисли под западним моделом мултикултурализма и права мањина (Ковачевић 2006: 9–10). Важан задатак државе је да обезбеди не само могућност „стварног” коришћења мањинских језика, већ и активно подстицање жеље за јавном употребом мањинских језика. Држава треба да обезбеди финансијска средства за остваривање мањинских права, а насупрот томе држава веома често недостатак ових средстава користи као изговор за пропусте у реализацији предвиђених мера (Бугарски 2009а: 75).

6. ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА ОСТВАРИВАЊА ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – ПРОШЛОСТ И САДАШЊОСТ

„Косово је једна од кључних речи српске културе и српске језичке слике света”

Проф. др Предраг Пипер¹³¹

Данас се права и слободе грађана српске националности на територији Косова и Метохије, укључујући и право на употребу матерњег језика, када говоримо о надлежностима Републике Србије, могу укратко описати на следећи начин: „У једном делу Републике Србије – Косово и Метохија – Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација број 1244 одговорност је преузела међународна заједница (УНМИК у цивилном, а НАТО у војном аспекту). Будући да се права и слободе грађана на Косову и Метохији не остварују пред органима Републике Србије (изузев у мањем делу), тако не постоје ни фактички услови за остваривање надлежности Заштитника грађана на територији Косова и Метохије, па тамошња ситуација није предмет разматрања”.¹³² У процесу формирања нација, језик је једно од најважнијих обележја идентитета, а језичка стандардизација постаје циљ нације (Munishi 2012/1: 5). Етнолингвистичке групе на Косову и Метохији су током историје показале да се језик последњи „предаје”, без обзира на крајње исходе, посебно услед чињенице да је верски разједињен албански народ на овом подручју својевремено једино могао ујединити албански језик (Рељић 2009: 59–61; Munishi 2012/1).

Бројне законске одредбе су уређивале положај националних мањина, па самим тим и албанске на Косову и Метохији, од стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца до сукоба 1999. године и увођења међународног протектората. У складу са наведеним и „у зависности од историјско друштвених прилика, српски и албански језик заузимали су позицију већинског или мањинског језика” (Рељић 2014: 178). Упркос постепеном напредовању статуса и положаја албанског језика после 1945. године, посебно после 1974. године, када је успостављен једнак статус за албански и српски језик на Косову и Метохији, албански социolingвисти наводе да је положај српског језика био повлашћенији, као *lingua franca* језика тадашње Југославије (Munishi 2012: 1; Rugova 2015: 144). Иако различите говорне заједнице, Албанци и Срби на Косову и Метохији у то време чинили су комуникативну заједницу, јер су имали свакодневну интеракцију „углавном” на српском језику (Munishi 2012:1), док је након 1990. године употреба албанског језика постала ограничена на породичне домене, на друштвени круг који се састојао углавном од Албанаца, на послове које су Албанци обављали и на неколико албанских медија. У таквој ситуацији статус албанског језика је деградиран на најнижу могућу тачку (Munishi 2006; Rugova 2015: 144).¹³³

У прошлости народност, национална мањина, а данас косовски Албанци као већинска заједница одређују положај и поштовање права косовских Срба као мањинске заједнице, и њиховог матерњег језика на Косову и Метохији. Уколико пођемо од поставке коју даје Душан Јањић (Јањић 2005: 7–10), говорећи о фазама и периодима кроз које су прошли српско–албански односи у бившој Југославији, са сигурношћу можемо рећи да се сада налазимо у шестој фази, која као кључну узима 2008., годину једностраног проглашења косовске независности и све веће угрожености српске заједнице, а самим тим и српског

¹³¹ Пипер, Предраг. Реч «Косово» и њене вербалне асоцијације у српском језику. *Даница*, књ, 15, (2009): 85–95.

¹³² Фус нота из извештаја: др Горан Башић, др Љубица Ђорђевић. (уред.). *Остваривање права на службену употребу језика и писама националних мањина у Републици Србији*. Београд: Заштитник грађана Саша Јанковић, (2010): 30.

¹³³ Социolingвистичке студије албанског језика су прилично оскудне. Прве студије које су се бавиле албанским социolingвистичким проблемима спроведене су почетком 1970–их, и ту свакако треба поменути Реџепа Исмајлија (1978., 1990., 1994., 1998., 2003. и 2005.), који се у више својих радова доследно бавио питањима попут језичког планирања, стандардизације албанског језика, као и статусом и положајем албанског језика.

језика на територији Косова и Метохије. Измењене политичке, економске и културне околности су, према мишљењу албанских аутора, имале директан утицај и на албанско–српски билингвизам, али и на језичку политику и промену статуса албанског језика након увођења међународног протектората (Ismajli 2002, 2003; Munishi 2006, 2009, 2010). Пошто Албанци чине више од 90% косовског становништва, демографски критеријум игра кључну улогу у односу између албанског и српског језика, па Албанци као већина имају прилику да „фаворизују” свој матерњи језик (Munishi 2009). Као резултат сукоба, односи Албанаца и Срба су се додатно погоршали, што је довело и до њихове физичке раздвојености. Данас Срби на Косову и Метохији углавном живе у селима у компактним заједницама, које су у великој мери раздвојене не само од албанског становништва, већ и других етничких заједница. Другим речима, домени контаката између албанског и српског језика строго су ограничени. Свакодневни контакти, посебно неформални, између Албанаца и Срба готово да и не постоје, и то се одразило и на међусобну језичку комуникацију. Ако су некада Албанци и Срби на Косову и Метохији чинили комуникацијску заједницу, данас су Албанци и Срби скоро засебне језичке заједнице (Munishi 2012: 2). Могући губитак матерњег језика поистовећује се са нестанком говорника, а Срба је све мање на Косову и Метохији.

Истраживачи истичу и да, између осталог, овај простор данас одликује општа диглосија, не само када је у питању мањинско већ и бројчано доминантно албанско становништво (Сикимић 2010: 147; Златановић 2012: 80), феномен надрипревођења, „англошћипосрпски” језички израз, „криптохришћанство”, „десловенизација” косметске популације, полиглосија (детаљније видети: Рељић 2009; Рељић 2011; Рељић 2012: 143; Дилпарић 2010; Дилпарић и Станковић 2011). На простору Косова и Метохије испољава се и обострана или вишестрана „полујезичност”, коју је могуће посматрати у контексту полуасимилованости одређеног броја етнолингвистичких група (Рељић 2010: 185).

Смањивањем броја говорника српског језика, долази и до промене језичке свести житеља Косова и Метохије, која се између осталог огледа и у спремности преосталих говорника српског језика да се „одрекну свог језика и ћириличног писма и прихвате туђе више него што се то од њих и тражи” (Бојовић 2010: 21). Промена ставова и понашања једног дела Срба који живе на Косову и Метохији испољава се и у томе што се данас све више Срба присећа некад наученог или приученог албанског језика, где „језичко приклањање поприма карактер интересног прилагођавања” (Рељић 2011: 252).

Међу албанским лингвистима присутна је забринутост услед беспотребне употребе енглеских речи у албанском језику, где већ постоје одговарајуће албанске речи. Овај феномен је посебно раширен у штампаним и електронским албанским медијима (детаљније видети: Munishi 2009; Këçira 2009; Ademi 2013). Након 2002. године објављен је низ радова албанских аутора на Косову из области социolingвистике. Требало би напоменути да је последњих десет година *Међународни семинар о албанском језику, књижевности и култури* у Приштини постао форум за социolingвистичка истраживања језичке политике и планирања албанског језика.

Млади људи одрасли у периоду конфликта деведесетих година прошлог века и протектората не знају језик оне друге групе, што је за Србе посебан проблем, с обзиром на то да представљају мањину. У школама се већ више од двадесет година не учи језик оне друге групе. Албанско–српски билингвизам је у нестајању (Златановић 2012: 169). У литератури албанских социolingвиста истиче се да је случај албанско–српске двојезичности на Косову и Метохији занимљив за проучавање као феномен асиметричне двојезичности, настале као резултат језичког контакта и сукоба (Munishi 2012: 1; Munishi 2010).

Средње и старије генерације Албанаца су углавном биле двојезичне, док данас нерадо употребљавају српски језик у комуникацији са Србима. Средње и старије генерација Срба, који су живели поред Албанаца, разумеју и говоре албански. Однос према српском језику, односно албанском, важан је елеменат који утиче на двојезичност на Косову. Дате околности утицале су на то да, иако у косовском систему имамо уставом утврђену и

проглашену двојезичност, она се у пракси своди само на формалне функције и домене (Munishi 2012: 3).¹³⁴

Неоспорно је да је управа на Косову и Метохији током протеклих неколико година остварила значајан напредак када је реч о институционалном оквиру заштите мањинских права. Спровођење закона у пракси представља проблем, јер на Косову и Метохији постоји широко распрострањено кршење законом загарантованих мањинских права, али и међуетничка нетрпељивост. Дакле, постоји велики јаз између прокламоване заштите мањина и спровођења прописане легислативе (Лончар 2015: 410). Са друге стране, истиче се да је језичка политика коју спроводи косовско друштво и институције прогресивна, и да превазилази највише стандарде Европске уније, који регулишу питања језичке политике и планирања. Таква политика довела је до тога да српски језик, који има мање од 10% изворних говорника на Косову и Метохији, добије статус службеног језика. Потешкоће у спровођењу језичке политике повезане су и са недостатком комуникације и домена контаката између Срба и Албанаца. Други проблем је недостатак подстицаја код Албанаца, који чине већину косовског становништва, да уче и користе српски језик. Истиче се и да губитак привилегија и негативне предрасуде утичу на косовске Србе да науче и користе албански језик (Munishi 2012: 8).

Пошто смо у претходном поглављу говорили о међународним и европским стандардима применљивим на територији Косова и Метохије, у овом поглављу ћемо посебну пажњу посветити томе на који начин у оквиру постојећег косовско–албанског националног законодавства и постојећих законских механизма мањинске групе (посебно Срби) остварују своја језичка права, али ћемо се осврнути и на „лингвистички положај” Албанаца на датој територији у прошлости да бисмо могли што објективније и потпуније да сагледамо данашњу лингвистичку реалност и положај мањинских језика на Косову и Метохији.

6.1 Језичка политика и идеологија на територији Косова и Метохије до увођења међународне управе

„Нема демократије без поштовања појединачности, односно несводиве другости, али нема демократије ни без »заједнице пријатеља« (*koina ta philon*), без рачунања већине, без субјеката који се могу идентификовати, стабилизovati, представити, и који су једнаки међу собом.”

Жак Дерида¹³⁵

Вековима се простор Косова и Метохије развијао као мултикултурални, вишејезични и вишерелигијски, где је историја део културног идентитета како припадника мањинских, тако и већинских заједница на овом простору (Тешмановић и Достих 2018: 297–298). Српски језик се током средњег века упоредо са грчким и латинским користио као службени језик у канцеларијама „албанских поглавара”, а постаје непожељан оног тренутка када су Албанци проценили да је језик као „највидљивија ознака етничитета” постао сметња територијалном

¹³⁴ Ауторка упућује на истраживање, чија је сврха била да провери колико они којима је матерњи језик албански говоре српски језик, посебно имајући у виду да се српски језик не учи у косовском образовном систему (Munishi 2012). Аутор истраживања је, између осталог, покушао да сазна да ли говорници албанског језика имају контакт са српским говорницима (место боравка, рада или студирања), са намером да изнађе одговор на питање да ли постоји или ће постојати комуникација између албанских и српских говорника. Коначно, у истраживању се испитује однос албанских говорника према српском језику и колико Албанци желе да говоре, или да науче српски језик.

¹³⁵ Дерида, Жак. *Политике пријатељства*, Београдски круг, Београд, 2001, стр. 55.

ширењу. У поступку насилног преобраћања словенског становништва, прво се наметао албански језик, а потом исламска вера (Рељић 2012а: 83–84; Рељић 2012: 148), док је Србима „допуштено да бирају шта ће прво „дати” – језик или веру” (Рељић 2012: 148).

Српски језик је одолевао различитим притисцима на територији Косова и Метохије, пре свега зато што је у предосманско доба дато подручје било најгушће насељена српска област, а захваљујући Српској православној цркви обнавља се и књижевна и преписивачка делатност. Османска управа се није много бавила језичком политиком на терену, већ су са освајањем српских земаља, почели употребљавати српски језик у дипломатској преписци, о чему постоје бројни историјски извори (Рељић 2012: 145). „Писање српским језиком у првом столећу по паду Деспотовине достигло је географску раширеност каква није забележена ни раније ни касније. Српски је постао један од дипломатских језика у југоисточној Европи” (цитирано према Рељић 2012: 146).

Међутим, током османске управе, било је тешко успоставити школу на матерњем језику,¹³⁶ а историјски подаци нам говоре да је „покрајина Косово имала 17 немуслиманских школа у периоду од 1898.–1903. године” (Тешмановић и Достих 2018: 301–302). Дакле, средњовековну етнојезичку и верску различитост и „другост” на територији данашњег Косова и Метохије за време османске владавине замењује тзв. „арбанашење”, нетолеранција и дискриминација (Рељић 2012: 149). Исламизација је под албанским утицајем узела маха тек у 17. веку (Рељић 2012: 144), а права Срба у то време веома често су значила и забрану српског имена (Рељић 2012: 143). Иако српски језик није сметао османским властима, исте га нису ни заштитиле од прогона који су над њим вршили Албанци, а посебно не када је постало очигледно да је распад Османског царства неминован (Рељић 2012: 147).

И српски и албански језик је претрпео промене, као последице дуге турске владавине. Албански језик није имао општеприхваћени алфавет и књижевни стандард (Антонијевић 2015: 57–58), а „корените” измене етнографске, верско–културне и језичке мапе Косова и Метохије, уочљиве су и у „свакодневном друштвеном и културном животу српског народа, посебно на језичком плану, поред изразито високог процента оријенталне лексице у говору косметских Срба, фонетских и других специфичности проистеклих из контакта са албанским суседима, њих је, као и остале изворно славофоне групе, посебно оне у мешовитим насељима, карактерисао најчешће мимикријом мотивисани билингвизам, другим речима, ситуативно прелажење с језика на језик истојезичних учесника у комуникацији” (Рељић 2012а: 85; Рељић 2014: 167).

Након младотурске револуције долази до краткотрајног успона албанског школства. Можемо рећи да су до 1912. године на територији Косова и Метохије посебан статус имале тзв. „католичко–арнаутске школе”, где се настава одвијала на „арнаутском” језику (Тешмановић и Достих 2018: 306), да би после Првог балканског рата српске власти на Косову и Метохији затекле највећим делом само турске школе (Антонијевић 2015: 57–58). Након Балканских ратова, у периоду од 1913. до 1915. године, турске државне школе се затварају и уместо њих рад започињу државне школе на српском језику. За време Аустроугарске владавине на Косову и Метохији (1914–1918), први пут су основане албанске школе, у којима се писало на албанском језику. Међутим, ниједна од тих школа није преживела Први светски рат (Тешмановић и Достих 2018: 306).

Положај Албанаца као националне мањине на територији Косова и Метохије под српском управом био је историјски условљен.¹³⁷ Након завршетка Првог светског рата Косово је припојено новоствореној Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Бројне

¹³⁶ Детаљније о образовној политици током османске управе видети: Тешмановић, Љиљана Д., и Синиша Р. Достих. Улога и значај образовања на простору Косова и Метохије некад и сад, *Баштина* 44 (2018): 295–314.

¹³⁷ Албанско становништво на територији Косова и Метохије је дизало устанке за ослобођење од Турака у периоду од 1905–1912. године. Порта је 18. августа 1912. године признала аутономну Албанију са четири покрајине (вилајета), међу којима је био и косовски. Међутим, током Балканских ратова Србија је припојила и област Косова и Метохије, а накратко и Албаније, услед чега је на мировним преговорима у Лондону одлучено да се косовско–метохијске области припоје Србији и Црној Гори (Тешмановић и Достих 2018: 303–304).

законске уредбе су уређивале положај албанске националне мањине на Косову и Метохији у Краљевини СХС, која је на себе преузела заштиту националних мањина потписивањем Сан Жерменског уговора 1919. године. „Није било ограничења у употреби језика у приватним и трговачким односима, нити у погледу вере, штампе и за издања сваке врсте, као ни на јавним зборовима, и да су се припадници других језика, осим званичног, могли служити својим језиком, било усмено, било писмено пред судовима” (Славковић 2014: 24), а постојала је и обавеза да се у областима у којима су у већој мери становали „припадници других језика” обезбеди настава у основним школама на њиховом матерњем језику (Славковић 2014: 24–25).

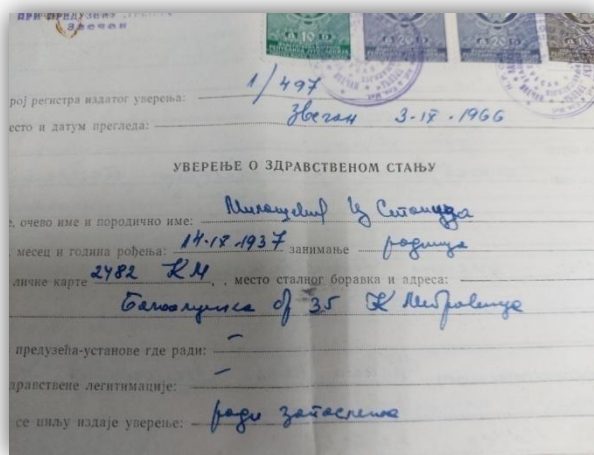
У просвети је насупрот одредбама Санжерменског уговора вођена политика асимилације Албанаца (Хасанај 1991). Краљевина СХС је покушала да допринесе побољшању образовања, и у првој деценији постојања Краљевине образовање је регулисано помоћу 37 различитих закона и аката. Образовање се спроводило у духу очувања државних и националних интереса, попут ширења „државног” језика. Треба нагласити да се такав концепт образовања и језичке политике није разликовао од тадашњег концепта образовања других европских земаља (Тешмановић и Достих 2018: 307).

У Краљевини Југославији (у периоду од 1919.–1939. године) настава (образовање) и администрација на Косову и Метохији се одвија искључиво на српском језику, док се све школе на албанском језику затварају, иако су Албанци били најбројнија национална мањина. Српска власт није Албанцима као националној мањини пружила правну заштиту као што је то учинила према осталим мањинама (Корсика 1989: 11; Тешмановић и Достих 2018: 307). Иако се Видовданским уставом (члан 16.) из 1921. године прописује да се основна настава изводи на албанском језику по „погодбама” које прописује закон, овај члан се на неки начин поништава *Законом о народним школама* из 1929. године, који албанској мањини не гарантује право употребе матерњег језика у школама. Административна употреба језика се отежава и бројним другим прописима. Права албанске националне мањине су „држана на минимуму”, посебно у области образовања (Хасанај 1991; Славковић 2014: 25).

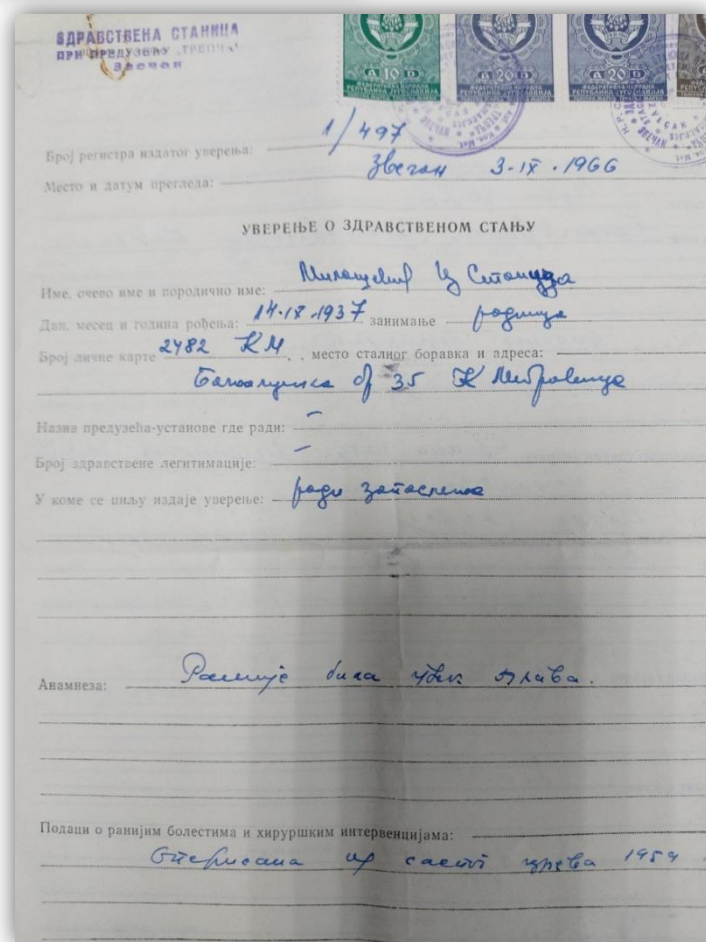
После капитулације Краљевине Југославије, највећи део Косова окупирали су Италијани и припојили га Албанији. Албански језик се уводи у школе, а дозвољено је и истицање албанске заставе (Корсика 1989: 11). На основу *Уредбе о уређењу и управи у области Косова*, од 6. августа 1941. године чланом 14. се признаје право албанској народности да добије своје основне школе, али и средњу школу у Приштини, уз обавезно учење српског језика, које ће водити учитељи албанске народности, српски држављани (Корсика 1989: 12–13; Тешмановић и Достих 2018: 307). Тиме су Албанци са Косова добили права која им ни Краљевина СХС ни Краљевина Југославија нису дале. Дакле, тек са немачком окупацијом албанско становништво први пут од 1912. године добија школе на матерњем језику (Корсика 1989: 20).

Антонијевић такође истиче да је проценат неписмености код Албанаца пред Други светски рат на територији Југославије износио и до 98%. (Антонијевић 2015: 57–58), а чинили су у периоду између два рата око 60% становништва на датој територији. Услед наведеног, постојале су области, где су у раздобљу између два светска рата одрасли мушкарци (косовски Срби), нарочито старији, често и међу собом говорили „арбанашки”. Ипак, и поред наведеног, српски језик је отпочео нови живот (Рељић 2012а: 85), заједно са српским народом на Косову и Метохији.

Након Другог светског рата, Косово је поново постало део Југославије. У новој држави, СФРЈ, прокламовало се да албански народ треба да добије све оно што један народ чини народом, али је заступљеност Албанаца у покрајинским и републичким органима, с обзиром на етнички састав – симболична (Корсика 1989: 51–76). Питање равноправне употребе албанског језика, постаје једно од најважнијих питања у вишенационалној средини попут Косова и Метохије (Корсика 1989: 77).

Слика 9: Уверење о здравственом стању из 1966. године. (Извор: лична архива ауторке)

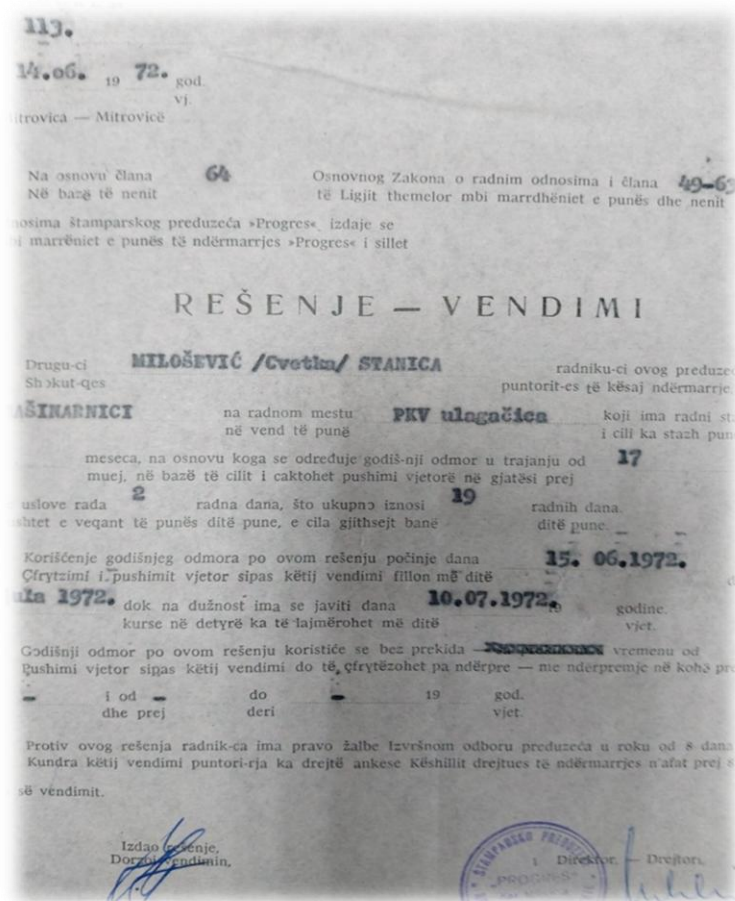
Слика 10: Уверење о здравственом стању из 1966. године (Извор: лична архива ауторке)¹³⁸

Албанци постају препознати као национална мањина, којој је омогућено образовање на матерњем језику у основној школи, док је средње и више образовање доступно само на српском језику (Тешмановић и Достих 2018: 307). Упоредо се истичу и захтеви за правом истицања националних симбола (детаљније видети Корсика 1989: 77–85), али и иницијативе за покретање листа на албанском језику. Као проблем појавио се низак степен писмености Албанаца на Космету који је по завршетку Другог светског рата износио једва 10% (Корсика 1989: 22).

¹³⁸ На слици 9 и 10 је уочљиво да је лекарско уверење издавано само на српском језику. Фотографисање докумената до којих је дошла приликом истраживања је направила ауторка. Ауторка је документе сакупљала од својих пријатеља и познаника у Косовској Митровици.

„Албанизацији” Косова, према мишљењу „словенског живља” допринела је нормализација односа између Албаније и Југославије 1971. године, као и културна размена која ју је пратила, пре свега у области језика. Језик *Тоска*, (званични језик у Албанији), требало је да постане и званични језик косовских Албанаца који су говорили наречјем *Гега*. Ауторка посебно наглашава ову чињеницу, јер сматра да је то умногоме допринело отуђењу од суседа који су говорили српски (детаљније видети: Викерс 1998: 156).¹⁴⁰

Данас имамо ситуацију да косовски Албанци говоре албанским гега дијалектом, док се албански стандардни језик, који се користи у писаном облику и у формалним ситуацијама, заснива на тоска дијалекту. И дијалекат косовских Срба веома је удаљен од стандардног српског језика (Златановић 2012: 80).¹⁴¹

Слика 12: Решење о годишњем одмору штампарског предузећа „Прогрес” из 1972. године (Извор: лична архива ауторке).

За разлику од других европских језика, због историјских и друштвено–политичких околности, албански језик је доживео касну стандардизацију. Тако су и први документи написани на албанском језику из другог дела 15. века (Раџаризи 2008: 104).¹⁴² Једнострано

¹⁴⁰ Да појаснимо, албански језик има два главна дијалекта која су географски подељена на два главна региона; северни дијалект или Гега и јужни дијалект или Тоска. Отприлике две трећине албанских говорника користи Гега дијалекат, а једна трећина Тоска. Главни дијалекти су међусобно разумљиви, а разликују се у фонетској, граматичкој, али највећим делом у морфолошкој форми. Синтаксичке разлике између ова два дијалекта су готово занемарљиве (Раџаризи 2008: 101).

¹⁴¹ Детаљније видети у секцији 6.4.

¹⁴² Албански језик је прошао две званичне стандардизације. Прва стандардизација је била 1920. године, када је одлучено да ће северни Гега дијалекат постати стандардна варијанта албанског језика, док је 1972. на Конгресу албанске ортографије дефинитивно одлучено да се Тоска дијалекат постати стандардна варијанта албанског језика (Раџаризи 2008: 93). Научници који су се бавили дијалекатском основом књижевног албанског језика

проглашење независности Косова смирило је потребе косовских Албанаца да сачувају стандардни језик који они никада нису у потпуности усвојили, можда и због недостатка контакта са Албанцима у Албанији и другим народима из бивше Југославије (Paçarizi 2008: 107).

Током седамдесетих година трагало се за прагматичним решењем, које би „укључило” Косово у Југославију, али и очувало национална права албанског становништва. Међутим, истински дијалог између Срба и Албанаца није постојао (Викерс 1998: 172). Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Устав Социјалистичке аутономне покрајине Косово из 1974. године је припадницима албанске народности дао право да користе свој језик и одговарајући алфавет у остваривању својих права и обавеза, дакле прописана је равноправна употреба албанског и српског језика, а поред тога и турском језику је дат равноправан статус у областима насељим Турцима. Тиме је покрајина стекла пуну уставну и законодавну аутономију, у оквирима СР Србије (Najvirtova and Burema 2011: 2–3).

EKSTRAKT — I Z V O D
NGA LIBRI I AMZES SE TE VDEKURVE — IZ MATICNE KNJIGE UMRILIH

REPUBLIKA SOCIALISTE FEDERATIVE E JUGOSLLAVISE REPUBLIKA SOCIALISTE E SERBISE KRAHINA SOCIALISTE AUTONOME E KOSOVES		SOCIJALISTICKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA SOCIJALISTICKA REPUBLIKA SRBIJA SOCIJALISTICKA AUTONOMNA POKRAJINA KOSOVO	
Komuna Opština <u>Aos.Mitrovica</u>		Viti i regjistrimit <u>1977</u> Godina upisa	
Vendi i regjistrimit <u>Aos.Mitrovica</u> Mesto upisa		Numri vijues <u>487</u> Tekuci broj	
Vendi i vdekjes Mesto smrti <u>Aos.Mitrovica</u>			
Dita, muaji dhe viti i vdekjes Dan, mesec i godina smrti <u>4.12.1977.god.</u>			
Emri, mbiemri dhe gjinia e të vdekurit Ime, prezime i pol umrlog <u>Stojanka Milošević — Žensko</u>			
Mbiemri i të vdekurit para martesës Prezime umrlog pre zakliučenja braka <u>Grujić</u>			
Dita, muaji dhe viti i lindjes së të vdekurit Dan, mesec i godina rođenja umrlog <u>11.10.1890.god.</u>			
Vendi dhe komuna e lindjes së të vdekurit Mesto i opština rođenja umrlog <u>Seljanec — Aos.Mitrovica</u>			
Shtetësia e të vdekurit Državljanstvo umrlog <u>SFRJ</u>			
Vendi dhe komuna e adresës së të vdekurit Prebivalište i adresa umrlog <u>Aos.Mitrovica, Banjalučka br.</u>			
Gjendja bashkëshortore e të vdekurit Bračno stanje umrlog <u>udovica</u>			
Emri dhe mbiemri i bashkëshortit-tes dhe mbiemri para martesës Ime i prezime bračnog druga i prezime pre zakliučenja braka			
Emri dhe mbiemri i prindërit Ime i prezime roditelja		i babës — oca <u>Drago Grujić</u> i nënës — majke <u>z Aleksija Grujić</u>	
Vërejtje: — Primedbe:			
Regjistrimet e mëvonshme dhe shenimet Naknadni upisi i pribeleške			

Слика 13: Извод из матичне књиге умрлих из 1977. године (Извор: лична архива ауторке)

Са друге стране статус и положај српског језика поистовећивао се са статусом и положајем српског народа на датој територији. Како наводи Рељић уставне одредбе из 1974. године омогућиле су да српски језик у званичним актима, личним исправама и сл. постане други, а у судским и другим одлукама, и изостављани језик. Књиге, новине, часописи и др. на српском језику се редукују до те мере да излази један дневни лист на српском језику, а када је реч о школским уџбеницима и приручницима, вишеструкосу скупљи од истих на

(Aleksandër Xhuvani, Skënder Riza, Dhimitër Shuteriqi, и други), подвукли су неке функције које је *Тоска* дијалекат испунио од средине 19. века па све до данас (Mantho 2009: 73).

албанском језику. За наш предмет истраживања од посебне је важности да се истакне да се топонимијске ознаке на албанском језику исписују на начин да се једва препознаје њихова словенска основа (Рељић 2012а: 86–87).

Слика 14: Сведочанство о завршеној основној школи из 1979. године (**Извор:** лична архива ауторке)

Уставне одредбе из 1974. године нису испуниле очекивања ни Албанаца ни Срба (Викерс 1998: 159). Иако је Устав наглашавао једнакост и једнака права и дужности, укључујући и право на развој и слободну употребу националног језика, што је довело до две појаве: превођења и захтева да запослени владају и албанским и српским језиком, чак и када то није било неопходно за поједина радна места. Самим тим су се српска и црногорска заједница нашле у неповољном положају, јер је мали број појединаца владао албанским језиком. Тиме су Албанци „позитивно дискриминисани”, двојезичност постаје услов за запошљавање у јавним службама. Срби и Црногорци се осећају обесправљено као у доба турске владавине, где су мањина коју нико не штити. Албанци доживљавају културни и књижевни процват, усваја се књижевни албански језик Тоска на Косову као службени језик, где се до тада говорио Гега дијалекат. Такво стање се задржало до 1981. године (Викерс 1998: 160–165; Јовановић 1988: 13–14).

ORGANIZATA PUNONJESHE PER VEPRIMTARINE GRAFIKE
RADNA ORGANIZACIJA ZA GRAFICKU DELATNOST
"PROGRES — SVETOZAR ĐORĐEVIĆ"
MITROVICE — KOS. MITROVICA

NJPB — JUR-a Tipoštampa Në bazë të dispozitave të Rregullores mbi ndarjen e t'ardhurave Na osnovu odredaba Pravilnika o raspodeli ličnih dohodaka op- personale të disp. të përgjith. e nen. — të Rregull. për marrë- shih propisa i çlana Pravilnika o radnim od- dhëniet e punës OP, sjell. nosima RO, donosim. Vendim - Rešenje № 564/18 Punëtori Milošević Stanica Radnik i cili ka kualifikimin — pregad. personale PKV koji ima kvalifikaciju — stručnu spremu PKV (kualifikimi — kvalifikacija) Poslovi ula- Caktohet për kryerjen e detyrave të punës Raspoređuje se za izvršavanje poslova i radnih zadataka ganja štampa na tipu mašinama Nr. në NJPB Tipoštampa Br. u JUR-a Në pjesëmarrje në t'ardhurat personale të realizimit i caktohet ndarja e pikave si vijon: Za učesće u raspodeli ličnih dohodaka imenovanom-oj se određuje sled. br. bodova: a) Shuma fillestare sipas Rregullores 650 Startni iznos bodova po Pravilniku	Data e dhënies së vend. Datum izdav. rešenja 09.04.1981 Numri i amzës Matični broj 18 NJPB — NJLL JUR-a — OJ Tipoštampa Numri i pikave në orë Broj bodova po času 689 Kryerja e punëve Poslova i radnih zadataka PKV Kualifikimi Kvalifikacija Personal PKV Lična Gjinia — Pol žensko Kateg. e invaliditetit Kategorija invalidnosti — Llogaria rrjedh. prej Obračun teče od 27.03.1981 Me këtë del nga fuqia vendimi i përpashëm
--	---

Слика 15: Решење о прерасподели послова штампарског предузећа „Прогрес” из 1981. године (Извор: лична архива ауторке)

На Универзитету у Приштини 1981. године, 75% чинили су представници етничких Албанаца. Присутност дискриминације је ескалирала масовним протестом и нередима студената исте године. Споразум између Албаније и Косова за размену образовног материјала престаје да се примењује, Албанци одбацују српски курикулум што доводи до интервенције српских полицијских снага и забране приступа јавним школама. Албанска заједница ствара свој систем образовања који се одвијао у приватним кућама, промовишући албански национални идентитет (Тешмановић и Достић 2018: 307–308).

PROGRES — Svetozar Đorđević
Mitrovica e Titos — Titova Mitrovica
umër — Broj 177/8
198

Mitrovica e Titos — Titova Mitrovica

Në bazë të nenit 89 të Marrëveshjes vetëqeverisëse mbi bashkimin e punës së punëtorëve në organizatën punëse dhe nenit 67—82 të Rregullores mbi marrëdhënjet e punës, sjelli
Na osnovu člana 89. Samoupravnog sporazuma o održavanju rada radnika u radnu organizaciju i člana 67—Pravilnika o radnim odnosima, donosim

Aktivendim — Rešenje

PER PUSHMIM VJETOR O GODISNJEM ODMORU

Punëtorin Milosevic Stana, në punët PK Ulagova
Radniku u tipostanari na poslovima 6
i caktohet pushimi vjetor për vitin 6 në zgjedhjen
određuje se godišnji odmor za 198 6 u trajanju

rej 30 ditë pune,
d 01.08. radnih dana
hftytëzimi i pushimit vjetor fillon më 01.08. 198 6 kurse skadon më 01.09. 198 6
coričenje godišnjeg odmora počinje dana 05.09. 198 6 a ističe dana
emëruari duhet të lajmërohet në punë më 05.09. 198 6
menovani se ima javiti na rad dana

Pushimi vjetor sipas këtij aktivendimi do të shfrytëzohet me ndërprerje në kohën prej
Godišnji odmor po ovom rešenju koristiće se sa prekidom u vremenu od
gjerë 01.08. dhe prej 01.08. gjerë 01.09. 198 6 I
lo 01.08. i od 01.08. do 01.09. n. p. II

Arësytetimi — Obrazloženje

Punëtorin Milosevic Stana në 18.07. 198 6 me kërkesë me shkrim
Radnik 01.08. 198 6 pismenim zahtevom
ka kërkuar që pushimin vjetor t'a shfrytëzoj prej 01.08. 198 6
i ražo je da koristi godišnji odmor od
Sipas planit të pushimit të cilin e ka aprovuar Këshilli i punëtorëve, i emëruari duhet t'a shfrytëzoj pushim
Prema planu godišnjeg odmora koji je usvojio Radnički savet, imenovani treba da koristi odmor u periodu
të periudhë prej 01.08. 198 6 gjerë më 01.09. 198 6 në zgjedhjen të pande
d do 01.09. u neprekidnom trajanju
rërë ose më dy pjesë.
ju ili dva dela.

Gjatësia e pushimit vjetor është e caktuar në bazë të nenit 70, 71 dhe 74 të Rregullores mbi marrëdhënjet
e punës sipas kriterijumeve vijuese:
Duzina godišnjeg odmora određena je na osnovu člana 70, 71 i 74 Pravilnika o radnim odnosima a prema
sledećim kriterijuma:

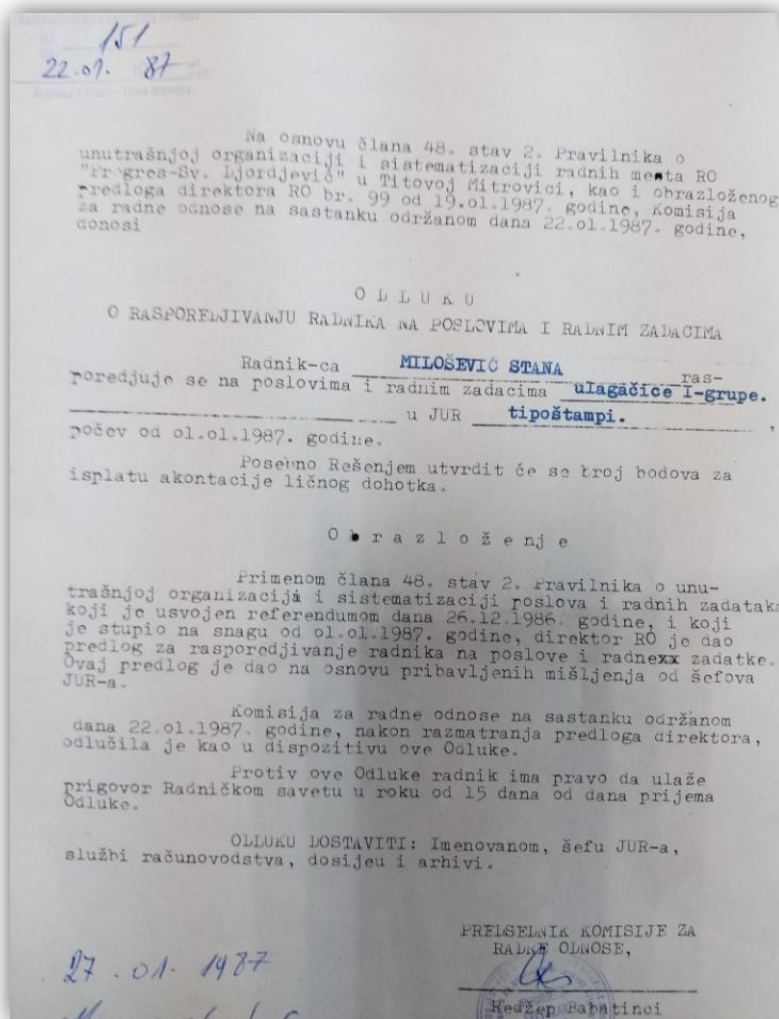
— minimumi ligjor	18	ditë
zakonski minimum		dana
a. komplikueshmërisë së punëve		ditë
složenosti poslova		dana
b. shkallës së përgjegjësisë	4	ditë
stepen odgovornosti		dana
c. kushteve të punës	8	ditë
uslova rada		dana
d. punë minule		ditë
minulog rada		dana
e. rezultati i punës		ditë
rezultat rada		dana
f. kushteve sociale		ditë
socijalnih uslova		dana

KESHILLE JURIDIKE: Kundër këtij aktivendimi punëtorin mund t'a paraqet Këshilli i punëtorëve kërkesë
sën për mbrojtjen e të drejtave të veta n'afat prej 30 ditësh nga dita e pranimit të njiptit.
POUKA O PRAVNOM LEKU: Protiv ovog rešenja radnik može uložiti žalbu za zaštitu svojih prava Radni
ničkom savetu u roku od 30 dana od dana prijema istog.

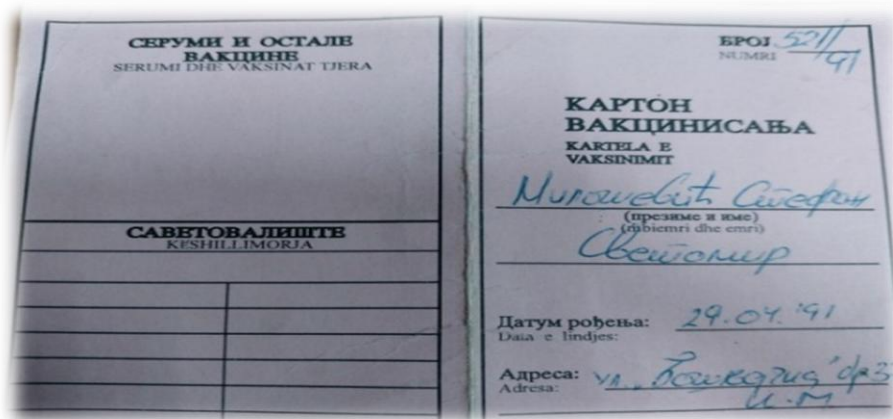
Слика 16: Решење о годишњем одмору штампарског предузећа „Прогрес“ из 1986. године (Извор: лична архива ауторке)

Услед политичких неслагања, Албанци се образују у „илегали“, све до сукоба на Косову 1999. године. Након завршетка сукоба, на Косову и Метохији се независно од српских државних институција успоставља низ прелазних влада, уз подршку међународне заједнице, па све до једностраног проглашења независности 2008. године, Косово успоставља како правни, тако и образовни поредак (Каџка 2017: 206). С друге стране Устав из 1990. године¹⁴³ је укинуо једнакост језика и дао примат српском језику, док језике националних мањина такође треба учити. Нови Закон о званичној употреби језика 45/1991 је такође укинуо право на универзитетско образовање на језицима мањина (Najvirtova and Lars Burema 2011: 2–3). Пре наведених дешавања, школе и универзитет на Косову и Метохији су били институције у којима су „паралелно егзистирале обе заједнице“ (Тешмановић и Достих 2018: 308).

¹⁴³ Детаљније видети секцију 4.5 Уставни положај Косова и Метохије после Другог светског рата.

Слика 17: Одлука о прерасподели послова и радних задатака штампарског предузећа „Прогрес” из 1987. године (Извор: лична архива ауторке)

Слика 18: Картон вакционисања из 1991. године (Извор: лична архива ауторке)

Ndërmarrja shoqërore grafiko-botuese tregtare dhe importuese—eksportuese
„PROGRES — SVELOZAR GJORGJEVIĆ”
 Društvo grafiko-industrijsko trgovinsko i izvozna preduzeće
„PROGRES — SVELOZAR GJORGJEVIĆ”
 19110, Brijuni — 19110, Brijuni
 Mitrovica e Titos — Titova Mitrovica

Në bazë të nenit 89 të Marrëveshjes vetëqeverisëse mbi bashkimin e punës së punëtorëve në organizatën punonjëse dhe nenit 87-82 të Rregullores mbi marrëdhënjet e punës, sjelli
 Na osnovu člana 89. Samoupravnog sporazuma o udruživanju rada radnika u radnu organizaciju i člana 87-82 Pravilnika o radnim odnosima, donosim

Aktivendim — Rešenje
 PUNËTORI VJETOR O GODIŠNEM ODMORU
 Punëtori Radniku Milovane Stanić, në punët Ulogovica
 prej 30 ditë pune, i caktohet pushimi vjetor për vitin 1991 në zgjatje
 od 14.09.1991 na poslovima određuje se godišnji odmor za u trajanju
 Shfrytëzimi i pushimit vjetor fillon më 05.09.1991 kurse skadon më 14.09.1991
 Korisćenje godišnjeg odmora počinje dana a ističe dana
 I emëruari duhet të lajmërohet në punë më 16.09.1991
 Imenovan se ima javiti na rad dana
 Pushimi vjetor sipas këtij aktivendimi do të shfrytëzohet me ndërprerje në kohën prej
 Godišnji odmor po ovom rešenju korišćić se prekidom u vremenu od
 gjerë dhe prej gjerë I
 do i od do II

Arsyetim — Obrazloženje
 Punëtori Radnik Milovane Stanić më 14.07.1991 me kërkesë me shkrim
 ka kërkuar që pushimin vjetor t'a shfrytëzoj prej 05.09.1991 pismenim zahtevom
 tražio je da koristi godišnji odmor od
 Sipas planit të pushimit të cilin e ka aprovuar Këshilli i punëtorëve, i emëruari duhet t'a shfrytëzoj pu-
 Prema planu godišnjeg odmora koji je usvojio Radnički savet, imenovani treba da koristi odmor u pe-
 shimin në periudhë prej 19 gjerë më 14.09.1991 në zgjatje të pandër-
 prerë ose në dy pjesë. do u neprekidnom traja-
 nju ili dva dela.
 Gjatësia e pushimit vjetor është caktuar në bazë të nenit 70, 71 dhe 74 të Rregullores mbi marrëdhënjet
 e punës sipas kriteriumeve vijuese:
 Dužina godišnjeg odmora određena je na osnovu člana 70, 71 i 74 Pravilnika o radnim odnosima a pre-
 ma sledećim kriterijumima:
 — minimumi ligjor ditë
 zakonski minimum ditë
 a. komplikueshmërisë së punëve ditë
 složenosti poslova ditë
 b. shkallës së përgjegjësisë ditë
 stepen odgovornosti ditë
 c. kushteve të punës ditë
 uslova rada ditë
 d. punë minule ditë
 minilog rada ditë
 e. rezultati i punës ditë
 rezultat rada ditë
 f. kushteve sociale ditë
 socijalnih uslova ditë

KESHILLE JURIDIKE: Kundër këtij aktivendimi punëtori mund t'a paraqet Këshillit të punëtorëve kërke-
 sën për mbrojtjen e të drejtave të veta n'afat prej 30 ditësh nga dita e pranimit të njejt.
 POUKA O PRAVNOM LEKU: Protiv ovog rešenja radnik može uložiti zahtev za zaštitu svojih prava
 Radničkom savetu u roku od 30. dana od prijema istog

I dërgohet — Dostavljenost:
 I x Temuarit
 Imenovanom
 I x Kontabilitetit
 Računovodstvu
 I x Shefit të repartit
 Sef pogona

DREJTORI — DIREKTOR,
 E muart vendimin,
 Primio rešenje,

Слика 19: Одлука о годишњем одмору штампарског предузећа „Прогрес” из 1991. године (Извор: лична архива ауторке)

Постављамо питање какав је био положај албанског језика као службеног до увођења међународне управе? Уколико се ослонимо на прописе који су били на снази и доступну документацију, анализом можемо утврдити да од почетка шездесетих година српскохрватски језик има приоритет у односу на албански, у неким областима је чак био и једини заступљени језик (видети слику 9. и 10). Крајем шездесетих година може се говорити о подједнакој заступљености српског и албанског језика (видети слику 11.), са тим што је српски језик на првом месту, али не можемо видети одступања у величини фонта, или било ког другог начина „фаворизовања” српског језика у односу на албански. Приоритетан положај српског језика у овом периоду се односи пре свега на чињеницу да се на званичним документима прво наводи српски језик, а потом албански. Стање се мења ступањем на снагу Устава из 1974. године, и албански језик се појављује као први службени језик (видети слику 12, 13, 14, 15 и 16). Са Уставом из 1990. године долази до промене ситуације у корист српског језика, што се најбоље огледа како у положају српског језика, болдирању, тако и у величини фонта (видети слику 18 и 19).

Ауторка закључује да је данашњи законодавни оквир на територији Косова и Метохије по увођењу међународног протектората умногоме сличан законским одредбама које су проистекле из Устава 1974. године, само овога пута њиме се регулишу права косовских Срба као националне мањине. На који начин се те одредбе и прописи примењују, и да ли уопште можемо говорити да косовски Албанци поштују језичка права косовских Срба на онај начин како су они поштовали њихова шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, детаљније ће бити образложено у секцији 6.4.

6.2 Правни оквир заштите језичких права невећинских заједница на територији Косова и Метохије под међународном управом

Језици у званичној употреби на територији Косова и Метохије, према одредбама Устава из 1974. године су српскохрватски, турски и албански језик (Болдвин 2006: 33), док је законским одредбама из 1977. године успостављена потпуна равноправност албанског и српског језика, као и њихових писама на целокупној територији Косова и Метохије. Закон се односио и на турски језик, као заштићен мањински језик турске заједнице на Косову и Метохији. Дати закон је 1991. године замењен *Законом о службеној употреби језика и писма*¹⁴⁴ (D'Eramo 2005: 17). О положају српског и албанског језика на територији Косова и Метохије пре увођења међународног протектората детаљније смо говорили у секцији 6.1. Када говоримо о данашњем положају мањина у Републици Србији, права мањинских заједница, укључујући права мањинских заједница на територији Косова и Метохије се уређују путем Устава Републике Србије који је усвојен 2006. године и посебним законима – *Законом о заштити права и слобода националних мањина*¹⁴⁵, *Законом о службеној употреби језика и писма*¹⁴⁶, *Законом о основама система образовања и васпитања*¹⁴⁷ и *Законом о локалној самоуправи*¹⁴⁸ (Гојковић 2014: 2).

Међутим, ми ћемо у овој секцији говорити о правима мањинских заједница у оквиру косовског система по увођењу међународног протектората на територији Косова и Метохије. Данас се, када говоримо о косовском систему, законски статус албанског и српског језика на Косову и Метохији, углавном „ослања” на правну регулативу проистеклу из прописа који су регулисали ову област у време СФРЈ¹⁴⁹, на уредбе које су донете за време УНМИК администрације¹⁵⁰, на међународну праксу и стандарде, као и на административна упуства и законе које је усвојила тзв. Скупштина Косова у транзиционом периоду пре једностраног проглашења независности 2008. године (D'Eramo 2005: 17).

Након усвајања Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација, Мисија Уједињених нација (УНМИК) преузима управу на Косову и Метохији преузимајући на себе и обезбеђивање и пуну заштиту мањинских права (Болдвин 2006: 7–9). Самим тим преузима и питање од суштинског значаја за мањине – питање употребе матерњег језика. Међународна заједница суочила се са потешкоћама везаним за утврђивање критеријума признавања и употребе мањинских језика (Болдвин 2006: 33; ЕЦМИ 2009: 15). Језичка политика је била нејасна и неуједначена по доласку Мисије Уједињених нација, иако је на нормативном плану

¹⁴⁴ „Службени гласник РС”, бр. 45 од 27. јула 1991. године.

¹⁴⁵ Закон о заштити права и слобода националних мањина, („Сл. Лист СРЈ”, бр. 11/2002, „Сл. Лист СЦГ”, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Сл. Гласник РС”, бр. 72/2009 – др. закон, 97/2013 – одлука УС и 47/2018), доступно преко:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html, (Датум приступа: 07.02.2019.).

¹⁴⁶ Закон о службеној употреби језика и писама, 45/1991–1802, 53/1993–2467 (др. закон), 67/1993–3111 (др. закон), 48/1994–1497 (др. закон), 101/2005–28 (др. закон), 30/2010–141, 47/2018–26, 48/2018–3 (исправка), доступно преко:

<http://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1991/45/5/reg>, (Датум приступа: 07.02.2019.).

¹⁴⁷ Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл. гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон и 6/2020), доступно преко: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html, (Датум приступа: 07.02.2019.).

¹⁴⁸ Закон о локалној самоуправи, „Сл. гласник РС”, бр. 129/2007, 83/2014 – др. закон, 101/2016–др. закон и 47/2018, доступно преко: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-LOKALNOJ-SAMOUPRAVI-1.pdf>, (Датум приступа: 07.02.2019.).

¹⁴⁹ Службени лист Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово бр. 48/1977 и Службени лист Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово бр. 11/85.

¹⁵⁰ УНМИК уредба 1999/1 „О овлашћењима привремене администрације на Косову”, 25/71999.

пуно тога учињено. Једна од првих уредби Цивилне мисије УН предвиђала је равноправност службене и јавне употребе албанског и српског, а у домену административног управљања – и енглеског језика (Рељић 2011: 243–44).

За наше истраживање је битно да поменемо да је УНМИК–овом Уредбом 2000/45, чланом 9.4 било дефинисано да се „на званичним знацима који показују или укључују имена градова, варошица, села, путева, улица и осталих јавних места, та имена се пишу и на албанском и на српском језику. У општинама у којима живе заједнице, чији језик није ни албански ни српски, ова имена треба такође да се пишу и на језику тих заједница” (ОЕБС 2006: 7).

Уставни Оквир за привремену самоуправу на Косову (у даљем тексту Уставни оквир), донет је 2001. године и поставио је темеље поштовању права мањинских заједница. Поглавље 4. Уставног оквира – о *Правима заједница и њихових припадника*, садржи широк опсег друштвених и културних права намењених мањинским заједницама (ЕЦМИ 2009: 15; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 6). Привремени уставни оквир дефинисао је права мањинских заједница на вишем нивоу од међународних стандарда и поставио их је сувише широко, широког спектра, будући да се односио на све заједнице које живе на Косову и Метохији, а „уживање” широко постављених права у сваком тренутку и на сваком месту није било могуће у датој ситуацији. Самим тим, таква права нису ни могла бити ефективна (Болдвин 2006: 33–34; Lantschner 2008: 454).

Поред тога, међународна заједница је мало тога учинила да спречи појединце у ограничавању права мањина на употребу матерњег језика, попут за наше истраживање значајним спречавањем уклањања и рушења натписа на језицима мањина, које су „поједини” сматрали „погрешним језиком” у јавности. Међународна заједница је одустала од захтева да питање надлежности заштите вишејезичних натписа стави под општинске власти (Болдвин 2006: 34). У овом периоду пракса је била да се језици мањинских заједница третирају као другоразредни, а српски језик добија повлашћени статус, али само „на папиру”. Свеобухватан приступ правима заједница није био успостављен. Посебно су бројне притужбе турске заједнице услед деградирања турског језика, односно одузимања језичких права која су постојала пре доласка међународне заједнице (Болдвин 2006: 34). И албански аутори истичу да је правни статус турског језика деградиран у поређењу са статусом који је имао у време када је Косово и Метохија била аутономна покрајина у оквиру СФРЈ, и када је турски био службени језик. У садашњим званичним документима у оквиру косовског система турски језик није признат као службени језик упоредо са албанским и српским језиком (Rugova 2015: 144).

Уставни оквир је поставио темељ за тзв. *Закон против дискриминације* бр. 05/Л-021¹⁵¹ који је усвојен 2004. године и хваљен као „један од најнапреднијих антидискриминацијских закона у Европи” (Lantschner 2008: 455). Институционална структура заштите мањинских права у овом периоду развијена је већим делом на *ad hoc* начин, и у пракси неостварљив. Ипак, према мишљењу међународне заједнице, косовске институције су биле успешне у побољшању сопствених капацитета и степена одговорности (ЕЦМИ 2009: 15–16). Тиме је отворен и простор за преговоре о будућем статусу Косова и Метохије, који су званично започели 2006. године (ЕЦМИ 2009: 15–16).¹⁵²

Упоредо са припремама за једнострано проглашење независности, косовске институције, односно Скупштина Косова усваја *Закон о употреби језика* бр. 02/Л-37 у октобру 2006. године, усклађујући постојеће законодавство о употреби језика на основу Међународне конвенције о грађанским и политичким правима, Европске конвенције о

¹⁵¹ Закон против дискриминације бр. 05/Л-021, доступан на адреси:

<http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/05-L-021%20s.pdf>, (Датум приступа: 05.02.2019. године).

¹⁵² У оквиру извештаја: “Serb Community in Kosovo”, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia., June, 2012., доступно преко: <https://www.helsinki.org.rs/doc/Serb%20Community%20in%20Kosovo.pdf>, (Датум приступа: 20.02.2019.), на стр. 92–93 су детаљно објашњења права везана за употребу српског језика и очување националног идентитета према тзв. Ахтисаријевом плану.

заштити фундаменталних људских права и слобода, Оквирне конвенције за заштиту националних мањина и Европске повеље о регионалним или мањинским језицима (Лончар 2019: 158; ОЕБС 2008: 4). Закон ступа на снагу 1. марта 2007. године, са циљем да се обезбеди равноправна употреба српског и албанског као службених језика (ОЕБС 2008: 4; Канцеларија премијера 2016: 3; Lantschner 2008: 455). Закон о употреби језика бр. 02/Л–37 допуњује Закон против дискриминације бр. 05/Л–021 (ОЕБС 2014: 6).

Закон о употреби језика бр. 02/Л–37 на Косову одређује једнака права за употребу службених језика, као и језика мањинских заједница у свим институцијама Косова и другим организацијама и предузећима која врше јавне функције и услуге (члан 1). Дакле већ у првом члану Закон гарантује равноправан статус српског и албанског као службених језика на Косову, као и „право свих заједница да сачувају, одрже и промовишу свој језички идентитет” (Лончар 2019: 158). Закон потврђује да су званични и једнаки језици на Косову албански и српски, док „други језици заједнице, попут турског, босанског и ромског могу бити језици у службеној употреби” на општинском нивоу.¹⁵³ Законом се такође одређује равноправна употреба службених језика у централним институцијама (члан 4–6), једнакост службених језика у општинским институцијама (члан 7–10)¹⁵⁴, равноправност службених језика у јавним предузећима (члан 11.) и судским процесима (члан 12–18). Употреба језика у образовању, по овом закону је у складу са Уставним оквиром и законима у области образовања на територији Косова, што даље значи да Закон о употреби језика омогућава, поред употребе службених језика и употребу језика мањинских заједница (члан 19–24). Када говоримо о употреби језика у медијима (члан 25–26), упису личних имена (члан 27), језичкој слободи (члан 28) и приватној сфери (члан 29–30) припадници мањинских заједница имају право и на употребу матерњег језика, поред употребе службених језика.

Члан 31. предвиђа спровођење Закона тиме што гарантује да ће Влада Косова усвојити мере за промовисање, употребу и равноправан статус службених језика, као и промовисање језика заједница чији језик није службени језик (Канцеларија премијера 2016: 5). У складу са наведеним предвиђа (члан 32.) и оснивање Комисије за језике¹⁵⁵, као тела чија је надлежност праћење законом прописане употребе језика у свим косовским институцијама, односно пружа административна упутства намењена обезбеђивању, промовисању и надгледању његовог спровођења (ЕЦМИ 2014: 14).

Поред наведеног, такође се истиче да ће „институције Косова користити енглески језик у свом раду, контактима и званичним документима током мандата привремене администрације УМНИК–а” (члан 34.). На основу ове одредбе енглески језик добија *de facto* званичан статус. Дугогодишње присуство међународних организација је умногоме допринело оваквом позиционирању енглеског језика. Након једностраног проглашења независности Косова, 17. фебруара 2008. године, постојао је прелазни период од четири месеца током кога су косовске институције усвојиле бројне законске одредбе (41), како би се „активирао” правни оквир када тзв. Устав Косова ступи на снагу. То је укључило и израду законодавства оријентисаног према заједницама, како би била омогућена децентрализација и креирање специјалне заштитне зоне (нпр. Закон о заштити и унапређењу права заједница и њихових припадника у Републици Косово)” (ЕЦМИ 2009: 16).

Поред свеобухватног Закона о заштити и унапређењу права заједница и њихових припадника на Косову бр. 03/Л–047, права мањина на Косову и Метохији, у оквиру косовског система, загарантована су низом примарних и секундарних законских прописа, међу којима је најважнији тзв. Устав Републике Косово. Конкретна права заједница детаљније су регулисања посебним законима попут Закона о образовању у општинама Републике Косово (03/Л–068), Закона о употреби језика (02/Л37), Закона о локалној

¹⁵³ Детаљније видети о институционалном оквиру заштите права и интереса мањинских заједница на Косову на адреси Европског центра за питања мањина – ЕЦМИ Косово: <http://www.ecmikosovo.org/en/Institutional-Framework>, (Датум приступа: 17.01.2019.).

¹⁵⁴ Употреба језика на општинском нивоу биће предмет посебног разматрања у оквиру овог поглавља.

¹⁵⁵ Косовске институције су основале 2007. године тзв. *Комисију за језике*.

самоуправи (03/Л–040), Закона о културном наслеђу (02/Л–88) и Закона о специјалним заштитним зонама (03/Л–039).¹⁵⁶ Дакле, поред Закона о употреби језика бр. 02/Л37, о коме смо говорили, најзначајнији документи који осигуравају језичка права у тзв. Републици Косово су Устав и Закон о заштити и унапређењу заједница и њихових припадника у Републици Косово бр. 03/Л–047 (ЕЦМИ 2014: 14; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 6). Пошто смо већ говорили о Закону о употреби језика, осврнућемо се и на кључне одредбе, које се тичу језичких права заједница, тзв. Устава Републике Косово и тзв. Закона о заштити и унапређењу заједница и њихових припадника у Републици Косово бр. 03/Л–047.

Устав тзв. Републике Косово ратификован је 9. априла 2008. године, а усвојен 15. јуна исте године. Устав посвећује једно комплетно поглавље (Поглавље III) – правима заједница и њихових припадника, укључујући и опсежна језичка права заједница. Језичка права се гарантују чланом 59. (свеобухватна листа права заједница),¹⁵⁷ док члан 58. наводи одговорности државе према заједницама (ОЕБС 2009: 26; Каџка 2017: 204; ЕЦМИ 2014: 14; Lantschner 2008: 455). Устав дефинише да су „званични језици на Косову албански и српски. Турски, босански и ромски језик могу имати статус службених језика на општинском нивоу у складу са законом”. Устав имплицира да су даље законске одредбе везане за језичка права осталих језичких мањина омогућена на локалном нивоу путем *Закона о употреби језика бр. 02/Л37* (Каџка 2017: 204).

У члану 58. Устава наводе се одговорности државе према заједницама, од којих су најзначајније одредбе према којима Влада мора да осигура услове који ће омогућити заједницама и њиховим припадницима да очувају, заштите и развију своје идентитете, уз неопходне мере заштите свих оних који су били изложени претњама или актима дискриминације, непријатељства или насиља као резултата њиховог националног, етничког, културног, језичког или верског идентитета. На државним институцијама је да предузму мере које ће промовисати дух толеранције, дијалога и подржати помирење међу заједницама, као и равноправности међу припадницима заједница у свим областима живота.¹⁵⁸

„Заједницама се сматрају групе које су национално, етнички, културно, језички или по религији традиционално присутни у Републици Косово, али нису у већинском броју. Те групе су заједнице Срба, Турака, Бошњака, Рома, Ашкалија, Египћана, Горанаца и осталих заједница.”¹⁵⁹ Одредбе Устава тзв. Републике Косово које се односе на заједнице, допуњене су детаљније у Закону о заштити и унапређењу права заједница и њихових припадника на Косову (03/Л–047), (у даљем тексту Закон о заједницама). Дати Закон је ступио на снагу у исто време кад и Устав. Закон о заједницама наводи да ће „Косово предузети специјалне мере да би осигурало пуну и ефикасну равноправност заједница и њихових припадника” (ЕЦМИ 2009: 16). Дакле, према мишљењу ауторке, најважнија одредба Закона је да се захтевају афирмативне мере како би се обезбедило да неслужбени језици буду сачувани и промовисани (ОЕБС 2009: 26).

Закон о заједницама (03/Л–047) и његове измене (04/Л–020) требало би да омогуће заједницама да негују, развијају и изражавају свој идентитет, као и да штите своја основна и

¹⁵⁶ Детаљније о овим законима видети на адреси Канцеларије за питања заједница, доступно преко: <http://www.zck-ks.net/?page=4,47>, (Датум приступа: 14.02.2020.).

¹⁵⁷ Кратак преглед најзначајнијих права набројаних у овом члану: припадници заједница имају право, појединачно или заједнички, да: изражавају, одржавају и развијају своју културу и чувају елементе свог идентитета; да се јавно образују на свим нивоима на једном од званичних језика у Републици Косово, који они бирају, као и да имају право на предшколско, основно и средње образовање на свом језику; слободно користе своје језик и писмо, како приватно тако и у јавности; користе свој језик и писмо у односима са општинским властима; имају лична имена уписана у свом оригиналном облику на свом језику, као и да поврате изворна имена која су им принудно промењена; користе локалне називе, називе улица и других топографских ознака које одражавају и узимају у обзир мултиетнички и мултијезички карактер дате области; имају осигуран приступ и специјалну засуљеност у јавним медијима, као и да користе сопствене медије и сл. (ЦПТ 2017: 6–7; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 6; ЕЦМИ 2013: 8).

¹⁵⁸ Детаљније видети на адреси Европског центра за питања мањина – ЕЦМИ Косово.

¹⁵⁹ Портал тзв. „Републике Косово”, подаци доступни преко адресе: <https://www.rks-gov.net/SR/f318/gradanska-sloboda/zajednice>, (Датум приступа: 14.02.2020.).

људска права. У поменутом закону дата је и општа дефиниција заједница, а изричито је поменуто девет мањинских заједница: Срби, Турци, Бошњаци, Роми, Ашкалије, Египћани, Горани, Црногорци и Хрвати.¹⁶⁰ Међународни експерти су инсистирали да се не наводе називи мањина, али су мањинске заједнице инсистирале на томе. Закон оставља могућност да и друге мањинске заједнице буду укључене са формулацијом „и друге заједнице”, али даје и могућност албанској заједници да „искористи” законске одредбе у оним општинама где су у мањинском положају (Najvirtova and Burema 2011 :2; ЕЦМИ 2014: 14; Lantschner 2008: 456).¹⁶¹ Закон поставља основне одредбе у вези са употребом језика, попут званичног статуса српског и албанског језика и њихових алфабета на централном нивоу, те турског, босанског и ромског на општинском нивоу. Међутим, за конкретније смернице позива се на Закон о употреби језика.¹⁶²

6.2.1 Оснивање и мандат Канцеларије повереника за језике

Закон о употреби језика бр. 02/Л– 37 у члану 32 предвиђа оснивање Комисије за језике¹⁶³, као централног тела надлежног за спровођење законом прописане употребе језика у свим косовским институцијама (ОЕБС 2011: 25; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 7; ОЕБС 2012: 25; ОЕБС 2014: 7). Уједно, то је и једино тело на територији Косова и Метохије, које се бави очувањем и заштитом службених језика, њиховог равноправног статуса, али и заштитом језика мањинских заједница, чији матерњи језик није службени (Лончар 2019: 159). Комисија за језике успостављена је 2007. године, а „Министарство јавних служби је донело одлуку да је Комисија за језике као институција одговорна за обезбеђивање равноправне употребе службених језика путем препорука, истрага, посредовања, али и административних санкција према субјектима који крше одредбе Закона о употреби језика” (ОЕБС 2014: 7; ОЕБС 2012: 25).¹⁶⁴

По успостављању, Комисија за језике није ефикасно спроводила мандат који јој је поверен услед недостатка кадровских, логистичких и финансијских ресурса, тако да јавност углавном није ни знала за њено постојање и/или жалбене механизме који су на располагању у случају кршења језичких права. Влада Косова је 2011. године успоставила радну групу за реформу Комисије за језике и креирање практичних политика о употреби језика (ОЕБС 2014: 8; ОЕБС 2012: 25).

Правне реформе и реформе практичне политике 2012. године трансформисале су и оснажиле на основу *Уредбе бр. 07/2012* о Канцеларији повереника за језике¹⁶⁵ Комисију за језике у Канцеларију повереника за језике и на тај начин пренеле и њене надлежности (ОЕБС 2014: 7; Лончар 2019: 160). Канцеларија Повереника за језике образована је у склопу

¹⁶⁰ „Преглед косовских заједница” је доступан преко адресе: <http://www.zck-ks.net/?page=4,45>, (Датум приступа: 14.02.2020.).

¹⁶¹ Ауторка такође напомиње да према неким другим изворима тзв. Република Косово признаје седам етничких група као мањине, у датој листи мањина нису поменути Хрвати и Црногорци: Срби (1.5%), Бошњаци (1.6%), Турци (1.1%), Ашкалије (0.9%), Горанци (0.6%), Египћани (0.6%) и Роми (0.5%) (Kosovo Agency of Statistics 2013; Rrahmani 2018: 238).

¹⁶² Детаљније видети на адреси Европског центра за питања мањина – ЕЦМИ Косово: <http://www.ecmikosovo.org/en/Institutional-Framework> и <http://www.ecmikosovo.org/en/Kosovo's-Legal-Framework>, (Датум приступа: 12.05.2018.)

¹⁶³ Подаци о Канцеларији повереника за језике су преузимани и са званичне странице Канцеларије на адреси <http://www.komisioneri-ks.org>, (Датум приступа: 12.05.2018.)

¹⁶⁴ О историји Канцеларије детаљније видети на адреси: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=4,61>, а о мандату Канцеларије на адреси: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=4,33>, (Датум приступа: 15.05.2018.)

¹⁶⁵ Уредба бр. 07/2012 о Канцеларији повереника за језике доступна на адреси: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Uredba_Regulore_Regulation_07_2012.pdf, (Датум приступа 20.07.2018.).

Канцеларије премијера и делује под управом Повереника за језике.¹⁶⁶ На основу Уредбе формирана су и два механизма подршке – *Одбор за језичку политику* и *Мрежа за језичку политику*.¹⁶⁷ Уредба одређује и услове и процедуре како за одабир Повереника за језике, тако и особља Канцеларије (ОЕБС 2012: 21).

Канцеларија повереника за језике има за „циљ очување, унапређење и заштиту службених језика – албанског и српског језика и њиховог равноправног статуса у Републици Косово, службених језика на локалном нивоу (босански и турски језик) и општинских језика у службеној употреби (босански, турски и ромски језик) истовремено обезбеђујући језичка права заједницама чији матерњи језици нису службени језици”.¹⁶⁸ Исте године (2012.) именован је и Повереник за језике, са циљем „потпуне примене језичких права свих заједница на Косову, као предуслова за њихов једнак приступ услугама и делотворно учешће у јавном животу” (ОЕБС 2012: 21).

Уредбом бр. 07/2012 о Канцеларији повереника за језике дефинишу се надлежности, овлашћења, функције и одговорности Канцеларије у складу са Законом о употреби језика у свакој институцији која је под њеном јурисдикцијом. Канцеларија разматра и даје препоруке у циљу унапређења и поштовања Закона о употреби језика, спроводи истраге када до кршења Закона дође (самоиницијативно или на основу поднете жалбе), саветује и пружа помоћ јавности у вези са њиховим правима, саветује и пружа помоћ институцијама под својом надлежношћу у вези са њиховим обавезама и помаже Влади Косова у спровођењу како Закона о употреби језика, тако и јавног информисања о језичким правима мањинских заједница.¹⁶⁹ Први задатак Канцеларије након реформисања био је проналажење контакт особа у општинама на Косову и Метохији које би правовремено информисале о свим језичким питањима и проблемима на локалном нивоу (Лончар 2019: 160; ОЕБС 2014).

Овлашћења Канцеларије су приступ и преглед предмета свих институција, организација или предузећа под њеном надлежношћу, сарадња са запосленима и приступ информацијама и просторијама јавних институција, позивање лица као сведока ради добијања писаног или усменог доказа за истраживање случаја кршења језичких права, надокнада путних и животних трошкова таквим лицима. У случају када дође до непоштовања препорука Канцеларије, Канцеларија санкционише прекршиоце закона након исцрпљивања свих предходних средстава у складу са Административним упутством за одређивање административних санкција,¹⁷⁰ због кршења Закона о употреби језика. Канцеларија такође има право да покрене правни или дисциплински поступак када је особљу Канцеларије онемогућено вршење дужности, али се наводи и да до сада њени службеници нису наишли на службу која је одбила да прихвати препоруку Канцеларије (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 7).

Проблеми у спровођењу Закона о употреби језика и даље постоје, услед недостатка контроле квалитета превода, што је посебно уочљиво када је у питању превођење законских

¹⁶⁶ О дужностима и одговорностима Повереника за језике, детаљније видети: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=4,52>, (Датум приступа: 15.05.2018.).

¹⁶⁷ Детаљније о механизмима подршке видети на адреси: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=4,39> и <http://www.komisioneri-ks.org/?page=4,43>, (Датум приступа: 20.06.2018.).

¹⁶⁸ Канцеларије повереника за језике. годишњи извештај за 2015. годину. Приштина, 2016., доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Godisnji_izvestaj_2015.godine_140616.pdf., стр. 47. (Датум приступа: 20.06.2018.).

¹⁶⁹ Детаљније видети на адреси Канцеларије Повереника за језике: <http://www.komisioneri-ks.org>, (Датум приступа: 12.05.2018.).

¹⁷⁰ Овлашћења Канцеларије повереника за језике у погледу административних санкција бр. 2007/01–МЈС за повреду Закона о употреби језика су доступне преко: http://poverenik-ks.org/repository/docs/UA_01-_2007_-_per_sanksione_per_shlejen_e_GJZ.pdf, (Датум приступа: 7. март 2014. године). Посебно погледати члан 7. и 8. ПЈ. Ауторка напомиње да је процес кажњавања описан у административном упутству нејасан, а казне прописане овим административним упутством су занемарљиве. *Напомена:* изузетно лош превод на српски језик, консултовати енглеску верзију датог административног упутства.

мера и прописа, пружање услуга на оба службена језика зависи углавном од добре воље како појединца, тако и институција, непостојање превода на мањинске језике званичних докумената на општинском нивоу, али је по мишљењу ауторке највећи проблем то што ни Срби ни Албанци немају могућност да науче други званични језик, што доводи до све већих подела (ЕЦМИ 2013а: 24).

6.2.2 Употреба језика на општинском нивоу

Када говоримо о тзв. државном нивоу Републике Косово, из постојећег законодавног оквира произилази да сваки грађанин/ка Косова има право да комуницира са централним институцијама на сваком од законом прописаних званичних језика који уживају равноправан статус. На централним институцијама је и одговорност да дата права буду остварена (ЕЦМИ 2013: 14; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 4).

На основу постојећег правног оквира тзв. Републике Косово, односно на основу Устава Републике Косово (члан 5.) и Закона бр. 02/Л–37 о употреби језика албански и српски језик и њихова писма имају равноправан статус на целокупној територији Косова и Метохије на свим нивоима власти. На датој територији, у оквиру косовског система постоје укупно 34 општине и у свакој од њих у службеној употреби су најмање два службена језика, док језици других заједница које живе на Косову и Метохији могу да имају статус званичних језика на општинском нивоу, уколико су испуњени одређени услови (ЕЦМИ 2013: 15; Лончар 2019: 161; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 4; ОЕБС 2014: 6).

Језик мањинске заједнице постаје службени језик на општинском нивоу ако је матерњи језик најмање 5% становника те општине (Закон о употреби језика, члан 2.3), и равноправан статус са службеним језицима у погледу комуникације са општинским институцијама, права на издавање докумената и пружање услуга на изабраном језику (ЕЦМИ 2013: 16; ОЕБС 2014: 6; НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 4; Лончар 2019: 161).

Турски језик има статус званичног језика у општини Призрен без обзира на демографске факторе, односно на величину турске заједнице која живи у Призрену. Према члану 2.4, Закона о употреби језика, језик ће се сматрати језиком у званичној употреби на општинском нивоу, ако се тај језик традиционално говори у општини. Исто тако, према Закону о употреби језика (члан 2.3 и 2.4) уколико нека заједница чини између 3% и 5% општинске популације, језик те заједнице може постати „језик у службеној употреби” на општинском нивоу. Припадници мањинских заједница, самим тим могу добијати услуге и документа на матерњем језику преко појединачних захтева, а имају иста права и обавезе као и они који се служе српским и албанским језиком (ОЕБС 2014: 6; ЕЦМИ 2013: 16; ОЕБС 2008: 4).

Слика 20: Употреба службених језика и језика у службеној употреби на општинском нивоу на Косову (**Извор:** Канцеларија повереника за језике)¹⁷¹

На основу мапе видимо да турски језик има статус службеног језика у општинама Мамуша и Призрен, као и статус језика у службеној употреби у општинама Приштина, Митровица, Гњилане и Вучитрн. Босански језик има статус службеног језика у општинама Призрен, Пећ и Драгаш, као и статус језика у службеној употреби у општини Исток.

Када говоримо о ромском језику, ниједна општина у косовском систему није признала овај језик као језик у службеној употреби, упркос чињеници да косовски Роми традиционално говоре својим језиком у оним општинама у којима живе (Лончар 2019: 161). Постоје иницијативе да ромски језик добије статус језика у службеној употреби у општини Грачаница (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 6).¹⁷²

Закон о употреби језика (члан 7.2, члан 7.6, члан 8.1) налаже од општинских институција да користе све службене језике „у пружању услуга, усменом преводу током састанака представничких и извршних тела, преводу материјала са општинских састанака и свих јавних докумената” (ОЕБС 2014: 7; ЕЦМИ 2013: 16–19; ОЕБС 2008: 5–7). Сходно члану 7.5 Закона о употреби језика, прописује се да „општинске институције морају обезбедити да радно окружење буде погодно за ефикасну употребу службених језика и употребу било ког службеног језика од стране својих службеника и радника.”

Најчешћи проблеми у комуникацији на општинском нивоу у вези са остваривањем језичких права односе се углавном на једнојезичност запослених. Матерњи говорници

¹⁷¹ Преузето из Приручник за спровођење Закона о употреби језика, Канцеларија повереника за језике. Приштина, јун 2014. године, доступно преко:

http://www.komisioneriks.org/repository/docs/Udhezues_SRB_web.pdf, стр. 13.

¹⁷² У Републици Србији су најчешћи дијалекти ромског језика гурбетски, арлијски и тамарски. Митровачки Роми су „раштркани по Европи” још од етничког сукоба на Косову и Метохији, а дијалекат који користе на датом подручју је гурбетски (Leggio 2011).

српског, босанског или турског језика не наилазе на разумевање међу запосленима чији је матерњи језик, језик већинске заједнице – албански (Лончар 2019: 162).

6.2.2.1 Употреба језика на уличним и осталим топографским знацима и натписима

„Јавно истицање језика мањина има посебну симболичку вредност, јер осликава укључивање других група као поштованих и прихваћених припадника друштва, и на тај начин игра важну улогу у промовисању осећаја припадности и интегрисаности.”

Саветодавни одбор Оквирне конвенције за заштиту националних мањина¹⁷³

Према члану 9.2. Закона о употреби језика, као и Закона бр. 03/Л–041, о административним границама општина, Закона бр. 2008/03 Л040 о локалној управи: „службене ознаке које представљају или обухватају називе општина, села, путева, улица и осталих јавних места исписују се на службеним језицима и на језицима који имају статус службеног језика у општини у складу са чланом 2.3” (ОЕБС 2014: 22; ОЕБС 2008: 7; ЕЦМИ 2013: 17).

Државне институције и јавни органи дужни су да обезбеде да знаци/натписи буду постављени на службеним језицима, а слова треба да буду исте величине, боје и формата и постављена у истом редоследу.¹⁷⁴ Називи општина требало би да буду јасно исписани на службеним језицима, а слова у називима исте величине и боје и у истој позицији (ОЕБС 2014: 22; Канцеларија повереника за језике 2014: 20–21).

У складу са Законом о локалној управи, општине имају потпуна овлашћења да дају називе општинским путевима, улицама и осталим јавним местима, али се називи не преводе, већ се исписују у оригиналу у складу са Законом бр. 2003/11 о улицама. Битно је напоменути да постојеће законодавство не обавезује локалне и централне институције да израђују називе, адресе, или било какве документе и списе на енглеском језику, сем уколико не постоји неки додатни акт институције којим је дато питање уређено (Канцеларија повереника за језике 2014: 20–21).

Када говоримо о употреби језика у јавним предузећима, члан 11. Закона о употреби језика налаже да предузећа у јавној својини примењују равноправност службених језика, а члан 29 говори о томе да свако лице има право да делује у приватним предузећима, институцијама и слично на језику или језицима по свом избору. Члан 30. Закона о употреби језика дефинише равноправност званичних језика у предузећима која обављају делатност јавних услуга. Ауторка би напоменула и да према члану 27.1 Закона о употреби језика, „појединац има право да своје име и презиме упише у јавну цивилну евиденцију и пише на личним идентификационим документима на службеном језику по сопственом избору, који укључује и систем писања по избору.”¹⁷⁵ (ОЕБС 2014: 22).

Ауторка посебно истиче важност и корист за језичке заједнице назива званичних институција на свим службеним језицима, као и вишејезичких натписа, обавештења и огласних табли у институцијама, посебно на локалном нивоу, које пружају услуге „свим” становницима општина. У извештајима се истиче да насупрот оваквим тежњама, постоји велики број општина које не поступају у складу са прописаним законодавством у погледу

¹⁷³ Саветодавни одбор Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, Треће мишљење о Косову, март 2013., стр.35, доступно преко:

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_OP_Kosovo_en.pdf, (Датум приступа: 25.05.2018.).

¹⁷⁴ Детаљније видети: Закон 03/2008 о натписима на зградама централних институција Републике Косово, као и Административно Упуство о натписима на зградама централних институција Републике Косово – МЈУ 03/2008.

¹⁷⁵ Детаљније видети на адреси Европског центра за питања мањина – ЕЦМИ Косово: <http://www.ecmikosovo.org/en/Institutional-Framework>.

назива улица и путних знакова, па чак и назива институција. Општине имају законску обавезу да брзо поправе, званично осуде и адекватно санкционишу свако уништавање вишејезичких натписа (ОЕБС 2014: 23).

6.3 Образовања мањинских заједница на територији Косова и Метохије по увођењу међународног протектората¹⁷⁶

У секцији 6.1, између осталог, дали смо и осврт на образовање мањинских заједница на територији Косова и Метохије до сукоба на Косову 1999. године. Након завршетка сукоба на датој територији настају два паралелна образовна система, односно косовски Албанци конституишу властити косовско – албански образовни систем и језичке институције, и започињу процес интеграције свих заједница у образовни систем Косова (Каџка 2017: 202–209), у складу са бројним међународним инструментима и конвенцијама за људска и мањинска права, која су нашла непосредну примену на Косову (ОЕБС 2018: 8).¹⁷⁷ Овај процес пратили су и још увек прате бројни изазови (Jusufović 2014: 68). И док се већина заједница интегрисала, српска заједница је наставила да похађа властите српске образовне институције на Косову и Метохији.

Демографска слика Косова и Метохије чини и односе на тој територији прилично сложеним, па је неопходно да појаснимо да су косовско–албанске институције започеле рад на развоју језичке политике, самим тим и образовне одмах након сукоба, и можемо га поделити у два временска периода. Први период траје од 1999.–2008. године, када имамо присуство међународних организација, пре свега УНМИК–а у креирању правних регулатива, док други период траје од 2008. године до данас, где косовско–албанске државне институције саме доносе правне регулативе које се тичу мањинске образовне политике. Резултати на пољу језичке политике у косовском систему могли би се сумирати као: два уставна (албански и српски) и три службена (босански, турски и ромски) језика (Каџка 2017: 2011). Устав имплицира да је Косово „вишенационална и вишејезична држава где егзистира шест нација и два уставна језика”, али који признаје и службене језике: ромски, турски и босански (Каџка 2017: 202–205).

У овој секцији дајемо приказ најзначајнијих закона и прописа које користи албанска заједница, а који су везани за образовање етничких заједница у косовском образовном систему на датој територији, као и њихову примену по увођењу међународног протектората. Предмет нашег истраживања биће и положај невећинских заједница у косовском образовном систему, али и положај припадника невећинских заједница у српском образовном систему. У српском образовном систему на Косову и Метохији важи иста образовна регулатива као и у централној Србији. образовање у српској заједници се одвија према наставним плановима и програмима Републике Србије, односно рад српских школа се налази под надлежношћу Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Уџбеници долазе директно из Републике Србије. Паралелно са српским образовањем функционише и образовање којим управља Министарство за образовање, науку и технологију Републике Косово. И у једном и у другом систему, основно и средње образовање на Косову је бесплатно и финансира се из буџета Косова, односно Србије (Тешмановић и Достих 2018: 308; The National Office for the Judiciary 2012: 25–26).

Када говоримо о косовско–албанском образовном систему, треба напоменути да језичка политика и вишејезичност на Косову почињу од косовског Устава, који је према

¹⁷⁶ Ауторка напомиње да су коришћени делови из објављеног рада ауторке Недељковић–Правдић, Марија. Мањинска образовна политика на Косову – правна регулатива и паралелни системи образовања. *Методички видици*, 5 (2014а): 281–286.

¹⁷⁷ Детаљније видети секцију 5.6. *Међународни и регионални правни оквири и стандарди применљиви на Косову и Метохији по успостављању међународне управе.*

мишљењу неких аутора адекватно заштитио језичка права и потребе својих грађана, како већинске, тако и потребе невећинских заједница (Каџка 2017: 202–205). „Сам термин језичка политика део је приче о (не)правима језика, односно мањинских говорника у контексту доминантног окружења другим језиком и народом” (Каџка 2017: 202), при чему се не сме заборавити да се „образовање може користити и као средство за репресију етничких мањина тако што се негира приступ образовању или образовању на одређеном језику” (Тешмановић и Достих 2018: 305), на основу политичке оријентације одређеног друштва (Рељић 2014: 174).

И управо овде имамо проблем, јер Влада Косова не обезбеђује наставни план и програм на српском језику, па самим тим свакако не може осигурати ни наставу на српском језику (Jusufi 2014: 69), али обезбеђује наставу на албанском, босанском и турском језику. С друге стране, српски наставни план и програм предвиђа образовање само на српском језику (ОЕБС 2018: 3).

На основу тзв. *Свеобухватног предлога за решење статуса Косова* (анекс 2., члан 3.), Устава Косова (члан 59., параграф 2 и 3), Закона о предшколском образовању, Закона о основном и средњошколском образовању, припадници етничких заједница имају право на образовање на једном од службених језика (српски или албански) на Косову, по свом избору, на свим нивоима.¹⁷⁸ Поред тога, припадници осталих заједница којима службени језици нису матерњи, имају право на предшколско, основно и средње образовање на свом матерњем језику (босански, ромски, турски) у мери прописаној законом у областима у којима те заједнице живе (MONT 2010: 1; ФХП 2008; Doli et al. 2010; ОЕБС 2009: 3; ЕЦМИ 2013а: 24; Тешмановић и Достих 2018: 309; ОЕБС 2018: 8).

Поред наведеног, Закон о употреби језика на Косову (бр. 02/Л–37 о употреби језика) одређује и употребу језика у образовању. Овај Закон, који је у складу са уставним оквиром и законима у области образовања на територији Косова, поред употребе службених језика, одређује и употребу језика осталих етничких заједница (од члана 19. до 24). „У областима настањеним особама припадницима националних заједница чији матерњи језик није званичан језик, особе припадници националне заједнице имају права да слушају предавања на њиховом матерњем језику у јавном школском образовању” (Закон о употреби језика на Косову бр. 02/Л–37, члан 20.1).¹⁷⁹ И поред постојећих правних одредби које су у складу са највишим међународним стандардима, одлука о признању босанског, ромског или турског језика на општинском нивоу сматра се дискреционим правом општина (Stevens 2009: 11). Важно је напоменути да је на општинским институцијама и имплементација законских стандарда и њихово увођење у образовни систем. Косовске општине имају право и да сарађују са институцијама, општинама и владиним агенцијама у Републици Србији (ЕЦМИ 2013а: 23).

Како би се осигурало поштовање мањинске језичке политике на општинском нивоу, поред наведених правних регулатива, неопходно је да општински званичници доследно примењују и остале важеће законе од значаја у области образовања: Антидискриминациони закон (Закон бр. 2004/3, члан 2–4), Закон о равноправности полова (Закон бр. 2004/2, члан 14.), Закон о локалној самоуправи (Закон бр. 03/Л–040, члан 4. и члан 17.), Закон о заштити и унапређењу права заједница и њихових припадника (Закон бр. 03/Л–047, допуњен и измењен

¹⁷⁸ О мањинским језицима и језичкој образовној политици у Србији детаљније видети:

Филиповић, Јелена. Идеолошки аспекти политике и планирања наставе језика, у *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*, ур. Ј. Вучо (Београд: Филолошки факултет) (2007): 375–385.

Филиповић, Јелена. Српски као језик образовања за ромску децу из реадмисије и интерно расељену ромску децу: модел језичке подршке, у: *Индивидуализација у настави језика*, ур. Ј. Вучо (Никшић: Филозофски факултет Универзитета Црне Горе), (2009): 137–150.

Filipović, J., Vučo, J. and Đurić, Lj. Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning* 8, (2007): 222–242.

¹⁷⁹ Недостаци у примени Закона о употреби језика на Косову видљиви су већ у неадекватном преводу самог Закона на српски језик. Пошто је у питању званичан превод који је доступан јавности, ауторка се суздржала од обимније корекције текста.

законом бр. 04/Л-020, члан 8.), Закон о предуниверзитетском образовању (Закон бр. 04/Л-032, члан 3.5. и члан 40.) и Закон о образовању у општинама (Закон о бр. 03/Л-068, члан 4. и члан 6). Битно је нагласити да и саме школе поседују значајан степен аутономије у погледу организовања наставе (ЕСМИ 2012а).

Закон бр. 03/Л-068 о образовању у општинама тзв. Републике Косово у Поглављу пет¹⁸⁰ *Образовање на српском језику* (члан 12.1) наводи да „општине имају овлашћење да стварају услове за обављање образовне делатности на српском језику”, док се у члану 12.2 наводи да „школе у којима се предаје на српском језику могу користити наставни програм и уџбенике које издаје Министарство просвете Републике Србије, уз обавештење достављено Министарству за образовање, науку и технологију Републике Косово” (Najvirtova and Burema 2011: 6).

Једно од значајнијих питања за положај српске заједнице на датој територији је и положај Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Северној Митровици, једине високошколске аутономне образовне институције која пружа образовање на српском језику и који наставља до данас да делује у оквиру српског образовног система (ЕЦМИ 2018: 4–5; ЕЦМИ 2013а: 23). Треба нагласити да општина Северна Митровица према косовским законима има повећане надлежности у области високог образовања и преузела је одговорност за функционисање универзитета од обезбеђивања адекватних просторија до финансирања како из буџета Косова, тако и новчаних средстава од Владе Републике Србије. Универзитет делује у складу са српским образовним системом (ЕЦМИ 2013а: 23–24).

Косовски и српски образовни систем постоје један поред другог, без икакве интеракције и дубоко су подељени. Српски образовни систем функционише у свим деловима Косова и Метохије где живи српска заједница и заједнице којима је српски језик матерњи (Роми, Бошњаци, Горанци), али је и „физички” одвојен од косовско–албанског образовног система. Косово не признаје српски образовни систем, нити Република Србија признаје косовско–албански образовни систем (ЕЦМИ 2018: 3). Да појаснимо, у зависности од фактора попут језика, места где живе, вере, политичког опредељења, заједнице на Косову уписује се у школе према косовском или српском образовном систему (ОЕБС 2018: 10). Иако тзв. Косовски стратешки план за образовање 2017.–2021. промовише подстицање међуетничких односа кроз образовање, интеракција између ученика из косовског и српског образовног система је готово непостојећа (ОЕБС 2018: 3).

Постојање паралелног српског и албанског образовног система, без обавезе учења језика друге заједнице (другог службеног језика), имало је негативне последице у смислу неравноправног учешћа српске заједнице у јавном и политичком животу Косова. У паралелним системима образовања обавезно је учење само једног званичног језика, тако да се у косовским школама учи искључиво албански језик, а у српским школама српски језик. Дакле косовски наставни план и програм за предуниверзитетско образовање не предвиђа обавезу албанских ученика да убудуће уче српски језик, истовремено учење два службена језика није предвиђено (Najvirtova and Burema 2011:7; ОЕБС 2018: 17). Треба нагласити да су они ученици који се не образују на службеним језицима у обавези да науче један од њих, по свом избору, како би стекли равноправне могућности да похађају високошколске установе (ЕЦМИ 2013а: 22–23; ОЕБС 2018: 17). Недостатак дијалога и језичке баријере међу младима, услед недостатка иницијативе за учење другог службеног језика и у једном и у другом образовном систему остаје проблем који треба решити (ОЕБС 2018: 26).

Сви досадашњи покушаји интеграције српских школа у косовски образовни систем су били безуспешни. У Свеобухватном предлогу за решење статуса Косова (анекс 3., члан 7.) који је уврштен и у Устав Косова (члан 143.), даје се сагласност за употребу образовног плана и програма Републике Србије у школама у којима се настава одвија на српском језику. На тај начин се даје и сагласност за примену наставног плана и програма и уџбеника које је

¹⁸⁰ Закон бр. 03/Л-068 о образовању у општинама тзв. Републике Косово доступно преко: <https://masht.rks.gov.net/uploads/2015/06/09-2008-03-1068-sr.pdf> (Датум приступа: 05.02.2020.).

прописало Министарство просвете Републике Србије, под условом да се о томе претходно обавести Министарство образовања, науке и технологије Косова. Члан 7.1.2 налаже да, уколико постоји приговор од стране косовског Министарства образовања, науке и технологије због примене посебног наставног плана или уџбеника, независна комисија преиспита наставни програм или уџбеник како би обезбедила усаглашеност са Уставом Косова и косовским законима (MONT 2010: 2).

Независна комисија је у првој половини 2009. године прегледала наставни план и програм и уџбенике који се користе у српском образовном систему и обезбедила препоруке за промену, пре свега садржаја уџбеника, како би се постигла усаглашеност са Уставом Косова и важећим законима.¹⁸¹ Поменуте препоруке је требало да доведу до промена српског наставног плана и програма, али ни до данашњег дана није дошло до промена у наставном плану и уџбеницима у српском образовном систему на Косову. Косовски Срби одбијају да се на било који начин укључе у процес договарања са Министарством образовања, науке и технологије Косова око тога како би требало да изгледа наставни план и програм на српском језику које би издало ово министарство (MONT 2010; ФХП 2008; Najvirtova and Burema 2011: 6).

Иако постоје законске одредбе у косовском образовном систему према којима би косовске институције требало да имају надзор над школама које раде по српском плану и програму, за интеграцију српске заједнице ће према мишљењу многих требати још пуно времена и обостране политичке воље (ОЕБС 2018: 25; Каџка 2017: 2011).

6.3.1 Положај етничких заједница у паралелним системима образовања

Пошто смо дали преглед законских прописа који регулишу област образовања у косовском систему, детаљније ћемо анализирати приступ заједница образовању на албанском и српском језику као службеним језицима, као и на турском, босанском и ромском језику као језицима заједница на којима би основно и средње образовање требало да буде доступно (ОЕБС 2018: 3). „Турци, Бошњаци, Ашкалије, Египћани и део Горанаца и Рома, похађају наставу у албанском образовном систему на албанском, босанском и турском језику.” Ашкалије и Египћани похађају наставу на албанском језику, као свом матерњем језику, док одређени део ромске популације похађа наставу и на босанском језику (Тешмановић и Достих 2018: 309; ОЕБС 2018: 10–11).

Најзаступљенији језик у образовању (основном и средњем) је албански као матерњи, док језици заједница егзистирају у ареалним подручјима. Најбројнији мањински језик у предуниверзитетском образовању је босански/бошњачки, посебно у општинама Пећ, Драгаш и Призрен (Каџка 2017: 208). Турска мањина углавном живи у општинама Призрен и Ђилане и похађа наставу на турском језику, а постоје и неке предшколске установе у којима се одвија настава на турском језику (Тешмановић и Достих 2018: 309). На локалном нивоу, предуниверзитетске институције су под надлежношћу општина (ОЕБС 2018: 10).

У косовско–албанском образовном систему предшколско образовање траје три године (од 3. до 6. године живота), основно образовање траје пет година (од 6. до 12. године живота), док средње образовање траје од седам до осам година: ниже средње образовање траје четири године (од 12. до 15. године живота) и више средње образовање које траје од три до четири године (од 15. до 19. године живота). Уопштено говорећи, примењује се систем образовања 5–4–3, док се у српском образовном систему примењује модел 4–4–4 (Каџка 2017: 206–207; Jusufi 2014: 68; Тешмановић и Достих 2018: 309).

Косовско законодавство предвиђа израду образовних модула невећинских заједница повезаних са културом, историјом и традицијом дате заједнице. Али треба напоменути да

¹⁸¹ Канцеларија међународног цивилног представника на Косову, која је затворена 2012. године и Министарство образовања, науке и технологије Косова оформиле су Независну комисију 2009. године, која је прегледала наставни план и програм и уџбенике који се користе у српском образовном систему.

ниједан представник косовских општинских одељења за образовање није примио захтев од представника заједница за израду предмета који би одражавали културу, традицију, историју или учење о другим заједницама (ОЕБС 2018: 16).

Турска и бошњачка етничка заједница, која се образује на матерњем језику у оквиру албанског образовног система, сусреће се са проблемима практичне природе, пре свега у погледу квалитета уџбеника. Уџбеници се углавном допремају из Турске и Босне, те се стога и не поклапају са косовским наставним планом и програмом. Поред тога, неки ученици користе и копиране књиге, јер нису доступни сви уџбеници за средње школе. Дешава се и да су уџбеници неадекватно преведени, уколико нису допремљени из матичних земаља. На тај начин су припадници ових заједница у далеко неповољнијем положају у односу на албанску заједницу, када говоримо, на пример, о полагању класификационих испита приликом уписа на факултет. Турци и Бошњаци се жале и на недостатак образовне документације на матерњем језику (Stevens 2009: 11; Najvirtova and Burema 2011: 7–8; ОЕБС 2018: 14).

Предуниверзитетско образовање на босанском језику омогућено је у седам од девет општина где је у значајној мери заступљено бошњачко становништво, док је предуниверзитетско образовање на турском језику омогућено у пет од укупно шест општина где је значајан број косовских Турака (ОЕБС 2018: 13). У школама у којима постоји настава на језицима заједница, са изузетком Драгаша, узима се у обзир етничка припадност приликом запошљавања наставника који ће предавати на турском или босанском језику. Интеракција међу ученицима из различитих заједница и већинске у оквиру косовског образовног система је у већини случајева позитивна (ОЕБС 2018: 15). У оквиру косовског образовног система, часови албанског као службеног језика (два часа недељно) омогућени су од трећег разреда основне школе на турском и босанском језику. Међутим постоји недостатак уџбеника албанског као страног језика (ОЕБС 2018: 17).

Босански језик је признат на локалном нивоу у три општине, па и поред тога ова етничка мањина, која се образује у оквирима оба система, у зависности од тога где живе, нема велике могућности да учи о бошњачкој историји, култури и традицији. У косовском образовном систему почев од 2002. године отварају се високообразовне институције које нуде могућност студирања на босанском језику (Тешмановић и Достих 2018: 309). Бошњаци високо образовање на матерњем језику могу стећи на Високој пословној школи у Пећи и Учитељском факултету у Призрену (Stevens 2009: 8), док турска етничка заједница може да студира на матерњем језику на Учитељском факултету у Призрену и Одељењу за турски језик и оријенталистику на Универзитету у Приштини (Тешмановић и Достих 2018: 309; ФХП 2008).

Роми, Ашкалије и Египћани су етничка скупина која је највише изложена сегрегацији и дискриминацији у оба образовна система на Косову. Сиромаштво је главна препрека образовању, нарочито на нивоу средњег или високог образовања. Иако Роми, Ашкалије и Египћани могу да приступе средњем и високом образовању, односно постоје одвојене образовне квоте за ову етничку заједницу, у пракси, приступ образовању је тешко остварљив. У складу са тим је и тзв. Влада Косова донела Стратегију за интеграцију заједница Рома, Египћана и Ашкалија и Акциони план за спровођење дате стратегије како би ове заједнице могле на делотворнији начин да користе своје право на образовање и остала права и слободе (Канцеларија за везу Европске комисије на Косову; ERRC 2011: 99; ЕСМІ 2012а).

Од свих етничких заједница, једино Роми имају веома мале могућности да се школују на матерњем језику. Иако су у оквиру косовског образовног система израђени планови и програми на ромском језику, они се још увек спроводе као пилот пројекти и то само у општини Призрен. Проблем ове заједнице је и недостатак уџбеника, као и недовољан број и оспособљеност предавача да наставу изводе на ромском језику (ЕСМІ 2012а: 12). Положај Рома није много бољи ни у српском образовном систему, у коме одређени број ученика има неколико часова на ромском језику (основно образовање) и то у Гњилану, Косовској Каменици, у Северној Митровици, Угљару, Косовом Пољу, Јањеви и Липљану (Jusufi 2014: 70; ОЕБС 2018: 15).

Горанска етничка заједница наставу углавном похађа у српским школама.¹⁸² Уколико се и школују у оквиру косовског образовног система онда наставу похађају на босанском језику, при чему им је албански други страни језик. Самим тим, узимајући у обзир квалитет наставе албанског језика, они високо образовање углавном стичу у Србији или Македонији, где им је дозвољено студирање на изабраном језику или на језику који довољно добро познају (ФХП 2008; ОЕБС 2009б).

У српском образовном систему које је одобрило Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије предуниверзитетско образовање обухвата предшколско васпитање и образовање, основно образовање и васпитање и средње образовање и васпитање. Целокупна образовна документација (сведочанства, индекси, ђачке књижице, дипломе), уџбеници и плате просветним радницима и ненаставном особљу на Косову долазе из Србије. Према српском наставном плану и програму образују се Горанци, Хрвати, Црногорци и већина Рома који живе у српским енклавама (ФХП 2008: 5; UNICEF 2005; Тешмановић и Достих 2018: 309–310; ОЕБС 2018: 10).

Постоји 131 школа у 24 општине на Косову која изводи наставу према српском плану и програму. После завршетка сукоба на Косову и Метохији, основне и средње школе које раде према српском наставном плану и програму наставу углавном организују у школским објектима који су одвојени од објеката где се школују албанска деца. Међутим, већина школа се измешта из градских у сеоске средине, па се често деле школски објекти са школама које раде према косовском плану и програму. Просторије (школски објекти) се „деле” тако што ученици српске и албанске националности иду у различите смене или су физички одвојени (различити спратови) (ОЕБС 2018: 20). Школе које раде у српском образовном систему суочавају се са изазовима неодговарајућег школског простора и услова попут недовољно квалификованог стручног кадра, недостатка ресурса и наставног материјала, застареле опреме (ОЕБС 2018: 21).

Када говоримо о оствареним контактима између два система одређена сарадња постоји на локалном нивоу, тако да су косовске општине протеклих година почеле да обезбеђују одређени вид подршке (плаћање комуналија, дрва за огрев, превоз ученика, поправка школских објеката) школама у којима се настава одвија на српском језику (ОЕБС 2018: 22–23). Када је реч о високом образовању, основне образовне институције су два паралелна универзитета: Универзитет у Приштини (албанска заједница) и Универзитет у Косовској Митровици/Северној Митровици (српска заједница). Значајно је напоменути и да на територији Косова и Метохије у оквиру албанског образовног система постоји Амерички универзитет (АУК), као и веома велики број приватних факултета. Сведочанства, индекси, ђачке књижице и дипломе су на босанском, турском и албанском језику (ФХП 2008).

Након завршетка сукоба дипломци свих образовних нивоа који су се школовали у оквиру српског образовног система нису могли да употребе своје дипломе у косовском систему односно дипломе су им биле непризнате приликом запошљавања у косовским институцијама (ЕЦМИ 2018: 5). Србија и Косово су се у оквиру Бриселског дијалога споразумеле 2013. године да признају дипломе високог образовања (ЕЦМИ 2018: 4; ОЕБС 2018: 24), али је споразум „покрио” само образовне институције Републике Србије (централна Србија), али не и српске образовне институције на територији тзв. Републике Косово. У суштини, то значи да овим споразумом није предвиђено признавање диплома српског образовног система унутар Косова. Универзитет у Северној Митровици/Косовској Митровици и косовско Министарство образовања постигли су 2015. године тзв. *Споразум о верификацији диплома* издатих од стране Универзитета, чиме се свршеним студентима омогућило запошљавање, добијање радних лиценци и полагање стручних испита у јавним установама тзв. Републике Косово (ЕЦМИ 2018: 5; ОЕБС 2018: 24).

¹⁸² За Горанце је карактеристично да ће независно од степена образовања, у међусобној комуникацији користити искључиво свој *горански*, односно *нашински* говор, не би ли тај говор очували и пренели га потомцима, често и далеко изван области Косова и Метохије (Рељић, 2010: 179).

У оквиру Бриселског дијалога две стране су се споразумеле 2016. године да признају и дипломе основних, средњих, и стручних школа српских образовних институција (ОЕБС 2018: 24). Пошто није стављен у примену споразум између Београда и Приштине из 2016. године о признавању предуниверзитетских диплома, отежано је како даље образовање, тако и могућност запошљавања припадника невећинских заједница, пре свега, српске у косовским јавним институцијама (ОЕБС 2018: 26; Тешмановић и Достих 2018: 310). Да закључимо, дипломе основних и средњих школа у којима се настава изводи на српском језику у оквиру српског образовног система нису признате, као ни три високе школе на српском језику (Висока техничка школа струковних студија Звечан, Висока техничка школа струковних студија из Урошевца, привремено измештена у Лепосавићу и Висока економска школа струковних студија из Пећи, привремено измештена у Лепосавићу (ЕЦМИ 2018: 10).

Уопштено, косовско друштво се у области образовања и васпитања суочава са изазовима везаним за недостатак стручног кадра код припадника мањинских заједница, проблемом набавке и увоза адекватних уџбеника на матерњим језицима мањина, недовољно прецизним подацима о њиховом образовању, квантитативним уместо квалитативним знањем, односно лакоћом стицања факултетског образовања (Jusufović 2014: 71; The National Office for the Judiciary 2012: 25–26). Осим образовних, политичких, језичких питања и проблема која су настала као последица постојања два дубоко подељена образовна система, поставља се и питање приступа образовању и запошљавању припадника српске и других „невећинских” заједница на основу непризнавања диплома између два система (ЕЦМИ 2018: 3).

У оквиру косовског образовног система, није пронађено одрживо решење за пружање образовања на српском језику, док је образовање на језицима заједница углавном доступно (ОЕБС 2018: 3). Иако законске регулативе у косовском образовном систему промовишу равноправност у образовању мањина, стварну слику најбоље приказују публикације косовских и међународних институција, где се неретко положај мањина у овој области описује као суморан, посебно када се анализира ситуација у којој се налазе Роми, Ашкалије и Египћани (Jusufović 2014: 70). Образовни систем једне земље треба да задовољи потребе развоја свих који на датој територији живе, без обзира на то да ли припадају мањинском или већинском становништву, уз очување и заштиту идентитета, уважавање права мањинских заједница у образовању, и једног свеобухватног подизања квалитета образовања заједница које живе у мултикултуралном подручју (Тешмановић и Достих 2018: 297).

Данас, у зависности од тога који систем похађају, заједнице које живе на Косову и Метохији своја права остварују на различите начине, али се сусрећу и са различитим изазовима у образовању (ОЕБС 2018: 10). Мањинске заједнице на датој територији углавном наглашавају да ни српски ни албански образовни системи не омогућавају очување њиховог националног и културног идентитета.

6.4 Социолингвистичка реалност на Косову и Метохији

„Највећи број стручњака космополитске провинијенције, укључујући и домаће лингвисте – доследне заговорнике интеркултурализма које „све ране белог света боле”, да ли зато што у периоду стигматизовања српског народа то не би било уносно или стога што их је судбина „српских Косовара” најмање занимала, нису ни покушали да се осврну на проблем косметске „језичке политике” који је нудио изобиље грађе управо из њиховог научног домена”.

Митра Рељић¹⁸³

Историјски гледано, „страдање” српског језика и културе на Косову и Метохији почиње пре Косовске битке, а наставља се и у најновијем времену уз присуство међународне заједнице (Бојовић 2010: 18–19), а под окриљем различитих процеса: транзиције, глобализације, интеграције, и настанком језика попут босанског, бошњачког и црногорског (Бојовић 2010: 20). „Рањивост српског језика на Косову и Метохији, најдрастичније је испољена током међународног протектората” (Рељић 2012: 149) редукованом употребом.

Посебно је уочљиво функционално–комуникацијско сужавање српског језика (Рељић 2014: 168). „Јавну комуникацију на Косову и Метохији данас карактерише широка употреба албанског и енглеског језика” (Дилпарић и Станковић 2011: 183).

Ако се о виталности неког језика може судити на основу броја његових говорника (дијахронијски) и величине „етничке заједнице асоциране са тим језиком” (синхронијски), онда је очигледно да је српски језик на Косову и Метохији губитник по оба наведена основа, будући да је изгубио најмање две трећине говорника (Рељић 2014: 177). Ако размотримо и другу битну претпоставку виталности неког језика – видљивост, српски језик је и овде у незавидном положају „с обзиром на то да су напоредо са протеривањем становништва, нестајали и сви показатељи дотадашњег словенског постојања у селима и градовима Косова и Метохије – називи улица, тргова, посебно српских топонима, који, уколико нису сасвим измењени њихови српски облици најчешће су искривљени, некад и до непрепознатљивости, а срећу се и случајеви да се на наводно двојезичним таблама, уместо српског, само понови албанско име места” (Рељић 2014: 177).

Сужавање и разбијање територије на којој се српски језик чује, односно измештањем из средине која му неопходном „инфраструктуром” (установе и институције) омогућава процес језичког развоја, функционалне могућности српског језика у потпуности су ограничене (Рељић 2012: 89; Рељић 2014: 170). Изолованост говорника такође је утицала на виталност српског језика на Косову и Метохији (Рељић 2014: 178). Исељавање Срба из градова на Косову и Метохији после сукоба, изузев дела Косовске Митровице, као и нестанак урбаног становништва оставиле су несагледиве последице на правилну употребу српског језика на више поља (Ракочевић 2012: 153–154).

¹⁸³ Рељић, Митра. Положај, стање и перспективе српског језика на Косову и Метохији. *Зборник Института за српски језик II: Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд, (2014): 168.

P1
392
Qëllim pune

REPUBLIKA E KOSOVËS
 REPUBLIC OF KOSOVO
 REPUBLIKA KOSOVO
MINISTRIA E PUNËVE TË BRENDSHME
 MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS
 MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
DEPARTAMENTI PËR SHITETËSI, AZIL DHE MIGRIM
 DEPARTMENT FOR CITIZENSHIP, ASYLUM AND MIGRATION
 DEPARTMAN ZA DRŽAVLJANSTVO, AZIL I MIGRACIJU
 Divizioni për të huaj/Divizija za strance/Division for Foreigners

VËRTETIM PËR PRANIMIN E KËRKESËS PËR LEJE QËNDRIM TË PËRKOHSHËM RESPEKTIVISHT VAZHDIMIN E LEJES/ CERTIFIKATE FOR RECEIPT OF APPLICATION FOR TEMPORARY RESIDENCE RESPECTIVELY FOR EXTENTION OF PERMIT/ POTVRADA O PREMIJU ZAHTEVA ZA DOZVOLU PRIVREMENOG BORAVKA, ODNOSNO ZA PRODUŽENJE DOZVOLE

Ky vërtetim vlen për pranimin e kërkesës për leje qëndrim të përkohshëm respektivisht vazhdimin e lejes deri në marrjen e vendimit/ This certificate is valid for receipt of application for temporary residence respectively for extension of permit/ Ova potvrda o prijemu zahteva za dozvolu privremenog boravka, odnosno za produženje dozvole do donošenja odluke

Mbiemri dhe Emri/ Surname and Name/ Prezime i lme :
NEDELJKOVIC-PRAVDIC MARIJA

Data e lindjes/ Date of Birth/ Datum rodenja :	Shtetësia/Citizenship/ Državljanstvo :
17/05/1979	SERBE

Vendqëndrimi në Republikën e Kosovës/ Residence in the Republic of Kosovo/ Mesto boravka u Republici Kosovo:
MITROVICÉ MITROVICÉ ZDRAVSTVENA 14/62

Data e paraqitjes së kërkesës/ Date of application/ Datum podnošenja zahteva:
30/01/2017

Data e dhënies së vërtetimit/ Date of issuance of certificate/ Datum izdavanja potvrde:
30/01/2017

Personi zyrtar/ Official person/ Službeno lice:	Nënshkrimi i Aplikusit/Signature of Applicant/Potpis podnosilava zahteva
Bahtije Mujaj	

Përgjigja për refuzim apo aprovim të leje qëndrimit të përkohshëm jepet brenda 30 (tridhjetë) ditësh.

Nr.Tel: 038-200-190-17 & 038-200-190-26 & 038-200-190-27

Слика 21: Дивизија за странце: „Потврда о премију захтева за дозволу привременог боравка, односно за продужење дозволе 30.01.2017. године” (Извор: лична архива ауторке)¹⁸⁴

На слици 21. је уочљиво да се српски језик налази на трећем месту, после албанског и енглеског језика, као и „лош квалитет” превода на српски језик. Нашавши се у изолованим селима,¹⁸⁵ српски језик је поделио судбину свога народа, и управо због тога је важно одредити проблеме везане за његову употребу, као и институциони положај (Рељић 2014: 176; Ракочевић 2012: 151–153). На Косову и Метохији потискивање српског језичког идентитета се спроводи прогоном српског становништва, односно што се статуса српскога језика тиче „дехуманизацијом, у вези са његовим именом и унутрашњим садржајем.” Како Бојовић и наводи „оно што се дешавало и што се дешава са српским језиком на поменутом

¹⁸⁴ Ауторка наглашава да је остављала називе докумената „у оригиналу”, а у овом конкретном случају се ради о *Потврди пријема захтева за дозволу привременог боравка*.

¹⁸⁵ У изолованим срединама тзв. енклавама, изоловани локални медији преносе хибридную мешавину нормираног српског језика и локалних дијалеката. Такав језик често је неприродан и/или предмет подсмеха или игнорисања. Од завршетка сукоба на Косову и Метохији професионално никада није ангажован ни један лектор за српски језик у медијима на српском језику. Додатно на јавном сервису Радио Телевизије Косова, иако постоји одређени проценат програма на српском језику, забрањена је употреба имена Косово и Метохија, и сваког имена који означава припадност Републици Србији (Ракочевић 2012: 153–154).

просторима, може се назвати дестандардизацијом језика” (Бојовић 2010: 13). Неповољном положају српског стандардног језика доприноси и лингвогеографска слика, старосна, образовна и професионална структура говорника на Косову и Метохији (Дилпарић и Станковић 2011: 184).

Као резултат прогона српског становништва долази и до промене дијалектолошке мапе српског језика. Бројни аутори наводе да је дати простор редак пример да аутохтони говори (две дијалекатске формације – косовско ресавска и призренско јужноморавска) тако нагло и брзо напусте свој хабитат (Рељић 2008: 409 цит. у Бојовић 2010: 19). Под међународним протекторатом на територији Косова и Метохије албански језик добија статус језика престижа и администрације, а Албанци, како кажу, више нису „дужни” да уче српски језик, јер је нестао тзв. престиж српског језика, услед измењених друштвених околности (Munishi 2012: 3). Албански језик на територији Косова и Метохије у сталном је контакту са другим језицима. Овај контакт се углавном односи на два српска поддијалекта: косовско–ресавски дијалект који покрива регион Пећи и Косовске Митровице и призренско–јужноморавски дијалект који покрива Призрен, Приштину и Прешево све до Ниша (Okuka 2007: 211; Rugova 2015: 143). У тим дијалектима може се највише видети утицај албанског и турског дијалекта. Албански језик је такође у контакту са горанским језиком (Rugova 2015: 143).

У датом контексту занимљиво је да поменемо да многи ораховачки Албанци и данас говоре српским језиком, иако га називају равачким, што значи ораховачким (Ракочевић 2012: 151). Српски идентитет равачког доводи до тога да ораховачки Албанци почињу све више да употребљавају албански језик уместо равачког (Рељић 2010: 182). Очување српског/равачког језика међу ораховачким Албанцима све до данас неки аутори везују, између осталог, за то што је равачки језик трговине (Рељић 2014: 177).

Говорници косовско–ресавског и призренско–јужноморавског говора, поред убрзане језичке албанизације, подвргнути су и бошњакизацији. Упоредо се води и затирање писане језичке баштине, као огледала лингвокултуролошке слике покрајине што заједно има велике последице по српску културу, духовност и писменост, као изгубљено језичко наслеђе (детаљније видети: Рељић 2014: 171–172; Бојовић 2010: 20). Неповратно изгубљена писана наслеђа јесу „споменички натписи на порушеним гробљима Косова и Метохије који су пружали обиље података за изучавање различитих појединачних питања из области језика, између осталог и језичких додире, дијалекатских и других специфичности” (Рељић, 2014: 172). С друге стране можемо говорити и о повећаној употреби кроатизама, на пример често се могу видети натписи Локални Уред, Уред Премијера Косова, Уред Председника Косова. Косовске институције никада нису ангажовале лектора за српски језик (Ракочевић 2012: 155).

Оправдано се поставља питање *„Ко у српској науци треба да прати шта се догађало и шта се тренутно дешава са српским језиком, и у ком правцу се креће процес језичке дискриминације?”* (Ракочевић 2012: 150).

Бројни „виђенији” Срби са Косова и Метохије посредством медија указивали су на систематско кршење језичких права преосталих Срба на Косову и Метохији, а посебно књижевник и новинар Живојин Ракочевић, који никако није пропуштао прилику да укаже и на одговорност нас самих, али и косовских институција које не поштују властито законодавство, али и на њихове мањкавости. Ракочевић истиче да га посебно брине употреба ћириличног писма као традиционалног писма српске заједнице на територији Косова и Метохије, седишта српске писмености. Књижевник наводи да ћирилице готово да и нема у јавној употреби, а да употреба ћирилице није регулисана косовским законима, већ да једино Ахтисаријев план наводи да заједнице могу да користе свој језик и писмо, како приватно тако и у јавности.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Детаљније видети неке од медијских чланака везаних за ову тему: Ракочевић: Нестаје ћирилица на Косову, Радио–Телевизија Војводине, 13.11.2011. године у 20:33, доступно преко: http://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/rakocevic:-_nestaje-cirilica-na-kosovu_289460.html, (Датум приступа: 20.09.2017. године); Ракочевић: Нестаје ћирилица на Косову, Блиц, 13.12.2017. године у 22:07, доступно преко:

„Ћирилица као прво и традиционално српско писмо готово је у потпуности нестала на Косову и Метохији, избацивањем из јавне употребе, ретком видљивошћу, а све је то појачано чињеницом да Косово и Метохија представља средишта српске средњовековне књижевности која је писана искључиво ћирилицом, и да су управо на ћирилици, настала најстарија књижевна дела, летописи, оснивачке повеље манастира, обимна преписивачка делатност управо на овом простору” (Ракочевић 2012: 156).

У стручној литератури се говори и о „поплави енглеских назива и општој латинизацији јавног простора у српским срединама на Косову и Метохији” (Рељић, 2014: 180), а пажња истраживача била је усмерена и на употребу ћириличног писма међу студентском популацијом у Косовској Митровици, под претпоставком да ће популација на датој територији имати различите асоцијације на поједине речи – стимулусе ћирилица и латиница, као и да се утврди да ли испитаници преферирају употребу ћириличног или латиничког писма, у доба експанзије латиничког писма (Микетић и Башчаревић 2016: 49–50).

Митра Рељић истиче да је српски језик на територији Косова и Метохије „нагрђен”, и да је његов положај у много чему гори у односу на претходне године, најблаже речено незавидан, управо услед тога што се маргинализовање и потискивање српског језика одвија иза паравана бриге косовских институција. За такво стање ствари професорка криви нас саме,¹⁸⁷ а не само косовске институције, наводећи да се у политици Републике Србије на овом плану нешто радикално мора променити.¹⁸⁸ Рељић истиче и да кључну улогу у десловенизацији косметске популације није имао ислам сам по себи, већ верска заснованост идентитета постојећих косметских група (Рељић 2009: 62).

Скривање словенске етнолингвистичке припадности, најочигледније се манифестовало почетком овога века и познато је под називом **криптословенство**, а све мимикријом обележене билингвалне ситуације називају се **криптоглосијом**,¹⁸⁹ која се огледала у прибегавању ћутњи, или употреби енглеског језика (детаљније видети: Рељић 2011: 246–248; Рељић 2014: 169).

Скривање језичког идентитета, па самим тим и националног, огледало се на два начина: уколико би се нашли на јавном месту Срби су постајали „неми”, и у различитим периодима криптоглосија је у мањем или већем степену, била саставни део језичког понашања косовскометохијских Срба (Рељић 2011: 248–250). Све је то у великој мери негативно утицало на језичку компетенцију говорника и говорница српског језика, па се последице криптоглосије манифестују на плану поремећаја у равнотежи двају основних функција језика: комуникацијске и симболичке (Рељић 2011: 251; Рељић 2012: 90–91). Требало би напоменути да супротне полове диглосије представљају српски стандардни језик и локални дијалекати, које одликује висок степен разлика између два идиома (Рељић 2010: 184).

Када говоримо о утицају енглеског на српски језик, тј. о „некомпетентном превођењу и недовољном познавању српског стандардног језика и његове правописне норме” у стручној

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/rakocevic-nestaje-cirilica-na-kosovu/z8jwp05>, (Датум приступа: 20.09.2018. године).

¹⁸⁷ Рељић наводи да на простору Косова и Метохије у заштиту ћирилице веома често стају новинари и уредници локалних медија на српском језику који искључиво користе латиницу (Рељић 2014: 180).

¹⁸⁸ Детаљније видети: Нагодба са српским језиком на Косову и Метохији, КиМ Новине, 17.04.2015. године, доступно преко: http://www.kmnovine.com/2015/04/st_17.html, (Датум приступа: 07.01.2018. године).

Ауторки је била дирљива и репортажа Јевгенија Баранова, ТВ водитеља и дописника програма „Воскресное время” на руском „Првом каналу”, који између осталог говори и о проф. Митри Рељић: Јевгениј Баранов. Јединствена репортажа са окупираног Косова 1999: „Ни случајно немојте разговарати на руском!”, 22.04.2013. године, доступно

преко: https://rs.rbth.com/politics/2013/04/22/ni_slucajno_nemojte_razgovarati_na_ruskom_21531.html, (Датум приступа: 07.01.2018. године).

¹⁸⁹ Дефиниција криптоглосије по Рељић је: „свесно, најчешће егзистенцијалним разлозима мотивисано, скривање језичког идентитета неочекиваним заменама језичког идиома, те скривање идентитета сопственог језика његовим преименовањем или прећуткивањем генетске припадности истог” (Рељић 2011: 248).

литератури се наводи да постоји манипулација језиком, односно непоштовање ортографске и граматичке норме српског стандардног језика, која је углавном производ неконтролисаног утицаја, посебно у преводилаштву енглеског на српски језик, па се често и именује одредницом — „англосрпски” језички израз. Поред наведеног ова „мешавина” српског и енглеског језика, прожета је и неким елементима албанског језика (Дилпарић и Станковић 2011: 183–184; Рељић 2014: 170; Милорадовић 2002; Дилпарић 2002) и означена термином „англошћипосрпски” језички израз. Дати термин означава све непотребне иновације настале под утицајем енглеског језика, али и различитих елемената из албанског језика, које се манифестују, примера ради, у прекомерној употреби великог почетног слова по угледу на енглески језик (дана у недељи, занимања, титула и сл.), док се са друге стране сами етници пишу малим почетним словом по угледу на албански језик. Већина „српских” верзија, почев од самог Закона о употреби језика, представља примере кршења српске језичке норме на свим нивоима (Дилпарић 2010: 225).

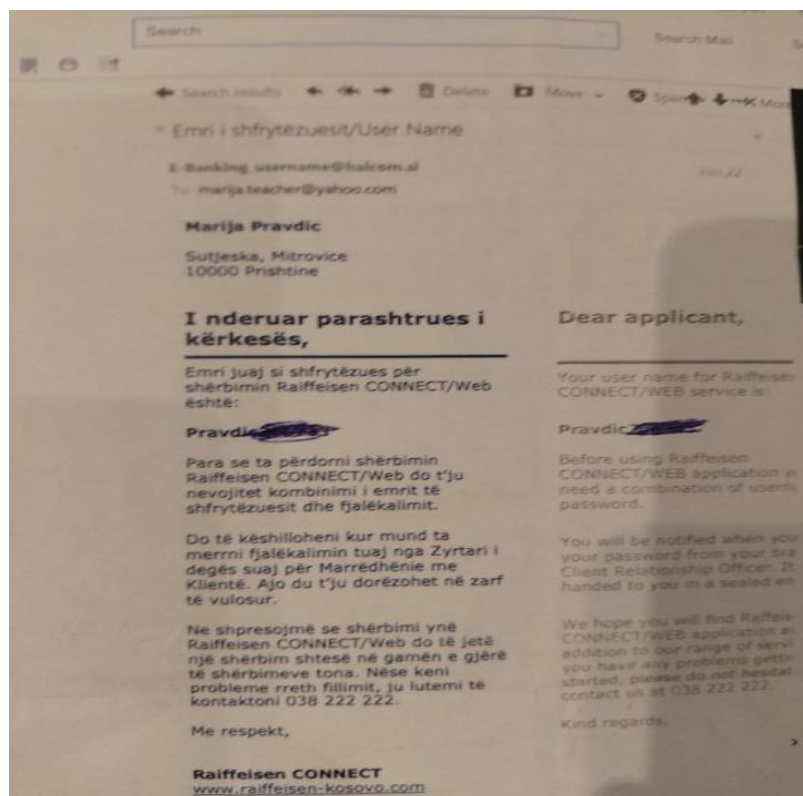
Веома је честа појава употреба графема које не препознаје српско латинично писмо, тзв. „ошишана латиница”, графеме се мешају (нпр. ч и ћ), претерана употреба акронима, изостављање графема, гласовне промене у речима се не бележе, неадекватна употреба основних интерпункцијских знакова: тачке и запете, неправилна конгруенција у роду и/или броју, погрешна употреба посесивних заменица, неправилна употреба падежа, нестандартни облици компаратива, неправилна употреба предлога и многе друге негативне појаве на плану правописа и граматике (детаљније видети: Дилпарић 2010: 226; Дилпарић и Станковић 2011: 185–188).

За наше истраживање је посебно битно да истакнемо промене на плану лексике, посебно учесталих непотребних нових и/или непотребних лексичких елемената како из енглеског, тако и албанског језика, чиме се истискују из употребе јединице из постојећег лексичког фонда српског језика. Поменути лексички елементи често су непознати и/или нејасни српском читаоцу без знања албанског и енглеског језика (Дилпарић 2010: 226–227). “У не малом броју у текстовима истраживаног корпуса јављају се енглеске лексеме или скраћенице које су директно, без икакве адаптације, пренесене у српски језички израз” (Дилпарић и Станковић 2011: 188).

На тај начин српска верзија преведеног текста захваљујући „стручности” преводилаца постаје полупроизвод неког процеса, који је неразумљив, недорађен, бесмислен и нетачан и који не служи својој намени – не успоставља комуникацију између различитих језичких заједница, већ представља једноставно „оправдање” да кажемо да међународне заједнице и косовске власти желе да очувају вишејезичност на Косову и Метохији (Дилпарић 2010: 235–236; Ракочевић 2012: 154). Услед тзв. „крње/лажне двојезичности/тројезичности” косметских преводилаца и небриге косовских институција, у примени је „површинско превођење или надрипревођење”, особа без стручне квалификације, односно, како то Ракочевић назива, „трендом употребе лошег српског језика”, приликом писања имена места, институција, у преводу званичних докумената, законских аката, формулари у банкама најчешће су нетачни и неразумљиви, а у неким случајевима уопште нема употребе српског језика¹⁹⁰ (Ракочевић 2012: 155; Дилпарић 2010: 219–221).

Читава прича како међународних, тако и привремених косовских институција о демократији и мултикултуралности свела се само на проглашење више „равноправних” језика у јавној и службеној комуникацији на Косову и Метохији и, у оквиру тога, постојање (мада не и увек) вишејезичких верзија јавних натписа и ознака (Дилпарић 2010: 219–221).

¹⁹⁰ Примера ради, у Рајфајзен банци нема формулара на српском језику.

Слика 22: Електронска пошта од Рајфајзен банке на албанском и енглеском језику (Извор: лична архива ауторке)

Уместо извода из матичне књиге рођених, венчаних, умрлих, данас имамо, сагласно договору у Бриселу о предаји матичних књига АП Косова и Метохије косовским властима, такозване екстракте (детаљније видети: Рељић 2014: 175).¹⁹¹ Са друге стране на данашњи албански језик свакако су имали утицаја други језици, што је сасвим природно када се узме у обзир историја Балкана и његова етничка конфигурација (Раџаризи 2008: 95). Примера ради, на територији Косова и Метохије утицај ТВ канала на српском језику посебно током деведесетих година довео је до пораста броја српских речи у албанском језику (позајмљеница) (Rugova 2015: 140; Ismajli 2003: 161).

Функционална и комуникацијска једнакост представљају практичне претпоставке раноправности језика различитих језичких говорника (Рељић 2011: 241), коју је чак и у условима задовољавајућих формално–правних решења, посебно у хетерогеним срединама, веома тешко остварити (Рељић 2011: 242). Иако постоји свест да је „положај српског језика на Косову и Метохији угрожен и додатно отежан чињеницом да се он нашао између две „језичке политике” – прве, коју су прописале власти самопроглашене Републике Косово и – друге Републике Србије, која је некако „равнодушна” према судбини српског језика на датом простору. Јасно је да српском језику обе „језичке политике”, само декларативно и „на папиру” обезбеђују службену употребу и развојну перспективу” (Рељић 2014: 174). Не

¹⁹¹ Видети прилог Гласа Америке о обрасцу Министарства Унутрашњих послова: *Кад извод постане „екстракт”*, Глас Америке, Будимир Ничић, 19. јул, 2013. године, доступно преко: <https://www.glasamerike.net/a/kosovo-jezik-zakon/1705581.html>, (Датум приступа: 10.05.2020.).

Ауторка сугерише и чланак на РТС о „језичком инциденту”: Косово има „њено величанство”, РТС, 16. фебруар 2014. године, доступно преко: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1523441/kosovo-ima-njeno-velicanstvo.html>, (Датум приступа: 10.05.2020.).

постоје иницијативе које би тежиле његовом очувању и просперитету, заштити ћириличног писма, побољшању говорне културе (Рељић 2014: 179–80).¹⁹²

FORMULAR KONFIRMIMI PËR PRANIM TË KARTELË
CARD & PIN RECEIPT CONFIRMATION FORM

EMËRTIMET E MBARTËSIT TË LLOGARISË / CARDHOLDER DATA:

EMËRI / NAME, SURNAME: MARIJA NEDELJKOVIC

TELEFONI / TELEPHONE#: 044 837 441

ADRESA / ADDRESS: PRISHTINA PRISHTINE KOSOVE 10000

NUMERI I LLOGARISË / ACCOUNT NO.: 1110311255000180

STATUS I MBARTËSIT TË LLOGARISË / CARDHOLDER ACCOUNT STATUS:

INDIVIDUAL ACCOUNT HOLDER

AFILIKUAR PËR / AFFILIATED FOR:

SA ELECTRON

Deklaratë e klientit dhe nënshkrimi / Client's declaration and signature

Unë, nënshkrimi, konfirmoj se informatat e dhëna më lart janë të sakta dhe vërtetoj pranimin e një kopjeje të formulës së kësaj deklarate dhe pajtohem t'i përmbahem rregullave të biznesit të procredit bankës që rregullojnë përdorimin e kartës elektronike dhe se kam pranuar kartelën dhe pin-in dhe se zarfi i pin-it është i mbyllur si duhet.

I hereby confirm that the information given above is correct and I acknowledge receipt of a copy of the form of this declaration and I agree to comply with procredit bank business regulations governing international cards usage. I hereby confirm that my pin envelope is properly sealed.

ENDI / PLACE: PRISHTINE

DATA / DATE: 14.10.2009

Слика 23: Потврда о пријему банковне картице Прокредит банке на албанском и енглеском језику (Извор: лична архива ауторке)

Неизбежна економска комуникација са „словенским светом” увек ће бити мотив за Албанце да науче српски језик. Евентуално побољшање политичких односа између Албанаца и Срба утицаће и на међусобну комуникацију. Уклањање предрасуда према језику сигурно је прво полазиште у том погледу (Munishi 2012: 8). У складу са наведеним, слажемо се са мишљењем да се непостојање одговарајуће језичке политике на територији Косова и Метохије, не може исправити ни брзо ни једноставно. Решавање данашњих проблема везаних за употребу српског језика на територији Косова и Метохије, мора да на првом месту уважи науку, а онда се морамо преиспитати имамо ли ми као народ довољно мудрости пре свега, да изван сваког политичког контекста формирамо стручно тело лингвиста, научника, квалификованог кадра који би се бавили променама везаним за данашњу употребу српског језика, као и заштите нашег матерњег језика и писма? Имамо ли? (Ракочевећ 2012: 156–157). Стварност то до сада није потврдила, већ једино то да ће опстанак и положај српског језика на Косову и Метохији зависити искључиво од броја и положаја његових говорника, уз пратећи дискурс албанске и међународне заједнице о мултикултурализму и мултијезичности. Социолингвистичка реалност на Косову и Метохији данас се може подвести као нецивилизовани процес који је изван лингвистике (Bogdanovic 2003: 365).

¹⁹² О могућим правцима етнолингвистичких истраживања на територији Косова и Метохије детаљније видети: Милорадовић, Софија. "Етнолингвистичка истраживања Метохије: теме и правци." *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Књ. 2 (2010): 89–120.

7. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПОШТОВАЊА ЗАКОНОМ ПРОПИСАНИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА ОД УВОЂЕЊА МЕЂУНАРОДНЕ УПРАВЕ¹⁹³

„Ми, грађани Косова, одлучни у стварању слободног, демократског и добронамерног Косова, које ће бити домовина свих својих грађана; Заложени за успостављање државе слободних грађана, која ће гарантовати права, слободе и једнакост свих грађана пред законом.”

Устав Косова¹⁹⁴

„Општи циљ заштите језичких права мањина јесте да се њихови припадници учине равноправним са другим држављанима и у језичком погледу, тако што би им се законски гарантовала слободна јавна (па, под одређеним околностима, и службена) употреба матерњег језика и његовог писма. Иако је овај циљ теоријски јасан, његово остваривање у пракси наилази на разне тешкоће” (Бугарски 2005: 82). Није само питање тога да мањине треба да уче друге језике, већ данас већина мора да учи и друге језике уколико желе да „изађу” из свог етнонационалног окружења. За саме мањине је карактеристично да уколико не уче језик већине, сами себе искључују из главних животних токова земље у којој живе. Бугарски то илуструје примером косовског Албанца, који је користећи до максимума своја језичка права, на неки начин себе осудио да живи у скученом комуникацијском простору матерњег језика (Бугарски 2005: 87–88).

Да ли се у садашњим, измењеним околностима, исто може рећи и за „косовског Србина”? Да ли косовски Србин користи „до максимума” своја језичка права, или су му она ускраћена, а принуђен је да живи у скученом комуникацијском простору матерњег језика? Одговоре на ова и слична питања, ауторка ће настојати да пружи у овом поглављу, где су предмет нашег интересовања извештаји и студије које су спроведене протеклих година од стране релевантних актера (владиних, међународних и локалних невладиних организација) о поштовању законом прописане употребе језика на територији Косова и Метохије. Сви су указали на низ озбиљних недостатака у примени Закона о употреби језика, од којих су се неки посебно фокусирали на општински ниво, где је парцијална примена Закона условила и негативну партиципацију „невећинских” грађана/ки у општинским пословима и приступу услугама. Прошлост и садашњост. Колико смо сами криви за оно што нам се дешава, шта смо учинили да сачувамо сопствени језик и писмо?¹⁹⁵

У складу са наведеним треба проценити и достигнућа и изазове косовских институција, као и одговарајуће мере и начине за превазилажење постојећих изазова. Неоспорно је да сваки успех на централном нивоу у погледу јачања примене Закона о употреби језика, може да послужи као модел за његову примену на локалном нивоу, и тако се спречи досадашња пракса постојања „једнојезичних општина”.

¹⁹³ Ауторка напомиње да је приликом писања овог поглавља користила мање делове, закључке, идеје које су изложене у објављеним радовима, датим у прегледу литературе докторске дисертације.

¹⁹⁴ Устав доступан преко: http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.Srpski_cyr.pdf, где је цитирана Преамбула Устава доступна на стр. v (Датум приступа: 10.01.2020.).

¹⁹⁵ Детаљније видети: Бугарски, Ранко. Језичка политика и језичка стварност у Србији после 1991. године [Language Policy and Language Reality in Serbia after 1991]. у: *Језик између лингвистике и политике*. Весна Пожгај Хаџи, ед./ур. Београд: Библиотека XX век (2013): 91–111.

7.1 Истраживања међународних организација

Упркос постојању правних регулатива које дају велику „слободу” мањинским заједницама по питању употребе матерњег језика, бројни извештаји међународних и других организација и институција указују на континуирано кршење и на неефикасно спровођење прописане језичке политике на Косову и Метохији. Организација за европску безбедност и сарадњу (у даљем тексту скраћено ОЕБС) – Мисија на Косову¹⁹⁶ је међу првима указала на кршење основних језичких права мањинских заједница на свим нивоима. Мисија је успостављена 1. јула 1999. године Одлуком 305 Сталног савета ОЕБС–а, по распуштању ОЕБС–ове Верификационе мисије на Косову. Правна основа Мисије је Резолуција Савета безбедности Уједињених 1244, док је мандат мисије изградња институција, демократизација и праћење, заштита и унапређење људских права. Мисија наводи да је развој мултиетничког друштва на Косову, у којем се поштују права свих људи, један од главних циљева Мисије, а посебну пажњу посвећује поштовању законске регулативе употребе службених језика на Косову.¹⁹⁷

У извештају Организације за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС) из децембра 2006. године о спровођењу Закона о употреби језика од стране косовских општина (*Употреба језика мањина у општинама на Косову*)¹⁹⁸ наводи се да је циљ извештаја приказивање реалне слике употребе језика мањинских заједница на Косову, пре свега на општинском нивоу. Извештај је заснован на процени коју је особље ОЕБС–а спровело у периоду од марта до августа 2006. године на основу статута косовских општина, употребе језика у општинама, интервјуа са општинским званичницима и донекле разматрањем постојећег лингвистичког пејзажа. У извештају се не користи назив лингвистички пејзаж, већ се разматра да ли се поштује *Закон о употреби језика* у смислу да „на званичним знацима који показују или укључују имена градова, варошица, села, путева, улица и осталих јавних места та имена се пишу и на албанском и на српском језику” (ОЕБС 2006: 7).

Истраживање је обухватило тридесет општина и три пилот општинске јединице. Особље ОЕБС–а је идентификовало неколико заједничких проблема у свим општинама. Када говоримо о општим информацијама о употреби језика у општинама у извештају се наводи да је само у статуту пет општина истакнуто да постоји два или више службених језика, док се у осталих двадесет три не наглашава да су у званичној употреби два службена језика. У преосталих пет општина као службени језик се помиње само албански, а у неким општинама и енглески језик. У извештају се такође наводи да двадесет шест општина не омогућава мањинским заједницама приступ информацијама (превођење докумената) на матерњем језику. Општинско особље наводи да се *Закон о употреби језика* не поштује пре свега услед одсуства адекватних капацитета за испуњавање политике обавезне употребе два службена језика. Од испитаног узорка, само половина општина истиче да редовно употребљава све званичне језике у комуникацији, општинској документацији и јавном информисању (ОЕБС 2006: 6).

¹⁹⁶ Ауторка препоручује да се погледа извештај: Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Канцеларија за демократске институције и људска права, *Косово: како виђено, тако речено – Анализа ОЕБС верификационе мисије Косово, стање људских права октобар 1998 – јун 1999. године*, превод Фонд за хуманитарно право – Београд, 5. новембар 1999. године, доступно преко: <http://www.osce.org/sr/odihr/17773?download=true>, (Датум приступа: 23.01.2019.).

¹⁹⁷ Детаљније о активностима и мандату Мисије видети на следећим линковима: Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову: *Преглед чињеница за 2014. годину*, 31. март 2014. године, доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/116927?download=true>, (Датум приступа: 17.02.2019.); Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову: *Преглед чињеница за 2017. годину*, 6. јун 2017., доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/144011?download=true>, (Датум приступа: 20.02.2019.).

¹⁹⁸ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одсек за људска права и владавину права. (2006, децембар). *Употреба језика мањина у општинама на Косову*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/23189>, (Датум приступа: 15. април 2014. године).

Када се говори о усаглашености знакова који укључују имена градова, села, путева, улица и осталих јавних места уочено је и да многе општине не поштују законске одредбе у погледу саобраћајних путоказа, знакова, ознака, назива улица који су углавном само на језику већинске заједнице (ОЕБС 2006: 8–9).¹⁹⁹ Можемо закључити да се у извештају ОЕБС–а из децембра 2006. године указује на забринутост поводом поштовања мањинских језика на општинском нивоу, која за последицу има пре свега немогућност приступа мањинских заједница информацијама од значаја (ОЕБС 2006: 11).

На сличне проблеме на општинском нивоу указано је и у извештају ОЕБС–а из јуна 2008. године (*Спровођење Закона о употреби језика од стране косовских општина*)²⁰⁰ на „основу анализе пракси попут: превожјења за време састанка, превожјења званичних докумената и интернет страница општина, употребе језика на службеним и топографским знацима, капацитетима писменог и усменог превожјења и препрека које утичу на примену Закона” (ОЕБС 2008: 4). Овим истраживањем су биле обухваћене тридесет четири општине на Косову и Метохији, укључујући и конституисане општине на северу. Особље ОЕБС–а је у седамнаест општина спровело анкету припадника мањинских заједница у вези са потешкоћама са којима се суочавају када користе матерњи језик у односима са општинским органима, као и анкету безбедносне перцепције испитаника у вези са слободом кретања и коришћења матерњег језика на јавним местима у којима нису већинско становништво. Истраживање је показало да је двадесет и осам процената испитаника имало проблем да добије услуге општинских органа на матерњем језику, док је чак четрдесет посто испитаника нагласило да има потешкоће у добијању докумената на матерњем језику (ОЕБС 2008: 5).

У извештају се констатује да се и после деветнаест месеци од проглашења *Закона о употреби језика*, не одвајају довољни материјални и људски ресурси за спровођење *Закона о употреби језика*. Када говоримо о лингвистичком пејзажу, у извештају је напоменуто да је већина улица (78%) названа по личностима које припадају искључиво већинској заједници, чиме се не спречава само једнака употреба службених језика, него се постиже и дискриминација (ОЕБС 2008: 7). Истиче се и да постоје проблеми у недовољним људским и финансијским ресурсима за спровођење *Закона о употреби језика* на општинском нивоу и указује на „лош квалитет” српског превода (ОЕБС 2008: 9).

У извештају ОЕБС–а из фебруара 2011. године²⁰¹ истиче се да неадекватни буџетски, технички и људски ресурси угрожавају равноправну употребу и равноправан статус свих службених језика у косовском законодавству (ОЕБС 2011: 25). До оваквог закључка особље ОЕБС–а је дошло дугорочном проценом, која је са методолошког аспекта проистекла из преиспитивања и анализе законодавства на Косову и Метохији, на основу структурираних интервјуа са релеватним званичницима који су укључени у процес израде закона и њихово спровођење (општински правници, преводиоци, представници заједница) у тридесет и три општине, као и на основу података до којих је ОЕБС дошао путем консултација са локалним званичницима који учествују у законодавном процесу (ОЕБС 2011: 6).

Извештаји које је Организација за безбедност и сарадњу у Европи објавила у периоду од 2006.–2012. године углавном су резултат импресија особља ОЕБС–а, те заправо и не можемо говорити о поузданим подацима о имплементацији правних аката о употреби језика на Косову и Метохији, са изузетком извештаја ОЕБС–а из фебруара 2011. године. У овим извештајима *Закон о употреби језика* је разматран у ширем контексту праћења спровођења свих закона који утичу на људска права на Косову. Међутим потребно је истаћи да се на

¹⁹⁹ У већим српским енклавама јужно од реке Ибар и на северу Косова ознаке су искључиво на српском језику, док се иста пракса примењује тамо где је албанско становништво већинско.

²⁰⁰ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за надгледање. (јун, 2008. године). *Спровођење Закона о употреби језика од стране косовских општина*. доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/32764>, (Датум приступа: 5. фебруар. 2014. године), стр. 3–9.

²⁰¹ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (2011, фебруар). *Вишејезичко законодавство на Косову и његови изазови*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/87706>, (Датум приступа: 7. фебруар. 2014. године), стр. 4–29.

основу импресија особља ОЕБС–а ситуација на Косову и Метохији у погледу службених језика током 2010. године донекле поправила на локалном нивоу. Косовски Срби и Албанци и даље имају проблеме да у јавности користе своје матерње језике у оним местима где нису већинско становништво (ОЕБС 2010: 11). Истиче се и да институције Косова до сада нису израдиле ниједан програм „подизања свести” јавности, што је, с обзиром на дату ситуацију забрињавајуће. Указује се и на чињеницу да Комисија за језике није у стању да очува, промовише и заштити службене језике и њихов равноправан статус на Косову на начин предвиђен Законом о употреби језика (ОЕБС, 2012а: 22).²⁰²

Имајући у виду да су предмет наше анализе извештаји међународних организација, у погледу поштовања законом прописаних језичких политика од увођења међународне управе, неопходно је да напоменемо да Оквирна конвенција Савета Европе за заштиту националних мањина представља најважнији међународни правни инструмент којим се мери одговорност косовских институција у погледу права мањина, укључујући и право на употребу језика. У складу са наведеним, даћемо и преглед извештаја ОЕБС–а и УНМИК–а у погледу праћења имплементације Оквирне конвенције за заштиту националних мањина.

Споразум између Привремене администрације Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК) и Савета Европе о техничким аранжманима који се односе на примену и надгледање Оквирне конвенције о заштити националних мањина потписан је 23. августа 2004. године,²⁰³ и сматра се важним кораком у побољшању одговорности међународних власти на Косову. Први извештај је УНМИК поднео 2. јуна 2005. Године,²⁰⁴ да би Саветодавни одбор усвојио мишљење о спровођењу Оквирне конвенције за заштиту националних мањина на Косову у новембру исте године. У Мишљењу се наводи да је неопходно усвојити ново законодавство у вези употребе језика, укључујући употребу топографских ознака и регистрације личних имена (члан 155.), „обезбедити да усвајање новог закона о употреби језика, буде повезано са адекватним капацитетима и поступцима за спровођење, укључујући и судске, у случајевима непридржавања захтева у вези употребе језика, укључујући и било коју нелегалну промену назива насеља” (члан 156.) (СЕ 2005: 39).²⁰⁵ У августу 2005. године, Савет Европе је такође примио тзв. „извештај у сенци” од стране представника мањинских заједница на Косову, да би у јуну 2006. године, Комитет министара Савета Европе усвојио Резолуцију о примени Оквирне Конвенције на Косову.²⁰⁶ УНМИК је поднео извештај о напретку 21. јула 2008. године.

²⁰² Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (септембар 2012а). *Мере спровођења закона који утичу на људска права на Косову*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/94362>, (Датум приступа: 7. фебруар. 2014. године), стр. 21–24.

²⁰³ Споразум између Привремена администрација Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК) и Савета Европе о техничким аранжманима који се односе на примену и надгледање Оквирне конвенције о заштити националних мањина је доступан на енглеском језику: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dc82d, (Датум приступа: 23.04.2019. године).

²⁰⁴ Ауторка овде неће разматрати Извештај услед чињенице да у датом периоду није ступио на снагу *Закон о употреби језика*. Извештај доступан на енглеском језику: Council of Europe, Report submitted by the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) Convention for the Protection of National Minorities (received on 02 June 2005), Strasbourg, доступно преко: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b2b7>, (Датум приступа: 23.04.2019. године).

²⁰⁵ Савет Европе, Саветодавни одбор о Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина, Мишљење о спровођењу Оквирне конвенције о заштити националних мањина на Косову (усвојено 25. новембра 2005. године), Стразбур, 2. март 2006. године, доступно преко: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c066> (Датум приступа: 23.04.2019. године).

²⁰⁶ Резолуција РесЦМН (2006)9 о спровођењу Оквирне конвенције о заштити националних мањина на Косову (Република Србија), доступно преко: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680685250, (Датум приступа: 24.04.2019. године).

У Извештају УНМИК–а о напретку у спровођењу Оквирне конвенције за заштиту националних мањина на Косову²⁰⁷ наводи се да УНМИК извештава о напретку у спровођењу препорука из Резолуције Савета Европе бр. 2006/9. Када је реч о нашем предмету истраживања, то се посебно односи на препоруке Савета Европе бр. 16, 17. и 18. За нас је посебно занимљива Препорука Савета Европе бр. 16., где се сугерише да косовске институције „треба да усвоје законодавство о језику ради побољшања јасноће и правне сигурности која се тиче употребе језика, укључујући и у вези са административним органима, топографским називима, личним именима...”. У Извештају се детаљно анализира *Закон о употреби језика* на Косову (УНМИК 2008: 29–33).²⁰⁸

Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову у оквиру свог мандата, између осталог, требало би да буде посвећена како унапређењу и заштити права заједница и редовном надгледању и извештавању о активностима које косовске институције предузимају по том питању. Први *Извештај о процени права заједница* прати напредак косовских институција у имплементацији посебних стандарда Оквирне Конвенције Савета Европе за заштиту националних мањина у периоду од јануара 2008 – јуна 2009. године.²⁰⁹ Извештај се заснива на теренском истраживању од стране ОЕБС–а путем интервјуа са невладиним сектором, мањинским заједницама и званичницима на локалном и централном нивоу власти. Извештај је заснован на препорукама Комитета министара Савета Европе у вези са имплементацијом Оквирне Конвенције, између осталих, и у области употребе језика. Наводи се да недовољни људски и финансијски ресурси доводе у питање имплементацију *Закон о употреби језика* и доступност вишејезичних јавних услуга (ОЕБС 2009: 6–7). Напоменули бисмо да ОЕБС доприноси УНМИК–овим извештајима о напретку и доследно подржава имплементацију Оквирне Конвенције (ОЕБС 2009: 7–8).²¹⁰

Други ОЕБС–ов *Извештај о процени права заједница* прати период од јула 2009. до јуна 2010. године у погледу настојања косовских институција да спроведу препоруке садржане како у првом ОЕБС–овом Извештају тако и Мишљењу Саветодавног одбора.²¹¹ Посебна пажња је посвећена Препоруци бр. 16, Савета Европе да је неопходно усвојити нове законске прописе о језику са циљем побољшања јасноће и правне сигурности у погледу употребе језика, укључујући и топографске ознаке и уписивање личних имена (ОЕБС 2010: 10). Потребно је напоменути да су оба Извештаја разматрала напредак везан за први сет препорука Комитета министара Савета Европе након првог Мишљења Саветодавног одбора.

Трећи ОЕБС–ов *Извештај о процени права заједница*²¹² се заснива на налазима добијеним у периоду од јула 2010. до децембра 2011. године, као и разговорима са општинским званичницима и представницима заједница од јула до августа 2011. године, а

²⁰⁷ Извештај УНМИК–а о напретку у спровођењу Оквирне конвенције за заштиту националних мањина на Косову, (примљен 21. јула 2008. године), Стразбур, 10. децембар 2008. године, доступно преко: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b503>,

(Датум приступа: 23.04.2019. године).

²⁰⁸ Трећи и четврти Извештај УНМИК–а о напретку у спровођењу Оквирне конвенције за заштиту националних мањина на Косову је идентичан са ОЕБС–овим Извештајима (треће и четврто издање) о процени права заједница. Детаљније видети:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b783>

и <https://www.coe.int/en/web/minorities/unmik/kosovo>. (Датум приступа: 25.04.2019. године).

²⁰⁹ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (децембар 2009. године). *Извештај о процени права заједница*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/40783?download=true>, (Датум приступа: 5. фебруар. 2019. године).

²¹⁰ О извештајима УНМИК–а ће бити више речи касније у оквиру овог поглавља, као и о препорукама Савета Европе.

²¹¹ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (децембар 2010. године). *Извештај о процени права заједница*, друго издање, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/74600?download=true>, (Датум приступа: 10. фебруар. 2019. године).

²¹² Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (јул, 20126. године). *Извештај о процени права заједница*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/92247>, (Датум приступа: 7. фебруар. 2014. године), стр. 23–27.

испитује напредак косовских институција у спровођењу Оквирне Конвенције у односу на други скуп препорука Комитета министара (ОЕБС 2012б: 2–3). Када говоримо о предмету нашег истраживања, потребно је напоменути да се у Извештају констатује да натписи на јавним зградама још увек представљају (нпр. у општинама Мамуша, Малишево натписи нису на српском језику). Локална самоуправа такво стање ствари правда чињеницом да сматрају да немају обавезу да укључе српски језик као службени, јер у датим општинама не живе Срби. Такође се наводи и да у многим општинама знаци на путевима нису усклађени са *Законом о употреби језика*, а у општинама где се Закон поштује, натписи на српском језику су најчешће прецртани (ОЕБС 2012б: 23).

Четврти ОЕБС–ов *Извештај о процени права заједница*²¹³ прати напредак који су постигле косовске институције у погледу последњег скупа препорука Савета Европе усвојених 26. новембра 2014. године. Као и претходна три, и овај Извештај се заснива на анализи података које је ОЕБС прикупио на локалном и централном нивоу у периоду од 1. јула 2014. до 30. јуна 2015. године. У Извештају се наводи да је ОЕБС приметио нека позитивна кретања у спровођењу законских прописа везаних за употребу језика на Косову, али да још увек постоје недоследности у погледу натписа на службеним језицима на општинским јавним објектима. Напредак је постигнут у истицању табли са називима општина, села, улица и општинских путева на службеним језицима, које су у већини у складу са законским обавезама, мада су неки од тих натписа оштећени и написани погрешним правописом (ОЕБС 2015: 11–12).

Овде бисмо свакако скренули пажњу и на извештај ОЕБС–а који се бави анализом примене Закона о употреби језика на општинском нивоу, седам година након његовог усвајања.²¹⁴ У Извештају се констатује да се *Закон о употреби језика* и даље делимично спроводи услед недостатка политичке воље пре свега. Констатује се да већина општина не поставља ознаке на више језика у општинским јавним службама, а мањине се и даље суочавају са проблемима у усменој и писаној комуникацији са јавном управом када користе свој језик, чак и када тај језик има статус службеног језика на општинском нивоу. Већина општина не поступа у складу са законом ни када је реч о употреби језика што се тиче назива улица и путних знакова, нити су предузете одговарајуће мере како би се стање поправило (ОЕБС 2014: 24–25).

ОЕБС је до сада објавио и четири анализе које оцењују поштовање службене употребе језика од стране косовске полиције. Прва процена, спроведена у јуну 2008. године, непосредно након једностраног проглашења независности Косова, показала је да полиција није у потпуности поштовала релевантне националне и међународне стандарде који се тичу употребе језика, да би анализа спроведена 2009. године уочила побољшања везана за повећан број преводилаца. Трећа анализа је спроведена 2011. године и бележи одређен напредак, пре свега у броју доступних докумената на службеним језицима. Ми ћемо овде сумирати кључне налазе анализе објављене 2018. године.²¹⁵ У анализи се наводи да је приметан напредак када је реч о поштовању службене употребе језика у раду косовске полиције, пре свега у домену доступности писаних докумената и на српском и на албанском језику, истакнутости спољних натписа на службеним језицима у регионалним полицијским управама и испоставама, предузете су и значајне мере за побољшање комуникације између невећинских заједница и косовске полиције. Поред наведеног, уочене су и недоследности у спровођењу *Закона о употреби језика*: иако је већина докумената доступна на српском и

²¹³ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (новембар 2015. године). *Извештај о процени права заједница*, четврто издање, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/209971?download=true>, (Датум приступа: 7. фебруар. 2019. године).

²¹⁴ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (јун 2014. године). *Поштовање језичких права у општинама на Косову*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/120012?download=true>, (Датум приступа: 15. фебруар. 2019. године).

²¹⁵ Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, (септембар 2018. године). *Поштовање језика у полицији Косова*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/396830?download=true>, (Датум приступа: 27. април. 2019. године).

албанском језику, постоји неколицина, нпр., оперативни планови се не преводе благовремено на оба службена језика, изазов је и комуникација између Полицијске управе у Северној Митровици и Дирекције косовске полиције у Приштини (полицијски службеници у Северној Митровици обично не знају албански језик), а смањен је и број преводаца, што представља додатну баријеру у испуњавању прописаних језичких стандарда (ОЕБС 2018: 6–7).

За потребе нашег истраживања је значајно да се у анализи наводи да је „постављање вишејезичних натписа, обавештења и огласних табли у канцеларијама које пружају услуге и службеницима косовске полиције и грађанима који говоре само један језик посебно корисно”. Постављање таквих натписа „добра је пракса у спровођењу *Закона о употреби језика*, који прописује да се услуге пружају на свим службеним језицима” (ОЕБС 2018: 14). ОЕБС је такође пратио стање у погледу спољашњих натписа на објектима косовске полиције на читавом Косову, где су примећени позитивни трендови споља на свим регионалним полицијским управама, полицијским станицама и испоставама, јер је за све њих примећено да су њихови натписи истакнути на оба службена језика. У анализи се истиче да су натписи на зградама Регионалне полицијске управе Јужне Митровице и њеним полицијским станицама и полицијским испоставама на службеним језицима, док су натписи на вратима унутар зграде полицијске управе само на албанском језику,²¹⁶ док су натписи на главној згради Полицијске управе у Северној Митровици и њеним полицијским станицама и испоставама на српском, албанском и енглеском језику, али су у већини случајева натписи на вратима постављени само на једном језику. У анализи се истиче да уколико у канцеларији бораве само косовски Срби, онда је натпис само на српском језику и обрнуто, док у случају „мешовитог” састава припадника косовске полиције, натпис на вратима је на српском, албанском и енглеском језику²¹⁷ (ОЕБС 2018: 14–15).

Слика 24: Натпис на улазу у зграду Регионалне дирекције полиције – Северна Митровица (фотографисано 1. јула 2017. године).

²¹⁶ Ауторка би овде нагласила да јој припадници косовске полиције у Јужној Митровици нису дозволили да фотографише зграду Регионалне полицијске управе Јужна Митровица, иако је објаснила да се ради о истраживању. Налази особља ОЕБС-а потврђују сазнања до којих је ауторка дошла када је посетила зграду Регионалне полицијске управе Јужна Митровица у јулу 2017. године.

²¹⁷ Овакве налазе је потврдила и ауторка, што се јасно може видети и на **Слици 24**. Представници косовске полиције у Северној Митровици су дозволили ауторки да фотографише натпис на улазу у зграду, али јој нису дозволили да фотографише унутрашњост зграде. Ауторка може потврдити, на основу сопственог искуства и налазе ОЕБС-а на вратима полицијских службеника, али истиче да се информације које се тичу грађана углавном само на српском језику.

На слици је уочљиво да иако говоримо о Регионалној дирекцији полиције – Северна Митровица, где Срби чине већинско становништво, први језик на натпису је албански, а доминантност албанског језика је истакнута и „болдирањем”. Ауторка сматра да то није у складу са законом о једнаком статусу службених језика. Ауторка такође истиче да на натпису стоји „регионална дирекција полиције”.

7.2 Истраживања невладиног сектора

Мањинске организације цивилног друштва, регистроване на Косову и Метохији, разматрале су и поштовање мањинских права утемељених у косовском законодавном оквиру, као и ефикасност косовских институција чији је задатак њихово спровођење у пракси. Ауторка би нагласила, на основу личног искуства, да је питање службене употребе српског језика био „најмањи проблем” српске заједнице на Косову по завршетку сукоба на територији Косова и Метохије. Висок степен кршења основних људских права, страх од узнемиравања услед одређене етничке припадности, слободе кретања, права на повратак интерно расељених лица, прогони, дискриминације припадника националних мањина, забране употребе сопственог матерњег језика као облика насиља који толико дуго траје под међународним протекторатом, да се мислило, по речима Клајва Болдвина, да ће бити „уграђен” и у законе „новог” Косова (Болдвин 2006: 5).

Препоруке цивилног сектора по питању унапређења постојећих пракси су изузетно значајне, јер се међународне организације на Косову и Метохији махом ослањају на истраживања цивилног сектора, а веома често су и иницијатори тих истраживања. Цивилно друштво на Косову је недвосмислено истакло путем бројних извештаја да постоје недоследности у имплементацији правних аката о употреби језика. Морамо нагласити да према постојећим истраживањима преовладава мишљење да косовске институције немају капацитете и знање да у потпуности примене постојећи правни оквир заштите права мањина, док је само цивилно друштво недовољно јако да на ефикасан начин промовише заштиту права припадника мањинских заједница. У извештају о дијалогу мањинских организација цивилног друштва и косовске владе, Европски центар за питања мањина – Косово (ЕЦМИ–Косово), даје детаљан опис стања мањинских организација цивилног друштва на Косову, са циљем стварања услова за побољшану комуникацију између косовских институција и невладиног сектора. У извештају се истиче да је то од изузетно великог значаја, услед чињенице да мањинске заједнице воде велику борбу на Косову, како би се њихови гласови чули у локалним и централним косовским институцијама. Истиче се да је цивилно друштво на Косову фрагментисано, пре свега по етничким линијама, а недостатак комуникације постоји и између невладиног сектора унутар исте мањинске заједнице и косовских институција, где не постоји систематичан и ефикасан дијалог. Поред наведеног, приметно је и да се невладине организације мањинских заједница суочавају са последицама ограниченог приступа фондовима и косовским институцијама, маргинализацијом и slabим људским ресурсима.²¹⁸ У овом одељку даћемо преглед, по мишљењу ауторке, најважнијих истраживања поменуте проблематике, најуглавијих невладиних организација на Косову и Метохији.

Невладина организација „Центар за деполитизацију косовског друштва” је у јуну 2011. године спровела истраживање у тридесет и осам општина на Косову у погледу употребе

²¹⁸ Европски центар за питања мањина – Косово (ЕЦМИ – Косово). (децембар 2014.), Извештај о дијалогу мањинских организација цивилног друштва и косовске владе, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/Serbian320hb.pdf>, (Датум приступа: 15. 05. 2017. године).

српског језика у области саобраћајне вертикалне сигнализације у друмском саобраћају.²¹⁹ Истраживање је спроведено у сарадњи са још неколико невладиних организација, чланица Косовско–стратешке акционе мреже (КСАМ).²²⁰ На основу узорка од 580 сликаних саобраћајних путоказа дошло се до закључка да је од датог броја свега четрдесет и осам процената исправно написано на српском језику, односно на исправно употребљеном правопису српског језика, док је тридесет процената неисправно написано, а двадесет и два процента насељених места на саобраћајним путоказима је необележено на српском језику (Недељковић–Правдић 2014в). Највећи број грешака је регистрован у пећком и призренском региону. Битно је напоменути да је истраживање показало да иако су поједини називи написани на српском језику, нису написани у изворном облику, него су промењени називи насељених места, а поражавајућа је и чињеница да у већини градова на Косову знаци уопште нису двојезично написани. Ово петомесечно истраживање је показало да је дошло до кршења шест закона која регулишу ову област.²²¹

Центар за мир и толеранцију (у даљем тексту ЦПТ) као невладина организација (НВО) постоји од 2002. године и регистрована је у складу са Уредбом УНМИК–а 2001/13. Ово је прва српска невладина организација на територији Косова и Метохије која је основана по успостављању међународног протектората. Са радом су почели 1999. године као група младих људи који су остали да живе у Приштини и по доласку међународних војних трупа. Посебно су се ангажовали на помоћи старијим особама које нису хтеле да напусте Приштину, а у оквиру ове НВО и данас функционише једина амбуланта коју користе старији Срби који су остали да живе у Приштини и по доласку међународних трупа.²²² Центар за мир и толеранцију²²³ је 2016. године у оквиру пројекта под називом „Бриселски дијалог – необрађене теме”, подржаног од Косовске фондације за отворено друштво, дао смернице

²¹⁹ Центар за деполитизацију косовског друштва (јун, 2011). Употреба српског језика на саобраћајним путоказима. Медија центар, Чаглавица, доступно преко: <http://www.medijacentar.info/mcdebate/izvetaji/421-upotreba-srpskog-jezika-na-saobraajnim-putokazima-27062011>, (Датум приступа: 04. 05. 2014. године).

²²⁰ Детаљније о Косовско–стратешкој акционој мрежи, као и о датом истраживању видети: Косовско–стратешка акциона мрежа (КСАМ). Билтен број 1, КСАМ, јул 2011.године, доступно преко: https://issuu.com/kpan-ksam/docs/bilten_kpan-ksam, (Датум приступа: 03.06.2018. године).

²²¹ Истраживање је изазвало и медијску пажњу, детаљније видети наслове у медијима: Zulfija Jakupi, Kosovo: Saobraćajni znakovi zaboravili srpski, Deutsche Welle, 08.07.2011. године, доступно преко: <http://www.dw.com/sr/kosovo-saobra%C4%87ajni-znakovi-zaboravili-srpski/a-15219464>, (Datum pristupa: 26.09.2017. године); На КиМ погрешно написани називи на 48% саобраћајних путоказа, Радио КиМ, 27.06.2011. године у 13: 10, доступно преко: <http://www.radiokim.net/vesti/?AID=36603>, (Датум приступа: 27.09.2017. године).

²²² Ова невладина организација је, упркос бројним притисцима, задржала своје просторије у центру Приштине поред полицијске станице. Просторије је Србима на неограничено доделио УМНИК 2000. године. То је једино место где се четрдесетак преосталих Срба који живе у Приштини може окупити. Детаљније о овој невладиној организацији видети:

http://ngocpt.org/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=10&Itemid=168, (Датум приступа: 22.05.2018. године).

Детаљније о притисцима косовске полиције да се иселе из горе поменутих просторија видети: www.radiokim.net/vesti/?AID=76907; www.radiokim.net/vesti/spopovic-ocekujem-dogovor-cpta-i-policije.html,

(Датум приступа: 22.05.2018. године).

²²³ Као посебно занимљив истиче се коментар једног од посетилаца сајта КиМ радија, преузето у изворном облику, доступно преко: www.radiokim.net/vesti/?func=comment_list&Aid=76907, (Датум приступа: 18/05/2018. године), који уједно одражава и став Албанаца по питању живота Срба не само у Приштини, већ и било ком другом граду на Косову и Метохији: „G. Maksimovicu, ja da sam na vasem mestu ja bi pazio na ton i na to sto kazem i kome kazem. Proslo je vreme kad su Srbi mogli da tako pricaju a jos manje da nesto odlucuju na Kosovu. Ako policija zaista zeli da vas iseli to moze da radi za 2 minuta, pa se posle vi zalite koliko hocete, rezultat ce biti isti. Zato, moj savet vam je, pamet u glavu! A to sto vam je UNMIK pre vise od 12 godina dao to mesto da koristite, pa nije UNMIK dokumenat, bozje pismo. UNMIK vise nema pravnu snagu na Kosovu, i zato se i sam iselio iz centra Pristine i sad ima kancelariju na putu za Kosovo Polje. Zasto? Pa zato sto je i UNMIK morao da se iseli odande ai isto cete i vi. U jednom se slazem sa vama, vi ne morate da se iselite iz Pristine, izvolite platite kiriju u nekom lokalu i bilo kom delu Pristine koji vam vise odgovara i niko vas nece pokusavati iseliti odande. Pristina je normalan Evropski grad gde funkcioniše red i zakon tako da vas niko nece dirati ali dzaba vise necete moci da koristite nijedan kvadratni metar u mom gradu, Pristini.”

како допринети решавању проблема српске заједнице у оквиру тема које Бриселски дијалог или не обрађује или обрађује у недовољној мери, а које пресудно утичу на квалитет живота српске заједнице на Косову. Између осталог, у истраживању је указано како на институционалну дискриминацију српске заједнице тако и на прописе који се односе на правилну употребу српског језика у преводима косовских закона који су нетачни и често неразумљиви. Косовским институцијама се, између осталог, сугерише измена и допуна постојећег Закона о употреби језика одредбом о употреби ћирилице, као писма српске заједнице, у службеној употреби на Косову.²²⁴

Невладина организација „Актив” са седиштем у Северној Митровици као свој приоритетни задатак истиче подршку заједници косовских Срба у „изградњи партиципативне, мирнодопске и просперитетне будућности у региону.”²²⁵ НВО *Актив* је реализовао низ различитих пројеката са циљем оснаживања рањивих група, пре свега невећинских заједница на Косову и Метохији и остваривања њихових права на транспарентан и демократски начин.²²⁶

У истраживању „Ставови грађана на северу Косова”, које је НВО Актив спровео у сарадњи са НВО Центар за мир и толеранцију, грађани криве косовске институције за кршење права и слобода, а право на употребу матерњег језика је према речима учесника фокус група, право које се нашироко крши, а то укључује „или потпуно одсуство, или неадекватно превођење званичних докумената и сајтова, неблаговремено реаговање на жалбе поднете Поверенику за језике, али и генерални осећај страха који поједини учесници тврде да осећају када говоре српски јужно од Ибра” (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2015: 37). Просечна оцена којом испитаници оцењују укупно поштовање права и слобода Срба на северу Косова износи 3,6 (на скали од 1–5), где се права и слободе највише вреднују код испитаника из Северне Митровице, али их не везују за косовске институције, већ за

²²⁴ Детаљније видети: Максимовић, Ненад и Стефан Филиповић. *Бриселски дијалог – необрађене теме, предлог практичне политике*, Кфос, публикација, (2017). доступно преко:

http://ngocpt.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=176&id=109:briselski-sporazum-neobradjene-teme-predlog-prakticne-politike-kfos-publikacija-2017, (Датум приступа: 12/05/2018. године).

²²⁵ Детаљније о НВО „Актив” видети: <http://www.ngoaktiv.org/srb/>, (Датум приступа: 16.04.2018. године).

²²⁶ Набројаћемо неке од важнијих пројеката и истраживања ове невладине организације која су везана за остваривање права припадника мањинских заједница: Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (фебруар, 2016). Сажети предлог практичне политике: Могућности укључивања српске заједнице у процес европских интеграција Косова, доступно преко:

<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Sazeti%20predlog%20prakticne%20politike%20%20Ukljucivanje%20srpske%20Zajednice%20u%20proces%20EU%20integracija%20Kosova.pdf>. (Датум приступа: 10.04.2018. године).

Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (јул, 2016). Извештај о надгледању законодавних тела на Косову: Увид у рад локалних скупштина општина северног Косова и рад скупштинских одбора на централном нивоу, доступно преко:

<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Izve%C5%A1taj%20o%20nadgledanju%20zakonodavnih%20tela%20na%20Kosovu.pdf>, (Датум приступа: 17.05.2017. године).

Невладина организација АКТИВ. (март, 2016). Перцепција и реалност: слобода кретања на Косову, доступно преко:

[http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Istrazivanje%20-%20sloboda%20kretanja%20\(1\).pdf](http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Istrazivanje%20-%20sloboda%20kretanja%20(1).pdf), (Датум приступа: 15.05.2017. године).

Невладина организација АКТИВ. (фебруар, 2016). Квалитет образовања на северу Косова, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Kvalitet%20obrazovanja%20na%20severu%20Kosova.pdf>, (Датум приступа: 15.05.2017. године).

Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (април, 2017). Политизација људских права: образовање на српском језику на Косову, доступно преко:

<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Politizacija%20ljudskih%20prava%201.pdf>, (Датум приступа: 15.05.2017. године).

Невладина организација АКТИВ. (јун, 2015). Заједница/Асоцијација српских општина: збир свих наших страхова, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Zajednica%20srpskih%20opstina%20-%20Srpski.pdf>, (Датум приступа: 08.05.2017. године).

повезаност са Београдом (српске институције) (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2015: 36).²²⁷

У предлогу практичне политике који је објављен 2016. године НВО Актив и Центар за мир и толеранцију бавили су се квалитетом превода косовских закона на српски језик и дошли до закључка да су „недостатак квалификованог преводилачког кадра, некоординисана преводилачка мрежа и незаинтересованост политичких лидера узроци који утичу на квалитет превода закона који се доносе на Косову. Кршење Закона о употреби језика је добар показатељ немарности косовских институција у примени свих закона. Лош превод закона може да има и озбиљне правне последице по грађане српске националности, што се у практичној примени апсолутно односи на Законик о кривичном поступку” (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 3).

Поред наведеног, анализирали су и неколико нормативних аката косовских институција и дошли до следећих података: Нацрт закона о енергетској ефикасности (16 страница, тројезично) има укупно 39 грешака и то 5 лексичких, 6 логичких, 17 граматичких и 11 словних грешака. Закон о омладинском организовању (8 страна) има укупно 30 грешака и то 8 лексичких, 3 логичке, 8 граматичких и 11 словних. Закон о личној карти (9 страна) је закон чији је превод бољег квалитета и забележили су 7 граматичких грешака, 5 словних, 2 логичке и 1 лексичку грешку. По ауторима, оно што је проблематично је члан 9.2 датог закона који гласи: „образац личне карте штампа се латиницом”, што је у супротности са чланом 2. Закона о употреби језика који наводи да алфabetи службених језика имају равноправан статус у косовским институцијама. Пошто српски језик има два службена писма, ћирилицу и латиницу, поменути члан представља директну дискриминацију ћириличног писма (НВО Актив и Центар за мир и толеранцију 2016: 13–15).²²⁸

НВО Актив је 2017. године објавио документ о институционалним механизмима заштите права невећинских заједница на Косову са посебним фокусом на српску заједницу. У документу су дате одредбе законодавног и уставног оквира заштите права невећинских заједница на Косову, али су представљени и изазови примене датих прописа (АКТИВ, 2017). Поред наведеног, истиче се да 25 од 38 општина на Косову немају у потпуности преведене општинске прописе на мањинске језике, што подразумева употребу само једног службеног језика (АКТИВ 2017: 35).²²⁹ Ова невладина организација тренутно спроводи пројекат „Креирање двојезичног Косова”, уз подршку Амбасаде Краљевине Норвешке, који има за циљ да „устстави одрживе промене у оквиру практичних политика и пракси институција, које су у вези са недостацима и злоупотребама при имплементацији Закона о језицима на Косову”.²³⁰ У сарадњи са Канцеларијом Повереника за језике, основана је и Фејсбук страница **Моја језичка права су закон**, у циљу промовисања принципа двојезичности на Косову. На овој Фејсбук страници могу се пратити информације у вези са самим пројектом „Креирање двојезичног Косова”, као и вестима који се тичу имплементације Закона о језицима на Косову.²³¹

²²⁷ Детаљније видети: Истраживање о ставовима грађана у четири већински српске општине на северу Косова о кључним економским, политичким и безбедносним питањима и поштовању људских права, доступно преко: Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (септембар, 2015). Ставови грађана на северу Косова, <http://www.ngoaktiv.org/srb/publication/views-of-the-citizens-in-north-kosovo>, (Датум приступа: 14.04.2018. године).

²²⁸ Детаљније видети: Платформа за анализу и истраживање: НВО АКТИВ и ЦМТ. (јануар, 2016). Квалитет превода косовских закона на српски језик, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Kvalitet%20prevoda%20kosovskih%20zakona%20na%20srpski%20jezik.pdf> (Датум приступа: 10.04.2018. године).

²²⁹ Невладина организација АКТИВ. (јул, 2017). Институционални механизми заштите права невећинских заједница на Косову са посебним фокусом на српску заједницу, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/IPM%20SRB.pdf>, (Датум приступа: 05.05.2018. године).

²³⁰ Детаљније о пројекту видети: <http://www.ngoaktiv.org/srb/project/creating-bilingual-kosovo>, (Датум приступа: 15.07.2019. године).

²³¹ Детаљније видети: https://www.facebook.com/pg/mojajezickapravasuzakon/about/?ref=page_internal, (Датум приступа: 15.07.2019. године).

Европски центар за питања мањина – Косово (у даљем тексту ЕЦМИ – Косово) је истовремено и канцеларија Европског центра за питања мањина и невладине организација регистрована на Косову. Као канцеларија Европског центра основана је 1996. године од стране Владе Краљевине Норвешке и Савезне Републике Немачке, као охрабрујући пример мирне коегзистенције мањинског и већинског становништва данско–немачког пограничног региона. Као невладине организација на Косову са канцеларијом у Приштини и Северној Митровици постоји од 2000. године, а своју делатност заснивају углавном на пројектима који унапређују односе и сарадњу између мањинског и већинског становништва путем сарадње како са другим невладиним организацијама, тако и са Владом Косова, односно пружањем стручне и техничке помоћи косовским институцијама у решавању постојећих проблема мањинских заједница на Косову.²³² Од свог оснивања ова невладине организација је свој рад усмерила ка четири тематске области: владавина и одговорност (правни и институционални оквир унапређења и заштите права мањинских заједница на Косову), образовање (инклузивни образовни систем усмерен ка промоцији образовних права мањинских заједница), економско оснаживање припадника мањинских заједница на Косову и заштита језичких права путем развоја свеобухватног правног оквира заштите и блиске сарадње са Канцеларијом Повереника за језике на Косову.²³³

ЕЦМИ–Косово је у јануару 2009. године објавио извештај који се тиче анализе ревизије постојећих косовских институција на централном нивоу (после једностраног проглашења косовске независности) на основу њихових мандата и активности, а које се сматрају значајним за заштиту права мањина. У извештају се врши и процена формирања нових институција, а закључује се да је досадашњи приступ косовских власти према питањима мањина био фрагментисан и *ad hoc*, чиме нису испуњене потребе мањина на Косову.²³⁴ У оквиру пројекта „Подржавање ефикасног управљања мањинским заједницама на Косову”, ЕЦМИ – Косово објављује брошуру „Заједнице: Сазнајте своја права”, чији је циљ да се мањине упознају са својим законским правима, односно најважнијим одредбама. У другом делу брошуре представници мањинских заједница се упознају са механизмима деловања уколико су им нарушена права и дају се упутства за подношење притужби широком спектру институција.²³⁵

У оквиру истог пројекта израђена је и брошура за стручњаке који раде са заједницама на Косову, где се даје пресек ситуације у којој се налази свака мањинска заједница и проблеми са којима се суочавају, укључујући и језичка мањинска права, као и детаљне информације о институционалним и правним механизмима и лековима који су на располагању мањинама на Косову.²³⁶ У публикацији „Праћење и оцењивање језичких права: Увођење употребе показатеља у рад Скупштине Косова”, представљени су кључни налази у области праћења спровођења Закона о употреби језика, који се односи на рад Скупштине Косова, са посебним фокусом на квалитет превода закона које Скупштина доноси на

²³² Европски центар за питања мањина – Косово, ЕЦМИ – Косово. (јануар, 2009.). Оснаживање институционалног система Владе намењеног заједницама на Косову после независности, Извештај, Приштина, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/serb5.pdf>, стр.3. (Датум приступа: 17.06. 2018. године).

²³³ Детаљније видети: <http://www.ecmikosovo.org/en/About-ECMI>, (Датум приступа: 17.06.2018. године). У складу са наведеним, у овом делу ће бити обрађени и анализирани само извештаји који нису део заједничких активности ове невладине организације и Канцеларије Повереника за језике. Заједнички извештаји ће бити обрађени у секцији 7.3 *Истраживања косовских државних институција*.

²³⁴ Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (јануар, 2009.).Оснаживање институционалног система Владе намењеног заједницама на Косову после независности, стр. 10.

²³⁵ Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (октобар, 2013.). Заједнице: Сазнајте своја права: Брошура намењена заједницама и њиховим припадницима, Приштина, доступно преко: http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo_Communities-Know-Your-Rights_SRB_FINAL.pdf, стр.6., (Датум приступа: 15.07.2019.године).

²³⁶ Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (децембар, 2013). Заједнице на Косову: Брошура за стручњаке који раде са заједницама на Косову, Приштина, доступно преко: http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo_Dec-2013_Guidebook-for-Professionals_SRB.pdf, стр.7, (Датум приступа: 15.07.2019. године).

службеним језицима.²³⁷ Као лидер ЕРАК коалиције,²³⁸ ЕЦМИ Косово у октобру 2018. године објављује истраживање везано за „лош језички квалитет” косовског законодавства на српском језику,²³⁹ а које се заснива на налазима до којих је дошла Канцеларија косовског повереника за језике, српске новине,²⁴⁰ међународне организације и локалне невладине организације. Предност овог истраживања је у томе што се наставља на резултате истраживања горе наведених институција, наглашавајући слабу примену постојећег законодавног оквира и истичући препоруке за отклањање језичких недоследности између српског и албанског превода законодавства на Косову (ЕРАК 2018: 7).

Посебно забрињавајућа је чињеница колико велики утицај има недоследност превода правних аката са албанског на српски језик, иако погрешан превод не крши Закон о употреби језика, са правног становишта, само постојање две могуће верзије истог закона, од којих су обе валидне, је забрињавајуће и може имати озбиљне последице не само по питању успостављања стабилне демократије, већ и односа и легитимитета косовских институција међу невећинским заједницама, и растућег неповерења невећинских заједница услед централне улоге коју језик има у идентитету једне заједнице (ЕРАК 2018: 15–16). Коалиција недуго затим објављује и документ којим даје препоруке за решавање проблема неадекватних језичких способности општинских службеника путем институционализације часова на албанском и српском језику, као нејефикаснијег начина да се обезбеди успешна комуникација унутар самих општинских власти, као и између локалне самоуправе и заједница којима они пружају услуге (ЕРАК 2018а: 8).²⁴¹

²³⁷ Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (јануар, 2014.). Праћење и оцењивање језичких права: Увођење употребе показатеља у рад Скупштине Косова, Приштина, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/Piloting-the-Use-of-Indicators-in-the-Work-of-the-Assembly-of-Kosovo-Final-Report-January-2014-SRB.pdf>. (Датум приступа: 26.07.2019. године).

²³⁸ ЕРАК (ERAC) окупља седам невладиних организација које раде у области основних права и владавине права, са циљем унапређења и заштите основних права маргинализованих и/или угрожених група. Лидер ове коалиције је ЕЦМИ Косово.

²³⁹ ЕРАК (ERAC) (октобар, 2018.). У сусрет једнаком језичком квалитету косовског законодавства на албанском и српском језику: Корак у попуњавању празнине у примени Закона о употреби језика, Приштина, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/001.%20TEQSALK-SRB.pdf>, (Датум приступа: 29.07.2019. године).

²⁴⁰ У питању су Франкфуртске вести, ауторка чланака је Јелена Петковић, детаљније видети: Петковић, Ј.Л. Право на језик. (1): Срби угрожени и у преводу, датум објаве: 08.09.2014., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Srbija/431776/Pravo-na-jezik-1-Srbi-ugrozeni-i-u-prevodu>, (Датум приступа: 29.07.2019. године).

Петковић, Ј.Л. Право на језик. (2): Транжирање основних права, датум објаве 09.09.2014., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Srbija/432118/Pravo-na-jezik-2-Tranziranje-osnovnih-pravaPetkovic>, (Датум приступа: 29.07.2019. године).

Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (1): Албанцима глоба, Србима затвор, датум објаве 08.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469591/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-1-Albancima-globa-Srbima-zatvor>; (Датум приступа: 09.08.2019. године).

Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (2): Приучени преводиоци, датум објаве 09.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469664/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-2-Priuceni-prevodioci>, (Датум приступа: 09.08.2019. године).

Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (3): Право на жалбу само тужиоцу, датум објаве 10.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469906/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-3-Pravo-na-zalbu-samo-tuziocu>, (Датум приступа: 09.08.2019. године).

Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (4): Незадовољни и Срби и Албанци, датум објаве 11.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/470338/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-4-Nezadovoljni-i-Srbi-i-Albanci>, (Датум приступа: 09.08.2019. године).

²⁴¹ ЕРАК (ERAC) (новембар, 2018.). Поддршка познавању албанског и српског језика међу државним службеницима у општинама на Косову, Приштина, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/001.%20SSALPAKMCS-SRB.pdf>, (Датум приступа: 20.08.2019. године).

7.3 Истраживања косовских државних институција

Канцеларије за заједнице Владе Косова је 2009. године спровела истраживање како би проценила ниво имплементације правног оквира о употреби језика у централним и општинским институцијама. У истраживању су коришћене основне и примењене истраживачке методе, а примењен је двојак приступ прикупљању података. Квантитативни подаци су добијени од надлежних институција путем упитника прилагођених особеностима датих институција (Скупштина, Канцеларија Премијера, министарства, извршне агенције, регулаторне канцеларије и независне институције, општински и окружни судови, општинске управе, јавна предузећа и јавне здравствене установе). Узорак су чиниле тридесет и три институције.²⁴²

Са циљем обезбеђивања вишег степена поузданости података о имплементацији, као допуна је коришћен полуструктурирани интервју намењен представницима датих институција да изнесу своје личне ставове о приказаном чињеничном стању. Квалитативни и квантитативни подаци су добијени од грађана коришћењем две методе прикупљања података. Са циљем процене перцепције и мишљења грађана развијени су упитници. Узорак, иако мали (38 испитаника) био је репрезентативан у смислу етничке припадности и језичког и културног идентитета. Друго, у циљу допуне квантитативних података добијених овим путем, организоване су и три одвојене фокус групе које су чинили испитаници из различитих средина и етничких група (Office for Community Affairs 2009: 29–30).

Извештај Канцеларије за заједнице је указао да постоје бројне недоследности у ефикасном спровођењу законског оквира који регулише употребу језика, са посебним нагласком на немогућност припадника мањинских заједница да комуницирају на свом матерњем језику са појединим јавним институцијама на централном и општинском нивоу (Office for Community Affairs 2009: 93–94).²⁴³

Канцеларија повереника за језике објављује редовне годишње извештаје о реализацији циљева предвиђених годишњим планом рада, везаних за испуњавање законом прописане језичке политике. *Приручник за спровођење Закона о употреби језика* објављен је у јуну 2014. године.²⁴⁴ У самом *Приручнику* се наводи да га је „приредила” Канцеларија повереника за језике у сарадњи са Европским центром за питања мањина Косово и уз допринос представника Министарства администрације локалне самоуправе, Министарства јавне управе, Саветодавног већа за заједнице, Правне службе и Канцеларије за односе са јавношћу при Канцеларији премијера (КПЗ 2014: 6) Сврха овог документа је упознавање грађана/ки са њиховим језичким правима у складу са Законом о употреби језика, шта могу да очекују од спровођења овог закона и шта могу да ураде када сматрају да су им прекршена језичка права, али се публикација бави и питањем комуникације на службеним језицима, односом грађана/ки и јавних институција. Докуменат резимира и најзначајнија питања из мандата Канцеларије повереника за језике (КПЗ 2014: 5–6).²⁴⁵

²⁴² Од тридесет и три институције, тринаест институција су биле централне представничке и извршне институције, девет независних институција, три општине, девет судова.

²⁴³ Office for Community Affairs (within the OPM). Language Policies in Kosovo – Implementation in Relations with Public Bodies, Pristina. 2009.

²⁴⁴ Канцеларија повереника за језике. *Приручник за спровођење Закона о употреби језика*, Приштина, јун 2014. године, доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Udhezues_SRB_web.pdf, (Датум приступа: 20.06.2015. године).

²⁴⁵ Ауторка такође упућује да се погледа и документ Канцеларије повереника за језике: Службени језици и језици у службеној употреби по општинама, доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/cirilice-Gjuhet_zyrtare_dhe_ne_perdorim_zyrtar_ne_komuna_240516.pdf, (датум приступа: 20.08.2019. године), као и документ који јасно описује права грађана Косова и начине како се може уложити жалба преко Канцеларије повереника за језике, доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/TE_DREJTAT_E_PERDORIMIT_TE_GJUEVE_ZYRTARE.PDF, (Датум приступа: 20.08.2019. године).

Извештај о раду Канцеларије у 2014. години представља сумирање закључака о нивоу спровођења Закона о употреби језика у косовским институцијама, као и процеса решавања жалби на основу притужби грађана/ки, бави се појашњењем процеса надгледања од стране Канцеларије, као и предузетим медијским кампањама подизања свести институција и грађана о језичким правима које су спроведене током године (КПЗ 2015: 9).²⁴⁶

Канцеларија повереника за језике након конституисања канцеларије и првих спроведених активности током 2013. и 2014. године, објављује извештај о оцени језичких права на Косову са циљем поштовања Закона о употреби језика у општинским и централним косовским јавним институцијама.²⁴⁷ Као највећи проблеми идентификовани су ограничени људски, финансијски и технички ресурси, недовољна заступљеност особа којима је српски матерњи језик, квалитет превода нацрта закона и сл. У истраживању је такође истакнуто да постоји велики број оштећених или уништених двојезичних саобраћајних ознака, али и недоследност у погледу употребе службених језика на ознакама неких јавних институција. (КПЗ 2015а: 12).

Извештај о раду Канцеларије за 2015. годину поред активности у складу са планом рада, садржи и налазе произашле из надгледања интернет страница агенција и предузећа, статистику жалби грађана/ки на кршење Закона о употреби језика, процес њиховог решавања, али и налазе праћења централних институција приликом слања саопштења за медије. Извештај се издваја по томе што садржи поглавље посвећено процесу израде нацрта Стратегије за заштиту и промовисање језичких права (2016 – 2021),²⁴⁸ који дефинише три области стратешког деловања: побољшање језичких услуга у институцијама (побољшање услова за рад преводилаца, запошљавање стручних кадрова и обука); побољшање подзаконских аката и даљег развоја Канцеларије повереника за језике, као и подизање свести целокупног друштва о значају вишејезичности на Косову путем сарадње са цивилним сектором, медијима и образовним институцијама (КПЗ 2016: 5–11). Напоменућемо да се у *Стратегији за заштиту и промовисање језичких права* наводе три стратешка циља које треба остварити у периоду 2016. – 2021. године: повећање нивоа квалитета језичких услуга у јавним институцијама, унапређење законодавног оквира и даљи развој Канцеларије повереника за језике и подизање свести друштва и развој језичке разноликости на Косову (2015: 4).²⁴⁹

У Извештају из 2016. године²⁵⁰ посебна пажња је посвећена административном процесу усвајања Стратегије за заштиту и промовисање језичких права (2016. – 2021.), као и изради механизма за надгледање локалних институција о нивоу спровођења Закона о употреби језика (стр.11). Током ове године дошло је и до благог пораста броја примљених жалби, али и до јасног става одређених институција да не постоји спремност за сарадњу и побољшање тренутног стања поштовања законом загарантованих језичких права (КПЗ 2017: 5).

Поштовање Закона о употреби језика у косовским институцијама се није значајније побољшало ни у 2017. години,²⁵¹ пре свега услед неефикасности органа јавне управе на Косову у обезбеђивању једнаког приступа услугама на службеним језицима.

²⁴⁶ Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2014. годину. Приштина, 2015., доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/RAPORTI_IZVESTAJ_2014.pdf, (Датум приступа: 25.08.2019. године).

²⁴⁷ Канцеларија повереника за језике, Канцеларија премијера. Праћење и оцењивање језичких права на Косову. Извештај, март 2015а, доступно преко: http://www.komisioneriks.org/repository/docs/Serbisht_Finale_160315.pdf, European Centre for Minority Issues Kosovo – ECMI, (Датум приступа 10.02.2016. године).

²⁴⁸ Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2015. годину. Приштина, 2016., доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Godisnji_izvestaj_2015.godine_140616.pdf, (Датум приступа: 27.08.2019. године).

²⁴⁹ Ауторка је консултовала Коначну верзију нацрта Стратегије.

²⁵⁰ Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2016. годину. Приштина, 2017., доступно преко: http://www.komisioneriks.org/repository/docs/Raport_Vjetor_per_vitin_2016_Godisnji_izvestaj_ZA_2016_GO_DINU.pdf, (Датум приступа: 27.08.2019. године).

²⁵¹ Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2017. годину. Приштина, 2018., доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Godisnji_Izvestaj_2017.pdf, (Датум приступа: 27.08.2019. године).

У овом периоду Канцеларија је уложила додатне напоре да информисе јавност о својој улози, задацима и овлашћењима, и помоћи грађанима да препознају кршење загарантованих језичких права (КПЗ 2018: 3). Канцеларија повереника за језике је током 2017. године примила укупно 42. жалбе, од којих су 32 решене, док је десет у процесу разматрања, али је решено и 12. жалби из 2016. године и по једна жалба из 2015. и 2014. Године,²⁵² а развијена је и апликација „LanguageOfficer”.²⁵³ Забележен је низак степен спремности за сарадњу и немар релевантних институција у поређењу са претходним годинама, а као додатни разлог за забринутост наводи се понављање сличних случајева жалби у вези са остваривањем језичких права у истим институцијама, где се није очекивало понављање грешака (КПЗ 2018: 21–22). Посебно забрињавајуће је питање употребе службених језика у упуствима за употребу и опису лекова и других медицинских производа у понуди у апотекама на Косову, где су забележене константне притужбе грађана, јер лекови углавном садрже упуство за употребу само на италијанском, турском и једном од службених језика на Косову (КПЗ 2018: 26).

Као и претходних година, и у Извештају Канцеларије из 2018. године²⁵⁴ се констатује да постоје бројне потешкоће грађана/ки у остваривању уставом загарантованих права у свакодневној интеракцији са косовским институцијама. Током године је на Косову одржана и Конференција Међународног удружења повереника за језике, која је окупила поверенике за језике, омбудсмане, амбасадоре, државне службенике из Шпаније, Канаде, Велса, Фландрије, Косова, Баскије са циљем да се упознају са стањем вишејезичности на Косову. Израђен је нацрт концепта документа којим се предлаже формирање тзв. Централне преводилачке јединице у чијем саставу треба да буду језички и правни стручњаци који ће обезбедити да преводи буду квалитетнији, стварање ефикаснијег механизма преводјења законодавства и боље спровођење закона. У овом периоду забележен је и значајан број жалби услед непоштовања језичких права у институцијама. На локалном нивоу, како би се квантификовали проблеми општина у процесу примене Закона о употреби језика, Канцеларија врши путем пилот пројекта примену „механизма за надгледање општина”, који пружа квантитативне податке о напретку у спровођењу Закона о употреби језика (КПЗ 2019: 2–4).

У складу са наведеним у Извештају из 2018. године, Канцеларија Повереника за језике је применом тзв. „механизма за надгледање” општина и на основу прикупљених података припремила Извештај о спровођењу закона на општинском нивоу. Важност се огледа у чињеници да пружа одређене квантитативне податке о ситуацији у општинама. Закључак Извештаја о спровођењу закона на општинском нивоу, који је објављен у марту 2019. године, је да се ситуација од 2014. године до данас мало променила у позитивном смислу.²⁵⁵

У последњем објављеном годишњем извештају (2018) институције Омбудсмана на Косову²⁵⁶ наводи се исти закључак: „Омбудсман сматра да се ситуација није значајно променила у односу на претходне периоде извештавања и да двојезичност није спроведена у складу са законским оквиром. Процес поштовања примене Закона о употреби језика, одвија се врло споро, што само по себи намеће закључак да постојећи механизми за заштиту језичких права нису ефикасни” (Омбудсман 2019: 116). Омбудсман даље наводи да је употреба српског језика у комуникацији грађана са државним органима, као и самих тела са јавношћу и унутар институција, изазов који је потребно континуирано решавати (Омбудсман 2019: 116), али истиче и да постоје кршења права на коришћење албанског језика у

²⁵² Од наведеног броја 79% жалби долази из српске заједнице на Косову.

²⁵³ Апликација за кориснике паметних телефона која се користи како би грађанима олакшала поступак подношења жалби.

²⁵⁴ Канцеларија повереника за језике. *Годишњи извештај за 2018. годину*. Приштина, 2019., доступно преко http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Raporti_Vjetor_2018.pdf, (Датум приступа: 27.08.2019. године).

²⁵⁵ Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај о поштовању језичких права у општинама, (март 2019а), <http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/SRB - MN-Izvestaj - Opstine.pdf>, (Датум приступа: 30.08.2019. године).

²⁵⁶ Институција Омбудсмана. Годишњи извештај за 2018. годину, број 18., Приштина, 2019. године, доступно преко: <https://www.oik-rks.org/sr/2019/04/08/godisnji-izvestaj-2018/> (Датум приступа: 30.08.2019. године).

државним институцијама на северу Косова, *са изузетком општине Северна Митровица*, док друге општине користе албански језик на минималном нивоу.²⁵⁷

²⁵⁷ Годишњи извештаји Институције Омбудсмана на Косову (2007–2018) су доступни преко: <https://www.oik-rks.org/sr/izvestaji/godisni-izvestaji/>, (Датум приступа: 30.08.2019. године).

8. КОСОВСКА МИТРОВИЦА – НЕКАД И САД

„Дмитровица је од малог српског села прерасла у град доминантне муслиманско–оријенталне културе. Историја јој је предодредила да је током наредних векова насељавају различити народи и културе. Граду под Звечаном је припао епитет отвореног града, који прихвата све који у њега дођу. Савремена Косовска Митровица, симбол је драстичне поделе града на националној основи тако да јужно од Ибра, на месту где се налазила стара Дмитровица, данас не живи ниједан Србин”.

Елезовић Далибор²⁵⁸

Поред приказа, у четвртном поглављу докторске дисертације, различитих друштвених и политичких димензија историјске перспективе српско–албанских односа, у осмом поглављу бавимо се разматрањем историјских процеса и догађаја на локалном нивоу, односно историјским развојем Косовске Митровице. Полазимо од поставке да је „локална прошлост” важан и незаобилазан део приликом проучавања језичког пејзажа подељеног града. Историја, простор, град, језик.

На самом почетку, истичемо да је занимљиво да о Митровици, било у политичком или историјском дискурсу, најчешће говоримо као о Косовској, иако је она, као што то Вукадиновић истиче, ван Косова и Метохије, пошто се косовска котлина „затвара” на три километра јужно од Митровице (Вукадиновић 2002: 266).²⁵⁹ Под којим год нам називом била позната, које год име користили да означимо овај простор (Дмитровица, Миттрих, Митровизза, Високи град Митровица, Баззар Митровица, Пазарска Митровица, Шехер Митровица, Косовска Митровица, Митровица, Титова Митровица, Јужна Митровица, Северна Митровица, Северна Косовска Митровица, Mitrović, цитирано према: Вукадиновић 2002: 265), услед повољног геополитичког положаја и честих „посета” освајача, дипломата, путописаца, трговаца, неоспорно је да је Косовска Митровица била поприште религиозних, етничких и геополитичких сукоба. Ти сукоби трају до данашњих дана, и у овом поглављу ауторка настоји да појасни одређујуће историјске процесе кроз економске, друштвене и политичке прилике карактеристичне за подручје Косовске Митровице. Ауторка сматра да ће на тај начин потпуније сагледати постојећу социолингвистичку реалност на датој територији.

Пошто је предмет истраживања језички пејзаж града, напомињемо да је Косовска Митровица од средине 60–тих до краја 80–тих година двадесетог века, обухватала и територије општине Звечан, и општине Зубин Поток, које су пре тога, као и данас, засебне општине (Луковић 2005: 29). Домаћа историографија веома често занемарује догађаје и дешавања у мањим срединама, варошима или градовима. Један од таквих примера јесте и Косовска Митровица. Захваљујући запосленима у Градској библиотеци „Вук Караџић” Косовска Митровица успели смо да дођемо до, по сазнањима ауторке, јединог зборника радова у коме је до сада описана Косовска Митровица од најстаријих дана (праисторијског периода), па све до завршетка Другог светског рата. Уредници овог зборника су Хадри Али и Живко Аврамовски. Зборник радова је штампан 1979. године.²⁶⁰ Бишевац истиче низ замерки на начин на који су обрађени историјски записи и извори у датом зборнику радова, посебно

²⁵⁸ Елезовић, Далибор. Дмитровица и околина почетком 17. века: Историјски пресек на основу османског пописа из 1604. године. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник*, књ 3., (2010): 185.

²⁵⁹ Ауторка ће се у овом делу докторске дисертације служити термином Косовска Митровица, који је општеприхваћен међу Србима у Косовској Митровици, и званичан назив општине у српском систему. Ауторка такође напомиње да назив Северна Митровица није прихваћен међу Србима на Косову и Метохији, али је званичан назив општине у косовском систему. Погледати девето поглавље докторске дисертације, где се могу наћи даља термилошка разјашњења, зашто је ауторка користила назив Северна Косовска Митровица.

²⁶⁰ Хадри, Али, Живко Аврамовски. уред. *Косовска Митровица и околина*. Косовска Митровица: Институт за савремену историју, 1979.

српски, где је уочљива тенденција да се прикаже албанско становништво у „најбољем светлу” (детаљније видети: Бишевац 2014: 176). Насупрот томе, Луковић истиче да је у питању „слојевита монографија деветнаест аутора у којој су обрађени разни аспекти прошлости и развоја Косовске Митровице и околине до Другог светског рата, као и ратна збивања 1941–1945 године” (Луковић 2005: 18).

Ауторка би као значајну истакла и монографију „Титова Митровица 1945–1980”, штампану 1985. године, до које је такође дошла захваљујући запосленима у Градској библиотеци „Вук Караџић” Косовска Митровица.²⁶¹ Наведена монографија се некако „надовезује” на зборник радова који обухвата период до краја Другог светског рата. „Град у северном делу Косова и Метохије, на ушћу две реке, у прошлости је више пута био средиште различитих догађаја који су имали нешто шири карактер. Нарочито је почетком XX века град на Ибру био место интересовања домаће, али и европске јавности” (Бишевац 2014: 175).²⁶²

Иако не постоји монографија која приказује друштвено–политички живот митровачког становништва почетком XX века, о Косовској Митровици и њеној околини писали су значајни истраживачи, међу којима свакако треба поменути имена Бранислава Нушића,²⁶³ Јована Цвијића и Јефта Дедијера (Луковић 2005: 18). Детаљнија анализа догађаја и њихових последица је изостала.

Приликом писања овог поглавља ауторка се суочила са бројним тешкоћама приликом прикупљања података, како због непотпуности, тако и несређености архивских фондова на српском језику о Косовској Митровици и њеном окружењу.²⁶⁴ Детаљнији антропогеографски увид прошлости, демографије, урбаног и економског развоја Митровице настаје после II светског рата са објављивањем монографија,²⁶⁵ Милисав Лутовац је писао о Звечану, Трепчи и Косовској Митровици, док је нешто касније Атанасије Урошевић објавио и краћу студију о Косовској Митровици. Приказ економских и друштвених прилика у Косовској Митровици и околини у XIX и почетком XX века може се наћи у студији Ђорђа Микића (детаљније о радовима ових аутора видети: Луковић 2005: 18; Бишевац 2014: 177). Међународна етнологија и антропологија нису довољно „обрадиле” овај простор. Проблем је представљало и то што досадашња историјска наука, пре свега домаћа, није посветила много пажње значају догађаја пре Другог светског рата, па су самим тим многи догађаји и занемарени.²⁶⁶

Постоји бројна литература не само на српском, него и на албанском језику о демографском развоју Косовске Митровице, при чему би требало правити разлику између података који се односе на целу територију општине Косовска Митровица, и податке за сам град (Луковић 2005: 29; Бишевац 2014). У складу са наведеним истакли бисмо да је Атанасије Урошевић прилично детаљно анализирао демографски раст Косовске Митровице и промене у етничкој структури, али је овај аутор пружио и детаљан опис урбаног развоја Косовске Митровице у првој половини XX века (Луковић 2005: 30–33; Бишевац 2014).

Међу најзначајнијим ауторима који су се бавили језичким правима и социалингвистичким проблемима на територији Косова и Метохије са посебним акцентом на

²⁶¹ Abdyli, Tahir, уред. *Титова Митровица 1945–1980*. Приштина: Институт за историју Косова, Београд: Институт за савремену историју, Титова Митровица: Одбор за издавање монографија, 1985.

²⁶² За детаљан приказ Косовске Митровице у историјским документима од средине 15. до средине 20. века видети: Вукадиновић, Зоран Ч. Косовска Митровица у историјским документима 1455–1957.: Од (Д)митровице до Северне Косовске Митровице. *Баштина* 14 (2002): 265–277.

²⁶³ Ауторка као посебно занимљива истиче запажања Бранислава Нушића, детаљније видети: Нушић, Бранислав Ђ. *Косово: опис земље и народа*. Вол. 1. Изд. Матице Српске, 1902., доступно преко: https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/uploads/BranislavNusic-Kosovo_i_Metohija_opis_zemlje_i_naroda_I.pdf, (Датум приступа: 01.05.2020.).

²⁶⁴ Сви проблеми са којима се ауторка сустрела приликом истраживања ће бити предмет разматрања једанаестог поглавља докторске дисертације који се бави аутоетнографијом.

²⁶⁵ Овде бисмо од аутора поменули Милисаву Лутовца, Ђорђа Микића, Атанасија Урошевића, Алија Хадрија, Милована Секулића, Фехмија Пушколија и друге.

²⁶⁶ Велики број архивске грађе и литературе је уништен или размештен током насилних сукоба 1999. године.

Косовску Митровицу поменули бисмо Хелену Здравковић, Милоша Луковића, Митру Релјић (монографија о српском језику на Косову и Метохији из 2013. године), Софију Милорадовић, Радивоја Младеновић, Сању Златановић, Сашу Недељковић (цео зборник), Denisa Jermolina, Gerda-Dietera Nehringa, Биљану Сикимић, Станислава Станковића, као и савремене косовске албанологе (Murat Blaku, Fetaj-Berisha Vlorë), приштинског социолингвисту Shkumbin Munishi, затим албанског социолингвисту Shkurtaj Gjovalin, Qemal Murati и друге. Значајно је споменути и петотомни зборник „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима” (2010), зборнике радова Филозофског факултета у Приштини, часопис „Баштина” из Лепосавића, као тренутно најпознатији часопис на овим просторима. О доприносима и предметима проучавања албанских социолингвиста детаљније смо говорили у претходном поглављу, када смо говорили о језичким правима на територији Косова и Метохије.

Косовска Митровица – касаба, варош, град, трговиште. О њој, њеним улицама, грађевинама, изгледу, најзначајније податке су нам ипак оставили у „својим путописима, сећањима, писмима савременици, дипломате и путописци који су у њој живели или је посећивали, јер ју је свако од њих доживео на свој начин и зато су нам у својим записима оставили различите податке” (Бишевац 2014: 177–178). Ауторка истиче да пажњу научне јавности последњих година привлачи и загађеност животне средине на подручју Косовске Митровице.²⁶⁷

Поред тога што ћемо у овом поглављу представити главне друштвене, економске, и политичке прилике карактеристичне за подручје овог града,²⁶⁸ бавићемо се и концептом подељеног града са посебним освртом на поделу која постоји у Косовској Митровици. Случај подељених градова у свету није скоријег датума и веома често подељене градове карактерише територијалност, граница и простор. Наведене карактеристике показују „степен” поделе, али и јачање групног идентитета (Дражета 2019: 36–37). Косовска Митровица је од сукоба 1999. године постала позната широј јавности, али и научним и академским круговима као „феномен дубоко подељеног града” (Павловић 2016). Иако постоје нека истраживања која се баве Косовском Митровицом као подељеним градом,²⁶⁹ овај град није разматран у оквиру неког већег компаративног истраживања, за разлику од Сарајева, Јерусалима, Белфаста и сл.²⁷⁰

Коме припада подељени град? Да ли је Косовска Митровица српска или албанска? Косовска Митровица целовита је према Уставу Републике Србије, дакле целовита је „на папиру” у српском систему, док је у косовском систему подељена званично, формално–правно и административно на две општине: Јужну и Северну Митровицу. За наше истраживање је битно да истакнемо да је Косовска Митровица подељена и незванично (просторно и симболички) у перцепцији њених становника: и Срба и Албанаца. Косовска Митровица носи много веће сукобе од језичке борбе Албанаца и Срба, и свакако постоји

²⁶⁷ Детаљније видети неке од радова на ову тему: Šajn, Robert, et al. Heavy metal contamination of topsoil around a lead and zinc smelter in Kosovska Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo/Kosovë. *Journal of geochemical exploration* 134 (2013): 1–16.

Илић, Данијела. *Специфичне стопе обољевања од болести узрокованих аерозагађењем при променама концентрација загађујућих материја*. Diss. Универзитет у Приштини–Косовска Митровица, Медицински факултет, 2016.

Organization for Security and Cooperation in Europe. *Lead Contamination in Mitrovicë/Mitrovica Affecting the Roma Community*, Background Report, OSCE Mission in Kosovo, Prishtina, 2009.

²⁶⁸ За детаљније библиографске референце о историји Косовске Митровице видети: Бишевац, Славиша И. Историографија о Косовској Митровици XX века. *Баштина* 37 (2014): 175–193.

²⁶⁹ Детаљније видети: Lemay-Hébert, Nicolas. Multiethnicité ou ghettoïsation? Statebuilding international et partition du Kosovo à l’aune du projet controversé de mur à Mitrovica. *Études internationales* 43.1 (2012): 27–47.

Björkdahl, Annika, and Ivan Gusic. Mostar and Mitrovica: Contested grounds for peacebuilding (*Working Paper no. 1*). Lund University & Roskilde University, 2013.

Pinos, Jaime Castan. Mitrovica: a city (re) shaped by division. *Politics of Identity in Post-Conflict States*. Routledge, (2015): 152–166.

²⁷⁰ Ауторка упућује на Gusic, Ivan. *Contesting Peace in the Postwar City: Belfast, Mitrovica and Mostar*. Springer Nature, 2019.

потреба даљег истраживања прошлости овог града, у чему су од значаја библиографске референце које ауторка наводи у овом поглављу докторске дисертације, а које свакако могу помоћи да се прошлост овог града прикаже што објективније.

Истовремено, истичемо да је неопходан већи број истраживања социолингвистичке слике Косовске Митровице са било ког аспекта, јер су сукоби између Срба и Албанаца, како историјски, тако и језички, настављени до данас.

8.1 (Д)митровица од постанка до 1918. године

„Место где Ситница утиче у Ибар, чији је ток баш ту латкаст, било је повољно за градско насеље. Путеви воде овим долинама, стичу се и укрштају ту као у каквом рогљу. Поред тога, алувијална раван око Ибра, река, која кроз њу протиче, близина Звечана и Бајира, који служи као окриље од напада и заштита од упада ветрова – све је то утицало на локализовање овог места”

Милисав Лутовац²⁷¹

Историчари и географи се слажу да не постоји поуздан историјски извор о тачном датуму настанка Косовске Митровице, односно да су писани извори о њеном постанку оскудни. Археолошка налазишта у близини садашње Косовске Митровице наводе да је ово подручје било насељено и пре више од 7.000 година, док је у време римске управе на овом подручју постојало више насеља. На сајту општине Косовска Митровица наводи се да су „на простору града нађени трагови рударења из доба неолита, римски жртвеници и статуете (II–III век)”,²⁷² док у време римске управе, простор данашње Косовске Митровице постаје рударски центар са већим бројем насеља. Ове тврдње су углавном заснована на претпоставкама, јер не постоје материјални докази који би их потврдили, пошто су налази археолошких истраживања непотпуни (Бишевац 2014: 177; Hadri–Avramovski 1979: 5–6). Питање када је постала Косовска Митровица и где је њен зачетак, поставио је и географ Лутовац (1950: 91), имајући у виду да имамо веома мало података и о прошлости Косовске Митровице у старом и средњем веку, док је једино неоспорно да је Митровица од XII века постала део средњовековне државе Немањића све до доласка Турака (Бишевац 2014: 177).

Као мало сеоско насеље Митровица постоји негде од XIV века, односно тада добија своје име –Димитровица/Дмитровица по цркви Светог Димитрија Солунског, која је била испод звечанског утврђења, а коју је 1315. године српски краљ Милутин даривао својој задужбини – манастиру Бањска. Вукадиновић истиче да је Јован И. Деретић изричито тврдио да су Срби на овом простору живели пре Христа и да Косовска Митровица носи назив по по богу *Митри*. У историјским изворима се од XV века јавља и под именом Митровица. Занимљиво је поменути да се у турском катастарском попису из 1455. године помиње насеље Митровица као тимар (омање село) од 15 кућа једног од заповедника Звечанске тврђаве са претежно хришћанским становништвом. Путописац Арнолд Харфаје 1499. године је помиње под овим именом, а француски путописац Канеј је 1573. године описује као лепу варош у равници. Насупрот наведеном, треба напоменути и да путописац Евлија Ћелебија 1600. године наводи да Митровица има око 600 кућа, хан, амам и џамију (Вукадиновић 2002: 266; Компировић – Башчаревић 2012: 361–362, Abdyli 1985: 5–6, Hadri– Avramovski 1979: 5–6; Лутовац 1950: 91; Павловић 2016: 144; Луковић 2005: 79). Упоредо са називом Митровица и

²⁷¹ Лутовац Милисав. Звечан, Трепча и Косовска Митровица. *Гласник Српског географског друштва*, Volumes 27–30, Свеска XXX–број 2, (1950): 90.

²⁷² Преузето са сајта општине Косовска Митровица, доступно преко: <http://www.kosmitrovica.rs/istorija-grada/> (Датум приступа: 17.05.2020.).

назив Дмитровица се одржао током XVIII и првих деценија XIX века (Елезовић 2010: 175; Павловић 2016: 144–146).²⁷³

Вукадиновић наводи да је трговиште Митровица настало након пада Новог Брда (1455. године) и Српске деспотовине (1459. године), управо због склоности Османлија да административни центри буду у равницама где је наприступачније. Са друге стране, на основу редовних турских пописа сазнајемо и да опада број хришћанских породица, па неки извори наводе да је у трговишту Митровица живело свега осам хришћанских породица 1489. године (Вукадиновић 2002: 266; Елезовић 2010: 175). Дакле, тек после пада српске деспотовине, и успостављања османлијске власти, Косовска Митровица почиње да се развија у градско насеље, и први помен Митровице као градског насеља датира из 1499. године (Павловић 2016: 146). „Већ при оснивању насеља поред српског користи се и турски језик, а доносе га представници османске власти” (Луковић 2005: 79).

И поред тога што је имала повољан географски положај, Косовска Митровица је настала релативно касно у поређењу са осталим насељима (Трепча, Вучитрн, Звечан, Брњак, Бањска)²⁷⁴ у њеној ближој околини (Лутовац 1950: 90). У периоду османлијске владавине у Митровици се донекле развија занатство и трговина, али ни тада не можемо говорити о брзом напретку и развоју Митровице, јер се и у том временском раздобљу налазила у сенци Звечана, Приштине и Вучитрна. Вукадиновић истиче да је Косово и Метохија у XVI веку административно припадала једним делом босанском, а другим румелијском елајету. Митровица, Звечан и Бањска припадале су босанском, а територија источно и јужно од Ибра румелијском елајету, услед чега се Митровица у овом периоду веома често помиње и као гранично место. Доступне податке о броју становника у XVI веку треба подвргнути научној провери, јер у зависности од националне припадности историчара имамо различите податке о броју становника (Вукадиновић 2002: 267). Током XVI века, Митровица упада у период стагнације, како у привредном, тако и у демографском смислу. Почетак XVII века обележио је пораст броја становника Митровице, упоредо са смањењем броја становника у Трепчи и јачањем трговачких веза са Дубровником и Аустријом (Вукадиновић 2002: 268). Када говоримо о језичкој ситуацији на датом подручју од краја XVII века приметно је, као последица исељавања српског станивништва, али и његовог досељавања из различитих средина, „дијалектолошко шаренило српског језика у насељу”. У истом раздобљу приметна је са „досељавањем исламизованих Арбанаса и употреба арбанашког језика у Митровици”. Потребно је нагласити да су прва поколења Арбанаса прихватила турски језик на штету или у замену за матерњи (Луковић 2005: 79–80).

Приликом повлачења аустријске војске крајем XVII века варош је настрадала, услед ратова између Аустрије и Османског царства.²⁷⁵ Према турској административној подели, простор Дмитровице, као центра нахије Звечан, улазио је у састав Босанског санџака. Поједини аутори наводе да је муслиманско становништво било доминантно у пазару Дмитровице (Елезовић 2010: 175). Један од наслабије обрађених периода у историографији Косовске Митровице је XVIII век, а оно мало података које имамо у овом периоду можемо захвалити радовима Богумила Храбата.²⁷⁶ Куга је харала овом облашћу, па је поред рата,

²⁷³ За детаљнији опис најзначајнијих референци за разматрање наведених историјских догађаја видети: Луковић, Милош. Историјске, урбано-демографске и социоллингвистичке особености Косовске Митровице. *Лицеум 9, Живот у енклави*. Крагујевац, (2005): 11–87.

²⁷⁴ Разлог за такво стање лежи пре свега у чињеници да је Трепча поседовала рудно богатство, па је била рударски и трговачки центар, Бањска је била позната по топлој води, Звечан је био војно упориште, Вучитрн административно седиште, а Брњак је био познат по дворовима краља Уроша. Имајући у виду наведено, било је потребно да дата насеља почну да губе на свом значају, да би Митровица почела да се развија.

²⁷⁵ Детаљније о развоју Косовске Митровице у XVII веку и етничкој структури становништва видети: Елезовић Далибор. Дмитровица и околина почетком XVII века: Историјски пресек на основу османског пописа из 1604. године. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник*, књига 3: (2010): 175–188.

²⁷⁶ Детаљније видети: Храбак, Богумил. Пословање људи из Косовске Митровице и других косовских вароши у XVIII веку. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска. 13, (2002): 205–213.

односно страха од освете Турака због учешћа у рату на аустријској страни, на сеобе Срба са ових простора утицао и фактор болести (Вукадиновић 2002: 268–269).

Митровица је у XVIII веку имала свега око 150 кућа, па је неки називају и „ненасељеном пустињом”. Овај период карактеришу ратна разарања, миграције становништва и престанак рударске производње у Трепчи. Дакле, у сенци средњовековног Звечана, а касније у XVI, XVII и XVIII веку под окриљем Вучитрна и Приштине, насеље као Митровица није се могло брзо развијати, што значи да је у таквим условима и привредни развој био осуђен на стагнацију. Почетком XIX века Митровица остаје на нивоу безначајне варошице, локалног места, у коме се привреда заснивала углавном на трговини, угоститељству и занатству. Значајно је поменути да је извозна роба по којој је Митровица била позната је воденичко камење познато под називом „косовац”.²⁷⁷ У овом периоду Митровица „животари”, а њена једина важност огледа се у чињеници да је гранично место између Босанског и Румелиског вилајета. Вукадиновић наводи да о Косовској Митровици у XIX веку има веома мало података, али је свакако Први српски устанак обележио овај период. Аутор наводи да је велика опасност била бити Србин у Првом српском устанку, па су многи прибегавали колективној мимикрији. Преокрет у развоју Митровице представља изградња вардарско–косовске железничке линије (1873), која је водила од Солуна до Митровице. Митровица се на тај начин повезала и са Скопљем, што је имало изузетан значај за даљи развој Митровице као привредног и трговачког центра. Поред наведеног, Митровица добија и стратегијски значај (1878. године) померањем граница Србије, Црне Горе и Аустроугарске на исток (Вукадиновић 2002: 269–271; Компировић – Башчаревић 2012: 361–362; Abdyli 1985: 5–6; Hadri– Avramovski 1979: 5–6; Лутовац 1950: 91–92; Павловић 2016: 145–148; Микетић 2019: 328; Луковић 2005: 20).

Према наводима *Цариградског гласника*,²⁷⁸ изградња железничке пруге се показала као најбитнија инвестиција Османске државе у развоју овог краја, јер је до тада Митровица била позната као омања варош. Митровица постаје прави трговачки центар одакле се извози стока, дрво, вуна, кожа, а увози разноврсна роба. Развој трговине, пратио је и прилив становништва, и муслиманског и српског, а посебно се увећава број трговаца и занатлија досељених из суседних крајева. Митровица се увећава бројним дућанима и радњама (Микетић 2019: 327–328; Павловић 2016: 149; Вукадиновић 2002: 271–272). Арбанашки језик усталио се у граду Митровици, тек са већим досељавањем Арбанаса током XIX века, да би се на крају XIX века могао чути турски, српски, арбанашки, ромски, цинцарски, јеврејски и черкески језик (Луковић 2005: 80).

Почетком XX века Митровица је имала око 1300 кућа, односно близу 7000 становника (Зарковић 2012: 164). Најбитније привредне гране Срба у овом периоду су пољопривреда и сточарство, али је неоспорно да је постојао и велики рударски потенцијал, док се индустрија налазила у зачетку као и широм Османског царства (Микетић 2019: 329; Зарковић 2012: 163).

У дмитровичком крају било је развијено и воћарство. Поред привредног развоја Митровице, овај период карактеришу и чести немири и побуне Албанаца против централних власти у Истанбулу (Павловић 2016: 150; Елезовић 2010: 183). У овом периоду Митровица постаје и велики војни центар, односно све до краја Османлијске власти важна војна база са бројним гарнизонима. У периоду од 1878.–1881. године, Срби су посебно економски страдали у периоду тзв. двовлашћа, јер су порез плаћали и Турцима и Арбанасима, за време Призренске лиге. Терор Албанаца над Србима био је изражен и 1885. године услед рата Србије и Бугарске, а кулминирао је убиством српског конзула Луке Маринковића 1890. године. Срби су живели у „кућном притвору”, а све оне који су тражили помоћ од Србије и

²⁷⁷ Детаљније видети: Ибид.

²⁷⁸ Лист на српском језику објављиван у Цариграду између 1895. и 1909. године, а који се бавио темама из живота српске заједнице у Митровици и околини. Лист се из разлога цензуре није бавио политичким темама у митровачком крају, односно положајем српског народа под утицајем албанско–турског фактора. Овај лист, са друге стране пружа обиље података о привредним, црквеним и образовним приликама у овом крају (Микетић 2019: 321).

Русије, протерао је Али Драга (један од вођа Призренске лиге) из Митровице (Вукадиновић 2002: 272). И управо од 1890. године Митровица престаје да се зове Пазарска, а почиње се називати Косовском (Луковић 2005: 80).

Албански „зулуми“ над Србима, резултирају тзв. афером у Ибарском Колашину (1901.–1902.), током које су Албанци, уз подршку турских војних одреда, а под изговором да траже оружје пренето из Србије, извршили преметачину села, пљачку ненаоружаног становништва у околини Косовске Митровице. Таква акција имала је за последицу укључивање Русије у дешавања на терену (Зарковић 2012: 165). У овом периоду, Турци и Арбанаси држали су монопол над трговином и занатством, а Срби су се бавили лончарским и ковачким занатима, све до отварања руског конзулата (Вукадиновић 2002: 273).

Русија је одлучила да, као заштитник православног живља и ограничавајући фактор утицаја Аустроугарске на овом подручју, отвори конзулат у Косовској Митровици. Конзулат је отворен у мају 1902. године, а за првог конзула именован је Григорије Степановић Шчербина. Он је на дужност ступио у јануару 1903. године. Отварању конзулата снажно су се противили Албанци, који су видели у томе претњу по властите привилегије, па сходно томе доносе одлуку да се руски конзул протера. Косовску Митровицу је у марту 1903. године напао 2000 наоружаних Албанаца. Град је одбрањен, али је руски конзул преминуо од задобијених рана. Његова смрт је посебно узнемирила Србе у Косовској Митровици, али и на целој територији Косова и Метохије (Павловић 2016: 150–151; Зарковић 2012: 163–174).²⁷⁹

Слика 25: Руски амбасадор на откривању споменика конзула Григорија Степановића Шчербина у Косовској Митровици (**Извор:** КМ Новине)²⁸⁰

Догађаји који су у великој мери обележили не само историју народа тзв. „Старе Србије“, него и Косовске Митровице десили су се 1912. године. Први Балкански рат представља један од најважнијих догађаја у новијој историји српског народа, јер се сматра завршном етапом вековне борбе против Османлијске власти. О ослобођењу Косовске Митровице у Првом балканском рату постоје малобројни подаци.²⁸¹ Највеће заслуге за ослобођење Косовске Митровице имали су делови Митровачког и Вучитрнског одреда, а

²⁷⁹ Убиство руског конзула и догађаји који су му претходили су детаљно описани у: Зарковић, Весна. Напад Арбанаса на Косовску Митровицу 1903. године. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска. 33, (2012): 163–178.

²⁸⁰ Зоран Влашковић: навршило се 113 година од убиства руског конзула Шчербина у Косовској Митровици, КМ Новине, 10. април 2016., доступно преко: <http://www.kmnovine.com/2016/04/113.html>, (Датум приступа: 20.06.2020. године).

²⁸¹ Ауторка истиче да је једини рад на ову тему, а који користи изворну грађу, по мишљењу ауторке: Секулић Весна. Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, Свеска 17, (2004): 151–172.

слављу у част ослободилаца присуствовао је и руски конзул (Бишевац 2014: 181–183). Српски језик стиче примат у службеној комуникацији (Луковић 2005: 80).

Трогодишња управа Краљевине Србије није умногоме променила лоше привредне прилике у овој области. Недуго након ослобођења Митровице од турске власти, Краљевина Србија проглашава Митровицу за варош Указом из 1914. године. После ослобођења живот у Митровици се полако нормализовао, а почело је да се развија и школство (Бишевац 2014: 184; Компировић–Башчаревић 2012: 364; Вукадиновић 2002: 274–275).²⁸²

После слома Краљевине Србије и њене окупације, Косовска Митровица са околином припала је аустроугарској окупационој зони у новембру 1915. године, и остаје под њеном ингеренцијом све до октобра 1918. године. Попис становништва аустроугарске окупационе команде у Косовској Митровици 1916. године показао је да у самој вароши има 5.023 муслимана, 2.284 православаца, 45 католика, 70 јевреја, док је осталих 55. У току октобра 1918. године, успостављена је војна, полицијска и цивилна српска власт у Косовској Митровици. (Компировић–Башчаревић 2012: 365; Павловић 2016: 151; Hadri–Avramovski 1979: 100–104).

Ратови од 1912. до 1918. године²⁸³ негативно су утицали на привреду и развој Косовске Митровице, али и опадање трговине железницом, пошто Митровица формирањем Краљевине СХС престаје да буде погранични центар (Павловић 2016: 151–152).

8.2 Косовска Митровица између два светска рата

По завршетку Првог светског рата, подручје Косова и Метохије, поново улази у састав Србије, односно Краљевине СХС (Павловић 2016: 151), чиме је учињена и велика историјска прекретница у поређењу са претходним временским периодом, који карактерише како заосталост, тако и неуједначеност привредног развоја појединих њених делова. У то време Косово и Метохија, по оснивању Краљевине СХС, је било у привредном смислу најзаосталији крај земље у коме преовлађује натурални тип производње, док су занатлије и трговци били доминантан привредни фактор (Hadri–Avramovski 1979: 107). Када говоримо о политичким приликама почетни период карактерише исељавање муслимана у Турску, а досељавање Срба из Србије, БиХ и Црне Горе (Вукадиновић 2002: 275).

Административно уређење звечанског округа, коме је припадала и Косовска Митровица после Првог светског рата, било је исто као 1914. године. Подела је извршена тако да Митровачки срез са седиштем у Митровици, има у свом саставу 8 општина, са 130 насељених места и укупно 16.107 становника (цело подручје општине са градом). Подела земље на области била је предвиђена Видовданским уставом из 1921. године, којим је одређено да се читава Краљевина СХС подели на 33 области (Hadri–Avramovski 1979: 110; Компировић–Башчаревић 2012: 366). Пошто поменути Устав није прецизирао како ће се извршити подела на области, то је учињено Уредбом о подели земље на области из 1922. године, којом је територија Косова и Метохије подељена на четири области. Према датој уредби, Косовска Митровица је припала Рашкој области са центром у Чачку (Hadri–Avramovski 1979: 110; Компировић–Башчаревић 2012: 366).

Административна подела на области није одмах примењена, а у звечанском округу ступила је на снагу 1925. године и важила до тзв. *Шестојануарске диктатуре* 1929. године, када је извршена подела на нова управна подручја – бановине. Након завођења Шестојануарске диктатуре, измењен је и службени назив државе у Краљевина Југославија.

²⁸² Прва основна школа у Митровици отворена је тек тридесетих година XIX века.

²⁸³ О повлачењу српске војске и цивила у јесен 1915. године у ондашњој Митровици видети: Станојевић, Д Саша. Косовска Митровица у данима повлачења, новембра 1915. године, у зборнику: *Век српске Голготе (1915.–2015.) I–III (тематски Зборник међународног значаја)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016.

Законом из 1929. године, уведена је подела земље на 9 бановина. Бановина је имала статус правног лица, а њене границе су тако одређене да ниједан народ или народност не улази у састав само једне бановине. Косово и Метохија је било подељено између три бановине – зетске, вардарске и моравске. Косовска Митровица са околином припала је зетској бановини са седиштем у Цетињу, а у саставу митровачког среза налазило се 9 општина. Овакво административно уређење задржано је све до Другог светског рата (Hadri–Avramovski 1979: 111; Компировић–Башчаревић 2012: 366).

Када говоримо о демографској слици Косовске Митровице у периоду од 1918.–1941. године, власти су први попис становништва обавиле 1921. године према одредницама вероисповест и матерњи језик. На основу вероисповести, у граду Косовска Митровица било је укупно 10.045 становника, од тога 2.817 православаца, 104 јевреја, 6.697 муслимана, 5 гркокатолика и 422 римокатолика, док су се на основу матерњег језика, грађани изјаснили на следећи начин: 3.887 као Срби и Хрвати, 104 као Словенци, 5 као Руси, 11 као Немци, 1.860 као Арнаути, 3.287 као Турци, 56 као Румуни и Цинцари, 3 као Италијани и један становник као Енглеz. У категорији осталих нашло се 831 грађана. Запажа се да је у периоду између 1921. и 1924. године забележен драстичан пад популације, чак 2.122 становника мање од пописаних 1921. године. Поједини аутори такво стање ствари повезују са стварањем Краљевине СХС, чиме је Босна стављена под њену ингеренцију. Други званичан попис у овом периоду обављен је 1931. године према одредницама: број кућа (1.749) и број домаћинства (2.187), као и према одредницама: број мушкараца (6.115) и број жена (5.180). На основу резултата пописа у граду Косовска Митровица живело је укупно 11.295 становника. Уколико ове податке упоредимо са подацима из 1921. године, можемо доћи до закључка да је након миграције у периоду између 1921. и 1924. године, број становника ипак повећан и то за 1.250 становника. Тренд пораста броја становника се повезује са наглим привредним развојем Косовске Митровице и траје све до 1941. године (Компировић–Башчаревић 2012: 366–368; Павловић 2016: 151).

Луковић наводи да параметри пописа из 1921. године отежавају поређење са резултатима пописа који су спроведени касније, а статистичари настоје да предратне податке преведу према параметрима послератних пописа. Тако је утврђено да је према попису из 1921. године у Косовској Митровици живело 3.287 лица која су навела да говоре турским језиком. Према неким тумачењима на овом попису као Турци су се изјашњавали и многи Албанци, који су под вековним турским културним утицајем прихватили и турски језик, а исто запажање се односи и на попис спроведен десет година касније. При томе свакако треба нагласити да пописом нису били регистровани странци на привременом раду у „Трепчи“ (Луковић 2005: 31).

Привреда Косовске Митровице у овом периоду почиње да се убрзано развија, а започиње отварањем првог индустријског објекта, односно предузећа за прераду дрвета 1921. године (Павловић 2016: 152). Изграђена је и шумска железница за превоз трупаца. Почетком 1930. године основана је стругара „Ибар“, пет година касније и парна стругара, док је почетком 1936. године отворена и фабрика црепа (Луковић 2005: 27–28; Павловић 2016: 152). Вардарско–косовска железничка линија продужена је 1928. године долином Ибра све до Краљева, и преко Шумадије до Београда. Завршетком пруге до Краљева 1931. године, Косовска Митровица губи значај који је имала као увозно–извозно средиште за Новопазарски санџак, јер се транспорт робе почео одвијати преко Рашке. Касније, станица добија транзитни карактер, чиме се и везе са Црном Гором прекидају (Павловић 2016: 152; Hadri–Avramovski 1979: 6; Компировић–Башчаревић 2012: 366).

Упоредо са губљењем значаја железничке линије, Косовска Митровица 1927. године добија електричну централу, односно извршена је електрификација града, а 1930. године имала је чак два водовода, и велики број бунара и извора за снабдевање пијаћом водом (Павловић 2016: 152–153; Компировић–Башчаревић 2012: 365; Луковић 2005: 27).²⁸⁴

²⁸⁴ Данас велики проблем представља снабдевање пијаћом водом у северном делу Косовске Митровице.

Тридесетих година XX века у граду већ постоје Дом здравља, болница, биоскоп, библиотека (Компировић–Башчаревић 2012: 366). Посебно снажан подстицај привредном развоју града и околине дало је отварање рудника „Трепча” 1930. године, уз знатно учешће енглеског капитала. Енглеска фирма „Selection Trust”, основала је 1927. године посебну фирму „Трепча Mines Limited”, а јуна 1930. године и нову фирму „Кораоник Mines Limited” (Луковић 2005: 28; Компировић–Башчаревић 2012: 365). У Трепчи је одмах запослено више од 2.500 радника и стручњака, а истовремено Косовска Митровица постаје привлачно место за незапослене раднике из свих, а нарочито из пасивних крајева: Далмације, Лике, Црне Горе, Македоније, Босне и Херцеговине. Трепча је била изузетно значајна не само за укупни економски развој Косовске Митровице, већ и околине, подстичући развој других привредних грана, прилив средстава и просперитет (Павловић 2016: 152; Hadri–Avramovski 1979: 6).

Косовска Митровица сврстала се одмах иза старих урбаних и занатских центара на Косову и Метохији већ после 1920. године, када је регистровано чак 280 радњи (13.5 % свих радњи на КиМ). Према попису из 1931. године у граду је било укупно 583 занатских и трговачких радњи, што је у односу на број становника било много. Са наглим успоном индустрије, мења се структура занатства, опада производно, а расте услужно занатство (Луковић 2005: 27–28; Hadri–Avramovski 1979: 6).

У Косовску Митровицу пристижу индустријалци, банкари, хотелијери, калдрмишу се улице, подижу се нове зграде, како приватне, тако и луксузне виле и куће, отварају се здравствени објекти, уметничко–културна удружења и друштва, отварају се школе, међу којима се се по значају издваја Гимназија, која је била угледна у читавој Краљевини СХС (Павловић 2012: 153). Државна гимназија добија сопствену зграду 1927. године и од тада се бележи тенденција раста броја ученика, да би школске 1940/41. године тај број износио 394 ученика. Поред Гимназије отвара се и мушка и женска занатска, односно трговачка школа. Нагли привредни раст и економске потребе указивале су и на потребу отварања средње стручне школе која је отворена 1939. године (Компировић–Башчаревић 2012: 365–366).

Међутим, бројни извори наводе и да је положај Албанаца и Турака у периоду између два светска рата био тежак, па албанска национална мањина, како на Косову и Метохији, тако ни у Косовској Митровици, није уживала ни најосновнија национална и демократска права, укључујући право школовања на матерњем језику, учешћа у јавним пословима, а поред тога нерешено национално питање и централизам додатно су отежавали ситуацију. На Албанце је вршен економски притисак путем аграрне и пореске политике, што је изазвало њихово огромно незадовољство према Југославији као држави (Hadri–Avramovski 1979: 108–109).²⁸⁵ Дакле док су се за Србе отварале основне и средње школе, дотле се за припаднике албанске народности ништа није предузело, па су чак и оне школе које су постојале на албанском наставном језику у току Првог светског рата укинуте (Hadri–Avramovski 1979: 110).

У Косовску Митровицу долазе школовани људи, Руси, Енглези, Белоруси и Срби из свих крајева. Осим за српско становништво, Митровица постаје привлачна и за друге етничке заједнице, нарочито за Албанце из унутрашњости Косова и Метохије, тако да се након Првог балканског рата бележи сталан демографски раст. Одржавају се први вишестраначки избори, а основан је и првостепени и срески суд. Првостепени суд је постојао од поделе земље на бановине, док је срески суд формиран 1934. године. Поред наведеног, Косовска Митровица у периоду од 1927–1941 године постаје и један од културних центара на Косову и Метохији, у којој се у постојећих 13 хотела одржавају позоришне и филмске представе. Можда је занимљиво поменути да је у периоду између два светска рата Косовска Митровица била једини град на целокупној територији Косова и Метохије који је имао три

²⁸⁵ Додатно о политици исељавања Албанаца у периоду после Првог светског рата до почетка Другог светског рата, као и осврт на њихов тежак положај за читаво време постојања старе Југославије видети: Hadri–Avramovski 1979: 158–166.

биоскопа и 13 хотела.²⁸⁶ Отуда и назив *шехер* Митровица (Компировић–Башчаревић 2012: 276; Компировић–Башчаревић 2012: 366; Павловић 2016: 153; Hadri–Avramovski 1979: 112).

У периоду између два светска рата са наглом индустријализацијом града и приливом новог становништва долази и до тзв. „нивелације дијалекатских” и других регионалних карактеристика српског идиома у Косовској Митровици. У службеној и разуђеној пословној комуникацији на српском језику у Косовској Митровици од Првог до Другог светског рата, стандардни (књижевни) тип језика намеће се као узор. Српски језик уче у школама припадници свих етничких заједница, а њихови матерњи језици (турски, албански и др), повлаче се у сферу приватне и чаршијске комуникације (Луковић 2005: 81). Нагли индустријски развој Косовске Митровице условио је знатне промене и у професионалној структури њеног становништва. Косовска Митровица, која је само педесетак година раније била варошица – постаје рударско индустријски центар од значаја за целокупан развој земље (Луковић 2005: 28).

8.3 Косовска (Титова) Митровица од Другог светског рата до 1999. године

„Никада се не зна шта може да се догоди и све се врти око поделе између нас и њих. То је основа свега.”

Александар Павловић²⁸⁷

„Седамнаестог априла 1941. године, делови 60. немачке моторизоване дивизије ушли су у Косовску Митровицу без икаквог отпора. Команданта ове дивизије, генерала Фридриха–Георга Еберхарта (Friedrich–Georg Eberhardt), на Ибарском мосту сачекали су генерал Лазар Тонић и његов начелник штаба, потпуковник Отон Чуш. Они су му ту саопштили да су добили наредбу Врховне команде југословенске краљевске војске о капитулацији, као и да су њихове јединице спремне за предају. Тиме је краткотрајни Априлски рат завршен на овим просторима и започело је доба троипогодишње окупације” (Алексић 2017: 153).

Препознајући значај „Трепче” и рудног богатства, већ уочи Другог светског рата Немачка показује велико интересовање за целокупан простор Косова и Метохије, а посебно за рудна богатства овога краја (Луковић 2005: 28). Након окупације Југославије, на основу директиве под називом „Привремене смернице о подели Југославије”, 1941. године подручје Косовске Митровице стављено под контролу Немачке у саставу тзв. „Недићеве Србије” (Павловић 2016: 153; Алексић 2017: 155–156). Пошто је на ово подручје претендовала и Италија, а демаркациона линија између немачке и италијанске окупационе зоне на Косову и Метохији није прецизирана, постигнуто је компромисно решење према коме је повучена демаркациона линија од Рашке области до Охрида, чиме је упркос жељама Албанаца да територија Косова и Метохије буде у саставу „Велике Албаније”, одлучено да ова област буде у саставу окупиране Србије (Алексић 2017: 155–156).

У овом периоду Косовски округ чине срезови Косовска Митровица, Вучитрн, Подујево и Нови Пазар. Косовски округ постаје део Дринске бановине (Алексић 2017: 156). Касније долази до укидања бановина, а уводи се територијална подела Србије по окрузима, на основу које Косовска Митровица постаје седиште новоформираног Косовскомитровачког округа (Алексић 2017: 156–157).

²⁸⁶ Најпознатији су били хотел „Палас” и хотел „Јадран”.

²⁸⁷ Преузето из сведочења становника северне Косовске Митровице о суживоту Срба и Албанаца пре сукоба 1999. године, детаљније видети: Павловић С. Александар. Албанци у сећањима Срба у северној Косовској Митровици у контексту свакодневице пре рата 1999. године. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска. 36, (2014): 295.

Признато је право Албанаца на отварање основних школа, уз обавезу учења српског језика, док се због недостатка кадра, наставници доводе из Албаније. У члану 15 „Уредбе о уређењу и управи у области Косова и Метохије”, од 6. августа 1941. године наводи се да се за албанске ученике у Косовској Митровици отвара осморазредна реална гимназија у којој је обавезна настава српског језика (Корсика 1989: 13). Од 1942. године поново је отворена и косовскомитровачка гимназија, која је била једина српска гимназија на Косову и Метохији која је изводила наставу за време рата (Алексић 2017: 160).

Током окупације Косовскомитровачки округ је имао 173.842 становника, 54 општине, 26.038 домова, 148 избегличких породица са 496 чланова, док је срез Косовска Митровица бројао 30.778 становника у 9 општина, односно 4.829 домова. Пољопривреда је била најважнији економски чинилац (Алексић 2017: 157). Треба нагласити да је на територији Косовскомитровачког округа било и око 15.000 избеглица, углавном из осталих делова Косова и Метохије (Алексић 2017: 170).

Поставља се питање како је у то време изгледао живот у Косовској Митровици, како је град изгледао? Центар Косовске Митровице подсећао је на центре градова сличне величине у Србији. У хотелу „Јадран”, су били смештени центри обавештајних служби и немачки официри. Након пада сваког већег совјетског града, у вароши су приређиване у немачку част манифестације које су организовали припадници тзв. „арбанашких организација” (Алексић 2017: 158). За предмет нашег истраживања битно је напоменути да су у Косовској Митровици „са свих радњи у целом округу, фирме на српском језику морале су бити замењене арбанашким натписима. То је учињено и на јавним зградама, а измењени су и неки други називи”. Тако је, на пример, хотел „Цар Душан” преименован у „Скендербег”, а хотел „Зрињски” у хотел „Албанија” (Алексић 2017: 154).

Представници немачких окупационих снага залагали су се да представници старе, предратне власти не буду замењени, тако да је успостављена албанска локална власт на челу са Џафер Девом. На тај начин, Немци су обезбедили мирну ситуацију у Косовској Митровици, и несметану експлоатацију руде из Трепче (Алексић 2017: 154; Павловић 2016: 154). Са друге стране, грађани српске националности често су били малтретиран и пребијани, најчешће од стране албанске жандармерије, а стабилизацији политичких прилика умногоме доприноси умањење демографске предности Албанаца припајањем општине Рашка косовскомитровачком округу (Павловић 2016: 154). Стабилизацији локалних прилика допринео је долазак јединица Српске државне страже крајем априла 1942. године (Алексић 2017: 159), у које ће се и поред иницијалног отпора укључити и дотадашња албанска жандармерија (Павловић 2016: 154; Алексић 2017: 160).

У Косовској Митровици извршена је и реорганизација власти, односно водило се рачуна да подједнако буду заступљена лица и српске и албанске националности (по тзв. „кључу”) (Алексић 2017: 160). Међутим, капитулацијом Италије, и формирањем Друге призренске лиге, почиње и иселјавање српског становништва са овог простора, тако да је крајем 1943. године протерано 600 српских породица из Косовске Митровице (Алексић 2017: 176).

Сам статус Косовске Митровице у овом периоду се може дефинисати као област која се формално налазила у саставу окупиране Србије, а практично је била под управом немачких окупатора и албанских локалних власти. Дакле, није припадала нигде, или као што Алексић истиче била је „ни тамо, ни овамо”. На овај начин можемо дефинисати и положај Косовске Митровице (Алексић 2017: 177), као изузетно сложен и специфичан, „условљен немачким интересовањем за рудно богатство њене шире околине, хетерогеношћу становништва, лошим српско – албанским односима, али и одређеним несугласицама немачких и италијанских окупационих снага око граница њихових окупационих зона” (Алексић 2017: 153). Косовска Митровица је ослобођена новембра 1944. године од стране југословенских и бугарских партизанских снага, након чега је наступио период обнове и санирања последица рата, али и противљења Албанаца увођењу југословенске управе (Павловић 2016: 154).

После Другог светског рата, Косовска Митровица мења име у Титова Митровица и тај назив остаје све до 1991. године, када јој се враћа назив Косовска Митровица. Албанци се у новој Југославији самоодређују као Шиптари, што је и званично статистички прихваћено (Луковић 2005: 31; Павловић 2016: 155), све до краја 60-тих годин, када се законским нормама уводи уместо назива „Шиптари” назив – Албанци (Павловић 2016: 155; Abdyli 1985: 11; Луковић 2005: 32).

Број становника у градском подручју Титове Митровице бележи тренд пораста од краја рата. Према попису из 1948. године, град Титова Митровица је имао 13.901 становника, од тога је албанску припадност исказало 5.384 грађана, Срба према попису има 4.689, Црногораца 851, национално неопредељених муслимана (Бошњака) 231, Турака 54, Руса 95, Македонаца 80, Словенаца 66, Хрвата 135, док је „осталих” било укупно 183 (Павловић 2016: 155; Павловић 2014: 297; Луковић 2005: 31). Луковић објашњава да неслагање укупног броја становника произилази из чињенице да међу онима који су се изјаснили као „Шиптари” њих 2.116 је навело као матерњи језик „цигански”, а поред тога видљив је и мали број национално неопредељених муслимана, па се претпоставља да су се неки од њих изјашњавали као Срби–муслимани, а неки као Турци (Луковић 2005: 32).

На самој територији општине Косовска Митровица, према попису из 1948. године живи 48.719 становника, што значи да је градско становништво чинило 28,5% укупног броја становника (Abdyli 1985: 11). Поређења ради, само пет година касније, односно према попису из 1953. године, у граду Титова Митровица живи 17.241 становника, што значи да градско становништво чини 30.2% од укупно пописаног (Павловић 2016: 155; Abdyli 1985: 11). Истичемо да је после пописа из 1948. и 1953. године дошло до измена у величини територије општине Титова Митровица, због чега је за посматрање и поређење демографских података много боље разматрати период после 1961. године (Abdyli 1985: 11).

Попис из 1961. године показао је сталан и брз пораст становништва, тако да је Титова Митровица имала 26.721 становника, а међу њима је било 10.020 Срба и Црногораца, 13.574 Албанаца и 3.127 грађана осталих националности. Општина Титова Митровица је бројала 70.555 становника, што даље значи да је удео градског становништва био 37.9%, захваљујући највише раду Трепче, али и развоју других индустријских грана (Луковић 2005: 32; Павловић 2016: 155; Abdyli 1985: 11). Истовремено долази и до прилива становништва на територију општине Косовска Митровица из различитих крајева СФРЈ у потрази за послом, па се донекле и овим фактором објашњава сталан и брз пораст становништва. Уместо назива „Шиптари” у наредном попису становништва користи се назив Албанци (Павловић 2016: 155; Abdyli 1985: 11; Луковић 2005: 32).

Према попису из 1971. године Титова Митровица броји 42.160 становника, а 1981. године 55.241. Миграциона обележја у овом периоду су таква да се од 1946. до 1960. године у град досељава 5.260 људи, од 1961. до 1970. – 5.729, од 1971. до 1981. – 6.353, што за период од 1946. до 1981. године чини укупно 17.342 досељеника. На демографски раст поред прилива становништва утицао је и висок природни прираштај. Занимљиво је напоменути да је удео градског становништва у односу на укупан број становника у општини 1971. године износио 46.3%, а 1981. године 52.4%. Дакле у периоду од 1961–1981 године градско становништво Титове Митровице се удвостручило (Павловић 2014: 297; Луковић 2005: 32; Павловић 2016: 155–156).

Подаци показују и велике промене у датом периоду у етничкој структури становништва, тако да је број Срба и Црногораца у Титовој Митровици растао од 1961. до 1971. године, а опадао од 1971. до 1981. године, што је била последица исељавања уз истовремено увећање процента учешћа Албанаца у структури градског становништва. На територији општине Титова Митровица учешће Албанаца у укупном броју становника у општини увећало се са 49.6% у 1961. години на 83.2% у 1981. години. Истовремено, Срба је било мање за 11.5%, а Црногораца за 35.4% (Павловић 2014: 297; Abdyli 1985: 14; Луковић 2005: 32; Павловић 2016: 155–156).

Период педесетих, шездесетих, па и седамдесетих године прошлог века карактерише добро пословање рудника „Трепча“, захваљујући чему Титова Митровица добија статус једног од водећих привредних центара (Павловић 2014: 296). На смањење међусобних разлика између Срба и Албанаца утицао је и систем школства, по коме су албанска деца у школама учила српски, а српска деца албански језик. Захваљујући томе свакодневна комуникација Срба и Албанаца била је знатно олакшана (Павловић 2014: 298).

У периоду од почетка 60-тих година на целој територији покрајине, па и у Титовој Митровици, афирмисан је у најширој јавној комуникацији албански језик, који је временом постао доминантан у укупној комуникацији у граду, а њиме су се, поред Албанаца служили и муслимански Роми – Ашкалије. Српским језиком као матерњим говорили су припадници српско-црногорске популације и један број православних Рома. Носиоци српскохрватскога (новоштокавског) језичког типа, у Титовој Митровици били су и Бошњаци и досељени Хрвати, али су се њиме служиле и неке категорије досељеног становништва попут Словенаца и Македонаца. Косовска Митровица је све до 1999. године била мултиетнички град (Луковић 2005: 81).

Туристички водич, објављен 1973. године, описује Титову Митровицу²⁸⁸ као град од око 45.000 становника на 499 метара надморске висине, и наводи да је то први град, на који се наиђе на територији Косова и Метохије из правца Београда, преко Краљева – Ибарском магистралом, а из Титограда – Јадранском магистралом, смештен на саставу река Ибра и Студенице, повезан железничком пругом са Београдом и Скопљем (Gaši-Ujkaj 1973: 13–15). Водич такође детаљно описује смештајне капацитете, околину и излетишта, културне и историјске знаменитости, инфраструктуру, туристичку понуду града (детаљније в. Gaši-Ujkaj 1973: 13–20).

Релативно добри односи између Срба и Албанаца, као и стабилне друштвено економске прилике почињу да се озбиљно урушавају почетком осамдесетих година прошлог века, тачније од пролећа 1981. године када су на Косову и Метохији организоване прве велике албанске демонстрације рудара и студената, а као последњи покушај Албанаца да зауставе укидање аутономије се наводи штрајк глађу под земљом рудара Трепче 1989. године (Павловић 2014: 299; Павловић 2016: 156). Укидањем аутономије, укида се и аутономија образовања у покрајини, што је представљало једно од кључних проблема српско-албанских односа на целом Косову и Метохији (Павловић 2014: 302). Занимљив је случај Гимназије у Косовској Митровици, где услед све присутнијих тензија школске 1989/1990. године директорка доноси одлуку да се настава за српску и албанску децу раздвоји у две смене до краја наредне школске године. Након тога Гимназију напуштају албански наставници и ученици (Павловић 2014: 305).

Последњи попис становништва на територији Косова и Метохије извршен је 1991. године, али он не пружа поуздане и прецизне податке, услед чињенице да је албанско становништво бојкотовало попис, па се самим тим приступило стручној процени броја албанског становништва по општинама. Битно је напоменути да није вршена процена по насељима у тим општинама. Процењује се да је у општини Косовска Митровица било укупно 104.885 становника, од чега 82.837 припадника албанске националности, док је град Косовска Митровица имао најмање према проценама 60.000 становника, од чега је у граду живело најмање 40.000 Албанаца, ако знамо да их је у претходном попису било 32.390 (Луковић 2005: 32–33).

Поједини аутори наводе да су се Срби и Албанци у Косовској Митровици увек држали на извесној дистанци. До деведесетих година прошлог века они су се „мешали, пословали, сретали на улици, па и у одређеној мери дружили, али једни са другима никада у неке дубље и блискије, пријатељске односе нису улазили”. Користили су заједнички простор и свакодневно су се сусретали. Поделом Косовске Митровице 1999. године дошло је не само

²⁸⁸ Занимљиво је поменути да се у туристичком водичу користи назив Косовска Митровица, а не званичан назив Титова Митровица.

до крупних демографских промена, већ и до тога да постојећа дистанца буде већа. Два паралелна света – српски и албански, повлаче границу онога што су били пре и онога што су постали после сукоба 1999. године (Павловић 2014: 294–296; Павловић 2014: 307). Неоспорно је да је урбана физиономија града Косовска Митровица претрпела битне унутрашње измене наглим прегруписавањем становништва 1999. године, и настанком два града. Сваки од та два града заокружује свој центар, а шири се ка периферији према расположивом простору. На тај начин су два одвојена града (Северна и Јужна Косовска Митровица) битно променила лик некада јединственог града Косовске Митровице (Луковић 2005: 33).

8.4 Проблематични Север²⁸⁹

Термин „Северно Косово”,²⁹⁰ који се користи у комуникацији, посебно када је реч о међународним снагама и институцијама на територији Косова и Метохије, више је политичка него географска одредница, услед чињенице да Северно Косово (често скраћено и *Север*) обухвата етнички хомоген простор, који географски не припада косовској равници. Обод равнице не обухвата град. Политички карактер термина се потврђује чињеницом да део Косовске Митровице насељен Албанцима и познат под називом Јужна Митровица припада географски Северном Косову, али није у његовом склопу. Међународна заједница под овим термином подразумева општине на северу покрајине насељене већински српским становништвом: Косовска Митровица (Северна Косовска Митровица), Звечан, Лепосавић и Зубин поток²⁹¹ (Секулић 2003: 139).²⁹² Северно Косово заузима једну десетину укупне територије Косова и Метохије (око 1200 м²) и на датој територији живи укупно 3% укупне популације (ICG 2011: 1; Binnendijk et al. 2006: 1; Prelec – Rashiti 2015: 5).²⁹³

Бројни аутори истичу да је српски народ на Косову и Метохији, а посебно на северу покрајине опстао захваљујући помоћи институција Републике Србије, које су након сукоба 1999. године наставиле да делују посебно у области образовања, здравствене и социјалне заштите. Институције Републике Србије пружају велики број услуга грађанима на северу покрајине, али и осталим невећинским заједницама из других делова Косова и Метохије (Жарковић et al. 2017: 29).²⁹⁴

Како се попис становништва у 2011. години није могао одржати у ове четири општине, као што је то био случај са другим општинама на територији Косова и Метохије у оквиру косовског система (услед бојкота српских општинских институција), не постоје поуздане цифре о броју становника. Процене се крећу од 40.000 до 70.000, од чега су велика већина Срби. Од наведеног броја процењује се да од 6.000 до 10.000 становника чине Бошњаци и Албанци насељени углавном дуж северне стране реке Ибар у Косовској Митровици, у великом албанском селу Чабра/Çabër, општина Зубин Поток и неколико мањих насеља у

²⁸⁹ Ауторка је употребила овај назив јер је често био у употреби од стране представника међународних организација на територији Косова и Метохије („Troublesome North” – превод МНП). Пошто је ауторка радила у међународној организацији на Косову и Метохији више од осам година, познато јој је на који начин о северу покрајине говоре представници међународних организација.

²⁹⁰ Писање ове секције углавном је засновано на интерним извештајима, анализама, тзв. „брифинзима” представника међународних организација.

²⁹¹ Данашње општине Зубин Поток и Звечан су биле део општине Косовска Митровица од шездесетих до осамдесетих година прошлог века. Зубин Поток је постао самостална општина 1987., а Звечан 1991. године. (Binnendijk et al. 2006: 1).

²⁹² Ауторка упућује на рад: Секулић Весна. Избегла и расељена лица у колективним центрима на северном Косову., *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска 15 (2003): 137–151. У раду се разматрају услови у којима живе расељена и избегла лица са територије Косова и Метохије смештена у колективним центрима на територији општина Косовска Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток од 1999. године до 2002. године.

²⁹³ За детаљније информације о друштвеним и политичким приликама на северу покрајине од 1999. године видети: Crisis Group Europe Reports N°131, *UNMIK's Kosovo Albatross: Tackling Division in Mitrovica*, June 2002.

²⁹⁴ Детаљније о помоћи институција Републике Србије видети у секцији 8.6.

општини Лепосавић (ICG 2011: 1; Jackson 2011: 8; Binnendijk et al. 2006: 2). Други попис становништва, посебно за север покрајине, у оквиру косовског система, требало је да буде одржан крајем 2016. године, али због сталног противљења лидера Срба са севера, попис је одложен, и нема назнака да ће у скорије време бити одржан.²⁹⁵

Публикација „Природно кретање становништва у Републици Србији, 1961.–2010.” омогућава упоредну анализу података о броју становника и природном кретању становништва у општинама Републике Србије за последњих педесет година. У публикацији се међутим наводи да „Републички завод за статистику од 1998. године не располаже демографским подацима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у обухвату података за Републику Србију.”²⁹⁶

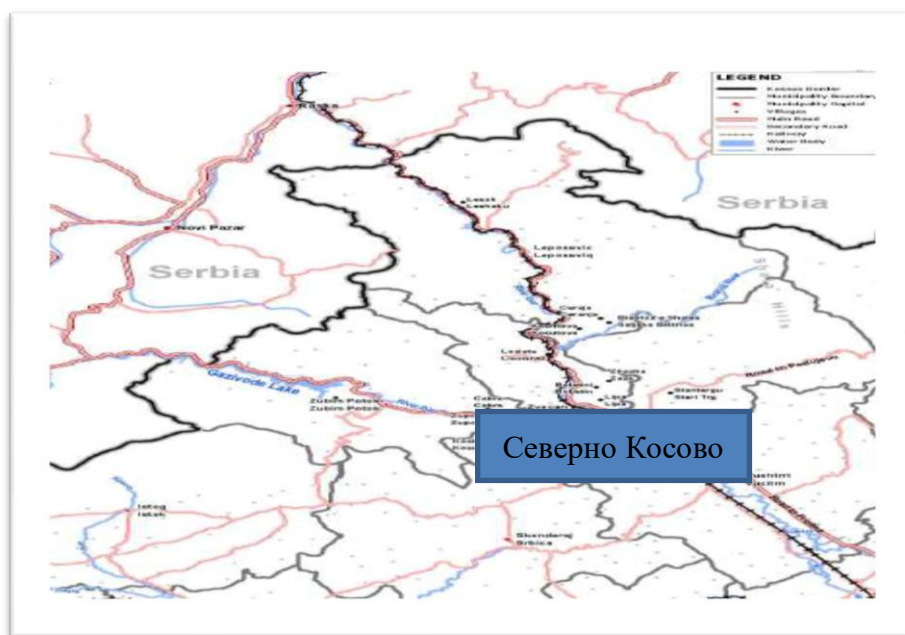
Албанци под термином „северне општине”, односно Север Косова, подразумевају седам општина:²⁹⁷ Северна Митровица, Јужна Митровица, Вучитрн, Србица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток.²⁹⁸ У овој секцији ауторка ће дати приказ најзначајнијих друштвених и историјских догађаја на северу покрајине (Северно Косово), који су пресудно утицали на поделу града Косовска Митровица, од увођења међународног протектората до данас. Павловић истиче да је у погледу остваривања основних права и слобода, за разлику од тзв. „енклава” на југу које су насељене српским становништвом, „ситуација у том смислу повољнија само у једној зони, а то је подручје северног Косова и Метохије, које већином насељавају Срби и које се физички наслања на територију државе Србије. Према северу, то је подручје омеђено покрајинском границом и планином Копаоник, док на југу границу представља река Ибар” (Павловић 2014: 294).

²⁹⁵ Упркос првобитно исказаној подршци политичких лидера Срба са севера покрајине спровођењу пописа тзв. *Српска листа* је у јуну 2016. године објавила да се нису стекли неопходни услови за одржавање пописа.

²⁹⁶ Завод за статистику Србије, Републички. *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961.–2010. – подаци по општинама*. Републички завод за статистику, Београд/Belgrade, 2012. Ауторка упућује на страну 229., где се налазе подаци о општинама на северу покрајине.

²⁹⁷ Занимљиво је напоменути да у српском систему „Косовско–митровачки управни округ представља подручни центар државне управе Републике Србије са седиштем у Северној Митровици. Према Уредби о управним окрузима („Сл. гласник РС”, бр. 15/2006), Косовско–митровачки управни округ врши послове државне управе на територији општина: Вучитрн, Звечан, Зубин Поток, Северна Митровица, Лепосавић и Србица” (Жарковић et al. 2017: 22).

²⁹⁸ Услед чињенице да Северно Косово обухвата етнички хомоген простор, а да би избегли етничку „превласт” Срба у том делу покрајине, Албанци веома често како у званичним документима, тако и у свакодневной комуникацији, супротно пракси међународних организација „додају” и наведене три општине у којима Албанци чине апсолутну већину. У пракси је приметно и да Организација за европску безбедност и сарадњу често користи ову одредницу.

Слика 26 : Мапа Северног Косова (Извор: Jackson 2011: 4)

Као што смо видели из претходног излагања етничке тензије и територијални спорови су главни проблем на Косову и Метохији између етничких заједница Срба и Албанаца дуги низ година, и управо то су били разлози за сукоб на Косову и Метохији 1999. године. Српске безбедносне снаге су током трајања сукоба, протерале већину албанске популације која је живела у Северној Косовској Митровици (Burema 2012: 10).

Албанаци су започели повратак на Косово и Метохију за време и након НАТО бомбардовања и повлачења српских снага са територије Косова и Метохије. Неки од протераних Албанаца су се вратили у Северну Косовску Митровицу, првенствено они који су живели у Бошњачкој махали. Крајем 1999. године Срби су, да би спречили даље прогоне Срба и других „неалбанаца”, али и повратак већег броја Албанаца, у Косовској Митровици северно од реке Ибар такође поставили контролне пунктове. Кључну улогу у свему томе су имали тзв. „Чувари моста”, новоформирана група бивших припадника обезбеђења, који су били у стању да мобилишу стотине људи у року од неколико минута како би спречили сваки покушај косовских Албанаца да преко реке Ибар пређу из јужног у северни део града. Француске групе НАТО снага Косова (КФОР) блокирале су мостове који повезују два дела града, што је учврстило поделу. Са друге стране Албанци су спалили неколико српских домова у Јужној Косовској Митровици и Ромској махали (Binnendijk et al. 2006: 2; Burema 2012: 11; Gusic 2019: 150; Аритонових 2013: 338–341; Павловић 2013: 254; Луковић 2007: 83; Павловић 2017: 1235). Етнички састав становништва северног и јужног дела Косовске Митровице додатно се мења након новог таласа насиља 2000. године, када је велики део преостале албанске заједнице на северу покрајине пребегао на југ (Burema 2012: 11).

Усвајањем Резолуције 1244/99 Савета безбедности Уједињених нација, 1999. године упостављена је администрација УНМИК–а, али у општинама на северу покрајине, јединице локалних самоуправа су задржале постојећи институционални оквир и наставиле да функционишу према законима Републике Србије као правна лица у систему Републике Србије, и то: Општина Косовска Митровица, Општина Лепосавић, Општина Звечан и Општина Зубин Поток (Burema 2012: 11; Жарковић et al. 2017: 24; Симић 2016: 114–115). Општинске власти, изабране под УМНИК администрацијом, постојале су широм Косова и Метохије, све до једностраног проглашења независности Косова 2008. године (ICG 2011: 1). У суштини, пре потписивања тзв. *Првог споразума о принципима који регулишу*

нормализацију односа,²⁹⁹ Бриселског споразума из 2013. године, регион Северног Косова функционисао је потпуно независно од косовских институција (Жарковић et al. 2017: 24; Симић 2016: 113; Павловић 2014: 309).

На северу покрајине два критична догађаја су драстично утицала на погоршање односа између Срба и Албанаца. Прво су били дводневни нeredи на Косову који су започели 17. марта 2004. године,³⁰⁰ након што је полиција УНМИК–а пронашла тела двојице албанских дечака у реци Ибар из села Чабар на северу покрајине. Као последица тога и након интензивне медијске кампање у албанским медијима, у јужној Митровици избили су масовни протести Албанаца који су оптужили Србе за смрт, након чега су се нeredи проширили и на друге делове Косова и Метохије (Burema 2012: 11). Према подацима *Human Rights Watch*–а, али и бројних извештаја међународних организација, 19 људи је убијено, преко 1.000 је рањено, док је око 730 кућа које припадају мањинама, углавном косовским Србима, као и 36 православних цркава, манастира и других верских и културних локалитета оштећено или уништено. За мање од 48 сати, 4.100 припадника мањинских заједница било је расељено (више од 3.664 њих су се вратили током 2003. године), од којих су 82% били Срби, а преосталих 18% Роми и Ашкалије (Binnendijk et al. 2006: 5; Павловић 2014: 295).

Други већи немири на Косову и Метохији, а посебно на северу Косова уследили су након једностраног проглашења независности. Срби су се снажно успротивили сецесији покрајине, а бојкот су изразили пре свега одбијајући да извршавају наредбе косовске владе у Приштини и покушавајући да заузму инфраструктуру и пограничне положаје у регионима са већински српским становништвом. Напетости на северу покрајине кулминирале су се када су Срби у Северној Косовској Митровици, 14. марта 2008. године заузели суд под управом Уједињених Нација. У сукобу са НАТО снагама више од 150 људи је повређено, а један полицајац УН је преминуо.³⁰¹

Након једностраног проглашења независности, Срби са севера Косова и Метохије одбили су било какву сарадњу са владом и институцијама у Приштини. Такво стање задржало се све до маја 2008. године, када је Демократска странка Србије изгубила изборе, а власт преузела Демократска странка на челу са председником Борисом Тадић. Ова влада је заузела проевропску политику, и омогућила долазак мисије владавине права – ЕУЛЕКС на Косово и Метохију (ICG 2011: 3).

Велики број и Срба и Албанаца био је присиљен да напусти своје домове. Између 2004. и 2011. године било је пуно инцидената на северу покрајине. Српска заједница се одупре било каквом „упаду” институција које предводе Албанци или међународне организације које подржавају независност Косова (Burema 2012: 11).

За разлику од Срба са севера покрајине, који не прихватају косовску независност, јужно од реке Ибар, у српским енклавама, ситуација је другачија, јер су мањина која је окружена Албанцима. Њихови примарни интереси су заштита, слобода кретања, самоуправа и економске прилике на Косову и Метохији, док су институционалне везе са Србијом слабије него на северу покрајине. Срби јужно од реке Ибар учествовали су на косовским децембарским изборима одржаним 2010. године. Срби северно од реке Ибар не прихватају независност и интеграцију у косовски систем, тако да су само два Србина са севера покрајине изашла на гласање на поменутих изборима (ICG 2011: 7; Burema 2012: 12; Binnendijk et al. 2006: 6).

²⁹⁹ „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа” доступан преко: <http://kordkim.gov.rs/p03.php>, (Датим приступа: 14.07.2020.).

³⁰⁰ Детаљније о погрому из 2004. године, и уништењу Храма Светог Саве у Јужној Косовској Митровици, као и најзначајније чињенице из историје овог храма видети: Вукадиновић, Зоран. Ч. Храм Светог Саве у Косовској Митровици – поводом 110 година од почетка изградње. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 122 (2006): 203–219.

³⁰¹ Детаљније видети: Јасмина Шћекић. „Нови биланс нeredа – једна особа мртва”, Радио Слободна Европа, 18. март 2008., доступно преко: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1048165.html>, (Датум приступа: 15.07.2020. године).

Под притиском међународне заједнице, Београд и Приштина укључили су се у директне разговоре у марту 2011. године како би изнашли решење за практичне проблеме попут слободе кретања, телекомуникација, трговине, катастра и сл. У јулу 2011. године су постигли споразум о слободи кретања. Међутим, још једна криза на северу Косова и Метохије настала је као резултат неуспеха преговора о царинским печатима средином јула 2011. године. Република Србија није прихватила косовске државне симболе. На ову одлуку српских власти, Приштина је одговорила увођењем ембарга на српску робу и забраном проласка камиона из Србије на основу спречавања илегалног шверца на северу Косова и Метохије. Сукоб између Срба са севера покрајине и косовских власти започео је 25. јула 2011. године, када су специјалне снаге косовске полиције у општинама на северу покрајине под контролом Срба, покушале да контролишу административне прелазе и поставе косовске царинске службенике без консултација са Републиком Србијом или/и представницима међународних снага КФОР/ЕУЛЕКС (Burema 2012: 11).

У складу са наведеним, Срби су поставили блокаде пута како би онемогућили кретање особљу КФОР-а. У септембру су тензије ескалирале, након што су косовска полиција, јединице ЕУЛЕКС-а и НАТО-а покушале да поново успоставе контролу над Северним Косовом контролом административних прелаза. Срби су тада блокирали све главне правце који воде до два административна прелаза (Јариње и Брњак) и успоставили барикаде поред тзв. Главног и Источног моста који повезују подељени град Косовску Митровицу. Сукоб се окончао убиством једног службеника косовске полиције и паљењем административног прелаза Јариње. Најмање 16 људи је повређено³⁰² (Burema 2012: 11). У фебруару 2012. године, четири општине са Севера Косова одржале су референдум са питањем: Да ли треба да буду признате косовске институције. Резултат референдума је да је 99,74% гласача „одбацило” Републику Косово. Референдум међутим није признала ни влада Србије, ни влада Косова.

Непосредно пред одржавање косовских избора 2013. године³⁰³ званичници Владе Србије охрабрили су све косовске Србе да учествују на косовским општинским изборима. Србија је отворено подржала учешће косовских Срба у изборном процесу, мада је њихово „зелено светло” било прилично близу рока, што је могло негативно утицати на излазност. Чак и у тој фази, током локалних избора, широм Северног Косова постојао је снажан бојкот и отпор Срба, који су позивали локално становништво да не излази и гласа. Локални избори су одржани у новембру 2013. године, а изабрани градоначелници Зубиног Потока, Звечана и Лепосавића су преузели дужности у јануару наредне године, сви сем градоначелника Северне Косовске Митровице, Крстимира Пантића, који је одбио да верификује свој мандат, тако да је избор за градоначелника Северне Косовске Митровице поново одржан у фебруару 2014. године. Изабран је Горан Ракић, такође из Српске Листе (блиско везане за Српску Напредну Странку). Наводи се да се општински избори сматрају главним кораком ка

³⁰² Детаљније о свакодневним изазовима младих косовских Албанаца и Срба као резултата неусаглашености између пројектованих и стварних услова у којима живе видети: Mulaj, Deniza. *Navigating the Bridge: An Ethnographic Study of Kosovar and Serbian Youth Living in the Divided City of Mitrovica, Kosova.* A thesis submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts, Raleigh, North Carolina, 2017. У раду се испитују животни услови предвиђени међународним иницијативама за изградњу мира и помирење, у Митровици, као послератном друштву. Дато истраживање наводи да мали проценат косовско-албанске и српске омладине превазилази друштвене баријере коришћењем пројеката НВО за стварање непристрасних простора за дружење.

³⁰³ Детаљније о косовским општинским изборима 2013. године, усвајању општинских статута, погоршању односа са ЕУЛЕКС-ом, као и парламентарним изборима у Србији, и начинима на који су ти избори утицали на Север Косова видети: Progress on Mitrovica, *Input for the Progress Report*, Kosovo Foundation for Open Society–KFOS, June 2014, Prishtinë, Kosovë. Ejodus, Filip, Leo Malazogu, and Milan Nic. Municipal elections in northern Kosovo: towards a new balance? *Central European Policy Institute*, October 10, 2013.

решавању изазова Севера Косова у смислу финализације косовског процеса децентрализације.³⁰⁴

Од јануара 2013. године састанци косовског и српског министра спољних послова фокусирају се на север покрајине. Постигнут је тзв. „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа”. Потписивањем наведеног споразума Република Србија је званично одустала од подршке тзв. „паралелним структурама”³⁰⁵ на северу Косова и Метохије и званично увела тзв. „привремена општинска тела” уместо српских општина. Потписивање Споразума наишло је на велики отпор код обичних људи који живе на северу покрајине, услед забринутости за функционисање образовног и здравственог система, као и плата и пензија у оквиру српског система.

Након потписивања Бриселског споразума и одржавања првих општинских избора на северу Косова по косовским законима, у новембру исте године започео је процес формирања општина у складу са косовским законима. Усвојени су нови статuti општина чиме су формиране општине у правном систему Косова, али нису преузете локалне администрације из српског система, нити су формирана општинска одељења по косовском систему. Наведено је довело до тога да имамо у свакој општини на северу покрајине по две општине, односно две општинске администрације, једне која ради по законима Републике Србије и којом руководи председник привременог органа именован од стране Владе Републике Србије, и друге која ради по законима Косова и којима руководе изабрани градоначелници на косовским локалним изборима. Општине основане по косовском систему троше буџет Владе Косова, док привремени органи и Канцеларија за Косово и Метохију представљају механизме за инвестиције које долазе из Србије. Општине деле чак и исте општинске зграде (са изузетком општине Северна Митровица). Закони о локалној самоуправи Републике Србије и привремених институција Косова се разликују, пре свега у погледу обима надлежности. На преговорима у Бриселу, није посвећена значајна пажња налажењу институционално-правног решења за даље функционисање српских институција на северу Косова. Сматра се да ће се коначно решење наћи у оквиру Заједнице/Асоцијације српских општина. У неким областима постоји чак и неформална сарадња привремених органа и косовских општина као на пример издавање грађевинских дозвола (Жарковић et al. 2017: 24–29; Симић 2016: 114–118; Аритонових 2013: 347).

Већина јавних службеника у општинама на северу и даље је на платним списковима Владе Србије. У области здравства и образовања сви јавни службеници налазе се на платној листи Србије, јер су ова два сектора и даље искључена из косовског система.³⁰⁶ Србија улаже нешто више од 200 милиона евра годишње на плате и пензије око 19.500 људи на Северном Косову (ICG 2011: 4). Међутим Северном Косову су потребни производни капацитети, развој приватног сектора, а не само инфраструктура (ICG 2011: 6).

Успостављање Заједнице/Асоцијације српских општина на Косову предвиђеног Бриселским споразумом требало би да доведе до распуштања привремених општинских тела, односно Заједница би требало да преузме ингеренције институција Републике Србије које

³⁰⁴ Детаљније о „интеграцији српских институција у косовски систем”, на Северу Косова, након Бриселског споразума, као и изазовима видети: Burema Lars. Reconciliation in Kosovo: A Few Steps Taken, a Long Road Ahead. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol 11, No 4, (2012): 7–27.

Детаљније о предлозима за интеграцију града Митровица од стране албанских аутора, као и начинима на који предлажу одрживи повратак Рома избеглих после сукоба на Косову у тзв. Ромску махалу, као почетног корака ка интеграцији видети: Mulliqi Xhemshir, Integrating city of Mitrovica, *42nd ISoCaRP Congress* (2006): 1–11.

³⁰⁵ Термин којим косовски Албанци и међународна заједница називају институције Републике Србије на Северном Косову.

³⁰⁶ За детаљнији опис и анализу функционисања државних органа Републике Србије, јавних предузећа и установа чији је оснивач Влада Републике Србије и јединица локалне самоуправе са севера Косова, са већинским српским становништвом: Северна Митровица, Лепосавић, Звечан и Зубин Поток видети: Жарковић et al. 2017. Ауторка напомиње да је у наведеном раду посебна пажња посвећена сектору образовања, здравствене заштите и социјалне заштите, али да нису узете у разматрање јавне институције и предузећа која су након потписивања Бриселског споразума 2013. године интегрисане у правни систем Косова, као што су полиција, царина, цивилна заштита и Телеком Србија (Жарковић et al. 2017: 1).

функционишу на Косову и Метохији. Иако је формирање Заједнице једна од најбитнијих тачака споразума још увек није започето њено оснивање (Жарковић et al. 2017: 25–29).

Северно Косово, којим доминира подељени град Косовска Митровица, остаје „заточено” дубоким међуетничким тензијама између Срба и Албанаца³⁰⁷ и оптерећено економским проблемима. Можемо закључити да се готови сви најзначанији догађаји везују за север покрајине, за град Северну Косовску Митровицу, чије су границе са Јужном Митровицом омеђене реком Ибар (Jackson 2011: 8), која представља и симболичку границу тзв. Републике Косово, али и симбол отпора српског народа (Jackson 2011: 9). „Суверенитет државе Косово се јужно од Ибра не доводи у питање. Албанске заставе које се вијоре на све стране посматрачу не дозвољавају да заборави на чијој се територији налази. Заставе државе Србије, се вијоре северним делом покрајине, стидљиво подсећајући да је она и даље у игри за очување колевке свог националног бића? И тако до тренутка одлуке” (Аритонових 2013: 346).

8.5 Концепт подељеног послератног града

„Под појмом подељен град мисли се на урбане целине које су након одређених или услед тренутних сукоба подељене званично, формално–правно и административно (границама, зидовима, пунктовима итд.) или незванично у перцепцији њихових становника (просторно и симболички).”

Богдан Дражета³⁰⁸

У овој секцији ћемо ближе дефинисати пре свега појам поделе, како бисмо касније што потпуније објаснили поделе које постоје у граду Косовска Митровица. Неопходно је напоменути да је главни циљ да се сагледа постојећи језички пејзаж подељеног послератног града Косовска Митровица, а не да се пружи смернице за превазилажење постојећих подела у том граду. У оквиру претходних поглавља смо размотрили историјску и савремену позадину тих подела, указујући посебно на распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и сукоб на Косову и Метохији крајем деведесетих. Поделе које постоје у граду Косовска Митровица и покрајини Косово и Метохија последица су већег југословенског сукоба, неуспеха тзв. „братства и јединства” прожетог социјалистичком идеологијом, националистичког партикуларизма, религиозних осећања, акутних етничких тензија. Наведено се показало посебно значајним за Косовску Митровицу, јер је довело до дестабилизације етничке равнотеже. Територија Косова и Метохије данас је мање мултиетничка него икада пре у својој историји. У складу са наведеним, у овој секцији дефинисаћемо кључне појмове: границе, послератног града и подељеног града, како бисмо у наредној секцији што потпуније објаснили развој Косовске Митровице као подељеног града након увођења међународног протектората на територији Косова и Метохије.

Граница представља *међупростор* између две целине које бивају раздвојене, али се сам појам границе не може схватити, нити објаснити њеним редуковањем на простор, јер друштвене појаве доводе до појаве граница. Границе се могу пронаћи свуда, у сваком друштву, у свим културама, и представљају симбол поделе (Дражета 2019: 28). Иако су појам

³⁰⁷ У стручној литератури се истиче да специфичност међуетничке комуникације, услед сегрегације на основу етничке припадности, утицала је на етнички идентитет Срба са севера Косова и Метохије у поређењу са Србима из изолованих руралних средина – енклава, али и Србима из централне Србије. Страх за сопствену и безбедност породица условио је „негацију икакве могућности суживота, толеранције и поверења у припаднике албанске етничке групе” (Аритонових 2013: 338–341).

³⁰⁸ Преузето: Дражета, Богдан. *Проблеми идентификације у (не)формално подељеним градовима у Босни и Херцеговини: компаративна анализа идентификацијских процеса у Мостару и Сарајеву*. Diss. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2019: 45.

и функције границе измењени под утицајем савремених феномена, концепта државе и територије, значај границе је остао непромењен (Зорко 2012: 41).

Границе се често разумеју као физичке линије које одвајају политичке, социјалне и економске просторе, као праксе путем којих се друштвене разлике стварају. Некада их не видимо, али оне утичу на наш свакодневни живот, укључујући и наш осећај припадности и идентитета. Према неким ауторима границе су скупови пракси и дискурса који се шире на целокупно друштво и нису ограничене на граничне области. Границе обично представљају просторе које карактерише вишејезичност и језички контакт, и кроз овај контакт, проблеми попут језичке употребе, идеологије, друштвеног и националног идентитета често изађу на „површину”. Наведена питања су често „проблематична” у подручјима која су погођена сукобом (Themistocleous 2019: 95).

Када говоримо о повезивању граница са физичким простором у коме оне постоје, чест је пример у пракси да постоје грађевине попут мостова, које могу да упућују људе једне на друге, али могу и да представљају границе, постајући симбол поделе. Таква је и Косовска Митровица, где тзв. „Главни мост” (Mitrovica's Main Bridge) на реци Ибар, не представља само границу физичке, већ и симболичке поделе. Мост који не уједињује, већ дели (Дражета 2019: 31). Када говоримо о елементима поделе у Косовској Митровици, може се направити разлика између „опипљивих” и оних који то нису. Упркос видљивости опипљивих елемената, не можемо потценити важност ових других (Pinos 2016: 131–132).

Шта делимо, шта је подела у односу на границу? Пошто границу можемо схватити и као праксу путем које се стварају друштвене разлике, онда је неопходно да и поделу схватимо и анализирамо првенствено као друштвену праксу. Поделе су заиста, урбане, политичке, културне, лингвистичке, верске, институционалне, историјске и геополитичке. У новијој историји град Косовска Митровица је постао синоним тога да се смисао и значење граница репродукује у локалном свакодневном животу. Другим речима, сегрегација је дубоко усађена у Косовској Митровици у мери у којој доминира свим сферама и друштвеним праксама у граду (Pinos 2016: 128).

Ко доминира? Сваки систем жели да овлада над јавним простором, зависно од „етничке преваге на одређеној територији” (Дражета 2019: 47). Пошто је град Косовска Митровица, односно подела на јужни и северни, настала као последица сукоба, потребно је дефинисати и појам послератног града.³⁰⁹ У стручној литератури се послератни град дефинише као град у којем је рат завршен, али где друштвено–политичко уређење друштва остаје спорно (Gusic 2019: 40–41). Дакле, послератни град спада у категорију „града”, али је издвојен од других теоријских категорија и емпиријских манифестација градова, својим искуством рата и текућом транзицијом ка миру, који оспоравају његово друштвено–политичко уређење (Gusic 2019: 41).

Иако је дефиниција послератног града сасвим јасна, ипак се поставља питање у вези са ограничењима послератног града и обележјима у односу на градове који се не сматрају послератним. Оспоравање његовог друштвено–политичког уређења дефинитивно представља језгро послератног града – пре него крај сукоба, потписивање мировног споразума или обнављање политичких институција. Послератни град почиње онда када престане оружани сукоб и траје све док се његово друштвено–политичко уређење оспорава сукобима, а завршава се када се успостави неспорни поредак ствари (Gusic 2019: 41–42). У том смислу можемо закључити да је град Косовска Митровица још увек послератни град.

Пошто смо на самом почетку дали дефиницију подељеног града, потребно је да повежемо појам границе са појмом подељеног града.³¹⁰ У стручној литератури се истиче да је

³⁰⁹ Детаљније о дефинисању појма град, функционисању града, граду као предмету истраживања видети: Gusic, Ivan. *Contesting Peace in the Postwar City: Belfast, Mitrovica and Mostar*. Springer Nature, 2019: 33–40.

³¹⁰ О поделама које постоје у европским градовима видети: Van Kempen, Ronald, and Alan Murie. The new divided city: Changing patterns in European cities. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 100.4 (2009): 377–398.

„свим подељеним градовима заједничко значајно присуство граница – стварних и замишљених”, и контрола кључних ресурса уз пратећу административну и територијалну поделу (Дражета 2019: 35). Методологија проучавања подељених градова није јединствена и у зависности од карактеристика сваког појединачног случаја поставља се истраживање, уз напомену да је пажња теоретичара све више усмерена ка проучавању друштвено–просторне компоненте издвајања једног дела становника. „Простор није само физичка и материјална творевина, већ културна и друштвена. Људи и заједнице који га деле могу имати потпуно другачије размишљање о томе шта он представља и значи” (Дражета 2019: 45). Међутим оно што је заједничко свим подељеним градовима је да њени становници „морају да излазе на крај са умереним или отвореним сукобима у свом свакодневном животу” (Дражета 2019: 35–36).

У складу са наведеним, битно је истаћи да је у етнички подељеним градовима симболичка борба најизраженија у јавном простору, јер су тамо поделе присутне „како у физичком (зидови, реке), тако и симболичком (ставови, размишљања и понашања људи) смислу, где групе међусобно доживљавају себе као угрожене и подређене и у односу на *Друге*. Ипак, тај простор се због етничких, религијских и других подела заправо раздваја и физички, па тако престаје да буде целовит” (Дражета 2019: 46). Истиче се да постоје примери где су већи градови „дубоко подељени не само физички, административно, него и симболички, просторно. Коришћење јавних простора од стране различитих актера у различитим градовима мора се пратити на плану промене идеолошког, друштвеног и културног миљеа” (Дражета 2019: 46).

Одвојени политички и друштвени развој, уз постојање извесних економских, управљачких и психолошких подела два дела града Косовске Митровице условио је и јачање групног идентитета како код Срба, тако и код Албанаца (Дражета 2019: 36–38). Ако узмемо да подела чак и није административно и правно установљена,³¹¹ ставови и понашање становника два дела Косовске Митровице указују да не постоји један, већ два независна града (Дражета 2019: 45). Косовска Митровица се у стручној литератури схвата као градски простор ограничен етничким маркерима и друштвеним притиском. Подељена Косовска Митровица постала је град у граду, односно имамо случај постојања два града у једном. Пошто већ дуго времена Срби и Албанци живе одвојено, дошло је до тзв. „просторне параноје, где се и Срби и Албанци осећају безбедно само у простору града који су добили поделом” (Björkdahl and Gusic 2013: 16).

Треба напоменути да пејзаж града игра важну улогу у одређивању граница. То је био случај и у Косовској Митровици, где је од јуна 1999. река Ибар постала физичка линија разграничења, подсетник да онај *Други* живи са друге стране обале, а да је мост једино што их дели (Pinos 2016: 138). Процес идентификације подразумевао је и конструисање простора као свог кроз употребу симбола као што су називи улица и тргова, споменици, национална обележја, верски објекти и сл. (Павловић 2017: 1233–1235).

³¹¹ Ауторка се ограђује од било каквих политичких конотација, и одређења се односе на косовски систем.

8.6 Подела Косовске Митровице под међународном управом

„Овде постоји имагинарни мир. Проблем је што се рат никада није завршио. [...] Ово овде није ни рат ни мир. [...] Не знате да ли ће нешто сутра довести до тога да људи узму оружје [и] имате људе на обе стране који не могу да дочекају да узму оружје. [Митровица] се завршава код моста. Град је подељен толико дуго, да је подела постала нормална [...]”

Ivan Gusic³¹²

Општина Косовска Митровица није имала истакнуту улогу пре³¹³ или током сукоба, али након завршетка сукоба и повлачења српске војске и полиције постаје „подељени град”, „главно жариште косовске кризе”, „последња линија одбране српске територије, уставно–правног поретка Републике Србије и епицентар отпора укључивању у албанско самопроглашено независно Косово”. Град је контролним пунктовима физички, а страхом од албанске доминације и психолошко–политички подељен на два дела.³¹⁴ Река Ибар од тада представља физичку, али и симболичну граничну линију, која не дели само општину Косовска Митровица на северни и јужни део, већ постаје и симбол поделе покрајине. Мостови преко реке Ибар, посебно централни мост који води од главне улице „Краља Петра I” у северном делу Косовске Митровице, познат под именом „Главни мост”,³¹⁵ уместо симбола повезивања постаје симбол поделе. Поделом Косовске Митровице установљена је и подела између институционално–правних система међународног протектората и тзв. косовских, албанских власти у Приштини с једне стране, и Републике Србије, с друге стране. За Албанце, део града северно од реке Ибар је главна препрека успостављања власти косовских институција на подручју Косова и Метохије северно од Ибра (Gusic 2019: 150; Аритонових 2013: 338–341; Павловић 2013: 254; Луковић 2007: 83; Павловић 2017: 1235–1236; Binnendijk et al. 2006: 2).

„Ова граница је и буквално просторна, али се односи и на поља надлежности, упражњавања власти, доминантног језика, религије и др.” Таква граница је порозна, првенствено због тога што и српска и албанска заједница поседују ресурсе важне за ону другу (попут воде и струје), због чега често настоје да ограниче или оспоре моћ друге заједнице над својом етничком групом (Аритонових 2013: 343–344).

³¹² There is an imaginary peace here. The problem is that the war never ended. [...] This here is neither war nor peace. [...] You do not know if something tomorrow will lead to people taking up arms [and] you have people on both sides who cannot wait to take up arms. [Mitrovica] ends at the bridge. The city has been divided for such a long time that it has been normalized. [...] (превод МНП). Преузето: Gusic, Ivan. *Contesting Peace in the Postwar City: Belfast, Mitrovica and Mostar*. Springer Nature, 2019., стр. 145, 152 и 174.

³¹³ У стручној литератури се истиче да је Косовска Митровица пре сукоба 1999. године била други највећи град на територији Косова и Метохије, као и индустријски град захваљујући рударском комплексу Трепча, о чему смо детаљније говорили у секцији 8.3. На основу претходних разматрања видели смо да град никада није био „југословенски” као неки други градови у СФРЈ, али да је у прошлости њена популација била етнонационално мешовита, и њени грађани су коегзистирали. Садашња подела на српски север и албански југ није постојала. Током југословенског периода, Косовска Митровица је била синоним за Трепчу. Рудници су пружали заједнички идентитет и за Србе и за Албанце. Међутим, лоше управљање, презапосленост и недовољно одржавање значило је да Трепча није била у могућности да оствари профит од 1980–их. УНМИК је затворио Трепчу 2000. године због токсичног загађења (Gusic 2019: 148; Binnendijk et al. 2006: 6).

³¹⁴ Павловић, Александар. *Безбедносни ризик као фактор просторних стратегија становника северног дела Косовске Митровице* Баштина Приштина – Лепосавић, свеска 31, (2011): 297–323.

³¹⁵ Постоје подаци да је на датом мосту у периоду од 10. јуна 1999. до 17. септембра 2011. године било је укупно 113 сукоба између две стране, у којима је ватрено оружје употребљено чак 26 пута (Павловић 2014: 295).

Контакт Срба и Албанаца преко реке Ибар више подсећа на контакт преко државних граница него унутар градова, тако да се за многе у Косовској Митровици сваки део града завршава на обалама Ибра. Северна Косовска Митровица представља специфичну енклаву српског становништва на Косову и Метохији, одвојену урбану целину, али и незваничну границу између општина на северу покрајине, где је становништво претежно српско, и југа где претежно живе Албанци. За разлику од српских енклава на југу, где су Срби „раштркани” и мање организовани,³¹⁶ на северу покрајине, а посебно у његовој неслужбеној престоници Косовској Митровици, већинско српско становништво успешно се опирало поновном успостављању бивше општине Косовска Митровица организовањем протеста против владавине Приштине и институција тзв. Републике Косово (Gusic 2019: 152; Pinos 2016: 129; Луковић 2007: 85; Hardten 2014: 18). Поједини аутори наводе да се може закључити да је Северна Косовска Митровица институционално профитирала,³¹⁷ од енклавизације и етнизације који су доминирали Косовом и Метохијом од 1999. године (Pinos 2016: 129).

Требало би напоменути да подела града подразумева и живот у два паралелна света – српском и албанском. Паралелизам није зачет, већ само настављен после завршетка сукоба, само што су се овога пута два паралелна света нашла у простору у којем су последице друштвених сукоба и даље видљиве, где је заједнички именилац и Срба и Албанаца неповерење према оном другом (Павловић 2014: 295–296; Аритонових 2013: 345; Павловић 2013: 255). Наведена подела је „очврснула” и постала присутна у свим областима под међународним протекторатом.

Међународна заједница је изградила нове институције Албанцима у јужном делу Косовске Митровице (здравствена заштита, образовање, општинске структуре, полицијске снаге). Те институције данас представљају темеље албанског пост-независног Косова. Међутим тај процес „изградње државе” није се одвијао у северном делу Косовске Митровице. Не због недостатка покушаја Албанаца да „уграде” Косовску Митровицу северно од Ибра у своју политичку структуру, већ су било какви покушаји замене предратних институција које финансира Република Србија наишле су на жесток отпор Срба са севера покрајине, посебно Северне Косовске Митровице. Географска подела Косовске Митровице значила је да је нови, косовски, политички систем стигао до реке Ибар и ту стао. Дакле, спољни актери никада нису успели да креирају уједињене градске институције у Косовској Митровици услед локалног отпора. Све, од образовања, здравствене заштите и социјалних услуга до чишћења улица, снабдевања електричном енергијом и дистрибуције воде, нуди се паралелно у оквиру два система (Gusic 2019: 150; Björkdahl–Gusic 2013: 11–12).

Оно што међународне институције нису очекивале јесте да српске институције на северу остану „нетакнуте”. Тако су се и појавила два паралелна система – један у којем учествује само српска страна, и један на југу који је функционисао без иједног српског представника. Косовска Митровица је имала два градска већа. После повећаних тензија и нереда, политичке поделе постале су толико нерешиве да је Свеобухватни предлог за решења статуса Косова, тзв. Ахтисаријев план заправо поделио град на Северну Косовску Митровицу и Јужну Косовску Митровицу (Björkdahl–Gusic 2013: 11).

Пошто Срби нису прихватили тзв. Ахтисаријев план, структуре УНМИК администрације извршавале су функцију општине на северу. Успостављање мултиетничких институција није било успешно, због чега је цивилна управа остала у надлежности међународне мисије. Влада Косова је 2011. године иницирала стварање припремне

³¹⁶ Детаљније о ставовима Срба са севера покрајине према Србима са југа видети: Павловић, Александар. Досељеници са подручја јужно од Ибра према ставовима становника северне Косовске Митровице, Баштина, Приштина – Лепосавић, св. 33, (2012): 271–287.

³¹⁷ Мисли се на пресељење Универзитета у Приштини у Северну Косовску Митровицу, као и представништва Телекома Србија, Канцеларије Србије за Косово и Метохију и сл. Влада Србије одлучила је да концентрише већину централних и покрајинских државних институција у Северној Косовској Митровици (Pinos 2016: 129; Hardten 2014: 26).

администрације за будућу општину Северна Митровица. Инсистирање на интеграцији у косовске институције Срби доживљавају као одузимање националног идентитета, а опстанак за што мањи утицај косовских институција (Hardten 2014: 18; Аритонових 2013: 344; Gusic 2019: 153).

Српско становништво жели да остане у институционално–правним оквирима Републике Србије (Павловић 2014: 295).³¹⁸ Кроз своје институције Београд покушава да се одупре интеграцији севера покрајине. Апсолутна већина локалних Срба жели да остане унутар српског система путем којег добијају плате, лече се у српским болницама,³¹⁹ похађају српске школе³²⁰ (Gusic 2019: 157). Постоји континуирани отпор према косовским институцијама, који не можемо само сматрати идеолошком и/или политичком преференцијом, већ и питањем избора сигурнијег запослења, веће плате и боље услуге.³²¹ Укратко, српски систем је знатно бољи и функционалнији (Gusic 2019: 158–160).

Када је реч о косовским институцијама Косовска Митровица је *de facto* (лат. „у пракси”) и *de iure* (лат. „заснован на закону”) подељена. Подела *de facto* установљена је након завршетка сукоба 1999. године, а након одржавања првих локалних избора на северу Косова и Метохије 2013. године по косовским законима, у новембру исте године започео је и процес формирања локалних самоуправа у складу са косовским законима. Данас општина Северна Митровица, представља *de iure* резултат потписивања Бриселског споразума априла 2013. године, којим је предвиђена „нормализација односа између Београда и Приштине”, што је већина Срба у граду доживела као чин којим је влада Републике Србије практично признала једнострано проглашену независност Косова. Излазност Срба у Северној Косовској Митровици на изборе била је релативно мала. Према коначним резултатима, на изборима је гласало укупно 6.062 бирача, или 25,26% од укупног броја уписаних у бирачки списак (Жарковић et al. 2017: 24; Симић 2016: 113–122; Павловић 2014: 309).

Према косовском законодавству, „правно постојање Општине Северна Митровица, као новоформиране општине, подразумева одговарајуће надлежности којима јој се гарантује посебност, а у неким сегментима и аутономност” (Симић 2016: 117–118). Исто тако потребно је нагласити и да је „правни положај Општине Северна Митровица, као једине урбане средине коју насељавају Срби на Косову и Метохији и која је образовни, политички, административни, здравствени и културни центар Срба на простору Косова и Метохије директно повезан са политичким превирањима” (Симић 2016: 122–123). Питање њене административне границе са општином Јужна Митровица је политизовано, где је катарска зона Суви До,³²² одузета од Општине Северна Митровица и додељена општини Јужна

³¹⁸ У секцији 8.5 смо већ напоменули да међународна заједница и власти у Приштини називају „паралелним институцијама” институције Републике Србије. „Паралелне институције” се могу поделити на три врсте. Прве обухватају виталне институције које пружају услуге попут здравствене заштите, образовања и социјалне заштите. Ове институције су потпуно неповезане са косовским еквивалентима и превазилазе их по квалитету услуга. У њима је запослено много људи у Косовској Митровици северно од Ибра, а услуге које пружају не разликују се од услуга у централној Србији. Ипак то није довољно. Привреда у Северној Косовској Митровици није развијена, а не може свако бити запослен у школи, болници или различитим општинским одељењима. Други тип паралелних институција су тзв. „празне” институције, у смислу да се њихово постојање оправдава тиме да чувају суверенитет Републике Србије. У њима се запошљавају људи на бесмисленим пословима и/или на радним местима где нису потребни радници, са циљем да косовски Срби не напуштају Косово и Метохију. Трећа врста институција су тзв. неформалне безбедносне структуре. Упркос службеном повлачењу полицијских и војних снага 1999. године, Београд је доследно одржавао неформално присуство безбедносних снага у Северној Косовској Митровици путем полицајаца у цивилу, бивших полицајаца који сада раде за косовску полицију и сл. (Gusic 2019: 155–156).

³¹⁹ Детаљније о здравственом систему у Северној Косовској Митровици видети: Жарковић et al. 2017: 10–14.

³²⁰ Детаљније о образовном систему у Северној Косовској Митровици видети: Жарковић et al. 2017: 3–7.

³²¹ Детаљније о установама социјалне заштите у Северној Косовској Митровици, као и пензионем систему на Косову и Метохији видети: Жарковић et al. 2017: 14–16.

³²² Становници албанске националности ове катарске зоне гласали су на локалним изборима за избор одборника и градоначелника у општини Северна Митровица. Детаљније видети: До 10. октобра Северна и Јужна Митровица решавају где су им границе, KoSSev, 28. августа 2015. године у 11:09, доступно преко:

Митровица (Симић 2016: 121–122). Административне границе две општине нису још увек званично успостављене.³²³

У секцији 8.3 и 8.4 говорили смо о територији и броју становника који је живео у општини и граду Косовска Митровица пре увођења међународног протектората. Да видимо какве су се промене у структури становништва догодиле по увођењу међународног протектората, које територије покривају општине формиране по косовским законима, колики је број становника у њима. Већ смо нагласили да је пре рата 1999. године постојала јединствене општина Косовска Митровица, на чијој је територији живело 116.500 особа, од којих 81% Албанаца, 10% Срба, док су остатак чинили Роми и припадници других заједница (Павловић 2017: 1235; Симић 2016: 121–122).

Општина Косовска Митровица, према српском систему простире се на 350 км² и, сем града, обухвата и 49 села.³²⁴ Међутим реалност је мало другачија, границе општине Северна Косовска Митровица, где живе Срби покривају знатно мању територију, уколико говоримо о косовском систему, стога ћемо и објаснити коју територију покрива Јужна Косовска Митровица, а коју Северна Косовска Митровица након потписивања тзв. Бриселског споразума и одржавања локалних избора у косовском систему. Данашња Северна Косовска Митровица заузима површину од свега 11 км² и укључује северни део Косовске Митровице и околне катастарске зоне³²⁵ (ОЕБС 2018).

Подела Косовске Митровице није прошла без крупних демографских промена. Након увођења међународног протектората³²⁶ постоје две непознанице. Прва непознаница је тачан број становника (пре свега косовских Албанаца) који су напустили северни део Косовске Митровице и настанили се у јужном делу града или негде другде у унутрашњости покрајине. Друга непознаница је тачан број људи који су те године стигли у северни део града из разних области покрајине и тако постали његово становништво. Они су расути у целом граду: већина је у приватном смештају (неки су преузели станове и куће Албанаца и других који су прешли на југ или се кретали даље), или у колективним центрима. Сада можемо говорити само о проценама, јер попис 2011. није спроведен у четири општине на северу покрајине (Луковић 2007: 84; Павловић 2013: 254; Симић 2016: 114–115).

Према најновијим проценама, Северна Митровица има око 29.460 становника. Од укупног броја Срба има отприлике 22.530 (од којих 5.000 до 7.000 су интерно расељена лица), Албанаца, отприлике 4.900 који живе у граду и околним селима Суви До, Гушевац и

<https://kossev.info/do-10-oktobra-severna-i-juzna-mitrovica-resavaju-gde-su-im-granice/>, (Датум приступа: 15.08.2020. године).

³²³ Разграничење административних граница између Јужне и Северне Митровице требало је да буде закључено кроз Меморандум о разумевању нацрта општинских развојних планова за Северну и Јужну Митровицу. Документ је требало да потпишу градоначелници две Митровице, Министар животне средине и просторног планирања и Министар за локалну самоуправу. Градоначелник Северне Митровице инсистирао је да су око 52 куће и један стамбени блок у етнички мешовитом подручју Суви До би требало да припадају Северној Митровици, јер тим подручјем никада није управљала Јужна Митровица. Приштина са друге стране сматра да није могуће одступање од Ахтисаријевог плана. Питање граница две општине је подигнуто на ниво Дијалога Београда и Приштине 2016. године. Од тада нема даљег напретка.

³²⁴ Подаци доступни са сајта општине Косовска Митровица (српски систем), доступно преко: <http://www.kosmitrovica.rs/opstina/>, (Датум приступа: 14.08.2020. године).

³²⁵ Подаци доступни са сајта општине Северна Косовска Митровица (косовски систем), доступно преко: <http://www.esevernamitrovica.com/pages/o-severnoj-mitrovici>, (Датум приступа: 24.09.2020. године).

Доступан је и сајт општине Северна Митровица (косовски систем) преко: <https://kk.rks-gov.net/mitrovicEVERIUT/sr/grad/povrsina/> (Датум приступа: 24.09.2020. године).

Ауторка препоручује за даља разјашњења: Прорадио сајт општине: „Република Косово, Северна Митровица“, KoSSev, 7. новембра 2018. године у 08:00, доступно преко: <https://kossev.info/proradio-sajt-opstine-republika-kosovo-severna-mitrovica/>, (Датум приступа: 24.09.2020. године).

³²⁶ На подручје северне Косовске Митровице, осим из дела града јужно од Ибра, прелазе и Срби из Приштине, Истока, Вучитрна, и других места и градова који се налазе јужно од градске општине. То се досељавање одвија одмах након рата, али и након мартовских немира 2004. године. По подацима којима располаже OSCE, од око 22.530 Срба који данас живе у северној Косовској Митровици и у селу Суви До, између пет и седам хиљада је оних који су се доселили са наведених локација (Павловић 2013: 255).

Винарце, око 1.000 Бошњака, 580 Горанаца, 210 Турака, 200 Рома и 40 Ашкалија. На северу града углавном живе Срби (76,5%). „Овај део града од рата 1999. године представља етнички вероватно најхетерогенији део Косова и Метохије, с тим да Срби и Албанци у њему живе на начин да им се животни простори углавном не преклапају, већ наслањају један на други. Квартови Три солитера и Бошњачка махала, који се налазе непосредно уз Ибар, представљају типичан пример тог мозаика, будући да их насељавају припадници обе групе, али тако да Албанци гравитирају махом ка јужном, албанском делу града, док у северни, српски део града обично не залазе”. ОЕБС процењује да између четвртине и трећине укупног становништва у Северној Косовској Митровици чине Срби који су дошли или из јужног дела града или из других делова покрајине после завршетка сукоба, али и након Мартовског погрома 2004. године, када је у два дана протерано је око 3.870 Срба из централног дела Косова и Метохије³²⁷ (ОЕБС 2018: 38–41; Pinos 2016: 129; Луковић 2007: 84; Павловић 2014: 294; Павловић 2017: 1236; Аритонових 2013: 343; Binnendijk et al. 2006: 2).

Данас је становништво Северне Косовске Митровице етнички и језички скоро потпуно хомогено, али становништво се међусобно разликује по пореклу и дужини времена колико у граду живе. Сами Митровчани праве разлику између три категорије становништва: „Митровчани” (старији становници) који сматрају сами себе домороцима (породице које живе тамо још пре Другог светског рата); „придошлице” из послератног периода, становници који су се населили у граду после 1945. године (неколико генерација) и избеглице, пореклом из различитих делова Косова и Метохије, који су се доселили у град по увођењу међународног протектората (Луковић 2007: 85; Pinos 2016: 129).³²⁸

Данашња Општина Јужна Митровица укључује град Јужну Митровицу и 40 села (ОЕБС 2018).³²⁹ Према наводима Косовске агенције за статистику из 2017. године у општини Јужна Митровица има укупно 71.909 становника, од којих је Албанаца 69.497. Дакле, у Јужној Митровици живи 96,5 % Албанаца, а 0,02 % Срба – 14 према попису (ОЕБС 2018: 41–44; Pinos 2016: 129). Немири су довели до отпора како Срба са севера, тако и Албанаца са југа према евентуалном повратку припадника осталих етничких заједница на своју територију (Аритонових 2013: 343). Данас Северна и Јужна Косовска Митровица *делују* као потпуно различити ентитети (Pinos 2016: 129).

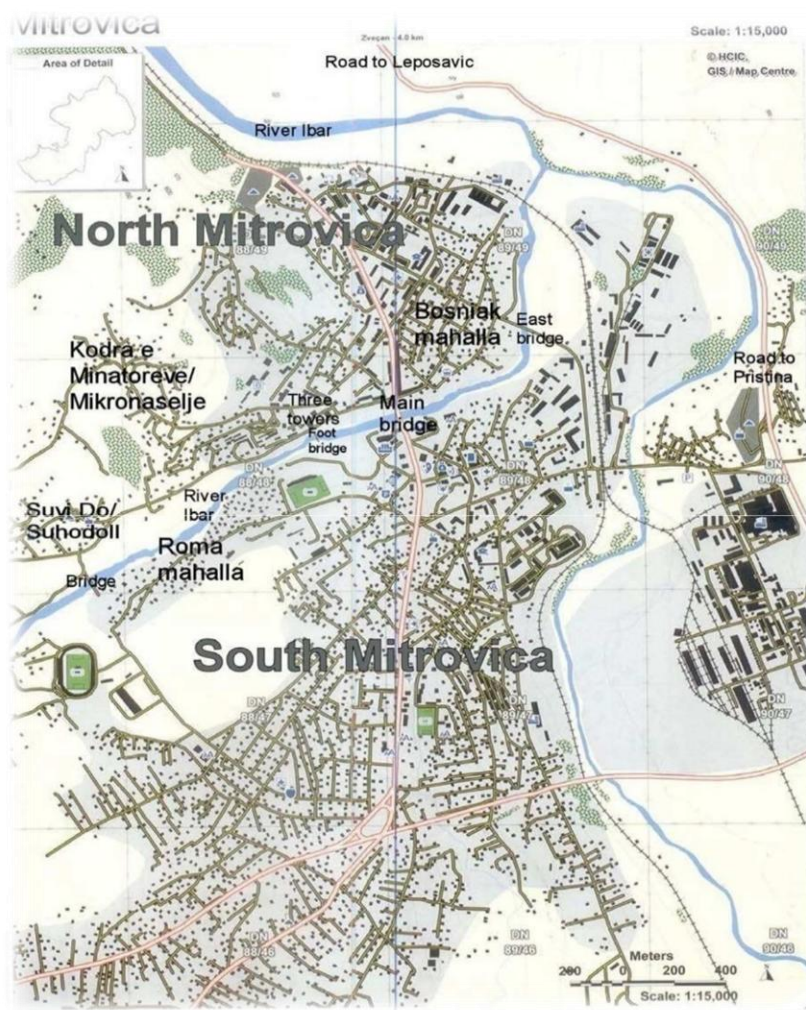
Поређење друштвено–економског развоја између Северне и Јужне Митровице је веома тешко услед неажурираних података за Северну Митровицу. Упоређивањем расположивих података можемо повући неке врло занимљиве паралеле између севера и југа. Оба дела града у великој мери трпе последице колапса Трепче (Hardten 2014: 25).

³²⁷ Ибарска цамија на северу, изграђена 1882. потпуно је уништена у сукобу 1999. године. Српска православна црква, која је на југу града уништена је током нереда у марту 2004. На северу је изграђена нова Српска православна црква. Најстарије и највеће муслиманско гробље налази се у Северној Митровици, док се једино српско православно гробље налази се на јужној страни (Binnendijk et al. 2006: 2).

³²⁸ Постоје подаци да преко 14.000 становника није живело у Косовској Митровици пре сукоба 1999. године, детаљније видети: Hardten 2014: 20–22.

³²⁹ Сајт општине Јужна Митровица, доступно преко: <https://kk.rks-gov.net/mitrovicjeejugut/sr/grad/>, (Датум приступа: 24.09.2020. године).

Погледати како историју града Албанци виде: <https://kk.rks-gov.net/mitrovicjeejugut/sr/grad/brosure/>, (Датум приступа: 24.09.2020. године).

Слика 27: Мапа Северне и Јужне Косовске Митровице (Извор: Jackson 2011: 5)

Економски проблеми у Косовској Митровици су економски проблеми Косова. Са изузетно високом стопом незапослености, не може се говорити о развијеној индустрији или производњи у било ком делу града. Упитно је да ли би Трепча икада могла поново да допринесе економији Косовске Митровице и покрајине.³³⁰ Штавише, многи аналитичари верују да је руда исцрпљена до те мере да рударство можда неће бити профитабилно. Међутим, у августу 2005. године, експлоатација је поново покренута на експерименталној основи како би се помогло утврђивању будуће одрживости рудника (Binnendijk et al. 2006: 6). Када говоримо о привреди општине Јужна Митровица можемо рећи да се она заснива на пољопривреди, трговини и малим приватним предузећима (око 7.000 регистрованих приватних предузећа и око 10.000 особа запослених у приватном сектору) (ОЕБС 2018: 41–44).

У суштини јавни сектор доминира економијом митровачке регије. У Јужној Косовској Митровици 4.000 људи је запослено у косовским државним институцијама. Поред тога, 6.761 становника прима пензију, а 5.842 грађана социјалну помоћ из буџета Косова. Приватни сектор чине претежно мале, породичне продавнице и ресторани. Помоћ из дијаспоре доприноси приходима многих домаћинстава косовских Албанаца. Према истраживању УНДП-а, у 2010. години, приближно 47.2 % анкетираних домаћинстава у Јужној Митровици

³³⁰ Компанија је оптерећена захтевима страних инвеститора који су улагали током Милошевићевог режима. Износ нагомиланог дуга Трепче износи око 250 милиона евра. Имајући у виду ове огромне трошкове који произилазе из прошлости лошег управљања, постаје јасно да је проблем за Трепчу није њен потенцијал у будућности, већ њена прошлост (Hardten 2014: 27).

навело је приходе од 0–211 ЕУР месечно, што значи да отприлике 6.236 домаћинстава на југу Митровице живи од незнатних прихода, док је само њих 2.6% навело да им је приход преко 500 ЕУР месечно (Binnendijk et al. 2006: 6; Hardten 2014: 24).

Када говоримо о Северној Косовској Митровици људи се баве претежно трговином, угоститељством, превозом робе и путника, али и станоградњом. Као што смо већ нагласили, већи део Митровчана запослен је у државним институцијама Републике Србије. Више од 60 % укупног дохотка у Северној Косовској Митровици долази из буџета Републике Србије, у облику плата у јавном сектору (на име пензија, социјалних давања, нарочито на име плата запослених у јавним установама), која су увећана за тзв. „косовски додатак”³³¹ (Павловић 2013: 255–256; Павловић 2017: 1236–1238). Мање од 2.000 људи у Северној Косовској Митровици је запослено у приватном сектору (Binnendijk et al 2006: 7). Док је у Јужној Митровици око 25% становништва запослено у приватном сектору, претежно у пољопривреди, Северна Митровица готово да нема пољопривредних површина. Приватном сектору и у Јужној и у Северној Митровици недостају производна предузећа и уместо тога постоји усмереност на трговину и услуге (Hardten 2014: 26). Одсуство одрживе економије утицало је и на Косовску Митровицу и на њене грађане (Hardten 2014: 28).

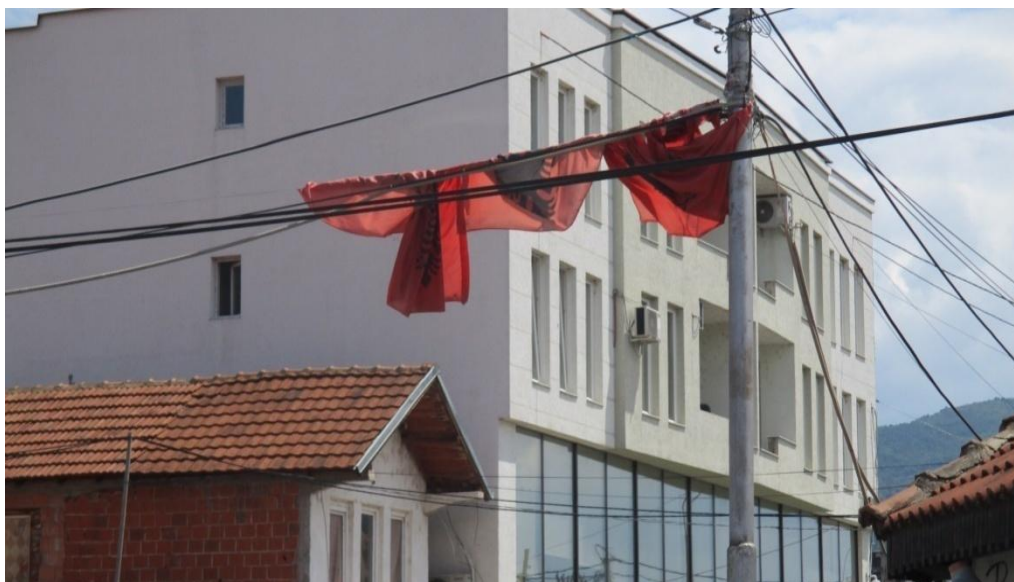
У Северној Косовској Митровици се говори српски језик, користи се ћирилица, а као валута се користе динари (иако можете платити и у еврима), док се на југу говори албански језик, користи латиница и плаћа искључиво у еврима. Српском или албанском заставом се обележава територија, а увредљиви графити су у оба дела града. Уколико желите прећи из једног у други део града, не можете користити једно такси возило.³³² Уколико идете са севера узимате такси са српским и/или без регистарских таблица до Бошњачке Махале и тамо прелазите у такси са косовским регистарским таблицама и обрнуто, јер већина таксиста неће возити „с друге стране” (Gusic 2019: 151).

Слика 28: Графит „Косово је Србија – Крим је Русија” у Северној Косовској Митровици код кружног тока и споменика Кнезу Лазару (фотографисано 22. јула 2017. године).

³³¹ Уредба Владе Републике Србије која прописује увећање плате 100% за све раднике који плату добијају из републичког буџета, а чије је пребивалиште на Косову и Метохији, као својеврстан подстицај да остану на Косову и Метохији.

³³² Сања Соврлић: Ветон Нимани таксиста из Митровице: За мене нема граница, нема затворених мостова, Црно бели свет, 1. мај 2020. године, доступно преко: <http://crnobelisvet.com/veton-nimani-taksista-iz-mitrovice-za-mene-nema-granica-nema-zatvorenih-mostova/>, (Датум приступа: 18.09. 2020.).

Слика 29: Албанске заставе у Бошњачкој махали код Административне канцеларије Северна Митровица (фотографисано 12. јуна 2017. године).

Слика 30: Српске заставе у Улици Краља Петра I тзв. „Шеталиште” (фотографисано 12. јула 2017. године).³³³

Свакако не смемо заборавити делове града у којима је могућа мултиетничка интеракција. Бошњачка Махала³³⁴ је таква, у њој српски и албански трговци послују, и међусобно комуницирају. Због нижих цена поједини тржни центри на југу (на пример ЕТЦ) су привлачни за Србе, а због већих плата Албанци су заинтересовани за рад на северу³³⁵ (Björkdahl and Gusic 2013: 16).

³³³ Ауторка напомиње да је фотографисано са тзв. Главног Моста из правца Јужне Косовске Митровице.

³³⁴ За разлику од југа, Митровица северно од реке Ибар се у стручној литератури приказује као толерантан део града у коме српска већина коегзистира са ромском, бошњачком и албанском мањином, посебно у Бошњачкој Махали (Gusic 2019: 167).

³³⁵ За време свог боравка у Северној Косовској Митровици, ауторка је приметила да су већину грађевинских радова на северу обављале албанске грађевинске фирме.

Срби перципирају Митровицу јужно од Ибра као део града без владавине закона, бесправну, опасно место за Србе, где не постоји линија разграничења између изабраних званичника и криминалаца. Владавина права сматра се непостојећом и обични људи виђени су као жртве корупције, криминала и сиромаштва (Gusic 2019: 164). Истакли бисмо да Албанци на готово идентичан начин доживљавају Северну Митровицу.

Од поделе града до данас Косовска Митровица представља кључно место на коме се решава питање политичко–правног положаја српског становништва на целокупној територији покрајине (Павловић 2013: 254). Питање је хоће ли и још колико дуго Срби са севера покрајине одолевати интеграцији или ће морати пре или касније да се суоче са реалношћу живота у новој држави (Аритоновић 2013: 345).

9. МЕТОДОЛОГИЈА И ОПИС ИСТРАЖИВАЊА

Неоспорно је да језички пејзаж у градској средини обликују различите околности – политичке, идеолошке, демографске, историјске, друштвене. У другом поглављу докторске дисертације приказан је преглед најзначајнијих теоријских радова који се баве проблемом језичког пејзажа и мањинске језичке политике. Битно је да напоменемо да се у истраживањима језичког пејзажа користи концепт јавног простора, у којем је смештен језички знак, али и концепт јавног простора у средишту градова. Термин „јавни простор” у свакодневном животу односи се на сваки простор у заједници и/или друштву који није приватно власништво. У истраживањима језичког пејзажа, односи се на простор у средиштима градова, која су отворена и приступачна јавности, где можемо видети „много људи кад нису на послу” (Ben–Rafael 2009: 41, Грбавац 2012: 66). У овом раду јавни простор у граду смо управо схватили на тај начин, као

простор где језички пејзаж и његова вишејезичност долазе до изражаја, где национални понос утиче на употребу службених језика, где етничке заједнице излазе на јавну сцену, где су присутни сукоби између појединих етничких заједница, али где је приметан и утицај глобализације у виду присутности енглеског језика у језичком пејзажу (Грбавац 2012: 68).

У овом поглављу бавићемо се методолошким питањима која су релевантна за наше истраживање, пре свега методологијом која се користила у ранијим истраживањима језичког пејзажа, а која су послужила као основа за наше истраживање. У складу са наведеним, даћемо детаљан опис методологије коју смо користили у нашем истраживању: почев од временског и просторног оквира истраживања, језичких знакова, начина на који смо извршили кодирање/категоризацију језичких знакова, спровођења анкетног упитника и интервјуа. Истраживању језичког пејзажа приступили смо и са синхронијског и са дијахронијског аспекта, у зависности од извора истраживања језичког пејзажа. Као што смо и навели у другом поглављу докторске дисертације, пошли смо од поставке да је „*већина истраживања језичког пејзажа синхронијска, у смислу да истраживање језичког пејзажа настоји да „ухвати” језичку ситуацију у тренутку прикупљања података, док дијахронијски приступ показује динамику језичког пејзажа у једној области, као и процену промена и фактора који утичу на те промене у датом језичком пејзажу*” (Litvinskaya 2010: 21–23; Edelman 2010: 51–53).

У складу са мултимодалним карактером језичког пејзажа у истраживању смо користили, како квантитативне, тако и квалитативне методе истраживања, како бисмо дошли до што потпунијих података о језичким заједницама и обрасцима језичког понашања у некада јединственој општини Косовска Митровица. Ауторка наглашава да је квалитативна метода мање заступљена у истраживањима језичког пејзажа, али је неоспорно да пружа важне податке о социолингвистичком окружењу, услед чињенице да описује податке и идентификује везе и обрасце између њих, а најзаступљенији у истраживању језичког пејзажа су критичка анализа дискурса, и методе попут интервјуа и упитника у циљу прикупљања података о искуству припадника одређене језичке групе у процесима одржавања и очувања матерњег језика (Phillips 2011: 41).

У већини истраживања језичког пејзажа примењује се само квантитативна анализа, бројањем и класификовањем свих јавних ознака на одређеном подручју града, да би се потом вршила класификација према језику који се користи и према томе ко их поставља (Ben–Rafael et al. 2006; Cenoz – Gorter 2006 цит. у Phillips 2011: 40). Ауторка је и навела у другом поглављу докторске дисертације да су „*најчешћи проблеми приликом анализе језичког пејзажа везани за опасност од уопштавања налаза истраживања и питање репрезентативности узорка (детаљније у: Litvinskaya 2010: 25). Велики проблем у овој области представља и јасно дефинисање јединице анализе и корпуса, јер се поједине писане ознаке налазе стационаране, а друге су покретне, неке су трајне, а друге привремене. Као важна варијабла јединице анализе наводи се и величина текста (детаљније у: Litvinskaya 2010: 25–26)*”. Поред наведеног, у другом поглављу докторске дисертације истакли смо и да

су „класификације писаних знакова прилично различите и углавном зависе од прикупљених података. Проблеми се најчешће јављају приликом категоризације, ауторства и истакнутости језика на писаним ознакама (детаљније у: Litvinskaya 2010: 26–30)“.

Ове и сличне недоумице ауторка је разјаснила у овом поглављу докторске дисертације детаљним описом коришћене методологије, како би могли да сопствено истраживање упоредимо са резултатима које су добили други социолингвисти, а самим тим и пружимо основ за даља истраживања језичког пејзажа као „маркера моћи језика“ у одређеној друштвеној заједници.

9.1 Методологија ранијих истраживања језичког пејзажа подељених градова

Како смо у другом поглављу докторске дисертације говорили о ранијим истраживањима језичког пејзажа, у овој секцији ћемо са циљем прегледности и анализе дати осврт на она истраживања која су нам послужила као основа за нашу докторску дисертацију, односно преглед коришћене методологије у датим истраживањима. Као што је ауторка већ истакла у трећем поглављу докторске дисертације, највећим делом је коришћена методологија аутора Грбавац (2012), Рончевић (2019), Гортер (Gorter 2006), Бен–Рафаел–а и сарадника (Ben–Rafael et al. 2001, 2004, 2006), Еделмана (Edelman 2010), Бекхауса (Backhaus 2005, 2006, 2007), али и радова аутора који су у великој мери допринели бољем разумевању самог предмета истраживања (Marten et al. 2012; Phillips 2011; Lou 2009; Phillips 2011; Yavari 2012; Huebner 2006; Finzel 2012; Shohamy and Gorter 2009; Litvinskaya 2010; Gorter 2013; Cenoz and Gorter 2006; Barni and Bagna 2009; Hult 2009, 2013; Landry and Bourhis 1997; Said 2010; Puzey 2012; Jansen 2012; Demaj – Vandenbroucke 2013).

Имајући у виду да смо у другом поглављу докторске дисертације, дали преглед методолошког и теоријског апарата језичког пејзажа, овде ћемо се усредсредити на нека важна методолошка питања и недоумице на основу примера из досадашњих истраживања, а која су била од изузетне важности и за наше истраживање. Кључна питања су, као што то наводи и Еделман (Edelman 2010: 52–53): **како одабрати подручје на коме ћемо анализирати језички пејзаж, које ћемо знакове на истраживаном подручју анализирати, из које перспективе ћемо посматрати језички пејзаж, на који начин ћемо анализирати/кодирати језичке знакове?** На основу критичког прегледа литературе из ове области, можемо закључити да су истраживања језичког пејзажа извођена у различитим вишејезичним окружењима, узимајући у обзир различите перспективе.

Методолошки важно питање јесте начин **одабира истраживаног подручја**, који је уједно био и први идентификовани проблем нашег истраживања. У трећем поглављу докторске дисертације истакли смо да се „прикупљање података у истраживању лингвистичког пејзажа углавном заснива на фотографисању (Hult 2009: 90; Yavari 2012: 9; Gorter 2006: 2) писаног језика у великим урбаним центрима, односно градовима (Moriarty 2012: 75), одабиром најпрометнијих улица (Hult 2009; Finzel 2012).“ Пошто комерцијалне/трговачке улице представљају најчешћи тип анкетног подручја у претходним истраживањима језичког пејзажа, Еделман (Edelman 2010: 54) је за своје истраживање изабрала осам трговачких средишта/центара, јер се обично ту може наћи велики број језичких знакова. Под појмом „трговачки центар/средиште“³³⁶ она подразумева улице или тргове са високом стопом малопродајних и услужних објеката. Пет таквих средишта је одабрано у Амстердаму, главном граду Холандије, где је процес имиграције и туризма довео до „разноликости популације“. Три средишта су одабрана у провинцији Фризија на северу Холандије, где су службена два језика – холандски и фризијски (око пола милиона говорника). Грбавац (2012: 141–142) наводи да је одлучила да у Мостару истражи (као и у

³³⁶ На енг. *shopping centres* (превод МНП).

већини истраживања језичког пејзажа) језички пејзаж најфреквентнијих градских средишта, узимајући као основни критеријум за одабир локација „ступањ живости јавног простора”. Грбавац је изабрала шест најфреквентнијих градских средишта: четири најважније улице и два најновија трговачка центра, од којих се три истраживана подручја налазе у западном делу града, а три у источном. Нагласак на важности одабира узорка у истраживаним подручјима посебно долази до изражаја у истраживању језичког пејзажа Бангкока (Huebner 2006: 34). У овом истраживању учествовали су и студенти,³³⁷ који су идентификовали 15 различитих области/квартова у централном делу и периферији Бангкока, за које они као становници овог града сматрају да најбоље одражавају језичку разноликост града. Фотографисали су све језичке знаке једне главне улице у свих 15 квартова.

Са друге стране, Бекхаус (Backhaus 2007: 54) истиче да упркос разноврсности емпиријских истраживања језичког пејзажа Токија, у стручној литератури није велика пажња посвећена разликама између званичних знакова које је поставила влада и незваничних знакова, постављених од стране комерцијалних предузећа или приватних организација и/или лица. Већина постојећих истраживања концентрисана је на незваничне знакове, не обраћајући пажњу на употребу језика на језичким знаковима који нису јапански, а које су поставиле државне институције. У складу са наведеним, аутор (Backhaus 2007: 54–55) истражује однос између две врсте вишејезичних знакова у Токију, где је за истраживано подручје одабрао 28 железничких станица дуж железничке линије која повезује средиште града. Окружење истраживаних железничких станица представља језичку слику центра, коју чине пословне и трговачке области, али и мање прометне области попут стамбених. Свака истраживана област била је део улице између два узастопна семафора, у оквиру које су пребројани сви језички знаци.

Рончевић (2019) истражује језичку слику града (Рјеке) кроз различита временска раздобља од краја 19. века, 20. века и модерног доба (21. век). Самим тим, посматра језички пејзаж и из синхронијског и из дијахронијског аспекта. Ауторка узорке за дијахронијски приступ истраживању сакупља из огласа, реклама, новчаница, календара, разгледница, постера, натписа. Поред наведеног, користи и материјал из Музеја и Државног архива града Рјеке. Као посебно значајне, ауторка истиче старе разгледнице, где се на улицама виде многобројне трговине и установе, на којима се виде натписи и имена објеката. Ауторка истраживању језичког пејзажа са синхронијског аспекта приступа одабиром три најпрометније улице у центру Рјеке које се надовезују једна на другу (Рончевић 2019: 63).

Као значајно за наш предмет истраживања истакли бисмо и истраживање које пореди језички пејзаж две главне трговачке улице у два вишејезична града, у Фризији (Холандија) и Баскији (Шпанија). У раду се испитује употреба мањинских језика (баскијски или фризијски), тзв. „државног” језика (шпански или холандски) и енглеског као *lingua franca* језика (Cenoz and Gorter 2006: 67). Да би приказали „разноликост” Бен–Рафаел и сарадници (Ben–Rafael et al. 2004, 2006) су одабрали осам различитих локација у Израелу на којима живе Јевреји и Арапи, или и једни и други. Две локације су мешовита подручја. О могућностима примене и различитости одабира подручја истраживања као пример наводимо и истраживање (Сикимић–Номаћи 2016) где је подручје истраживања меморијални простор (натписи на надгробним споменицима) Банатских Бугара.

Ауторка је требало да одлучи **које ће знакове на истраживаном подручју анализирати**. Језички пејзаж чине језички објекти који обележавају јавни простор. Али питање које ми овде постављамо јесте шта је то што чини један такав објекат или знак? Различити одговори на ово питање могу бити дати. Истраживач мора одлучити шта припада језичком пејзажу. Примера ради, хоћемо ли у истраживање укључити текстове на „покретним објектима”, попут аутобуса или аута? На који начин ћемо приступити овом

³³⁷ Студенти завршне године одељења лингвистике и програма енглеског као међународног језика на „Chulalongkorn University”, јула 2002. године.

проблему, ако знамо да се језички пејзаж може мењати из дана у дан, постери могу бити уклоњени или додати, али неки други језички знаци могу стајати годинама на једном месту.

На основу претходних истраживања видимо да је Грбавац (2012: 148–149) на истраживаном подручју фотографисала све знакове, комплетни инвентар језичког пејзажа одабраних локација (укључујући и графите) водећи се дефиницијом да је језички знак „сваки комадић текста у просторно одређеном оквиру...укључујући све од руком написане налепнице до великих комерцијалних цамбо плаката” (Backhaus 2006: 5). И Рончевић (2019) се као и Грбавац води Бекхаусовом дефиницијом језичког знака. Еделман (Edelman 2010: 54–61) је пошла од поставке да би одабране локације требало да буду илустративни, а не репрезентативни узорци језичког пејзажа Амстердама и Фризије. Она је такође на свакој локацији фотографисала све језичке знакове, али је пажњу усмерила и ка томе да на свакој локацији фотографише приближан број знакова (од 300 до 400), па је самим тим „дужина улице” зависила од „густине” језичких знакова.

У истраживању (Cenoz and Gorter 2006: 67–71) разматра се употреба језика у складу са прописаном језичком политиком употребе мањинског језика и ширења енглеског као *lingua franca* језика у Европи. Узорак укључује комплетан „инвентар” језичког пејзажа, све језичке знакове, само једне улице у Баскији и једне у Фризији. Обе улице имају отприлике исту дужину од 600 метара. Али у овом истраживању се истиче да је једна од најважнијих одлука да се успостави јединица анализе. Аутор је одлучио да у случају нпр. продавница, банке и сл. сваки објект, али не и сваки знак на њему буде јединица анализе, односно сматрао је објект „једним јединим знаком”, који постаје предмет анализе. Ова одлука се заснива на чињеници да су сви знакови на једном објекту резултат, чак и ако су на различитим језицима, језика који се користе у пословне сврхе. Дакле, сваки текст припада већој целини, тако да би целина требало да буде јединица анализе (Cenoz and Gorter 2006: 71). Бекхаус (Backhaus 2007: 55) је на железничким станицама у Токију бројао све језичке знакове, али су предмет његове анализе били само они језички знаци који садрже најмање један језик поред или уместо јапанског. Знак би тако могао садржати само један језик, а и даље бити категорисан као вишејезични, под условом да тај језик није јапански.

Следеће питање које смо поставили јесте **из које перспективе ћемо посматрати језички пејзаж**. На основу критичког прегледа литературе, очигледно је да већина истраживања разматра језички пејзаж из синхронијске перспективе. Разлике између синхронијске и дијахронијске перспективе јасно је назначила Рончевић (2019: 62): „*приступ истраживању језичког пејзажа са дијахронијског, односно синхронијског аспекта битно се не разликује. Разлика се види у изворима за истраживање језичког садржаја. Истраживање социолингвистичке ситуације на неком подручју, ... користи исте методе у истраживању језичког пејзажа. У првом реду, без обзира да ли се ради о дијахронијском или синхронијском приступу истраживања, треба се упознати са културном и политичком ситуацијом која је владала у одређеном раздобљу на том подручју*”.

Рончевићева је, како смо већ раније напоменули, разматрала језички пејзаж и из синхронијске и из дијахронијске перспективе. У том смислу истичемо и истраживање (Huebner 2006: 46) где се врши поређење употребе енглеског и таи (тајландског) језика у старијим и новијим областима/четвртима Бангкока. Важност овог истраживања језичког пејзажа огледа се у његовом доприносу истраживању са дијахронијског аспекта, јер је утврђено да постоји поступни прелаз на енглески језик. Док у најстаријој разматраној области/четврти (Saphaan Nan) готово да и нема језичких знакова на енглеском језику, дотле у областима (Siam Square, Sukhumvit Road) видимо повећану употребу енглеског језика као језика шире комуникације на језичким знаковима. Највећи број језичких знакова на енглеском језику можемо наћи у области (Sky Train), која се сматра „најмодернијом”, и која је последња настала. Бекхаус (Backhaus 2005a) у својој докторској дисертацији прави поређење између старијих и новијих верзија вишејезичних знакова у Токију, посебно на државним објектима. У том погледу нам се најзначајнија чини варијабла „стари знак – нови знак”, или како је то већ описано „унутар широког функционалног домена, нови слојеви се

непрестано појављују. Како се ово дешава, старији слојеви се нужно не одбацују, већ могу остати да коегзистирају и комуницирају са новијим слојевима” (Hopper 1991: 22 цит. у Backhaus 2005: 166).

Истичемо да је далеко мањи број истраживања која користе обе перспективе разматрања језичког пејзажа, али напомињемо да сматрамо да је употреба обе перспективе значајна, посебно ако је подручје истраживања бивша СФРЈ, где је услед сукоба и ратова који су уследили дошло до бројних преименовања улица и тргова, са променом идентитета и културе у градовима.

Занимљиво је да истакнемо и једно истраживање (Barni and Bagna 2009) где је примењена јединствена метода квантитативног мапирања језичког пејзажа помоћу компјутерског програма. У истраживању је коришћен истраживачки алат *MapGeoLing* који је пружио детаљан опис свих језичких знакова у улици или кварту. Софтвер је имао могућност додавања кодова (жанр текста, домен употребе, контекст, језичке карактеристике) језичком знаку. Истраживачи су применили ову технику за мапирање имигрантских језика на натписима у кварту у Риму (Gorter 2013: 200).

За нас најважније питање је било на који начин ћемо *анализирати/кодирати језичке знакове*. У већини истраживања језички знакови су анализирани на основу варијабли које су се користиле у претходним истраживањима, на основу основних језичких и семиотичких обележја попут назива језика, броја језика на језичком знаку, локације језика на знаку, да ли је текст преведен (у потпуности или делимично), редоследа текста и величине фонта текста на датим језицима, поделе приватних и службених писаних ознака по типу институције и сл.

Као посебно значајна истиче се варијабла која прави разлику између званичних натписа које је поставила влада или сродне институција (top-bottom/in vitro) и натписа иза којих стоје комерцијална предузећа или приватне организације или лица (bottom-up/in vivo). Језичка употреба државних натписа би требало, по правилу, да буде усклађена са државном језичком политиком, док је језик приватних натписа језик комуникације и слободе говора (Vuković 2012: 165). Већина истраживача користи шему за кодирање коју су развили Бен–Рафаел и сарадници (Ben–Rafael et al. 2001), а која обухвата 16 променљивих. Дата шема се употпуњује новим варијаблама у зависности од предмета и циља истраживања.

Грбавац (2012: 152–153) наводи да је знакове анализирала на основу варијабли које су коришћене у претходним истраживањима (Cenoz and Gorter 2006; Ben–Rafael et al. 2004, 2006; Edelman 2010), са тим што ауторка уводи и четири нове варијабле: присутност обележја колективног идентитета/сликовно, присутност обележја колективног идентитета/језички, присутност обележја глобализације/језички, присутност обележја глобализације/сликовно. Еделман (Edelman 2010: 64) је такође језичке знакове анализирала на основу варијабли из претходних истраживања (Ben–Rafael et al. 2004; 2006; Cenoz and Gorter 2006).

Рончевић (2019: 64) због специфичности свога истраживања, језички пејзаж Рјеке – прошлост и садашњост, уводи 17 варијабли које су коришћене у претходним истраживањима за проучавање језичког пејзажа Рјеке у периоду владавине Аустроугарске монархије, као и за раздобље између два светска рата. Ауторка уводи додатне три варијабле (мобилност носача текста, врсте писама на знаку и редослед писама на знаку) за проучавање језичког пејзажа Рјеке у периоду СФРЈ и Републике Хрватске. Ауторка наводи како наведене три варијабле нису од значаја за проучавање језичког пејзажа Рјеке у периоду владавине Аустроугарске монархије, као и за раздобље између два светска рата. Методолошки приступ који је ауторка користила у свом истраживању детаљно је описан у наредним секцијама.

9.2 Методолошки приступ у истраживању

У складу са формулисаној теоријској оријентацијом истраживања, појаснили смо основне појмове неопходне за наше истраживање. Потребно је и да дата сазнања практично применимо. У трећем поглављу докторске дисертације, поставили смо општу хипотезу:

Постојећа подељеност на северни и јужни део, током последњих двадесет година, некада јединственог града Косовске Митровице деловала је у правцу обликовања различитог језичког пејзажа под утицајем примене у пракси различитих правних прописа о језичкој употреби. Језички пејзаж утиче како на језичке, тако и политичке идеологије у два дела града: Северне и Јужне Митровице.

На основу постављене хипотезе докторске дисертације, истраживање настоји да пружи одговоре на истраживачка питања:

На који начин језички пејзаж Северне и Јужне Митровице одражава језике и језичку политику подељеног града? (Да ли српски као службени језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на албански језик у северном делу Косовске Митровице, односно да ли албански језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на српски језик у јужном делу Косовске Митровице)

Како језички пејзаж осликава језички идентитет становника подељеног града?

Да ли је вишејезичност део идентитета подељеног града? (Да ли неки од службених језика у званичној употреби на територији Косова испољава доминантност у односу на друге језике?)

Да ли су и у којој мери присутна обележја глобализације у језичком пејзажу подељеног града? (Примера ради, да ли је енглески језик потиснуо српски језик из употребе у јужном делу Косовске Митровице?).

Да бисмо могли да одговоримо на истраживачка питања, спровели смо истраживање лингвистичких и семиотичких обележја постављених државних и приватних језичких знакова на одабраним локацијама у подељеном граду Косовска Митровица, што представља квантитативни део истраживања. Ауторка је истраживање обогатила и квалитативним делом, где је путем анкетног упитника и усмереног оријентационог интервјуа пружила јаснију слику о преовлађујућим ставовима по питању употребе језика и вишејезичности у подељеном граду, али и имплементације прописа о употреби језика на територији Косова и Метохије, институционалне подршке и механизмима санкционисања кршења законом прописаних језичких права у оквиру косовског система.

У том смислу, постављену хипотезу докторске дисертације, ћемо или потврдити или оповргнути, након изнетих резултата истраживања, чиме ћемо пружити и одговоре на истраживачка питања. У секцијама које следе описаћемо методологију прикупљања и анализе података.

9.2.1 Просторни оквир истраживања

У складу са уобичајеном праксом у истраживањима језичког пејзажа, ауторка је пошла од поставке да ће област истраживања у подељеном граду Косовска Митровица бити најпрометнија градска средишта, где се налази највећи број разних трговина, кафића, државних институција, супермаркета и сл. У таквим градским средиштима, односно у њиховом језичком пејзажу присутан је највећи број језичких ознака и натписа, али и највећи број становника („Митровчана”, „придошлица” и избеглица), као и становника из приградских насеља и туриста.

У истраживањима, квантитативне и квалитативне методе често играју важну улогу, са циљем пружања одговора на исто питање кроз конвергенцију резултата из различитих

извора, комплементарног одговарања на сродна питања, користећи један скуп метода за објашњење резултата добијених употребом другог скупа метода. Када је почетна метода квалитативна, одабрани узорак може бити премали и може му недостајати „рандомизација/случајност”, која је неопходна како би се испуниле претпоставке за накнадну квантитативну анализу. С друге стране, када је почетна метода квантитативна, одабрани узорак може бити превелик, и може му недостајати „сврсисходан одабир” како би се величина узорка смањила на ону погоднију за квалитативно истраживање (Palinkas et al. 2015: 536–537).

Најосновнија одлука коју би требало донети у истраживањима језичког пејзажа је одлука које подручје истражити, односно питање идентификовања друштвеног контекста који треба забележити. Иако смо самим тим увели јасно ограничење у обиму истраживања, оваква одлука је у истраживањима језичког пејзажа неопходна, јер је готово немогуће спровести истраживање у целокупном граду или општини (Blackwood 2015: 41; Soukup 2016: 10).³³⁸

Метода коју смо користили у истраживању језичког пејзажа приликом узимања узорка се назива „методом циљаног скупљања узорака” (енг. *deliberate sampling*). Позната је у стручној литератури и под називом намерно „узорковање ради разноврсности” (енг. *Diversity or Heterogeneity Sampling Method*) (Cook and Campbell 1979: 75–77; Edelman 2010: 54; Рончевић 2019: 63, Грбавац 2012: 142). У досадашњим истраживањима језичког пејзажа оваква врста узорковања се показала као најбољи компромис како у погледу потребе да се прикупљање података одржи управљивим, тако и у смислу да се „ухвати” језичка разноликост у датом социолингвистичком окружењу (Soukup 2016: 10).

Наведена метода не подразумева узимање случајног узорка, већ потпуно супротно томе. Бројни истраживачи језичког пејзажа (Ben–Rafael et al. 2004, 2006; Edelman 2010; Hübner 2006; Lüdi 2007; Грбавац 2012; Рончевић 2019) полазе од поставке да је оваква метода узорковања далеко кориснија у наведеним истраживањима, јер омогућава не само уопштавање закључака из прикупљених узорака, већ се њеном применом добија већи распон језичког пејзажа који обухвата и неке необичне језичке пејзаже. Циљ овакве методе узорковања је уочити што различитије језичке пејзаже, а не пропорционално представљање свих језичких пејзажа. Дакле, истраживачка подручја представљају илустративне, а не репрезентативне примере језичког пејзажа града (Edelman 2010: 54; Грбавац 2012: 142).

У складу са наведеним, ауторка је у подељеном граду Косовска Митровица изабрала три, односно два таква средишта. Реч је о главној улици која се протеже и северним и јужним делом града, и етнички мешовитом градском трговачком средишту на линији раздвајања некада јединственог града Косовска Митровица. Пошли смо од поставке да је реч о деловима града који имају различит етнолингвистички састав, те сходно наведеном можемо доћи до разноврснијег узорка, а самим тим и до занимљивијих узорака за поређење.

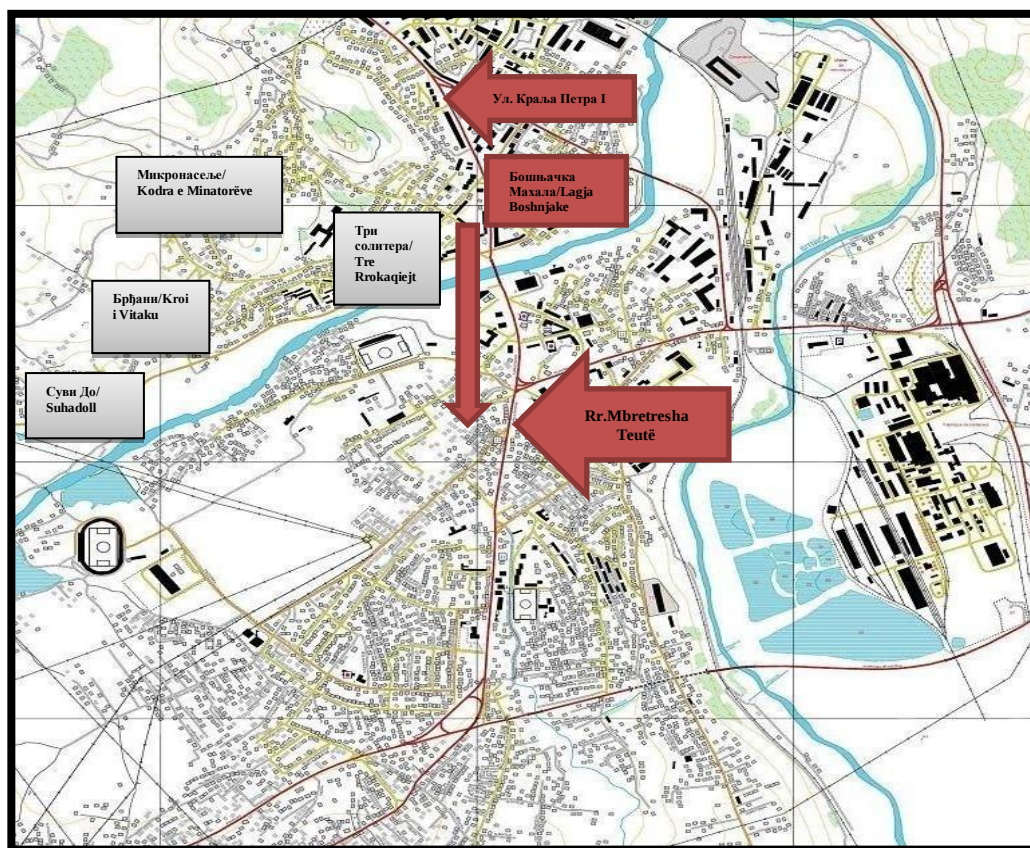
На сваком истраживаном подручју, евидентирали смо приближно исти упоредив број језичких знакова, од 150 до 200 знакова. За главну улицу која се протеже и северним и јужним делом града, као граница раздвајања узета је симболичка и физичка граница тзв. Главни мост преко реке Ибар. Имајући у виду да је град Северна Косовска Митровица далеко мањи по површини од града Јужна Митровица, дужина главне улице у Северној Митровици је послужила као основа за дужину исте улице у јужном делу града. Дакле, пошто говоримо о улици са приближно једнаком густином језичких знакова у оба дела града, узели смо и приближно једнаку величину истраживаног подручја у оба дела града. Када говоримо о етнички мешовитом градском трговачком средишту на линији раздвајања две општине, водили смо се првенствено густином језичких знакова у датој истраживачкој области, али и неким другим критеријумима о којима ћемо касније говорити.

На карти која је приказана на слици 31. означено је где се налазе истраживана подручја. Сивом бојом су означена етнички мешовита насеља у подељеном граду Косовска

³³⁸ Детаљније о методолошким изазовима приликом узорковања видети: Blackwood 2015.

Митровица, а црвеном бојом су означена истраживачка подручја: главна комерцијална улица дуж реке Ибар и етнички мешовито насеље Бошњачка махала/Lagja Boshnjake. Бошњачка махала представља „својеврсну прелазну зону између албанског и српског дела Косовске Митровице где се осећа утицај и једних и других, али тако да симболика простора није толико измешана или испреплетена, већ више дистрибуирана парцијално” (Павловић 2017: 1245).

Главна, централна и највећа улица која води из правца Звечана до тзв. Главног моста преко реке Ибар позната је под називом улица *Краља Петра I* у северном делу града. Улица је „окићена” бројним продавницама, кафићима, канцеларијама предузећа, ресторанима, пекарама, киосцима, киосцима брзе хране и сл. Ова иста улица се наставља даље преко Главног моста и прелази у јужни део града као *Rruga Ura e Ibrit* (Улица Мост преко Ибра) и недалеко након преласка моста код првог кружног тока мења назив у *Rruga Mbretresha Teutë* (Улица Краљице Теуте).

Слика 31: Локације истраживаних подручја у подељеном граду Косовска Митровица (Извор: Mitrovica Regional Security Briefing)³³⁹

У Северној Косовској Митровици, Албанци живе у градским насељима: Бошњачка махала/Lagja Boshnjake, Три солитера/ Tre Rrokaqiejt, Микронасеље/ Kodra e Minatorëve, Брђани/ Kroj i Vitaku, Долина доктора/ Lagja e Doktorëve на западном крају града и у селу Суви До/ Suhadoll, наомак самог града.³⁴⁰ У Јужној Косовској Митровици не постоје етнички мешовита насеља. Поставља се питање због чега смо одлучили да област

³³⁹ Мапа је преузета из интерног документа међународне организације за коју сам радила. Мапа је служила да се означе етнички мешовита насеља, као могуће области међуетничких инцидената или узрока истих.

³⁴⁰ Детаљније видети: Анђелка Ћуп, Живот на мањински начин у Северној Митровици, Грачаница Грачаница Онлајн, 29.04.2017. године, доступно преко: <https://gracanicaonline.info/2017/04/29/zivot-na-manjinski-nacin-u-severnoj-mitrovici/>, (Датум приступа: 04.11.2020.).

истраживања буде насеље Бошњачка махала/Lagja Boshnjake, а не неко друго које смо навели? Одговор је једноставан. За разлику од других насеља, Бошњачка махала „поред тога што представља стамбену четврт важи и за трговачку зону” (Павловић 2017: 1244), што даље значи да управо у овој четврти можемо наћи највећи број језичких знакова и натписа. Остала наведена насеља су стамбене четврти.

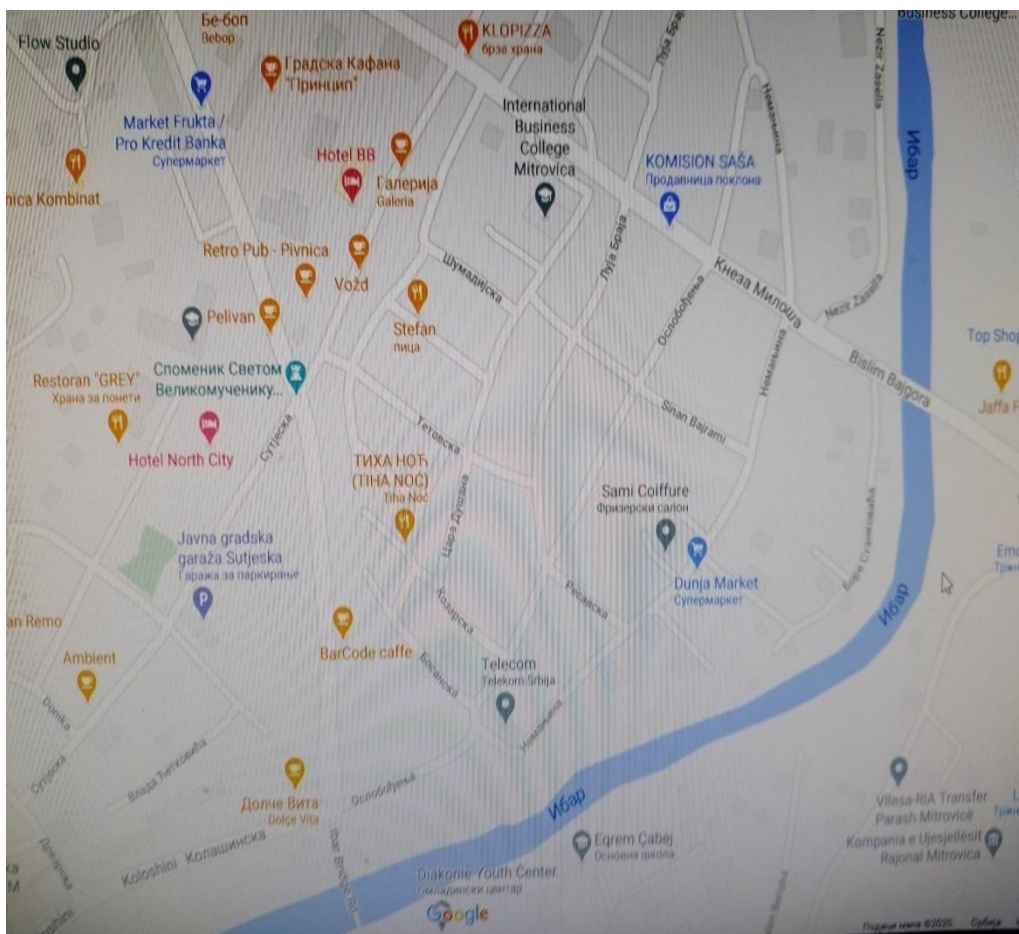

Слика 32: Насеље Три солитера/Tre Rrokaqiejt (фотографисано 15. јула 2017. године)

Слика 33: Микронасеље/ Kodra e Minatorëve (фотографисано 15. јула 2017. године)

Бошњачка махала „представља Косовску Митровицу у малом, односно стање у њој одражава целокупну ситуацију у овом граду посматрану с аспекта супротстављених интереса и опречних просторних идеологија” (Павловић 2017: 1245). Главни део Бошњачке махале простире се између два моста, односно између тзв. Главног градског моста и тзв. Источног моста, који се налази неколико стотина метара низ реку Ибар. Део насеља ближе Главном мосту претежно је српски, док је део уз тзв. Источни мост претежно албански. У Бошњачкој махали институције Републике Србије су подигле неколико стамбених зграда намењених смештају интерно расељених са подручја Косова и Метохије јужно од Ибра, а смештене су и поједине српске институције, као на пример Канцеларија за Косово и Метохију (Павловић 2017: 1245). Слично су радили и Албанци, који су у Бошњачкој махали такође градили стамбене објекте, али су знатна средства утروшили и на јачање економског утицаја развојем трговине (Павловић 2017: 1246).

Слика 34: Мапа Бошњачке махале/Lagja Boshnjake између Главног и Источног моста са називима улица у српском систему (**Извор:** Google maps/screenshoot)

У овом трговачко–стамбеном, етнички мешовитом насељу нарочито је изражена и тзв. „супротстављена политика простора”, која се огледа кроз уличну топографију. Главна улица у Бошњачкој Махали је Улица ослобођења, коју Албанци једним делом називају Тиранском, а у другом делу Сарајевском улицом. Улицу кнеза Милоша, која води до тзв. Источног моста, Албанци називају по Авнију Хајрединију једном од припадника ОВК, док је Немањина улица позната и под називом Сами Фрашери и сл. (Павловић 2017: 1246). Већ смо истакли да је део насеља ближе Главном мосту претежно српски, док је део уз тзв. Источни мост претежно албански. Међупростор, који чини поред Улице ослобођења и неколико унакрсних улица је заједнички. Међутим, и у овом међупростору јасно се може разликовати који делови улица су српски, а који албански (Павловић 2017: 1245). Поред бројних радњи, и новоизграђених стамбених објеката, у махали се налазе и куће старијег типа, а на многим местима је у току изградња или поправка кућа и радњи. Урбанистичке прописе слабо поштују и Срби и Албанци (Луковић 2007: 86).

Слика 35: Натпис на згради Канцеларије за Косово и Метохију у Улици ослобођења у Бошњачкој махали (фотографисано 15. јуна 2017. године)

Слика 36: Део Улице ослобођења у Бошњачкој махали (фотографисано 16. јуна 2017. године)

Физичка и идеолошка дистанца између Срба и Албанаца у некада јединственом граду Косовска Митровица мања је уколико се иде даље у прошлост. Старије генерације Митровчана (Срба и Албанаца) прошлост памте превенствено по економски стабилнијем животу (Павловић 2014: 296). У прошлости физичка и идеолошка дистанца између две етничке групе била је мање изражена и у просторном пејзажу.

У секцији 9.1 смо истакли да је „далеко мањи број истраживања која користе и синхронијску и дијахронијску перспективу приликом разматрања језичког пејзажа, али да напомињемо да је употреба обе перспективе значајна, посебно ако је подручје истраживања бивша СФРЈ, где је услед сукоба и ратова који су уследили дошло до бројних преименовања улица и тргова, са променом идентитета и културе у градовима”. Карактеристичне примере преобликовања и трансформације уличне и меморијалне симболике Срба представљају градови на територији Косова и Метохије. На овом подручју у релативно кратком временском периоду долази до два потпуна идеолошка преображаја (Павловић 2017: 1240).

Први идеолошки преображај наступио је укидањем покрајинске аутономије 1989. године, када су укинуте и многе ознаке заједничког социјалистичког идентитета. У

Косовској Митровици су 1992. године промењени називи бројних улица из социјалистичког доба, односно долази до замене „југословенства” са „српством”. Службени гласник РС 17/1992., од 31. марта 1992. године – *Одлука о одређивању и давању нових назива појединим улицама у граду Косовска Митровица и приградским насељима Стари трг и Први тунел*³⁴¹ прописује да се некадашња главна улица маршала Тита, која се протеже средином града, дели на три нове улице: **Улицу Краља Петра првог**, Карађорђеву улицу и Улицу Гаврила Принципа. И називи других улица, који су били повезани са личностима и датумима из идеолошког наслеђа СФРЈ, промењени су према сличном обрасцу. Службени гласник РС 17/1992, од 31. марта прописује и промену многих назива улица датих по именима Албанаца, па је примера ради Улица Исе Бољетинца добила назив Улица Старог Вујадина (Павловић 2017: 1240–1242).

Други идеолошки преображај наступио је након увођења међународног протектората и повлачења српских снага са дате територије. Поделом града Косовска Митровица дуж реке Ибар долази и до заокрета у симболичком и идеолошком означавању. То је постало посебно видљиво у јужном делу града, где до трансформације долази у складу са политиком нових албанских власти. Бројне личности из албанске историје и културе, али и личности које су се прославиле у периоду тзв. „албанске борбе против Србије за косовску независност” добијају своје улице и тргове. За наше истраживање је значајно да напоменемо да је Улица маршала Тита, која води до тзв. Главног моста преко реке Ибар и која је 1992. године преименована, сада у делу којим се наставља преко реке Ибар у јужни део града понела назив по **краљици Теути**, илирској владарки (Павловић 2017: 1241–1242).

Дакле, увођење међународног протектората означило је не само поделу града, већ и уклањања свега што је српско из јужног дела града, укључујући и прогон српског језика и писма из назива улица, објеката, тргова, установа. Иста ситуација се десила и у северном делу Косовске Митровице. Пример двојезичног назива улице који је остао из времена СФРЈ је Дрварска улица.³⁴² Упоредо са уклањањем језика, у подељеном граду, долази и до потребе за афирмисањем етничког идентитета, тако да обе стране упадљиво исказују националну симболику, посебно на местима непосредно уз реку Ибар. Албанске националне заставе су присутне на сваком кораку у јужној Косовској Митровици, али и у северном делу града, посебно у етнички мешовитом насељу Бошњачка махала. Српске националне заставе су видљиво истакнуте у северном делу града (видети слике 29. и 30.). Оно што чуди је да су истакнуте албанске националне заставе са црвеном позадином и црним двоглавим орлом, а не заставе тзв. „Републике Косово”, које можемо наћи тек на понекој „државној” косовској институцији.

Област нашег истраживања била је и горе поменута Улица маршала Тита, главна, централна и највећа градска улица данас позната под називом улица *Краља Петра I* у северном делу града, а у јужном делу града под називом *Rruga Mbretresha Teutë* (Улица Краљице Теуте) (видети слику 31.). Већ смо навели да се улица *Краља Петра I* простира од улаза у град Северна Косовска Митровица, из правца Звечана до тзв. Главног моста преко реке Ибар. Као почетну тачку узели смо на самом улазу у град „НИС” бензинску пумпу, одакле се некако чини да се цео град спушта низбрдо према Главном мосту на реци Ибар. Од бензинске пумпе, улицу секу Улица Филипа Вишњића (са леве стране, која води до Филозофског факултета Универзитета у Приштини) и Улица Браће Ђолаковић (са десне стране). Идући даље низ улицу долазимо до раскрснице, која се лево рачва на Улицу кнеза Милоша, која води до Бошњачке махале, односно до тзв. Источног моста. Настављајући

³⁴¹ Одлука о одређивању и давању нових назива појединим улицама у граду Косовска Митровица и приградским насељима Стари трг и Први тунел доступна преко: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/arrhsllg/numberOverview/sgarh/14251#>, (Датум приступа: 17.10.2020. године).

³⁴² Сања Соврлић, Како Косово дочекује Европски дан језика, Црно бели свет, датум објаве: 29.09.2019., доступно преко: <http://crnobelisvet.com/kako-kosovo-docekue-evropski-dan-jezika/>, (Датум приступа: 12.06.2020. године).

даље, дуж улице *Краља Петра I*, улазимо у део улице у којем се налазе бројне продавнице, пошта, кафићи, банке, канцеларије предузећа, пекаре, киосци, киосци брзе хране и сл.

У делу улице који сече Улица Сутјеска (са десне стране) налази се кружни ток и централни градски трг – *Трг Шумадија*. Након увођења међународног протектората, *Трг Шумадија* постаје главни стожер окупљања Срба, од прослава Нове године до верских догађаја попут прославе градске славе Митровдана, литија, обреда сечења славског колача, али и политичких скупова, попут протеста и сл. На тргу се налази и споменик конзулу Шчербини (видети слику 25.). На Видовдан 2016. године Срби су свечано открили велики споменик кнезу Лазару, српском средњовековном владару, чиме долази и до преименовања Трга Шумадија у *Трг кнеза Лазара*.

Првобитно је било предвиђено да споменик кнезу Лазару буде постављен са северне стране тзв. Главног моста преко реке Ибар, али се од ове одлуке одустало и уместо наведеног споменика подигнут је тзв. Парк мира, и то на самом Главном мосту.

Слика 37: Споменик кнезу Лазару (фотографисано 23. јула 2017. године)

Слика 38: Део Улице *Краља Петра I* (фотографисано 23. јула 2017. године)

Улица *Краља Петра I* се потом наставља од *Трга кнеза Лазара* и прелази у пешачку зону, тзв „Шеталиште”. Бриселским споразумом је предвиђено уклањање просторних препрека између Јужне и Северне Косовске Митровице, а као део тог споразума започета је и реконструкција Главног моста крајем 2015. године, што је подразумевало отварање моста за саобраћај, уз одговарајућа проширења како са јужне, тако и са северне стране Ибра. Пошто су Срби са севера видели претњу у отварању моста за саобраћај, почели су изградњу пешачке зоне са северне стране главног градског моста. Изградњу пешачке зоне пратило је подизање бетонског зида од око 2м, коју је локална самоуправа објаснила потребом нивелисања. Након преговора са међународном заједницом зид је 2017. уклоњен (Павловић 2017: 1254).

„Шеталиште” се завршава код кружног тока, који са леве стране води у Улицу ослобођења у Бошњачкој махали, а са десне стране у Колашинску улицу. Идући право, преко кружног тока, *Улица краља Петра I* се преко Главног градског моста као *Rruga Ura e Ibrit* (*Улица Мост преко Ибра*) наставља у јужни део града и након преласка моста код првог кружног тока мења назив у *Rruga Mbretresha Teutë* (Улица Краљице Теуте).

За локално становништво Главни мост представља део свакодневног пејзажа, а најупечатљивији симболи страдања српског становништва с краја деведесетих година XX века смештени су непосредно поред Главног моста преко реке Ибар. Ово се односи превасходно на тзв. *Споменик Истине* на којем су исписана имена око 200 страдалих лица из Косовскомитровачког округа, као и спомен обележје – *Трг браће Милић*, које се налази недалеко од споменика (близанци родом из Косовске Митровице, који су као припадници Војске Југославије погинули у априлу 1999. године) (Павловић 2017: 1246–1248; Ђорђевић 2014: 163; Луковић 2007: 88; Pinos 2016: 132–133). Уређењем градске пешачке зоне, спомен обележје – *Трг браће Милић*, је уклоњено.

Слика 39: Кружни ток у Северној Косовској Митровици код Главног моста са погледом на пешачку зону и заштиту око бетонског зида (фотографисано 23. јула 2017. године).

Слика 40: Ознака *Трг браће Милић* која је остала након уређења пешачке зоне (фотографисано 26. јул 2017. године).

Слика 41: Главни мост³⁴³ на реци Ибар *Rruga Ura e Ibrit/ Улица Мост преко Ибра* (фотографисано 26. јул 2017. године)

Дакле, главна Улица *краља Петра I* у Северној Косовској Митровици је била предмет истраживања језичког пејзажа од „НИС”–ове бензинске пумпе до Главног моста на реци Ибар у укупној дужини од 1 км. Пошто је, као што је претходно истакнуто, Северна Косовска Митровица далеко мања по површини од Јужне Косовске Митровице, дужина главне улице у Северној Косовској Митровици је послужила као основа за дужину исте

³⁴³ Главни мост веома ретко користи локално становништво. Међутим, постоје још два мања моста између два дела града, која имају већу интеракцију. На пример, Источни мост, смештен у Бошњачкој махали, редовно прелазе и Срби и Албанци. Велики тржни центри у Јужној Косовској Митровици, попут Емоне и ЕТЦ–а, удаљени су само неколико стотина метара од Источног моста и привлаче српске купце због нижих цена него у продавницама у северном делу града (Pinos 2016: 132; Луковић 2007: 88).

улице у јужном делу града, односно узели смо и приближно једнаку дужину главне улице *Rruga Mbretresha Teutë*/Улице Краљице Теуте у јужном делу града.

Полазна тачка у јужном делу града нам је био ресторан „URA”, који се налази са десне стране, одмах након преласка Главног моста, симболичног назива „Мост”. У непосредној близини наведеног ресторана налази се и Културни центар.

Слика 42: Ресторан „URA” у Јужној Косовској Митровици (фотографисано 22. јуна 2018. године).

Код првог кружног тока *Rruga Mbretresha Teutë*/Улице Краљице Теуте налази се са леве стране булевар „Isa Boletini”, *Rruga Agim Hajrizi*/Улица Агим Хајризи и *Rruga Bedri Gjinaj*/Улица Бедри Ђинај. *Rruga Mbretresha Teutë*/Улице Краљице Теуте се од првог кружног тока даље наставља и са десне стране води улица до општине Јужна Митровица, а са леве стране се налази *Rruga Afrim Zhitia*. Дуж улице која је предмет нашег истраживања језичког пејзажа налазе се бројне радње, адвокатске канцеларије, банке, фотокопирнице, фризерски салони, канцеларије предузећа и сл.

Идући даље дуж *Rruga Mbretresha Teutë*/Улице Краљице Теуте наилазимо и на други кружни ток, где се налази цамија „Isa Beg”, а у непосредној близини кружног тока налази се и Градски Музеј Митровица.

Слика 43: Ознаке код првог кружног тока у *Rruga Mbretresha Teutë*/Улице Краљице Теуте у Јужној Косовској Митровици (фотографисано 22. јула 2018. године).

Слика 44: Џамија „Isa Beg” у Јужној Косовској Митровици (фотографисано 23. јула 2018. године).

Улица Краљице Теуте се након другог кружног тока даље рачва на *Rruga Ukshin Kovaqisa/ Улицу Укшин Ковачица*, а након неких 200 метара долазимо и до трећег кружног тока. Да закључимо, *Rruga Mbretresha Teutë/Улица Краљице Теуте* у Јужној Косовској Митровици је била предмет истраживања језичког пејзажа од ресторана „URA” након преласка Главног моста до трећег кружног тока дуж главне улице у укупној дужини од 1 км, чиме смо обезбедили приближно исту дужину главне улице и густину језичких знакова у оба дела подељеног града Косовска Митровица.

Ауторка наглашава да је услед поделе града Косовска Митровица, дошло и до измештања државних институција, што је посебно видљиво у северном делу града, јер се већина објеката, у којима су биле смештене српске државне институције, користе, али поделом града у оквиру косовског система.

9.2.2 Временски оквир истраживања`

Истраживање језичког пејзажа и одабир локација за спровођење истраживања подељеног града Косовска Митровица спроведено је од 1. јуна 2017. године до 30. јула 2018. године. Фотографисање на локацијама приказаним на слици 31 спровела сам у јуну и јулу 2017. и 2018. године, водећи рачуна да то чиним у јутарњим часовима и радним данима. Ово се посебно односи на локацију *Бошњачка Махала/ Lagja Boshnjake*, пошто је у питању трговачка област, а радним данима су све радње отворене, самим тим су и језички знаци приступачнији, изложенији и видљивији.

Када говоримо о фотографисању језичких знакова у главној улици *Краља Петра I/ Rruga Mbretresha Teutë*, као и фотографисању државних знакова, ауторка је из безбедносних разлога, где год је то било могуће, углавном фотографисала језичке знаке у јутарњим часовима или рано поподне када је фреквенција кретања становништва мања. Ауторка би истакла да је фотографисање језичких знакова у Северној Косовској Митровици, као и у Бошњачкој махали спровела у јуну и јулу 2017. године, а фотографисање језичких знакова у Јужној Косовској Митровици у јуну и јулу 2018. године, услед безбедносних разлога.

Анкетно испитивање је спроведено у периоду од 28. марта 2020. године до 28. априла 2020. године. Ауторка је у временском периоду од месец дана покушавала да успостави контакт, односно да допре до што већег броја испитаника различитих националности који живе у Северној и Јужној Косовској Митровици. Укупно је анкетан 221 испитаник.

Истраживање ставова релевантних актера по питању примене поштовања Закона о употреби језика бр. 02/Л–37 на локалном нивоу применом методе усмереног оријентационог интервјуа спровели смо у мају 2020. године.

9.2.3 Знакови

У другом поглављу докторске дисертације истакли смо да је највише цитирана и најшире прихваћена дефиниција језичког пејзажа од стране водећих истраживача у овој области да је то „језик јавних путоказа, рекламних билборда, имена улица, места, радњи, као и јавних ознака на државним зградама који заједно чине језички пејзаж дате територије, региона или урбане агломерације” (Landry – Bourhis 1997: 25). Кључно питање за сваког истраживача језичког пејзажа које смо поставили у **секцији 9.1** јесте како одредити шта припада језичком пејзажу, ако смо упознати са тим да је језички пејзаж „променљив”, да се, примера ради, огласи, рекламни билборди и плакати могу мењати на дневном нивоу, док неке друге језичке ознаке могу стајати годинама на истом месту. Најчешће навођена дефиниција писане ознаке/знака у јавном простору је „сваки комадић текста у просторно одређеном оквиру,...укључујући све од руком написане налепнице до великих комерцијалних цамбо плаката” (Backhaus 2007: 66).

У складу са наведеним за потребе нашег истраживања фотографисали смо све знакове видљиве у просторно дефинисаном оквиру са нивоа улице, комплетни инвентар језичког пејзажа одабраних локација, укључујући и графите. Иако се графити не налазе у „просторно одређеном оквиру” (Грбавец 2012: 149), бројна истраживања наводе да их можемо сматрати знаком. Разлог више да их укључимо у истраживање јесте што су у северном делу Косовске Митровице, специфични тзв. „графит– мурали”, али и политички графити (Ђорђевић 2014: 157– 158). Међу младима у оба дела града се истиче „графитистичка делатност, како појединаца тако и група”. „Јавни простори у граду попримају изглед излога на којима се исписују и исцртавају различите поруке и слике” (Ђорђевић 2014:161–162). Графити на које је ауторка наишла у просторном оквиру истраживања су били мањи текстови, чији је оквир текста било лако одредити (видети слику 28. и 39.).

У истраживаним подручјима пажњу смо усмерили и ка томе да на свакој локацији фотографишемо приближан број знакова, али смо у истраживање укључили једино језичке ознаке/натписе испред објеката и у изложима објеката, док текстове који се налазе унутар објеката нисмо узели у разматрање. Једна од најважнијих одлука била је и да се успостави јединица анализе. Одлучили смо да у случају нпр. продавница, банке, предузећа и сл. сваки знак/натпис на њима буде јединица анализе, односно одлучили смо да јединица анализе буде један појединачан знак, а не цео објекат којем припадају појединачни језички знакови. Битно је да истакнемо да смо бројали само знакове који се налазе на непокретним носачима, **нисмо** примера ради бројали и узимали у разматрање налепнице на аутомобилима, аутобусима и сл., које смо сматрали покретним носачима. Такође нисмо бројали, натписе на мајицама у радњама у Бошњачкој махали или у продавницама одеће у главној улици *Краља Петра I / Rruga Mbretresha Teutë*. Са друге стране у истраживање смо укључили рекламне билборде, плакате, рекламне огласе и сл. Примера ради у улици *Краља Петра I* код прве раскрснице која се лево рачва на Улицу кнеза Милоша, налази се рекламни билборд који је облепљен са обе стране. Сваку страну билборда смо посматрали као засебни знак.

Различите налепнице, руком писана обавештења, различита обавештења, рекламе и менији налепљени на изложима радњи и испред предузећа, продавница, ресторана, фризерских салона, фотокопирница и сл. су сматране засебним језичким знаковима/натписима. Забележили смо и појаву истог знака на више различитих места. У суштини, у истраживање одабраних подручја су укључене све непокретне језичке ознаке/натписи (стари/нови језички натписи, мали/велики језички натписи,

приватни/државни), тако да корпус истраживања чини комплетни инвентар језичког пејзажа на локацијама у Табели 2. У корпус једино није укључено пар фотографија језичких ознака (4) које су биле сувише „мутне” да бисмо могли да их користимо за истраживање.

Направили смо преко 800 фотографија, како бисмо на што адекватнији начин приближили живот у подељеном граду Косовска Митровица (видети слике 28, 30, 33, 37, 39, 41). Од наведеног броја, фотографисали смо 523 језичких ознака/натписа на објектима/институцијама на изабраним локацијама, а истраживање смо употпунили са још 53 језичка натписа/ознаке на државним институцијама како бисмо употпунили наше истраживање. Сматрамо да наведени број од 576 језичких ознака/натписа представља репрезентативан корпус у истраживањима језичког пејзажа, имајући у виду величину подељеног града Косовска Митровица, посебно његовог северног дела и величину узорка која се користила у другима истраживањима језичког пејзажа.

Табела 2: Преглед прикупљених података

Датум	Локација	Број знакова	Приватни натписи	Државни натписи	Непознат податак
12.06.2017. 14.06.2017. 15.06.2017. 16.06.2017. 17.06.2017.	Бошњачка махала/ Lagja Boshnjake	151	134	13	4
01.07.2017. 02.07.2017. 03.07.2017. 04.07.2017. 12.07.2017. 15.07.2017. 16.07.2017. 22.07.2017. 23.07.2017. 26.07.2017.	Улица Краља Петра I	193	159	20	14
20.06.2018. 22.06.2018. 27.06.2018. 22.07.2018. 23.07.2018. 24.07.2018.	Rruga Mbretresha Teutë	179	105	35	39
01.07.2017. 02.07.2017. 03.07.2017.	Репрезентативни примери државних натписа у Северној (Косовској) Митровици	36	/	36	/
22.07.2018. 23.07.2018.	Репрезентативни примери државних натписа у Јужној (Косовској) Митровици	17	/	17	/
Укупно на одабраним локацијама		523	398	68	57
Укупно са додатним службеним натписима		576	398	121	57

На основу **Табеле 2** можемо закључити да је истраживање језичког пејзажа на локацији *Бошњачка махала/ Lagja Boshnjake* и *Улица Краља Петра I* спроведено годину дана раније у односу на локацију *Rruga Mbretresha Teutë*. Разлог за такво поступање је пре свега безбедносне природе и детаљније је објашњено у 11. поглављу докторске дисертације. Напомињемо да је ауторка покушала да у јуну и јулу 2017. године фотографише језичке ознаке/натписе у јужном делу града, али се сусрела са бројним безбедносним изазовима, и фотографисање спровела у истом периоду наредне године. Пробна локација на којој смо тестирали методологију је била *Бошњачка махала/ Lagja Boshnjake* у јуну 2017. године.

У складу са наведеним истичемо да су се бројни истраживачи језичког пејзажа сусретали са забранама фотографисања језичких натписа/ознака. И у нашем истраживању било је више случајева да власници и запослени у објектима радњи, продавница, предузећа и слично нису дозволили фотографисање. Грбавац (2012: 150) наводи да је у таквим случајевима поштовала забране власника и запослених. Пошто законом није забрањено фотографисање на јавним местима, ауторка докторске дисертације се суочила са наведеним проблемом тако што је власницима и запосленима објаснила сврху фотографисања. Већина власника и запослених је дозволила да наставимо са радом. У случајевима када ауторка није добила дозволу, покушала је наредног дана да фотографише језички натпис/ознаку, тако да су језички натписи/ознаке добијене и на радњама где није постојала сагласност власника. Ауторка није успела једино да фотографише језичке ознаке/натписе на полицијској станици у јужном делу града, јер је желела да их пореди са натписом на улазу у зграду Регионалне дирекције полиције – Северна Митровица (видети слику 24.).

Можемо закључити да „језички знакови дају јасан увид у вишејезичност друштвеног простора. При самој анализи требало би узети у обзир од кога потичу знакови, коме су намењени, временски период и политичку ситуацију у којој су настали” (Рончевић 2019: 45).

9.2.4 Кодирање знакова

Приликом кодификација различитих језичких знакова/натписа, требало је да успоставимо и одговарајуће јединице анализе, како бисмо одговорили на постављену хипотезу, како бисмо и открили који језици су присутни у језичком пејзажу подељеног града Косовске Митровице и како су ти језици представљени. Испитали смо језичке и семиотичке карактеристике језичких знакова. У ту сврху развили смо, по угледу на шему за кодирање ауторке Грбавац (2012), Рончевић (2019), Бен–Рафаел-а и сарадника (Ben–Rafael et al. 2001, 2004, 2006), Еделмана (Edelman 2010), Бекхауса (Backhaus 2006, 2007), шему за кодирање знакова у складу са предметом и особеностима нашег истраживања.

Језички пејзаж подељеног града Косовске Митровице, односно подаци, су статистички анализирани уз помоћ статистичког пакета *SPSS (Statistical Package for Social Sciences)*.³⁴⁴ Поступак се заснивао на фотографисању натписа дигиталним апаратом,³⁴⁵ затим разврставањем језичких знакова/натписа према варијаблама, о којима говоримо у даљем тексту, и статистичком обрадом. Дакле, пре него што смо приступили статистичкој обради података, анализирали смо фотографисане знакове и кодирали их, а потом смо те податке уносили у тзв „подлогу за SPSS”.³⁴⁶ Језичке знакове смо кодирали према следећим

³⁴⁴ Статистички пакет SPSS тражи да се дефинишу све варијабле које се уносе и њихове могуће вредности. Вредности варијабли се најчешће исказују као бројеви, што је случај и са нашим истраживањем. Детаљније о уносу података видети: Field, Andy P. *Discovering statistics using SPSS for Windows: Advanced techniques for the beginner*. London: SAGE Publications, 2009.

³⁴⁵ Ауторка је користила дигитални апарат марке **Canon IXUS 160**

³⁴⁶ Ауторка докторске дисертације је обавила кодирање знакова и унос података у „подлогу за SPSS”, као и статистичку обраду података. Ауторка наглашава да је направила план анализа које жели да спроведе, поред статистичког пакета SPSS, користила и Excel, како би додатно проверила добијене резултате истраживања.

варијаблама (27), које смо преузели из горе поменутих истраживања и прилагодили их у складу са потребама нашег истраживања:

1. **Датум фотографисања.** Пошто смо истраживање спроводили у различитим временским периодима, забележили смо за сваки знак датум када је извршено фотографисање.
2. **Број знака.** Ради лакше евиденције, сваком знаку смо доделили јединствени број, пошли смо од ознаке 1.
3. **Истраживано подручје.** Сваком језичком знаку додели смо и локацију на којој је фотографисан, имајући у виду, не само да знак може бити симбол или показатељ нечега у заједници, већ и да језик/језици који се користе на знаку зависе од истраживаног подручја на коме се налазе.
4. **Приватни или службени знак.** Многи аспекти градског језичког пејзажа не могу бити „ухваћени”, уколико би се усмерили само ка једној врсти знакова/натписа (Backhaus 2007), па је самим тим разликовање службених од приватних знакова значајно. У секцији 2.3 смо истакли да *„у прикупљању и анализи података, већина аутора прави квалитативну разлику између службених и приватних писаних знакова. Тврди се да се употреба језика на службеним писаним ознакама може објаснити односима моћи, док се избор језика на приватним ознакама може схватити и као мотивисани израз солидарности”*, дакле овде правимо разлику по томе ко је задужен за постављање одређеног језичког знака: појединац/група/предузеће или држава. Када говоримо о варијабли приватни или службени знак, као службени знак смо означили све натписе и називе за које су задужене државне институције, односно локалне самоуправе општина Северна и Јужна Митровица, па ту убрајамо, примера ради, натписе и обавештења на градским и републичким институцијама и установама, државним предузећима, уличне знакове/називе улица и сл. Под приватним знаком подразумевамо натписе и обавештења на радњама, приватним предузећима, ресторанима, кафићима и сл.
5. **Врста установе.** Овом варијаблом смо одредили врсту установе којој језички знаци/натписи припадају, па тако у истраживању имамо: службене зграде града; радње (сви натписи, огласи, рекламни производи у бутицима); страна представништва (ЕУ инфо центар, уличне ознаке страних представништва, ознаке извођења радова на Главном мосту од стране ЕУ канцеларије на Косову и сл.), услужне делатности (обухватају и државне и приватне установе од ресторана, кафића, хотела до болница, школа), финансијске услужне делатности (банка, мењачница); култура и образовање (натписи, огласи и рекламе везане за књижаре, библиотеке и сл.); забава (кладионице) и сл. У претходној секцији смо напоменули да смо у истраживање језичког пејзажа укључили и графите, па овде напомињемо да тзв. стикери и графити не припадају никаквој установи и у складу са наведеним за ове језичке знаке смо увели, као и Грбавац (2012), додатну вредност варијабле коју смо назвали *градски простор*.
6. **Име установе.** Када је језички знак/натпис припадао некој установи, нпр. школи, општини, навели смо назив те установе: општина Северна Митровица, Центар за културну баштину и сл. У случају када знакови нису припадали никаквој установи (нпр. огласи за издавање стана, графити), и овде смо увели као и код варијабле **Врста установе** додатну вредност варијабле коју смо назвали *градски простор*.
7. **Сектор.** Еделман (Edelman 2010: 65–66) и Грбавац (2012: 154–155) наводе честе случајеве да у језичком пејзажу знаци/натписи припадају трговачким радњама, па је неопходно одредити и сектор те трговине (накит, одећа, козметика, храна и сл.). У случају да говоримо о тзв. *градском простору* и/или о језичком натпису/знаку који припада некој другој врсти установе установили смо садржај натписа/знака (политика, новчано пословање и сл.). У нашем истраживању извршили смо поделу

на седам великих сектора по угледу на истраживање које је спровео Еделмана (Edelman 2010: 66). Оваква подела је неопходна, јер је велики број претходних истраживања показао да постоји велика вероватноћа да одређени сектори показују „склоност” ка одређеним језицима, примера ради потреба за „локалним језицима” и језицима „имиграната” највише постоји у сектору храна.

8. **Самостална или зависна установа.** Уколико је језички знак/натпис припадао некој установи, означили смо да ли је та установа део међународног, националног, регионалног ланца или је самостална. Ауторка је сматрала ову варијаблу битном, јер су претходна истраживања језичког пејзажа недвосмислено показала да власници радњи, односно тзв. приватници имају много већу слободу приликом постављања језичких знакова/натписа него што је то случај са примера ради установама које су део већег ланца и где је постављање натписа углавном централизовано (примера ради у банкама).
9. **Врста знака.** У истраживању смо одредили којој врсти знака сваки знак припада, па имамо категорије: графит, постер, налепница, име установе, улични знак, плочица са називом, постер, плакат, билборд, обавештење, натпис, оглас, рекламни оглас и сл.
10. **Врста дискурса.** Овде смо извршили поделу знакова према припадности градско регулаторном и инфраструктурном дискурсу, комерцијалном дискурсу или трансгресивном дискурсу. У градско регулаторни дискурс сврстали смо све службене називе установа, забране, упозорења и сл. Све што је повезано са оглашавањем и рекламирањем од огласа, реклама и рекламних натписа сврстали смо у комерцијални дискурс. Под трансгресивним дискурсом подразумевамо графите.
11. **Присуство властитих именица и другог текста.** Класификовали смо да ли језички знак/натпис садржи једну или више личних именица, другог текста или обоје. Опште правило које смо применили јесте да речи написане великим словом сматрамо личним именицама.
12. **Класификација властитих именица и другог текста.** Бројни истраживачи језичког пејзажа суочили су се са проблемом на који начин класификовати властите именице у језичком пејзажу, посебно услед чињенице да за многа имена можемо рећи да припадају већем броју језика. Неоспорно је да властита имена доприносе у великој мери вишејезичности језичког пејзажа, посебно ако се има у виду да њихово укључивање доприноси повећању удела енглеског и других језика у анализи језичког пејзажа. Ауторка ће у докторској дисертацији следити став већине истраживача језичког пејзажа и повезивати властита имена са земљом порекла, па ће, примера ради, назив *Coca-Cola* сматрати енглеским елементом.
13. **Присутност обележја колективног идентитета (језички).** У стручној литератури (Грбавац 2012, Рончевић 2019) се истиче да језички знакови могу носити обележја колективног идентитета, односно могу бити обликовани на тај начин да исказују идентитет оних који су их поставили у јавни простор, наглашавајући припадност, обавезу и повезаност са одређеном групом унутар веће заједнице. Ако се неко друштво декларише као мултикултурално, као што је то случај са косовским, онда би требало да постоји у језичком пејзажу велики број језичких знакова који изражавају различите идентитете. Присутност колективног идентитета указује нам на друштвене поделе у заједници. Пошто је Косовска Митровица била у прошлости, а и данас као подељени град мултикултурална и вишејезична средина, у којој се користи више језика, предмет нашег истраживања је заступљеност колективног идентитета језичких заједница у подељеном граду. Присутност других језика на језичким знацима указује на постојање колективног идентитета неке језичке заједнице, а одсуство на постојање колективног идентитета који није признат. У складу са наведеним, у истраживању смо за сваки језички знак одредили носи ли он

у себи или не обележје колективног идентитета. Вредност варијабле **Присутност обележја колективног идентитета**, подели смо на 1. Има, 2. Нема и 3. Могуће да има (када нисмо били сигурни у присутност наведеног обележја). Саму варијаблу поделили смо у две категорије, па смо посебно анализирали присутност обележја колективног идентитета језички и сликовно.

14. **Присутност обележја колективног идентитета (сликовно)**. Присутност обележја колективног идентитета анализирали смо и сликовно у складу са објашњењем датим у варијабли означеној редним бројем 13.
15. **Број језика на знаку**. Приликом анализе језичког пејзажа, односно код сваке јединице анализе извршили смо бројање језика који су присутни на сваком знаку. Као један језик бројали смо случајеве и када је у питању била једна реч или цео текст написан на једном језику.
16. **Редослед језика према томе како се појављују**. Циљ ове варијабле је да одредимо редослед којим се језици појављују на знаку/натпису. Приликом дефинисања ове варијабле пошли смо, као и други истраживачи језичког пејзажа, од тзв. „преферираног кода”, што значи да уколико су језици постављени водоравно, преферирани код, односно језик, налази се лево, а секундарни језици десно. Уколико су језици постављени вертикално, преферирани код односно језик налази се изнад секундарног. Напомињемо да се преферирани код може налазити у средини језичког знака, а секундарни на маргинама. У нашем истраживању није било примера језичких знакова где су се користила писма са различитим смеровима читања, нити примера знакова са нама непознатим језицима. Као и Грбавац (2012), тако смо и ми у свом истраживању наишли на језичке знакове на којима текстови не спадају ни у један језик, већ представљају измишљене речи, тако да смо ставили и категорију *Измишљено*. Ту смо сврстали текстове који представљају мешавину два језика. Скраћенице смо кодирани према томе ком језику припадају њихови пуни називи, примера ради *EU* је скраћеница за *European Union*, па смо скраћеницу *EU* кодирани као енглески језик. Знакове који садрже само симболе или кућни број (&, %, \$) искључили смо из истраживања, а за симболе са текстом сматрали смо да припадају језику на којем је написан преостали текст на знаку/натпису.
17. **Величина фонта текста код различитих језика**. На вишејезичном знаку/натпису, без обзира на позицију језика, проминентност добија онај језик чији је текст написан већим фонтом. У складу са наведеним смо за сваки вишејезичан знак, поред преферираног кода, одредили и величину фонта текста ознакама 1. Иста и 2. Различита. У случајевима једнојезичних знакова/натписа одредили смо вредност варијабле 3. Једнојезични знак. У случајевима када је на знаку три језика, од којих су, примера ради, два језика писана истим фонтом, а трећи језик већим фонтом, такав знак кодирани смо као знак са различитим фонтом, да бисмо наредном варијаблом одредили и проминентан језик.
18. **Редослед језика према величини фонта**. На основу претходне варијабле **Величина фонта текста код различитих језика**, језике на знаковима кодирани смо према величини фонта, тако да је први језик био језик чији је текст написан највећим фонтом.
19. **Врста фонта**. У истраживању смо кодирани да ли је врста фонта на вишејезичним знацима/натписима иста за све језике или различита. Једнојезичне знакове у овој варијабли смо такође посебно означили.
20. **Болдирање**. Приликом кодирања језичких знакова/натписа, ауторка је уочила да на вишејезичним натписима осим, различите врсте и величине фонта, поједини натписи су и болдирани, чиме је још више истакнута проминентност неког језика. У складу са наведеним, ауторка је увела нову варијаблу у своје истраживање.
21. **Присутност превода**. Варијабла која указује у којој мери је заступљена вишејезичност у друштвеној заједници и има ли на језичком знаку превода

- текста/натписа и о којој врсти превода је реч. Варијабле су додељене следеће вредности: дословни превод, слободни превод, делимични превод и нема превода.
22. **Видљивост вишејезичне природе знака.** Вредност ове варијабле смо одредили као: видљива и невидљива. Видљива вишејезичност је ако су текстови/натписи на истом носачу текста, а невидљива ако се преводи налазе на различитим носачима текста, тако да вишејезичност није одмах уочљива, присутна је, али прикривена.
 23. **Присутност мешања језика.** Код ове варијабле, разликовали смо категорије: мешање језика на нивоу текста, мешање језика на нивоу реченице, мешање језика на нивоу речи и нема мешања. Знакове на које није применљива ова варијабла означили смо као једнојезични знак. Најприсутније је мешање језика на нижим ступњевима граматичке структуре.
 24. **Број писама.** Ауторка је забележила колико се различитих писама појављује на знаку. Ова варијабла нам је значајна пре свега услед захтева српске заједнице да је њихово писмо ћирилично, а не латинично. У складу са наведеним сматрали смо значајним да одредимо да ли косовске државне институције у складу са законом користе ћирилично писмо.
 25. **Редослед писама према томе како се појављују.** Пошто смо варијаблом **Број писама** одредили број језика на знаку, овом варијаблом смо у случају појаве више писама бележили којим се редом та писма појављују према критеријуму са лева на десно и одозго према доле.
 26. **Присутност обележја глобализације (језички).** Када говоримо о глобализацији у језичком пејзажу, мислимо на присутност енглеског језика у називу или самом тексту. Наведена варијабла нам се чини значајном у нашем истраживању посебно када се има у виду да је Косовска Митровица у прошлости била развијени индустријски град. Вредност варијабле **Присутност обележја глобализације**, подели смо на 1. Има, 2. Нема и 3. Могуће да има (када нисмо били сигурни у присутност наведеног обележја). Саму варијаблу поделили смо у две категорије, па смо посебно анализирали присутност обележја глобализације језички и сликовно, будући да глобализацијски утицаји могу бити видљиви на језичком знаку двојачко у сликовном и језичком облику. За све знакове који у себи садрже енглески језик (једну реч или цео текст) забележено је да имају језичко обележје глобализације.
 27. **Присутност обележја глобализације (сликовно).** Присутност обележја глобализације анализирали смо и сликовно у складу са објашњењем датим у варијабли означеној редним бројем 13, са тим што смо сликовно означили присутност обележја глобализације за све језичке знакове који на себи, примера ради, приказују лого неке велике међународне организације, предузећа (банке и сл.).

Кодирање језичких знакова према овим варијаблама детаљно је описано у **Прилогу 2 – Шифрарник**. Као што смо претходно истакли, велики број наведених варијабли је коришћен у претходним истраживањима. Ауторка истиче да је изоставила варијаблу **Просторна мобилност носача текста**, јер су у истраживање укључени само непокретни носачи текста. Из истраживања смо искључили и варијаблу **Количина текста/Количина информација**, коју су користили Еделман (Edelman 2010) и Грбавац (2012), а која је требало да одреди да ли је количина текста отприлике иста или различита за вишејезичне знаке/натписе. Ова метода нам се чинила ирелевантном услед језичких и културолошких разлога, јер једноставно неки језици користе више знакова/слова него други језици за изражавање исте поруке. Поред наведеног, увели смо и нову варијаблу **Болдирање**, коју сматрамо и нашим доприносом истраживањима језичког пејзажа. Резултате нашег истраживања изнели смо у секцији **10.1**.

9.2.5 Анкетни упитник

Као што смо већ претходно нагласили, анкетно испитивање је спроведено у периоду од 28. марта 2020. године до 28. априла 2020. године. Укупно је анкетиран 221 испитаник. Настојали смо да одаберемо репрезентативан узорак испитаника, а то смо постигли објављивањем анкете у *online* форми (*google упитник*), и успостављањем сарадње са факултетима албанске и српске заједнице у Косовској Митровици, као и објављивањем анкете на друштвеним мрежама. Како бисмо допрли до албанске заједнице анкетни упитник смо послали на емаил адресу тзв. Универзитета у Митровици „*Isa Boletini*”.³⁴⁷ Пошто именована институција није одговорила, ауторки је непознато да ли су студенти и професори попуњавали анкетни упитник. Анкетни упитник је постављен и на друштвеним мрежама, односно ауторка је постала члан групе „*Network Prishtina*”, која броји преко 21.000 чланова на *Facebook*-у, како би допрла до албанске заједнице. Овде се веома често објављују сличне истраживачке анкете. Један од испитаника је сугерисао ауторки да анкетни упитник објави и у групи „*Network Mitrovica*”, али администратор дате групе није дозволио учлањење ауторки.

Да бисмо допрли до што већег броја испитаника српске и осталих мањинских заједница које живе у Северној и Јужној Митровици анкетни упитник је објављен на *Facebook* страници *Радио Контакт Плус* из Северне Митровице, који је усмерен на локалну заједницу, старости између 20 и 40 година. Радио Контакт Плус је, према истраживањима које је спроводио *IREX* 2009. године најслушанија радио станица на северу Косова и Метохије.³⁴⁸ Ауторка се посебно захваљује на помоћи директорци *Радио Контакт Плус*, Драгани Милутиновић. Анкетни упитник је такође објављен у *Facebook* групама: *Огласи Косовска Митровица*, која броји 7.500 чланова и *Огласи 028 Косовска Митровица*, који броји 11.000 чланова. Ауторка је успоставила сарадњу и са Универзитетом у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, односно са професорком Сањом Микетић–Суботић, са Филозофског Факултета у Косовској Митровици, која је анкету проследила студентима и професорима.³⁴⁹

Анкетирање смо спровели помоћу пажљиво осмишљеног упитника који представља делимичну репликацију анонимне анкете коју је користила Грбавац Ивана (2012).³⁵⁰ Анкета је прилагођена потребама нашег истраживања, и за разлику од анкете коју је користила Грбавац (питања затвореног типа), ауторка је понудила простор за елаборацију одговора како би се чуо „прави глас” испитаника, односно у дизајнирању упитника користили смо питања и затвореног и отвореног типа. Поред наведеног, анкета је проширена са додатних седам питања релевантних за наше истраживање. Испитаницима је, пре попуњавања анкетног упитника, наглашено да је реч о анонимној анкети, којој је циљ да истражи како доживљавају језичке знакове/пејзаж (натписе, рекламе, називе угоститељских објеката, графите, натписе на државним институцијама и сл.), око себе у Косовској Митровици/Јужној Митровици/Северној Митровици, али уз довољно информација о полу, старости, образовању и пореклу. Упитник се састојао од 21–ог питања: од чега се 7 питања односило на опште друштвено–демографске податке, а 14 питања на то како испитаници доживљавају језички пејзаж Косовске Митровице/Северне Митровице/Јужне Митровице.

У друштвено–демографске податке укључили смо податке о полу, старости, стручној спреми, националности, матерњем језику, као и податак о томе да ли испитаници поред свог

³⁴⁷ Сајт Универзитета „*Isa Boletini*” доступан на адреси: <https://www.umib.net/>, (Датум приступа: 01.04.2020.)

³⁴⁸ Сајт *Радио Контакт Плус*–а је доступан на адреси: <https://www.radiokontaktplus.org/>. Радио је основан 2000. године, а од 2003. године послују као невладина организација. Радио је члан *Косовске медијске асоцијације (КОСМА мреже)* и *Асоцијације Независних електронских медија – АНЕМ*.

³⁴⁹ Ауторка се захваљује и професорци Бранимирки Алексић Хил на корисним предлозима и сугестијама.

³⁵⁰ Grbavac, Ivana. *Језички идентитет и језички крајобраз у Mostaru*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2012.

матерњег језика, говоре и неким другим језиком заједница које живе на Косову и Метохији. Поред наведеног, у ове податке укључили смо и информације о томе да ли је испитаник/ца грађанин/ка Косовске Митровице/Северне Митровице/Јужне Митровице (рођен/на у граду), досељеник/ца (тек однедавно живи у К. Митровици, после сукоба на Косову и Метохији), студент, посетилац/туриста, привремено борави у Косовској Митровици/Северној Митровици/Јужној Митровици (ради краћег посла и сл.) или је на неки други начин повезан са датим простором. Питања која се односе на перцепцију језичког пејзажа осмишљена су тако да изражавају став и мишљење испитаника по питању познавања, примене, и поштовања Закона о употреби језика у Косовској Митровици, односно делу града где живе (Северна или Јужна Митровица), мишљења и става испитаника по питању вишејезичности на знаковима/натписима у граду, статусу њиховог матерњег и других језика на тим знаковима, потреби постојања и степену уређености вишејезичности у језичком пејзажу који их окружује.

Пар питања је конципирано тако и да одражава мишљење испитаника по питању ургентности решавања идентификованих проблема вишејезичности у делу града у коме живе, као и о идентитетским карактеристикама сопственог и других заједница које живе у Косовској Митровици. Ауторка је такође настојала да утврди на недвосмислен и јасан начин каква осећања међу испитаницима буди језички пејзаж града, као и равноправна употреба српског и албанског језика у јавном простору.

Приликом састављања анкете било је више методолошких недоумица. Питање је било на ком језику саставити анкетни упитник и коју терминологију користити, имајући у виду питање идентитета, недавних међунационалних сукоба, а да при том не повредимо национална осећања испитаника и не изазовемо одбојност према попуњавању анкетног упитника. Пажљивим разматрањем, ауторка се одлучила да анкетни упитник састави на службеним језицима Косова: албанском и српском језику, али и да користи „терминологију” у анкетном упитнику на српском језику која је прихватљивија српској заједници, и „терминологију” у анкетном упитнику на албанском језику која је прихватљива албанској заједници.

Приликом постављања анкете на албанском језику у групи „*Network Prishtina*”, испитаници су се жалили да је „лош превод” на албански језик. Превод је враћен на дораду, и корекцију још двојици преводилаца (српско–албански) у међународним институцијама на Косову и Метохији.³⁵¹ Исправке су биле минорне, и преводиоци су се сагласили да је проблем у томе што је верзија на српском била на ћириличном, а не латиничном писму. Један од испитаника је такође нагласио да сам направила „технички пропуст”, да не треба да стоји у анкетном упитнику да су „српски и албански” службени језици, већ би требало да стоји „албански и српски”, јер тако *Закон* и *Устав Косова* налажу. Поред тога један од испитаника је нагласио да сам направила пропуст и да не постоји бошњачки језик, већ само босански, па је ауторка анкете ставила у анкетном упитнику „бошњачки/босански језик”.

Приликом постављања анкете на српском језику, дошло је до више „инцидената” у погледу терминологије, па је сагласно наведеном, ауторка извршила одређене измене анкетног упитника. Иако је ауторка у уводном тексту ставила напомену следеће садржине:

„Када кажемо Митровица мислимо на Косовску Митровицу (пре сукоба на Косову 1999. године), општину Северна Митровица, и/или општину Јужна Митровица (после сукоба на Косову 1999. године) у косовском систему и Косовска Митровица по Уставу РС”, путем друштвених мрежа јавило се више испитаника који су износили следеће замерке и сугестије:

³⁵¹ Ауторка се служи албанским језиком, али је сматрала да би превод наведене анкете требало да се повери стручним преводиоцима.

„Зашто не користите званичну терминологију Републике Србије за Косово и Метохију. Требало би да стоји Северна Косовска Митровица и Јужна Косовска Митровица, а не као код Албанаца само Северна и Јужна Митровица, без оног Косовска”

„Ово Северна и Јужна Митровица дајте Албанцима”

„Ово је закон наводне тј. од нас непризнате државе Косово”

„Промовишите државу Косово и њене законе”

„Без обзира што смо под протекторатом за вас, за нас је Косовска Митровица”

У складу са наведеним, ауторка је у анкетном упитнику на српском језику унела измене, па уместо да стоји Северна и Јужна Митровица, ауторка је ставила Северна Косовска Митровица и Јужна Косовска Митровица, иако ни у српском, ни у албанском систему такви називи општина не постоје. Уколико је постојала могућност, у складу са формулацијом питања, ауторка је ставила у делу Косовске Митровице у којем живите..., како не би повредила национална осећања и осећај припадности Републици Србији косовских Срба. Ауторка је проценила да ће датим изменама добити већи узорак испитаника, и да ће своје ставове изнети у анкетном упитнику. У албанској верзији анкетног упитника, ауторка је оставила називе Северна и Јужна Митровица, мада бих и овом приликом напоменула да на згради општине у Јужној Митровици, стоји само назив општина Митровица на албанском, српском и турском језику. Видети слику испод:

Слика 45: Натпис на згради општине Јужна Митровица (фотографисано 22. јула 2018. године).

Проблем се појавио и услед чињенице да је молба за попуњавањем анкетног упитника на друштвеним мрежама постављена на латиничном писму, иако је анкетни упитник написан на ћириличном писму, па су испитаници постављали коментаре попут:

„Не разумем латиницу”

„Борите се за српски језик, а пишете латиницом”

„Свесно или несвесно губимо своје писмо”

„Вашиим поштовањем мањина губимо своје писмо, док мањине се вазда залажу за своје писмо. Ето нпр. мађари у Војводини, шиптари у Прешеву, Бујановцу...”³⁵²

Ауторка није реаговала на дате сугестије, јер су по Уставу Републике Србије у употреби оба писма. Анкетни упитник је био на српском ћириличном писму, а сматрала је да

³⁵² Коментари у изворном облику.

треба да „испоштује” на неки начин и друге мањине које живе у Косовској Митровици, или су на неки начин повезани са датом општином, а служе се латиничним писмом, примера ради Бошњаке, Хрвате и сл.

Додајмо да би ово истраживање сигурно било потпуније да је било више анкетираних косовских Албанаца, (Албанци чине 90% становништва и доминирају у друштвеном и институционалном животу), као и припадника турске заједнице на Косову и Метохији, имајући у виду да је турски језик у службеној употреби на општинском нивоу у Јужној Митровици. Од 221 испитаника, 31 испитаник је изворни говорник албанског језика, па ауторка сматра да је дати узорак довољан у погледу упоређивања мишљења. Анкетни упитник на српском и албанском језику налази се у **Прилогу 3**, а детаљно образложење налаза анкетног упитника је представљено у секцији **10.2**.

9.2.6 Усмерени оријентациони интервју са релевантним актерима

У седмом поглављу докторске дисертације бавили смо се извештајима и истраживањима које су спровеле протеклих година владине, међународне и локалне невладине организације о поштовању законом прописане употребе језика на територији Косова и Метохије. Неки од тих извештаја и истраживања посебно су се фокусирали на општински ниво, где је парцијална примена Закона о употреби језика условила и негативну партиципацију „невећинских” грађана/ки у општинским пословима и приступу услугама.

Истраживање је конципирано тако да је у једном делу истраживања требало проценити да ли су одговарајуће институције посвећене заштити језичких права заједница и ефикасном спровођењу законског оквира употребе званичних језика на свим инстанцама, па су самим тим, неопходне и информације од представника институција, међународних организација и цивилног сектора. За истраживање ставова релевантних актера применили смо усмерени оријентациони интервју који смо спровели помоћу пажљиво осмишљених унапред припремљених питања, како не би долазило до „скретања са теме”. Питања су усмерена на активности које су релевантни актери спровели како би подржали поштовање Закона о употреби језика бр. 02/Л–37 на локалном нивоу, посебно у општинама Северна и Јужна Митровица.

У складу са постављеним истраживачким питањима, које смо дефинисали у првом поглављу докторске дисертације, било је неопходно прво одговорити на следеће потпитање: *шта су досадашњи „извештаји” који су прикупљали и обрађивали податке о имплементацији правних докумената о употреби језика идентификовали као главну препреку њихове успешне имплементације?* Одговор на дато потпитање се налази у седмом поглављу докторске дисертације. Неопходна разјашњења смо покушали да добијемо путем усмереног оријентационог интервјуа са релевантним актерима који прате успешност имплементације Закона о употреби језика на локалном нивоу. Испитаницима су постављена конкретна питања везана за тему вишејезичности на подручју Северне и Јужне Митровице:

- Наведите активности које спроводите/или сте спровели како би подржали поштовање Закона о употреби језика бр. 02/Л–37 на локалном нивоу, посебно у општинама Северна и Јужна Митровица?
- Наведите начине на које сматрате да даље треба унапредити Вашу даљу улогу и капацитете на локалном нивоу (уколико сматрате) када говоримо о поштовању Закона о употреби језика бр. 02/Л–37?
- Канцеларија Повереника за језике је једино тело на територији Косова које се бави очувањем и заштитом службених језика, њиховог равноправног статуса, али и заштитом језика мањинских заједница, чији матерњи језик није службени. Наведите

начине на које сматрате да даље треба унапредити улогу и капацитете Канцеларије повереника за језике на локалном нивоу?

- Да ли сматрате да је Канцеларија Повереника за језике довољно „видљива”, да су грађани/ке Северне и Јужне Митровице довољно упознати са активностима које спроводи Канцеларија Повереника за језике? Образложите. Наведите активности које сте спровели како бисте подржали њихов рад на локалном нивоу.
- У складу са активностима ваше организације, замолила бих вас да наведете да ли сте идентификовали проблеме везане за имплементацију Закона о употреби језика бр. 02/Л– 37? Замолила бих вас да посебно образложите за Северну, а посебно за Јужну Митровицу, имајући у виду да је поштовање Закона о употреби језика у овим општинама предмет истраживања.
- Државне институције и јавни органи дужни су да обезбеде да знаци/натписи буду постављени на службеним језицима, а слова треба да буду исте величине, боје и формата и постављена у истом редоследу (на основу Закона 03/2008 о натписима на зградама централних институција Републике Косово, као и Административног Упустава о натписима на зградама централних институција Републике Косово – МЈУ 03/2008.). Називи општина требало би да буду јасно исписани на службеним језицима, а слова у називима исте величине и боје и у истој позицији. „Службене ознаке које представљају или обухватају називе општина, села, путева, улица и осталих јавних места исписују се на службеним језицима и на језицима који имају статус службеног језика у општини” Да ли су натписи на зградама, имена општинских органа и имена запослених написани на званичним језицима у тој општини? Колико се дате законске одредбе поштују у Јужној Митровици? Колико се дате законске одредбе поштују у Северној Митровици? Молим вас образложите, уколико сте у оквиру делокруга ваших активности бавили и наведеним.
- У складу са Законом о локалној управи, општине имају потпуна овлашћења да дају називе општинским путевима, улицама и осталим јавним местима, али се називи не преводе, већ се исписују у оригиналу у складу са Законом бр. 2003/11 о улицама. Да ли је општина Северна Митровица испоштовала наведено? Колико се дате законске одредбе на основу вашег искуства поштују у Јужној Митровици? Молим вас образложите, уколико сте се у оквиру делокруга ваших активности бавили и наведеним.
- На основу вашег искуства, да ли су статuti општина Северна и Јужна Митровица уређени у складу са Законом о употреби језика? Да ли странке из редова мањинских заједница добијају документа у складу са граматиком и правописом свог матерњег језика. Да ли су општине Северна и Јужна Митровица испоштовале наведено? Образложите на основу вашег искуства и делокруга рада ваше организације за сваку општину појединачно.
- Замолила бих вас да образложите (посебно за Јужну, а посебно за Северну Митровицу) где су уочени на основу искуства ваше организације највећи пропусти у имплементацији Закона о употреби језика, када је у питању постављање вишејезичних натписа, као и мере за отклањање истих.

Дата питања су прослеђена Канцеларији повереника за језике (косовска државна организација), Организацији за европску безбедност и сарадњу (у даљем тексту скраћено ОЕБС) – Мисија на Косову (међународна организација), Европском центру за питања мањина – Косово (у даљем тексту ЕЦМИ – Косово) (невладина организација која блиско сарађује са државним институцијама), невладиној организацији „Актив” са седиштем у Северној Митровици, невладиној организацији „Центар за мир и толеранцију” са канцеларијама у Приштини, Грачаници и Северној Митровици. Европски центар за питања мањина – Косово и Канцеларија повереника за језике су одбили сарадњу, односно нису

пружили одговоре на наведена питања. У десетом поглављу докторске дисертације, у секцији **10.3** смо дали приказ, односно анализу података добијених овим путем.

Да закључимо, за истраживање смо проучавањем коришћених методологија, одабрали методе које су најприкладније за наш друштвено–језички контекст, и углавном смо се користили методама које су употребљене у истраживањима подељеног града (Грбавац 2012; Ben–Rafael et al. 2001, 2004, 2006) и мултиетничких средина (Edelman 2010). Резултате нашег истраживања изнели смо у наредном поглављу докторске дисертације.

10. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Град Косовска Митровица је вишејезични град који је био јединствен све до своје *de facto* поделе 1999. године. Подела је учвршћена одржавањем локалних избора у оквиру косовског система 2013. године, чиме Косовска Митровица постаје и *de iure* подељена. Подела доводи до формирања две, језички одвојене, заједнице локалног становништва које живе у географски одређеном простору, па је тако за Србе „резервисана” Северна Митровица, а за Албанце Јужна Митровица. Самим тим, у Северној Митровици већински језик је српски, а у Јужној албански. Пошто је циљ нашег истраживања да откријемо у којој мери и на који начин се огледа вишејезичност на језичким знацима/натписима у јавном простору, истражили смо језички пејзаж на три различите локације са различитим етнолингвистичким структурама и карактеристикама. Истраживање смо употпунили и додатним натписима/ознакама на државним институција изван одабраних локација.

У овом поглављу докторске дисертације представљамо резултате истраживања у складу са теоријским оквиром представљеним у другом поглављу, методологијом истраживања дефинисаном у деветом поглављу и општом хипотезом коју смо дефинисали у трећем поглављу докторске дисертације, а која гласи:

„Постојећа подељеност на северни и јужни део, током последњих двадесет година, некада јединственог града Косовске Митровице деловала је у правцу обликовања различитог језичког пејзажа под утицајем примене у пракси различитих правних прописа о језичкој употреби. Језички пејзаж утиче како на језичке, тако и политичке идеологије у два дела града: Северне и Јужне Митровице”

Истакли смо и да смо на основу постављене хипотезе формулисали и истраживачка питања:

На који начин језички пејзаж Северне и Јужне Митровице одражава језике и језичку политику подељеног града? (Да ли српски као службени језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на албански језик у северном делу Косовске Митровице, односно да ли албански језик испољава доминантност на приватним и службеним писаним ознакама у односу на српски језик у јужном делу Косовске Митровице)

Како језички пејзаж осликава језички идентитет становника подељеног града?

Да ли је вишејезичност део идентитета подељеног града? (Да ли неки од службених језика у званичној употреби на територији Косова испољава доминантност у односу на друге језике?)

Да ли су и у којој мери присутна обележја глобализације у језичком пејзажу подељеног града? (Примера ради, да ли је енглески језик потиснуо српски језик из употребе у јужном делу Косовске Митровице?)

Оповргавамо или потврђујемо постављену хипотезу и дајемо одговоре на постављена истраживачка питања. У наредним секцијама износимо резултате анализе језичких знакова/натписа поређењем северног и јужног дела града, где посебно анализирамо језички пејзаж Јужне и Северне Митровице, етнички мешовитог насеља Бошњачке махале на линији раздвајања два дела града, анализирамо све постављене варијабле, анализирамо резултате добијене анкетањем и усмереним оријентационим интервјуом. Додатно, поредићемо резултате истраживања са резултатима претходних истраживања језичког пејзажа подељених градова, и даћемо препоруке за будућа истраживања.

10.1 Резултати анализе знакова/натписа

На основу етнолингвистичке структуре становништва и административне поделе, некада јединствени град Косовска Митровица је подељен на северни и јужни део. У јужном делу града живе већином Албанци, који се декларишу као говорници албанског језика и грађани тзв. Републике Косово. Тај део града обухвата старо језгро некада јединственог града, и велики број објеката/установа,³⁵³ које су се након завршетка сукоба 1999. године нашле под управом косовског система, као и велики број новијих стамбених објеката, трговачких центара.

У северном делу града живе већином Срби, који говоре српским језиком и декларишу се као грађани Републике Србије. Реч је о делу града, који географски обухвата малу површину, и који је морао да надомести „останак” великог броја објеката (који су некад функционисали у оквиру српског система) у јужном делу града. У овом делу града присутан је велики број студената, услед измештања Универзитета у Приштини, као и велики број привремено расељених лица из других делова Косова и Метохије. У северном делу града, време као да је стало. Није занемарљив ни утицај вишегодишњег присуства међународне заједнице, стога и очекујемо да ће наведене карактеристике бити видљиве и у језичком пејзажу подељеног града.

Прво смо посебно анализирали језичке натписе/ознаке на истраживаном подручју у северном делу града, у јужном делу града и етнички мешовитом насељу на линији разграничења између два дела града, да бисмо на крају извршили поређење истраживаних подручја. Поред наведеног, услед малог броја службених ознака на истраживаним подручјима, истраживање смо употпунили и репрезентативним примерима службених ознака/натписа изван локација истраживања. Напомињемо да би требало имати у виду, приликом разматрања резултата, да истраживана подручја нису узета методом случајног узорка, већ методом узорковања ради разноврсности, па самим тим резултати истраживања нису репрезентативни за целокупан језички пејзаж града, већ су илустративни пример.

10.1.1 Етнички мешовито насеље (*Бошњачка махала/ Lagja Boshnjake*)

Бошњачка махала/Lagja Boshnjake представља некада јединствени град Косовску Митровицу „у малом” и готово је једина тачка додир Срба и Албанаца. У овом трговачко–стамбеном, етнички мешовитом међупростору изражена је тзв. „супротстављена политика простора”, али и мултиетничка интеракција између Срба и Албанаца. Ауторка је своју методологију језичког пејзажа тестирала на овој локацији, па ћемо и анализу језичких натписа/знакова отпочети управо са Бошњачком махалом. Истраживање, односно фотографисање језичких натписа на наведеној локацији спровели смо 12.06.2017., 14.6.2017., 15.6.2017., 16.6.2017. и 17.6.2017. године. Пошли смо од поставке да би управо на овој локацији законом прописана службена употреба језика требало да буде најизраженија.

Табела 3: Варијабла <i>Приватни или службени знак</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Знаци које су поставиле државне институције	13
Приватни знак	134
Непознат податак	4
Укупно:	151

³⁵³ Ауторка мисли на државне установе и институције Републике Србије попут Културног центра, Музеја и сл.

У Бошњачкој махали анализирали смо укупно 151 језичких знакова/натписа на 62 објекта. Пошто језички знакови/натписи представљају различите секторе и повезани су са различитим установама, поделом на службени наспрам приватног знака, истражујемо и њихов утицај на језички пејзаж, као и семиотичке карактеристике самог знака. Као што се може видети на основу **Табеле 3**, већина језичких знакова/натписа припада категорији приватни знак, односно 89% језичких знакова смо сврстали у категорију приватни знак, док се свега 8% језичких натписа налази у категорији знакова/натписа које су поставиле државне институције. Службени знак односи се на институције градског простора попут градске и републичке управе, али и градско регулаторне знакове/натписе везане за смер кретања, паркирање или назив улице. Разумљиво је да на датој локацији има далеко више приватних знакова/натписа, јер је дата локација место различитих услужних и трговачких делатности.

Подела језичких натписа на основу Варијабле **Врста установе** је приказана у табели испод:

Табела 4: Варијабла Врста установе	
Опис	број језичких натписа/знакова
Градска управа	6
Салон намештаја	5
Зграда Телекома	1
Републичка управа	5
Спортски клуб	2
Адвокатска канцеларија	1
Трговачка радња	4
Фотокопирница	5
Месара	4
Бутик	16
Банка	3
Фризер	6
Ресторан/кафана	2
Пицерија	2
Кафић	1
Брза храна	3
Пекара	4
Столарија	2
Трговачки центар	20
Продавница моб. Телефона	3
Спортска опрема	13
Пржионица кафе	1
Салон тепиха и завеса	2
Достава поштиљака	1
Козметички салон	2
Златара	2
Професионално чишћење	1
Перионица	1
Ауто школа	1
Осигуравајуће друштво	6
Фотографска радња	2
Хуманитарна организација	3
Компанија за трансфер новца	6
Маркетиншка агенција	4
Све за ЕУР	1
Бижутерија	3
Градски простор	7
УКУПНО:	151

Варијабла **Самостална или зависна установа** нам је значајна како бисмо утврдили да ли власници радњи, односно тзв. приватници у Бошњачкој махали користе слободу приликом постављања језичких знакова/натписа. У оквиру ове варијабле, чак 54% језичка знака/натписа смо сврстали у категорију самосталне установе (82 језичка натписа/знака), 14% (21) језичких натписа/ознака у категорију национални ланац, 13% у регионални, 13% у међународни ланац, неприменљиво је било у осталих 6%.

Извршили смо и поделу језичких натписа/знакова на седам великих сектора по угледу на истраживање које је спровео Еделмана (Edelman 2010: 66), како бисмо утврдили да ли постоји склоност одређених сектора ка одређеним језицима. На основу Варијабле **Сектор**, дошли смо до података да се највећи проценат језичких натписа/ознака налази у модном сектору, чак 40%, у сектору различитих услуга 15% језичких ознака/натписа, у сектору напретка и информационе технологије 12%, у сектору израженог колективног идентитета 10%, по 9% у сектору робе широке потрошње и забаве и луксуза, и преосталих 5% језичких ознака/натписа нисмо успели да сврстамо ни у један сектор. У оквиру модног сектора на 13% знакова је заступљен енглески језик, на 10% српски језик, на 9% албански и српски језик и на 8% албански језик. На основу наведеног јасно закључујемо да су у овом сектору скоро па подједнако заступљени службени језици, и да велико одступање, односно склоност овог сектора ка одређеном језику не постоји.

У језичком пејзажу Бошњачке махале преовладавају знакови/натписи који се односе на назив/име установе, као и плочице са називом, како код службених, тако и приватних ознака/натписа (укупно 48%), налепнице и рекламни огласи су заступљени са по 10%, обавештења 9%, спољни елементи и натписи су заступљени укупно 11%, док су најмање заступљени билборди, улични знаци, плакати, огласи (мање или једнако 1% сваки набројани). Службене ознаке у оквиру српског система су искључиво на српском језику, ћириличном писму (видети слику 35.), док су службене ознаке у оквиру косовског система углавном тројезичне (албански, српски и енглески језик). Овде смо извршили поделу знакова према припадности градско регулаторном и инфраструктурном дискурсу, комерцијалном дискурсу или трансгресивном дискурсу. У градско регулаторни дискурс сврстали смо 46% језичких натписа, у комерцијални дискурс 52%, а у трансгресивни дискурс 2% језичких натписа/ознака.

Слика 46: Натпис на згради Административне канцеларије Северна Митровица у Бошњачкој махали (фотографисано 12. јуна 2017. године).

Већ смо напоменули да су у Бошњачкој махали приватне ознаке далеко заступљеније од службених, као и да је ово подручје пословна (трговачка), стамбена, етнички мешовита и политичка зона.

У **Табели 5** приказана је дистрибуција језика на језичким ознакама/натписима у истраживаном подручју.

Табела 5: Језици на истраживаном подручју Бошњачка махала		
Опис	број језичких натписа/знакова	Процентуално
српски језик	31	20.53
албански језик	39	25.83
енглески језик	34	22.52
италијански	1	0.66
српски/албански језик	4	2.65
албански/српски језик	19	12.58
албански/енглески језик	5	3.32
српски/енглески	5	3.32
енглески/српски	1	0.66
енглески/албански	3	1.98
албански/српски/енглески	7	4.63
енглески/албански/српски	1	0.66
непознат податак	1	0.66
УКУПНО	151	100%

Дакле, укупно је 105 једнојезичних знакова, што чини 69.54% укупног узорка, двојезичних 24.51%, тројезичних 5.29%, док на једном знаку нисмо установили број језика, јер се радило о заставама. Резултати су нас изненадили, јер су показали готово уједначену заступљеност албанског, енглеског и српског језика на једнојезичним ознакама/натписима. Такве резултате објашњавамо степеном фреквенције становништва на овом подручју, док висок проценат присутности енглеског језика на натписима објашњавамо дугогодишњим присуством међународне заједнице, али и степеном познавања страних језика у језичким заједницама. Када говоримо о глобализацији у језичком пејзажу, мислимо на присутност енглеског језика у називу или самом тексту. У том смислу истичемо да су језичка обележја глобализације присутна на 36% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа, а сликовно на свега 2.6% језичких знакова/натписа.

Податак који нас је најпријатније изненадио је релативно висок проценат двојезичних ознака на албанском и српском језику и обрнуто (укупно 15.23%). Ауторка је забележила и колико се различитих писама појављује на знаку. Ова варијабла нам је значајна пре свега услед захтева српске заједнице за већом употребом ћириличног, а не латиничног писма. Тако смо и дошли до података да су свега 3 језичка знака/натписа била написана на ћириличном писму, и то на ознакама које су поставиле српске државне институције (Канцеларија за КиМ), а на једном приватном језичком знаку/натпису текст је био исписан и на ћириличном и на латиничном српском писму. На овом истраживаном подручју осим једног знака/натписа, који је постављен како од стране локалног становништва, тако и косовских државних институција ниједан био написан на српском ћириличном писму.

Када смо у деветом поглављу докторске дисертације говорили о видљивости вишејезичне природе знака/ознаке напоменули смо да је видљива вишејезичност ако су текстови/натписи на истом носачу текста, а невидљива ако се преводи налазе на различитим носачима текста, тако да вишејезичност није одмах уочљива, присутна је, али прикривена. У том погледу истичемо да вишејезичност видљива на 20,5% вишејезичних знакова, а невидљива на 9%.

Слика 47: Пример тројезичног натписа назива установе у Бошњачкој махали (фотографисано 15. јуна 2017. године).

Слика 48: Пример двојезичног натписа у Бошњачкој махали (фотографисано 14. јуна 2017. године).

Присутна је и различита величина фонта на 8,6% језичких знакова/натписа код различитих језика на вишејезичним ознакама/натписима, где је у употреби различита величина фонта код албанског језика у 7,2% случајева. Додајемо и да се различита врста фонта користила на 6.6% језичких натписа, углавном на албанском језику. Приликом кодирања језичких знакова/натписа, ауторка је уочила да се на вишејезичним натписима осим, различите врсте и величине фонта, поједини натписи и „болдирају”, чиме се још више истиче проминентност неког језика. На истраживаном подручју уочили смо 9,9% болдираних натписа на вишејезичним ознакама, од којих је 8% на албанском језику.

Слика 49: Пример натписа где је текст на албанском језику написан различитим фонтом, различитом величином фонта и који је болдиран (фотографисано 14. јуна 2017. године).

Класификовали смо да ли језички знак/натпис садржи једну или више личних именица, другог текста или обоје. Властите именице присутне су 12,5% језичких натписа, а личне именице и други текст (обоје) садржи 24,5% језичких натписа. Језички натписи који не садрже властите именице присутни су на 63% језичких ознака/натписа. Напомињемо да је њихово укључивање допринело повећању удела енглеског и других језика у анализи језичког пејзажа наведене локације.

Када говоримо о *присутности обележја колективног идентитета*, можемо рећи да присуство сликовног обележја колективног идентитета није нарочито изражено, јер смо забележили свега пет језичких натписа/ознака у којима се огледа колективни идентитет сликовно, што нам недвосмислено говори да, иако је Бошњачка махала простор интеракције између Срба и Албанаца, симболички колективни идентитет није посебно изражен. Језички је колективни идентитет изражен на 18,6% језичких ознака, где смо побројали све натписе написане на српском ћириличном писму, јер се употреба писма другачијег од уобичајеног латиничног такође може схватити као израз посебног језичког идентитета. У складу са наведеним, истичемо да смо означили присуство обележја језичког колективног идентитета код свих натписа/ознака где смо уочили да постоје тенденције наглашавања културних, верских, регионалних и етничких посебности неке заједнице. Истицање посебности колективног идентитета нарочито је наглашено у приватном сектору, у називима радњи, продавницама одређених прехранбених производа, где је јасно истакнуто шта је то што су они и шта имају, а што нису они други и што други немају. Истицање колективног идентитета је наглашено и у државном сектору, где српске институције колективни идентитет наглашавају српским ћириличним писмом, а косовске проминентношћу албанског језика величином и врстом фонта, **болдирањем** и сл.

Слика 50: Принцип колективног идентитета у називу: Медина (фотографисано 17. јуна 2017. године).

Веома важне варијабле у анализи језичког пејзажа су Варијабле *Присутност превода* и *Мешање језика*. Иако у језичком пејзажу Бошњачке махале преовладавају једнојезични знакови/натписи са 69,54%, наилазимо и на 12,58% језичких знакова где је присутан дослован превод са језика на језик, што је и разумљиво имајући у виду Закон о употреби језика. Поред дословног превода, 5,3% језичких знакова је без превода, углавном на енглеском језику, где и није потребно добро познавање језика да би се порука разумела и у питању су углавном натписи који су намењени млађој популацији, називи кафића, добро познати изрази и сл, док су појашњења дата на српском или албанском језику. Делимични превод је присутан у 7,9% случајева.

Слика 51: Пример језичког натписа са дословним преводом са језика на језик (фотографисано 14. јуна 2017. године).

Слика 52: Пример језичког натписа са мешањем језика (фотографисано 16. јуна 2017. године).

Варијабла Присутност мешање језика износи 16,55%, односно на нивоу речи (7,95%), на нивоу текста (4,63%), на нивоу реченице (3,97%). У Бошњачкој махали је посебно изражено мешање српског и албанског језика на рекламним огласима. Дакле, у Бошњачкој махали постоји готово уједначена заступљеност албанског, енглеског и српског језика на једнојезичним ознакама/натписима, али и релативно висок проценат двојезичних ознака/натписа на албанском и српском језику и обрнуто (укупно 15,23%). Дошли смо и до података да су од 151 језичких натписа/знакова, свега 3 језичка знака/натписа била написана на ћириличном писму, па можемо закључити да ћирилица није наметнута ни од стране државних, ни приватних актера. Вишејезичност је видљива на 20,5% вишејезичних знакова, а невидљива на 9%. Све ово нам пуно говори о важности коју творци језичке политике и становници Бошњачке махале придају албанском, српском и енглеском језику имајући у виду постојеће поделе.

10.1.2 Северни део града (улица *Краља Петра I*)

У претходној секцији бавили смо се етнички мешовитим насељем (Бошњачка махала) на физичкој и административној линији раздвајања Северне и Јужне Косовске Митровице. Сада ћемо се посветити анализи истраживаног подручја у северном делу града. Предмет истраживања су језички натписи/знакови на најпрометнијој локацији у Северној Косовској Митровици: главној улици *Краља Петра I*. Истраживање, односно фотографисање језичких натписа на наведеној локацији спровели смо 04.07.2017., 12.07.2017., 15.07.2017., 16.07.2017., 22.07.2017., 23.07.2017. и 26.07.2017. године.

Анализирали смо укупно 193 језичка знака/натписа на 85 објеката. Имајући у виду етничку структуру овог дела града, у **Табели 6** је приказана присутност различитих језика на истраживаном подручју:

Табела 6: Језици на знаковима/натписима у улици <i>Краља Петра I</i>		
Језик	Број	Проценат
српски језик	144	74.6%
енглески језик	37	19.2%
српски и енглески језик	8	4.2%
албански, енглески и српски језик	1	0.5%
руски и српски језик	1	0.5%
албански језик	1	0.5%
непознат податак	1	0.5%
Укупно:	193	100%

Из **Табеле 6** видљиво је да је анализирано укупно 182 једнојезичних знакова/натписа, што чини 94,3% укупног узорка, двојезичних 4,7%, тројезичних 0,5%, док на једном знаку нисмо установили број језика, јер се радило о српској застави. У претходној секцији смо истакли да су веома важне варијабле у анализи језичког пејзажа *Присутност превода* и *Мешање језика*. Језички пејзаж улице *Краља Петра I* готово се једнојезичан са 94,3% оваквих знакова/натписа. Преосталих 5,3% вишејезичних ознака је подељено тако да је делимичан превод присутан на 3,1% језичких ознака/натписа, а дослован превод на 2,2% натписа. Мешање језика на нивоу реченице забележено је на 7 језичких натписа/ознака (3,62%).

Слика 53: Једини албански језички натпис у улици *Краља Петра I* на банкомату „NLB Banka” (фотографисано 26. јула 2017. године).

Изненадио нас је постотак енглеског језика у језичком пејзажу главне улице, који је посебно уочљив у тзв. пешачкој зони, која је недавно сређена, где су смештени бројни кафићи и радње. Оваква пракса је примећена и у другим истраживањима језичког пејзажа, где је заступљеност енглеског језика најмања у најстаријим четвртима града, а највећа у најновијим. Енглески језик је далеко пожељнији у језичком пејзажу Северне Косовске Митровице, од законом прописане употребе албанског језика, који је у потпуности потиснут и готово невидљив у северном делу града, осим у етнички мешовитом насељу Бошњачка махала. Енглески језик, као језичко обележје глобализације, присутан је на 23,8% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа, а сликовно на 7,3%. језичких знакова/натписа.

Слика 54: Пример језичког натписа где је присутно обележје глобализације и језички и сликовно (фотографисано 23. јула 2017. године)

Табела 7: Варијабла <i>Приватни или службени знак</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Знаци које су поставиле државне институције	20
Приватни знак	159
Непознат податак	14
Укупно:	193

На основу **Табеле 7**, видимо да већина језичких знакова/натписа припада категорији приватни знак, односно 82,4% језичких знакова сврстали смо у категорију приватни знак, док се свега 10,4% језичких натписа налази у категорији знакова/натписа које су поставиле државне институције, а 7,3% језичких натписа/ознака нисмо могли сврстати ни у једну од две наведене категорије. Када говоримо о језичким натписима/ознакама које смо означили као службене, наглашавамо да је реч о знацима које су поставиле српске државне институције и оне су написане само на српском језику, на ћириличном писму, док је само један знак постављен од стране косовских државних институција и он је написан на албанском, енглеском и српском језику (латиница). У питању је налепница фонда осигурања депозита на „NLB Banka”.

Слика 55: Пример службеног натписа који је постављен од стране српских државних институција (фотографисано 16. јула 2017. године).

Варијабла **Самостална или зависна установа** нам је значајна како бисмо утврдили да ли власници радњи, користе слободу приликом постављања језичких знакова/натписа. Укупно 74% језичка знака/натписа смо сврстали у категорију самосталне установе (143 језичка натписа/знака). Ауторка је забележила и колико се различитих писама појављује на знаку. На основу **Табеле 6** видимо да од 193 анализирана језичка знака/натписа, 144 једнојезична знака/натписа (службена и приватна) су на српском језику. Од овог броја, 73 натписа/знака су на српском ћириличном писму, а 71 натпис/знак су на српском латиничном писму. Дакле, заступљена је готово уједначена употреба српског ћириличног и латиничног писма, што нас је изненадило. Очекивали смо, да ће број језичких натписа/ознака на ћириличном писму бити далеко већи. Напомињемо и да је од укупно десет вишејезичних ознака/натписа, само једна двојезична ознака (графит Косово је Србија – Крим је Русија на српском и руском језику) написана на српском ћириличном писму.

Слика 56: Пример приватног натписа написаног на српском ћириличном писму (фотографисано 12. јула 2017. године).

Слика 57: Пример приватног натписа написаног на српском латиничном писму (фотографисано 23. јула 2017. године).

Подела језичких натписа на основу Варијабле *Врста установе* је приказана у Табели 8:

Табела 8: Варијабла <i>Врста установе</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Републичка управа (министарства..)	1
Библиотека	1
Обућар	2
Достава пошиљака	3
Спортска опрема	7
Адвокатска канцеларија	8
Трговачка радња	13
Буреџионица	5
Месара	9
Бутик	17
Банка	8
Фризер	4
Ресторан/кафана	4
Пиџерија	3
Кафић	5

Брза храна	7
Пошта	1
Посластичарница	1
Јавно предузеће	4
Факултет	3
Супермаркет	14
Парфимерија	6
Рибарница	2
Мењачница	6
Цвећара	2
Казино	3
Апотека	15
Кладионица	2
Салон за сунчање	3
Књижара	2
Јавна градска гаража	3
Фотографска радња	2
ЦД шоп	4
Киоск	1
Међународна организација	4
Градски простор	17
Све за ЕУР	1
УКУПНО:	193

Слика 58: Градски простор (огласи) у северном делу Косовске Митровице (фотографисано 26. јула 2017. године).

На основу Варијабле **Сектор**, дошли смо до података да се највећи проценат језичких натписа/ознака налази у сектору различитих услуга (оптичар, накит, цвеће, лекови, интелектуалне услуге, некретнине, паркинг, грађевина, занатске услуге, поштанске услуге, електрична енергија) – 31,6%, 17,6 % у сектору забаве и луксуза, у модном сектору 17% језичких ознака/натписа, 14,6% у сектору робе широке потрошње, у сектору напретка и информационе технологије 3,6%, у сектору израженог колективног идентитета 7,3%, у уметничком сектору 4,7% и преосталих 3,6% језичких ознака/натписа нисмо успели да сврстамо ни у један сектор.

Слика 59: Спољни елементи (реклама) у језичком пејзажу северног дела Косовске Митровице (фотографисано 23. јула 2017. године).

У оквиру сектора различитих услуга укупно 52 језичка натписа/ознаке су написане на српском језику, односно око 27% ознака, док су свега по 4 језичка натписа на енглеском и на енглеском и српском језику. У оквиру модног сектора 24 језичка натписа су на српском језику односно 12,4%, док је на енглеском језику 8 језичких натписа/ознака, односно 4% натписа. У сектору забаве и луксуза 17 језичких натписа је на српском језику односно 8.8%, док је на енглеском језику 14 језичких натписа, односно 7,3%, а 3 језичка натписа су на српском и енглеском језику. На основу наведеног можемо закључити да у овом сектору постоји склоност ка енглеском језику.

Подела језичких натписа на основу Варијабле *Врста знака* је приказана у табели испод:

Табела 9: Варијабла <i>Врста знака</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Име установе	54
Други знак на установи	23
Налепница	7
Плоча са називом	22
Постер	2
Билборд	9
Путоказ	7
Графит	4
Обавештење	26
Оглас	11
Натпис	11
Рекламни оглас	8
Спољни елементи	7
Лого	2
УКУПНО:	193

У језичком пејзажу главне улице у Северној Косовској Митровици преовладавају знакови/натписи који се односе на назив/име установе, као и знакови/натписи који садрже различите врсте обавештења, плочице са називом, и/или други знак на установи.

Извршили смо поделу знакова према припадности градско регулаторном и инфраструктурном дискурсу, комерцијалном дискурсу или трансгресивном дискурсу. У градско регулаторни дискурс сврстали смо 65,8% језичких натписа, у комерцијални дискурс 31,7%, а у трансгресивни дискурс 2,5% језичких натписа/ознака.

Слика 60: Пример језичке ознаке са присуством властите именице у језичком пејзажу северног дела Косовске Митровице (фотографисано 12. јула 2017. године).

Класификовали смо да ли језички знак/натпис садржи једну или више личних именица, другог текста или обоје. Властите именице присутне су 9,3% језичких натписа, а личне именице и други текст (обоје) садржи 15,7% језичких натписа. Језички натписи који не садрже властите именице чине 75% језичких ознака/натписа.

Када говоримо о *присутности обележја колективног идентитета*, на датој локацији забележили смо 7,3% знакова/натписа где је забележено присуство колективног идентитета сликовно путем грбова, ликова из српске историје, добро препознатљивим српским амблемима и сл.

Слика 61: Пример језичке ознаке са присуством обележја колективног идентитета језички и сликовно (фотографисано 15. јула 2017. године).³⁵⁴

Језички је *присуство колективног идентитета* забележено на 75 језичких натписа/ознака, односно на 38,9% укупног узорка. Овде смо сврстали све језичке ознаке/натписе на српском ћириличном писму, а поједини натписи осим што су написани на ћирилици, принцип колективног идентитета изражавају и у називу, па тако имамо Цвећару Божур, споменик Кнезу Лазару Хребелјановићу и сл. На наведеној локацији, забележили смо свега десет вишејезичних натписа/знака, од тога девет двојезичних натписа/ознака и само један тројезични натпис. Вишејезична природа знака/ознаке видљива је на свега три језичка натписа/знака. На истраживаном подручју није забележена ни једна вишејезична

³⁵⁴ Језички је колективни идентитет изражен употребом српског латиничног писма, а сликовно ликом Гаврила Принципа, члана Младе Босне који је на Видовдан 1914. године у Сарајеву извршио атентат на аустријског надвојводу.

ознака/натпис са различитом величином и врстом фонта, а није забележено ни да је неки језик „болдиран” на вишејезичним ознакама/натписима.

Поред присуства колективног идентитета, у језичком пејзажу главне улице *Краља Петра I* у Северној Косовској Митровици приметна је доминација једног језика, српског језика, уз готово уједначену употребу ћириличног и латиничног писма. Забележене су свега две језичке ознаке где се употребљава албански језик. Приметан је и утицај глобализације, па је тако енглески језик присутан на 23,8% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа, а сликовно на 7,3% језичких знакова/натписа.

10.1.3 Јужни део града (*Rruga Mbretresha Teutë*/Улица Краљице Теуте)

Улица *Краља Петра I* се наставља даље преко Главног моста и прелази у јужни део града као *Rruga Ura e Ibrit* (*Улица Мост преко Ибра*) и недалеко након преласка моста код првог кружног тока мења назив у *Rruga Mbretresha Teutë* (Улица Краљице Теуте). Истраживање, односно фотографисање језичких натписа на наведеној локацији спровели смо 20.06.2018., 22.06.2018., 27.06.2018., 22.07.2018. и 24.07.2018. године.

Анализирали смо укупно 179 језичких знакова/натписа на 63 објекта. У **Табели 10** је приказана присутност различитих језика на истраживаном подручју:

Табела 10: Језици на знаковима/натписима у улици <i>Краљице Теуте</i>		
Језик	Број	Проценат
српски језик	0	0%
енглески језик	43	24 %
албански и енглески језик	15	8.4%
албански, српски и енглески језик	6	3.4%
албански, енглески и српски језик	3	1.8%
енглески, албански и српски језик	5	2.8%
албански и српски језик	8	4.5%
албански језик	98	54.6%
непознат податак	1	0.5%
Укупно:	179	100%

На основу табеларних података и Варијабли *Број језика на знаку*, *Редослед језика према томе како се појављују* и *Број писама* можемо закључити да у јужном делу града, на истраживаном подручју није било ни једног знака/натписа на српском језику, а да смо анализирали укупно 141 једнојезични знак/натпис (једно писмо), што чини 78,7% укупног узорка, двојезичних (два писма) 12,8%, тројезичних (три писма) 8%, док на једном знаку нисмо установили број језика. На основу табеларних података и Варијабли *Редослед писама према томе како се појављују* и *Редослед језика према томе како се појављују* дошли смо до закључка да је албански језик присутан на 98 језичких ознака/натписа, енглески језик на 43 језичке ознаке/натписа, албански и енглески језик на 15 језичких ознака/натписа, албански и српски језик (латинично писмо) на 8 језичких натписа/ознака, албански, српски језик (латинично писмо) и енглески језик на 6 језичких ознака/натписа, албански, енглески језик и српски језик на 3 језичке ознаке/натписа и енглески, албански, и српски језик (латинично писмо) на 5 језичких ознака/натписа.

Можемо закључити да на датом истраживачком подручју није било употребе српског ћириличног писма, а да се 8 језичких натписа на којима се употребљава албански и српски језик односи на делимично преведене уличне и просторне путоказе. Видети **Слику 62**:

Слика 62: Пример језичке присутности колективног идентитета и делимично преведене ознаке/натписа на албанском и српском језику (фотографисано 24. јула 2018. године).³⁵⁵

Језичко обележје колективног идентитета присутно је на 23,9% језичких ознака/натписа, а сликовно обележје колективног идентитета на свега 4,5% анализираних језичких ознака/натписа, од тога на 7 двојезичних и само на 1 тројезичном натпису. Колективни идентитет (језички) посебно је изражен на службеним ознакама/натписима проминентношћу албанског језика болдирањем, величином и врстом фонта, али и стављањем српског језика на тројезичним ознакама на треће место по редоследу, или једноставно изостављањем српског језика из службених натписа, давањем назива тргова, улица по истакнутим личностима из албанске историје, посебно сукоба 1999. године. Вишејезична природа знака/ознаке видљива је на свих 37 вишејезичних (двојезичних и тројезичних) натписа/ознака, што чини 20,7% укупног узорка.

На истраживаном подручју је забележено да од укупно 37 вишејезичних натписа/ознака, 4 вишејезичне ознаке/натписи су са различитом величином фонта (на албанском језику на службеним тројезичним ознакама) и 5 вишејезичних натписа/ознака су са различитом врстом фонта и „болдираним” албанским језиком на службеним тројезичним ознакама. На основу Варијабле *Редослед језика према величини фонта* није забележено да је на двојезичним ознакама/натписима било натписа са различитом величином и врстом фонта, као ни да је неки језик „болдиран” на двојезичним ознакама/натписима.

Слика 63: Пример језичке ознаке/натписа са различитом величином фонта и тзв. „болдирањем” текста код различитих језика (фотографисано 22. јула 2018. године).

³⁵⁵ Ауторка наглашава делимично преведене, јер велики број Срба не говори албански језик, али истиче и да у складу са Законом бр. 2003/11 о улицама, називи се не преводе, већ се исписују у оригиналу.

Слика 64: Пример језичке ознаке/натписа са различитом величином и врстом фонта код различитих језика (фотографисано 22. јула 2018. године).

Енглески језик, као језичко обележје глобализације, присутан је на 72 језичка натписа/ознаке, што износи 40,2% укупног узорка, док је сликовно обележје глобализације присутно на 16 језичких натписа/ознака, односно на 8,9% укупног узорка. Процентуални износ језичког обележја глобализације можемо донекле и објаснити потискивањем српског језика из употребе у јужном делу града. За јужни део косовске Митровице карактеристична је употреба енглеског језика не само у називима ресторана, кафића и сл., већ и у називима делатности, попут адвокатске праксе, регионалног водовода, обавештења и натписа на банкама, упозорења, док је у потпуности потиснута употреба српског језика. Не можемо тврдити да се законом прописана употреба службених језика у потпуности поштује у свим државним институцијама у јужном делу града.

Слика 65: Пример језичке ознаке/натписа на државној институцији где није забележено поштовање Закона о употреби језика (фотографисано 27. јуна 2018. године).

Слика 66: Пример приватног језичког натписа у јужном делу града на албанском и енглеском језику (фотографисано 22. јула 2018. године).

Слика 67: Пример приватног језичког натписа у јужном делу града само на енглеском језику (фотографисано 27. јуна 2018. године).

Као што се може и видети на основу **Табеле 11**, већина језичких знакова/натписа припада категорији приватни знак, односно 58.7% језичких знакова сврстали у категорију приватни знак, док се 19.6% језичких натписа/ознака налази у категорији знакова/натписа које су поставиле државне институције.

Табела 11: Варијабла <i>Приватни или службени знак</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
знаци које су поставиле државне институције	35
приватни знак	105
непознат податак	39
Укупно:	179

Истичемо да за 39 језичких ознака/натписа нисмо могли да одредимо ко их је поставио, односно да ли припадају категорији приватни или службени знак. Релативно висок проценат државних натписа/ознака у односу на друге истраживане области можемо објаснити великим бројем уличних ознака/путоказа у *Rruga Mbretresha Teutë*/Улица Краљице Теуте. На датој локацији нисмо запазили ни једну језичку ознаку/натпис које су поставили српске државне институције пре и/или после сукоба 1999. године.

Слика 68: Улична ознака у јужном делу града само на албанском језику (фотографисано 24. јула 2018. године).

Подела језичких натписа на основу Варијабле *Врста установе* приказана је у Табели 12:

Табела 12: Варијабла <i>Врста установе</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Z mobile	6
Трговачки центар	8
Културни центар	13
Козметички салон	4
Хемијско чишћење	2
Адвокатска канцеларија	8
Трговачка радња	7
Сакрални објекти	2
Фотокопирница	6
Бутик	9
Банка	9
Фризер	7
Ресторан/кафана	1
Пекара	3
Нотар	1
Брза храна	3
Канцеларија	3
Суд	1
Јавно предузеће	2
Ауто школа	3
Апотека	6
Извршитељ	2
Фотографска радња	2
Преводачки биро	5
Осигуравајуће друштво	7
Међународна/хуманитарна организација	9
Градски простор	48
Бижутерија	2
УКУПНО:	179

На основу Варијабле *Сектор*, дошли смо до података да се највећи проценат језичких натписа/ознака налази у сектору различитих услуга 24,6%, али наглашавамо и да велики број језичких натписа нисмо успели да сврстамо ни у један сектор, чак 22,4% језичких натписа/ознака. Неопходно је да истакнемо и да се релативно висок проценат, 18,4% језичких натписа/ознака налази у сектору израженог колективног идентитета, 13,9% језичких натписа/ознака у сектору напретка и информационе технологије, 12,8% ознака/натписа у модном сектору, 3,9% у сектору робе широке потрошње, 2,3% у сектору забаве и луксуза и 1,7% језичких натписа/ознака у уметничком сектору. Напомињемо да је у сектору различитих услуга доминантна употреба албанског и енглеског језика, а у сектору израженог колективног идентитета албанског језика.

Слика 69: Натпис на албанском језику (џамија „Isa Beg”) који смо сврстали у сектор израженог колективног идентитета (фотографисано 22. јула 2018. године).

На основу Варијабле *Самостална или зависна установа* сврстали смо укупно 79, односно 44% језичких натписа у категорију самосталне установе, док смо 69 језичких натписа/знакова, односно 38,5% натписа сврстали у категорију „неприменљиво”.³⁵⁶

Подела језичких натписа на основу Варијабле *Врста знака* је приказана у табели испод:

Табела 13: Варијабла <i>Врста знака</i>	
Опис	број језичких натписа/знакова
Име установе	27
Други знак на установи	30
Налепница	9
Плоча са називом	13
Постер	6
Билборд	24
Путоказ	3
Плакат	10
Обавештење	21
Улични знак	10
Натпис	15
Рекламни оглас	3
Спољни елементи	3
Лого	4
Непознат податак	1
УКУПНО:	179

У језичком пејзажу главне улице у Јужној Косовској Митровици заступљена је готово уједначена употреба знакова/натписа који се односе на назив/име установе, билборде, као и знакови/натписи који садрже различите врсте обавештења, плочице са називом, и/или други знак на установи. Извршили смо поделу знакова према припадности градско регулаторном и инфраструктурном дискурсу, комерцијалном дискурсу или трансгресивном дискурсу. У градско регулаторни дискурс сврстали смо 63,2% језичких натписа, у комерцијални дискурс 36,3%, а у трансгресивни дискурс 0.5% језичких натписа/ознака.

³⁵⁶ Ауторка је у оквиру ове варијабле укупно 14 језичких натписа/знакова сврстала у категорију међународни ланац, 9 у категорију национални ланац, а 8 у категорију непознат податак.

Слика 70: Пример обавештења на албанском језику на основу Варијабле *Врста знака* (фотографисано 24. јула 2018. године)

Класификовали смо да ли језички знак/натпис садржи једну или више личних именица, другог текста или обоје. Властите именице присутне су 8,4% језичких натписа, а личне именице и други текст (обоје) садржи 11,2% језичких натписа. Језички натписи који не садрже властите именице присутни су на 79,9% језичких ознака/натписа.

Слика 71: Пример језичке ознаке/натписа са властитом именицом (фотографисано 20. јуна 2018. године).

Када говоримо о Варијаблама *Присутност превода* и *Мешање језика*, језички пејзаж *Rruga Mbretresha Teutë*/Улица Краљице Теуте карактерише 37 вишејезичних од 179 језичких натписа/ознака, са тим да је делимичан превод присутан на 9 језичких ознака/натписа. Сви делимични преводи су везани за службене ознаке/натписе, посебно уличне, где се лична имена не преводе, па уместо да стоји *Bulevardi Isa Boletini*/Булевар Иса Бољетини стоји само *Bulevardi*/Булевар *Isa Boletini*. У складу са Законом бр. 2003/11 о улицама, називи се не преводе, већ се исписују у оригиналу. Дослован превод присутан је на преосталих 28 језичких натписа/ознака. Од укупно 37 вишејезичних натписа/ознака присутност мешања језика и то на нивоу речи забележено је на само једном језичком натпису (Видети **Слику 63**).

10.1.4 Службене ознаке у подељеном граду

Област нашег истраживања у подељеном граду Косовска Митровица су најпрометнија градска средишта, односно градске улице у којима је присутан и највећи број језичких ознака и натписа, који се класификују не само према језику који користе, већ и према томе ко их поставља (приватни или службени/државни знаци).

Упркос разноврсности емпиријских истраживања језичког пејзажа, морамо приметити да у стручној литератури није посебна пажња посвећена разликама између службених ознака које је поставила влада и незваничних знакова, постављених од стране приватних организација и/или лица. Већина постојећих истраживања концентрисана је на незваничне знакове, не обраћајући велику пажњу на употребу језика на језичким знаковима/натписима које су поставиле државне институције.

Језичка употреба службених натписа требало би да буде усклађена са државном језичком политиком, док се језик приватних натписа/знака схвата као језик комуникације и слободе говора. Однос моћи између језика мањине и већине означава се доминантношћу и обрасцима употребе. Наше истраживање језичког пејзажа подељеног града веома је слично истраживању које пореди језички пејзаж две главне улице у два вишејезична града (Senoz and Gorter 2006), у коме се разматра употреба језика у складу са прописаном језичком политиком употребе мањинског језика и ширења енглеског као *lingua franca* језика у Европи. Узорак укључује комплетан „инвентар” језичког пејзажа, све језичке знакове, само једне улице у Баскији и једне у Фризији. Ми смо послушали Финзелов савет да би сваки истраживач требало да се запита које државне институције, односно које врсте политичких система контролишу језички пејзаж (Finzel 2012: 30).

У нашем истраживању смо уочили да у истраживаним областима имамо процентуално мали удео тзв. службених/државних натписа/ознака, па смо одлучили да анализом, према мишљењу ауторке, репрезентативних примера државних натписа у Северној и Јужној Косовској Митровици и изван истраживаних области, допринесемо целовитијем разумевању државних писаних ознака/натписа као маркера статуса и моћи и преференција власти. Посебно је значајна чињеница да се приватне писане ознаке/натписи схватају као начин на који се државна језичка политика доживљава на приватном нивоу, као и да ли је државна језичка политика прихваћена и имплементирана од стране опште популације. Разлике које постоје између државних и приватних писаних ознака/натписа доприносе бољем разумевању језичке политике. Али и овде нам се логички намеће питање, чије језичке политике, у оквиру српског или косовског система?

Видели смо да у *Бошњачкој махали/Lagja Boshnjake* већина језичких знакова/натписа припада категорији приватни знак, односно 89% језичких знакова сврстали смо у категорију приватни знак, док се свега 8% језичких натписа, односно 13 од 151, налази у категорији знакова/натписа које су поставиле државне институције. Дошли смо до закључка да су у наведеној области истраживања службене ознаке у оквиру српског система искључиво на српском језику, ћириличном писму (видети **Слику 35**), док су службене ознаке у оквиру косовског система углавном тројезичне (албански, српски³⁵⁷ и енглески језик), са изузетком натписа/ознака на згради општине Северна Митровица, који су били само на српском језику, латиничном писму. Оваква језичка политика не би требало да нас чуди, имајући у виду да општина Северна Митровица егзистира негде између српског и косовског система, иако званично функционише у оквиру косовског система.

На најпрометнијој локацији у Северној Косовској Митровици: главној улици *Краља Петра I*, анализирали смо укупно 193 језичка знака/натписа, од којих се свега 20 знака/натписа, односно 10,4% језичких натписа налази у категорији знакова/натписа које су

³⁵⁷ На овом истраживаном подручју ни један знак/натпис, који је постављен од стране косовских државних институција није био написан на српском ћириличном писму. Ни један знак/натпис који је постављен од стране српских државних институција није био написан на албанском језику.

поставиле државне институције. Наглашавамо да је реч о знацима које су поставили српске државне институције и оне су написане само на српском језику, на ћириличном писму, док је само један знак постављен од стране косовских државних институција и он је написан на албанском, енглеском и српском језику (латиница). Као што смо претходно напоменули запитали смо се какав је језички пејзаж на државним институцијама, имајући у виду да у истраживаним областима имамо прецентуално мали удео тзв. службених/државних натписа/ознака. Сходно наведеном, одлучили смо да у северном делу града додатно анализирамо, према мишљењу ауторке, репрезентативне примере државних натписа и изван истраживаних области.

Истраживање, односно фотографисање језичких натписа/ознака на државним институцијама (српским и косовским) у Северној Косовској Митровици изван области истраживања спровели смо 01.07.2017., 02.07.2017. и 03.07.2017. године.³⁵⁸ Анализирали смо укупно 36 језичких знакова/натписа на 13 објеката, од којих се 29 натписа налази на институцијама у оквиру српског система,³⁵⁹ а 7 натписа/ознака на институцијама у оквиру косовског система.³⁶⁰ Уочили смо да српски државни систем, односно ознаке/натписе на овим институцијама карактерише употреба српског ћириличног писма, чак и на налепницама. У већини случајева натписи/ознаке су само на српском језику, ћириличном писму. Изузетак представљају натписи на Здравственом центру Косовска Митровица, назив Галерије Факултета уметности и назив Факултета Техничких наука Косовска Митровица, који осим употребе српског ћириличног писма, бележе и употребу енглеског језика. Ни на једној институцији у оквиру српског система није забележена употреба албанског језика. Од укупно 29 натписа у оквиру српског система, 23 натписа су само на српском ћириличном писму, а 6 натписа на српском ћириличном писму и енглеском језику.

Слика 72: Натпис на згради градске библиотеке (фотографисано 1. јула 2017. године).

³⁵⁸ Из истраживања смо искључили *Француски културни центар* који се налази близу Библиотеке Вук Караџић, услед чињенице да се на наведеној институцији налази само назив установе на француском језику, и самим тим није био релевантан за наше истраживање.

³⁵⁹ Од српских државних институција у истраживање смо укључили: Градска библиотека "Вук Караџић" Косовска Митровица, Здравствени центар Косовска Митровица, Медицинска школа са домом ученика Косовска Митровица, ЈП "Дирекција за грађевинско земљиште и путеве" Косовска Митровица, Факултет уметности Универзитета у Приштини Звечан Косовска Митровица, Галерија Факултета уметности, ЈП "Електрокосмет" Приштина, Универзитет у Приштини Филозофски факултет, Факултет Техничких наука Косовска Митровица, Министарство финансија Управа за трезор, Народна банка Србије филијала Косовска Митровица, Здравствени центар ДОМ ЗДРАВЉА Косовска Митровица.

³⁶⁰ У северном делу града, од косовских државних институција изван Бошњачке махале и улице Краља Петра I, једино постоје установе *Полиција Косова/Министарство унутрашњих послова* и тзв. *Основни суд* у Косовској Митровици.

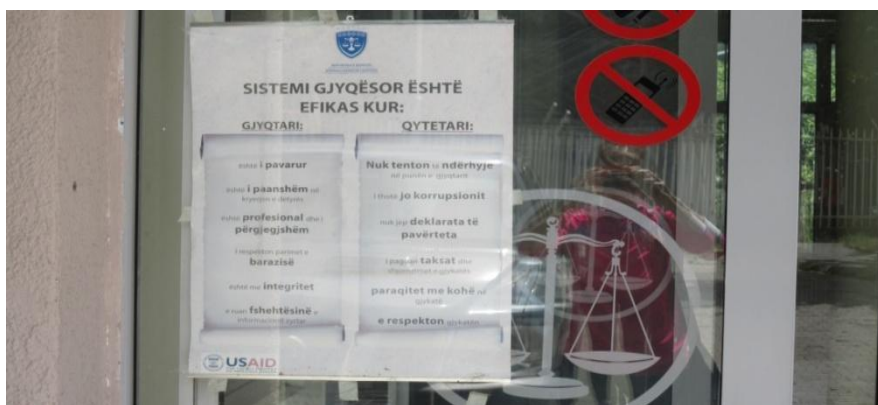
Слика 73: Натпис на згради факултета (фотографисано 2. јула 2017. године).

Слика 74: Натпис на билборду на улазу у здравствени центар на српском и енглеском језику (фотографисано 2. јула 2017. године).

У оквиру косовског државног система, од поменутих 7 натписа/ознака на установама *Полиција Косова/Министарство унутрашњих послова* и тзв. *Основни суд* у Косовској Митровици, забележено је да се на објекту *Полиција Косова/Министарство унутрашњих послова* поштује Закон о употреби језика (албански, српски и енглески језик).³⁶¹ Натписи на згради тзв. *Основног суда* у Косовској Митровици су били на албанском и српском језику (латинично писмо).

³⁶¹ Видети Сliku 24.

Слика 75: Натпис на албанском језику на улазу у зграду Основног суда у Косовској Митровици (фотографисано 3. јула 2017. године).

Слика 76: Натпис на српском језику на улазу у зграду Основног суда у Косовској Митровици (фотографисано 3. јула 2017. године).

На најпрометнијој локацији у Јужној Косовској Митровици главној улици *Rruga Mbretresha Teutë* (Улица Краљице Теуте), анализирали смо укупно 179 језичка знака/натписа, од којих се 35 знакова/натписа, односно 19,6% језичких натписа/ознака налази у категорији знакова/натписа које су поставиле државне институције. Наглашавамо да је реч о знацима које су поставиле косовске државне институције, док на истраживаном подручју није било ознака/натписа које су поставиле српске државне институције пре и/или после сукоба 1999. године. Када говоримо о 35 знакова/натписа, које су поставиле косовске државне институције можемо рећи да се Закон о употреби језика делимично поштује. Од наведеног броја 14 језичких натписа је тројезично,³⁶² 13 језичких натписа на државним институцијама су само на албанском језику, 8 језичких натписа на албанском и српском језику. На датом истраживачком подручју није било употребе српског ћириличног писма, а на 8 језичких натписа (улични и просторни путокази) на којима се употребљава албански и српски језик, имамо делимичне преводе на српски језик, односно називи улица, паркова, тргова нису превођени у складу са Законом бр. 2003/11 о улицама, где се називи не преводе, већ се исписују у оригиналу.

Сходно наведеном, одлучили смо да и у јужном делу града додатно анализирамо, примере косовских натписа на државним институцијама изван истраживане области (*Rruga Mbretresha Teutë*/Улица Краљице Теуте). Истраживање, односно фотографисање језичких

³⁶² Ауторка наглашава да се на шест језичких натписа српски језик налази на другом месту, а на осам језичких натписа на трећем месту. На девет језичких натписа албански језик се налази на првом месту, а на пет језичких натписа енглески језик.

натписа/ознака на државним институцијама у Јужној Косовској Митровици спровели смо 22.07.2018. и 23.07.2018. године. Анализирали смо укупно 17 језичких знакова/натписа на 6 објеката, од којих се сви натписи/ознаке налази на институцијама у оквиру косовског система.³⁶³

Слика 77: Натпис на улазу у зграду Пореске администрације Косова у Јужној Косовској Митровици (фотографисано 22. јула 2018. године)

Слика 78: Натпис на улазу у зграду Градског музеја Митровица (фотографисано 23. јула 2018. године)

Уочили смо да се Закон о употреби језика поштује на укупно 11 језичких ознака/натписа. На овим натписима употребљава се српско латинично писмо, а натписи на

³⁶³ Натписи су анализирани на објектима: Пореске администрације Косова, Општине Митровица (мисли се на општину Јужна Митровица, видети **Слику 45**), Градског музеја Митровица, Трепча – индустријски парк Митровица, *Universiteti Publik i Mitrovices* и *Shkolla e Muzikes "Tefta Tashko"*.

албанском језику су често „болдирани“ и написани различитом величином и врстом фонта. На преосталих 6 језичких натписа употребљава се само албански језик.³⁶⁴ На основу изложеног можемо закључити да се у јужном делу подељеног града *Закон о употреби језика* поштује делимично, док се у северном делу града поштује у оквиру косовског система, а не поштује у оквиру српског система.

10.1.5 Поређење истраживаних подручја

Како бисмо добили одговор на питање у којој мери и на који начин језички пејзаж осликава језике који се говоре у језичкој заједници подељеног града, упоредили смо истраживане области у Јужној и Северној Митровици, као и етнички мешовитом насељу Бошњачка махала на линији разграничења између два дела града.

На истраживаном подручју у северном делу града најучесталији језик је српски језик, а иза њега по учесталости појављивања налази се енглески језик. У етнички мешовитом насељу Бошњачка махала, који административно припада Северној Косовској Митровици, дошли смо до изненађујућег податка. Најучесталији језик је албански, а затим енглески језик. Српски језик је трећи по заступљености. У јужном делу града најзаступљенији језик је албански, а затим енглески језик. Дакле, енглески језик је учесталији од службеног српског језика на језичким ознакама не само у јужном делу подељеног града, него и у етнички мешовитом насељу Бошњачка махала. Слажемо се са мишљењем које је изнела Грбавац (2012: 172) да високо позицирање енглеског језика у језичком пејзажу говори о симболу модерног, напретка и глобализације, престижа, позитивних конотација.

Наведено такође може указивати и на чињеницу да је енглески језик намењен изворним говорницима који ту привремено живе., нпр. припадницима разних мировних мисија (Грбавац 2012: 173). У подељеном граду Косовска Митровица, знајући да већ годинама Срби не уче албански, ни Албанци српски језик у оквиру образовног система, да се енглески језик користи као *lingua franca* језик у вишејезичном окружењу. У складу са тим је и чињеница да би неки језик био видљив у језичком пејзажу мора бити разумљив циљаној публици. У **Табели 14** указали смо на распоређеност језика у истраживаним областима.

³⁶⁴ Натписи ознаке се налазе на објектима Градског музеја Митровица, Трепча – индустријски парк Митровица, *Universiteti Publik i Mitrovices* и *Shkolla e Muzikes "Tefta Tashko"*.

Табела 14: Језици на знаковима/натписима у истраживаним областима у подељеном граду (процентуални износи)			
Језици	Етнички мешовито насеље (Бошњачка махала/ <i>Lagja Boshnjake</i>)	Северни део града (улица <i>Краља Петра I</i>)	Јужни део града (<i>Rruga Mbretresha Teutë</i>/Улица Краљице Теуте)
албански језик	25.83	0.5	54.6
српски језик	20.53	74.6	0
енглески језик	22.52	19.2	24
италијански језик	0.66	0	0
руски/српски језик	0	0.5	0
српски/албански језик	2.65	0	0
албански/српски језик	12.58	0	4.5
албански/енглески језик	3.32	0	8.4
српски/енглески	3.32	4.2	0
енглески/српски	0.66	0	0
енглески/албански	1.98	0	0
албански/српски/енглески	4.63	0	3.4
енглески/албански/српски	0.66	0	2.8
албански/енглески/српски	0	0.5	1.8
непознат податак	0.66	0.5	0.5
број језичких натписа/ознака	151	193	179

На основу табеларног приказа можемо говорити и о сличностима између северног и јужног дела града које се огледају у доминантности српског као службеног језика и енглеског језика у северном делу града и албанског као службеног језика и енглеског језика у јужном делу града у односу на све друге језике. Посебно је забрињавајућа чињеница да постоји велика несразмерност у употреби енглеског језика и службених језика (српског и албанског) у деловима подељеног града. До сличних резултата, када је реч о доминантности енглеског језика, дошла је у свом истраживању и Грбавац (2012), Еделман (Edelman 2010) и бројни други истраживачи језичког пејзажа европских градова.

Српски језик, као службени језик у јужном делу града, не појављује се „самостално” ни на једном језичком натпису/ознаци, док је на вишејезичним натписима присутан на свега 12,5% језичких натписа. Албански као службени језик у северном делу града, скоро да уопште не постоји у језичком пејзажу, јер је присутан на свега 0,5% језичких натписа. Питање које смо овде поставили јесте да ли језички пејзаж осликава све језике који се говоре у језичкој заједници? Морамо се сложити са ауторима који истичу да се „избор језика сужава само на оне који су најпожељнији у очима јавности” (Грабавац 2012: 175; Ben Rafael 2009). Резултати нашег истраживања су показали да доминантност српског језика у северном делу града није ничим угрожена, мада би можда требало размислити о томе у којој мери је присутно српско ћирилично писмо. Иста ситуација је и у јужном делу града, где албански језик представља доминантан језик. Јужна и Северна Митровица представљају праве примере функционисања језичког пејзажа према доминантној етнолингвистичкој заједници, а не прописаној језичкој политици.

Дакле, слаба или скоро потпуна одсутност српског језика из јужног дела града или албанског језика из северног дела града последица је њихове ниске етнолингвистичке виталности, али и симболичке вредности. Бошњачка махала је пример скоро па уједначене употребе два службена језика и верно осликава митровачки језички пејзаж, односно заступљеност етнолингвистичких заједница. Наведено нам даје за право да сматрамо да ће у

подељеном граду Косовска Митровица још дуго времена доминирати српски језик у северном делу града, а албански у јужном уколико не дође до значајних како демографских, тако и политичких промена. Постојећи језички пејзаж само је одраз друштвено–политичких прилика и етничке припадности у подељеном граду и „превласти” одређене етничке заједнице над територијом.

Резултати нашег истраживања су показали, када говоримо о *присутности обележја колективног идентитета (језички и сликовно)* да већинске етничке заједнице, свака у свом делу града настоје да га истакну, па је тако у северном делу града присуство језичког колективног идентитета забележено на 38,9% натписа/ознака. У јужном делу града, проценат је нешто нижи и износи 23,9%. Присутност обележја колективног идентитета (језички), у Бошњачкој махали, као простору интеракције између Срба и Албанаца, изражена је на 18,6% језичких ознака. Сливовно је присуство обележја колективног идентитета изражено на процентуално малом броју знакова. Наведено нам много говори о мултикултуралности и толеранцији. Грбавац истиче (2012: 182) да што је друштво отвореније, мултикултуралније, то у његовом језичком пејзажу има више места за посебности различитих идентитета.

Да бисмо могли да одговоримо на сва наша истраживачка питања, односно да ли су и у којој мери присутна и обележја глобализације у језичком пејзажу подељеног града, потребно је да се осврнемо и на резултате које смо добили анализом Варијабле *Присутност обележја глобализације (језички и сликовно)*. Резултати су показали да су у Бошњачкој махали језичка обележја глобализације присутна на 36% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа, а сликовно на свега 2,6% језичких знакова/натписа.

У северном делу Косовске Митровице изненадио нас је постотак енглеског језика у језичком пејзажу главне улице, који је посебно уочљив у тзв. пешачкој зони, која је недавно сређена, где су смештени бројни кафићи и радње. Енглески језик је далеко пожељнији у језичком пејзажу Северне Косовске Митровице, од законом прописане употребе албанског језика, који је у потпуности потиснут и готово невидљив у северном делу града, осим у етнички мешовитом насељу Бошњачка махала. Енглески језик као језичко обележје глобализације присутно је на 23,8% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа, а сликовно на 7,3% језичких знакова/натписа. У јужном делу града енглески језик као језичко обележје глобализације присутно је на 72 језичка натписа/ознаке, што износи 40,2% укупног узорка, док је сликовно обележје глобализације присутно на 16 језичких натписа/ознака, односно на 8,9% укупног узорка. Процентуални износ језичког обележја глобализације можемо донекле и објаснити потискивањем српског језика из употребе у јужном делу града.

Дакле, можемо закључити да је језичко обележје глобализације веома високо и у северном (приватне ознаке) и у јужном делу града (и на приватним и на службеним ознакама), али да је у јужном делу града вероватно већи степен глобализације услед веће изложености међународној заједници. У суштини, глобализацијски утицаји су дубоко продрли у сферу приватних, самосталних установа, али је присутна и у другим сегментима друштвеног живота, па је глобализација присутна не само на службеним натписима, већ и у општинском инфраструктурном дискурсу.

Слика 79: Утицај глобализације на општински инфраструктурни и регулаторни дискурс (фотографисано 27. јуна 2018. године)

Потребно је да размотримо и језичку структуру самих језичких натписа/знакова, из разлога што се степен вишејезичности одређене заједнице може мерити и процентом присутности вишејезичних знакова/натписа у језичком пејзажу. На основу резултата истраживања можемо закључити да је велика већина језичких знакова/натписа и у северном и у јужном делу града једнојезична. Од укупно анализираних 523 језичких натписа/знакова на све три локације, свега 92 језичка знака су вишејезична. Највише вишејезичних знакова је забележено на локацији Бошњачка махала 45, у јужном делу града 37, а у северном делу града свега 10 језичких натписа/знакова.

Можемо закључити, са изузетком Бошњачке махале, да је удео вишејезичних знакова изузетно низак у подељеном граду Косовска Митровица. Редослед језика, величина фонта, врста фонта, као и **болдирање** које се користи за поједине језике на вишејезичним натписима/знаковима пуно тога говори о утицају, односима и релацијама између језика у одређеној језичкој заједници. На вишејезичним знаковима (двојезичним и тројезичним) у Бошњачкој махали као први језик најчешће се појављује албански језик, други је енглески језик. Албански језик је први језик и на вишејезичним ознакама/натписима у јужном делу подељеног града, док је српски језик први језик на вишејезичним ознакама у северном делу града. У Бошњачкој махали и јужном делу града албански језик показује своју доминантност на вишејезичним ознакама/натписима и различитом величином и врстом фонта. Поред наведеног, уочено је да осим различите врсте и величине фонта, поједини натписи на албанском језику на вишејезичним ознакама/натписима се и „болдују”, чиме се још више истиче проминентност албанског језика. У северном делу града није било таквих резултата и разлика у придавању важности српском језику као првом језику на вишејезичним ознакама/натписима. Све ово нам пуно говори о важности коју творци језичког пејзажа придају одређеном језику, односно језички натписи/ознаке се или пишу матерњим језиком и/или језиком са којим неко жели да буде идентификован. Важно је напоменути и да је употреба латиничног писма, када говоримо о српском језику, израженија у односу на ћирилично писмо у северном делу града (због Бошњачке махале и глобализацијских утицаја). Са изузетком северног дела града, ни једно друго писмо осим латиничног не игра значајну улогу у језичком пејзажу.

Можемо рећи да се северни и јужни део подељеног града Косовска Митровица највише разликују у употреби службених језика. Употреба службених језика је географски одређена, а мост између српске и албанске заједнице представља етнички мешовито насеље Бошњачка махала. Карактеристике језичког пејзажа јасно показују да је Косовска Митровица подељени град не само административно, политички, етнички, симболички, већ је линија разграничења подвучена и језички.

10.2 Резултати и налази анкетног упитника

„Važno je da počnemo da se navikavamo da ovde postoje i oni drugi, koji nisu mi, i da i oni trebaju da se poštuju”³⁶⁵

Резултати анализе анкете требало би да нам помогну да добијемо комплетну слику о томе да ли је вишејезичност део идентитета подељеног града Косовска Митровица, односно Северне и Јужне Митровице. Други циљ је био открити да ли се језички идентитета становника огледа у постојећем језичком пејзажу. Коначно, покушали смо да схватимо какав је однос говорника службених језика (пре свега српског и албанског) који живе на датом простору према другом службеном језику, као и према језицима других заједница. Укупно је анкетирано **221** испитаник/ца, од чега је **191** испитаник попунио анкету на српском језику, а **30** испитаника је попунило анкету на албанском језику.

Као што смо истакли у деветом поглављу докторске дисертације, анкетни упитник има укупно 21 питање, од којих се првих седам питања односи на опште друштвено–демографске податке, а 14 питања на то како испитаници доживљавају језички пејзаж Косовске Митровице/Северне Митровице/ Јужне Митровице. У другом делу анкетног упитника желели смо да дођемо до следећих сазнања: колико испитаници познају законску регулативу употребе службених језика на локалном нивоу (питања од редног броја 8–10), о перцепцији језичког пејзажа и језичком идентитету становника подељеног града (питања од редног броја 11–13), психолошком утицају језичког пејзажа подељеног града на његове становника (питања од редног броја 14–17) и колико је важно питање вишејезичности за становнике подељеног града (питања од редног броја 18–21). Приликом анализе одговора испитаника у овом делу анкетног упитника, посебну пажњу смо посветили „верном осликавању” мишљења и културне, верске, политичке подељености становника некада јединственог града косовска Митровица, „извлачењем” најупечатљивијих одговора испитаника у којима су садржани различити емоционални и идентитетски набоји.

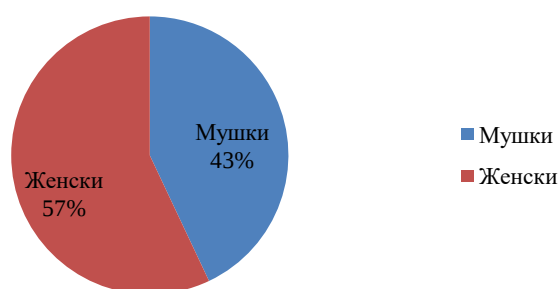
10.2.1 Друштвено–демографска анализа

У друштвено–демографске податке укључили смо податке о полу, старости, стручној спреми, националности, матерњем језику, као и податак о томе да ли испитаници поред свог матерњег језика, говоре и неким другим језиком заједница које живе на Косову и Метохији. Поред наведеног, у ове податке укључили смо и информације о томе да ли је испитаник/ца грађанин/ка Косовске Митровице/Северне Митровице/Јужне Митровице (рођен/на у граду), досељеник/ца (тек однедавно живи у Косовској Митровици, после сукоба на Косову и Метохији), студент, посетилац/туриста, привремено борави у Косовској Митровици/Северној Митровици/Јужној Митровици.

Када говоримо о социодемографским подацима, од укупног броја испитаника (221), анкетирано је 95 мушкараца и 126 жена, односно као што видимо на основу **Табеле 15** , у узорку је било нешто више (14% више) жена.

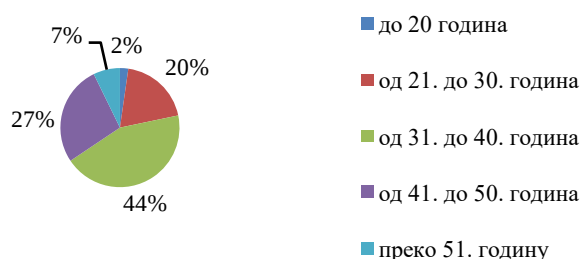
³⁶⁵ Одговор испитаника на 18. питање из анкетног упитника на српском језику – (Сматрам да је питање вишејезичности у косовском систему (српског и албанског језика као службених језика) на знаковима у Северној и Јужној К. Митровици проблем који треба што пре решавати? (образложи своје мишљење по овом питању). Одговор је дат у изворном облику.

Табела 15: Пол (заокружи/означи):

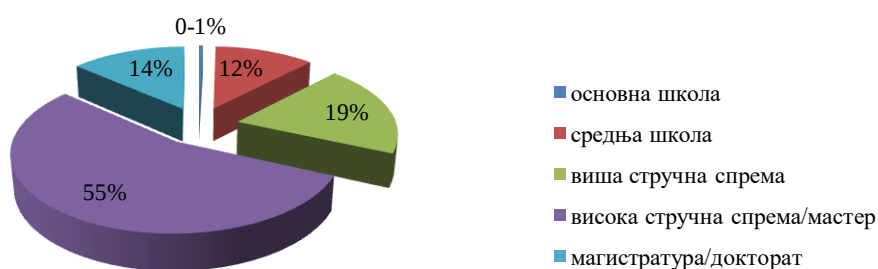
Што се тиче старосне структуре испитаника, највећи је удео популације од 31. до 40. године (укупно 97 испитаника), затим следи удео популације од 41. до 50. година (укупно 60 испитаника). Удео испитаника старосне доби од 21. до 30. година је 43, а удео популације преко 51. године је 16 испитаника. Најмањи је удео испитаника старосне доби до 20. година (свега 5 испитаника). У **Табели 16** се налазе процентуални износи.

Табела 16: Старосна доб: (заокружи/означи):

Највећи удео испитаника имао је седми степен образовања, односно високу стручну спрему (121 испитаник), затим следе испитаници са вишом стручном спремом (43 испитаника). Удео испитаника који имају магистратуру односно докторат је веома висок и износи 14% укупног узорка, односно 30 испитаника, што можемо објаснити чињеницом да је анкетни упитник прослеђен на емаил адресу тзв. Универзитета у Митровици „Isa Boletini”, а ауторка је успоставила и сарадњу са Универзитетом у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, односно са професорком Сањом Микетић–Суботић, са Филозофског Факултета у Косовској Митровици, која је анкету проследила студентима и професорима. Најмањи је удео испитаника са средњом и основном школом, односно свега 26 испитаника са средњом и 1 испитаник са основном школом. Ови подаци доказују да имамо веран пресек старосне и образовне структуре становника која се креће по градским/општинским средиштима на територији Косова и Метохије. Детаљнији процентуални приказ добијених резултата видети у **Табели 17**:

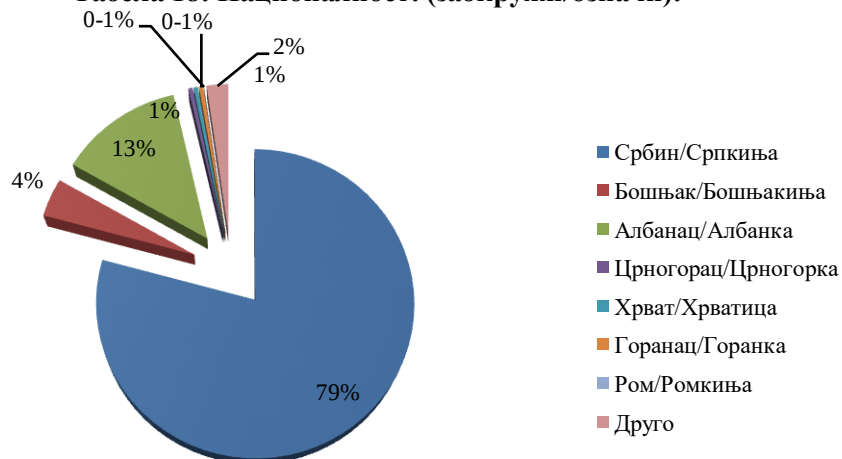
Табела 17: Стручна спрема: (заокружи/означи):

Када говоримо о националности испитаника, од 221 испитаника, њих 175 се изјаснило да су по националности Срби, 29 испитаника је албанске националности, а бошњачке 9, са тим што је један испитаник/ца навео да је држављанин Босне и Херцеговине. Од понуђених одговора, по један испитаник се изјаснио као Горанац/ка, Црногорац/ка, Хрват/ца. Ни један испитаник/ца се није изјаснио као Ром/Ромкиња. У категорији *Друго*, било је пет одговора, са тим што је један испитаник оставио празно поље, један испитаник се изјаснио као Јеврејин, један испитаник као Македонац, један као Југословен, а један испитаник је написао „*на почетку сте погазили закон, зато што сте изоставили моју нацију.*”

Занимљиво је напоменути да је један Хрват/ца попунио упитник на албанском, а не на српском језику, и да је један испитаник албанске националности попунио упитник на српском, а не на албанском језику. Детаљнији процентуални приказ сумираних резултата у анкетним упитницима и на српском и на албанском језику видети у **Табели 18**.

Табела 18: Националност: (заокружи/означи):

У одговору на **пето питање**, у анкетном узорку на албанском језику (30 попуњених анкетних упитника), 11 испитаника се изјаснило да су грађани Митровице (према одредници да су рођени и да живе у Митровици), 2 испитаника су се изјаснила да су досељеници (према одредници да тек однедавно живе у Митровици, после сукоба на Косову), 3 испитаника су се изјаснила да студирају у Митровици, 3 испитаника су се изјаснила да привремено бораве у Митровици (према одредници да не живе у Митровици, већ су дошли

ради краћег посла/ту раде и сл.) и 2 испитаника се изјаснило као туриста.³⁶⁶ Занимљива нам је категорија *Остало*, у анкетном упитнику на албанском језику где је било 9 одговора, од чега су 3 испитаника ову рубрику оставили непопуњеном (нису дописали шта подразумевају под нешто друго), 2 испитаника су се изјаснила као становници другог града на Косову,³⁶⁷ 1 испитаник се изјаснио као „Kosovar”, 1 испитаник је написао у секцији *Друго* да „има породичне везе са Митровицом”,³⁶⁸ 1 испитаник је написао да је Приштевац,³⁶⁹ а 1 испитаник је написао да му је кућа изгорела.³⁷⁰ У анкетном узорку на српском језику (191 попуњен анкетни упитник), 90 испитаника се изјаснило да су грађани Митровице (према одредници да су рођени и да живе у Митровици), 34 испитаника су се изјаснили да су досељеници (према одредници да тек однедавно живе у Митровици, после сукоба на Косову), 15 испитаника су се изјаснила да студирају у Митровици, 30 испитаника су се изјаснила да привремено бораве у Митровици (према одредници да не живе у Митровици, већ су дошли ради краћег посла/ту раде и сл.) и 3 испитаника су се изјаснили као туристи.

У категорији *Остало*, у анкетном упитнику на српском језику било је 19 одговора, од чега су се 2 испитаника изјаснила као грађани Косова, 2 испитаника су оставила ову рубрику непопуњеном, 2 испитаника су навела да су становници општине Звечан, 1 испитаник становник централног Косова, 1 испитаник становник Приштине, 2 испитаника су навела да су становници суседне општине, 1 испитаник је навео да је становник општине Лепосавић, 1 испитаник је одредио себе као избеглицу, 1 испитаник је написао да је често у пролазу, а 6 испитаника је навело да су некада живели и студирали у Косовској Митровици:

„Zivela sam u Mitrovici, ali vise tamo ne zivim”
 „Studirala i zivela godinama ali ne vise”
 „Rodjena zivela do 1999 ,dilazim sad kod roditelja”
 „студирала”
 „Студирала у КМ”
 „Рођен, išao u školu i studirao ali ne živim u Mitrovici”³⁷¹

Детаљнији процентуални приказ сумираних резултата у анкетним упитницима и на српском и на албанском језику видети у **Табели 19:**

³⁶⁶ Један испитаник је у секцији *Друго* написао „Mitrovicen e kam vizituar vetem disa here gjate jetes sime, ne total 5–6 here”, у преводу „Митровицу сам посетио само неколико пута у животу, укупно 5–6 пута”, па смо одговор у сумираном приказу резултата анкете приказали у категорији туриста/туристкиња/посетилац (превод МНП).

³⁶⁷ На албанском језику „Banor nje tjeter qytet te Kosoves”, у преводу „становник другог града на Косову” и „Јетој јасhte Mitrovices” у преводу „живим изван Митровице” (превод МНП).

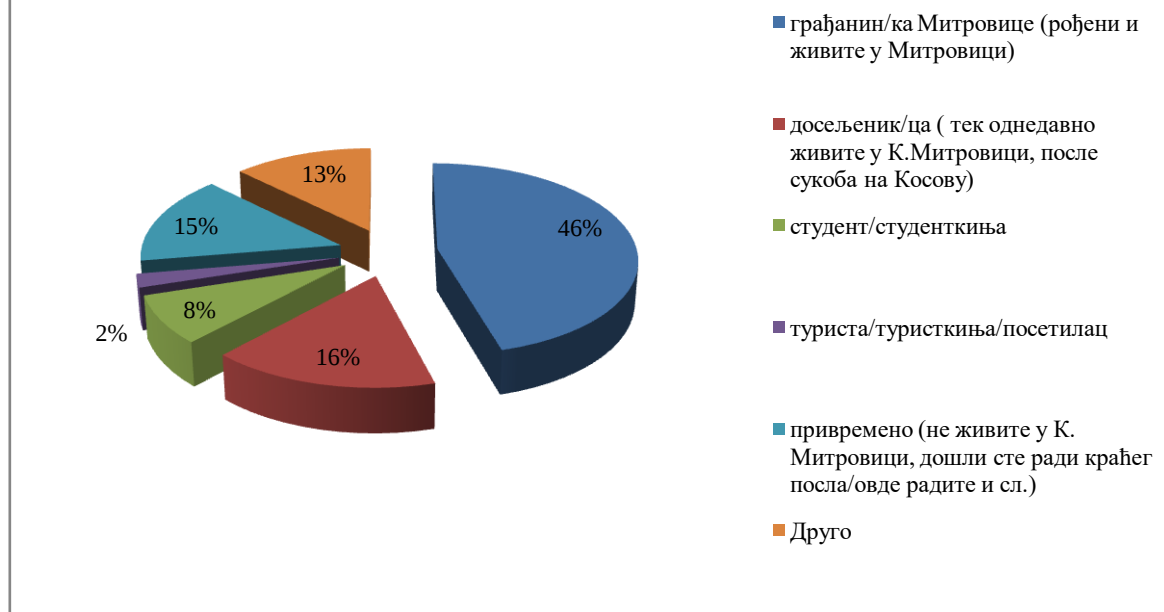
³⁶⁸ На албанском језику „Kam relacione familjare me Mitrovicen” (превод МНП).

³⁶⁹ На енглеском језику је написано „Citizen of Pristina” (превод МНП).

³⁷⁰ На албанском језику „Pase luftes e perndjekur nga pjesa veriore, shtepija e djegur” (превод МНП).

³⁷¹ Одговори испитаника су дати у изворном облику, без исправљања правописних и других грешака.

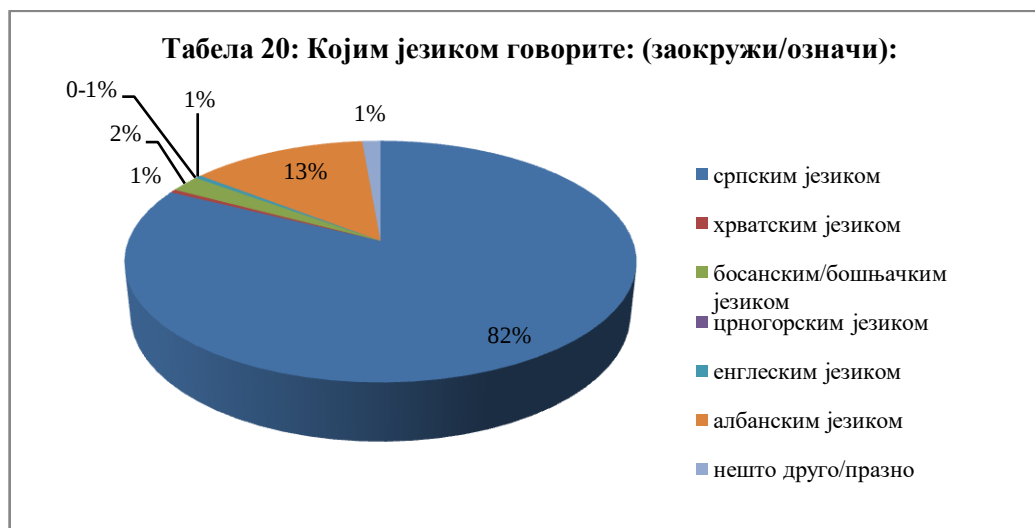
Табела 19: Ви сте: (заокружи/означи):

Када сумирамо резултате у анкетним упитницима на српском и албанском језику добијамо да се од 221 испитаника, њих 101 се изјаснило да су грађани Митровице, 36 се изјаснило да су досељеници, 18 се изјаснило као студенти, 33 испитаника је навело да привремено борави у К. Митровици, 5 испитаника се изјаснило као туриста, а 28 испитаника је навело нешто друго као основ повезаности са подељеним градом Косовска Митровица.

Шесто питање се односи на језик (матерњи) којим испитаници говоре, и ту нам је било занимљиво да поредимо варијаблу националност са варијаблом матерњи језик. Када извршимо поређење варијабли,³⁷² од 221 испитаника, њих 182 се изјаснило да говори српским језиком као матерњим (од тога је један испитаник написао да говори српско–хрватским језиком, а један испитаник да говори старо српским језиком), 5 испитаника се изјаснило да говори босанским језиком (од тога је један испитаник написао да говори босанско–српским језиком), 2 испитаника су оставила ово поље празним, односно нису се изјаснили о свом матерњем језику, 1 испитаник је написао да му је матерњи језик енглески, 1 испитаник да му је матерњи језик хрватски, а 1 је написао да му је матерњи језик „нешто друго”. Када говоримо о матерњим говорницима албанског језика 25 испитаника је написало да им је матерњи језик албански, мада још 4 испитаника можемо подвести у матерње говорнике албанског језика, јер су пружили одговоре: „*Shqip, Anglisht, Gjermanisht*”, „*Serbisht Shqip Anglisht*”, „*Srpski, English i Jevrejski*” и „*Gjuhen serbo-kroate, gjermane dhe angleze*”. Ауторка полази од поставке да је у питању или неразумевање питања или жеља испитаника да покажу да говоре више језика. Детаљнији процентуални приказ сумираних резултата у анкетним упитницима и на српском и на албанском језику видети у **Табели 20:**

³⁷² Претходно смо видели да се од 221 испитаника, њих 175 изјаснило да су по националности Срби, 29 испитаника је албанске националности, а бошњачке 9.

Дакле, 82% испитаника је одговорило да говори српским језиком, 13% албанским језиком, 2% бошњачким језиком, 1% хрватским језиком, док се 2% испитаника сврстало у категорију „Остало”. Када упоредимо добијене резултате са варијаблом националност, видећемо да се резултати поклапају само када говоримо о матерњим говорницима албанског и хрватског језика. Наиме, 29 испитаника се изјаснило да су албанске националности, што се поклапа са бројем одговора по питању матерњег језика. Од 221 испитаника, њих 175 се изјаснило да су по националности Срби, а 182 изјаснило да говори српским језиком, па смо анализом података утврдили да се 1 испитаник по националности Црногорац изјаснио да говори српским језиком, 1 Горанац се изјаснио да говори српским језиком, 1 Југословен да говори српским језиком, 1 Македонац да говори српским језиком и 3 Бошњака су се изјаснила да говоре српским језиком.

У последњем (седмом) питању о друштвено–демографској структури узорка желели смо да сазнамо да ли испитаници поред свог матерњег језика, говоре и језиком неке друге заједнице која живи на Косову и Метохији. Ауторка је наравно, мислила на званично признате заједнице које живе на овом простору. Одговори које је ауторка добила, говоре пре свега о утицају политике на поимање друштвене и језичке стварности. Када говоримо о упитнику на албанском језику, од 30 попуњених упитника, 7 испитаника је навело да не говори ни једним другим језиком осим својим матерњим, 6 испитаника је навело да говори језиком заједнице која живи на Косову и Метохији не прецизирајући којим то језиком, 1 испитаник је навео да говори језицима свих заједница које живе на Косову, осим ромским, а одговор је пружио на енглеском језику.³⁷³ Занимљиво је поменути да 1 испитаник албанске националности мисли да су језици заједница које живе на Косову и Метохији енглески и шведски језик.³⁷⁴ Српским језиком (само српским или између осталих и српским језиком) је навело да говори 15 испитаника, од тога 8 испитаника албанске националности је одговорило да говори само српским језиком, а 7 испитаника да говори и српским језиком између осталих (поред енглеског, немачког, босанског, турског, руског и сл.).³⁷⁵

Велики број испитаника, њих 131 у анкетном упитнику на српском језику (од 191 попуњеног упитника) навело је да не говори ни једним другим језиком осим својим матерњим, српским језиком. Албанским језиком говори 23 испитаника, од чега је један испитаник **болдирао** да говори „шиптарским језиком”. Помало албанским се служи 3

³⁷³ Одговор испитаника из упитника: „All the above listed, beside Romani. In addition, English, Macedonian and French” (превод МНП).

³⁷⁴ Одговор испитаника: „Angleze dhe Suedeze” (превод МНП).

³⁷⁵ Ауторка упућује на одговоре које су пружили испитаници: „Srbokroatisht, anglisht, gjermanisht, çekisht”, „Serbe, Ruse, Angleze”, „Serbisht Maqedonisht Anglisht”, „Serbo–kroatisht dhe tyrqisht”, „serbe, boshnjake, kroate”, „Serbe, turke” и „Serbe, Bosnjake, Kroate dhe Malazeze” (превод МНП).

испитаника, а енглеским као језиком заједнице која живи на Косову 2 испитаника. Албанским и енглеским језиком говори 5 испитаника, што можемо објаснити чињеницом да је енглески језик уведен као језик комуникације, језик у службеној употреби по увођењу међународног протектората на Косову и Метохији. На ово питање није желело да одговори 19 испитаника, односно ово поље је остављено непопуњено. Преостали испитаници, њих 8 су пружили следеће одговоре на постављено питање којим другим језиком заједница које живе на Косову и Метохији говоре: „Albanski, Engleski, Ruski”, „Босанско–бошњачким, Црногорским и Хрватским”, „Engleski, ruski, španski, pomalo norveški”, „Hrvatski, bosanski, engleski, albanski”, „Бошњачки – ако постоји разлика”, „Pa BHS, ali su to sve po mom mišljenju isti jezici”, „Ruski i Engleski i Albanski”, „Albanski, turski, engleski, bosnjacki”.³⁷⁶ Дакле, од 221 испитаника, 138 је одговорило да не говори осим својим матерњим језиком, језиком неке друге заједнице која живи на Косову, што можемо тумачити чињеницом да се на подручју покрајине већ дужи низ година у школама не учи језик друге заједнице.

10.2.2 Анализа познавања законске регулативе

У првој групи питања (од редног броја 8 до 10) анализирали смо колико су испитаници упознати са законском регулативом употребе службених језика на локалном нивоу. Законом о употреби језика на Косову, по увођењу међународног протектората, албански и српски језик добијају равноправан статус и постају службени језици на Косову у оквиру косовског система, а језици осталих мањинских заједница (турски, босански, ромски језик) налазе се у службеној употреби на општинском нивоу, према законом утврђеним условима. На питање број 8. да ли сматрају да се дати закон поштује у Северној Косовској Митровици, у анкетном упитнику на српском језику (191 упитник попуњен на српском језику), 67 испитаника је одговорило са различитим степеном сигурности да се дати Закон поштује у Северној Косовској Митровици, тако да смо имали веома занимљиве потврдне одговоре на постављено питање, од којих смо издвојили најупечатљивије:

„Поштује се. У школама где има ученика који су ромске националности, настава се одвија на српском језику, али је прилагођена њиховим могућностима, поред српског језика, као наставног предмета, изучава се и ромски језик, тако да су испоштована сва права националних мањина. А верујем да је тако и у административним службама. Што се тиче употребе дуалности на ознакама, има их довољно”.

„Ako govorimo samo o Severnoj Mitrovici, mislim da se postuje, zbog specifične situacije preovladjuje srpski jezik a albanski jezik se ravnopravno koristi u opštinskoj administraciji. Ima problema sa nekim drugim stvarima, imenima ulica, natpisima...”.

„Да. У местима са српском етничком већином, поштује се овај закон. У свим институцијама постоје службеници који говоре на оба језика, сви формулари, упутства, проспекти...су написани на оба језика. Много већи проблем је употреба ћирилице”.

„Да у смислу да се те заједнице слободно изражавају на свом језику али нисам упуњена да ли имају могућност наставе на својим језицима и слично”.

„U Mitrovici se postuje, zato sto je vecina stanovnistva srpskog porekla i zato sto je delovanje kosovski minorno”.

„U Severnoj Mitrovici da, u ostalim gradovima juzno od Ibra gde je većinski albanski narod se ne poštuje”.

„Smatram da službenici opštinske uprave Severna Mitrovica mogu pružiti usluge na oba jezik u službenoj upotrebi na Kosovu”.

³⁷⁶ Ауторка напомиње да је уносила све одговоре испитаника у изворном облику, на начин како су они попунили анкетни упитник.

„Smatram da na opštinskom nivou postoji ravnomerna zastupljenost dva službena jezika kao i jezika manjina”.

„Da postuje se, svako prica onim jezikom koji mu je maternji bez ikakvih ustrucavanja i problema”.

„Pa u Severnoj da. Progovorite srpski na juznoj I do bicete batine. Ili vas neko izbode”.

„Da, jer je to neophodno za funkcionisanje unutar institucija”.

„Da, upotrebljava se na dokumentima i albanski jezik! ”.

„Da, postuje se svako svoj koristi jezik u upotrebi”.

„Da, mogu se u gradu čuti svi jezici”.

„Da. Sva dokumenata su dvojezicna”.

„Da manjinski Albanski se postuje”.

„Da, uglavnom gde se to zahteva”.

„У званичним институцијама – да”.

„Postuje se koliko ja znam”.

„U Severnoj Mitrovici da”.

У анкетном упитнику на албанском језику (30 испитаника),³⁷⁷ само 5 испитаника је пружио одговоре на основу којих тврде да се дати Закон поштује у Северној Митровици:

„po”³⁷⁸

„Po patjeter”³⁷⁹

„Besoj se po”³⁸⁰

„Po besoj qe eshte duke u rrespektuar ne perpikshmeri me ligjini sepse ne institucione qendrore dhe ato lokale respektojn ligjin sepse nese i folim serbisht ata na pergjigken ne serbisht po nese i folim shqip ata na pergjigjen shqip edhe ne dokumentacion jane te vendosura dy gjuhe shqip dhe serbisht”³⁸¹

Већина испитаника, њих 80 у анкетном упитнику на српском језику одговорила је да се дати Закон не поштује у Северној Косовској Митровици. Неки од одговора који су испитаници дали су:

„Ne ne i ne”.

„He поштује се”.

„Ne, grubo se krši”.

„Ne, uglavnom koriste albanski”.

„Ne. Nema dvojezicnosti u opstini”.

„Koliko sam primetio ne postuje se”.

„Niko ne postuje jezik drugih zajednica”.

„Ne, jer sluzbenici ne govore oba jezika”.

„Ne, zato sto je samo na srpskom jeziku da”.

„Дати закон се не поштује у Косовској Митровици”.

„Ne. Cini mi se da je sve na srpskom jeziku samo”.

„Ne. Nema potrebe za objasnjenjem, to je ocigledno”.

„Ne поштује се nigde na Kosovu, a naročito u Mitrovici”.

³⁷⁷ Ауторка наглашава да је у анкетном упитнику на албанском језику један од испитаника на свако питање, осим питања која се односе на опште друштвено–демографске податке одговарао са 224 или 223, 123 па смо ове одговоре испитаника сврстали у категорију *Остало*.

³⁷⁸ Да (два испитаника су тако одговорила) (превод МНП).

³⁷⁹ Да, наравно (превод МНП).

³⁸⁰ Верујем да се поштује (превод МНП).

³⁸¹ Верујем да се поштује у складу са законом, јер се у централним и локалним институцијама поштује закон, ако говоримо српски, одговарају нам на српском, ако говоримо албански, одговарају на албанском, а у документацији постоје два језика, албански и српски (превод МНП).

„Ne. Ne postoje никакве infkrmacine na romskom jeziku”.
 „Поштује се, ³⁸²нигде нема ћирилице, ни на северу, ни на југу КуМ”.
 „Ne I u vecinskom delu gde su Albanci tamo se ne postuje dvojezicnost”.
 „Ne. Nisam nikada uocila bilo koji dvojezicni znak u Severnoj Mitrovici”.
 „Ne, a i kada je nesto dvojezicno onda je to nakaradni prevod i na latinici”.
 „Ne poштује се,засто зато сто други не зе ле тако vise им одговара да буде овако”.
 „Поштује се у Северној Косовској Митровици исто колико и у Јужној! Одговор је НЕ”.
 „Ne. Zbog situacije nakon 1999.godine,kada se Mitrovica podelila na severni i južni deo”.
 „He, из простог разлога јер већина Албанских политичких структура на власти то не омогућује”.
 „He. У питању је правно, политичко насиље у виду насиља структуре, где је починилац неутврђив”.
 „Ne u potpunosti, jer se pripadnicima srpske zajednice cesto prosledjuje dokumentacija u albanskoj verziji”.
 „Ne poштује се имам дете са посебним потребима никаква права нисам могла да остварим свуда су ми врата зстворена”.
 „Ne u potpunosti, potrebno je da se svi vazni dokumenti pravilno prevedu na oba jezika. Treba zaposliti dodatne prevodioce”.
 „Ne. Ponegde moze da se vidi na obrascima u javnim institucijama albanski i srpski jezik ali je uglavnom albanski zastupljen”.
 „He поштује се,на молбе да се шаљу обрасци и потврде нечега за потребе грађана,нема одговора.Наставља се исто и даље,врло често”.
 „Ne poштује се и у potpunosti zbog: 1. Nedostatka kapaciteta, 2. nepotpune funkcionalnosti opštine usled tekućeg procesa integracije”.
 „Такав је закон донешен на територији окупираног Косова и Метохије, али мислим да се у Северној Митровици не спроводи јер нема Шунтара”.
 „Ne poштује се, зато што како у институцијам, тако и у свакодневном животу, većina sadržaja je dostupna ili na srpskom ili na albanskom jeziku”.
 „Ne. Obično se piše šišanom latinicom a ne ćirilicom koja je zagarantovana ustavom. Takođe lične karte su na latinici i ako imamo pravo na svoje pismo”.
 „Ne, Kosovo nikad neće ispoštovati jezične standarde jer nemaju kapaciteta za to, jednostavno njihovi kapaciteti u državotvornom smislu su veoma niski”.
 „Ne. Ni u jednoj instituciji ne postoji dvojezicnost koju zakon propisuje. Rad sudova i policije, ali i drugih opštinskih organa je posebno los u tom smislu”.
 „He, када централне институције и већинско становништво не поштује устав и законе онда ни мањинска популација нема разлога да поштује тај исти устав и законе”.
 „Сматрам да се закон у Северној Митровици уопште не поштује, или се само делимично поштује, на написима косовских државних и јавних служби као и код дела HBO”.
 „Ne. KOLiko mi je poznato, u upotrebi je Srpski jezik, i na javnim obeležjima, i na institucijama, osim naravno na zgradi policije, suda i opštine koja funkcioniše po Kosovskom sistemu”.
 „Ne smatram da se dati zakon postuje obzirom da u Severnoj Mitrovici i dalje postoji jedna vrsta konflikta među zajednicama i da je javni isticanje drugih jezika i dalje osetljiva tema”.
 „Mislim da se ne poштују. U Severnom delu Mitrovice, živi većinski srpsko stanovništvo, pa preovladava srpski jezik. Natpisi na institucijama, putokazima... (srpskim) su na srpskom jeziku”.
 „Закон се не спроводи, не постоји политичка воља да језици осталих неалбанских заједница буду присутни у мери у којој је присутан албански језик. Најчешћи изговори су непостојање преводилаца”.
 „He! У северној Косовској Митровици се користи углавном само српски језик,осим у делу Бошњачке махале где су њихове радње али чак и тамо они говоре на српском језику јер већим делом срби ту тргују”.

³⁸² Изостављена је из одговора испитаника неприкладна реч.

„Ne postuje se. Kada dobijate dokumenta pri Opštini uvek stizu iz Pristine na albanskom jeziku, pa ih prevodilac Opštine prevodi. Čak i dokumenta iz suda. Smatram da trebaju da stizu i na srpskom jeziku”.

„He. Joш увек неадекватни ресурси за адекватан превод докумената на оба званична језика. Седнице Скупштине општине Митровица север се често одржавају без превода на албански језик за одборнике из редова албанске заједнице”.

„Ne postuje se zato sto niko ne pokrece pitanja o jezicima i skolovanju na ostalim jezicima ni na lokalnom ni na centralnom nivou. Neke nevladine organizacije koje se navodno bave tim temama, interesovanje traje samo dok traje projekat”.

„Nepostuje se, Srbi nepricaju (neznaju) Albanski, Albanci slabo pricaju (slabo znaju) Srpski. Ne, vecina zvaničnih dokumenata RKS uglavnom je samo na albanskom ili lošem prevodu srpskog jezika”.

„Ne poštuje se u javnim službama. U bankama i svim drugim koje su organizovane od strane kosovske vlasti”.

„Mislim da se ne postuje, jer iz pouzdanih izvora znam da se i dalje npr. zvanična komunikacija u policijskim stanicama na severu dobija na albanskom jeziku, koju službenici najcesce moraju da prevode kako se snadju sami (google translator)”.

„Ne poštuje se, zasto zato sto drugi ne zele tako vise im odgovara da bude ovako”.

„Ne. Ne prevode se sva dokumenta na oba službena jezika”.

„Ne. Niti srpski u juznom delu, niti albanski u severnom”.

„Ne, javna dokumenta su katastrofalno prevedena na srpski”.

„Ne baš, ne sećam se da je bilo kakav natpis bio dvojezičan”.

„Ne. Slabo se poštuje zakon uopšte, a ne ravnopravnost jezika”.

„He, у суштини нема потребе за тим, осим код службених дописа”.

„Mislim da se ne postuje. I vise je izrazeno u ove opštine zbog politicke situacije”.

„Generalno se ne poštuje na Kosovu i Metohiji, takođe ni u severnom delu Kosovske Mitrovice ali realno u tom delu Kosova živi apsolutna većina Srba pa je diskriminacija drugog jezika zanemarljiva”.

„Ne, jer službenici ne govore oba jezika”.

Напомињемо да је анкетни упитник на српском језику састављен на ћирилици, због тога што се често истиче међу Србима који живе на датом простору, а и у стручној литератури да је ћирилица потиснута са простора Косова и Метохије. У складу са наведеним, истичемо да је већина испитаника која је попуњавала анкетни упитник на српском језику користила латиницу, а у неким случајевима и тзв. „шишану” латиницу, што нас даље наводи на закључак да сами непоштујемо писмо на чијој употреби инсистирамо.

И испитаници који су попуњавали анкетни упитник на албанском језику сматрају у већини случајева, чак 16 од 30 испитаника да се Закон о употреби језика на Косову не поштује у Севереној Косовској Митровици. Издвојили смо неке од најзанимљивијих одговора испитаника:

*„Jo. Une me pune kur shkoj ne Mitrovice, nuk shoh gjuhen shqipe aq sa e shoh gjuhen serbe ne pjeset tjera te Kosoves. Duhet edhe shume pune qe te behen vertete te barabarta. Pranija e gjuhes tjeter e ben normalitet ekzistencen e "tjereve" si pjese e komunitetit dhe rrite tolerancen e pergjithshme”.*³⁸³

³⁸³ Не. Кад одем на посао у Митровицу, не видим албански језик колико видим српски језик у другим деловима Косова. Потребно је много труда да би се они заиста изједначили. Присуство другог језика нормализује постојање „других” језика заједнице и повећава укупну толеранцију (превод МНП).

„Jo. Nuk kam pa asnjehere shenja ne gjuhen shqipe ne veri te Mitrovices. Nuk e di per dokumenta, por te shetitesh ne veri, nuk has ne shenja te gjuhes shqipe, apo gjuheve te tjera te komuntieteve qe jetojne aty (perjashto boshnjakishten, qe ngjason me Serbishten)”.³⁸⁴

„U juznoj opstinu i vecina Albanaca znaju da govore i razume pa i koriste Srpski jezik, srpski je jedan od 3 zvanicnih jezika u juznu stranu medjutim nije ista situacija u Severnu opstinu”.

„Megense nuk ka shkuar kur per vizite atje nuk mund te them asgje nga pervoja, por ne baze te informatave qe i kam nga miqet, shoket, koleget dhe mediat ligji ne fjale nuk respektohet”.³⁸⁵

„Serbet nuk respektojne asnje ligj”.³⁸⁶

„Jo, gjuha shqipe mungon ne shume sfera te jetes”.³⁸⁷

„Nuk respektohet fare!duhet”.³⁸⁸

Поред наведеног, у анкетном упитнику на албанском језику, 3 испитаника су одговорила да не знају да ли се дати закон поштује у Северној Косовској Митровици, 4 испитаника да се делимично поштује,³⁸⁹ а 2 испитаника нису одговорила на наведено питање.

У анкетном упитнику на српском језику, испитаници су пружили „изнијаснираније” одговоре, па тако 6 испитаника сматра да Закон о употреби језика не би требало да се поштује у Северној Косовској Митровици,³⁹⁰ о томе не размишља 4 испитаника, 5 испитаника не зна да ли се закон поштује, 2 испитаника нису одговорила на дато питање, 16 испитаника сматра да се закон делимично поштује³⁹¹ и 11 испитаника није сигурно или није упознато са наведеним.³⁹²

У **Табели 21** смо сумирано представили одговоре на осмо питање на укупном узорку од 221 испитаника:

³⁸⁴ Не. Никада нисам видео табле/ознаке на албанском језику на северу Митровице. Не знам за документе, али када шетате севером, не сусрећете знаке на албанском или другим језицима заједница које тамо живе (осим босанског који подсећа на српски) (превод МНП).

³⁸⁵ Будући да тамо нисам отишао у посету, не могу ништа рећи из искуства, али на основу информација које имам од пријатеља, колега и медија, закон се не поштује (превод МНП).

³⁸⁶ Срби не поштују ниједан закон (превод МНП).

³⁸⁷ Не, албански језик недостаје у многим сферама живота (превод МНП).

³⁸⁸ Уопште се не поштује! (превод МНП).

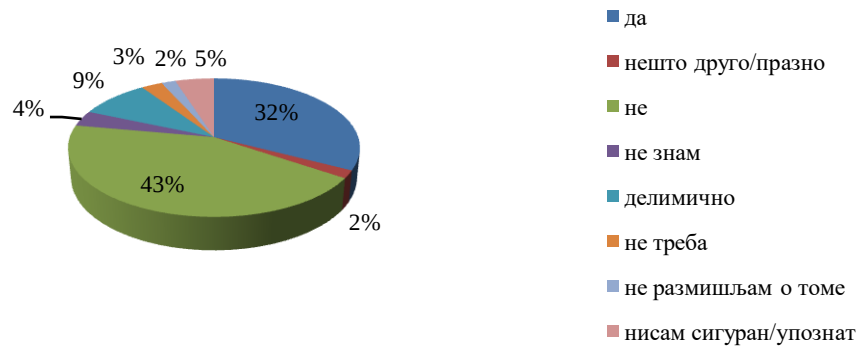
³⁸⁹ Овде бисмо издвојили одговор испитаника на енглеском језику „There are some steps undertaken to improve its application, however it is still not at the desired level. Considerations should be given that this a new formed municipality and more advocacy, outreaching and awareness should be conducted will all layers of government and target groups to further advance its application in practice”.

³⁹⁰ Овде бисмо издвојили одговор испитаника/це: „Ne vidim razlog da se albanski jezik koristi kao službeni, jer ja ne priznajem Kosovo kao nezavisnu državu! Morala bih biti iskrena i reći da ne mogu dati odgovor na ovo pitanje jer nisam bila suočena sa korisnicima drugih jezika”.

³⁹¹ Овде бисмо издвојили следећи одговор испитаника: „Smatram da se naveseni zakon delimicno postuje u Severnoj Mitrovici. Naime vecinom je u upotrebi Srpski jezik pa onda Albanski zbog prilicnog broja radnika Albanske nacionalnosti zaposlenih u KS institucijama. Za Ostale manjinske jezike skoro i da nema nikog zaposlenog ko govori te jezike pa samim tim i nemoguće je da ispostuju zakon”.

³⁹² Овде бисмо издвојили следеће одговоре испитаника: „Нисам сигурна. Мислим да на српским факултетима нису омогућена прџдавања на албанском, а верујем и обрнуто. Непроверена тврдња”. „Nisam dovoljno upoznat. Ali znam je sud u Severnoj Mittovici ocenjen kao sud u kome se jezicka prava u potpunosti postuju”.

Табела 21: Да ли се Закон о употреби језика поштује у Северној Косовској Митровици?

На основу процентуалног приказа у **Табели 21** можемо закључити да је скоро половина испитаника (46%) јединствена у ставу да се Закон о употреби језика не поштује у северном делу Косовске Митровице. Да видимо сада какав је став испитаника када говоримо о јужном делу Косовске Митровице.

На девето питање да ли сматрају да се Закон о употреби језика поштује у Јужној Косовској Митровици, испитаници су у анкетном упитнику на српском језику, велика већина, чак 121 испитаник од укупно 191 су одговорили да се Закон о употреби језика не поштује у јужном делу Косовске Митровице. Ауторка је издвојила неке од одговора, које су дали испитаници:

„Ne postuje. Ne samo u ove opstine nego se ne postuje na zadovoljavajucem nivou i u druge Kosovske opstine. Prevodi su neadekvatni i neprofesionalni”

„Smatram da se Ne postuje. Vecinski Albanski jezik je skoro jedino sredstvo komunikacije. U institucijama to zavisi od zaposlenih da li poznaju recimo Srpski jezik ili ne. Uglavnom mladja populacija ne razume a oni su vecina zaposlenih. Poneki sluzbenik prica jezike Manjina i u tom amislu jedino se tada postuje zakon.”

„Ne. Ni u jednoj instituciji, u Južnođ delu K.Mitrovice bilo da je elektronska, verbalna, na papiru, upotreba srpskog jezika, a ni ostalih manjinskih grupacija, se ne poštuje iako je zakonom i Ustavom propisano. Tako da je i sama komunikacija otežana”

„Ne. Ni u jednoj instituciji, u Južnođ delu K.Mitrovice bilo da je elektronska, verbalna, na papiru, upotreba srpskog jezika, a ni ostalih manjinskih grupacija, se ne poštuje iako je zakonom i Ustavom propisano. Tako da je i sama komunikacija otežana. ”

„Ne, ako se ovo pitanje odnosi na srpski i albanski jezik, naravno da ne. Većina stanovništva u Južnoj Mitrovici pripada albanskom stanovništvu. Strane su podeljene, tako da ne verujem da se srpski uopšte, osim u slučaju moranja, upotrebljava”

„Ne postuje se. Zato sto se tzv kosovske institucije uvek pozivaju na administrativne teskoce a i nema Srba koji zive u juznoj Mitrovici koji bi to mogli da pokrenu u juznoj opstini”

„Ne. Vecina sluzbenika u javnim sluzbama, agencijama i instirucijama ne govori srpski jezik, a mladja populacija cak ni ne zeli da se potruđi. Starije generacije uglvanom hoce da govore na srpskom . Ali , sva dokumenta su na albanskom”

„Ne. Prilikom odlaska u odredjene institucije (opstina, posta i poreska uprava) zaposleni ne govore srpski jezik i nema dovoljno informacija na sprskon jeziku”

„Ne, jer u južnoj Mitrovici žive samo Albanci”

„Ne. Tu tek nema drugog jezika osim albanskog!”

„Apsolutno ne. Svaka službena komunikacija, bilo u pisanom ili verbalnom obliku, je u južnom delu Kosovske Mitrovice značajno otežana, da ne kažem nemoguća.”

„Ne. Ni u jednoj instituciji ne postoji dvojezicnost koju zakon propisuje. Rad sudova i policije, ali i drugih opstinskih organa je posebno los u tom smislu”

„Не, на свакој страни се користи свој језик. Осим што сматрам и морам признати, да они боље знају наш језик, што је и нормално јер су на нашој територији”

„Не. Знам да сам пар пута добила званични документ који је написан само на албанском језику. Сак NLB Банка на Косову користе само албански језик.”

„Не поштују се, јер од службених лица мала кolicина људи говори мањински језик осталих мањинских заједница., и то представља велики проблем за мањинске заједнице”

„Апсолутно не, чак ни у институцијама, рецимо у Пошти са мном нису жељели да говоре на српском”

„Апсолутно не. Имао сам више ситуација у којима је документ издат искључиво на албанском језику”

„Не, већина званичних докумената RKS углавном је само на албанском или лошем преводу српског језика”

„Не. Иако је законом прописана двојезичност. Већина лекова, рецимо, нема упутство на српском”

„Не, ни у ком случају. У већини институција на југу се праве да не разумеју српски језик.”

„Не! Јер нема потребе за тим. У јужној Митровици нема срба!”

„Не поштује се у службама локалне самоуправе, банкама, пореској управи, пошти”³⁹³

„Поштује се смрт жуганима”³⁹⁴

У анкетном упитнику на српском језику, 18 испитаника је оставило празно поље, односно није одговорило на питање број девет. Свега 11 испитаника сматра да се Закон о употреби језика поштује у Јужној Митровици, а 19 испитаника истиче да не знају да ли се дати Закон поштује у јужном делу града. Ауторка је такође издвојила неке од одговора оних испитаника који сматрају да се Закон о употреби језика делимично поштује или да нису сигурни колико се поштује (22 испитаника) у Јужној Косовској Митровици:

„Делимично. Само у случају да стриктно захтевате и позивате се на устав Косова чак и тада службеници у институцијама понуде вам да потпишете документа која су лоше преведена и могу се злоупотребити или оспоре на суду. Такође институције немају двојезично означавање службених простора, зграда осим Основног суда”

„Нисам сигурна, али мислим да постоји покушај превазилажења језичких баријера. У административним службама, наићи ћете на службенике који ће вам се обраћати на српском језику. У приватним секторима, тај напор је учинковитији. Али много мање је ознака на српском језику, не поштује се дуалност језика”

„Само делимично се поштује, неколико пута сам морао да завршавао послове у институцијама у Јужној Митровици и увек сам имао проблема, и то: у администрацији општине, пореској, косовској пошти и царинској служби.”

„Не у потпуности. У одељењима Општине у јужном делу раде радници који готово нимало не познају српски језик али ни енглески па је комуникација са њима готово немогућа”

„Не у потпуности. Формулари, брошуре, упутства, проспекти јесу написани на српском али је тај језик деформисан силним правописним, граматичким и осталим грешкама”

У анкетном упитнику на албанском језику,³⁹⁵ у одговору на девето питање, разумљиво је, да су резултати, односно перцепција испитаника о поштовању Закона о употреби језика у Јужној Митровици другачија. Половина испитаника (15) је одговорила да се Закон о употреби језика поштује у Јужној Митровици, док је 6 испитаника навело да се наведени

³⁹³ Ауторки је овде било посебно занимљиво што испитаници наводе, набрајају институције у којима су њихова законом загарантована језичка права била угрожена.

³⁹⁴ Изостављена је из одговора испитаника неприкладна реч.

³⁹⁵ Ауторка истиче да је у анкетном упитнику на албанском језику у одговору на девето питање, један испитаник одговарао на енглеском језику, један испитаник на српском језику, а један испитаник је дао одговор 233.

закон донекле поштује у јужном делу града. Ауторка је издвојила неке од одговора који су испитаници дали:

„Po. Por a po zbatohet mjaftueshem? Atehere, jo. Te gjitha shenjat ne qytet jane ne gjuhen shqipe dhe ate serbe. Edhe ne institucione publike gjithashtu. Por komuna si institucion nuk e respekton kete ligj mjaftueshem, meqe asnjehere ne komunikim me publikun nuk drejtohet ne gjuhet tjera, pos asaj shqipe. As neper ngjarje qe organizohen per shembull, apo ne shenja, udhezime te perkoheshme. Njejt ndodh edhe me institucionet e tjera publike te qytetit, si QKMF-ja, ujesjellesi rajonal, muzeu, qendra e kultures, etc.”³⁹⁶

„Po ashtu pasi nuk jam vizitore e regullte ne Mitrovice nuk mund te them se a respekohet ligji ne fjale me perpikermir, por ne institucionet kryesore publike shenjat e emertimeve, webfaqet shumica jane ne dy gjuhe, edhe pse nuk jane te perditesuara. Po ashtu nxerja e dokumenteve me baze qendrore jane ne gjuhet zyrtare, per ato ne nivel komunal pasi qe nuk kam pervoje personale nuk mund te them asgje.”³⁹⁷

„zbatimi ne Mitrovicen e Jugut eshte me I mire, por gjithsesi ka vend per shume permiresime. Nuk jam e sigurte qe gjithnje komunikatat e komunes behen ne te dyja gjuhet”³⁹⁸

„Po normal qe duhet te respektohet 100% sepse edhe serbet e Kosoves jane qytetare tone!”³⁹⁹

„Da svakako,svaki dokument moze da se izvadi i da se sluzis na materni zvanicni jezik”⁴⁰⁰

Свега 3 испитаника у анкетном упитнику на албанском језику је навело да се Закон о употреби језика не поштује у јужном делу града, 2 испитаника су одговорила да не знају да ли се закон поштује, 3 испитаника је дало неодређене одговоре, у које смо уврстили и овај одговор:⁴⁰¹

„Mendoj se gjuha serbe nuk duhet te behet gjuhe zyrtare, sepse serbet jane pakice ne Kosove. Eshte e njejte sikur te kerkohet qe gjuha shqipe te behet gjuhe zyrtare ne Serbi”⁴⁰²

³⁹⁶ Да. Али да ли се довољно примењује? Сви натписи у граду су на албанском и српском језику. И у државним институцијама. Али општина као институција недовољно поштује овај закон, јер никада не комуницира са јавношћу на другим језицима осим албанског. Нити на пример, на догађајима који су организовани, привременим упутствима. Исто се дешава и са другим државним институцијама у граду, као што су регионални водовод, музеј, културни центар итд. (превод МНП).

³⁹⁷ Имајући у виду да нисам редовни посетилац Митровице, не могу да кажем прецизније да ли се поштује предметни закон, али у главним државним институцијама знакови/имена, већина веб локација је на два језика, мада подаци нису ажурирани. Такође, издавање докумената је на службеним језицима на централном нивоу, а за оне на општинском нивоу, јер немам личног искуства, не могу ништа да кажем (превод МНП).

³⁹⁸ Примена закона у Јужној Митровици је боља, али још увек има пуно простора за побољшања. Нисам сигуран да су општинска саопштења увек сачињена на оба језика (превод МНП).

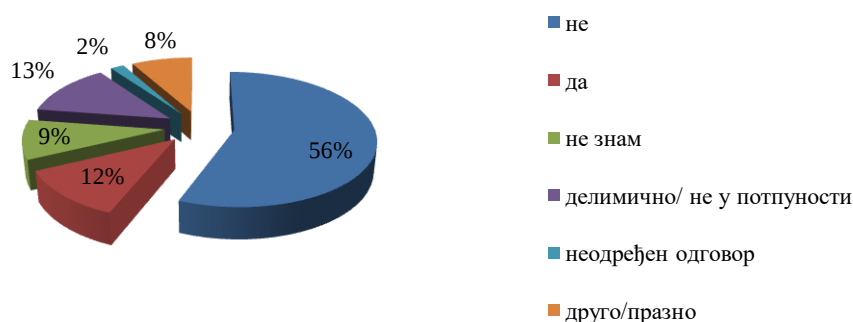
³⁹⁹ Да, нормално је да закон треба поштовати 100%, јер су и косовски Срби наши држављани! (превод МНП).

⁴⁰⁰ У одговору на девето питање у анкетном упитнику на албанском језику, један испитаник је одговарао на албанском, а један на српском језику.

⁴⁰¹ Један испитаник је дао одговор 233 на постављено питање.

⁴⁰² Мислим да српски језик не би требало да постане званични језик, јер су Срби мањина на Косову. То је исто као да тражите да албански језик постане званични језик у Србији (превод МНП).

Табела 22: Да ли се Закон о употреби службених језика поштује у Јужној Косовској Митровици?

У Табели 22 смо сумирали одговоре на девето питање анкетног упитника на српском и албанском језику на укупном узорку од 221 испитаника. На основу табеларних приказа можемо закључити да су испитаници мишљења да се Закон о употреби језика не поштује у подељеном граду Косовска Митровица, ни у његовом јужном (56%), ни у северном делу (46%). Овоме свакако треба додати и податак да 34% испитаника сматра да се Закон о употреби језика поштује у Северној Косовској Митровици, што можемо објаснити већим бројем испитаника српске националности у поређењу са испитаницима албанске националности. У десетом питању, којим и „заокружујемо” наше испитивање познавања законске регулативе употребе службених језика на локалном нивоу испитаника,⁴⁰³ требало је установити да ли испитаници знају, који је језик, поред српског и албанског језика, језик у службеној употреби у Јужној К. Митровици.⁴⁰⁴

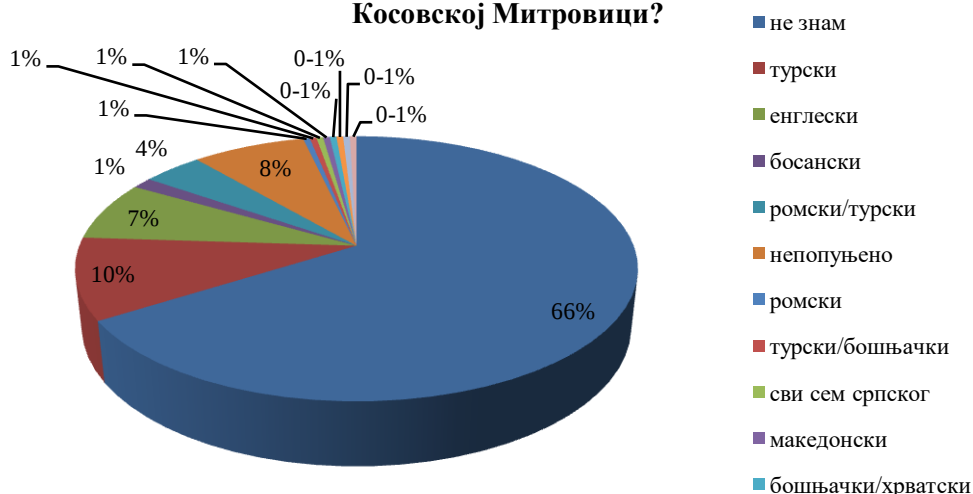
У анкетном упитнику на српском језику, од 191 испитаника, њих 132 је одговорило да не зна који је језик (поред српског и албанског) у службеној употреби, 17 испитаника је ово поље оставило непопуњено, 13 испитаника је навело турски језик, 12 испитаника енглески, 3 испитаника босански, а 7 испитаника је навело да су то ромски и турски језик.⁴⁰⁵ У анкетном упитнику на албанском језику, од 30 испитаника, њих 14 је одговорило да не зна који је језик (поред српског и албанског) у службеној употреби у Јужној Митровици, 9 испитаника је одговорило да је турски језик у службеној употреби у јужном делу града, 4 испитаника су одговорила да је енглески језик у службеној употреби, 2 испитаника су навела да су турски и ромски језик поред албанског и српског језици у службеној употреби и 1 испитаник је навео да су турски и бошњачки језици у службеној употреби на локалном нивоу.

⁴⁰³ На основу разговора које је ауторка спровела са бројним представницима медија, невладиног сектора, грађанима Северне Косовске Митровице, јасно је да је потпуна непознаница да је према одредбама Статута косовске општине Северна Митровица језик у службеној употреби на локалном нивоу босански језик. Поред наведеног, босански језик Срби са Косова и Метохије доживљавају као свој матерњи српски језик.

⁴⁰⁴ Поред српског и албанског језика, језик у службеној употреби у Јужној К. Митровици је турски језик.

⁴⁰⁵ Седам испитаника у анкетном упитнику на српском језику је на питање број 10 одговорило на следећи начин: 1 испитаник је навео да су само српски и албански у службеној употреби, 1 испитаник да је ромски језик у службеној употреби, 1 испитаник да су ромски и албански у службеној употреби, 1 испитаник да је македонски језик у службеној употреби, 1 испитаник је навео да су у службеној употреби сви језици осим српског језика, 1 испитаник да су у службеној употреби хрватски и бошњачки језик и 1 испитаник да су у службеној употреби горански, бошњачки и турски језик.

Табела 23: Да ли знате, поред српског и албанског језика, који је још језик у службеној употреби у Јужној Косовској Митровици?

На основу сумираног приказа у **Табели 23**, можемо закључити да чак 66% испитаника не зна који је језик у службеној употреби у јужном делу града, а да је само 10% испитаника пружио тачан одговор на наведено питање. Не смемо заборавити да највећи удео испитаника има седми степен образовања, односно високу стручну спрему (55%), а да затим следе испитаници са вишом стручном спремом (19%). Удео испитаника који имају магистратуру односно докторат је веома висок и износи 14% од укупног узорка. Ови подаци доказују свеопште непознавање законске регулативе која дефинише ову област.

10.2.3 Анализа перцепције језичког пејзажа

У овом делу упитника бавили смо се перцепцијом језичког пејзажа становника подељеног града (питања од редног броја 11–13). На питање број 11, да ли сматрају да би у делу Косовске Митровице у којој живе (Северна или Јужна) требало да буде више језичких знакова на њиховом матерњем језику, испитаници, који су попунили анкетни упитник на албанском језику су у већини случајева, њих 18 од укупно 30 одговорили су потврдно:

„Po duhet te kete ma shume!”⁴⁰⁶

„Po, patjeter. Ka shume probleme me shenja ne qytet”⁴⁰⁷

„Po, shenjat duhet te jene ne shqip sidomos”⁴⁰⁸

„Po, qdo gjuhë është e veqant dhe duhet respektu”⁴⁰⁹

Четири испитаника су навела да не сматрају да би требало да буде више језичких знакова на њиховом матерњем језику, и исто толико испитаника је навело да се оба службена језика/ службени језици морају поштовати:

„Po, duhet te kete shenja ne te dyjat gjuhet zyrtare te bazuar ne ligjet dhe Kushtetuten e Kosoves”⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Да, требало би да их буде више! (превод МНП).

⁴⁰⁷ Да наравно. У граду има много проблема са натписима (превод МНП).

⁴⁰⁸ Да, знакови морају бити посебно на албанском (превод МНП).

⁴⁰⁹ Да, сваки језик је јединствен и мора се поштовати (превод МНП).

„Te gjitha kudo ne Kosove duhet te jene dy-gjuhesore”⁴¹¹
„Duhet te kete me shume shenja gjuhesore ne gjuhet zyrtare”⁴¹²
„Dy gjuhesia duhet respektuar”⁴¹³

Један од испитаника је навео да „Ne pjesen veriore duhet te kete me shume shenja ne gjuhen shqipe dhe anasjelltas e sidomos neper institucione ku eshte me se e nevojshme per shkak te informimit te drejte te qytetareve te cileve ju duhen sherbime”,⁴¹⁴ док је један испитаник навео да не зна одговор на наведено питање, а два испитаника су оставила одговор на ово питање непопуњеним.⁴¹⁵

У анкетном упитнику на српском језику, испитаници који су попунили анкетни упитник на српском језику су били подељени. Од укупног броја од 191 испитаника, у већини случајева, 81 испитаник је одговорио/ла да не сматра да би у делу Косовске Митровице у којој живе требало да буде више језичких знакова на њиховом матерњем језику, а 64 испитаника сматрају да би их требало бити више, док 8 испитаника инсистира и на употреби ћирилице на језичким знаковима/натписима. У анкетном упитнику на српском језику 18 испитаника није пружило одговор на ово питање, 6 испитаника је одговорило са не знам, 2 са можда, 2 испитаник/ца сматра да би сви језички знаци требало да буду тројезични, 8 испитаника сматра да језички знаци треба да буду на оба службена језика, док је двоје испитаника дало неодређене одговоре наводећи: „Ne zivim i mitrovici a I kad idem tamo uopste I neta znakova” и „Znakovi nisu problem koliko je sama upotreba jezika i nerazumevanje”.

Ауторка даје преглед „најупечатљивијих” одговора испитаника у анкетном упитнику на српском језику:

„Српски језик је основни језик у Северној Митровици, тако да не”
„Не. Сво су на српском језику. Смета ми што нису ћирилични”
„Наравно да би требало бити и пре свега на ћирилици”
„Сматрам да би свуда на Косову језички знаци морали бити тројезични: албански, српски и језик неке од мањина која постоји у већем проценту у локалу, уз редослед језика који зависи од процентуалног учешћа становника”
„Требало би бити на ћирилици. Ако се питање односи на примену косовског закона и на двојезичност онда сматрам да не треба да постоје док све централне институције не буду 100% поштовале устав и закон”
„У северном делу града где живим не. Све је прописно означено, када је у питању српски језик”
„Не. Пошто живим у северном делу Митровице већински насељеним српском заједницом (којој и сам припадам), чиме је већина језичких знакова на мом матерњем језику”
„U Severnoj Mitrovici većina je znakova na srpskom, tako da za srpskim nema potrebe, ali nisu svi znakovi na albanskom, tako da ima potrebe za onima na albanskom”
„Na oba sluzbena jezika, kako je predviđeno Zakonom o upotrebi sluzbenih jezika”

⁴¹⁰ Да, требало би да постоје натписи на оба службена језика заснована на законима и Уставу Косова (превод МНП).

⁴¹¹ Свуда на Косову (натписи) морају бити двојезични (превод МНП).

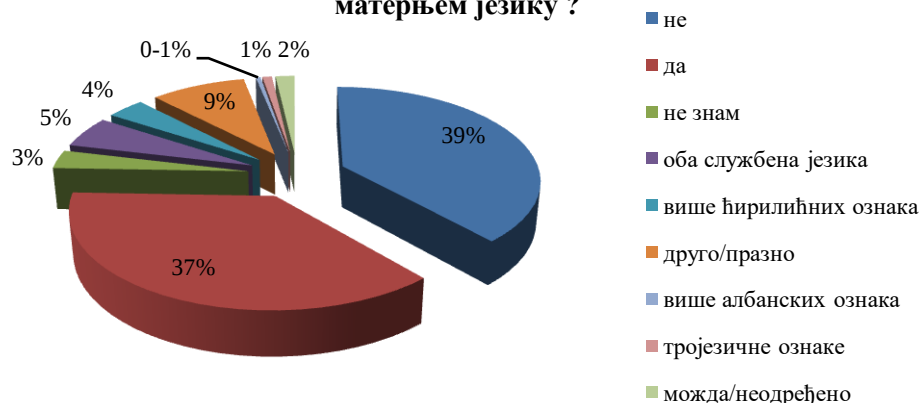
⁴¹² Требало би да има више језичких знакова на службеним језицима (превод МНП).

⁴¹³ Оба језика се морају поштовати (превод МНП).

⁴¹⁴ У северном делу требало би да има више натписа на албанском језику и обрнуто, посебно у институцијама где је то више него потребно због тачних информација грађанима којима су потребне услуге (превод МНП).

⁴¹⁵ Један испитаник је одговорио са 124, док је други написао/ла N/A (not applicable/није применљиво).

Табела 24: Сматрате ли да би у делу Косовске Митровице у којој живите требало бити више језичких знакова на вашем матерњем језику ?

На основу сумираног приказа у Табели 24 видимо да су испитаници (221) подељени у мишљењу да ли у делу К. Митровице у којој живе требало да буде бити више језичких знакова на њиховом матерњем језику, тако да 39% испитаника истиче да не сматра да би их требало бити више, а 37% да би требало да буде више језичких ознака/натписа на њиховом матерњем језику. Наведена подељеност испитаника нам много говори о језичком идентитету становника подељеног града, али и о њиховој перцепцији језичког пејзажа, колективном идентитету, друштвеном раздору. У стручној литератури се истиче да уколико је друштво толерантније према друштвено културним разликама у средини, онда би се то одразило и у језичком пејзажу са већим простором за различита идентитетска обележја (Грбавац 2012: 222; Ben-Rafael et al. 2006). Свега 5% од укупног броја испитаника истиче да би језичке ознаке требало да буду на оба службена језика.

Питањем број 12 хтели смо и да проверимо какво је мишљење испитаника по питању употребе њиховог матерњег језика у делу Косовске Митровице у којој НЕ живе, односно како испитаници виде језички пејзаж „друге стране”, да ли желе више обележја сопственог језичког идентитета у делу града у којем не живе, да ли се залажу за различита идентитетска обележја. Од укупног броја од 191 анкетираних испитаника у анкетном упитнику на српском језику, чак њих 132 је одговорило потврдно, односно да сматра да би њихова идентитетска обележја требало да буду заступљенија у делу града у коме не живе. Неки од одговора које су дали испитаници:

„Да, зато што често користим услуге институција које се налазе у јужном делу града”

„Да. Везано за јужну Митровицу, у којој се само на појединим билбордима постављеним у склопу спорадичних кампања већином од стране међународних организације или приштинских институција уобичајено користе албански, српски и енглески језик истовремено, при чему је на истима који су постављени од стране Приштинских институција уобичајен велик број граматичких грешака када је у питању српски језик”

„Сматрам да би. Већинска популација има већу одговорност и требала би да поштује устав и законе, а нарочито у ситуацији и околностима у којима је та иста већинска остварила упитну државност и независност од Србије”

„Да. Cisto da bi se ispunila formalnost. A iako nema srba. Narod prolazi kolima kroz juznu Mitrovivu cisto da krene zivot neki. Da e zivimo jos uvek u 2000.tim godinama”

„Да требало би их бити више бити на Јужном делу, иако се локалне власти труде да знакови буду дуални, појединци и заједнице већине обично исте прецртава/брише и затамњује”

„Da. Zato sto su originalna imena gradova ili sela prevedena ili izmenjena pa je tesko za orijentaciju prilikom putovanja kroz juzni deo Kosova i Metohije”
 „Da jos puno , prosta stvar , na celom Kosovu da svi znaju Srpski i Albanski , Albanac prica svoj jezik , Srbin svoj a da se medjusobno razumeju”
 „Требало би, како у саобраћају, администрацији, мапама, водичима, тако и у трговинама. Већина свих натписа и брошура је на албанском језику”
 „Naravno jer manjak ili cak i nepostojanje znakova na mom maternjem jeziku otezava moj boravak u Juznoj Mitrovici i ne cini me dobrodoslom”
 „Da, ja se u delu Mitrovice u kojem ne zivim ne bih snalazila bez jezikkih znakova na mom maternjem jeziku”
 „Да. И тамо где их има на српском, углавном су преишкрабани спрејем...често уз погрдне поруке”
 „Da. Moje pravo je da slobodno koristim svoj jezik kako na ulici tako i u institucijama”
 „Da, naravno. Nema znakoca na sprskom jeziku uopste na ulici. Jedino u opstini”
 „Da. Često putujem zbog posla, i zbog lakše komunikacije mislim da bi značilo”
 „Da! Jer kao što sam rekla prethodno, ovo je Srbija, mora biti više znakova”
 „Da, lakše bih se snalazio kada bi bilo više znakova na mom maternjem jeziku”
 „Da, nisam videla ni jedno obeležje u Južnoj K.Mitrovici na srpskom jeziku”
 „Da smatram.To je nesto sto ce morati pre ili kasnije da se promeni”
 „Da jer dosta ljudi ima potrebu (katastar, notar, opstina, poreska...) da ide iz jednog u drugi deo grada”
 „Da, услед непознавања језика у мери у којој је то потребно, такви знакови су и те како потребни”
 „Da. Od naziva institucija, obeležja, ulica, prevedenih dokumenata”
 „Па, наравно, да макар мало заличи на ону Митровицу од пре 1999”
 „Da, definitivno. Ne razumem albanski i ne mogu da se snađem”
 „Naravno, podjednako se radi o poštovanju ljudskih prava”
 „Da. U juznom delu su znakovi na mom jeziku skoro svi prefarbani!”
 „Da. U svim službama, na javnim mestima, medijima.isl”
 „Da trebalo bi kako bismo razumeli i jedni i drugi”
 „Da naravno,i u jednom i drugom delu grada”
 „Да!ако је већ службени језик српски. ДА!”
 „Da. Као и у осталим градовима Р.Србије”
 „Da, što više razumevanja biće manje predrasuda”
 „Да сматрам , ради лакшег сналажења“
 „Da. Nisam videla ni jedan”
 „Да. Закон на то обавезује”
 „Da, zato sto ih skoro nema”

Од укупног броја испитаника у анкетном упитнику на српском језику, 24 испитаника сматрају да њихова идентитетска обележја не би требало да буду заступљенија у делу града у коме не живе, наводећи различите разлоге за такво схватање, од којих издвајамо:

„Ne jer bi bilo uništeni , prefarbali i ignorirani od strane većine stanovnistava tog dela grada”
 „Ne.nema potebe za srpskim jezioom u juznom delu grada kada je broj onih koji ga razumeju nula”
 „Ne, znaci su tu, ali su loša verzija prevoda toponima”
 „He, јер тамо и нема Срба, осим можда мањина која тамо ради”
 „Ne, pa mi i onako ne živimo u Južnoj Mitrovici”
 „Ne, jer ne žive Srbi, već Albanci”
 „Ja ne, јер познајем део града”

Наводимо и да у анкетном упитнику на српском језику, 18 испитаника није одговорило на наведено питање, 5 испитаника је одговорило са не знам, 5 испитаника са можда, док су 4 испитаника навела да идентитеска обележја би требало да буду на оба службена језика, а 2 испитаника инсистирају на тројезичним натписима:

„Na oba sluzbena jezika, kako je predviđeno Zakonom o upotrebi sluzbenih jezika”

„Smatram da bi svi putokazi i nazivi institucija trebali biti na zvaničnim jezicima ili jezicima u upotrebi u toj opštini”

„Treba da se koristi i albanski i srpski”

„Naravno, to važi za obe strane, i na severu i na jugu bi trebalo biti dvojezičnih natpisa i znakova”

„Pa treba da bude dvojezicno svuda ali politika to nedozvoljava”

„Сматрам да би свуда на Косову језички знаци морали бити тројезични: албански, српски и језик неке од мањина која постоји у већем проценту у локалу, уз редослед језика који зависи од процентуалног учешћа становника”

Ауторка напомиње и да је један од испитаника дао изразито негативан одговор који нисмо сврстали ни у једну од наведених категорија, а који гласи: *„кад пококјемо жугане, дај божје биће :)”*

У анкетном упитнику на албанском језику, у одговору на питање да ли сматрају да би у делу К. Митровице у којој НЕ живе, требало бити више језичких знакова на њиховом матерњем језику, од укупног броја од 30 испитаника, чак њих 21 је одговорило потврдно:

„PO. Duhet te kete ma shume shenja gjuhesore ne institucione tjera si psh ne Spital, Universitet Publik, Stacion te Autobusave, Post, ne Treg, dhe jo vetem ne Komune dhe ATK, dhe ne shenja te Komunikacionit!”⁴¹⁶

„PO! Une jetoje ne pjesen veriore, prandaj edhe e shoh se eshte e nevojshme te kete me shume shenja gjuhesore ne gjuhen shqipe”⁴¹⁷

„po, sidomos ne mitrovice te veriut ku shumica dermuese e shenjave jane ne gjuhen serbene cirilik”⁴¹⁸

„Po sigurisht”⁴¹⁹

„Patjeter”⁴²⁰

Свега 2 испитаника су одговорила да није потребно више језичких знакова на њиховом матерњем језику, 3 испитаника нису одговорила на наведено питање, док је један испитаник⁴²¹ навео да не зна одговор на наведено питање и један да не живи у Митровици⁴²². Двоје испитаника је истакло важност да сви натписи морају бити двојезични и да се оба језика морају поштовати.⁴²³

⁴¹⁶ ДА.Требало би да има више језичких знакова у другим институцијама као што су болница, државни универзитет, аутобуска станица, пошта, пијаца, и то не само у општини, већ и на саобраћајним знаковима! (Превод МНП).

⁴¹⁷ Да ! Живим у северном делу, па видим да је неопходно имати више језичких знакова на албанском језику (Превод МНП).

⁴¹⁸ Да, посебно у северној Митровици где је велика већина знакова на ћирилици (Превод МНП).

⁴¹⁹ Да наравно (Превод МНП).

⁴²⁰ Дефинитивно (Превод МНП).

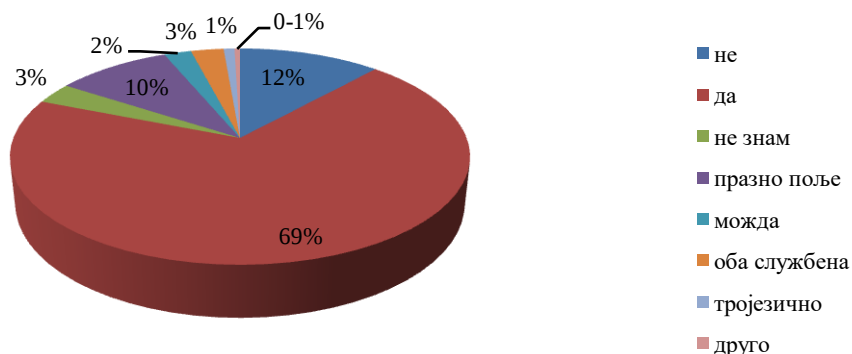
⁴²¹ Nuk e di/ Ne znam (Превод МНП).

⁴²² Nuk jetoj ne Mitrovic/ Не живим у Митровици (Превод МНП).

⁴²³ Te gjitha kudo ne Kosove duhet te jene dy-gjuhesore./Сви свуда на Косову морају бити двојезични (Превод МНП).

Dy gjuhesia duhet respektuar/ Оба језика се морају поштовати (Превод МНП).

Табела 25: Сматрате ли да би у делу К. Митровице у којој НЕ живите требало да буде више језичких обележја на вашем матерњем језику?

Иако смо пошли од поставке да би у језичком пејзажу требало да буде различитих идентитетских обележја, већина становника и јужног и северног дела подељеног града прижељкује више обележја сопственог идентитета, чак 69% од укупног броја испитаника, док само 12% испитаника истиче да не треба бити више језичких знакова/натписа на њиховом матерњем језику.

Одговори на 13 питање: *Да ли вам смета када у делу К. Митровице у којој живите видите неки знак написан на језику који није ваш матерњи*, пријатно су нас изненадили, након резултата које смо добили у претходном питању, где 69% испитаника прижељкује више обележја сопственог идентитета. У одговору на наведено питање, од укупног броја од 191 испитаника у анкетном упитнику на српском језику, само 3 испитаника су одговорила да им је свеједно, да не размишљају о томе, 2 испитаника су оставила празно поље, односно нису одговорила на наведено питање, а чак 125 испитаника је одговорило да им језички знаци на језицима који нису њихов матерњи не сметају:

„Ne naravno, to mi daje za pravo da očekujem da na tom maternjem jeziku budu napisani znakovi u svim drugim mestima...”⁴²⁴

„Не. Мени не смета ништа са албанским језиком осим што га не разумем. У северном делу Косова тј. у општинама са већински српском популацијом и данас можете пронаћи језичке знакове који датирају из комунистичког времена на коме постоје и српски и албански језик”

„Не.Различитост треба доживити као позитиван аспект живота мултиетничке друштвене заједнице. Позитиван приступ различитостима између етничких заједница треба поштовати и путем уважавања језика других заједница”

„Ne smeta mi. Pravi na jezik je osnovno ljudsko pravo i pripada svima bez obzira na pripadnost. To garantuje ustav Kosova i Srbije, kao i medjunarodni pravni akti ”

„Ne smeta mi jer sam odrasla i takvoj sredini gde su podjednako koriscena oba jezika i sve je bilo obelezeno na srpskom i albanskom, bez razlike ”

„Не. У северном делу се још увек могу наћи стари натписи на албанском, али обратно нисам сигурна ”

„Не! зато што знам да на северном делу Митровице живе и други народи ”

„Не. Језици националних мањина требају бити у употреби ”

„Meni iskreno ne, ali smatram da bi vecini smetalo ”

„Ne smeta mi, takvi znaci bi pokazivali da se zakonsavstvo poštuje ”

⁴²⁴ Ауторка је, према сопственом мишљењу, дала приказ најзанимљивијих одговора испитаника.

„Не. Постоје људи нарочито млађе генерације које готово нимало не познају доминантни језик”

„не, заиста ми не смета али би то требало да буде поштовано и са друге стране истовремено”

„Не. Јер сам родјена 1981.мој први Извод родјених је био на албанском и на српском!”

„Не. Напротив, то показује спремност да угостите svakoga ko ne govori vas jezik

„Не смета ми, залажем се за поштовање језика и писма и равноправну заступљеност службених језика”

„Не, ukoliko nekomе pomaže da функционише bolje”

„Не taman посла zasto bi mi smetao”

„Не смета ми. Али представља мuku”

„Не, јер је sredina multietnička”

„Не смета ми, али их слабо виђам.

„Не смета нити се ми ikad smetati”

„Не, сви jezici su bogatstvo”

„Не, немам problema sa tim”

„Не.tako i treba da bude”

„Не, немам predrasuda”

„Не, ni najmanje”

„Не. 21 је век”

„Мени лично не. Pre ratnih sukoba је било више takvih znakova”

У анкетном упитнику на албанском језику, од укупног броја од 30 испитаника, 2 испитаника су оставила празно поље, односно нису одговорили на наведено питање, док је чак 20 испитаника навело да им језички знаци на језицима који нису њихов матерњи не сметају:

„Jo nuk me pengon”⁴²⁵

„Jo, as pak. Cdo gje e shkruar paraqet sherbim per qytetarin. Nese lem anash njerен gjuhe, ne vendosim qellimshem te shkelim te drejten e sherbimit/informimit te atij komuniteti dhe -ne nje mase- mohojme ekzistencen e tij”⁴²⁶

„Jo nuk me pengon. Përkundrazi e shoh atë komunë si komunë e cila i respekton të drejtat e gjuhëve”⁴²⁷

Jo nuk me pengon,perkundrazi ndihem me mire”⁴²⁸

Jo, asnjehere. Ne fakt me ben krenar qe jetoj ne ni qytet i cili eshte me shume kultura”⁴²⁹

На основу изложеног можемо закључити да би становници подељеног града Косовске Митровице желели више језичких знакова на матерњем језику, али су исто тако веома толерантни и према присутности других језика у језичком пејзажу града. Са друге стране у анкетном упитнику на српском језику, 42 испитаника су навела да им смета присутност других језика у делу града у коме живе, са различитим степеном сигурности, од јако ми смета до смета ми, наводећи и најразличитије разлоге за такво мишљење:

„ДА! Из разлога што једноставно поучен искуством из Јужног дела града и у осталим општинама јужно од Ибра видим да се српски знакови систематски уништавају и на сваки нашин дискримишу. Стога је и мој одговор какав јесте-настао из револта”

⁴²⁵ Не, то ми не смета (превод МНП).

⁴²⁶ Не уопште. Све написано је услуга грађанину. Остављајући по страни један језик, намерно одлучујемо да кршимо право те заједнице на услугу / информације и - у великој мери - негирамо њено постојање (превод МНП).

⁴²⁷ Не, не смета ми. Насупрот, ту општину видим као општину која поштује језичка права (превод МНП).

⁴²⁸ Не, не смета ми, напротив, осећам се боље (превод МНП).

⁴²⁹ Не, никада. Заправо ме чини поносним што живим у граду који је цивилизованији (превод МНП).

„Да, ако је на енглеском у реду је али ако је на сиптарском (албанском) не, јер то један од почетних начина и знакова да они преузимају територију”

„Да. Трауме из ратног и послератног периода у коме су се дешавали сукоби”

„Да. Када у Приштини буде све исписано ћирилицом и када закони буду напушени ћирилицом неће ми сметати ни овде”

„Да! Углавном је увредљивог садржаја, али и да није, не желим да га видим ту где му није место”

„Да, смета ми. Мада ми више смета када видим шиптаре који се слободно шетају ту где им није место”

„Да, зато што сматрам да на јужном делу знакови на српском језику буду прећарани и невидљиви”

„Да много ми је непријатно”

„Да, не разумемо сви албански”

„Да смета постој не знамо да цитамо њихов језик”

„Да, зато што тога нема на супротној страни”

„Да. Мора се поштовати закон по цену свега”

„Да, чин окупације”

„Да, уколико је националистички, расистички и сл.”

„Да. Јер отежава разумевање и обављане делатности/обавеза”

„да, јако ми смета”

У анкетном упитнику на албанском језику, 5 испитаника је навело да им други језици сметају у језичком пејзажу дела града у коме живе, наводећи као разлоге за такво мишљење став да би само албански језик требало да се користи, и да је нормално да им смета после недавних ратних дешавања на Косову.

У оквиру овог питања смо издвојили и категорију *„мало ми смета”*, где смо навели одговоре испитаника који су углавном навели да им употреба других језика у језичком пејзажу не смета, али који истичу и разлоге, ситуације када употреба других језика почиње да им смета (када натпис није и на њиховом матерњем језику, када натпис није, примера ради, на ћириличном писму и сл.). У анкетном упитнику на српском језику 19 испитаника је пружио овакав одговор, а у анкетном упитнику на албанском језику 3 испитаника. Издвојили смо неке од одговора:

„Не смета ми, ако уз тај натпис стоји и натпис на српском језику, ћирилични. Смета ми ако је на српском језику, а латинични натпис, па уз њега и натпис на албанском или енглеском језику. Северној Митровици је потребно више натписа на ћирилици, стиче се утисак да се више поштују сва писма, осим сопственог. Поштујмо своје писмо и свој национални идентитет, да би нас поштовали и други”

„Не смета ми ако поред њега има и превод на српски, ако нема јако ми смета”

„Не смета ако поред њега постоји и мој матерњи језик, лакше нама и њима”

„Смета ми ако је написан само на језику који није мој матерњи”

„Не али ако пише и на српском на матерњем ћириличним писмом”

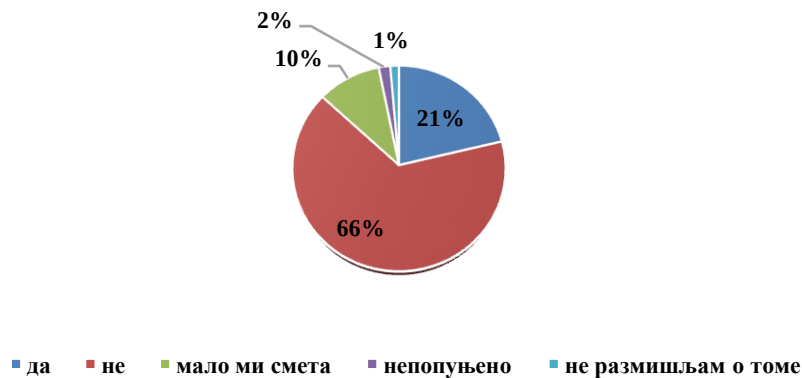
„Не смета ми, али ми смета што испод нема и српског језика”

„не, уколико постоји и на мом језику”

„jo, nese shenjat jane ne te dyja gjuhet”⁴³⁰

⁴³⁰ Не, ако су знакови на оба језика (превод МНП).

Табела 26: Да ли вам смета када у делу града у коме живите видите неки знак написан на језику који није ваш матерњи?

Дакле, на основу табеларног приказа (Табела 26) уочљиво је да 66% испитаника истиче да им језици других народа не сметају у њиховом језичком пејзажу, али је висок и проценат оних (21%) који нису показали толерантност према присуству других језика. Такав резултат је утолико више забрињавајућ, ако се има у виду и да је 10% испитаника навело да им присуство других језика не смета уколико је у већини случајева присутан и њихов матерњи језик.

10.2.4 Анализа психолошког утицаја језичког пејзажа

„Me ben pershtypje nganjehere motivi i ketyre mbishkrimeve. Nese shoh mbishkrime nacionaliste zakonisht nuk i frekuentoj ato vende. Dëshira për të shprehur identitetin kulturor është e kuptueshme, por jo gjithnjë pajtohem me formën. Serbet kanë me shumë sesa Car Lazarin, fene dhe betejen e Kosovës, e shqiptarët kanë me shumë sesa Adem Jasharin dhe luftën”⁴³¹

Анонимни испитаник

У овом делу упитника желели смо да испитамо психолошки утицај језичког пејзажа подељеног града Косовска Митровица на испитанике. У првом (питање број 14.) из ове групе питања, желели смо да установимо да ли испитаници вишејезичне натписе перципирају као претњу сопственом националном идентитету. На питање (број 14) да ли сматрају да вишејезични знаци/натписи у делу К. Митровице у којој живе угрожавају њихов идентитет, од укупног броја испитаника од 191, који су попуњавали анкетни упитник на српском језику, њих 18 је одговорило да угрожавају наводећи као главне разлоге за такво мишљење револт, то што не разумеју други језик, што постојећи знаци нису на ћирилици и сл.:

„да, и то јако”

„Да, чин окупације

„Да, нас језик је довољан”

„Да јер га не разумем”

„Kada piše uck ugrožavaju”

„Апсолутно ДА! Као што сам навео у питању број: 13 одговор произилази из револта!”

⁴³¹ Мотив ових натписа понекад ме импресионира. Ако видим националистичке натписе, обично не посећујем та места. Жеља за изражавањем културног идентитета је разумљива, али не слажем се увек са формом. Срби имају више од цара Лазара, религије и косовске битке, а Албанци више од Адема Јашарија и рата (превод МНП). Одговор испитаника на питање број 15 из анкетног упитника.

„Da. Pobogu ovo je Srbija i tako treba da bude”

„Da, to potiskuje srpski identitet na Kosovu”

„Da. Kada u Prištini bude sve ispisano ćirilicom i kada zakoni budu napusani ćirilicom neće mi smetati ni ovde”

да, јер ми латиница не треба ни за⁴³², а посебно не заостали жугански језик”

„Da, jer se gubi osećaj za sopstvenim, odnosno maternjim znacima svog jezika”

„Ко жели у Србију, нек научи мало српски језик. У италији-италијански, у британији-енглески... Зашто овде вишејезички-некакви знаци?”

У анкетном упитнику на албанском језику, од 30 анкетираних, 3 испитаника су одговорила потврдно, односно да сматрају да вишејезични знаци угрожавају њихов идентитет, углавном зато што су беспотребни: „Po, pervec shqipes dhe anglishtes si gjuhe nderkombetare, shenjat ne gjuhat e tjera jane te panevojshme”⁴³³

Велика већина испитаника и у анкетном упитнику на српском и у анкетном упитнику на албанском језику сматра да употреба вишејезичних ознака/натписа не угрожава њихов идентитет, а као најчешћи разлози за такво мишљење наводи се да свако има права на свој матерњи језик, да је Косово мултикултурано друштво, да различитости треба поштовати. Истичемо и да велики број испитаника наглашава неку врсту условљавања, примера ради, да се употребом вишејезичних знакова не осећају угроженим уколико су правилно написани, уколико се поштује правопис, уколико је одговарајући превод, уколико су на ћирилици и сл. Својеврстан апсурд је чињеница да у анкетном упитнику испитаници говоре о важности употребе ћириличног писма, а притом сами пишу на латиници (већина анкетних упитника на српском језику попуњена на латиничном писму). У анкетном упитнику на српском језику, од 191 испитаника, чак њих 166 сматра да вишејезичне ознаке/натписи не угрожавају њихов идентитет:

„Ne, nemam problem sa krizom identiteta”

„Ни најмање”

„Нимало”

„Apsolutno ne”

„Ne ako je i srpski”

„Ne. 21 je vek”

„Ne, nisam opterećen”

„Ne ugrozavaju identitet”

„Ne, ako su pravilno napisani”

„Ne, svako ima prava na svoj jezik”

„Ne, to je za dobrobit svih nas”

„Ne ugrozavaju, već obogaćuju”

„Ne. Идентитетски сам одавно формиран”

„Ne. Raznolikosti su tu da se postuju”

„Ne! то мора користити свима једнако”

„Ne. Због својих демократских уверења”

„Ne. Ako pise i na tom jeziku je sasvim ok”

„Ne Jednostavno ljudi se naviknu na to zasto bi smetalo”

„Ne. Pošto je multietnička zajednica ne smeta mi uopšte”

„Ne, ako je prvo napisano na jeziku vecinske zajednice”

„Ne. Pravo na upotrebu jezika treba da se poštuje”

„Ne, ja sam odrastao u multikulturnom okruženju”

„Таман посла. Бирам своје а поштујем туђе”

⁴³² Неприкладна реч није наведена.

⁴³³ Да, поред албанског и енглеског као међународних језика, натписи на другим језицима су непотребни (Превод МНП).

„Ne, naprotiv ukazuju na spremnost da se prihvati različitost”
 „Ne, svakako bi bilo korisnije da je napisano na više jezika”
 „Ne ugrožavaju već olaksavaju sporazumevanje i razumevanje”
 „Naravno da ne ugrožavaju i po mom misljenju to bi bilo odlično rešenje”
 „Ne. Tako treba da bude s obzirom na kretanja ljudi drugih nacionalnosti”
 „Ne. Ja sam rođen 1982 i moje detinjstvo je obeležila dvojezičnost”
 „Naravno da ne kao sto rekoh u prethodnom odgovoru. višejezičnost je bogatstvo”
 „Neee. Ne može niko da uništi naš identitet ukoliko ga mi čuvamo i negujemo”
 „He. Угрожавају само натписи на латиници, јер је ћирилица службено писмо”
 „He. Српски идентитет не може угрозити поштовање туђег/другог идентитета, напротив”
 „Ne. U multietničkoj sredini u kojoj živimo i živećemo, višejezičnost je neophodna”
 „Ne. Sve dok postoji redosled jezika koji je u skladu sa većinom u datoj opštini”
 „Naravno da ne. Smatram da je višejezičnost odlika raznolikosti i da je treba postovati”
 „Ne ni najmanje, sopstveni jezik sami čuvamo, ne ugrožava ga postojanje nekog drugog”
 „Ne. Ni slučajno. Naprotiv. To pokazuje da se u mojoj zajednici poštuju prava manjina”
 „He, ne smatram da ugrožavaju baš identitet, ali iritiraju. A osim toga, mislim da nema mnogo takvih znakova”
 „He. Идентитет се угрожава другим појевима, на пример дискриминација у јавним институцијама попут суда”
 „Ne, to ne utiče na moju psihi. Svesna sam situacije i samim tim ne dozvoljavam da me to uzdrma”
 „Ne naravno ali u tom slučaju da se ispostuje proporcionalnost stanovništva i pise 1. Srpskom (CIRILICA) engleskom, albanskom”
 „He. Сматрам да кршење права мањинским заједницама и недозвољавање коришћења националних симбола угрожавају идентитет”
 „Ne ugrožavaju. Mislim da se to ne može desiti, ukoliko mi sami radimo da na tome da očuvamo svoj nacionalni identitet. A nikakvi znaci ne mogu da nam budu izgovor”
 „Ne, oni omogućavaju normalan suživot dve kulture. To je jedan od prvih koraka da se zajednice osećaju bezbedno i "dobrodošlo". Ne treba desničariti, nego biti otvoren ka novim kulturama. U Švajcarskoj su ljudi trojezični, zašto i mi ne bismo bili dvojezični, u tome samo vidim bogatstvo, a ne pretnju”
 „He угрожава из разлога што идентитет не чини само писмо и језик већ и други аспекти културе. У овом случају бих више пажње обратио на садржај онога шта је написано и од тога би зависило да ли ми угрожава идентитет или не”
 „Ne, ali smatram da i druga strana treba da se ponaša u skladu sa zakonom. Zapravo smeta mi kada vidim u Južnoj Mitrovici da je srpski jezik nepravilno napisan i premazan crnom farbom na znakovima”
 „Ne. Svesna sam da u gradu u kom živim ima ljudi kojima maternji jezik nije Srpski, te je normalno da svi imaju ista prava. Ono sto mi smeta je pravopis i neodgovarajući prevod”

У анкетном упитнику на албанском језику, од 30 испитаника, 3 испитаника нису одговорила на наведено питање, а 24 испитаника сматрају да употреба вишејезичних ознака/натписа не угрожава њихов идентитет, из разлога што би закон требало сви да поштују, да неупотреба вишејезичних ознака може угрозити мањинске заједнице и сл.:

„Jo asesi nuk kercenojne per kundrazi”⁴³⁴

„Jo nuk kërcënojnë identitetin tonë”⁴³⁵

„Jo. Perderisa shenjat respektive ligjin se paku te nivelit qendror, per perdorimin e dy gjuheve, askush sduhet te ndihet i ofenduar”⁴³⁶

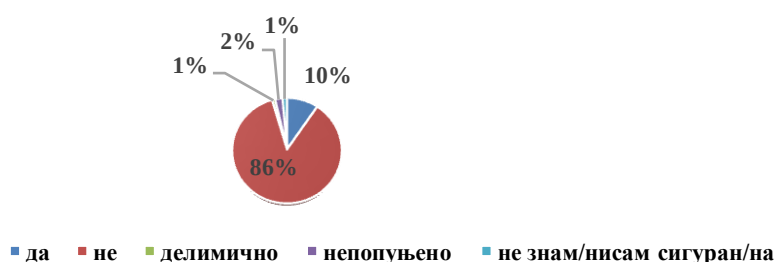
⁴³⁴ He, они не угрожавају, напротив (Превод МНП).

⁴³⁵ He, они не угрожавају наш идентитет (Превод МНП).

„Jo nuk mendoj qe kercenrojne identitetin tim, por mos perdorimi i tyre patjeter se e kercenon identitetin e e komuniteteve pakice”⁴³⁷

Пре него што сумирамо резултате у одговору на ово питање, додајемо и да је у анкетном упитнику на српском језику, свега 2 испитаника одговорило да сматра да вишејезични знаци/натписи делимично угрожавају њихов идентитет, 2 испитаника није одговорило на наведено питање, а 3 испитаника нису била сигурна у свој одговор, односно одговорили су са не знам.

Табела 27: Сматрате ли да вишејезични знаци у делу Косовске Митровице у којој живите угрожавају ваш идентитет?

На основу табеларног приказа уочљиво је да 86% испитаника сматра да вишејезичне ознаке не угрожавају њихов идентитет у делу подељеног града у коме живе, а да свега 10% испитаника не дели њихово мишљење. Овакви резултати нас наводе да будемо оптимистични.

Да бисмо могли да откријемо степен толеранције према идентитету других, у одговору на питање број 15., од испитаника смо тражили да образложе како се осећају када негде у делу Косовске Митровице у којој живе (Северна или Јужна) виде обележје идентитета другог народа (нпр. месара „Халал”, кафић „Долче вита” радња „Скендерај”, ресторан „Видовдан” и сл.). Било је веома тешко сумирано приказати резултате. Одговоре на ово питање ауторка је поделила према врсти осећања која обележја идентитета другог народа изазивају у испитаницима. У првој групи су се нашли одговори испитаника који показују равнодушност, који наводе да им је свеједно, који су истакли да обележја идентитета другог народа не утичу на њихова осећања, који на наведена обележја не обраћају пажњу. Од 221 испитаника, њих 65 је показало одређену дозу равнодушности према обележјима идентитета другог народа.⁴³⁸ У другој групи налазе се одговори испитаника који, иако наводе да им је свеједно, да им обележја идентитета других народа не сметају, да су равнодушни према њима, наводе и разлоге када им није свеједно, када им таква обележја, натписи сметају у одређеној мери. Укупно 21 испитаник у анкетном упитнику на српском језику је одговорио/ла на овај начин. Издвојили смо неке од одговора испитаника које смо сврстали у ову групу:

„Ravnodusno ako nije nacionalisticko”

⁴³⁶ Све док се на знаковима поштује закон барем централног нивоа, употреба два језика, нико не би требало да се осећа угроженим (Превод МНП).

⁴³⁷ Не, не мислим да угрожавају мој идентитет, али ако их не користимо дефинитивно угрожавамо идентитет мањинских заједница (Превод МНП).

⁴³⁸ Издвојили смо неке од одговора испитаника које смо сврстали у ову групу: *свеједно ми је; равнодушност/индиферентност; ништа посебно/нарочито; не обраћам пажњу на то; не утиче; немам нека осећања; Ne smeta mi. Ne obraćam pažnju; Ne obraćam pažnju na značenje tih obeležja; Nema nikakva osećanja prema nazivima lokala; Nema promene u osećanjima kada vidim takav natpis; Na razmišljam o takvim glupostima. Takvi natpisi nemaju na mene uticaj; Nikako. To su samo nazivi; Nema neki poseban osećaj; Ne utiče. Normalno mi je sve ; ништа не осећам; никако не утиче; Ne utice na mene, briga me; никако, озуглала сам.*

„Normalno, zavisno u kom delu je halal ili skendera”
 „Mogucnost izbora, da li zelimo da posetimo ili ne to mesto, ili da "vidimo" naziv objekta”
 „Smatram da postoji bolji izbor naziva lokala ali i da je izbor na vlasniku”
 „Neki nazivi firme nemaju veze sa delatnoscu koji obavljaju ali tako je to”
 „Osecam u kojem delu kosova se nalazim i kako da se ponasam u skladu sa tim”
 „Hamnиси који не вређају веру, нацију, расу не изазивају негативна осећања”
 „Smeta mi iz ugla nekreativnosti. Ako je usluga dobra ime mi nije važno”
 „He свиђа ми се прете рана употреба енглеског, често и нетачна”
 „Nemam nikav problem sa time, smatram da svako moze i treba da koristi svoje nazive, dok god nisu uvredljivi za neku stranu. Ne volim obelezja i spomenike UCKa takve stvari mi izazivaju nelagodnost, kao i velicanje nekih pripadnika fasistickih snaga iz II Svetskog rata”
 „Ne utiče ni na koji, osim kada su albanski nazivi u pitanju, jer su mnogi od njih osmišljeni i nastali ubrzo nakon rata. Tako da stičem utisak da su osmišljeni sa namerom samo da se ne koristi prethodna reč u rečniku jer je podsećala na srpsku”
 „Апсолутно немам проблема са називима радњи или ти језичког идентитета истих, све док власници истих не глорификују на било који начин термине-називе које друге заједнице дескриминишу или вређају осећања на било којој основи”
 „Осећам се сасвим у реду, уколико је власник припадник друге народности и може аутентично да изнесе дух друге заједнице. Али, и ако није тако, то ме не депримира, само ми делује несхватљиво и можда мало непромишљено. Називи су поруке и на извесан начин обавезују оног ко их бира”
 „U delu grada u kom živim ne smetaju mi kada se isticu obelezja identiteta naroda ali se trudim da ne odlazim na ta mesta”
 „Ne smeta mi, ali mi smetaju "novonastali" nazivi, koji idu ka tome da se nečiji identitet izbriše”
 „Ne osećam ništa posebno, osim ukoliko natpis nije provokativan i ne podstiče mržnju i teritorijalnu prevlast u gradu. Mnoge zajednice nakon rata u gradu vode borbu simbolima nad tim koji će identitet doneti "prevlast" u gradu. Pa tako recimo u Mostaru imamo zvonik crkve koji je odjedanput postao za mnogo metara viši nego pre rata i viši je od svih minareta u gradu. Slično se dešava i u drugim podeljenim gradovima, pa tako i u Mitrovici”

У трећој групи нашли су се одговори испитаника, укупно њих 38, који су навели да се због обележја идентитета других народа не осећају лоше, да немају проблем са њима, већ да су се на њих навикли, прецизније да је то лична ствар власника објекта, да су им такви називи нормални и да им не сметају таква обележја.⁴³⁹ У четвртој групи налазе се одговори испитаника, укупно њих 34, који су навели да се због обележја идентитета других народа осећају срећним, да изазивају код њих осећај задовољста, носталгије, поштовања других, мултикултуралности, равноправности, да би тако и требало да буде, једном речју да изазивају позитивна осећања:

„драго ми је”
 „Multietnicnost i raznovrsnost”
 „ravnopravno sa drugim nacijama”
 „Ponavljam, podseca me na detinjstvo”

⁴³⁹ Издвојили смо неке од одговора испитаника које смо сврстали у ову групу: *Немам проблем са тим називима; навикли смо на то; Не утиче. Doživljam to kao nešto normalno; не смета ми; Не утиче негативно на мене; То је лична ствар власника објекта, немам проблем са тим; Одувек живим у заједници различитих нација, не смета ми; потпуно normalno се осећам; Не правим разлику тако да нема nekog uticaja; Не осећам ništa, svakako смо multietnička sredina i smatram da svako treba obeležavati svoj objekat onako kako želi; Навикла сам временом на више и не обраћам пажњу; Svako ima pravo da nazove svoju radnju kako on hoće; Nemam problema ni sa jednim od nacionalnih obelezja; Meni nesmeta, to je biznis, ako gazda smatra da sa takvim natpisom imace vise musterija to je ok; навикла сам; Навикла сам на разне natpise, s tim kad god bih videla tako nešto odreagovala bih kao i da nisam videla. Не uznemirava me niti bilo šta slično.*

„Ja volim мултикултуралност”
 „То ми значи да смо јединствени и да се разумемо”
 „изразито сам срећан због тога”
 „Тako треба да буде, jer у нашем граду живи више заједница”
 „Не смета ми чак је и лепо и то је нормално у сваком месту/граду”
 „Позитивно, знам шта тражим треба сто више таквих обележја”
 „космополитски ☺”
 „слободу изражавања”
 „Осећам носталгију! Тако је било када смо сви некада живели лепо! Кројач Авда, poslasticar Halil, prodavac sira Mirko, komsija Rahim, medicinska sestra Sladjana i mnogi drugii”
 „Позитиво, свако има право на свој матерњи језик да испише на уговорним радњима”
 „Тako треба да буде, jer у нашем граду живи више заједница”
 „Не смета ми чак је и лепо и то је нормално у сваком месту/граду”
 „Позитивно, знам шта тражим треба сто више таквих обележја”
 „Апсолутно прихватам као право на избор и креативност појединца”
 „вишејезичност”
 „богатство различитости”
 „осећам се код куће”
 „лепо”
 „Сасвим је прихватљиво да назив буде истакнут и на другом језику”
 „немам проблем с тим, то је све остатак једне мултикултуралне заједнице”
 „Немам предрасуда, и сматрам да слобода не сманда се ограничавати ни у ком погледу”
 „Да је то цивилизацијско достигнуће. То је израз вековног заједничког живота”
 „С обзиром да живим у мултиетничкој средини осећам се позитивније када се поштују права свих заједница”
 „Све што не садржи говор мржње и не претвара уgroжавање мог националног изражавања утиче позитивно”

У пету групу сврстали смо одговоре испитаника, укупно њих 25, који су навели да се због обележја идентитета других народа осећају непријатно, да им сметају, осећају нелагоду, љутњу, гађење, једноставно код њих обележја идентитета других народа изазивају неку врсту негативних осећања:

„не свиђа ми се”
 „Не знам шта тачно осећам, неку тугу”
 „Не би требало, али не осећам се сигурно”
 „Жалост. Зашто у приштини нема натпис "свињски бут" рецимо”
 „Угњетаванје језичких simbola сопственог језика, одбацивање својих назива користећи стране”
 „непријатно ми је”
 „Освећам се нормално jer не могу видети "halal, akenseraj" у сецрном делу. Када би то било јако би ми сметало”
 „љутњу”
 „нелагоду”
 „Осећам колико смо подељени”
 „лоше утиче на обе стране”
 „много утиче негативно”
 „Да је намењено одређеној заједници”
 „Као провокацију, jer још увек није досло време за оно "sto nekad bejase" када си све те називе могао да видиш са обе стране Ибра”
 „делимично гађење”
 „скендерај бих запалио, долче виту ћирилизовао а у видовдану попио пиће”
 „Утиче jer тако се Сиптари инфилтрирају. Прво продавница. Па кућа па још једна. И враг однесе салу”

„Називи локала су неутрлане етничке карте једне територије, нажалост”

„Pa nisam baš srećna povodom toga, ali ako je vlasnik Srbin kako će ime da mi da nego Vidovdan, a opet ako je vlasnik Albanac on nešto na svom jeziku. I to je”

„Не баш сјајно. Уважавање реалности тренутне политичке и друштвене реалности”

„Pa nije uobicajeno da se to vidja cesto, osim u delu gde pretežno zivi mesovita entnickska struktura (Bosnjacka Mahala). Bilo bi cudno”

„Да, утиче на мене, јер 90% натписа и назива су на латиници. Не сметају ми егзотични називи, али има позитивних примера како се чува културни идентитет и наслеђе, нпр. најновији ресторан написан ћирилицом КНЕЗ. Лепо је поштовати свој језик и писмо, немам ништа против натписа на месари Халал, али имам против тога да је српски назив написан на латиници. Због чега, кад је наше службено писмо ћирилица?”

У оквиру овог питања, у категорију *Остало* сврстали смо одговоре 2 испитаника који су навели да имају разумевања за натписе/обележја идентитета других народа, 2 испитаника који су одговорили са не знам и 4 испитаника који нису одговорили на наведено питање у анкетном упитнику на српском језику.

У одговору на ово питање (број 15.) у анкетном упитнику на албанском језику, од 30 испитаника, њих 11 је кратко навело да им обележја идентитета других народа не сметају, односно да не утичу на њих, што показује и одређену дозу равнодушности према обележјима идентитета других народа. Свега 3 испитаника су навела да им обележја идентитета других народа „делимично” не сметају.⁴⁴⁰ Укупно 5 испитаника је навела да се због обележја идентитета других народа не осећају лоше, да је то лична ствар власника објекта,⁴⁴¹ док је само троје испитаника навело да се због обележја идентитета других народа осећа добро, срећно, односно да таква обележја изазивају позитивна осећања.⁴⁴²

Овде смо у категорији *Остало* сврстали одговоре 8 испитаника, од којих је један испитаник навео да се мора разумети да су они (Албанци) већинска заједница, један да разуме оба језика,⁴⁴³ а три испитаника су пружила такве одговоре које нисмо могли сврстати ни у једну од наведених група:

„Me ben pershtypje nganjehere motivi i ketyre mbishkrimeve. Nese shoh mbishkrime nacionaliste zakonisht nuk i frekuentoj ato vende. Dëshira për të shprehur identitetin kulturor është e kuptueshme, por jo gjithnjë pajtohem me formen. Serbet kane me shume sesa Car Lazarin, fene dhe betejën e Kosoves, e shqiptaret kane me shume sesa Adem Jasharin dhe luften”⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Издвојили смо следеће одговоре: *Nese respektohet reciprociteti nuk me pengon* (Ако се реципроцитет поштује, не бринем се); *Ne gjuhet zyrtare nuk me pengon. Me shume me pengon kur ka ne gjuhet tjera te huaja si p.sh. ato ne gjuhen arabe, e kam ndjenjen qe po ndikon negativisht ne kulturen tone dhe bene ndarje religjioze* (На службеним језицима то ме не мучи. Смета ми више када је на другим страним језицима као нпр. на арапском, имам осећај да то негативно утиче на нашу културу и ствара верске поделе) (Превод МНП).

⁴⁴¹ Наводимо неке од одговора које су испитаници дали: *Çdo kush ka te drejte te emerton si don* (Свако има право да га именује како жели); *Nuk ndikon te une aspak. Eshte e drejt e cdo personi juridik te emroj biznesin e tyre sipas ligjeve ne fuqi* (То уопште не утиче на мене. Право је сваког правног лица да именује своје пословање у складу са важећим законима) (Превод МНП).

⁴⁴² *Shumë mirë, shembull për kultivim të më tutjeshëm, kopsht me trandofile me ngjyта dhe aroma të ndryshme, bukuri natyrore* (Веома добро, пример за даљи узгој, башта са ружама различитих боја и арома, природне лепоте, превод МНП). Остала два испитаника су кратко навела да се због обележја идентитета других народа осећају добро.

⁴⁴³ Један испитаник је навео да није применљиво (Н/А), један је одговорио са 124 и један/на од испитаника није одговорио/ла на наведено питање.

⁴⁴⁴ Мотив ових натписа понекад ме импресионира. Ако видим националистичке натписе, обично не посећујем та места. Жеља за изражавањем културног идентитета је разумљива, али не слажем се увек са формом. Срби имају више од цара Лазара, религије и косовске битке, а Албанци више од Адема Јашарија и рата (превод МНП).

„Ne kete mund te pergjigjet ndonje nacionalist ndoshta. Gjuha nuk ben te instrumentalizohet ne ate menyre qe te krijoje ndjenja negative kur e shohim ose lexojme”⁴⁴⁵
 „Mundohem te kem mirekuptim per grupet e tjera etnike, por besoj se te gjitha grupet etnike duhet te pervetesojne gjuhen dhe rendin e shtetit ne te cilin jetojne”⁴⁴⁶

Дакле, у укупном узорку, испитаници су показали подељеност по овом питању, али је највећи број испитаника исказао равнодушност по овом питању (34%) што је потребно двојачко психолошки сагледати: као негацију и отпор, а са друге стране и као вид толеранције. Ако овоме додамо и податак да је 20% испитаника истакло да им не сметају обележја идентитета других народа, као и да је 17% испитаника истакло да када у граду виде обележја идентитета других народа то у њима буди позитивна осећања, онда би и ми требало да будемо оптимистични.

На основу одговора у 16. и 17. питању желели смо испитати како се анкетирани осећају у језичком пејсажу подељеног града. У одговору на питање број 16., на који начин доживљавају језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме живе, укључујући и језик на натписима, политичким графитима, рекламама и сл., од укупног броја од 30 испитаника у анкетном упитнику на албанском језику, 16 испитаника је одговорило да језички изглед у делу града у коме живе лош, није једнак за све, није уређен, није толерантан и сл.:

„Jo e balancuar dhe e barabarte”⁴⁴⁷

„Jo korekte, jo tolerante”⁴⁴⁸

„Me pengojne grafitit politike dhe gjuhen denigruese qe perdoret per serbet dhe Serbine ne shume grafiti”⁴⁴⁹

„Me pengojne shume, mendoj se akoma na mban politika peng dhe nuk na lejon te ecim perpara duke na lejuar qe te bashkejetojme”⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ На ово питање би можда могао одговорити неки националиста. Језик не би требало да буде инструмент који ствара негативна осећања када га видимо или читамо (превод МНП).

⁴⁴⁶ Трудим се да имам разумевања за друге етничке групе, али верујем да би све етничке групе требале да усвоје језик и поредак државе у којој живе (превод МНП).

⁴⁴⁷ Није уравнотежен, једнак за све (Превод МНП).

⁴⁴⁸ Није коректан, толерантан (Превод МНП).

⁴⁴⁹ Сметају ми политички графити и „оцрњивачки” језик који се користи за Србе и Србију у многим графитима (Превод МНП).

⁴⁵⁰ Доста ми сметају, мислим да нас политика још увек држи таоцима и не дозвољава нам да идемо напред омогућавајући нам коегзистенцију (Превод МНП).

Овоме би требало додати и да у анкетном упитнику на албанском језику, 3 испитаника нису одговорила на наведено питање, док је 11 испитаника одговорило да је језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме живе ок, нормалан, добар и усклађен са законом.

У одговору на исто питање испитаници су у анкетном упитнику на српском језику исказали различите осећаје, односно различит психолошки утицај. Од укупног броја од 191 испитаника, 26 испитаника није одговорило на наведено питање, што ауторка тумачи невољношћу испитаника да искажу своје мишљење. Овоме додајемо и податак да је 2 испитаника навело да не знају одговор на дато питање. Дакле, укупно 28 испитаника у анкетном упитнику на српском језику нису исказала своје мишљење по овом питању и њих смо сврстали у категорију *Без одговора*. Релативно велики број испитаника показао је и одређену дозу равнодушности и незаинтересованости према језичком изгледу Косовске Митровице у делу града у коме живе, тако да је 33 испитаника навело да нема одговор/став по овом питању, да не обраћају пажњу на језички изглед дела града у коме живе, да нису размишљали о наведеном, да су равнодушни, да немају никакав однос/осећај према језичком изгледу града и сл.

Укупно 57 испитаника у анкетном упитнику на српском језику сматра да је језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме живе нормалан, добро уређен, шаренолик, богат, живописан, прилагођен становницима (већинској заједници) града:

„Normalno je sve”

„Političke grafite ne podržavam, sve ostalo je normalno”

„Normalno da se više koristi i seven km srpski jezik”

„Нормално, у духу заједнице која тамо живи”

„normalno prilagodjeno nama Srbima”

„Super”

„С обзиром да живим у Северном делу К.Митровице, апсолутно ми пријају сви натписи, рекламе и политички графити који имају везе са мојим језиком, који су у сваком случају блажа варијанта у односу на део Северног дела заједнице или ти Бошњачке махале, где се на сваки начин јавно и транспарентно глорификују ратни нападачки напори и слављеничка атмосфера освајачког и рушилачког духа”

„Pozitivno. Pored toga, nisu uvredljivi, bar većina ni za koju naciju”

„Позитивно пошто су исписани на мом матерњем језику. Позитивније доживљавам језичке знакове исписане ћирилицом (у поређењу с оним исписаним латиничним писмом). Негативно у оним случајевима када се језички знакови користе у сврху изражавања мржње (у било ком облику и наспрам било кога)”

„Dobro. To je izraz potrebe i prava većinskog stanovništva u tom gradu”

„Osećam se kao u svakom drugom delu Srbije”

„Ok.To je izraz volje naroda i institucija”

„prilagođen nama”

„sasvim primeren”

„Ok, zasovoljna sam jer je dovoljno zastupljen srpski jezik”

„Ok. Kao što sam prethodno rekla, naviknuta sam jer svakodnevno vidjam takve stvari i onda Mitrovicu vidim kao i svaki drugi grad”

„Шароликост натписа, графита лепо сведоче о временима у којима смо живели и живимо”

„Kao pokušaj normalizacije odnosa između dve zajednice”

„Живописан”

„Шаренолико”

„Kao mešavinu različitih jezika, pisma, znakova”

Овде додајемо и да укупно 27 испитаника у анкетном упитнику на српском језику истиче да је језички изглед северног дела у суштини делимично уређен, али да је главни

проблем што се не користи ћирилично писмо, и што су натписи/ознаке граматички неправилни, што се не поштује у потпуности Закон о употреби језика, нема албанског језика и сл.:

„Ок, али већ сам поменула, да осећам мањак свести о сопственом језику и писму”

„Ако би се покренула иницијатива за више ћирилице у граду, радо бих учествовала. Предлажем да се направе брошуре и телевизијске емисије, као и табле у граду на којима ће се истицати битност коришћења ћирилице. Почнимо од мобилних телефона и тастатуре на српском језику, где има ћирилица, па онда систематски повећавати свест о употреби ћирилице”

„U redu. Više mi smeta što su natpisi na mom materinjem jeziku u dobroj meri gramatički nepravilni nego što bi mi smetalo da vidim paralelan natpis na srpskom i albanskom jeziku”

„U većini, pravopisno neispravnim, korišćenje latinice, ne ćirilice u natpisima”

„Много мојих сународника који су задужени за креирање тих натписа, не познаје довољно добро свој језик”

„Много латинице, осим на енглеском или албанском језику, све остало треба бити на азбучном писму”

„Ok je. Ali iskreno, sramppta me je koliko ljudi ne poznaje osnove sopstvenog jezika... O uvezenim rečima i pogrešnoj upotrebi istih, to je tek debakl □”

„Moglo bi više cirilice”

„Онако. Доста људи је и заборавило ћириличним писмом да пише, на жалост” „Trebalo bi dovesti u red tipa da natpis na prodavnicama budu ispisani Cirilicnim pa Latinicnim pismom I plus na Albanskom I Engleskom jeziku”

„Делимично уређен. Недостатак вишејезичних натписа, превише усвојених речи из страних језика, много полуписмености и неписмености”

„Uvek moze bolje da bi se ispostovale sve zajednice koje zive na Kosovu”

„Uglavnom su na srpskom jeziku, trebalo bi i albanski uvesti malo”

Са друге стране, укупно 46 од 191 анкетираних је навело да језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме живе политизован, збуњујућ, хаотичан, монолитан, набијен национализмом, да раздваја људе, да изражава мржњу, дискриминацију, нетрпељивост:

„Previše i previše političkog marketinga na svim nivoima društva”

„Da razdvaja ljude”

„хаотично”

„Мени лично изглед накарадних ствари, оних који позивају на зло или негативне ствари смета и на српском језику, а на осталим, уколико их разумем још више”

„Obzirom na konflikt koji se desio (donekle i dalje desava) i stvorio jedno duboko podeljeno drustvo, primetila sam isticanje cirilice kao obelezje teritorije i skladno s tim jezicki pejzaz je dosta monohroman”

„politicke poruke koje mogu da se vide su sablasne, bilo da se odnose na pripadnike drugih nacionalnosti, bilo na politicke neistomisljenike”

„Trenutno su oba dela grada obojena nacionalizmom tako da su i jezici koji su zastupljeni sada isti tj, u juznom delu je albanski a u severnom delu je zastupljen srpski jezik”

„Zbunjuc donekle(Kos.Mitrovica-Mitrovica-Severna Mitrovica) . Isto vazi i za zastave u bosnjackoj mahali, i one h centru grada”

„Smatram da tu vlada celokuni kaos”

„Vidan osećaj straha u oba dela koji se ispoljava kroz simbole banalnog nacionalizma (zastave, grafiti), koji služe za grupisanje u borbi protiv neprijatelja”

„У етичкој средини језик комшија делује ми као провокација, сад зависи и шта је написано албанским језиком, која и каква порука”

„Jezik u severnom delu Kosovske Mitrovice koji se koristi na gore navedenim je emocionalno obojeniji od onoga u ostatku Srbije”
 „nacionalisticki”
 „Jezik manipulacije”
 „Претенциозно заштитнички према националном, културолошком и верском идентитету”
 „refleksija politicke situacije, bez mnogo kreativnosti”
 „Suocavamo se da se mrzimo. Generacije koje su rođene nakon rata najviše mrze!”
 „politicki debilizam, koji nazalost može dovesti do ozbiljnih međuetnickih incidenata”
 „недовољно поштовање матерњег и других језика”
 „Politizovano, nabijeno nacionalnim simbolima i mitologijom”
 „Previše nabijeni lažnim patriotizmom”
 „Kvazi-patriotski”
 „Ne svidja mi se”
 „monoetnicki”
 „Haoticnost”
 „Etnički podeljen sever od juga”
 „Katastrofa, bolesno, ružno”
 „Подељеност људи по етничкој основи је доминантна идеја свих визуелних садржаја уз јалов покушај да се то реши на демократски пријемчиво решење”

На основу табеларног приказа, јасно је да су испитаници подељеног мишљења.

У одговору на 17 питање: *На који начин доживљавате језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме НЕ живите*, у упитнику на српском језику, од 191 испитаника, релативно велики број испитаника је показао одређену дозу равнодушности и незаинтересованости према начину на који ће бити уређено питање вишејезичности и језичког пејзажа у делу Косовске Митровице у којој не живе. Укупно је 20 испитаника одговорило да не размишља о томе или да нема одговор/став/мишљење по том питању, 19 испитаника да им је свеједно, да не примећују, да нису упознати, да их не занима, да не доживљавају језички пејзаж у јужном делу града, док је 25 испитаника навело да не знају, да нису упознати какав је језички изглед другог дела града, делом и зато што не залазе у део града у коме не живе.⁴⁵¹ Овоме би свакако требало додати и да 6 испитаника није одговорило на наведено питање (празно поље).

⁴⁵¹ Навешћемо неке од одговора испитаника: *Немам одговор, јер тамо и не идем; Ne odlazim tamo pa mi i ne smeta; Ne doživljam jer ne idem u juzni deo; Ne doživljam nikako, jer ne posjećujem taj deo grada jos od 1999; Ne*

Веома мали број испитаника, свега 16 је одговорио да је језички изглед Косовске Митровице у делу града у којем не живе пријатан и „нормалан”, један испитаник је нагласио да је нормалан језички изглед, јер не живи у том делу града да би му сметао.⁴⁵² Са друге стране највећи број испитаника, укупно 67 од 191 анкетираних је навело да језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме не живе изазива код њих непријатна осећања, да је политизован, монолитан, набијен национализмом, експанзионистички, да раздваја људе, да чини да се осећају као у иностранству, на окупираној територији, да изражава мржњу, дискриминацију, нетрпељивост. Ауторка истиче да јој је најупечатљивији био одговор испитаника који је нагласио да: „*када оде у јужни део града схвати да више нема тамо места за њега*”. Наводимо неке од одговора које су дали испитаници:

„*непријатно ми је*”

„*Da razdvaja ljude*”

„*nacionalisticki nastrojen*”

„*Као да сам у иностранству*”

„*Окупација, тренутна*”

„*Diskriminatorski!!*”

„*Identično, politizovano i nabijeno mitologijom i nacionalnim simbolima. O tome najbolje svedoče i nazivi ulica*”

„*Експанзионистички у погледу стварања једнонационалног идентитета без права на изражавање другог националног идентитета*”

„*Нијача! Потпуно непозната култура, глорификација ратних злочинаца, подводачка политика и ниска савест о другим народима, битисање самога себе и неразвијена свест о самобитности, једноставно несвесно робовласничко друштво потлачено интересима појединаца које зарад мале или никакве добити слепо следи начин живота условљен страним интересима. Друштво које се на туђим темељима полако урушава*”

„*Претежно негативно јер изражавају ако не мржњу, онда дефинитивно нетрпељивост наспрам, углавном, српске заједнице. Позитивно у случајевима када их млади користе у циљу креативног и аргументованог испољавања неслагања са тренутном друштвеном, социјалном или политичком ситуацијом*”

„*S obzirom na to da se baš u blizini glavnog mosta nalaze natpisi na albanskom koji su pogrđni za Srbe, nije prijatno, niti mogu da se osećam prijatno kada vidim da je neko Srbe nazvao "škijska"*”

„*Vidan osećaj straha u oba dela koji se ispoljava kroz simbole banalnog nacionalizma (zastave, grafiti), koji služe za grupisanje u borbi protiv neprijatelja*”

„*Jednostran u dosta slucajeva ili "neprijateljski" u nekim (iskriveni natpisi na srpskom, grafiti)*”

„*Pa strano mi je. Predstavlja muku dok rastumacim "sta je pesnik hteo da kaze"*”

„*Ista je situacija i u Juznoj Mitrovici gde se akcenat daje na nacionalistickim obeležjima u cilju oznacavanja teritorije*”

„*Smatram da vrse diskriminaciju jednog naroda jer ne koriste druge jezike već samo svoj*”

„*У Јужном делу углавном је све Албанско *увек причам енглески јер ми је нелагодна, а они мисле да сам странкиња* сем институција које морају да поштују Закон о Језику*”

„*Nelagodno pošto je sve na albanskom*”

„*Isto , katastrofa , bolesno , ružno*”

„*Никано. Идем тамо кад морам.*”

„*Kao da sam u stranoj drzavi*”

„*Једнострано, недемократски*”

„*Unakaženo i diskriminisano*”

zalazim u takve delove grada, pa ne bih znala odgovor na ovo pitanje; Ne znam, nemam priliku da upoznam deo u kome ne živim (одговори дати у изворном облику).

⁴⁵² Навешћемо неке од одговора испитаника: *Као нормално; Zaista, nema nikakvih problema; Ok; Super; U redu je; osećam se prijatno u postojećem jezičkom pejzažu; Kao normalnu pojavu. Jer sredina je takva. I sve je isto. Nista se ne menja godinama* (одговори дати у изворном облику).

„Nije mi važno, ne razumem ga. Ali ono što razumem jeste naboj nacionalizma, kao i na Severu. Kao da potvrđujemo jedni drugima šta smo mi ustvari”

„Монолитно. Све је на албанском. Труде се да избришу сваки траг постојања Срба свуда на Космету, па и у Митровици. Осим тамо где је то законом обавезно (чак и тамо је осакаћен), српског језика нигде нема”

„Užas”

„Oseća se mrznja”

Укупно 37 испитаника је навело да језички изглед Косовске Митровице у делу у коме НЕ живе виде као одраз етничке подељености, намењен једној етничкој заједници – албанској, непоштовања законом прописане језичке политике, неписмености, недостатка вишејезичности, простора на коме се употребљава само језик већинске заједнице, уз непостојање или делимично постојање натписа на српском језику:

„Недостатак вишејезичних натписа, превише усвојених речи из страних језика, много полуписмености и неписмености”

„Ne razumem šta piše na natpisima pa nije bas prijatno. Mada, što više živim u Mitrovici sve više ne obraćam pažnju na to”

„Zbunjajući jer ne razumem taj jezik a posto je vec zakonom uredjeno da su oba jezika zvanična, ne vidim zasto se ne postuje. Očigledno je i vlast gluva i slepa ... ili se pravi da ne vidi”

„Dominantno se koristi albanski osim na zgradama institucija, a i u institucijama osim zvaničnog naziva sve ostalo je samo na albanskom”

„Etnički podeljen sever od juga. Nepoštovanje jezičkih prava većinske zajednice”

„Jezicki izgled je da nema nijedan detalj srpskog jezika. Zalosno i tuzno!”

„Minimum minimums da ispostuju svoj zakon I pored Albanskog ispisu I na Srpskom pa neka I samo latinicom”

„Naravno , kao i u prethodnom odgovoru uvek može bolje i ispostovati sve zajednice koje žive na Kosovu”

„Izrazena je većinska nacionalna zajednica”

„Smatram da treba biti dvojezični natpisi”

„Ne trude se da nigde stave drugi jezik”

„Nedovoljna prisutnost mog jezika”

„primeren većinskom stanovništvu”

„Примећујем да се ретко налази неки натпис на српском језику. Чак их уопште нема”

„U upotrebi je jezik većinskog naroda”

„U juznom skoro da I nema na srpskom”

„U većini slučajeva je jednojezični”

„Samo na albanskim jeziku”

„Нема азбуке ни српског”

„Nisam videla natpise na srpskom”

„Углавном доминира албански, уз понеки натпис на српском језику”

„Ne razumem jer nema srpski jezik”

„Ne znam albanski”

„Dozivljam kao siptarski”

„U delu u kome ne živim, je vrlo podređeno većinskom stanovništvu u tom delu”

Један испитаник у анкетном упитнику на српском језику имао је изразито негативан коментар и одговорио је на наведено питање са „*даће бог да гори један дан*“. У анкетном упитнику на албанском језику, у одговору на дато питање од 30 анкетираних, 5 испитаника није одговорило на наведено питање, 1 испитаник је навео да не зна одговор на наведено

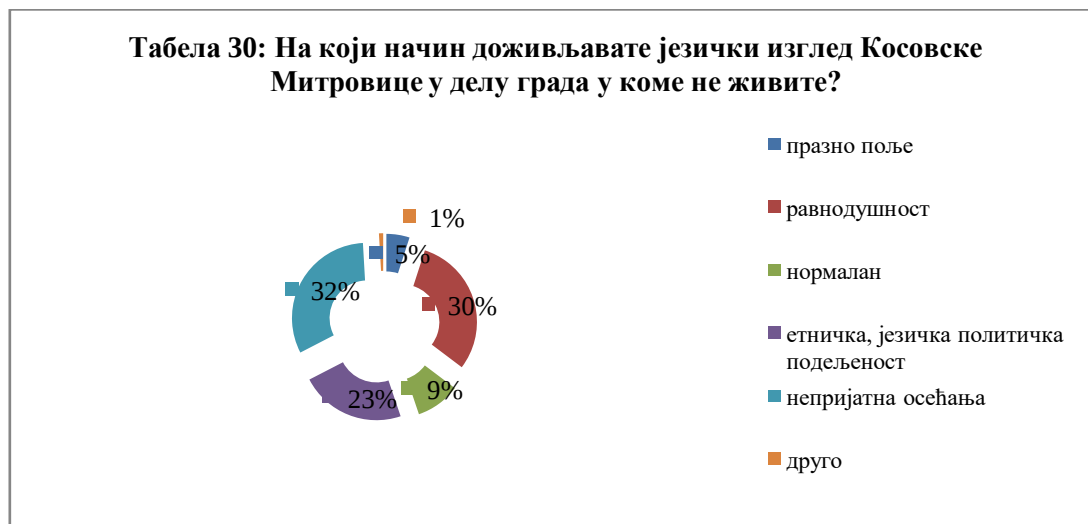
питање, 2 испитаника да немају мишљење о наведеном.⁴⁵³ Дакле можемо рећи да од 30 испитаника, 8 испитаника је показало одређену дозу равнодушности и незаинтересованости према начину на који ће бити уређено питање вишејезичности и језичког пејзажа у делу Косовске Митровице у којој не живе, односно Северне Митровице. Од укупног броја испитаника у анкетном упитнику на албанском језику, свега 5 испитаника сматра да је језички изглед Косовске Митровице у делу у коме НЕ живе добар (2 испитаника су одговорила са ОК, 2 су одговорила са *mire* (добро), 1 испитаник је одговорио са неутрално), док је 9 испитаника навело да је у делу подељеног града у коме не живе најочигледније непоштовања законом прописане језичке политике:

„*Kam pershtypje qe ne Veri nuk institucionet lokale nuk respektojne ligjin per gjuhe. Zakonisht OJQ-te ne Veri e respektojne dhe e promovojne dy gjuhesine*”⁴⁵⁴
 „*Jo e balancuar dhe e barabarte*”⁴⁵⁵

У анкетном упитнику на албанском језику, 4 испитаника су навела да је језички изглед Косовске Митровице у делу града у коме не живе политизован, док је 3 испитаника истакло да им се језички изглед Северне Митровице не свиђа и да је иритантан. Један испитаник је имао, по мишљењу ауторке, негативан коментар, наводећи да би албански требало да буде једини службени језик на Косову.⁴⁵⁶ У наставку наводимо неке од одговора испитаника:

„*Siq e thashe edhe me larte, me pengon cdo mbishkrim me prapavije politike apo ndarje ne baza racore, nderetnike, apo cfaredo qofshin ato te cilat kane prapavije politike apo religjioze*”⁴⁵⁷
 „*Ne veri eshte e trishtueshme qe nuk ka diversitet. Per grafitet, muralet, dhe mbishkrimet politike, eshte e frikshme nganjehere kur i shoh*”⁴⁵⁸

Табеларно (Табела 30) су представљени резултати на укупном узорку од 221 испитаника (упитник на српском и албанском језику):

⁴⁵³ Један од одговора испитаника: *nuk kam ndonje mendim specifik*/ Немам неко конкретно мишљење (Превод МНП).

⁴⁵⁴ Имам утисак да на северу ниједна локална институција не поштује закон о језику. НВО на северу обично поштују и промовишу двојезичност (Превод МНП).

⁴⁵⁵ Није уравнотежен и исти (Превод МНП).

⁴⁵⁶ *Gjuha shqipe duhet te jete gjuha e vetme zyrtare ne Kosove* (Превод МНП).

⁴⁵⁷ Као што сам горе рекао, ометају ме било какви натписи са политичким пореклом или поделама на расној, међуетничкој или било којој другој основи који имају политичко или верско порекло (Превод МНП).

⁴⁵⁸ Север је тужан што нема разноликости. За графите, фреске и политичке графите понекад је застрашујуће када их видим (Превод МНП).

10.2.5 Важност вишејезичности за становнике подељеног града

Последњи задатак који смо поставили у анкетном упитнику јесте да испитамо колико је важно питање вишејезичности за становнике подељеног града (питања од редног броја 18.–21.). Осамнаесто питање има за циљ да испита колико је становницима подељеног града важно питање вишејезичности на знаковима/натписима и да ли сматрају да је то проблем који би требало што пре решавати. Скоро половина испитаника (46%) од укупног броја испитаника (221) одговорила је потврдно, односно 85 испитаника у упитнику на српском језику, и 16 у упитнику на албанском језику. Важно је додати да од укупног броја испитаника, 10% (укупно 21 испитаник, од чега 19 испитаника у упитнику на српском језику, а 2 у упитнику на албанском језику) испитаника сматра да наведено питање треба хитно решити. Ако овим подацима додамо и да 9% испитаника (20 испитаника, од чега 19 испитаника у упитнику на српском језику, а 1 у упитнику на албанском језику) сматра да би наведени проблем требало решити, али да није приоритетан, долазимо до закључка да чак 65% признаје важност вишејезичности на језичким натписима у граду, и да је вишејезичност део идентитета становника подељеног града. Ауторка је издвојила неке од одговора који су испитаници дали, а које смо сврстали у категорију одговора који признају важност вишејезичности на језичким натписима у подељеном граду:

„DA. Sistem visejezicnosti je postojao i pre rata i pre 90tih i bio je postovan.”⁴⁵⁹

„DA. Posebno u Južnoj Mitrovici, jer, na primer, iz sopstvenog iskustva znam da pojedini službenici opštine iako znaju srpski jezik ne žele da ga govore, natpisi u opštini su svi na albanskom uglavnom, a prečesto se događa da Srbi moraju pomoć da zatraže upravo u Južnoj Mitrovici.”

„Да. Прихватање различитости везано за вишејезичност је један од основних корака у прихватању свеукупних различитости као неопходности за успостављање вредносног система који ће осигурати равноправно третирање свих грађана без обзира на њихову етничку припадност”

„Не сматрам да је ово проблем који се мора решавати тако хитно. Сматрам да институције морају обезбедити бројна друга права српској заједници, да пре свега централне институције требају обезбедити сва документа на српском језику, као и референтне тачке комуникације за српску заједницу. И данас можете пронаћи бројна министарства која немају једнаку интеракцију са албанском и српском заједницом, пре свега због угроженог права о доступности информација на српском језику. Наравно, ту су бројна друга права која српска заједница има али само на папиру. Када се бројни проблеми буду решили одговорним и одлучним приступом институција онда можемо очекивати и подршку за решавање знакова у северној и јужној Митровици, али и другим општинама”

*„Да. Институције које постављају знакове треба да воде рачуна о томе. На пример за обележавање службеног паркинга неке Косовске институције задужена је дирекција у Општини где се институција налази. Процедура је следећа-поднесе се захтев са изричитом напоменом да натпис буде на 3 језика Ал, Ср и ЕН. Епилог - знак стиже на Албанском - назив ок, на Српском - буди бог ста пише и сама неразумем, на Енглеском нема. Питам шта је ОВО-човек слеже раменима каже *Шефице не знам Богами* То је реална слика и истинит догађај.”*

“Smatram da jeste problem koji treba rešiti. U suštini, na Kosovu ima toliko problema i teško je oceniti šta je preče, svi ti problemi bi trebalo da se što pre reše kako ne bismo sve dublje tonuli kao društvo. Dvojezično društvo svakako jeste osnov za komunikaciju i normalan suživot, kao i poštovanje identiteta svih zajednica, a posebno onih koje se osećaju ugroženo. Naravno da se ne osećam bezbedno da šetam po jugu ukoliko me okružuju poruke nasilja ispisanih po zidovima, ili ukoliko službenik ne želi da mi se obrati na mom jeziku”

⁴⁵⁹ Сви одговори дати на начин и на писму којим су испитаници пружали одговоре на наведена питања.

„Slazem se da treba resiti pitanje dvojezicnosti na natpisima, medjutim problem je sto prvo ni u Pristini se ne postuje i ne resava ovaj problem, te sve van Pristine bude duplo teze. Drugi problem je sto nema dovoljno kvalifikovanih ljudi koji bi mogli da ucestvuju u resavanju ovog problema, odredjen broj Albanaca govori Srpski, medjutim broj Srba koji dovoljno dobro govori Albanski je minimalan”

„Po, kjo ceshtje duhet te adresohet sa me shpejte. Shumegjuhesia ne Kosove duhet te shihet si pasuri e jo si problem dhe te gjithe duhet ta promovojme”⁴⁶⁰

„Po, sepse nuk respektohet”⁴⁶¹

„Vreme prolazi a mi i 21god nakon rata nemamo uredjenu tu oblast. A generacije prolaze. Pa gad cemo ako ne odmah?”

Од укупно 221 испитаника, 16% (укупно 36 испитаника, од чега 29 испитаника у упитнику на српском језику, а 7 у упитнику на албанском језику) сматра да питање вишејезичности на знаковима/натписима није проблем који би требало што пре решавати, и да то није хитно питање, 5% испитаника сматра да се проблем вишејезичности на знаковима/натписима никада неће решити, 2% испитаника да би ознаке/натписи требало да буду искључиво на ћирилици,⁴⁶² док остали испитаници немају став по овом питању, не знају, нису сигурни или су дали непрецизне и неодређене одговоре. Издвојили смо следеће одговоре анкетираних:

„Неће то ова анкета решити нити било која земља ЕУ и сличних кроз разне донације и фондации! Проблем је много дубље психолошке и културолошке природе и лично сматрам да се неће решити никада. Може доћи на силу до помака кроз неке законе и сл. али једноставно неке границе у непомерљиве”

„Ne svako u svom mestu ne govori svojim maternjim jezikom Albanska nacionalna manjina nek koristi svoj maternji jezik. Ne svako u svom mestu ne govori svojim maternjim jezikom Albanska nacionalna manjina nek koristi svoj maternji jezik”

„Не. Он се не може решити док се поново не поврати и успоставо уставно правни систем Р.Србије.”

„Oni imaju svoj jezik, mi imamo svoj i to je Za sporazumevanje mozemo koristiti engleski”

„Ne treba resavati . Ima puno bitnijih stvari koje moraju biti resene.”

„Nee. Ima bitnijih pitanja. Ovo može da sačeka.”

„nuk mendoj qe eshte ndonje problem shume i madhe”⁴⁶³

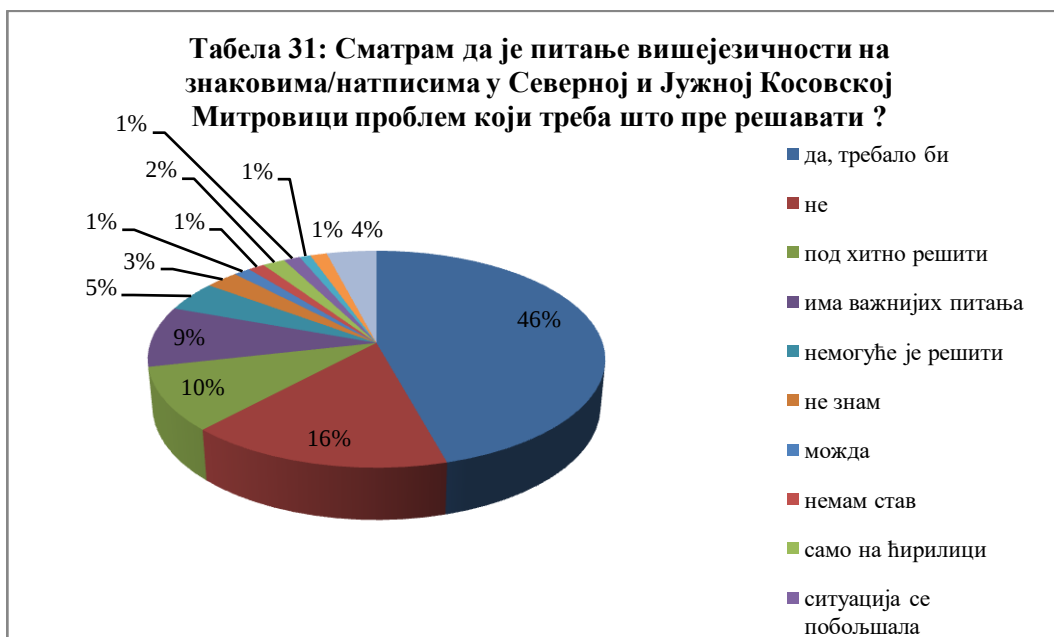
„Немогуће је то!”

⁴⁶⁰ Да, ово питање треба решити што је пре могуће. На вишејезичност на Косову треба гледати као на предност, а не на проблем и сви бисмо је требали промовисати (превод МНП).

⁴⁶¹ Да, јер се то не поштује (превод МНП).

⁴⁶² Ауторка би овде издвојила једно од одговора испитаника у анкетном упитнику на српском језику: „дабоме, спалити југ, поклати све жугане и ћирилизovati нас лепо Космет”

⁴⁶³ Не мислим да је то велики проблем (превод МНП).

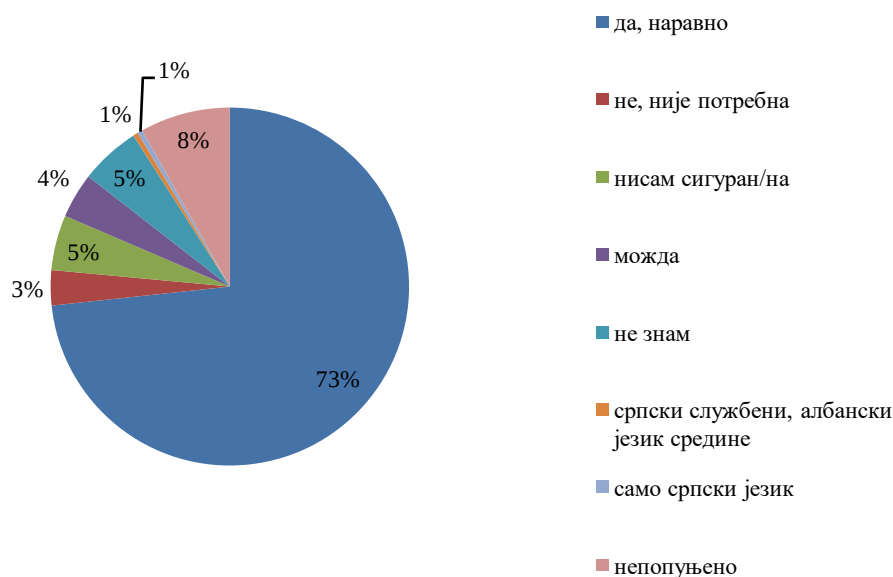
Упитани у 19. питању да ли је равноправна употреба српског и албанског језика у свим косовским институцијама и другим организацијама и предузећима која врше јавне функције и услуге потребна, испитаници у анкетном упитнику на српском језику, чак њих 143 је одговорило са „да, наравно”,⁴⁶⁴ 2 испитаника су одговорила да није потребна, 7 испитаника је одговорило са можда, 10 испитаника је рекло да не зна, 9 испитаника да нису сигурни, 18 испитаника није одговорило на наведено питање, док је 1 испитаник навео да је потребан само српски језик, а 1 испитаник да би српски језик требало да буде службени, а албански језик, језик средине.

У анкетном упитнику на албанском језику добили смо сличне резултате. Од укупног броја анкетираних у анкетном упитнику на албанском језику (30), чак њих 19 је одговорило са „да, наравно”⁴⁶⁵ да је равноправна употреба српског и албанског језика потребна у свим косовским институцијама и другим организацијама, 5 испитаника да није потребна, 2 испитаника да не зна да ли је потребна, 2 испитаника да је можда потребна и 2 испитаника да нису сигурни да ли је потребна.

⁴⁶⁴ Један испитаник је додао и да је то законска обавеза која се не поштује.

⁴⁶⁵ Један испитаник је додао да мора бити равноправне употребе српског и албанског језика у свим институцијама.

Табела 32: Да ли је равноправна употреба српског и албанског језика потребна у свим косовским институцијама?:

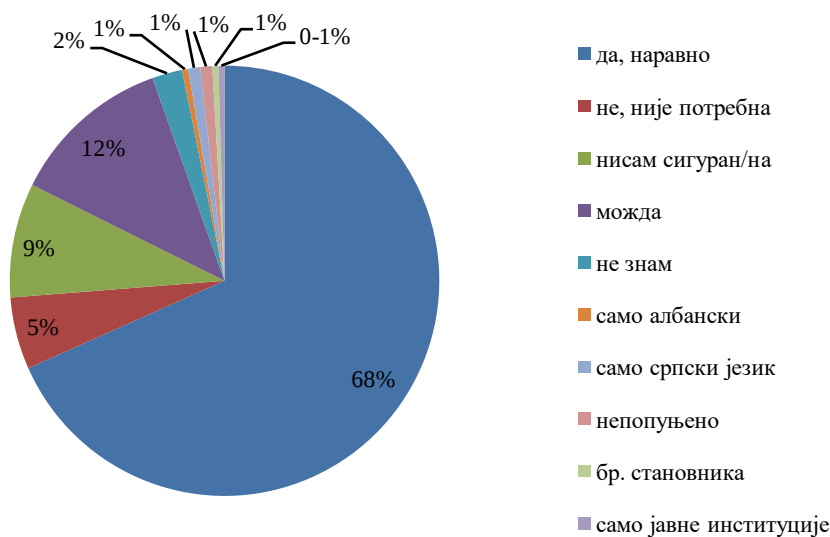

Од укупног броја испитаника (221), чак 73% (162) се изјаснило да је равноправна употреба српског и албанског језика потребна, што нас може навести на закључак да је питање вишејезичности ургентно питање које би требало решавати.

Двадесетим питањем смо хтели да сазнамо какво је мишљење испитаника о потреби за равноправном употребом српског и албанског језика у јавном простору. Од 191 испитаника у анкетном упитнику на српском језику, њих 135 је одговорило са „да, наравно”,⁴⁶⁶ 6 испитаника је одговорило да није потребна, 23 испитаника су одговорила са можда, 5 испитаника је рекло да не зна, 17 испитаника да нису сигурни, 2 испитаника није одговорило на наведено питање, 2 испитаника је навело да је потребан само српски језик, а 1 испитаник је навео да равноправну употребу српског и албанског језика у јавном простору би требало да поштују само јавне институције, док „остали треба сами да одлуче”. На наведено питање у анкетном упитнику на албанском језику добили смо сличне резултате. Од укупног броја анкетираних (30), 16 испитаника је одговорило са „да, наравно” да је равноправна употреба српског и албанског језика потребна у јавном простору, 6 испитаника да није потребна, 4 испитаника да је можда потребна, 2 испитаника нису сигурна да ли је потребна, 1 испитаник је навео да је потребан само албански језик, а 1 испитаник да такве одлуке треба доносити на основу броја становника који живе на датој територији.

⁴⁶⁶ Један испитаник је додао да је наведено неопходно и да због комуникације међу становништвом је пожељно да се и у Северној и у Јужној Митровици користи равноправно и један и други језик у јавном простору.

Табела 33: Да ли је равноправна употреба српског и албанског језика потребна у јавном простору?:

Можемо закључити на основу добијених резултата и сумираног приказа да постоји јасна потреба за уређеним питањем равноправне употребе српског и албанског језика у јавном простору, јер је чак 68% испитаника (151) исказало потребу за наведеним. Податке које смо добили овим путем можемо тумачити и тиме да питање равноправне употребе два службена језика није „ништа ново” код становника подељеног града, јер је ово питање било регулисано равноправном употребом и пре сукоба на Косову и Метохији 1998.–1999. године.

Последње питање (питање број 21) у анкетном упитнику односило се на мишљење испитаника по питању уређености вишејезичности у подељеном граду Косовска Митровица. У анкетном упитнику на српском језику, испитаници су готово неподељени у мишљењу да питање вишејезичности није добро уређено у подељеном граду. Од укупног броја од 191 испитаника, 34 испитаника сматрају да је вишејезичност слабо/лоше/недовољно уређена у подељеном граду, 24 испитаника да није уређена, 24 испитаника да је веома лоше уређена, 32 испитаника да је очајно/катастрофално/хаотично уређена, 5 испитаника сматрају да вишејезичност не постоји у подељеном граду, већ само једнојезичност, 3 испитаника осим што истичу да вишејезичност није уређена, наглашава да се не поштује ћирилично писмо, 2 испитаника сматрају да вишејезичност није добро уређена, јер се не примењује Закон. Издвојили смо, по мишљењу ауторке, најзанимљивије одговоре испитаника:

„Vrlo loše, a posebno u Južnoj Mitrovici. Višejezičnost se bar donekle poštuje, na primer, u opštini Severna Mitrovica, u samoj instituciji, ali na jugu ni najmanje”

„Vrlo loše. Na papiru postoje neka prava koja se u praksi ne sprovode. Za početak, ne postoji nijedna škola gde ja mogu da naučim albanski, a Albanci srpski”

„Nije uređena dobro, u severnom delu koristi se albanski zbog rada Opštinske Administrativne Kancelarije koja je o tim stvarima ozbiljno vodila racuna, u juznom delu situacija je katastrofalna, osim dobre volje pojedinih radnika nema nikakvog drugog dobrog primera. Jezik se ravnopravno koristi samo u nazivima institucija”

„Nije uređena, jedni druge vidimo kao pretnju i istovremeno kao žrtvu. Pritom se i plašimo. Mislim to se vidi za koga se glasa na izborima, uvek su to neki "čuvvari" gradskog ognjišta, a zapravo kriminalci...”

„Ne postuje se srpsko cirilicno pismo. Ne pisu Kosovo i Metohija,. Ne pisu Kosovska Mitrovica. Promenili su imena gradova koje mi ne razumemo, imena naselja sela..... visejezicnost Da !

Cirilica Da! A i Vi ste to u anketi trebali da ubacite da bi Vam anketa bila prava i potpuna. CIRILICA !!!!! ”

„Onako kako albancima odgovara. Uostalom oni pisu na bosanskom ili pak hrvatskom jeziku zato sto to mozemo da vidimo skoro na svakom formularu gde se koriste reci koje su osanske ili hrvatske,nema tu cisto srpskih reci i zato bi uahtevao da bude na cirilicnom pismu!!! ”

„Problem je jer se ne primenjuje Zakon o jezicima i Ustav. Mislim da Albanci prosto primenjuju samo onoliko koliko je potrebno da udovolje medj. zajednici, a obicno je i to netacno. Samo se ispostuje neka najminimalnija forma, ali nema zelje da se bilo sta sistemski promeni i uredi”

„Mislim da uopšte nije uređena. Zapravo google prevodic je uređjuje. Ja sam dobila zvanicni dokument iz opštine na jadnom i nakaradnom srpskom jeziku. Proverila sam i prevod je bio google”

„Višejezičnost kao takva ne postoji. Koja je svrha postojanja znakova bilo kakve vrste bilo u srpskim ili albanskim sredinama, kada se radi o homogenim sredinama? Višejezičnost je moguća samo u situacijama da i strane uče jezik ovih drugih, kao što je nekad bilo. Što se komunikacije među ljudima tiče, oni koji žele da komuniciraju ostvariće to this way or another, ne uključujući nužno upotrebu jezika kao kanala komunikacije. I na kraju, isti će se i potruditi da nauče jezik ovih drugih, bar neke osnove za ostvarivanje osnovne komunikacije. Srećno!”

„Mrtvo slovo na papiru”

„Никако! Из искуства при вађењу било каквих докумената и сл. на Јужном делу К.Митровице, очита је велика нетрпељивост према српском језику, иако га већина службеника зна, једноставно га не жели говорити, а самим тим долази до компликација у разним процесима, једноставно вас игноришу и дескриминишу”

„Нема вишејезичности у Северном делу је само Српски,у Јужном Албански и то вам је то. Никад решено питање. 16 година сам живела са комшијама Албанцима и знам пар речи. Како време пролази схватам да је то била грешка сто смо са Албанцима комуницирали само на Српском. Срдачан поздрав и пуно успеха”

„Smatram da se ne koristi visejezicnost ni u Severnoj kao ni u Juznoj Mitrovici iz razloga koji proizilazi iz kompleksnosti problema podeljenog grada”

„Нема вишејезичности, сваки део (северни и јужни) су прича за себе. У северној Митровици је српски, јужно је шиптарски и то је то. Бар тако мислим, можда грешим”

„Mislim da se nedovoljno (ili mozad bolje reci ne postuju uopste) propisani zakoni o jezickoj ravnopravnosti (konkretno govorim o albanskom i srpskom jeziku) ”

Дакле, од 191 испитаника у анкетном упитнику на српском језику, њих 124 сматра да питање вишејезичности није добро уређено у подељеном граду, док 35 испитаника сматра да се законом прописана вишејезичност само делимично примењује:

„Delimicna upotreba oba jezika u administraciji i mali broj potrebnih formulara i obrazaca prevedenih na srpski jezik. Los prevod zakona, uredbi, administrativnih upustava, web sajtoaca gde cesto i ne postoje verzije na srpskom jeziku... ”

„Поновићу се - само институције поштују, мада неке донекле. Оно што могу са сигурношћу да кажем је да је ћирилица готово непривлачна од стране свих „Институција, грађана.... ”

Nedostatak jezikih strucnjaka ,koji se i dalje ne "prizvode" ni u jednom obrazovnom sistemu je vidljiv, jer vrlo cesto institucije nemaju koga da zaposle ili zaposljavaju priucene kadrove ”

Наводимо и да свега 14 испитаника сматра да је питање вишејезичности уређено добро/солидно у подељеном граду, исто толико испитаника (14) не зна/не размишља о томе/нема мишљење/ нису сигурни како је питање вишејезичности уређено у подељеном граду, док 4 испитаника нису одговорила на наведено питање.

У анкетном упитнику на албанском језику, од укупног броја од 30 испитаника, 2 испитаника нису одговорила на наведено питање, 1 испитаник нема мишљење о наведеном

питању, 7 испитаника мисли да је питање вишејезичности уређено у складу са важећим законским прописима и у оквиру косовских институција у подељеном граду:

„Me ligj për gjuhët”⁴⁶⁷

„Sipas ligji”⁴⁶⁸

ne pergjithsi mir besoj”⁴⁶⁹

„Formalisht (me ligje ne fuqi) shume me mire se ne shtetet e rajonit. Problem eshte zbatimi, sidomos ne pjesen veriore”⁴⁷⁰

„Nuk kam informata te hollesishme. Nuk mund te jap mendim”⁴⁷¹

„Komuniteteve pakice u sigurohet e drejta e gjuheve amtare”⁴⁷²

„Varesisht prej fushes se veprimtarise. Si p.sh. nga organizatat joqeveritare dhe institucionet tjera shtetore jane edhe si te obliguar te perdorin te dy gjuhet per dallim nga ata te sektoreve privat”⁴⁷³

„NE institucionet e Kosoves perdoret dy gjuhesia”⁴⁷⁴

Свега 2 испитаника мисли да је вишејезичност добро уређена у подељеном граду, 9 испитаника да је делимично уређена, док свега 9 испитаника истиче да питање двојезичности није уређено у подељеном граду и да се законом прописана права не спроводе:

„Jo. Ne nivel lokal duhet te monitorohet nga komisionefi i gjuheve qe qe nuk behet”⁴⁷⁵

„Sikur te ishte e rregulluar nuk do ta beje kete studim”⁴⁷⁶

„Nuk eshte e rregulluar, nese te dyja jane gjuhe zyrtare perse te mos mesohet shqip si gjuhe shtes ne shkollat ne veri dhe serbisht si gjuhe shtes ne shkollat ne jug”⁴⁷⁷

„Po une mendoj qe 60% eshte ok!”⁴⁷⁸

„Jo mire”⁴⁷⁹

„Pjesa veriore e Mitrovices ka shume ngecje edhe ne kete aspekt. Qytetaret duhet te luajne rol kyq kur vije te te drejtat e tyre te garantuara me ligjet e Kosoves. Edhe ne veri duhet kerkuar me shume prani te gjuhes shqipe”⁴⁸⁰

„Jo. serbet folin serbisht aty ku jetojne edhe Shqiptaret folin Shqip aty ku jetojne”⁴⁸¹

„Sic e ceka zakonisht institucionet lokale nuk e respektojne ligjin e gjuhes. P.sh: nese nje serb deshiron te marr nje dokument ne komune, ka probleme ngaqe punonjesit nuk e dijne gjuhen dhe dokumenti dorezohet ne gjuhen shqipe. E njejta situat eshte nese nje shqiptar deshiron te marr nje dokument ne komune ne Veri, punonjesi nuk e din gjuhen shqipe”⁴⁸²

⁴⁶⁷ Законом о језицима (Превод МНП).

⁴⁶⁸ Према закону (Превод МНП).

⁴⁶⁹ Верујемо да је генерално добро уређена (Превод МНП).

⁴⁷⁰ Формално (са важећим законима) много боље него у земљама региона. Проблем је примена, посебно на северу (Превод МНП).

⁴⁷¹ Немам детаљне информације. Не могу да дам мишљење (Превод МНП).

⁴⁷² Мањинским заједницама се гарантује право на матерњи језик (Превод МНП).

⁴⁷³ У зависности од поља делатности. На пример, невладине организације и друге државне институције обавезне су да користе оба језика за разлику од језика приватног сектора (Превод МНП).

⁴⁷⁴ Двојезичност се користи у косовским институцијама (Превод МНП).

⁴⁷⁵ Не. На локалном нивоу то треба да надгледа Повереник за језике, што није учињено (Превод МНП).

⁴⁷⁶ Да је то регулисано, не би радила ово истраживање (Превод МНП).

⁴⁷⁷ Није регулисано, ако су оба службена језика, зашто не учити албански као други језик у школама на северу и српски као други језик у школама на југу (Превод МНП).

⁴⁷⁸ Да, мислим да је 60% у реду! (Превод МНП).

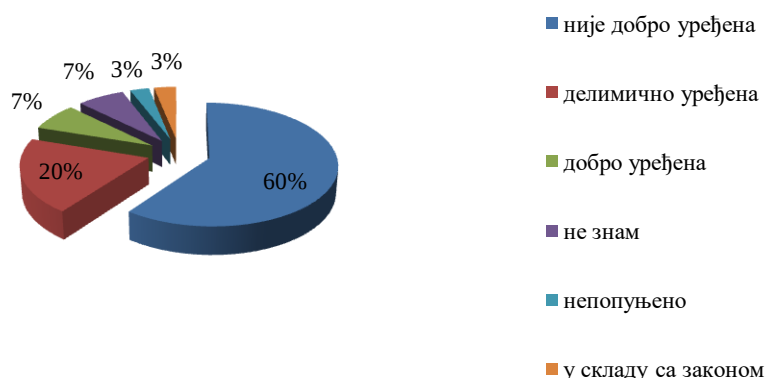
⁴⁷⁹ Није добро (Превод МНП).

⁴⁸⁰ Северни део Митровице такође има много неуспеха у примени закона. Грађани морају да играју кључну улогу када су у питању њихова права загарантована косовским законима. Чак и на северу, треба тражити веће присуство албанског језика (Превод МНП).

⁴⁸¹ Не. Срби тамо где живе говоре српски, а Албанци тамо где живе албански (Превод МНП).

⁴⁸² Као што обично истичем, локалне институције не поштују Закон о употреби језику. На пример, ако Србин жели да добије документ у општини, постоје проблеми јер запослени не знају језик, а документ се подноси на

Табела 34: Како је уређена вишејезичност у подељеном граду?

Дакле, на основу табеларног приказа резултата у анкетним упитницима и на српском и на албанском језику, јасно је да је 60% испитаника мишљења да питање вишејезичности није добро уређено у подељеном граду Косовска Митровица, док 20% испитаника сматра да је ово питање само делимично решено. Свега 7% испитаника сматра да је добро уређена вишејезичност (употреба српског и албанског језика) у Северној и Јужној Косовској Митровици. Наглашавамо да упоређивањем резултата добијених у анкетном упитнику на српском и анкетном упитнику на албанском језику, није било значајних одступања.

10.3 Анализа резултата усмереног оријентационог интервјуа

У деветом поглављу докторске дисертације истакли смо да је истраживање конципирано тако да је *„требало проценити и да ли су одговарајуће институције посвећене заштити језичких права заједница и спровођењу косовског законског оквира употребе званичних језика на свим инстанцама”*. Помоћу усмереног оријентационог интервјуа⁴⁸³ поставили смо релевантним актерима конкретна питања везана за тему вишејезичности и активностима које су спровели како би подржали поштовање Закона о употреби језика бр. 02/Л–37 на локалном нивоу, пре свега на подручју Северне и Јужне Митровице. Одговоре су пружили: Организација за европску безбедност и сарадњу – Мисија на Косову (међународна организација),⁴⁸⁴ невладина организација „Актив” и невладина организација „Центар за мир и толеранцију”. *Европски центар за питања мањина – Косово и Канцеларија повереника за језике* су одбили сарадњу.

Укупно смо поставили *девет питања*, на које смо тражили што детаљније и прецизније одговоре,⁴⁸⁵ које смо записивали, а на крају интервјуа смо проверили са испитаницима да ли су сагласни са оним што смо записали. У *првом делу интервјуа* били смо посвећени тражењу

албанском језику. Иста ситуација је и ако Албанац жели да добије документ у северној општини, запослени не зна албански језик (Превод МНП).

⁴⁸³ Ауторка наглашава да су одговори испитаника дати у изворном облику, онако како су записани. Интервју са представницима *Организације за европску безбедност и сарадњу – Мисија на Косову* смо водили на енглеском језику.

⁴⁸⁴ Ауторка се посебно захваљује особљу ове међународне организације, који су се потрудили не само да пруже што прецизније одговоре на постављена питања, већ и драгоцену помоћ ауторки саветима приликом сакупљања података, усмеравајући је на релевантне законске прописе и литературу.

⁴⁸⁵ Детаљније видети: 7. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПОШТОВАЊА ЗАКОНОМ ПРОПИСАНИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРАВА ОД УВОЂЕЊА МЕЂУНАРОДНЕ УПРАВЕ. Ауторка упућује на ово поглавље докторске дисертације, зато што су предмет истраживања овог поглавља били и извештаји организација које су учествовале у усмереном оријентационом интервјуу.

одговора на питање које су активности испитаници спровели, шта је то што су они предузели, како би омогућили поштовање мањинских језичких права. Наше прво питање је било које активности су спроводили и/или спроводе како би подржали поштовање Закона о употреби језика на локалном нивоу, посебно у општинама Северна и Јужна Митровица. Из невладине организације *Центар за мир и толеранцију* су истакли да они као организација цивилног друштва, због природе пројектног финансирања, не могу да се у континуитету баве овом значајном темом. Навели су да је према њиховом мишљењу исти случај са готово свим организацијама цивилног друштва које су регистроване на територији Косова. Када говоримо о Закону о употреби језика, своје активности је ова невладина организација засновала на три стуба деловања: рад са грађанима, информисање и едукација грађана о самом Закону и правима која из њега произилазе, рад са локалним самоуправама и другим јавним институцијама у циљу имплементације Закона и помоћи грађанима у правцу остваривања права, као и њиховим јавним наступима у корист примене Закона на нивоу читавог друштва и политичког система.

Невладина организација *Актив* сматра да поштовање језичких права на датој територији има изузетно велики значај за општи положај српске заједнице. Током последње две године (2018.–2020.) активности које је ова невладина организација спровела у вези са заштитом језичких права спадају под оквир пројекта „Креирање двојезичног Косова”, који је финансирала Амбасада Краљевине Норвешке на Косову, и које се реализовао у партнерству са Канцеларијом повереника за језике. У оквиру овог пројекта *Актив* је спроводио разне дебате које су се тичале пре свега проблема у примени Закона о употреби језика, као и промовисања Канцеларије повереника за језике. Поред осталог, били су фокусирани на примену поменутог закона у раду косовског парламента и судским поступцима, као и на анализу важећег косовског законодавства у коме су уочили значајне разлике између верзија правних аката на српском и албанском језику. Остале активности које ова организација спроводи, а које се тичу језичких права су:

- симулација суђења на оба службена језика у циљу указивања на лош превод постојећег законодавства, што за последицу може имати две сасвим супротне судске одлуке (овде не говоримо само о лошем преводу закона на српски језик, већ и у неподударања у одредбама, попут рецимо броја запређених година затвора по питању неких кривичних дела).
- обилазак општина како на северу тако и на југу покрајине у циљу процене транспарентности у њиховом раду и доступности информација на оба службена језика.
- одржавање састанака са адвокатима како би се стекао увид у њихова искуства у раду у вези са применом Закона о употреби језика у правосудним поступцима.
- кампања на друштвеним мрежама у циљу информисања грађана о језичким правима – Моја језичка права су закон.
- израда публикација, извештаја и предлога практичних политика у вези са језичким правима.

У односу на невладин сектор, *Организација за европску безбедност и сарадњу – Мисија на Косову*, наводи да су они током година, посебно у периоду од 2017. до 2019. године, предузели различите мере и активности које се тичу унапређења капацитета локалних институција у примени правних и политичких стандарда релевантних за језичка права, као и подизања свести грађана о језичким правима. Посебно истичу следеће активности на локалном нивоу:

- сарадња са Канцеларијом повереника за језике у изради различитих публикација
- помагање у обуци тренера Косовског института за јавну управу о језичким правима на локалном нивоу
- подршка обележавању Европског дана језика на локалном нивоу 2017. и 2018. године

- изградња капацитета на локалном нивоу о прикупљању информација о кршењу језичких права и извештавању Канцеларији повереника за језике
- пружање техничке и правне помоћи Канцеларији повереника за језике кроз обуку особља и развој општих образаца како би се грађанима омогућило да поднесу жалбе за кршење језичких права, а Канцеларији повереника за језике да прати ове жалбе
- организовање језичких курсева (српски и албански језик) за државне службенике на општинском нивоу.

И поред тренутне епидемиолошке ситуације (КОВИД–19), „мисија је посвећена активностима унапређења капацитета институција које се баве језичким правима, па су наше активности у овом периоду укључивале „онлајн” учење албанског и српског језика за различите циљне групе. Када говоримо о региону Митровица, Мисија је 2016. године идентификовала неопходност усаглашене језичке политике и у четири општине северно од реке Ибар. У складу са наведеним, Мисија је организовала низ састанака општинских званичника и особља Канцеларије Повереника за језике. Састанци су резултирали ангажовањем особља у све четири општине, укључујући и Северну Митровицу, који ће деловати као директне линије комуникације и сарадње између општинских институција и Канцеларије повереника за језике као институције на централном нивоу. У том смислу, општине са севера придружиле су се тзв. „језичкој мрежи” која надгледа и која се залаже за поштовање Закона о употреби језика”.

Да би подигли свест о језичким правима, посебно припадника мањинских заједница, особље Мисије је организовало и бројне догађаје поводом Европског дана језика. Мисија је 2019. године финансирала продукцију и емитовање три кратке ТВ приче, о изазовима и потешкоћама везаним за употребу службених језика у општинама Северна Митровица и Лепосавић, али и о конкретним активностима које би требало предузети да се осигура поштовање законских прописа.

Поред наведеног, из разговора са особљем Мисије, сазнали смо и да се тренутно залажу за успостављање радио програма на ромском језику у Јужној Митровици. У више наврата током протеклих година, Мисија је такође идентификовала недостатак, или лоше преведене верзије позива косовских институција на српском језику за подношење захтева за пољопривредне субвенције, грантове или пољопривредни материјал. Одељење за људска права и заједнице ове међународне организације доследно прати поштовање Закона о употреби језика у свим косовским општинама и о томе јавност редовно извештава.⁴⁸⁶

На питање на који начине би требало даље унапредити даљу улогу и капацитете испитаника на локалном нивоу када говоримо о поштовању Закона о употреби језика, Центар за мир и толеранцију сматра „да би требало унапредити конфликтну стратегију. Нужно је, након испљивања свих могућности покренути и правну и политички, ширу, борбу, за неселективну владавину права. Закон мора да се поштује али очигледно да неће ако се нешто озбиљније не предузме на том плану”. *Актив* истиче да је њихов рад на пољу заштите језичких права постигао значајан ниво видљивости и препознатљивости, што се нарочито показало током пандемије ЦОВИД–19, када је њихова званична страница *Моја језичка права су закон* доживела експанзију и постала важан извор информација за велики број пратилаца. У наредном периоду намеравају да побољшају мониторинг косовских локалних и централних институција, како би се се уверили у којој мери се придржавају обавеза које произлазе из Закона о употреби језика.

Организација за европску безбедност и сарадњу признаје да су капацитети косовских институција на локалном нивоу посебно слаби у областима као што су финансијски ресурси за квалитативне и професионалне услуге превођења, као и чињеница да велики број општинских званичника не говори оба службена језика. „Приметан је позитиван напредак косовских општина када је реч о језичкој једнакости, али постоје многи недостаци у

⁴⁸⁶ Детаљније о Извештајима ове међународне организације о поштовању мањинских језичких права видети секцију 7.1 докторске дисертације.

испуњавању законских обавеза: недостатак људских ресурса, промене статуса преводилаца и недовољна подршка њиховог рада, недостатак радних средстава, недовољно дефинисани критеријуми који су релевантни за посао преводиоца и избегавање одговорности, посебно када су у питању жалбе грађана на кршење језичких права. Општинске веб странице такође би требало да наставе да подстичу позитиван развој, јер је свега неколико општина, путем веб страница, успело да пружи исту количину информација на оба службена језика. Наведени недостаци на општинским веб страницама посебно су проблематични када је у питању објављивање слободних радних места на службеним језицима. Веома мали број косовских општина процењује да има довољно преводилаца да покрије постојећа оптерећења и потребе, па се рад преводилачких служби прилагођава и изналазе се тренутна решења како би се испунили захтеви. Иако су одвојене ствари, напредак у постизању законом прописане двојезичности на централном нивоу омогућава већи успех на локалном нивоу. Општински акти су преведени у преко половине општина на Косову, али нису у потпуности у складу са законским обавезама”. У разговору, особље Мисије закључује да су „на општинском нивоу, недостатак људских ресурса, буџетска ограничења, а понекад и недостатак политичке воље, главне препреке поштовању језичких права у општинама Северна и Јужна Митровица.”

У другом делу интервјуа, ауторка је желела да испита мишљење релевантних актера о Канцеларији повереника за језике, као једином телу на територији Косова и Метохије који се бави очувањем и заштитом службених језика, њиховог равноправног статуса, али и заштитом језика мањинских заједница, чији матерњи језик није службени. На питање да наведу начине на које сматрају да даље треба унапредити улогу и капацитете Канцеларије повереника за језике на локалном нивоу, невладина организација *Актив* сматра да правни оквир за рад Канцеларије повереника није добро постављен, што поставља ограничења и у њеном раду. Канцеларија би по својој замисли требало да представља неку врсту омбудсмана за језике. Међутим, она тој улози не може да одговори јер је по својој правној природи подређена Канцеларији Премијера Косова, због чега је угрожена независност у њеном раду. У складу са наведеним, *Актив* намерава да предложи измене и допуне Закона о употреби језика како би се наведени проблеми отклонили.

Сличног су мишљења и у *Центру за Мир и толеранцију* где наглашавају да је „ово тело део Кабинета Премијера. Оно и правно и суштински, политички није независно тело. Ово тело служи као својеврсни политички декор за међународну употребу. Ово тело се може унапредити тако што ће постати озбиљна институција, независна: правно, политички и материјално. Требало би да буде на нивоу *sui generis* институција попут Омбудсмана. Мора имати јасну и оштру казнену политику и мора добити извршност одлука. Ако Повереник каже да нека општина мора да објављује документа на свим службеним језицима онда то мора да се деси, силом закона или суда.”

Организације за европску безбедност и сарадњу истиче да „капацитет Канцеларије повереника за језике наставља позитивно да се развија, иако има простора за даље побољшање. На централном нивоу, одсуство централне преводилачке јединице која стандардизује превођење правних докумената доводи у питање примену Закона о употреби језика и има директне импликације на општински ниво.” Да би повећала улогу Канцеларије на локалном нивоу, Мисија је подржавала Канцеларију од њеног оснивања кроз правне и политичке савете, изградњу институционалних капацитета, као и различите активности информисања о надлежностима Канцеларије. Недавни примери подршке током 2018.–2019. године укључују развој система интерног надзора за праћење и извештавање о језичким правима, комуникацију са општинама о именовању особља задуженог за праћење поштовања језичких права, развој смерница, успостављање годишње награде за институције које у потпуности поштују законодавство у овој области. Поновно успостављање редовних канала комуникације између Канцеларије повереника за језике и општина на северу, укључујући и лобирање међу надлежним општинским властима, повећало би видљивост и улогу Повереника у тим општинама, закључак је ове међународне организације.

На питање да ли је Канцеларија Повереника за језике довољно „видљива” и да ли су грађани/ке Северне и Јужне Митровице довољно упознати са активностима које спроводи, *Центар за мир и толеранцију* наводи да „јесте видљива, сви грађани су веома добро упознати колико је ова институција немоћна и колико изполитизована.” *Актив* истиче да рад Канцеларије повереника није у довољној мери приближен становништву и да највећи број грађана не зна да она постоји и да јој се могу обратити уколико су им повређена језичка права. У складу са наведеним један од циљева пројекта који ова организација спроводи јесте и да се повећа видљивост Канцеларије као и број жалби који долази на њену адресу. У том циљу су штампане и дистрибуиране грађанима промотивне брошуре које су, поред осталог, садржале информације о Канцеларији. Даље, ова организација наводи да када је реч о северу Косова, постоји проблем политичке природе. Наиме, на северу су у већој мери присутне институције Републике Србије па се нерадо прихватају тела која долазе „из званичне Приштине”. *Организација за европску безбедност и сарадњу* је мишљења да активности Канцеларије Повереника за језике нису довољно видљиве на локалном нивоу, ни у општини Јужна, ни у општини Северна Митровица.

У трећем делу интервјуа, ауторка је настојала да утврди које су, према мишљењу испитаника, основне препреке (уколико постоје) успешној имплементацији Закона о употреби језика у подељеном граду Косовска Митровица. Ауторка се у овом делу интервјуа такође бавила применом законских прописа поштовања мањинске језичке политике у подељеном граду. Када говоримо о проблемима које су наши испитаници идентификовали везано за имплементацију Закона о употреби језика у Северној и Јужној Митровици, *Центар за мир и толеранцију* истиче да је проблем који су они идентификовали везан за „комплексност политичке ситуације на северу Покрајине. Локална самоуправа на северу и после неколико година рада у систему Приштине и даље није у потпуности упозната са косовским законодавством. Видљиво је јасно непостојање суштинске политичке воље да се закони привремене самоуправе не спроводе или да се спроводе, само под условом, ако из тога произилазе одређени материјални бенефити. Што се тиче јужног дела Косовске Митровице, ситуација је иста као и осталим градовима на југу Покрајине: суштинска и системска дискриминација српског језика и његовог званичног писма. Конкретно, онај мали део који се и преводи на српски језик, написан је неком врстом латиничног писма, које се може читати и тумачити, али није званично латинично писмо. Да не говоримо о томе да се не користи званично азбучно писмо”. Када је реч о поштовању језичких права у Северној и Јужној Митровици, у фокусу невладине организације *Актив* налази се рад правосудних органа који су, према њиховим наводима „заправо јединствени. Основни проблем са којима се овде сусрећемо тиче се недостатака у преводилачком кадру, њиховог броја и образовања. Последица тога је одсуство превода судских одлука, њихово лош квалитет, као и одуговлачење процеса”. У *Активу* наводе и да када је реч о косовским општинама, учени су проблеми који се тичу одсуства превода на веб страницама, затим натписа и обавештења, као и конкурса и тендера на српском језику.

Организација за европску безбедност и сарадњу наводи да су њихове активности у домену језичких права обично циљане мере отклањања постојећих недостатака или циљана и прилагођена подршка у областима где су забележене потешкоће у примени. „На основу члана 1 и 2.1 Закона о употреби језика бр. 02/Л– 7, као и члана 4. Статута општине Северна Митровица, службени језици у Северној Митровици су српски и албански. Поред тога, према горе поменутој одредби општинског статута, босански језик такође има статус службеног језика у Северној Митровици. Теренски тим Мисије је приметио да општина Северна Митровица редовно ажурира вести на српском и албанском језику на вебсајту⁴⁸⁷ који користи. Међутим, општински документи се не постављају редовно на овој веб страници и, ако је тако, постављају се само на српском језику, укључујући и општинске документе попут

⁴⁸⁷ У недостатку функционалног званичног општинског сајта са веб доменом тзв. Владе Косово, општина Северна Митровица користи сајт: www.esevernamitrovica.com. Наведени сајт је настао у оквиру пројекта имплементационог од стране невладине организације *Нова друштвена иницијатива/ New Social Initiative*.

статута, буџета, различитих извештаја. Самим тим је ограничен приступ албанског становништва информацијама и угрожен транспарентан рад општине. Теренски тим Мисије заговара са релевантним актерима да се сви званични општински документи преведу на службене језике и поставе на веб локацију коју користи општина. Према сазнањима теренских тимова Мисије, општина има само једног ангажованог преводиоца, и свакако би био изазов да се тако обиман посао преводјења повери само једној особи, а и питање је да ли би једна особа могла целокупан посао да обави благовремено. Теренски тим је приметио и да општина нема верзију веб странице на босанском језику, као и да документи нису преведени на босански језик.”

Када је реч о општини Јужна Митровица, службеници *Организације за европску безбедност и сарадњу* наводе да је у Јужној Митровици, осим два службена језика (албанског и српског), у службеној употреби и турски језик. „Доминантан језик је албански, али већина општинских стратешких докумената, и извршних и законодавних одлука преведена је на српски језик. Неки примери преведених докумената, који су такође постављени на општинској веб страници, су: општински акциони план, годишњи извештаји скупштине општине и извештаји органа извршне власти (градоначелника и директора), стратешки планови интерне ревизије, стратешки план енергетске ефикасности, план институционалног развоја примарне здравствене заштите итд. Међутим, општина Јужна Митровица не успева да објави све преведене документе на општинској веб страници, посебно када су у питању дневне вести и обавештења, док општински званичници користе албански језик за своје објаве и најаве на званичном *Facebook* налогу. Општина Јужна Митровица тренутно запошљава два преводиоца, стога је веома тешко у потпуности удовољити законским захтевима када је реч о преводу докумената. Општина се придржава законске обавезе пружања усменог превода, на захтев, током општинских заседања или других општинских састанака. Такви захтеви су изузетно ретки, због малог броја припадника заједнице косовских Срба који живе у овој општини. Писмени превод записника са општинских заседања општина не обезбеђује редовно, упркос својој обавези да то учини, без обзира да ли постоји захтев за превод. Два су главна разлога за непоштовање законских обавеза мањинских језичких права на општинском нивоу: неадекватни људски ресурси и чињеница да општина има мали број становника који не припадају већинској заједници косовских Албанаца. Када је реч о турском језику, документи се преводе само на захтев грађана”.

Државне институције и јавни органи дужни су да обезбеде да знаци/натписи буду постављени на службеним језицима, а слова треба да буду исте величине, боје и формата и постављена у истом редоследу, док би називи општина требало да буду јасно исписани на службеним језицима, а слова у називима исте величине и боје и у истој позицији. На питање да ли се дате законске одредбе поштују у Јужној и Северној Митровици, из Центра за мир и толеранцију су одговорили да немају податке, а из невладине организације *Актив* да питање натписа није у фокусу њиховог рада. Оно што они могу са сигурношћу да потврде јесте да у обе општине постоје одступања у односу на законске обавезе, при чему је таква ситуација вероватно израженија у Северној Митровици.

За разлику од невладиног сектора, из *Мисије* наводе да „на општинској згради у Северној Митровици нема натписа, а имена/титуле запослених још увек нису стављене. Међутим, ова зграда је недавно изграђена (крајем прошле године) и општинској администрацији је потребно време да се преселе. Наравно, натписи на згради коју је раније користила општинска администрација били су и на српском и на албанском језику. Натписи на канцеларијама јавних институција централног нивоа у Северној Митровици обично су написани и на српском и на албанском језику. Слова су исте величине, фонта, боје и положаја на натписима/ознакама. Теренски тим Мисије ОЕБС— а запазио је одсуство саобраћајне ознаке са именом општине на улазу/изласку из општине. Са друге стране, у Јужној Митровици, званични називи општина, села и натписи/титуле запослених пишу се на оба службена језика, у истој величини, фонту, боји и на истој позицији, као што је

предвиђено Административним упутством о натписима на објектима централних институција (03/2008). Постоје случајеви када становници/грађани уклоне, оштете или униште општинске и сеоске граничне ознаке. Општина Јужна Митровица улаже значајна средства за замену или поправку оштећених знакова. Имена улица у општини углавном су на албанском језику. Сви знаци у згради општине Јужна Митровица написани су и на албанском и на српском језику”.

Центар за мир и толеранцију наводи да немају податке ни када је реч о законским одредбама везаним за потпуна овлашћења општина да дају називе општинским путевима, улицама и осталим јавним местима, где се у складу са Законом бр. 2003/11 о улицама називи не преводe, већ исписују у оригиналу. Невладина организација *Актив* такође наводи да ово није питање којим су се нарочито бавили. Оно што они могу рећи јесте да је општи утисак да се обе општине придржавају ових одредби када су називи улица у питању, али да је другачија ситуације са називима насеља која се не исписују на оригиналним језицима. Детаљније податке смо добили од *Организације за европску безбедност и сарадњу*, мада морамо истаћи да запажање ове међународне организације да пошто је „Јужна Митровица већински насељена Албанцима, имена улица у општини су углавном на албанском језику, али да постоје и неки случајеви где су имена улица на турском језику и написана у оригиналу, користећи турско писмо” свакако није у складу са равноправном употребом службених језика на општинском нивоу. Из организације наводе и да у Северној Митровици неки знаци са називима улица нису замењени после сукоба 1999. године, али да су у преко 70%–75% случајева, према њиховим налазима, нови улични знаци постављени обично само на српском језику, укључујући и уличне ознаке у етничко мешовитим насељима. Општина Северна Митровица, истичу из ове организације, није расправљала о питању уличних знакова/натписа на седницама Скупштине општине од 2014. године, када је конституисана након спровођења локалних избора.

На питање да ли су статути општина Северна и Јужна Митровица уређени у складу са Законом о употреби језика и да ли странке из редова мањинских заједница добијају документа у складу са граматиком и правописом свог матерњег језика, Центар за мир и толеранцију наводи да **немају** податке. У *Активу* истичу да је ситуација таква да су „грађани из српске заједнице упућени на општину Северна Митровица, док су грађани из албанске заједнице претежно упућени на општину Јужна Митровица. Из тих разлога нема много притужби, јер грађани углавном послове у општинама завршавају на свом матерњем језику. Када је реч о албанској заједници у Северној Митровици, њихова језичка права нису у потпуности испоштована, али они често и не траже услугу на албанском језику, пошто течно говоре српски језик. Припадници српске заједнице су упућени на Јужну Митровицу због централних институција које су тамо распоређене. У пословима које грађани тамо завршавају се углавном поштују језичка права”.

Организација за европску безбедност и сарадњу наводи да у складу са чланом 1. и 2.1 Закона о употреби језика бр. 02/Л–37, као и чланом 4 Статута општине Северна Митровица, службени језици у Северној Митровици су српски, албански и босански. „Статут је прошао званичну ревизију од стране надлежних централних институција и сматра се да је у складу са Законом. Статут је преведен на албански језик. Општина је 2019. године била у процесу усвајања измењене верзије Пословника о поступку, по захтеву централних институција, али документ још увек није одобрен, јер су у албанској верзији неопходне мање измене. Општински одборници албанске националности спремни су да помогну у том процесу. Заправо, сав материјал који се доставља скупштини општине Северна Митровица и члановима Одбора за политику и финансије се пре или на састанцима преводи на албански језик. Поред наведеног, изузетно позитивно је и то да је консекутивно преводeње, са српског на албански и са албанског на српски језик, обезбеђено на свим скупштинским заседањима и састанцима у општини Северна Митровица.” Поред наведеног, особље Мисије истиче и да је Статут општине Јужна Митровица у складу је са Законом о употреби језика. Поред тога, општина је усвојила општинску уредбу о употреби службених језика 3. јула 2009. године,

којим је регулисана како употреба службених језика, тако и језика у службеној употреби (турски језик) у општинским институцијама. Уредба је у складу са Законом о употреби језика, Законом о локалној самоуправи и Статутом општине.

На питање да образложе (посебно за Јужну, а посебно за Северну Митровицу), где су уочени, на основу њиховог искуства највећи пропусти у имплементацији Закона о употреби језика, када је реч о постављању вишејезичних натписа, Центар за мир и толеранцију наводи да „нема поља коришћења где нема огромних пропуста у имплементацији”, док *Актив* истиче да питање вишејезичних натписа, нарочито у општинама Јужна и Северна Митровица, није у фокусу њиховог рада. Они не споре важност овог питања, али препознају и друге приоритете, посебно ограничени приступ правосуђу и услугама које пружају органи централне и локалне администрације. Ова невладина организација наглашава да је питање двојезичности натписа важно и практично и симболички, али да није од непосредне важности за остваривање права и заштиту интереса грађана.

Организација за европску безбедност и сарадњу пружила је детаљније информације. Уопштено говорећи, сматрају да постоји напредак у постављању двојезичних путоказа и истичу да су тренутно у најмање половини косовских општина, улични називи, укључујући називе насеља, имена улица и путокази, написани на службеним језицима. Мисија наведено сматра позитивним трендом, посебно када се има у виду њихов извештај из 2014. године о поштовању Закона о употреби језика, са освртом и на вишејезичне натписе. У разговору са особљем Мисије више пута је истицано да Мисија наставља са активностима како би осигурали да сви општински знаци буду приказани на службеним језицима у складу са законским обавезама. „Северна Митровица није активно ангажована на постављању вишејезичних натписа и ознака са називима/именима општинских путева, улица и других јавних места. Мисија није упозната са тим да ли је општина Северна Митровица затражила финансијску подршку других косовских институција или међународних донатора. Општина Јужна Митровица, када је реч о постављању вишејезичних знакова/натписа у општини, поштује Закон о употреби језика. Изазов са којим се ова општина суочава је што се постављени знаци/натписи оштећују или уклањају. Једна од мера која би можда побољшала ситуацију је подизање свести становника о значају употребе службених језика.”

На основу података добијених путем усмереног оријентационог интервјуа, можемо закључити, када је реч о активности које су испитаници спровели, како би омогућили поштовање мањинских језичких права, као и могућностима унапређења улоге и капацитета испитаника, да организације цивилног друштва не могу да се у континуитету баве овом значајном темом. Цивилни сектор своје активности своди углавном на информисање и едукацију грађана о самом Закону о употреби језика и правима која из њега произилазе. Када говоримо о унапређењу улоге и капацитета цивилног сектора, испитаници истичу да је неопходно нешто озбиљније предузети по том питању, покренути правну и политичку борбу за неселективну владавину права, али побољшати и мониторинг косовских локалних и централних институција.

У односу на невладин сектор, *Организација за европску безбедност и сарадњу – Мисија на Косову*, предузела је низ различитих мера и активности са циљем унапређења капацитета локалних институција у примени правних и политичких стандарда релевантних за језичка права, као и подизања свести грађана о језичким правима. Мисија наводи да ће напредак у постизању законом прописане двојезичности на централном нивоу омогућити и већи успех на локалном нивоу, а да су тренутно главне препреке поштовању језичких права на општинском нивоу, недостатак људских ресурса, буџетска ограничења и недостатак политичке воље.

Када говоримо о видљивости, улози и капацитетима Канцеларије повереника за језике на локалном нивоу, сви испитаници су јединствени у ставу да је потребно институцију Повереника за језике приближити грађанима и побољшати њену видљивост, а уједно осигурати и њену независност у раду, без политичких утицаја.

Према мишљењу испитаника, основне препреке успешној имплементацији Закона о употреби језика у подељеном граду Косовска Митровица су нерешена политичка ситуација на северу покрајине која ствара потешкоће у примени, неадекватни људски ресурси и чињеница да обе општине (Северна и Јужна Косовска Митровица) имају мали број становника који не припадају већинској заједници. Сви испитаници се слажу да је питање двојезичности натписа важно, не само практично, већ и симболички, и да би требало што пре решити питање оштећења и/или уклањања постављених вишејезичних знака и натписа.

10.4 Додатна расправа и препоруке

Бројна теоријска и емпиријска истраживања, која су нам послужила као полазна основа за истраживање, показала су да постоје бројна истраживачка подручја, која деле одређене карактеристике са нашим истраживањем, прецизније са социолингвистичким контекстом подељеног града Косовске Митровице. У складу са наведеним, повући ћемо и паралеле са сличним истраживањима.

Сасвим очекивано, наше истраживање има највише додирних тачака⁴⁸⁸ са истраживањем које је спровела Грбавац Ивана (2012) у Мостару (источни и западни део), граду у којем је рођена и у којем је провела највећи део свог живота. Мостар дели одређене историјске, политичке и културне карактеристике са нашим подељеним градом Косовском Митровицом. Исто као што Срби и Албанци, свако у свом делу подељеног града Косовска Митровица, тако и Хрвати и Бошњаци у Мостару, граде путем сопствене језичке политике национални идентитет и тиме означавају своју територију. У оба града језички пејзаж постаје простор идеолошке и културолошке борбе, а одсуство језика друге језичке заједнице потврда превласти. Срби и Албанци у Митровици, Бошњаци и Хрвати у Мостару живе физички заједно, једни поред других, али ипак тако далеко и одвојено.

И Мостар и Косовска Митровица су подељени градови са јасном географском дистрибуцијом језика, односно употреба језика је дефинисана физичком границом. У оба подељена града, односно и у БиХ и на Косову, службени статус језика је постављен хијерархијски, језички пејзаж постаје средство за очување националне хегемоније. Најбољи показатељи за овакву тврдњу су вишејезичне службене ознаке/натписи, где се по редоследу језика, **болдирању**, може закључити који језик је доминантан, односно која заједница је доминантна.

И Мостар и Косовску Митровицу одликује релативно високо присуство енглеског језика у језичком пејзажу. Енглески језик је попримио улогу медијатора између српске и албанске стране, а ниво толеранције према овом језику и у Мостару и Косовској Митровици је веома висок. Енглески језик је у оба ова града у време међународне интервенције попримио (званично и незванично) службени статус, па се, као што смо видели, користи на службеним и приватним натписима/ознакама равноправно са осталим службеним језицима.

Наравно, било је и различитих резултата између нашег и истраживања језичког пејзажа у Мостару, па тако, примера ради, док у Мостару већина испитаника сматра да питање вишејезичности не би требало хитно решавати, дотле у подељеном граду Косовска Митровица од укупног броја испитаника (221), чак 73% (162) се изјаснило да је равноправна употреба српског и албанског језика потребна, што нас наводи на закључак да је питање вишејезичности ургентно питање које би требало решавати.

⁴⁸⁸ Истраживање које је такође веома слично са нашим, као и са истраживањем које је спровела Грбавац (2012) је: Trumper–Hecht, Nira. Linguistic landscape in mixed cities in Israel from the perspective of ‘walkers’: The case of Arabic. *Linguistic landscape in the city*, (2010): 235–251.

Грађани Мостара сматрају да би у језичком пејзажу њиховог града требало да буде више знакова/натписа на њиховом матерњем језику. Грађани подељеног града Косовска Митровица истичу, чак 66% испитаника, да им језици других народа не сметају у њиховом језичком пејзажу, али је висок и проценат оних (21%) који нису показали толератност према присуству других језика. Такав резултат је утолико више забрињавајућ, ако се има у виду и да је 10% испитаника навело да им присуство других језика не смета уколико је у већини случајева присутан и њихов матерњи језик. Иако смо пошли од поставке да би у језичком пејзажу требало да буде различитих идентитетских обележја, већина становника и јужног и северног дела подељеног града Косовске Митровице прижељкује више обележја сопственог идентитета, чак 69% од укупног броја испитаника, док само 12% испитаника истиче да не би требало да буде више језичких знакова/натписа на њиховом матерњем језику. Нас је то навело на закључак да би приликом покушаја имплементације Закона о употреби језика у већем обиму од постојећег могло доћи до отпора и српске и албанске заједнице.

Када говоримо о обележјима колективног идентитета, важно је да скренемо пажњу да у језичком пејзажу подељеног града нема места за исказивање посебности различитих колективних идентитета, већ већинске етничке заједнице. Свака већинска етничка заједница, у свом делу града, настоји да истакне сопствени колективни идентитет путем коришћења ћириличног писма, истицањем проминентности језика на вишејезичним ознакама, називима и именима својственим етничкој заједници, како на службеним тако и на приватним ознакама/натписима.

Поред језичког идентитета, као важно питање намеће се и питање језичке виталности и односа моћи. Наше истраживање је јасно показало да језички пејзаж осликава ниво етнолингвистичке виталности заједница које живе у подељеном граду, уз употребу енглеског језика као језика престижа, замене за српски језик у јужном делу града и последица вишегодишњег међународног протектората. Језички пејзаж је означио ко је у ком делу града доминантан, а ко није, као и какви су односи моћи у Косовској Митровици после сукоба из 1999. године.

Разматрања из претходних поглавља докторске дисертације показала су да је неопходно решавање проблема „језичке видљивости” мањинских језика на Косову и Метохији, који су проистекли из структурних недостатака прописане косовске језичке политике. Неопходно је и оснаживање мањинских језичких група путем јачања сарадње са свим институцијама (и српским и косовским) на централном и локалном нивоу.

Сврха нашег истраживања је била да сагледамо језички пејзаж подељеног града Косовска Митровица из синхронијске и дијахронијске перспективе, како бисмо установили какав је статус службених језика, каква је политичка моћ етничко-језичких заједница не само у Косовској Митровици, у приватној и јавној сфери, већ и онде где се окупљају две заједнице (српска и албанска), у етничко мешовитом насељу подељеног града. Језички пејзаж је динамичан, подложен променама, није уцртан, није установљен. Видели смо какав је некада био у Косовској Митровици, истраживање нам је показало какав је сада у подељеном граду Косовска Митровица, па можемо закључити да ће се у будућности мењати.

Било би занимљиво упоредити резултате нашег истраживања са неким будућим истраживањем, за двадесет година, како бисмо видели да ли ће енглески језик уступити место српском језику у јужном делу града, да ли ће процес глобализације наставити да снажно утиче на језички пејзаж подељеног града, да ли ће бити употребе ћириличног писма у јужном делу града, или ће српски језик бити у потпуности потиснут, да ли ће већинске заједнице дозволити да се у језичком пејзажу појаве обележја колективних идентитета других заједница, и бројна друга питања.

Сматрамо и да је неопходно имати тачне и прецизне податке, јер велики број Срба и других невећинских заједница живи јужно од реке Ибар, али не постоје тачни подаци о друштвено демографској структури становништва, посебно на југу покрајине, како бисмо могли испитати етнолингвистичку виталност мањинских заједница попут горанске, бошњачке, ромске.

Према мишљењу ауторке, највећи допринос проучавања језичког пејзажа је што пружа увид у поштовање и имплементацију језичке политике, односно односа између „стварне” и законом прописане мањинске језичке политике. Бројни велики светски градови већ су добили описе и анализе свог језичког пејзажа, али то још увек није случај код нас. У нашем окружењу јесу започета нека теренска истраживања језичког пејзажа и њихова анализа, али сматрамо да значајније социолингвистичке резултате тек треба очекивати у будућности. Детаљан опис методологије нашег истраживања свакако отвара простор за већи број нових теренских истраживања, пре свега постојећег косовскометохијског језичког пејзажа, али и сличних истраживања у неком другом друштвено језичком контексту.

11. КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА И КОСОВСКА АУТОЕТНОГРАФИЈА

„Једним се погледом не да обухватити. Закључак ће овај рад скроз да одреди, у то сам сигурна. У неверици сам читала многе секвенце, и веруј ми баш сам потрешена, овако са удобне дистанце. Где си ти живела и шта си живела, позадински не престајем да мислим.”

Др Катарина Мајсторовић, доктор филозофије – етичар⁴⁸⁹

Неоспорно је да научници из различитих области указују на потребу за повезивањем различитих дисциплина и научних метода ради потпунијег, интегрисанијег одговора на кључна питања, како би се избегла тзв. редукционистичка објашњења стварности. Овакво повезивање може не само да олакша примену знања у одређеној области, већ и да допуни постојеће празнине у терминологији, приступу и методологији. Многим савременим проблемима можемо успешно приступити само путем интеграције различитих перспектива уколико желимо да дати проблеми буду темељно истражени и успешно решени (Aboelela et al. 2007; Pautasso–Pautasso 2010: 227).⁴⁹⁰

Савремена наука о језику покрива огроман и практично непрегледан терен. Богатство и разноврсност лингвистичке проблематике, њене многоструке везе са другим наукама, постојећа тематска чворишта, захтевају консултовање разноврсне и опсежне литературе, не само из лингвистике, него и из других наука. Томе треба додати и чињеницу да сама разграничења између „врста” лингвистике нису одвише чврста, па се сходно томе и њихова подручја и методе веома често преплићу. Сазнања у једној научној области доприносе развоју сазнања у другој, и у том смислу за савремену науку о језику искључивост не сме да буде неопходност, нити она сме да допусти једностраност, као ни могућност да постанемо „једнодимензионални човек”.⁴⁹¹ Језичке идеологије, језичка политика, глобализација и империјализам, језичка права и мањине, замена језика, језик и култура, језик и национални идентитет, језик и национални интерес само су неке од тема које захтевају „ширину” истраживања. Стога се и примењена лингвистика у ширем смислу често одређује као унакрсни дисциплински подухват који проучава како људи користе језик, односно употребу језика у различитим областима. У свом ужем и традиционалнијем значењу примењена лингвистика може бити дефинисана као област чије је истраживачко поље реформисање и побољшање стварне језичке употребе (Atkinson 1999: 193–194).

Неоспорно је да су промене у начину истраживања језика који користимо проузроковане променама у самом начину поимања предмета проучавања (Atkinson 1999: 205). Савремена наука о језику може да нам каже пуно тога о самом појединцу, друштву, институцијама, јер је по свом карактеру постала далеко разноликија него што је то била у прошлости. Томе је свакако у великој мери допринео и развој социолингвистике. Исто тако можемо рећи и да не постоји јединствено разумевање савремене науке о језику, већ је *de facto* присутно плуралистичко схватање њене природе, због присуства великог броја различитих приступа и начина истраживања. Плурализам метода и приступа не треба порицати јер он обогаћује и представља вредност. У том смислу, прisetићемо се да је још Алмонд (Almond 1990) упозоравао да свака научна дисциплина треба да избегава да саму себе дефинише као целину састављену од засебних делова. Не постоји један најбољи начин

⁴⁸⁹ Коментар именоване након читања и лекторисања одређених поглавља докторске дисертације.

⁴⁹⁰ Ауторка напомиње да је за ово поглавље докторске дисертације, користила рад у коме разматра важност интердисциплинарних и трансдисциплинарних истраживања, видети: Недељковић–Правдић, Марија. О важности интердисциплинарних и трансдисциплинарних истраживања. Институт за српски језик САНУ. *Лингвистичке актуелности*. 24, (2014): 9–23.

⁴⁹¹ Дело Херберта Маркузеа које представља филозофску критику друштва у коме се живи, где је човек изгубио критичку способност, а самим тим и могућност да се редукује, промени.

истраживања у савременој науци о језику (Милошевић 2006: 12; Bayley et al. 2013: 112; Hodge 2007; Алексов 2013: 126).

Полазна основа за писање овог дела докторске дисертације је рад професорке Јелене Филиповић,⁴⁹² у коме се разматра важност трансдисциплинарног приступа квалитативној методологији истраживања, где се аутоетнографија користи као конструктивни, критички, квалитативни методолошки поступак од значаја за трансдисциплинарно истраживање мањинских језика у примењеној лингвистици. У складу са наведеним, ауторка у овом поглављу докторске дисертације разматра значај трансдисциплинарних истраживања, дефинише аутоетнографију као научну методу и говори о сопственом искуству.

Када ми је менторка, проф. др Јелена Филиповић сугерисала да напишем текст о свом искуству, аутоетнографију, да сопствено искуство поставим у контекст ширих друштвених процеса, оклевала сам. Прво питање које сам себи поставила јесте шта и како да пишем, о којој Косовској Митровици да говорим – нашој или њиховој, о чијој историји, о чијој слободи, о чијој језичкој политици, о којој мањини? Да ли сам успела са довољно објективности да сагледам постојећу реалност у граду у којем сам живела пет година, јер сам Косово и Метохију живела, била сведок, некад и учесник бројних догађаја. На крају је ипак победило питање истраживача и бунтовника у мени: „Зашто онда да моје искуство, подаци који се могу добити на основу мог искуства не буду прихватљиви, зашто би они били мање „вредни” од података које сам добила од других, на основу искуства других? Због чега не би моја сећања, она животна, а не само теренска постала грађа за интерпретацију и анализу?” Истраживала сам, пажљиво бележила, документовала свих ових година оно што сам живела, а страх и бригу које сам осећала када нисам могла или/и нисам смела да говорим матерњим језиком „преточила” у истраживање.

11.1 Трансдисциплинарна истраживања⁴⁹³

Када говоримо о трансдисциплинарним истраживањима, морамо напоменути да су она још увек у повоју, односно дебата о трансдисциплинарности је прилично нова у научној пракси, а сам процес трансдисциплинарних истраживања се и даље развија. Трансдисциплинарна оријентација у истраживању, образовању и институцијама има за циљ пре свега превазилажење неусклађености између „производње” знања у академским круговима и захтева за применом научног знања у решавању друштвених проблема. (Hodorn et al. 2007: 3).

Префикс –*транс* у називу указује на обједињавање како између дисциплина, тако и преко оквира дисциплина, а пре свега изнад дисциплине, подразумевајући при том комплементарност са интердисциплинарним и мултидисциплинарним истраживањима. Поред поменуте комплементарности, трансдисциплинарно истраживање је истовремено и радикално различито. Та различитост се пре свега огледа у томе што трансдисциплинарност разматра више нивоа реалности и стога налази примену у решавању сложених проблема (Nicolescu 1999: 2–3).

Дакле, познавање једне научне дисциплине или друштвеног поља није довољно за спровођење трансдисциплинарног истраживања. У складу са тим је и поставка да трансдисциплинарно истраживање укључује низ приступа који могу да воде ка

⁴⁹² Filipović, Jelena. Transdisciplinary qualitative paradigm in applied linguistics: autoethnography, participatory action research and minority language teaching and learning. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 32.5 (2019): 493–509.

⁴⁹³ Ауторка напомиње да је за ово поглавље докторске дисертације, користила рад у коме разматра важност интердисциплинарних и трансдисциплинарних истраживања, видети: Недељковић–Правдић, Марија. О важности интердисциплинарних и трансдисциплинарних истраживања. Институт за српски језик САНУ. *Лингвистичке актуелности*, 24, (2014): 9–23.

превазилажењу постојећих граница одређене дисциплине, као и спајање постојећих дисциплина, уз истовремено увођење нових saznaња које није из дате научне области, него из екстерног извора, тзв. друштвено знање (Wiesmann et al. 2008).

Трансдисциплинарно истраживање тражи одговор на питање „како дијалог између две дисциплине може довести до развоја обе путем процеса интерног присвајања логике друге дисциплине као ресурса за сопствени развој” (Fairclough 2005: 53), односно циљ трансдисциплинарног истраживања је развој и побољшање путем дијалога свих дисциплина и теорија у питању, чиме се обезбеђује већа интеграција у оквирима друштвених истраживања. Када говоримо о карактеристикама трансдисциплинарних истраживања, за нашу анализу је битно да пођемо од схватања да оваква истраживања представљају логичан наставак интердисциплинарних истраживања. Трансдисциплинарност се стога схвата двоструко, док је са једне стране укорењена у успону тзв. друштвеног знања, који се односи на све већи значај научног знања у свим друштвеним областима, са друге стране признаје да знање постоји и у другим областима, осим науке. Стога је и логично извести закључак да трансдисциплинарна истраживања обухватају сложена емпиријска питања (системско знање), са циљем утврђивање начина за боље суочавање са проблемима (циљно знање) и истраживањем како се постојећа праксе може мењати (трансформационо знање) (Wiesmann et al. 2008; Pohl–Hadorn 2007; Filipović 2019).

У складу са тим се и истиче да је разлика између трансдисциплинарних и примењених истраживања у томе што трансдисциплинарно истраживање не започиње са одређеном дисциплинском парадигмом, већ узима у обзир велики низ потенцијалних дисциплинских парадигми и експлицитно сужава свој фокус на неке од њих у фази идентификације и структурирања проблема, имајући у виду да је спорно само одређење и дефиниција датог проблема (Pohl–Hadorn 2007: 37).

Међутим, треба нагласити и да се „производња” три облика знања (системског, циљног и трансформационог) суочава са посебним изазовима, на које наука још увек није нашла одговарајуће одговоре (детаљније видети: Pohl–Hadorn 2007: 38–41). У новије време појављују се и схватања да сами концепти интердисциплинарности и трансдисциплинарности увелико превазилазе простор између академске заједнице и друштва у целини (Klein–Mitcham 2010).

У трансдисциплинарном истраживачком процесу утврђивање проблема подразумева и признање да нам нису познате све околности које окружује дати проблем. Стога и не чуди да трансдисциплинарно истраживање захтева истраживачки дизајн који је у основи рекурзиван (Wiesmann et al. 2008).

Поједини аутори (Hodge 2007) повезују теорију хаоса са трансдисциплинарним истраживањима. Аутор, користећи аутобиографију као предмет истраживања, илуструје повезаност теорије хаоса (посебно системску осетљивост на почетне услове, која може изазвати одступање у крајњем резултату) са интелектуалном историјом трансдисциплинарности и друштвеног истраживања. Хоџ (Hodge 2007: 217) наводи да се лингвистика опире асимилацији у трансдисциплинарни начин размишљања. Имајући у виду да је „језик феномен на ивици хаоса”, аутора чуди што је лингвистика као дисциплина тако „одлучно линеарна”. Трансдисциплинарно истраживање, односно његов исход је у бити нужно обликован контекстом конкретних проблема и друштвеним поставкама. Ова врста истраживање такође има за циљ да „општост” саму по себи након пажљиве валидације и адаптације посредством увида, модела и приступа пренесе и на друге контекстуалне поставке. (Wiesmann et al. 2008). Трансдисциплинарни приступ у истраживању стоји насупрот интердисциплинарном истраживању који окупља различите дисциплине око одређених тема и пројеката, без настојања да се промене границе и односи између датих дисциплина (Fairclough 2005: 68).

У контексту претходних дискусија, неоспорно постављамо питање о доприносу различитих културних перспектива на развој интердисциплинарних истраживања, као и питање ограничења напора да се постигну већи доприноси. Очигледно је да смо у научној

практици занемарили утицај различитих културних перспектива – посебно кинеске, индијске, јапанске и корејске (Gunaratne 2010) на развој трансдисциплинарних истраживања. Слично као и код интердисциплинарних истраживања и овде се као битно намеће питање о потешкоћама и препрекама трансдисциплинарних истраживања. Као најважније потешкоће у даљем развоју трансдисциплинарних истраживања наводе се: недостатак учешћа и учења једних од других, недовољна интеграција и сарадња, неизвесност, недостатак лидерства, недовољно образовање и обука. Главни начини побољшања трансдисциплинарних истраживања се виде путем суочавања са институционалним, друштвеним и научним изазовима. Не смемо заборавити да је квалитет трансдисциплинарних истраживања везан за концепт интеграције и да самим тим захтева развој сопствених облика специјализације. Међутим, не треба занемарити ни способност ове врсте истраживања да стимулише иновације у другим дисциплинама, стога је веома битно „премошћавање” дисциплинске и трансдисциплинарне специјализације (Wiesmann et al. 2008; Filipović 2019).

Видимо да се потешкоће трансдисциплинарних и интердисциплинарних истраживања међусобно преплићу и прожимају. Овоме бих додала да и у једном и у другом случају екстерна евалуација и интерна контрола квалитета остају велики изазови савремене науке, где треба имати у виду седам општих начела која пружају кохерентан оквир за размишљање о евалуацији и доприносу ових истраживања, а то су: променљивост циљева, варијабилност критеријума и индикатора, утицај на интеграцију, интеракцију друштвених и когнитивних фактора, управљање, руковођење и подучавање, итерације/понављање у свеобухватном и транспарентном систему и ефикасност и утицај (Klein 2008; Klein 2006).

Оваквим ставовима свакако можемо доћи до закључка да се на неки начин истиче потреба за признањем у оквиру самих дисциплина ограничености сопствених методолошких инструмената и теоријских постулата и да у стручној литератури постоји императив како за трансдисциплинарним тако и за интердисциплинарним истраживањима.

11.2 Аутоетнографија као научна метода

Циљ ауторке је да у овом поглављу аналитички „исприча своју причу”, а да је уједно повеже и са теоријским сазнањима и историјским контекстом. Ауторка се водила тиме да је неопходно да дефинише аутоетнографију као научну методу, како би ублажила недостатак искуства на пољу аутоетнографије, а имајући у виду да се у науци обично полази од поставке да научник „не сме својим учешћем и тумачењем да поквари и искриви реалност, већ да нам је пренесе у нетакнутом облику, користећи унапред дефинисане методе сазнања” (Максимовић–Кнежић 2014: 124). Научна истраживања нису објективна у оној мери у којој би истраживачи то желели, а неретко се дешава да истраживачи не могу сакрити субјективност (Максимовић–Кнежић 2014: 124).

Шта је аутоетнографија? Потребно је да разјаснимо шта подразумевамо под појмом аутоетнографија, како би били способни да је користимо као квалитативну истраживачку методу (Крљан 2018: 12). Слажемо се са мишљењем да је „најбољи начин за дефинисање појма „аутоетнографија” путем три појма која чине дату реч: *ауто*, *етно* и *графика*. Да почнемо са *ауто*: Овај облик истраживања се спроводи и представљен је са становишта сопства, било да је реч о проучавању сопственог искуства или оних из заједнице. (...) Даље, *етно*: Циљ овог истраживања и писања је да се открије како култура обликује и како је обликована личним. (...) На крају, *графика*: Писање није само средство ширења нечијег знања и искуства; постоји нагласак на креативном аспекту писања посебно наратива, за стварање, бележење и анализу података”⁴⁹⁴ (Canagarajah 2012: 260 цит. у Филиповић 2019: 501).

⁴⁹⁴ „The best way to define autoethnography studying one's own experiences or those from one's community. (...) Next, *ethno*: The objective of this research and writing is to bring out how culture shapes and is shaped by the personal. (...)”

Аутоетнографија би требало да буде ослобођена претераног теоретисања, а уједно да прикаже истраживача као „особу која дели слично искуство са учесницима истраживања и сарађује са њима у креирању заједничког значења” (Максимовић–Кнежић 2014: 128). У аутоетнографији се препознаје „иновативни методолошки потенцијал који произлази из реакције на препознавање ограничења научног, емпиријског и експерименталног”. Питање које овде постављамо јесте колико је методолошки оправдано и да ли уопште можемо говорити да су „таква истраживања, баш зато што су неодвојива од „пракси живљења” корисна за науку”? (Леш 2020: 33). Примарни извор података у аутоетнографији је лично искуство аутора (Крљан 2018: 31; Леш 2020: 33), а аутоетнографија у суштини представља комбинацију културне и друштвене анализе са личним наративним детаљима (Крљан 2018: 9).

Дакле, аутоетнографија је више од приче, јер повезује лични наратив са културном и друштвеном стварношћу. Лично искуство се користи у сврху развоја уопштених теоретских разумевања одређених културних и друштвених процеса, односно стварања веза између података и теорије (Крљан 2018: 30). Овде се већ поставља питање на који се начин коришћењем искуства аутора долази до разумевања културе и друштва? Аутореференцијалност представља дефинишуће обележје аутоетнографије. „Аутоетнографија прихвата субјективност, емоционалност и утицај истраживача на истраживање” (Леш 2020: 33; Крљан 2018: 43). „Без јасне културне анализе и интерпретације, аутореференцијални текстови остају само аутобиографски мемоари”. Изостављањем анализе упадамо у замку да не постоје разлике и везе између индивидуалног и колективног (Крљан 2018: 34).

Неоспорно је да је писање „личног/аутоетнографског наратива” ризик, јер је истраживач у потпуности препуштен процени других, огољен, рањив, али је неоспорно и да лични наратив помаже у разумевању других учесника истраживања (Максимовић–Кнежић 2014: 128).

У складу са наведеним прави се разлика на основу тога колики је нагласак стављен на искуство аутора, проучавање других, као и интересацију аутора са другима. Развила су се два различита истраживачка правца која се везују за појам аутоетнографије: евокативна и аналитичка аутоетнографија. Заједничко за оба истраживачка правца је писање у првом лицу јединине, са тим што се евокативни аутоетнографи баве описивањем тешким емоционалних искустава попут смрти, болести и сл., одбацујући аналитичке циљеве. Евокативне аутоетнографије као узорак узимају само лично искуство истраживача. Оно што битно разликује аналитичку аутоетнографију од евокативне је теоретска анализа, аналитичка рефлексивност и комуникација са субјектима чији су увиди неопходни за ауторове личне увиде, чиме се и остварује циљ аналитичке аутоетнографије – теоретско разумевање (Крљан 2018: 1–10).

Аутоетнографија не може пружити увид у простор друштвене и културне стварности уколико је ограничимо на проучавање друштвених и културних феномена група којима припадамо. Сходно наведеном не треба избегавати покушаје да разумемо групе којима не припадамо. Дакле, истраживач мора заузети аутореференцијалан став, односно „не мора бити припадник културе о којој пише, али у тексту мора бити видљив као припадник културе из које пише” (Крљан 2018: 25).

Подаци чији је извор само сећање аутора могу довести у питање валидност података. Употребом вишеструких извора доприносимо валидности аутоетнографије (Крљан 2018: 32). Са друге стране, присутност аутора у тексту се оправдава тиме да аутоетнографски наратив не чини академским оно што проучавамо, већ начин како проучавамо (Крљан 2018: 29). Као

Finally, *graphy*: Writing is not only the means of disseminating one's knowledge and experiences; there is an emphasis on the creative resources of writing especially narrative, for generating, recording and analyzing data.” (Превод МНП).is through the three terms that constitute it: *auto*, *ethno*, and *graphy*. To begin with, *auto*: This form of research is conducted and represented from the point of view of the self, whether

што истиче професорка Филиповић, аналитичка аутоетнографија омогућава истраживање скривених осећања, заборављених мотивација и потиснутих емоција (Филиповић 2019: 502). Скривене, потиснуте и заборављене из више разлога, о којима ћу детаљније говорити у наредној секцији. Циљ ми је да пробудим критичку самосвест о својој партиципативној улози у „заједници”, нашој и њиховој, чији сам била део.

11.3 Говорим аутоетнографским гласом: судите ми⁴⁹⁵

„Натерала сам себе да проговорим аутоетнографским гласом који се концентрише на казивање личне приче како бих изазвала туђе наративе и додала крв и ткиво тамо где постоји само апстрактни костур теоријског дискурса” (Ellis 1997: 117 цит. у Максимовић–Кнежић 2014: 128). Пошла сам од поставке да својим казивањем, без обзира на дозу субјективности према свом народу, могу допринети продубљивању знања и разумевању данашњег Косова и Метохије, као и оног *Другог* преко моста.

Сведочење о свом боравку на Косову и Метохији поделићу на више делова, који се, наравно, преклапају. Како почети? Можда је најбоље да објасним откуд ја на Косову и Метохији након једностраног проглашења независности. У Приштину сам дошла да радим за међународну мисију ЕУЛЕКС на позицију аналитичара српских медија у јуну 2009. године. Једноставно сам се пријавила за посао и добила га после низа тестова и интервјуа. Мотивација за долазак је био добро плаћен посао. У то време нисам размишљала о проблемима и препрекама које ће ме снаћи у новој косовској реалности. Хтела сам да нешто урадим за себе, да променим нешто, да напредујем, а рад у међународној мисији ми се учинио као прилично добра референца у биографији. Планирала сам да останем годину дана, а остала сам скоро деценију. Због чега? Кад размислим, не знам одговор на то питање, један део мене говори да је то било из жеље да нешто променим, из ината, из беса, а други део мене говори да сам се једноставно „сродила” са људима, и доживела Косово и Метохију као нешто своје. И да, мислим да ми о чојству и јунаштву, и вековној српској земљи не може говорити нико ко није тамо живео, посебно на југу покрајине, где је мука Срба посебно наглашена. У Приштини сам живела од 2009. до 2014. године, а од 2014. до 2017. године у северном делу Косовске Митровице. На питање како сам живела, какве сам проблеме имала, са ким сам радила одговорићу непосредно разматрањем одређених питања и проблема. Ограничићу се на однос, односно на разматрање односа и веза које сам имала са Албанцима и са Србима.

Прво ћу објаснити **терминолошке недоумице** које су ме пратиле током мог осмогодишњег боравка на Косову и Метохији. Питање на које прво морам пружити одговор јесте ко сам ја, односно како сам постала Србијанка на Косову и Метохији. Ни сада не знам ко сам била, и ко сам постала: јесам ли Српкиња или Србијанка? Морам признати да ми Србијанка звучи као да сам из Србице. Срби који живе на територији Косова и Метохије праве разлику између Срба који живе на Косову и Метохији, који су са Косова и Срба из централне Србије, за које користе назив Србијанци. Када сам 2009. године дошла да живим и радим у Приштину, колега Србин из Грачанице ми је другог радног дана рекао да ја нисам Српкиња, већ Србијанка. Касније сам тај термин чула и од многих других Срба са Косова и Метохије и углавном је био употребљен у пежоративној конотацији. Његов дискурс је вероватно био заснован на страху да сам дошла нешто да му „отмем” – посао, пребивалиште. Колеге Албанци, са друге стране, су били претерано „љубазни” у покушајима да ми објасне како постоји велика разлика између Срба из централне Србије, односно мене, и оних других Срба, њихових. Наравно, ја Српкиња/Србијанка из централне Србије сам „далеко боља од ових других њихових Срба.” И наравно, утркивали су се да ми испричају своју верзију

⁴⁹⁵ Ауторка напомиње да је приликом писања ове секције користила информације, као и објашњења које је већ изнела у докторској дисертацији.

предратних и послератних дешавања на Косову и Метохији, како би ме „преокренули” на њихову страну. Дакле, за Србе са Косова и Метохије сам била Србијанка. А ко сам била за Албанце са Косова? За неке сам била *Шкиа*.⁴⁹⁶ Наравно, на самом почетку нисам знала шта дата реч значи, и да је погрдан назив за Србе, али пошто сам је често чула, а касније и научила шта значи, свакако сам захвална, јер ме је страх мотивисао да почнем да учим албански језик. Плашило ме је колико мало Срба говори албански језик, а колико велики број Албанаца говори српски језик. Млађе генерације Албанаца у Приштини су ми говориле да, иако српски нису учили у школи, учили су га током сукоба на Косову и Метохији, посредством телевизије и/или од старијих чланова породице. То за већину њих није био српски језик већ хрватски и/или босански. Многи Албанци су одбијали да говоре српски језик, и често нису ни показивали да га савршено добро разумеју. За њих је то била ствар националног поноса и идентитета. Говорити језиком „гласатеља и окупатора”, како су то често наглашавали. Комуницирали смо на српском језику, али у већини случајева када би проценили да је то политички коректно (пред међународним особљем) и када је било више њих на радном месту који говоре српски језик. Оно на чему сам им завидела и чиме сам била одушевљена јесте број језика који говоре. У Приштини је енглески практично други језик, а поред енглеског велики број Албанаца се служи и немачким језиком.

Требало би да истакнемо да Срби који живе на Косову и Метохији сматрају погрдним назив „Косовари”, јер сматрају да их тај назив везује за Републику Косово, стога и инсистирају на називу Косовци, Косовка и Косовац. Први назив подразумева географску припадност, а други претендује на статус етнонима. Албанизам Косовар прихватио је и одређен број корисника српског језика изван Косова и Метохије, у пежоративној конотацији, са значењем Србин – придошлица са Косова. Поред овог назива, Срби са Косова и Метохије користе и назив „Шиптари” за Албанце са Косова и Метохије, и велика већина њих не види проблем у употреби тог назива. У разговору са Србима са Косова, речено ми је да Албанци и дан данас себе зову Шиптарима и да то није „погрдан термин”. Такође ми је објашњено да ако хоће погрдно да назову Албанце, они их називају „жуганима” (кованица од речи шуга, шугавци). Занимљиво је да истакнем да Албанци из Приштине, примера ради, своје сународнике са села погрдно називају Шиптарела. Са друге стране Албанци из Албаније, своје сународнике са Косова и Метохије често називају катунарима (сељацима).

У стручној страниј литератури најчешће коришћени назив је некадашњи назив покрајине – Косово, а користи се и „албанизована” верзија овог назива – „Kosova”. За Албанце говоримо о Косову, а Срби користе званичну терминологију Републике Србије: Косово и Метохија. Албанци у употреби термина „Метохија” виде негирање државности Косова, а за Србе је назив Метохија питање идентитета. У косовском систему, постоје две општине, Северна и Јужна Митровица, док према српском систему, односно систему Републике Србије, до поделе општине није ни дошло, па је званичан назив Косовска Митровица. За Србе који живе на Косову и Метохији чак ни у албанском систему не постоји Северна Митровица, већ Северна Косовска Митровица. Са друге стране за Албанце не постоји Косовска Митровица ни Јужна Митровица већ само Митровица, услед претензија да се у будућности град уједини. Приликом попуњавања анкетног упитника путем друштвених мрежа више испитаника је износило замерке и сугестије везане за употребу званичне терминологије Републике Србије за Косово и Метохију. За мене лично је најупечатљивија била опаска: „Без обзира што смо под протекторатом за вас, за нас је Косовска Митровица”. Током мог боравка у Приштини, спријатељила сам се са колегом Албанцем, са којим сам делила склоност ка „црном хумору”. Шалили смо се на рачун наших политичара и етничког идентитета. Он је мене ословљавао са „четникуша” због тога што долазим из чачанског краја, а ја сам њега звала „шиптар”. Таква врста комуникације је наравно била у реду само и искључиво између нас двоје. Никада нисмо причали о државној политици. Обоје

⁴⁹⁶ На самом почетку мог боравка у Приштини, колеге Албанци су пријавили колегиницу Албанку јер ме је ословљавала са Шкиа. Покренут је дисциплински поступак, и колегиница је премештена на друго радно место.

смо прећутно знали да је то тзв. „дрвена линија”. Постоји једна ствар око које смо се на послу слагали: и Срби и Албанци. Сматрали смо да странци не могу да нас разумеју, ни српску ни албанску страну, и да не разумеју ни нашу прошлост, ни садашњост, ни будућност, и некако смо били уједињени против њих. Често смо их између себе звали *зрингос*. Прилично замршено, зар не?

У суштини, до краја ми је остало нејасно ко сам била, где сам била, који назив је за кога погрдан и шта је „политички коректно”. Питање употребе политички коректне терминологије је било оптерећујуће и током писања докторске дисертације, тако да се и у самом раду види да се на више места „ограђујем” од било каквих политичких конотација. У суштини, полазила сам од тога да је предмет мог интересовања и истраживања поштовање језичких права, и да на датој територији, ма како је ми називали, постоје озбиљни проблеми везани за кршење основних људских права.

Питање безбедности. Да ли сам се осећала безбедно док сам живела у Приштини? Одговор је ни једног тренутка, посебно током 2009. године, али из „ината” нисам желела да живим у Грачаници. И поново бих урадила исто. Не желим да прихватим да су градови „резервисани” за одређене етничке заједнице. Да ли би требало страх од тога шта може да ми се деси, зато што сам Српкиња/Србијанка да ме спречи да живим у Приштини, у граду? Да ли би због свог етничког идентитета требало да живим у енклави? Верујем да се исто осећао Албанац који дође у Северну Митровицу, као ја у Приштини. У ствари, видела сам то, приликом посета званичника међународних мисија, када су и колеге Албанци били у пратњи званичника. Видела сам то у покрету, у погледу, нелагоду и страх. Осећај ми је био добро познат. Научила сам да будем опрезна, после низа безбедносних инцидената, и напослетку схватила да ме нико и ништа не може заштитити, уколико сама то не учиним. После извесног времена тај страх се преброди и онда вам то буде сасвим нормално. Ненормалности постану нормалности. Дешава се да и не примећујете „ненормалности” око себе, док вам други не сугеришу. Једноставно прихватите све у датој ситуацији, и изустите „Ми смо на то навикли”.

У Приштину сам стигла те давне 2009. године аутобусом „Аудио турса” из Београда. Путем мејла ми је сугерисано да је смештај обезбеђен у згради. На аутобуској станици у Приштини ме је сачекала Албанка, која ми је рекла да ћу живети код њених родитеља у насељу „Торпана”. Међутим нисмо дошли до зграде, већ до куће која је била опасана зидинама. Тад сам први пут осетила страх, али рекох себи „сад нема назад”. Нисам дуго могла да заспим те прве ноћи у Приштини. Са станодавцима сам комуницирала на енглеском језику. Ни данас не знам јесу ли говорили српски језик, или једноставно нису желели да га говоре. Први дани на послу су протицали у ћутњи. Колеге Албанци су ме позивали да идем са њима на ручак, и ја сам радо одлазила, али после пар реченица размењених на енглеском језику са мношћом из учтивости, прелазили би на албански језик, и ја сам се некако осећала невидљивом, прозračном. Касније су се ствари промениле и полако су ме прихватили, али увек са неком дозом „резервисаности”, увек на „опрезу”, јер ипак сам ја она *Друга*, која није њихова. Наравно, са Србима који су радили са мношћом, одмах сам пронашла „заједнички језик.” И они су ми први скренули пажњу да не бих требало да живим у Приштини, већ у Лапљем селу, Грачаници. На самом почетку нисам разумела, али сам схватила већ после месец дана. После повратка са посла, пошто нисам стигла да ручам, изашла сам у оближњу продавницу да купим намирнице. Већ на самом изласку из куће, непознати пролазник ми је у пролазу рекао на српском језику „Добар дан”. Чини ми се, да то тада нисам ни регистровала. По изласку из продавнице, пришла ми је група од њих троје, старости од 15–18 година и почели су да ми се обраћају повишеним тоном на албанском језику. Нисам разумела, али сам знала да ме сигурно не питају да ми помогну са кесама. Стајала сам и у тренутку размишљала да ли само да мирно наставим да корачам до стана који је у близини, или да потрчим. Полако сам се окренула, и наставила пут ка стану. Један од њих је повукао кесу коју сам носила, намирнице су остале на земљи. Мирно сам наставила, док су се иза мене

чули узвици „УЅК”.⁴⁹⁷ Пролазници су стајали и гледали, нико није реаговао. Одмах ујутру сам пријавила „безбедносни инцидент” и премештена сам у зграду, где је у близини била полицијска станица. У том стану сам остала до преласка у Северну Косовску Митровицу. Ни у новом стану није било ништа боље. Убрзо се проширила вест да у згради живи Србин, па су ми комшије свакодневно звониле на врата, бацале смеће на терасу, а једном су ми чак скинули и тзв. „уклопни сат”. Нисам желела да попустим, и да пређем да живим тамо где би требало да живе Срби. Последице су остале. Дуго по мом повратку у Чачак, супруг је морао да ме опомиње да смањим тон на тв пријемнику. Док сам живела у Приштини, појачан тон на тв пријемнику ми је одвраћао пажњу од звона на вратима. Највише сам се плашила реакције тинејџера на улици.

Како сам се сналазила у Приштини? Било је много предусретљивих и спремних да помогну, али је исто тако било много ситуација када сам морала да глумим да сам из Босне, јер сам у тренутку проценила да је то по мене најбезбедније. Имам бројне анегдоте из тог периода, али ми је остало у сећању како сам једном у фризерском салону са Албанком коментарисала шта Срби урадише и њима (Албанцима), а и нама (Босанцима).

„Е лако је бити Србин у Београду”.⁴⁹⁸ Његова Светост Патријарх Српски Г. Иринеј устоличен је 3. октобра 2010. године у Пећкој патријаршији. За мене је устоличење српског патријарха историјски чин коме сам морала бити сведок. Без обзира на упозорења и препоруке да особље међународних мисија не би требало да присуствује церемонији устоличења, нас пар Срба који смо радили за међународне мисије, заједно са још десетак Срба старије доби и протојерејом Дарком Маринковићем, свештеником у цркви Свети Никола (једина православна црква у Приштини), кренули смо старим белим комбијем пут Пећке патријаршије. Овде је битно да напоменем да је у време мог боравка у Приштини у самом граду живело између 30–40 Срба старије доби.⁴⁹⁹ Пратња косовске полиције је била обезбеђена верницима од уласка на административним прелазима до Пећке Патријаршије. Током саме службе у манастиру, безбедносна ситуација је била стабилна, али по повратку Срба из Пећке патријаршије догодило се више инцидената. Наш комби је био каменован од стране албанских грађана током проласка кроз Пећ. Косовска полиција нас је испратила до изласка из града, а потом смо разбијених прозора без икакве заштите дошли до Приштине. Какав је осећај „бити каменован”? На ово питање не желим да одговорим, ни себи, ни другима. Нагласила бих само да сам била изненађена степеном прибраности својих сапутника. Пар њих је давало јасна упутства нама, који нисмо пре овога имали слична искуства, како да се понашамо у датој ситуацији. На тренутак сам се осетила као у авиону, када добијате инструкции пред полетање.

Тужан је живот у српским селима и енклавама на југу покрајине. Сећам се одлазака код другарице у село Добротин. Њена породица живела је у контејнеру за становање, јер им је кућа у Обилићу запаљена после сукоба 1999. године. Никада нисам упознала срећнију и сложнију породицу, али никада нећу ни заборавити њене сузе када је током једног викенда искључена, по ко зна који пут, струја, па нисмо могли ни доручак да припремимо. Нисам је могла утешити, јер је њој у том тренутку било много важно да ми спреми „косовску питу”, а ја сам могла да једем и паштету. Никада нећу заборавити ни њене сузе када смо се враћали из Грчке, после викендаведеног у Паралији. Када сам је упитала шта није у реду, зашто плаче, кад нам је било прелепо, одговорила је само „Зато што знам где се враћам”. Провела сам најлепше тренутке на Косову и Метохији са њеном породицом, заменили су ми моју.

⁴⁹⁷ УЅК - алб. Ushtria Çlirimtare e Kosovës (Ослободилачка војска Косова).

⁴⁹⁸ Детаљније видети: Марија Косановић. Свештеник из Приштине, Е лако је бити Србин у Београду, Блиц, 06.09.2015. у 18:35, доступно преко: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/svestenik-iz-pristine-e-lako-je-bit-srbin-u-beogradu/pzl81vg>. (Датум приступа: 02.11.2020. године).

⁴⁹⁹ „Od četrdesetak hiljada Srba, koliko ih je bilo pre '99. godine, srpsku zajednicu danas čini njih svega tridesetak, od kojih je samo dvoje dece i to dece sveštenika”. Детаљније видети: Ивана Буш Јовић. Приштина: Паралелан живот, РТВ, 13.10.2015. године у 18:06. доступно преко: https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/pristina-paralelan-zivot_648250.html, (Датум приступа: 02.11.2020. године).

Она је данас удата, мајка прелепе девојчице, живи у Грачаници. Ти људе које сам упознала у бројним другим српским енклавама и селима на југу покрајине, та њихова непосредност, несебичност и искреност.

Одлазила сам ја и на албанске свадбе и веселја, али нисам могла ни у себи ни у другима пронаћи блискост која је мени на Косову и Метохији била важнија од ваздуха који дишем. На тим прославама сам се углавном осећала као последњи Мохиканац, модни додатак, не зато што је неко био непријатан или нељубазан према мени, већ зато што су сви били „претерано и неприродно љубазни”, а ја у томе нисам видела искреност. Не кажем, можда је тај мој осећај био субјективан, произашао из осећаја страха, несигурности, неприпадања.

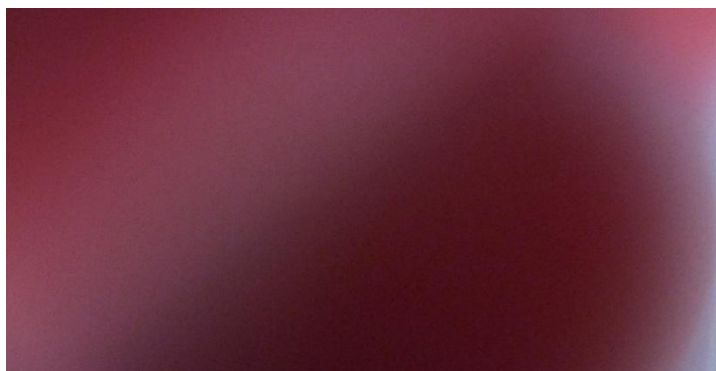
После безбедносног инцидента у ком сам и лакше повређена од стране двојице албанских младића код тзв. „*Hotel Victory*”, где сам чекала превоз до Београда из Приштине, добила сам пратњу у виду патроле која је била у близини и чекала да петком безбедно кренем пут централне Србије. Недуго након тога сам премештена у северни део Косовске Митровице. Сигурност, коју још осећам у устима. Изађете на улицу и сви причају српски, више не морате да размишљате на ком језику ћете се обратити продавцу, када не морате да се окрећете да проверите да ли неко иде иза вас, кад не морате сваког дана да мењате руту којом идете до посла.

Током спровођења истраживања за докторску дисертацију, сусрела сам се са бројним изазовима. Припадници косовске полиције у Јужној Митровици нису дозволили да фотографишем зграду Регионалне полицијске управе Јужна Митровица, иако сам објаснила да се ради о истраживању. Представници косовске полиције у Северној Митровици су дозволили фотографисање натписа на улазу у зграду, али нису дозволили да се фотографише унутрашњост зграде. Приликом фотографисања језичких ознака дуж главне улице у северном и јужном делу Косовске Митровице морала сам да будем веома пажљива услед негативних реакција пролазника.

Слика 80: Осветљење на тзв. Главном мосту преко реке Ибар (фотографисано 22. јун 2018. године)⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Непознати пролазник ме је гурнуо док сам фотографисала на Главном мосту преко реке Ибар па је настала ова фотографија.

Слика 81: Длан (фотографисано 27. јуна 2018. године)⁵⁰¹

Слика 82: Претварање (фотографисано 22. јула 2018. године)⁵⁰²

Слика 83: Непознати пролазник у Бошњачкој Махали који ме упозорава да „престанем да радим то што радим” (фотографисано 15. јуна 2017. године)

⁵⁰¹ Фотографија је настала када ми је непознати пролазник на јужној страни града дланом прекрио фотоапарат док сам фотографисала језичке натписе.

⁵⁰² Фотографија је настала испред зграде општине Јужна Митровица. Када сам приметила да привлачим исувише пажње фотографисањем, претварала сам се да фотографишем пријатељицу.

Слика 84: Власници радње у Бошњачкој Махали расположени да се они фотографишу и да дозволе фотографисање језичких ознака „уколико је за науку” (фотографисано 16. јун 2017. године)

Наслеђе прошлости. Шта подразумевам под овим појмом? „Моје ослобађање је победа Албанаца над Србијом.”⁵⁰³ Истрага против Рамуша Харадинаја у Србији покренута је 2004. године. Харадинају је суђено у Хашком трибуналу за ратне злочине на Косову и Метохији, али је 2012. године правоснажно ослобођен свих оптужби. Харадинај је ухапшен 2017. године на основу потернице коју је издала Република Србија. Ослобађање од одговорности за ратне злочине над Србима од француског суда у Колмару и одбијање захтева за изручењем Републици Србији у априлу 2017. године, дочекано је у Приштини са ватрометом и пучњавом. Вест о одлуци француског суда прослављала се и у међународној организацији за коју сам радила. Један од колега (Британац) ми је пришао и рекао да сматра да сам безбеднија ако тог дана раније одем кући, јер није сигуран како ће Албанци данас да „реагују на мене”.

И постојала је једна уобичајена појава, коју ни сада не разумем. Кад год би се десило нешто што су колеге Албанци сматрали неповољним за „Републику Косово”, а чему је кумовала „Република Србија”, свака комуникација са мном би престајала, као да су љути, као да сам ја лично нешто лоше урадила. Та „љутња” би трајала дан–два, као нека врста вербалног упозорења, а потом би комуникација поново била успостављена, као да се ништа није десило. Постојало је опште уверење међу Албанцима да север покрајине треба „укротити”. Уколико бих покушала да укажем да се законски прописи који се тичу права мањина на Косову и Метохији не имплементирају и не поштују, указивано ми је да „Република Косово” има најнапредније законске оквири заштите мањина и да су Срби добили много више него што су они имали. Било је бескорисно улазити у било какве расправе, јер би се оне углавном завршавале објашњавањем ситуације и положаја Албанаца пре увођења међународног протектората на територији Косова и Метохије. А онда би се говорило о историји, ко су „стварни” староседеоци на датој територији, Милош Обилић постаје Милош Кобилић. Искључивост. Уколико бих покушала да са Србима причам о албанским жртвама пре увођења међународног протектората, била бих оптуживана за једностраност, да су ми „странци испрали мозак.” Срби и Албанци нису залечили своје ране. Ране су свежје и дубоке.

⁵⁰³ Детаљније видети: Ослобођен Рамуш Харадинај: „Моје ослобађање је победа Албанаца над Србијом, KoSsev, 27.04.2017. године у 09:12 доступно преко: <https://kossev.info/oslobodjen-ramus-haradinaj-moje-oslobadjanje-je-pobeda-albanaca-nad-srbijom/>, (Датум приступа: 04.11.2020. године).

Свака страна има своју причу и историју. Те историје и приче су до те мере различите, да се не може поставити питање: **Ко је у праву?** Они или ми? Мишљења сам да тачан одговор не постоји, постоје једино они који су угрожени, незаштићени, обесправљени, заборављени. И да, није важно, мислим ли на Србе, Албанце или неке *друге*. Постоји само одјек простора између различитих светова, који се једва додирују.

12. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Предмет истраживања докторске дисертације је анализа мањинске језичке политике кроз анализу језичког пејзажа подељеног града Косовска Митровица, као и релевантне законодавне литературе у области језичких политика и језичких и мањинских права. У самом истраживању смо пошли од најшире прихваћене дефиниције језичког пејзажа као „језика јавних путоказа, рекламних билборда, имена улица, места, радњи, као и јавних ознака на државним зградама који заједно чине језички пејзаж дате територије, региона или урбане агломерације” (Landry – Bourhis 1997: 25). Критички преглед литературе из ове области нам је недвосмислено указао на чињеницу да писане ознаке пружају увид у односе моћи унутар заједнице, као и утицај глобализације. Док се употреба језика на службеним писаним ознакама може објаснити односима моћи, дотле се избор језика на приватним ознакама може схватити и као мотивисани израз солидарности са одређеном језичком заједницом.

Током истраживања поставили смо питање на који начин „физичка” манифестација вишејезичности може послужити за идеолошко позиционирање различитих језика и како писани знаци доприносе обликовању одређене визије друштвене стварности? У складу са наведеним конципирали смо и појам политичког пејзажа, односно поставили смо питање које врсте политичких система контролишу језички пејзаж, како бисмо побољшали разумевање положаја мањинских језика у јавном простору. Језички пејзаж има потенцијално значајну улогу у „спасавању” мањинских језика и може нам помоћи да откријемо „потлачене” језике, јер су поједина истраживања показала да, упркос прописаној језичкој политици, постоји одсуство мањинских језика у јавном простору.

У складу са наведеним је и поставка да су концепти мањине и већине у језичком пејзажу релативни и политички одређени појмови, а да разлика између мањинске и већинске групе није заснована на бројкама, већ на разликама у њиховом статусу, положају и моћи. Појава парадигме језичке екологије подразумева проактивно морално и политичко деловање, прихватање и промоцију језичких људских права на нивоу држава и међународних институција. Свака озбиљна и одговорна језичка политика подразумева, без обзира на политичка дешавања, одговорност лингвиста и свих других истраживача у области друштвених и хуманистичких наука. Као друштво, обавезни смо не само да толеришемо употребу језика мањина, већ и да језичким мањинама омогућимо услове за развој њихове језичке посебности. Обавеза државе је пре свега у нечињењу. Држава не сме да омета употребу језика националних мањина.

Да бисмо могли што објективније и потпуније да сагледамо данашњу лингвистичку реалност и положај мањинских језика на Косову и Метохији, било је потребно да дамо приказ историјске перспективе српско–албанских односа на територији Косова и Метохије, али и да путем приказа историјског развоја Косовске Митровице, од њеног настанка па све до данашњих дана, односно да објаснимо које су друштвене, политичке и културне прилике на датом простору одредиле данашњу језичку стварност и ситуацију на датој територији.

У стручној литератури се наводи да је српски етнички простор заокружен за време Стефана Немање и да се од тада па надаље о Косову и Метохији говори као о „класичној” српској земљи. Српска средњовековна државност и српска духовност су утемељене на Косову и Метохији, па се често истиче да је Косово и Метохија колевка српства. Територија данашње покрајине Косово и Метохија постала је саставни део Србије 1918. године. Оваква административна подела често се карактерише као последњи међуратни покушај административног цементирања Косова као неупитно српске територије. У историјском контексту занимљиво је истаћи да је тек са немачком окупацијом у Другом светском рату албанско становништво први пут од 1912. године добија школе на матерњем језику. Проценат неписмености код Албанаца пред Други светски рат на територији некадашње Југославије износио је и до 98%. Након Другог светског рата Албанци постају препознати као национална мањина, којој је омогућено образовање на матерњем језику у основној

школи, док је средње и више образовање доступно само на српском језику. Дакле први покушаји заштите права „језичких мањина” настају после Другог Светског рата, са нагласком на поштовање принципа недискриминације и заштите индивидуалних права, услед посебне рањивости мањина без матичне државе.

Студентске демонстрације Албанаца 1968. године доводе до оснивања Универзитета у Приштини, са образовањем на албанском језику. Устав из 1974. године умногоме је побољшао како положај аутономних покрајина, тако и самих република унутар федерације, покрајине су биле готово изједначене са републикама унутар југословенске федерације. Косово и Метохија добија широке надлежности у свим сферама, укључујући и надлежност за територијалну одбрану, равноправно са свим осталим републикама. Овакав вид политичког одлучивања доводи до тога да Срби полако постају маргинализована група, а Албанци постају доминантно заступљени на свим друштвеним и политичким позицијама. Раст тензија почетком 1980–их између већинских Албанаца и српске мањине означава почетак онога што ће постати сукоб 1998–99. Албанци су сматрали да их Република Србија доживљава као грађане другог реда. Такво гледиште није делила српска мањина, која је нагласила како српско становништво бројчано нагло опада услед систематске дискриминације. Историјска улога Косова и Метохије додатно је увећала тензије са тврдњама да ће колевка српске цивилизације ускоро бити без Срба. Оно што је уследило били су позиви на заштиту права мањина. Неоспорно је да се српско становништво на Косову и Метохији тешко мири са својим мањинским положајем, узимајући у обзир не само историјски, већ и политички контекст Косова и Метохије.

Према важећем Уставу Републике Србије, Косово и Метохија је њена аутономна покрајина, где су Албанци национална мањина (на нивоу републике). Ако пођемо од Устава тзв. Републике Косово, Срби су етничка/национална мањина/заједница на Косову. Ко је онда овде мањина? Са сигурношћу можемо рећи да Република Србија признаје да је њена покрајина изван утицаја врховне државне власти, а Република Косово признаје да је север покрајине „ван њеног домаћаја”. Без обзира на то како гледамо на статус Косова и Метохије, неоспорна је чињеница да су се Срби на простору Косова и Метохије нашли у позицији мањине, па се самим тим наметнуло и питање регулисања њихових права у новим условима, као и питање признавања етничитета и афирмације националног идентитета и ревивализма код етничких заједница које су биле непризнате или чији статус није био дефинисан.

Од тога да је у периоду између два светска рата *шехер* Митровица била једини град на целокупној територији Косова и Метохије који је имао три биоскопа и 13 хотела до другог највећег града у покрајини у периоду СФРЈ, данашња Северна Косовска Митровица заузима површину од свега 11 км². Косовска Митровица је реком Ибар од јуна 1999. године подељена на два дела – северни и јужни, али је ова подела означавала и поделу целог подручја Косова и Метохије, на северни део који је био ван домаћаја Албанаца и јужни и централни део Косова настањен претежно албанским становништвом. У Северној Косовској Митровици се говори српски језик, користи се ћирилица, док се у Јужној Косовској Митровици говори албански језик и користи латиница. Српском или албанском заставом се обележава територија, а увредљиви графити су свуда. Подељени послератни град, који карактерише територијалност, граница и простор. Рат се у подељеном граду Косовска Митровица никада није завршио. „Митровчани”, „придошлице” и избеглице. Квартови Три солитера и Бошњачка махала, који се налазе непосредно уз Ибар, представљају типичан пример послератног мозаика.

Некада су Албанци и Срби на Косову и Метохији чинили комуникацијску заједницу, док су данас скоро засебне језичке заједнице. Упоредо са изумирањем постојеће српско–албанске и албанско–српске билингвалне заједнице, језик комуникације између Срба и Албанаца биће искључиво енглески језик. Млади људи одрасли у периоду конфликта деведесетих година прошлог века и протектората не знају језик оне друге групе, што је за Србе посебан проблем, с обзиром на то да представљају мањину. У школама се већ више од двадесет година не учи језик оне друге групе, јер Влада Косова не обезбеђује наставни план

и програм на српском језику, па самим тим свакако не може осигурати ни наставу на српском језику. Са друге стране српски наставни план и програм на територији Косова и Метохије предвиђа образовање само на српском језику.

Устав тзв. Републике Косово, као највиши правни акт полази од одредбе да је Косово демократско и мултиетничко грађанско друштво засновано на држављанству, а не на националној или етничкој припадности. Можемо рећи да су најзначајнији регионални и међународни документи који се баве очувањем и заштитом језичких права, а који су путем домаћег законодавства применљиви и на Косову донеле Уједињене нације, Савет Европе и Организација за европску безбедност и сарадњу у Европи. На који начин ћемо мерити одговорност косовских институција у погледу права мањина, степен демократизације друштва, као и регулисања и остваривања права националних мањина укључујући и право на употребу језика?

Косовски Закон о употреби језика ступа на снагу 1. марта 2007. године, са циљем да се обезбеди равноправна употреба српског и албанског као службених језика. Најважнија одредба Закона је да се захтевају афирмативне мере како би се обезбедило да неслужбени језици буду сачувани и промовисани. У поменутом закону дата је и општа дефиниција заједница, а изричито је поменуто девет мањинских заједница. Косовски Устав и Закон о употреби језика признају два уставна (албански и српски) и три службена (босански, турски и ромски) језика. Ауторка је током писања докторске дисертације посебно истицала важност и корист за језичке заједнице писања назива званичних институција на свим службеним језицима, као и вишејезичких натписа, обавештења и огласних табли у институцијама, посебно на локалном нивоу, које пружају услуге „свим” становницима општина.

Ако се о виталности неког језика може судити на основу броја његових говорника (дијакхронијски) и величине „етничке заједнице асоциране са тим језиком” (синхронијски) онда је очигледно да је српски језик на Косову и Метохији губитник по оба наведена основа, будући да је изгубио најмање две трећине говорника. Ако размотримо и другу битну претпоставку виталности неког језика – видљивост, српски језик је и овде у незавидном положају. Тренутни опстанак и положај српског језика на Косову и Метохији зависи искључиво од броја и положаја његових говорника. Ћирилица као прво и традиционално српско писмо готово је у потпуности нестала на Косову и Метохији, избацавањем из јавне употребе. Српски језик на датој територији је „нагрђен”, и његов положај је у много чему гори у односу на претходне године, услед маргинализовања и потискивања српског језика. Не можемо, а да не поставимо питање колико смо сами криви за оно што нам се дешава, шта смо учинили да сачувамо сопствени језик и писмо? Ко би у српској науци требало да прати, изван сваког политичког контекста, промене везане за данашњу употребу српског језика, као и спровођење заштите нашег матерњег језика и писма?

Јавни простор у подељеном граду Косовска Митровица смо схватили као простор где језички пејзаж и његова вишејезичност долазе до изражаја, где национални понос утиче на употребу службених језика. У истраживању смо истакли да је једна од најважнијих одлука да се успостави јединица анализе. Да бисмо могли да одговоримо на истраживачка питања и постављену општу хипотезу, спровели смо истраживање лингвистичких и семиотичких обележја државних и приватних језичких знакова на одабраним локацијама („методом циљаног скупљања узорака”) у подељеном граду Косовска Митровица, што представља квантитативни део истраживања. При томе смо се водили тиме да узорци буду илустративни, а не репрезентативни. Применом квантитативне анализе пружили смо основ за даља истраживања језичког пејзажа као „маркера моћи језика” у одређеној друштвеној заједници. Присутност колективног идентитета указује нам на друштвене поделе у заједници.

Ауторка је истраживање обогатила и квалитативним делом, где је путем анкетног упитника и усмереног оријентационог интервјуа пружила јаснију слику о преовлађујућим ставовима по питању употребе језика и вишејезичности у подељеном граду, али и имплементације прописа о употреби језика на територији Косова и Метохије. Приликом састављања анкете било је више методолошких недоумица. Питање је било на ком језику

саставити анкетни упитник и коју терминологију користити, имајући у виду питање идентитета, недавних међунационалних сукоба, а да при том не повредимо национална осећања испитаника и не изазовемо одбојност према попуњавању анкетног упитника. Када говоримо о усмереном оријентационом интервјуу, нису сви релевантни актери пристали да учествују у њему, односно институције везане за тзв. „Републику Косово”.

Циљ нашег истраживања је био да прикупимо што је могуће више информација о језичкој ситуацији у подељеном граду Косовска Митровица. У десетом поглављу смо детаљно представили резултате нашег истраживања уз бројне илустративне примере, па смо дошли до следећих закључака:

Потврдили смо нашу хипотезу: *Постојећа подељеност на северни и јужни део, током последњих двадесет година, некада јединственог града Косовске Митровице деловала је у правцу обликовања различитог језичког пејзажа под утицајем примене у пракси различитих правних прописа о употреби језика. Језички пејзаж утиче како на језичке, тако и политичке идеологије у два дела града: Северне и Јужне Митровице.*

Испитивање језичког пејзажа је показало да постојећи језички пејзаж није у складу са прописаним законским оквирима о употреби језика ни у оквиру косовског ни у оквиру српског система. У зависности од тога у ком делу града се налазите мењају се карактеристике језичког пејзажа. У северном делу града од службених/локалних језика јавља се искључиво српски језик на латиничном и ћириличном писму, како на приватним, тако и службеним ознакама/натписима у оквиру српског система. Албански језик није видљив ни на једној приватној ознаци/натпису. Резултати нашег истраживања су показали да доминантност српског језика у северном делу града није ничим угрожена. У јужном делу града на приватним ознакама од службених/локалних језика јавља се искључиво албански језик, који представља доминантан језик. На службеним ознакама/натписима у јужном делу града, албански језик је први језик на тројезичним натписима/ознакама са различитом врстом и величином фонта, док је српски језик на трећем месту. Веома често је српски језик и изостављен на службеним натписима (обавештењима, налепницама) у јужном делу града. Није забележена ни једна приватна ознака на српском језику. Јужна и Северна Косовска Митровица представљају праве примере функционисања језичког пејзажа према доминантној етнолингвистичкој заједници, а не прописаној језичкој политици. Бошњачка махала је пример скоро па уједначене употребе два службена језика (српског и албанског). Најучесталији језик је албански, а затим енглески језик. Српски језик је трећи по заступљености на овој локацији.

На основу постављене хипотезе докторске дисертације, наше истраживање је настојало да пружи одговор и на питање: *Како језички пејзаж осликава језички идентитет становника подељеног града?*, као и *Да ли су и у којој мери присутна обележја глобализације у језичком пејзажу подељеног града?* Резултати истраживања језичког пејзажа су показали, када говоримо о *присутности обележја колективног идентитета (језички и сликовно)*, да већинске етничке заједнице, свака у свом делу града настоје да га истакну, па је тако у северном делу града присуство језичког колективног идентитета забележено на 38,9% натписа/ознака. У јужном делу града, проценат је нешто нижи и износи 23,9%. Присутности обележја колективног идентитета (језички), у Бошњачкој махали, као простору интеракције између Срба и Албанаца, изражен је на 18,6% језичких ознака.

Резултати истраживања језичког пејзажа су показали да су у Бошњачкој махали језичка обележја глобализације присутна на 36% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа. У северном делу Косовске Митровице изненадио нас је постотак енглеског језика у језичком пејзажу главне улице, који је посебно уочљив у тзв. пешачкој зони. Енглески језик је далеко пожељнији у језичком пејзажу Северне Косовске Митровице, од законом прописане употребе албанског језика, који је у потпуности потиснут и готово невидљив у северном делу града, осим у етнички мешовитом насељу Бошњачка махала. Енглески језик као језичко обележје глобализације присутно је на 23,8% језичких натписа/знакова, посебно у називима објеката/установа. У јужном делу града енглески језик

као језичко обележје глобализације присутно је на 40,2% језичких натписа/ознака. Процентуални износ језичког обележја глобализације можемо донекле и објаснити потискивањем српског језика из употребе у јужном делу града.

Додатне податке о језичком идентитету становника подељеног града, какав је однос говорника службених језика (пре свега српског и албанског) који живе на датом простору према другом службеном језику и језицима других заједница, о томе како и да ли се језички идентитет становника огледа у постојећем језичком пејзажу, као и одговоре на питање да ли је вишејезичност део идентитета подељеног града добили смо анкетањем њених становника. Анализом анкете утврдили смо да су испитаници мишљења да се Закон о употреби језика не поштује у подељеном граду Косовска Митровица, ни у његовом јужном (56%), ни у северном делу (46%). Поред наведеног, уочено је и непознавање законске регулативе, па тако чак 66% испитаника не зна који је језик у службеној употреби у јужном делу града.

Испитаници су подељени у мишљењу да ли би требало да буде више језичких знакова/натписа на њиховом матерњем језику, па тако 39% испитаника истиче да не сматра да би их требало да буде више, а 37% да би требало да буде више језичких ознака/натписа на њиховом матерњем језику. Наведена подељеност испитаника свакако много говори не само о језичком идентитету становника подељеног града, већ и о њиховој перцепцији језичког пејзажа, колективном идентитету, друштвеном раздору. Са друге стране, већина становника и јужног и северног дела подељеног града прижељкује више обележја сопственог идентитета, чак 69% од укупног броја испитаника, док само 12% испитаника истиче да не би требало да буде више језичких знакова/натписа на њиховом матерњем језику.

Анализом анкете утврдили смо да 66% испитаника истиче да им језици других народа не сметају у њиховом језичком пејзажу, али је висок и проценат оних (21%) који нису показали толерантност према присуству других језика. Требало би да истакнемо и да 86% испитаника сматра да вишејезичне ознаке не угрожавају њихов идентитет у делу подељеног града у коме живе, а да свега 10% испитаника не дели њихово мишљење. Када говоримо о степену толеранције према идентитету других, испитаници су показали подељеност по овом питању, али је највећи број испитаника исказао равнодушност по овом питању (34%) што је потребно двојачко психолошки сагледати: као негацију и отпор, а са друге стране и као вид толеранције. Ако овоме додамо и податак да је 20% испитаника истакло да им не сметају обележја идентитета других народа, као и да је 17% испитаника истакло да када у граду виде обележја идентитета других народа то у њима буди позитивна осећања, онда би и ми требало да будемо оптимистични.

Када говоримо о језичким натписима/ознакама, истичемо и да 16% испитаника сматра да питање вишејезичности на знаковима/натписима није проблем који би требало што пре решавати, и да то није хитно питање, 5% испитаника сматра да се проблем вишејезичности на знаковима/натписима никада неће решити, 2% испитаника да би ознаке/натписи требало да буду искључиво на ћирилици, док остали испитаници немају став по овом питању, не знају, нису сигурни или су дали непрецизне и неодређене одговоре. Од укупног броја испитаника, чак 73% се изјаснило да је равноправна употреба српског и албанског језика потребна, што нас може навести на закључак да је питање вишејезичности ургентно питање које би требало решавати.

Помоћу усмереног оријентационог интервјуа поставили смо релевантним актерима конкретна питања везана за тему вишејезичности и активностима које су спровели како би подржали поштовање Закона о употреби језика на локалном нивоу, пре свега на подручју Северне и Јужне Митровице.

Дошли смо до закључка да организације цивилног друштва не могу у континуитету да се баве овом значајном темом. Цивилни сектор своје активности своди углавном на информисање и едукацију грађана о самом Закону о употреби језика и правима која из њега произилазе. У односу на невладин сектор, међународне институције које делују на територији Косова и Метохије предузимају низ различитих мера и активности са циљем

унапређења капацитета локалних институција у примени правних и политичких стандарда релевантних за језичка права. Институцију тзв. Повереника за језике неопходно је приближити грађанима и побољшати њену видљивост, а уједно осигурати и њену независност у раду, без политичких утицаја. Основне препреке успешној имплементацији Закона о употреби језика у подељеном граду Косовска Митровица су нерешена политичка ситуација на северу покрајине која ствара потешкоће у примени, неадекватни људски ресурси и чињеница да обе општине (Северна и Јужна Косовска Митровица) имају мали број становника који не припадају већинској заједници. Сви испитаници се слажу да је питање двојезичности натписа важно, не само практично, већ и симболички, и да би требало што пре решавату питање општећења и/или уклањања постављених вишејезичних знака и натписа.

Питање употребе политички коректне терминологије било је оптерећујуће током писања докторске дисертације. Ауторка наглашава да научна истраживања никада нису објективна у оној мери у којој би истраживачи то желели, и да се у науци обично полази од поставке да научник не сме својим учешћем и тумачењем да поквари и искриви реалност, већ да нам је пренесе у нетакнутом облику, користећи унапред дефинисане методе сазнања. У раду се истиче да ауторка дели слична искуства са учесницима истраживања и да је са њима учествовала у креирању заједничког значења користећи методу аутоетнографије. На стручној јавности и читаоцима је да донесу одлуку да ли је у томе и успела.

ЛИТЕРАТУРА

- Abdyli, Tahir, уред. *Титова Митровица 1945–1980*. Приштина: Институт за историју Косова, Београд: Институт за савремену историју, Титова Митровица: Одбор за издавање монографија, 1985.
- Aboelela, Sally W., et al. Defining interdisciplinary research: Conclusions from a critical review of the literature. *Health services research* 42.1p1 (2007): 329–346.
- Ademi, Lindita. “The Influence of English Language in the Albanian Media”, *The 1st International Conference on Research and Education – Challenges Toward the Future (ICRAE2013)*, 24-25 May 2013, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Shkodra, Albania.
- Ahn, Elise. A Region Divided/United: Language Policy Developments in the European Union. Conference paper prepared for the European Union Studies Association. *Biennial Conference*. Montreal, Canada, (2007): 2–23.
- Алексић, Ј. Јован. Опште друштвене прилике у Косовској Митровици од окупације до капитулације Италије (1941–1943). *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска 42, (2017): 153–181.
- Алексов, Бојан. Опирање југословенским ратовима: к једној аутоетнографији. *Полемос: часопис за интердисциплинарна истраживања рата и мира* 16.32 (2013): 125–144.
- Almond, Gabriel A. *A discipline divided: schools and sects in political science*. Vol. 175. London: Sage, 1990.
- Анђелковић, Петар. Косовски завет – српска ухронија и /или српска ентелехија. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 49–63.
- Антонијевић, М. Ненад. *Ратни злочини на Косову и Метохији: 1941–1945. године*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2015.
- Арежина–Ђерић, Вера. Употреба осиромашеног уранијума у агресији НАТО-а на Србију и политичко манипулисање чињеницама. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 75–87.
- Аритонович, Ивана. Неки аспекти етничког идентитета Срба на Косову и Метохији. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, св. 34, (2013): 335–349.
- Атлагић, Марко. Тзв. Ослободилачка војска Косова као сепаратистичка и терористичка организација. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012: thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.
- Atkinson, Dwight. Language and science. *Annual Review of Applied Linguistics* 19 (1999): 193–214.
- Backhaus, Peter. Signs of Multilingualism in Tokyo – A Diachronic Look at the Linguistic Landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 2005. 175–176 (2005): 103–121.
- Backhaus, Peter. *Signs of multilingualism in Tokyo – A linguistic landscape approach*. Duisburg-Essen: University Duisburg-Essen Ph.D. thesis. 2005a.
- Backhaus, Peter. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3.1 (2006): 52–66.
- Backhaus, Peter, ed. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Vol.136. Bristol: Multilingual Matters Ltd., 2007.

- Backhaus, Peter. Rules and Regulations in Linguistic Landscaping: A Comparative Perspective. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009, 157–172.
- Baldwin, Clive. *Minority Rights in Kosovo under International Rule*. London: Minority Rights Group International, 2006.
- Barni, Monica, & Bagna, Carla. A mapping technique and the linguistic landscape. InE, 2009.
- Bastardas–Boada, Albert. Language policy and planning as an interdisciplinary field: Towards a complexity approach. *Current Issues in Language Planning* 14.3–4 (2013): 363–381.
- Башчаревић, Иван. Националн везаност и ставови студената Универзитета у Приштини. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 111–123.
- Башић Горан, Љубица Ђорђевић. (уред.). *Остваривање права на службену употребу језика и писама националних мањина у Републици Србији*. Београд: Заштитник грађана Саша Јанковић, 2010.
- Bataković, Dušan T. Kosovo and Metohija: Identity, Religions & Ideologies, in Bataković, Dušan T., (eds.). *Kosovo and Metohija: living in the enclave*. Vol. 96. Serbian academy of sciences and arts, Institute for Balkan studies, Belgrade, (2007): 9–83.
- Bauman, Richard, Charles L. Briggs, and Charles S. Briggs. *Voices of modernity: Language ideologies and the politics of inequality*. Vol. 21. Cambridge University Press, 2003.
- Bayley, Robert, Richard Cameron, and Ceil Lucas, eds. *The Oxford handbook of sociolinguistics*. Oxford University Press: London, 2013.
- Базих, Јован. Савремене рефлексije косовског мита. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012: thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.
- Базих, Јован. Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета, *Српска политичка мисао*, Београд, бр.4, (2012): 253–271.
- Базих, Јован. Друштвени процеси и чиниоци који би могли да утичу на будућност Косова и Метохије. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 87–99.
- Ben–Rafael, Eliezer, et al. Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish–Arab Comparative Study (Final report). Tel Aviv: *Tami Steinmetz Center for Peace Research*. Durk Gorter, Jokin Aiestaran, Jasone Cenoz, 2001, 163–208.
- Ben–Rafael, Eliezer, Elana Shohamy, Muhammad H. Amara & Nira Trumper–Hecht. *Linguistic landscape and multiculturalism: A Jewish–Arab comparative study*. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2004.
- Ben–Rafael, Eliezer, et al. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3.1 (2006): 7–30.
- Ben–Rafael, Eliezer. A Sociological Approach to the Study of Linguistic Landscapes. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009, 40–54.
- Бериша, Хатица. *Политичко насиље на Косову и Метохији од 1945. до 2003. године*. Diss. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2012.
- Binnendijk, Hans, Charles Barry, Gina Cordero, Laura Peterson Nussbaum, and Melissa Sinclair. *Solutions for Northern Kosovo: Lessons Learned in Mostar, Eastern Slavonia and Brcko*. Report of the Center for Technology and National Security Policy, National Defense University, Fort Lesley, USA, August 2006.

- Бишевац, Славиша И. Историографија о Косовској Митровици XX века. *Баштина* 37 (2014): 175–193.
- Бјелица, Слободан. Косово и Метохија у оквиру Југославије. *Култура полиса* (2006): 411–420.
- Björkdahl, Annika, and Ivan Gusic. Mostar and Mitrovica: Contested grounds for peacebuilding (*Working Paper no. 1*). Lund University & Roskilde University, 2013.
- Blackwood, R. LL explorations and methodological challenges: Analysing France's regional languages. *Linguistic Landscape: An International Journal* 1 (1/2), (2015): 38–53.
- Благојевић, Марија. Еколошки систем на Косову и Метохији након агресије НАТО-а. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 123–133.
- Благојевић, Милош. Српска административна подела Косова и Метохије у XII веку. У: *Срби на Косову и Метохији*, Косовска Митровица, (2005): 125–138.
- Blommaert, Jan. Language policy and national identity. *An introduction to language policy: Theory and method* (2006): 238–254.
- Bogatto, François, Christine Hélot. Linguistic Landscape and Language Diversity in Strasbourg: The 'Quartier Gare'. Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael, Monica Barni (eds.). *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters Ltd., 2010, 275–291.
- Богдановић, Димитрије. *Књига о Косову*. Српска Академија наука и уметности. Посебна издања. Књига DLXVI. Београд, 1986.
- Bogdanović, Nedeljko. "The Serbian language in Kosovo and Metohija and some related tasks of science." *FACTA UNIVERSITATIS–Linguistics and Literature* 2.10 (2003): 361–365.
- Бојовић, Драга. Српски језик у Црној Гори и на Косову и Метохији, два аспекта дехуманизације језика. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборника (књ. 1: Језик и народна традиција)*, Косовска Митровица, 2010.
- Болдвин, Клајв. *Мањинска права на Косову под међународном управом*. London: Minority Rights Group International, 2006.
- Bugarski, Ranko (2004). Language policies in the successor states of former Yugoslavia. *Journal of Language and Politics* 3/2, (2004): 189–207.
- Бугарски, Ранко. *Језик и култура*. Београд: Библиотека 20 век, 2005.
- Бугарски, Ранко. Језичка политика и језичка стварност у Србији после 1990. године. *Европа у језику*, Библиотека 20 век, (2009): 129–147.
- Бугарски, Ранко. Европска Повеља о регионалним или мањинским језицима. У: Влаховић, П., Бугарски, Р., Васић, В., (уред.). *Зборник у част Меланији Миклеш: Вишејезични свет Меланије Миклеш*, Друштво за примењену лингвистику Србије, КриМел, Нови Сад, (2009а): 69–81.
- Бугарски, Ранко. Заштита мањинских језика у Европи. У: Точанац, Д., Јовановић, М., (уред.). *Примењена лингвистика – Linguistique appliquée 10*, Друштво за примењену лингвистику Србије, Министарство за науку Републике Србије и Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој, Београд–Нови Сад, (2009б): 7–18.
- Бугарски, Ранко. *Европа у језику*. Београд: Библиотека 20 век, 2009в.
- Бугарски, Ранко. *Језик и идентитет*. Београд: Библиотека 20 век, 2010.
- Бугарски, Ранко. "Језичка политика и језичка стварност у Србији после 1991. године [Language Policy and Language Reality in Serbia after 1991]." у *Језик између лингвистике и политике*. Весна Пожгај Хаџи, ед./ур. Београд: Библиотека XX век (2013): 91–111.
- Бугарски, Ранко. *Језици у поткровљу*. Београд: Библиотека 20 век, 2016.
- Burema Lars. Reconciliation in Kosovo: A Few Steps Taken, a Long Road Ahead. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol 11, No 4, (2012): 7–27.

- Cenoz, Jasone, Durk Gorter. Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism* 3.1 (2006): 67–80.
- Christiansen, Pia Vanting. Language policy in the European Union: European/English/Elite/Equal/Esperanto Union? *Language problems & language planning*, 30.1 (2006): 21–44.
- Coulmas, Florian. Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009, 13–24.
- Crisis Group Europe Reports N°131, *UNMIK's Kosovo Albatross: Tackling Division in Mitrovica*, June 2002.
- Чавошки, Коста. Преговори у Бечу о статусу Косова и Метохије. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 897–909.
- Demaj, Uranela, Mieke Vandenbroucke. *Linguistic Landscapes and Language Visibility: The Discrepancy between the Official Language Policy and the Linguistic Reality in the case of Pristina, Kosovo*. (MA thesis), Universiteit Gent, 2013.
- D'Eramo, Đanfranko. Elementi za zakon о upotrebi jezika. *ASI newsletter*, br. 15., specijalno izdanje, OSCE mission in Kosovo, februar 2005.
- Дерида, Жак. *Политике пријатељства*, Београдски круг, Београд, 2001.
- Doli, Dren, Ketrina Cabiri, and Fisnik Korenica. Equalizing the Use of Language: A View to Kosovo Law's Guarantees Upon Minority Languages. *Open Law Journal* 3 (2010): 6–14.
- Дилпарић, Бранислава. О правописној каши у косметским гласилима на (англо)српском језику. *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији (2008)*. Књига 1., Косовска Митровица: Филозофски факултет, (2010): 235–289.
- Дилпарић, Бранислава. О неким „решењима“ косметских (надри)преводаца. *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Књ. 2 (2009), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица (2010): 219–243.
- Дилпарић, Бранислава и Станислав Станковић, Из именовања косовскометохијске покрајине и њених становника у енглеском језику. У: *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији (2008)*. Књ. 1. – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2010, 291–333.
- Дилпарић, Бранислава, Станислав Станковић. О једном (не)српском језичком изразу на Косову и Метохији данас. У: *Зборник радова са пројекта „Истраживања српског језика на Косову и Метохији (2010)“*, Књига 3 Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, (2011): 183–197.
- Дражета, Богдан. *Проблеми идентификације у (не) формално подељеним градовима у Босни и Херцеговини: компаративна анализа идентификацијских процеса у Мостару и Сарајеву*. Diss. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2019.
- Ђорђевић, Радомир Д. Графит-мурали као вид националног самоодржања. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 44.1 (2014): 157–171.
- Edelman, Louise Jeanne. *Linguistic Landscapes in the Netherlands: A Study of Multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Diss. Amsterdam Center for Language and Communication (ACLC), LOT Publications, 2010.
- Ejdus, Filip, Leo Malazogu, and Milan Nic. Municipal elections in northern Kosovo: towards a new balance? *Central European Policy Institute*, October 10, 2013.
- Елезовић, Далибор. Дмитровица и околина почетком 17. века: Историјски пресек на основу османског пописа из 1604. године. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник*, књига 3., (2010): 175–188.

- Engl, Alice, and Benedikt Harzl. The inter-relationship between international and national minority-rights law in selected Western Balkan states. *Review of Central and East European Law* 34.4 (2009): 307–335.
- Extra, Guus, & Gorter, Durk. Comparative perspectives on regional and immigrant minority languages in multicultural Europe. *Multilingual matters*, 2001: 1–44.
- Fairclough, Norman. Critical discourse analysis in transdisciplinary research. *A new agenda in (critical) discourse analysis*, Amsterdam (2005): 53–70.
- Ferle, Tina and Šetinc Manca. Constitutional Protection of Minority Languages in the European Union. *Presented at Inclusion and Exclusion in Contemporary European Societies*, IUC Dubrovnik, (2004, April): 1–38.
- Field, Andy P. *Discovering statistics using SPSS for Windows: Advanced techniques for the beginner*. London: SAGE Publications, 2009.
- Филиповић, Јелена. Идеолошки аспекти политике и планирања наставе језика, У: Ј. Вучо (ур.). *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет, (2007): 375–385.
- Filipović, Jelena., Vučo, J. and Đurić, Lj. Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning* 8:1: (2007): 222–242.
- Филиповић, Јелена. Енглески као *lingua franca*: концепт, карактеристике и импликације за наставу и евалуацију У: Вучо, Ј. (уред.), *Евалуација у настави језика и књижевности*. Никшић: Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет., (2008): 289–302.
- Филиповић, Јелена. Српски као језик образовања за ромску децу из реадмисије и интерно расељену ромску децу: модел језичке подршке, У: Вучо, Ј. (уред.), *Индивидуализација у настави језика*. Никшић: Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет., (2009): 137–150.
- Filipović, Jelena. Language policy and planning in standard language cultures—an alternative approach. U: Vasić, V. (ured.). *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom (Selected Papers in Honour of Ranko Bugarski), Jezik u upotrebi/Language in Use*, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Novi Sad (2011): 121–136.
- Filipović, Jelena, and Julijana Vučo. Language policy and planning in Serbia: language management and language leadership. *Analiza Filološkog fakulteta* 24.2 (2012): 9–32.
- Филиповић, Јелена. Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике, У: Филиповић, Ј. / Дурбаба, О. (прир.) *Језици у образовању и језичке образовне политике*. Београд: Филолошки факултет. (2014): 17–35.
- Филиповић, Јелена, Вучо, Јулијана. Језичка образовна политика и образовање националних мањина у Европи са посебним освртом на ромску популацију. У: Филиповић, Ј. / Дурбаба, О. (прир.). *Језици у образовању и језичке образовне политике*. Београд: Филолошки факултет, (2014): 169–187.
- Filipović, Jelena. *Judeo-Spanish In Standard Language Cultures: Minority/Dominated Languages And Language Ideologies In The 21st Century / Jevrejsko-španski u standardnim jezičkim kulturama: manjinski jezici/jezici kojima se dominira i jezičke ideologije u 21. veku / El Judeoespañol En Las Culturas De Lenguas Estandarizadas: Lenguas Minoritarias Dominadas E Ideologías Lingüísticas En El Siglo Xxi*. Balkania. (2015): 20–32.
- Filipović, Jelena. *Transdisciplinary Approach to Language Study: The Complexity Theory Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015a.
- Filipović, Jelena. Transdisciplinary qualitative paradigm in applied linguistics: autoethnography, participatory action research and minority language teaching and learning. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 32.5 (2019): 493–509.
- Finzel, Anna Magdalena. *English in the Linguistic Landscape of Hong Kong: A Case Study of Shop Signs and Linguistic Competence*. Universität Potsdam, Philosophische Fakultät, Institut

für Anglistik und Amerikanistik, Lehrstuhl für Entwicklung und Variation der Englischen Sprache, (M.A.), Potsdam, 2012.

- Гађиновић, Радослав. Албански сепаратистичко–терористички покрет претња миру на Балкану. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 245–263.
- Гаљак, Коста. Демографске последице исељавања српског и осталог неалбанског становништва на Косову и Метохији под притиском албанских националиста и сепаратиста. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 211–227.
- García, Ofelia, Tove Skutnabb-Kangas, and Maria E. Torres-Guzmán. *Imagining multilingual schools: Languages in education and glocalization*. Vol. 2. Multilingual Matters Ltd, Clevedon, UK, 2006.
- Gaši, Musa, and Nikola Ujkaj. *Kosovo turistički vodič*. Drugo, dopunjeno izdanje. Turistički savez Kosova, Priština 1973.
- Гаши, Шкељзен „Рат на Косову 1998–1999. у уџбеницима историје на Косову и у Србији“. *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа* (2015): 229–243.
- Гаталовић, Б. Миомир. *Југословенска државна политика на Косову и Метохији*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2014.
- Гавриловић, Данијела, и Невена, Петрушић. Међунационални односи и заштита мањинских права у Србији. *Миграцијске и етничке теме*. 27.3 (2011): 419–439.
- Giles, Howard, Richard Y. Bourhis, Donald M. Taylor. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity and Intergroup Relations* (1977): 307–348.
- Гојковић, Невена. Систем заштите мањина у Републици Србији (рукопис), Београд, 2014.
- Gorter, Durk, ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2006.
- Gorter, Durk. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. *International Journal of Multilingualism* 3.1 (2006): 1–6.
- Gorter, Durk. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2006, 81–89.
- Gorter, Durk. The Linguistic Landscape in Rome: Aspects of Multilingualism and Diversity. Fryske Akademy – Universiteit van Amsterdam Partner in SUS.DIV, a European Research Network of Excellence, *Working paper of IPRS*, Roma, (2007): 1–28.
- Gorter, Durk, et al., eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Gorter, Durk. Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *Annual Review of Applied Linguistics* 33 (2013): 190–212.
- Gorter, Durk. Methods and techniques for linguistic landscape research: About definitions, core issues and technological innovations. *Expanding the Linguistic Landscape: Multilingualism, Language Policy, and the Use of Space as a Semiotic Resource* 38 (2018): 38–57.
- Grbavac, Ivana. *Jezički identitet i jezički krajobraz u Mostaru*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2012.
- Grbavac, Ivana. Linguistic landscape in Mostar. *Jezikoslovlje* Vol. 14/2, (2013): 501–515.
- Gulyás, László. A brief history of the Kosovo conflict with special emphasis on the period 1988–2008. *Historia Actual Online* 27, (2012): 141–150.
- Gunaratne, Shelton A. De-Westernizing communication/social science research: Opportunities and limitations. *Media, Culture & Society* 32.3 (2010): 473–500.

- Gusic, Ivan. *Contesting Peace in the Postwar City: Belfast, Mitrovica and Mostar*. Springer Nature, 2019.
- Guzina, Dejan. Kosovo or Kosova—Could it be both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms. *Understanding the War in Kosovo*, (2003): 29–51.
- Hadorn, Gertrude Hirsch, et al., eds. *Handbook of transdisciplinary research*. Vol. 10. Dordrecht: Springer, 2007.
- Хадри, Али, Живко Аврамовски. уред. *Косовска Митровица и околина*. Косовска Митровица: Институт за савремену историју, 1979.
- Hajrullahu, Arben. *Dugoročni mir na Balkanu kroz integracije u EU: proces integracija u EU kao mogućnost za prevazilaženje srpsko-kosovskog sukoba*; prevodilac Dejan Stanojević. Priština: Fondacija–Konrad–Adenauer, 2016.
- Hanauer, David I. Laboratory Identity: A Linguistic Landscape Analysis of Personalized Space within a Microbiology Laboratory. *Critical Inquiry in Language Studies* 7.2–3 (2010): 152–172.
- Hardten, Eggert. An overview of the development of Mitrovica through the years, *Kosovar Stability Initiative (IKS)*, Kosovo, May 2014.
- Hasanaj, Adem. *Položaj i specifičnosti istorije, kulture, obrazovanja, jezika i pisma albanske narodnosti u Jugoslaviji*, Otvoreni problemi narodnosti u Jugoslaviji, Pravo i Univerza v Mariboru. Evropski center za proučavanje medetničnih odnosev in regionalizma, Novi Sad, 1991.
- Hicks, Davyth. *Scotland's Linguistic Landscape: the Lack of Policy and Planning with Scotland's Place-names and Signage*. World Congress on Language Policies, Barcelona, Vol. 20, 2002, <<http://www.arts.ed.ac.uk/celtic/poileasaidh/hicksseminar.html>> 14. 09. 2014.
- Hodge, Bob. Life, chaos, and transdisciplinarity: A personal journey. *World Futures* 63/3–4 (2007): 209–222.
- Hornberger, Nancy H. Language policy, language education, language rights: Indigenous, immigrant, and international perspectives. *Language in society*, 1998, 27(04): 439–458.
- Hornsby, Michael. The Incongruence of the Breton Linguistic Landscape for Young Speakers of Breton. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 29.2 (2008): 127–138.
- Храбак, Богумил. Пословање људи из Косовске Митровице и других косовских вароши у XVIII веку. *Баштина, Приштина – Леносавић*, свеска. 13, (2002): 205–213.
- Huebner, Thom. Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Codemixing and Language Change. *International Journal of Multilingualism* 3.1 (2006): 31–51.
- Huebner, Thom. A Framework for the Linguistic Analysis of Linguistic Landscapes. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009, 70–87.
- Hult, Francis M. Analysis of Language Policy Discourses across the Scales of Space and Time. *International Journal of the Sociology of Language* 202 (2009): 7–24.
- Hult, Francis M. Drive-thru Linguistic Landscaping: Constructing a Linguistically Dominant Place in a Bilingual Space. *International Journal of Bilingualism* 18.5 (2013): 507–523.
- Human Rights Watch. *Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo, March 2004*. Vol. 16. No. 6. Human Rights Watch, 2004.
- Илић, Данијела. *Специфичне стопе обољевања од болести узрокованих аерозагађењем при променама концентрација загађујућих материја*. Diss. Универзитет у Приштини–Косовска Митровица, Медицински факултет, 2016.
- Имами, Петрит. *Срби и Албанци кроз векове*. Београд: Самиздат, 1999.
- International Crisis Group (ISG). North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice, *Europe Report N°211* – 14 March 2011.
- Исаковић, Златко. Демократија, људска права и етнички сукоби у глобализованом свету. *Међународни проблеми* 54/4. (2002): 357–378.
- Ismajli, Rexhep. *Gjuhë dhe etni*, Rilindja, Prishtinë., 1991.
- Ismajli, Rexhep. *Etni e modernitet*, Dukagjini, Pejë., 1994.

- Ismajli, Rexhep. "Në gjuhë" dhe "për gjuhë", Dukagjini, Pejë., 1998.
- Ismajli, Rexhep. *Standarde dhe identitete*, Dukagjini, Pejë., 2003
- Ismajli, Rexhep. *Gjuhë standarde dhe histori identitetesh*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë., 2005.
- Jackson, David. Resolving Northern Kosovo: Partition or Integration? Hertie School of Governance, *Working Papers No 58*, March 2011.
- Jansen, Sarah Littisha. Serbian/Albanian Bilingualism in Kosova: Reversal or Entrenchment of the Curse of Babel? *Independent Study Project (ISP) Collection*. Paper 1319, (2012): 1–57.
- Јањић, Душан. Косово између сукоба и дијалога (етнички сукоб и криза идентитета: српско–албански односи), Форум за етничке односе, Београд, 2005.
- Јевтовић, З., Арачки, З. Управљање информацијама и пропагандним техникама у етничким конфликтима. У: Јовановић, Б., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија, 1912–2012: међународни тематски зборник = Kosovo and Metohija, 1912–2012: thematic collection of papers of international significance*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.
- Јовановић, Владан. „Реконквиста Старе Србије“: о континуитету територијалне и демографске политике на Косову. У: Павловић, А., Захаријевић, А., Пудар, Г., Халили, Р. (уред.), *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско-албанских односа*, Београд: ИФДТ/КПЗ Бетон, Едиција Тон Б, (2015): 95–117.
- Јовановић, Владислав. Интернационализација питања Косова и Метохије. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 427–434.
- Јовановић, Љубиша. "Јединствене функције Републике Србије." *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 28.28 (1988): 11–21.
- Jusufi, Azmir. Odgoj i obrazovanje manjina na Kosovu. *Novi Muallim* 59 (2014): 67–78.
- Каџка, Муалџим. Preduniverzitetska kosovska jezička politika. *Književni jezik* 1–2 (2017): 201–213.
- Канцеларија премијера. *Акциони план за унапређење квалитета употребе језика у општини Грачаница*, Влада Републике Косово, Приштина, 2016.
- Károly, Adrienn. Language policy in the European Union. *Eger Journal of English Studies*, 8, (2008): 125–141.
- Кецојевић, И. Драгиша. Косово и Метохија: терор над Србима. У: Карамата С. и Оцић Ч. (уред.), *Срби на Косову и у Метохију*. Београд, (2006): 155–188.
- Këçira, Rajmonda. *Anglicizmat në gazetat shqiptare*. Shkodër, Albania, 2009.
- Khetagashvili, Nino, and Konstantin Korkelia. *The Right to education of National Minorities: comparative analyses between International standards and Georgia*. Diss. MA thesis): Institute of European Studies at Tbilisi State University, 2010.
- Klein, Julie Thompson. Afterword: the emergent literature on interdisciplinary and transdisciplinary research evaluation. *Research Evaluation* 15.1 (2006): 75–80.
- Klein, Julie Thompson. Evaluation of interdisciplinary and transdisciplinary research: a literature review. *American journal of preventive medicine* 35.2 (2008): 116–123.
- Klein, Julie T. and Mitcham C. eds. *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. Oxford University Press, 2010.
- Krljan, Antun. *Analiza dominantnih shvaćanja autoetnografije kao znanstvene metode*. Diss. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2018.
- Компировић П. Тајјана, Иван М. Башчаревић. Друштвене прилике у Косовској Митровици између два светска рата. У: проф. др Бранко Јовановић, проф. др Урош Шуваковић (уред.), *Косово и Метохија 1912–2012. Међународни тематски зборник*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица: Graficolor, Краљево, (2012): 357–373.

- Korsika, Bojan. *Srbija i Albanci: Pregled Politike Srbije Prema Albancima od 1944–1989*. U: Korsika. B. (ured.), Knjiga treća, Ljubljana: Verlag nicht ermittelbar, 1989.
- Кошутин, Будимир. Вишејезичност– предност или усуд Европске Уније ? *Анали*, година LIV, бр. 2, (2006): 80–92.
- Ковачевић, Драгана. Међународни систем заштите права мањина. *Центар за истраживање етницитета*. Београд, 2006.
- Ковачевић, Милош. *Идентитет српског језика у огледалу лингвистике и политике*.– Српско питање и србистика. Србистика (ванредни број). Зборник радова 3 /прир. Петар Милосављевић. – Бачка Паланка – Ваљево, (2007): 111–123.
- Кривокапић, Борис. Један поглед на проблем разликовања 'старих' и 'нових' мањина. *Зборник радова Правног факултета у Сплиту*, 42.1-2, (2005): 93–103.
- Кривокапић, Борис. Мањинска права: индивидуална и/или колективна. *Национални интерес*, бр.1. (2006): 165–184.
- Кукић, Славо. Положај националних и верских мањина у Босни и Херцеговини. *Политичка мисао*, број 03, (2001): 122–137.
- Landry, Rodrigue, Richard Y. Bourhis. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16.1 (1997): 23–49.
- Lantschner, Emma. Protection of minority communities in Kosovo: Legally ahead of European standards—practically still a long way to go. *Review of Central and East European Law* 33.4 (2008): 451–490.
- Leggio, Viktor Daniele. The dialect of the Mitrovica Roma. *Romani Studies* 21.1 (2011): 57–113.
- Lemay-Hébert, Nicolas. Multiethnicité ou ghettoïsation? Statebuilding international et partition du Kosovo à l'aune du projet controversé de mur à Mitrovica. *Études internationales* 43.1 (2012): 27–47.
- Leš, Marinko. *Mogućnosti primjene novih neuroznanstvenih spoznaja u analizi glume*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.
- Litvinskaya, Alena A. *Linguistic Landscape of – Little Russia by the Sea, A Multilingual Community in a Brooklyn Area of New York City*. Diss. Indiana University of Pennsylvania, 2010.
- Лончар, Јелена. Културна баштина на Косову: искључивање мањина кроз инклузивно законодавство. У: Павловић, А., Захаријевић, А., Пудар, Г., Халили, Р. (уред.), *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа*, Београд: ИФДТ/КПЗ Бетон, Едиција Тон Б, (2015): 409–429.
- Лончар, Марија М. Статус српског језика на територији Косова и Метохије. *Анали Филолошког факултета*, Vol. 31, бр.1 (2019): 155–181.
- Lou, Jia. Revitalizing Chinatown Into a Heterotopia A Geosemiotic Analysis of Shop Signs in Washington, DC's Chinatown. *Space and Culture* 10.2 (2007): 170–194.
- Lou, Jia. *Situating Linguistic Landscape in Time and Space: A Multidimensional Study of the Discursive Construction of Washington, DC Chinatown*. Georgetown University, 2009.
- Luciak, Mikael. Minority status and schooling—John U. Ogbu's theory and the schooling of ethnic minorities in Europe. *Intercultural Education* 15.4 (2004): 359–368.
- Лукић–Анђелковић, Мирјана. Хемијски, радиолошки и еколошки аспекти агресије НАТО-а на СРЈ. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 453–471.
- Lukovic, Miloš. Kosovska Mitrovica, present and past. In D. Batakovic (Ed.), *Kosovo and Metohija: Living in the enclave Belgrade*: Institute for Balkan Studies, (2007): 83–106.
- Луковић, Милош. Историјске, урбано–демографске и социолингвистичке особености Косовске Митровице, *Живот у енклави, Лицеум* 9, Крагујевац, (2005): 11–89.

- Луковић, Милош. Актуелна питања језичког законодавства у Републици Србији. У: Срето Танасић (гл. уред.). *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Зборник Института за српски језик САНУ II, Институт за српски језик САНУ: Београд. (2014): 97–117.
- Лутовац Милисав. Звечан, Трепча и Косовска Митровица. *Гласник Српског географског друштва*, Volumes 27–30, Свеска XXX–број 2, (1950): 87–99.
- Максимовић, Маја, и Бранислава Кнежић. Нови поглед на истраживање: израда научног рада као процес трансформативног учења. Институт за педагогију и андрагогију, *Андрагошке студије*, (2014): 123–136.
- Mantho, Edlira. The Present-Day Situation on Standard Albanian and the Theory of Argumentation about it. *Investigationes Linguisticae* 18 (2009): 72–79.
- Мањинска политика и интеграција у Србији. *Анализе и препоруке за унапређење мањинске политике и процеса интеграције у Републици Србији*, Форум за етничке односе, Београд, 2014.
- Maracz, László. Towards a European system guaranteeing linguistic minority rights protection: including the Hungarian cases. *Concepts and Consequences of Multilingualism in Europe* 2. (2011): 25–53.
- Марковић Ж., Данило. Неки проблеми остваривања грађанских права и слобода у вишестаничним државама. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010б): 471–485.
- Марковић, Михаило. Косово и европска цивилизација. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 7–35.
- Маројевић, Радмилло. О етимологији топонима ‘Косово’ и етника ‘Косовац’ и ‘Косовар’. *Ономастолошки прилози X*, 1989: 63–65.
- Marten, Heiko F., Luk Van Mensel, Durk Gorter. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 1–18.
- Медојевић, Јово. Процес и механизми повратка интерно расељених лица и избеглица на Косово и Метохију. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 511–524.
- Микетић, Сања. Д., и Башчаревић, И. М. (2016). Тирилица као обележје националног идентитета код студентске популације Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 46.1 (2016).
- Микетић Д. Урош. Цариградски Гласник (1895–1909): прилог проучавању привредних, црквених и школских прилика Срба у Косовској Митровици и околини. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска 49, (2019): 321–341.
- Микић, Ђорђе. Османско и арбанашко насиље над Србима Косова и Метохије, У: *Косово и Метохија, прошлост, садашњост и будућност*, ур. Михајловић К, Београд, (2007): 35–54.
- Милорадовић, Софија. Етнолингвистичка истраживања Метохије: теме и правци. *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Књ. 2 (2009), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица (2010): 89–120.

- Милошевић, Б. 2006. Мултикултуралност и интердисциплинарност: предуслови за сусрет култура. Доступно преко: <http://www.ff.uns.ac.rs/stara/elpub/susretkultura/73.pdf>, (Датум приступа: 15.01.2014).
- Миљковић, Милан. Прилог анализи медијских представа о Албанцима у српској штампи 1912–1913. У: Павловић, А., Захаријевић, А., Пудар, Г., Халили, Р. (уред.), *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа*, Београд: ИФДТ/КПЗ Бетон, Едиција Тон Б, (2015): 55–75.
- Мирковић, Тодор. Косово и Метохија – девет векова после, *Војно дело*, 66.2, (2014): 186–209.
- Moriarty, Máiréad. Languages in Motion: Multilingualism and Mobility in the Linguistic Landscape. *International Journal of Bilingualism* 18.5 (2014): 457–463.
- Mulaj, Deniza. *Navigating the Bridge: An Ethnographic Study of Kosovar and Serbian Youth Living in the Divided City of Mitrovica, Kosova*. A thesis submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Masters of Arts, Raleigh, North Carolina, 2017.
- Mulliçi Xhemshir, Integrating city of Mitrovica, 42nd ISoCaRP Congress (2006): 1–11.
- Munishi, Shkumbin, *Gjuha standarde shqipe në Kosovë dhe drejtimet e zhvillimit të saj, disertacion i doktoratës*, Prishtinë, 2006.
- Munishi, Shkumbin *Gjuha standarde dhe variacioni sociolinguistik*. Prishtinë: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare 25/1., 2006.
- Munishi, Shkumbin. *Gjuha shqipe dhe interneti*. Prishtinë, 2009.
- Munishi, Shkumbin, *Gjuha standarde shqipe dhe konvergjenca e gjuhës së folur*, Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare 28/1, Prishtinë, 2009. (shih edhe në Internet: <http://www.linguasocio.blogspot.com/>).
- Munishi, Shkumbin. *Konfliktet dhe kontaktet gjuhësore*. Prishtinë: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare 29/1, 2010.
- Munishi, Shkumbin. *Mbi mundësinë e integritit të paskajores në gjuhën standarde shqipe, Shqipja në etapën e sotme: politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit* (Aktet e konferencës shkencore – Durrës 15-17 dhjetor 2010, Qendra e Studimeve Albanologjike, Tiranë, 2011. (shih edhe në Internet <http://linguasocio.blogspot.com/2013/01/mbi-drejtimet-e-mundshme-te-zhvillimit.html>
- Munishi, Shkumbin. *Probleme të zbatimit të dygjuhësisë shqip/serbisht në Kosovë*. Prishtinë: ASHAK, 2012.
- Munishi, Shkumbin. *Gjuha, kombi dhe identiteti te shqiptarët*. Studime Albanologjike, Prishtinë, 2012/1.
- Munishi, Shkumbin. *Probleme të shqipes standarde në Kosovë*. Prishtinë: Zero Print, 2013.
- Муговцић, Предраг – Kampouris, Anastassios. „Допринос Савета Европе у развоју језичке политике у Европи“ (Contribution of the Council of Europe to the Development of Language Policies in Europe). *Тематски зборник радова Филологија и универзитет*, том 1 Ниш: Филозофски факултет, 2012: 596–605 (са резимеом на енглеском језику стр. 605).
- Najvirtova, Andrea, and Lars Burema. "Assessing Minority Language Rights in Kosovo." *Minority politics within the Europe of regions* (2011): 1–17, доступно преко: www://kv.sapientia.ro/data/miremir_pres/andrea_najvirtova_lars_burema.pdf.
- Недељковић, Д. Славиша. Призренска лига (1878–1881) између мита и стварности. *Савремена српска историографија*, Универзитет у Нишу Филозофски факултет, (2012): 399–411, доступно преко: https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/.../395_c1a58c3a4087826c2fc0302fdc538304 (Датум приступа: 17.07.2017).
- Недељковић–Правдић, Марија. Значај језичког пејзажа у проучавању мањинске језичке политике. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 58/1 (2015): 37–51.
- Недељковић–Правдић, Марија. Мањинска образовна политика на Косову – правна регулатива и паралелни системи образовања. *Методички видици*, 5 (2014а): 275–292.

- Недељковић–Правдић, Марија. Грађа за библиографију „Језичка политика на Косову” Институт за српски језик САНУ. *Лингвистичке актуелности*, 25 ((20146): 118–125.
- Недељковић–Правдић, Марија. Имплементација правних докумената о употреби језика на Косову и Метохији. *Анали Филолошког факултета*, свеска I, 26 (2014в): 371–387.
- Недељковић–Правдић, Марија. О важности интердисциплинарних и трансдисциплинарних истраживања. Институт за српски језик САНУ. *Лингвистичке актуелности*, 24, (2014): 9–23.
- Негришорац, Иван. Српска језичка политика: основни предуслови и важност консензуса. У: Срето Танасић (гл. уред.). *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Зборник Института за српски језик САНУ II, Институт за српски језик САНУ: Београд. (2014): 9–25.
- Несторовић, Милош. Етнодемографски проблеми Косова и Метохије. *Глобус– часопис за методолошка и дидактичка питања географије*, Српско географско друштво, бр. 33. (2008):175–188.
- Nicolescu, Basarab. The transdisciplinary evolution of learning. *Symposium on Overcoming the Underdevelopment of Learning at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, Montreal, Canada*. 1999.
- Новаковић, Игор (прир.). *Српско–албански односи: Поглед из Албаније, Колекција интервјуа*. Београд: ISAC Fond, 2011.
- Нушић, Бранислав Ђ. *Косово: опис земље и народа*. Вол. 1. Изд. Матице Српске, 1902.
- Okuka, N. *Srpski dijalekti*. Zagreb: PKD Prosvjeta., 2007.
- Paçarizi, Rrahman. *Albanian Language.*, AAB University Prishtina, University of Pristina, Republic of Kosova, 2008., Prishtinë.
- Palinkas LA, Horwitz SM, Green CA, Wisdom JP, Duan N, Hoagwood K. Purposeful Sampling for Qualitative Data Collection and Analysis in Mixed Method Implementation Research. *Adm Policy Ment Health*. 42(5), (2015): 533–544.
- Paulston, Christina Bratt., & Heidemann, Kai. Language policies and the education of linguistic minorities. *An introduction to language policy: Theory and method*. (2006): 292–310.
- Pautasso, Marco, and Cesare Pautasso. Peer reviewing interdisciplinary papers. *European Review* 18.2 (2010): 227–237.
- Pavlenko, Aneta. Language of the enemy: Foreign language education and national identity. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 6.5 (2003): 313–331.
- Павловић, Александар. Елементи просторне симболике Срба у Косовској Митровици. *Етноантрополошки проблеми* 12.4 (2017): 1233–1257.
- Павловић, С. Александар. *Свакодневни живот становника Северне Косовске Митровице*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.
- Павловић, Александар. Од јунака до дивљака: Албанци у српском херојском и националном дискурсу од средине осамнаестог до почетка двадесетог века. У: Павловић, А., Захаријевић, А., Пудар, Г., Халили, Р. (уред.), *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа*, Београд: ИФДТ/КПЗ Бетон, Едиција Тон Б, (2015): 15–35.
- Павловић, Александар. Прилози о страдању колониста на Косову и Метохији током Другог светског рата. *Архив, часопис Архива Југославије*, 1–2, (2014): 113–128.
- Павловић С. Александар. Албанци у сећањима Срба у северној Косовској Митровици у контексту свакодневице пре рата 1999. године. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска. 36, (2014): 289–315.
- Павловић, Александар. Комшијски односи међу Србима у Северној Косовској Митровици. *Баштина, Приштина – Лепосавић* 35 (2013): 251–266.
- Павловић, Александар. Досељеници са подручја јужно од Ибра према ставовима становника северне Косовске Митровице, *Баштина, Приштина – Лепосавић*, св. 33, (2012): 271–287.

- Павловић, Александар. Безбедносни ризик као фактор просторних стратегија становника северног дела Косовске Митровице. *Баштина*, Приштина – Лепосавић, свеска 31, (2011): 297–323.
- Pekari, Catrin. Review of the Monitoring Process of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. 3 *European Yearbook of Minority Issues*. (2003/04): 347–375.
- Петров, Ана. „Балкан балканским народима“: еволуционизам, расизам и колонијализам у српским научним и политичким дискурсима пре Другог светског рата. У: Павловић, А., Захаријевић, А., Пудар, Г., Халили, Р. (уред.), *Фигура непријатеља: преосмишљавање српско–албанских односа*, Београд: ИФДТ/КПЗ Бетон, Едиција Тон Б, (2015): 75–95.
- Petrović, Jelena. Jezička politika i ideologija jugoslovenstva u (među) ratnom periodu. *Monitor ISH XI/1* (2009): 35–54.
- Phillips, Cindy. *Sign Language: Interpreting the Linguistic Landscape of a Manitoba Town*. Diss. University of Manitoba, 2011.
- Pinos, Jaime Castan. Mitrovica: a city (re) shaped by division. *Politics of Identity in Post–Conflict States*. Routledge, (2015): 152–166.
- Pinos, Jaime Castan. Mitrovica: a city (re) shaped by division. *Politics of Identity in Post–conflict States*. Routledge, (2016): 128–142.
- Пипер, Предраг. Реч «Косово» и њене вербалне асоцијације у српском језику. *Даница*, књ, 15, (2009): 85–95.
- Пипер, Предраг. О стратегији језичке политике у Републици Србији. У: Срето Танасић (гл. уред.). *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Зборник Института за српски језик САНУ II, Институт за српски језик САНУ: Београд. (2014): 117–131.
- Питулић, Валентина. Косовска битка између историјских извора и епске легенде, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLII (2), (2012): 99–113.
- Pohl, Christian, and Gertrude Hirsch Hadorn. *Principles for designing transdisciplinary research*. Munich: oekom, 2007.
- Пожгај Хаџи, Весна и Балажић Булц, Т. Други и „други“: ставови према говорницима различитих језика у словенском друштву. У: Васић, В. (уред.). *Примењена лингвистика у част Ранку Бугарском (Selected Papers in Honour of Ranko Bugarski)*, *Језик у употреби/Language in Use*, Друштво за примењену лингвистику Србије, Нови Сад (2011): 107–121.
- Prelec, Marko, Naim Rashiti. *Integracija Srba na Kosovu nakon Briselskog Sporazuma*. Balkans Policy Research Group, 2015.
- Приручник за спровођење Закона о употреби језика*, Република Косово, Канцеларија премијера, Канцеларија повереника за језике, Приштина, јун 2014.
- Progress on Mitrovica, *Input for the Progress Report*, Kosovo Foundation for Open Society–KFOS, June 2014, Prishtinë, Kosovë.
- Puzey, Guy. *Planning the Linguistic Landscape: A Comparative Survey of the Use of Minority Languages in the Road Signage of Norway, Scotland and Italy*. Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2007.
- Puzey, Guy. Two–way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 127–147.
- Радовановић, Милорад. Планирање језика данас (подсетник). У: Срето Танасић (гл. уред.). *Српски језик и актуелна питања језичке политике*. Зборник Института за српски језик САНУ II, Институт за српски језик САНУ: Београд. (2014): 25–37.
- Радушки, Нада. Положај националних мањина у развијеним европским земљама. *Миграцијске и етичке теме* 24(3), (2008): 235–249.
- Raduški, Nada. "Sociodemographic and ethnocultural characteristics of minorities in Serbia." *Sociološki pregled* 44.2 (2010): 247–263.

- Ракочевић, Живојин. (2012, септембар). Изазови и проблеми у спровођењу Закона о употреби језика на Косову. *Саопштење Косовско стратешке акционе мреже (КСАМ)*, Приштина.
- Ракочевић Живојин. Језичка политика на Косову и Метохији: сучељавање албанског етничког интереса (администрације) и српског језика. *Летопис Матице Српске*, Нови Сад Књ. 489, св. 1–2: (2012): 150–159.
- Рељић, Митра. Улога језика, верске и етнонационалне припадности у обликовању групних идентитета на Косову и Метохији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*. 39 (2009): 55–64.
- Рељић, Митра. О пореклу или етнонимима Албанаца – Албанци и (или) Шиптари, *Зборник радова: Истраживања српског језика на КиМ*, књига 3, (2010): 161–174.
- Рељић, Митра. Типови диглосије у савременој језичкој пракси славофоне косметске популације. *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Књ. 2 (2009), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица (2010): 171–189.
- Рељић Митра. Етноними - досетке у функцији идентитетског порицања Косметских Срба од Османског периода до данас. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборника (књ. 1: Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 2010.
- Рељић, Митра. Криптоглосија као саставни део језичког понашања славофоне популације на Косову и Метохији. *Јужнословенски филолог LXVII*. САНУ и Институт за српски језик: Београд, (2011): 241–254.
- Рељић, Митра. „Етнојезичке и верске прилике на Косову и Метохији у периоду Османског царства – исходиште трагајуће рањивости српског језика“. *Летопис Матице српске*, Књ. 489, св. 1–2, Нови Сад, (2012): 136–150.
- Рељић, Митра. Српски језик у ареалу Косова и Метохије – од надетничког до 'конфесионалног'. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 42–2 (2012 а): 83–96.
- Рељић, Митра. Положај, стање и перспективе српског језика на Косову и Метохији. *Зборник Института за српски језик II: Српски језик и актуелна питања језичке политике*, Београд, (2014): 167–182.
- Reuter, Jens. *Albanci u Jugoslaviji*, Minhen: Oldenbourg Verlag, 1982.
- Ringelheim, Julie. Minority Rights in a Time of Multiculturalism—The Evolving Scope of the Framework Convention on the Protection of National Minorities. *Human Rights Law Review* 10.1 (2010): 99–128.
- Ристановић, Петар. Листови Српске православне цркве и „КОСОВСКО ПИТАЊЕ“ 1980–1982. *Баштина*, Приштина – Лепосавић, св. 35, (2013): 205–228.
- Rončević Marina. Jezički krajolik grada Rijeke između prošlosti i sadašnjosti. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2019.
- Rrahmani, Bashkim. "Minority rights in Kosovo." *Acta U. Danubius Jur.* Vol. 14, no. 3 (2018): 234–241.
- Rubinstein–Avila, Eliane. Brazilian Portuguese in Massachusetts's Linguistic Landscape: A Prevalent yet Understudied Phenomenon. *Hispania* (2005): 873–880.
- Rugova, Bardh. The status of Albanian in relation to the other Balkan languages. *Slavia Meridionalis* 15 (2015): 139–148.
- Saganova, Eva. *The national minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages*, Doctoral dissertation. University of Roskilde. Sallanbank, 2009.
- Said, Slim Ben Slimane Ben. *Urban Street Signs in the Linguistic Landscape of Tunisia: Tensions in Policy, Representation, and Attitudes*. Diss. The Pennsylvania State University, 2010.
- Савић, Александра. Језичка политика и културни модели језичке стандардизације. *Политема* 6.11 (2017): 119–130.

- Секулић Весна. Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, Свеска 17, (2004): 151–172.
- Секулић Весна. Избегла и расељена лица у колективним центрима на северном Косову., *Баштина, Приштина – Лепосавић*, свеска 15, (2003): 137–151.
- Shohamy, Elana Goldberg. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. New York / London: Routledge, 2006.
- Shohamy, Elana, Durk Gorter, eds. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2008.
- Shohamy, Elana, Durk Gorter, eds. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009.
- Shohamy, Elana, Marwan Abu Ghazaleh–Mahajneh. Linguistic Landscape as a Tool for Interpreting Language Vitality: Arabic as a “Minority” Language in Israel. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel (eds.). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2012, 89–108.
- Shuibhne, Niamh Nic. The European Union and minority language rights. *International Journal of Multicultural Societies. The Human Rights of Linguistic Minorities and Language Policies* 3.2 (2001): 61–77.
- Сикимић, Биљана. Језички пејзаж Карашевака: надгробни споменици. *Linguistic landscape of Karashevo: tombstones*. *Фолклористика* 1.2 (2016): 43–63.
- Сикимић, Биљана. Лингвистичка реалност Косова: диглосија и лингвистички империјализам. У: Бошковић, Д. (уред.), *Српски језик, књижевност, уметност II, Империјални оквири књижевности и културе*, Крагујевац: ФИЛУМ, (2010): 143–152.
- Sikimić, Biljana. The Priluzje enclave: A construction of local identity. *Dve domovini*, 27 (2008): 45–66.
- Сикимић, Биљана Љ., Мотоки Нوماћи. Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари/Палћани у Србији. *Јужнословенски филолог LXXII*, св. 1–2 (2016): 7–31.
- Симић, Игор. Правни положај општине Северна Митровица. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*. 88.2–3 (2016): 113–124.
- Славковић, Ж. Божица. *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2014.
- Sloboda, Marián, et al. Carrying out a Language Policy Change: Advocacy Coalitions and the Management of Linguistic Landscape. *Current Issues in Language Planning* 11.2 (2010): 95–113.
- Словић, Срђан. Државноправни развитак и међународни положај Косова и Метохије од Берлинског конгреса до краја 20-ог века. *Баштина* 27, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, (2009): 205–219.
- Soukup, Barbara. English in the linguistic landscape of Vienna, Austria (ELLViA): Outline, rationale, and methodology of a large-scale empirical project on language choice on public signs from the perspective of sign-readers. *Views* 25 (2016): 1–24.
- Spolsky, Bernard. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Spolsky, Bernard. Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. Elana Shohamy, Durk Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York / London: Routledge, 2009, 25–39.
- Станојевић, Д Саша. Косовска Митровица у данима повлачења, новембра 1915. године, у зборнику: *Век српске Голготе (1915–2015) I–III (тематски Зборник међународног значаја)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет универзитета у Приштини, 2016.
- Становчић, Војислав. Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права. *Годишњак ФПН*, (2), (2008): 479–503.

- Staubums, Christian. *The Acquired Rights of Kosovo. New Presence: The Prague Journal of Central European Affairs* (2009): 55–60.
- Степић, Миломир. Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концепција. У: *Срби на Косову и у Метохији, Зборник радова са научног скупа одржаног у Косовској Митровици*, (2006): 259–281.
- Стевановић М. Обрад. Ефекти албанског тероризма на Косову и Метохији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLV (1)/, (2015): 143–165.
- Stevens, Georgina. *Filling the vacuum: ensuring protection and legal remedies for minorities in Kosovo*. London: Minority Rights Group International, 2009.
- Стратегија за заштиту и промовисање језичких права 2016 – 2021*, Република Косово, Канцеларија премијера, Канцеларија повереника за језике, Приштина, 2015.
- Šajn, Robert, et al. "Heavy metal contamination of topsoil around a lead and zinc smelter in Kosovska Mitrovica/Mitrovicë, Kosovo/Kosovë." *Journal of geochemical exploration* 134 (2013): 1–16.
- Шешум, С. Урош. *Србија и Стара Србија: (1804-1839)*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.
- Шипка, Милан. *Језик и политика*, Београд, 2006.
- Šutović, Milošica. Kosovisation of Serbia and Yugoslavia. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*. 36 (2007): 219–233.
- Шутовић, Милојица. Антонимије 'паралелног' косовског друштва. *Социологија*, 49(1), (2007): 65–88.
- Таталовић, Синиша. Европски модели остваривања права националних мањина. *Политичка мисао: часопис за политологију*, 37.2 (2000): 79–84.
- Тешмановић, Љиљана Д., и Синиша Р. Достих. „Улога и значај образовања на простору Косова и Метохије некад и сад", *Баштина* 44 (2018): 295–314.
- Themistocleous, Christiana. Conflict and unification in the multilingual landscape of a divided city: the case of Nicosia's border. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40.2 (2019): 94–114.
- Thurlow, Crispin, Adam Jaworski. *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Tóth, Norbert and Balázs Vizi. Community rights and their implementation in Kosovo, with a special focus on the situation of language rights, Final analytical report on the ICDT project *Enhancing Minority Integration through Improved Implementation of the Law on the Use of Languages in Kosovo*, June 2010.
- Trumper–Hecht, Nira. Linguistic landscape in mixed cities in Israel from the perspective of 'walkers': The case of Arabic. *Linguistic landscape in the city*, (2010): 235–251.
- Tufi, Stefania, Robert Blackwood. Trademarks in the Linguistic Landscape: Methodological and Theoretical Challenges in Qualifying Brand Names in the Public Space. *International Journal of Multilingualism* 7.3 (2010): 197–210.
- Ułasiuk, Iryna. Comparative analysis of educational rights of national minorities and migrants in Europe. European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies. *EUI Working Paper RSCAS*, 2013.
- Van Kempen, Ronald, and Alan Murie. The new divided city: Changing patterns in European cities. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 100.4 (2009): 377–398.
- Васић, Ненад. Резолуција 1244 СБ УН и Мисија ЕУЛЕКС на Косову и Метохији. У: др Маликовић, Д., Шуваковић, У., (уред.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима међународни тематски зборник*, Књига 4 социологија и друге друштвене науке, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, (2010): 169–197.
- Васић, Ненад А. *Национална држава у политичким идејама о " Великој Србији" и " Великој Албанији"*. Diss. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2014.

- Велички, Дамир. Нова вишејезичност и учење страних језика као дио језичке политике. *Методички огледи*, 14.1 (2007): 93–103.
- Vickers, Miranda. *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. London: C. Hurst & Co. 1998. (pp. 169–194), коришћен српски превод који је објавила Фондација за отворено друштво, поглавље 9, доступно преко: <https://fer.org.rs/clanak/odabrana-bibliografija-miranda-vickers/> (стр. 146–179).
- Vladislavljević, Nebojša. Kosovo and Two Dimensions of the Contemporary Serb-Albanian Conflict. *After Yugoslavia*. Palgrave Macmillan, London. (2012): 26–42.
- Вучина Симовић, Ивана, Јелена Филиповић. *Етнички идентитет и замена језика у сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за Уџбенике. 2009.
- Вујачић, Илија. Десет година нове мањинске политике у Србији. *Политичка мисао*, 49(2), (2012): 150–165.
- Вукадиновић, Зоран Ч. Косовска Митровица у историјским документима 1455–1957.: Од (Д)митровице до Северне Косовске Митровице. *Баштина* 14 (2002): 265–277.
- Вукадиновић, Зоран. Ч. Храм Светог Саве у Косовској Митровици – поводом 110 година од почетка изградње. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 122 (2006): 203–219.
- Vuković, Petar. Jezični krajobraz Subotice. *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica, (2012): 163–178.
- Waiching E. M. *Linguistic Landscape as a Site for Social Interaction with a Focus on Code-mixing and Its Social Meaning*. 冲縄国際大学外国語研究, 16(1), 中扉-1. 2012.
- Wiesmann, Urs, et al. Enhancing transdisciplinary research: A synthesis in fifteen propositions. *Handbook of transdisciplinary research*. Springer, Dordrecht, 2008: 433–441.
- Yavari, Sonia. *Linguistic Landscape and Language Policies: A Comparative Study of Linköping University and ETH Zürich*. Master's Thesis, Linköping University, Department of Culture and Communication. 2012.
- Зарковић, Весна. Напад Арбанаса на Косовску Митровицу 1903. године. *Баштина, Приштина – Лепосавић*, св. 33, (2012): 163–178.
- Завод за статистику Србије, Републички. *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961–2010. – подаци по општинама*. Републички завод за статистику, Београд/Belgrade, 2012.
- Zdravković, Helena. The vernacular discourses of historical victimage of Kosovo Serbs and Albanians. *Balkanica*, 36, (2005): 83–112.
- Златановић, М. Сања. *Однос етничког и других облика колективног идентитета: теренска истраживања српске заједнице на југоистоку Косова*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2012.
- Зорко, Марта. Појам границе у постмодерној геополитици. *Политичка мисао*, 49.02 (2012): 30–44.
- Жарковић Јасна, Драгиша Мијачић и Марија Миленковић. *Јавне институције и установе Републике Србије на северу Косова: КАКВА НАС БУДУЋНОСТ ЧЕКА?* ИНТЕР, Северна Митровица, јул 2017.

ЗАКОНИ И ИЗВЕШТАЈИ

- Административне санкције бр. 2007/01-МЈС за повреду Закона о употреби језика су доступне преко:http://poverenik-ks.org/repository/docs/UA_01-2007_per_sanksione_per_shlejen_e_GJZ.pdf.
- Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities Adopted by General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992, доступно преко:
<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinoritiesDeclarationen.pdf>,
- Центар за деполитизацију косовског друштва (јун, 2011). Употреба српског језика на саобраћајним путоказима. Медија центар, Чаглавица. Доступно преко:
<http://www.medijacentar.info/mc-debate/izvetaji/421-upotreba-srpskog-jezika-nasaobraajnim-putokazima-27062011>
- Центар за мир и толеранцију – ЦПТ, аутори: Ненад Максимовић, Стефан Филиповић. *Бриселски дијалог – необрађене теме*. 2017, доступно преко:
http://ngocpt.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&id=103%3Acpt-briselski-sporazum-neobradjene-teme-policy-brief-2016&Itemid=176, Kosovo Foundation for Open Society – KFOS.
- Charter of fundamental rights of the European Union. (14 December 2007). Доступно на енглеском језику преко:
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:EN:PDF>.
- Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement. (2007). Available from:
<https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>. Свеобухватни предлог за решење статуса Косова, познат и под називом План Марија Ахтисарија, доступан је и на српском језику преко:
<http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Sveobuhvatapredlogza.pdf>.
- Copenhagen document, доступно на енглеском језику преко:
<http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/osce-declarations/349-copenhagen-document-on-the-human-dimension-of-the-csce-1990>.
- Council of Europe, Report submitted by the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK) Convention for the Protection of National Minorities (received on 02 June 2005), Strasbourg, доступно на енглеском језику преко:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b2b7>.
- ЕРАК (ERAC) (октобар, 2018.). У сусрет једнаком језичком квалитету косовског законодавства на албанском и српском језику: Корак у попуњавању празнине у примени Закона о употреби језика, Приштина, доступно преко:
http://www.ecmikosovo.org/uploads/001.%20TEQSALK_SRB.pdf.
- ЕРАК (ERAC) (новембар, 2018.). Подршка познавању албанског и српског језика међу државним службеницима у општинама на Косову, Приштина, доступно преко:
http://www.ecmikosovo.org/uploads/001.%20SSALPAKMCS_SRB.pdf.
- European Centre for Minority Issues Kosovo (ECMI). (2012b, December). Minority Communities in the 2011 Kosovo Census Results: Analysis and Recommendations. Kosovo. Доступно на енглеском језику преко:
http://www.ecmikosovo.org/wpcontent/Publications/Policy_briefs/201212_ECMI_Kosovo_Policy_Brief_Minority_Communities_in_the_2011_Kosovo_Census_Results_Analysis_and_Recommendations/eng.pdf.
- European Centre for Minority Issues Kosovo – ECMI. (oktobar, 2012). *Poboljšanje pružanja obrazovanja za zajednice Roma, Aškalija i Egipćana: Primeri dobre prakse i preporuke*. Priručnik za opštinske zvaničnike. Kosovo. Доступно преко:

- [http://www.ecmikosovo.org/wpcontent/Publications/Hand book and manuals/201210 E CMI Kosovo Manual on Improving the Delivery of Education for Roma Ashkali and Egyptian Communities Good Practices and Recommendations/serb.pdf](http://www.ecmikosovo.org/wpcontent/Publications/Hand%20book%20and%20manuals/201210%20ECMI%20Kosovo%20Manual%20on%20Improving%20the%20Delivery%20of%20Education%20for%20Roma%20Ashkali%20and%20Egyptian%20Communities%20Good%20Practices%20and%20Recommendations/serb.pdf), (Датум приступа: 14. мај 2014. године).
- European Roma Rights Centre (ERRC). (2011, December). *Abandoned minority: Roma rights History in Kosovo*. Hungary. Доступно преко: <http://www.errc.org/cms/upload/file/abandoned-minority-roma-rights-history-in-kosovo-dec-2011.pdf>, (Датум приступа: 10. мај 2014. године).
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово, <http://www.ecmikosovo.org/en/About-ECMI>.
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово, институционални оквир на Косову: <http://www.ecmikosovo.org/en/Institutional-Framework>.
- Европски центар за питања мањина – Косово, ЕЦМИ – Косово. (јануар, 2009.). Оснаживање институционалног система Владе намењеног заједницама на Косову после независности, Извештај, Приштина, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/serb5.pdf>.
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (мај, 2013). *Праћење и оцењивање права заједница на Косову*. Радни документ, мај 2013. Доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/srb9h.pdf>, Federal Department of Foreign Affairs – FDFA.
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (октобар, 2013а). *Заједнице: Сазнајте своја права: Брошура намењена заједницама и њиховим припадницима, Приштина*, доступно преко: [http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo Communities-Know-Your-Rights SRB FINAL.pdf](http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo%20Communities-Know-Your-Rights%20SRB%20FINAL.pdf).
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (децембар, 2013). *Заједнице на Косову: Брошура за стручњаке који раде са заједницама на Косову, Приштина*, доступно преко: [http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo Dec-2013 Guidebook-for-Professionals SRB.pdf](http://www.ecmikosovo.org/uploads/ECMI-Kosovo%20Dec-2013%20Guidebook-for-Professionals%20SRB.pdf).
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (јануар, 2014). *Праћење и оцењивање језичких права: Увођење употребе показатеља у рад Скупштине Косова, Приштина*, доступно преко: [http://www.ecmikosovo.org/uploads/Piloting-the-Use-of-Indicators-in-the-Work-of-the-Assembly-of-Kosovo Final-Report January-2014 SRB.pdf](http://www.ecmikosovo.org/uploads/Piloting-the-Use-of-Indicators-in-the-Work-of-the-Assembly-of-Kosovo%20Final-Report%20January-2014%20SRB.pdf).
- Европски центар за питања мањина – Косово (ЕЦМИ – Косово), (децембар 2014.), *Извештај о дијалогу мањинских организација цивилног друштва и косовске владе*, доступно преко: <http://www.ecmikosovo.org/uploads/Serbian320hb.pdf>.
- Европски центар за питања мањина – ЕЦМИ Косово (мај, 2018). *Образовање на српском језику и верификација диплома на Косову.*, доступно преко: [http://www.ecmikosovo.org/uploads/Brochure Diploma Verification SRB.pdf](http://www.ecmikosovo.org/uploads/Brochure%20Diploma%20Verification%20SRB.pdf).
- Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године, доступно преко: <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/14.%20Evropska%20konvencija%20za%20zastitu%20ljudskih%20prava%20i%20osnovnih.pdf>.
- Европска повеља о регионалним и мањинским језицима. (1992). Стразбур. Доступно преко: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>. Табела земаља потписница и ратификација је доступна преко: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=148&CM=8&DF=6/8/2009&CL=ENG>.
- Фонд за хуманитарно право (ФХП). (2008). *Пракса имплементације Закона о употреби језика у процесу образовања на Косову*. Приштина.
- Framework Convention for the Protection of National Minorities (1995). Доступно преко: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>. Табела земаља потписница и ратификација је доступна

преко:<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=6/8/2009&CL=ENG>

Годишњи извештаји Институције Омбудсмана на Косову (2007–2018) су доступни преко:
<https://www.oik-rks.org/sr/izvestaji/godisni-izvestaji/>.

Helsinki Committee for Human Rights in Serbia., “Serb Community in Kosovo”, June, 2012.,
доступно преко:
<https://www.helsinki.org.rs/doc/Serb%20Community%20in%20Kosovo.pdf>.

Институција Омбудсмана. Годишњи извештај за 2018. годину, број 18, Приштина, 2019.
године, доступно преко: <https://www.oik-rks.org/sr/2019/04/08/godisnji-izvestaj-2018/>.

Извештај УНМИК–а о напретку у спровођењу Оквирне конвенције за заштиту националних
мањина на Косову, (примљен 21. јула 2008. године), Стразбур, 10, децембар 2008.
године, доступно
преко:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008b503>

Канцеларија за питања заједница, доступно преко: <http://www.zck-ks.net/?page=4,47>.

Канцеларија за везу Европске комисије на Косову. Образовање за будућност. Приштина.,
доступно преко:
http://eeas.europa.eu/delegations/kosovo/documents/press_corner/education_for_the_future_sr.pdf.

Канцеларија Повереника за језике, Доступно преко: <http://www.kryeministriks.net/?page=3,206>
[Званични подаци].

Канцеларија повереника за језике. *Приручник за спровођење Закона о употреби језика*,
Приштина, јун 2014. године, доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Udhezues_SRB_web.pdf.

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2014. годину. Приштина, 2015.,
доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/RAPORTI_IZVESTAJ_2014.pdf.

Канцеларија повереника за језике, Канцеларија премијера. Праћење и оцењивање језичких
права на Косову. Извештај, март 2015а, доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Serbisht_Finale_160315.pdf, European
Centre for Minority Issues Kosovo – ECMI, (Датум приступа 10.02.2016. године).

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2015. годину. Приштина, 2016.,
доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Godisnji_izvestaj_2015.godine_140616.pdf.

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2016. годину. Приштина, 2017.,
доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Raport_Vjetor_per_vitin_2016_Godisnji_izvestaj_ZA_2016_GODINU.pdf.

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2017. годину. Приштина, 2018.,
доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Godisnji_Izvestaj_2017.pdf.

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај за 2018. годину. Приштина, 2019.,
доступно преко http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Raporti_Vjetor_2018.pdf.

Канцеларије повереника за језике. Годишњи извештај о поштовању језичких права у
општинама, (март 2019а), http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/SRB_-_MN-Izvestaj_-_Opstine.pdf.

Канцеларија повереника за језике: Службени језици и језици у службеној употреби по
општинама, доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/ciriliceGjuhet_zyrtare_dhe_ne_perdorim_zyrtar_ne_komuna_240516.pdf.

Канцеларије повереника за језике: Права на употребу службених језика, доступно преко:
http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Prava_na_upotrebu_sluzbenih_jezika.pdf.

ks.org/repository/docs/TE_DREJTAT_E_PERDORIMIT_TE_GJUHEVE_ZYRTARE.PDF.

Комисија за језике (информације), Доступно преко:
<http://www.kryeministriks.net/?page=3,9,2845>,

[Званични подаци].

Косовско–стратешка акциона мрежа (КСАМ). Билтен број 1, КСАМ, јул 2011.године, доступно преко: https://issuu.com/kpan-ksam/docs/bilten_kpan-ksam.

Косовско–стратешка акциона мрежа – КСАМ. (2013, фебруар). Изазови и проблеми у спровођењу Закона о употреби језика на Косову, Приштина.

Max van der Stoep, Case Studies on National Minority Issues: Positive Results, *Address to the CSCE Human Dimension Seminar*, Warsaw, 24 May 1993, доступно преко: <http://www.osce.org/item/3879.html>.

Ministry of Education Science & Technology (MONT), (2010, June). Independent Commission for the Review of Serbian Teaching Materials. *Comprehensive Report*. Pristina, Kosovo.

Невладина организација „Актив”: <http://www.ngoaktiv.org/srb/>.

Невладина организација АКТИВ. (јун, 2015). Заједница/Асоцијација српских општина: збир свих наших страхова, доступно преко:
<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Zajednica%20srpskih%20opstina%20-%20Srpski.pdf>.

Невладина организација АКТИВ. (март, 2016). Перцепција и реалност: слобода кретања на Косову, доступно преко:
[http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Istrazivanje%20%20sloboda%20kretanja%20\(1\).pdf](http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Istrazivanje%20%20sloboda%20kretanja%20(1).pdf).

Невладина организација АКТИВ. (фебруар, 2016). Квалитет образовања на северу Косова, доступно преко:
<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Kvalitet%20obrazovanja%20na%20severu%20Kosova.pdf>.

Невладина организација АКТИВ. (јул, 2017). Институционални механизми заштите права невећинских заједница на Косову са посебним фокусом на српску заједницу, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/IPM%20SRB.pdf>.

Невладина организација Центар за мир и толеранцију: http://ngocpt.org/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=10&Itemid=168.

Одлука о одређивању и давању нових назива појединим улицама у граду Косовска Митровица и приградским насељима Стари трг и Први тунел, доступна преко: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/arrhslgl/numberOverview/sgarh/14251#>.

Office for Community Affairs (within the OPM). Language Policies in Kosovo Implementation in Relations with Public Bodies, Pristina, 2009.

Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Канцеларија за демократске институције и људска права, *Косово: како виђено, тако речено – Анализа ОЕБС верификационе мисије Косово, стање људских права октобар 1998 – јун 1999. године*, превод Фонд за хуманитарно право – Београд, 5. новембар 1999. године, доступно преко: <http://www.osce.org/sr/odihr/17773?download=true>.

Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одсек за људска права и владавину права. (2006, децембар). *Употреба језика мањина у општинама на Косову*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/23189>.

Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за надгледање. (2008, јун). *Спровођење Закона о употреби језика од стране косовских општина*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/32764>.

Organization for Security and Cooperation in Europe. *Lead Contamination in Mitrovicë/Mitrovica Affecting the Roma Community*, Background Report, OSCE Mission in Kosovo, Prishtina., 2009.

- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (2009, април). *Косовске невећинске заједнице у системима основног и средњошколског образовања*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/36980?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (2009, децембар). *Извештај о процени права заједница*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/40783>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (2010, децембар). *Извештај о процени права заједница*. Доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/74600?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (2011, фебруар). *Вишејезичко законодавство на Косову и његови изазови*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/87706>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (2012, јул). *Извештај о процени права заједница*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/92247>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (септембар 2012а). *Мере спровођења закона који утичу на људска права на Косову*. Доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/94362>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову: *Преглед чињеница за 2014. годину*, 31. март 2014. године, доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/116927?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, Одељење за људска права и заједнице. (јун 2014. године). *Поштовање језичких права у општинама на Косову*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/kosovo/120012?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову: *Преглед чињеница за 2017. годину*, 6. јун 2017., доступно преко: <http://www.osce.org/sr/kosovo/144011?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, (септембар 2018. године). *Поштовање језика у полицији Косова*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/396830?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову. (2018, децембар). *Приступ заједница предуниверзитетском образовању на Косову*, доступно преко: <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/406991?download=true>.
- Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија на Косову, (октобар 2018. године). *Профили општина на Косову*, доступно на енглеском језику преко: https://www.osce.org/files/Municipal%20Profiles_2018.pdf.
- Осми извештај о етничким мањинама на Косову, ОЕБС/УНХЦР, Приштина, 2001.
- Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (септембар, 2015). *Ставови грађана на северу Косова*, <http://www.ngoaktiv.org/srb/publication/views-of-the-citizens-in-north-kosovo>.
- Платформа за анализу и истраживање АКТИВ и ЦМТ. (2016, јануар). *Квалитет превода косовских закона на српски језик*. Доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Kvalitet%20prevoda%20kosovskih%20zakona%20na%20srpski%20jezik.pdf>.
- Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (фебруар, 2016а). *Сажети предлог практичне политике: Могућности укључивања српске заједнице у процес европских интеграција Косова*, доступно преко: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Sazeti%20predlog%20prakticne%20opolitike%20%20Ukljucivanje%20srpske%20zajednice%20u%20proces%20EU%20integracija%20Kosova.pdf>.
- Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (јул, 2016б). *Извештај о надгледању законодавних тела на Косову: Увид у рад локалних*

скупштина општина северног Косова и рад скупштинских одбора на централном нивоу, доступно
преко:
<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Izve%C5%A1taj%20o%20nadgledanju%20zakona%20tela%20na%20Kosovu.pdf>.

Платформа за анализу и истраживање: НВО Актив и Центар за мир и толеранцију. (април, 2017). Политизација људских права: образовање на српском језику на Косову, доступно
преко:

<http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/Politizacija%20ljudskih%20prava%201.pdf>

Преглед косовских заједница: <http://www.zck-ks.net/?page=4,45>.

Портал „Републике Косово“, подаци доступни преко адресе: <https://www.rks-gov.net/SR/f318/gradanska-sloboda/zajednice>.

Повеља Уједињених нација, Сан Франциско, дана 26. јуна 1945. године, доступно
преко:
http://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document_sr/2016-05/povelja_un_lat.pdf.

Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа, доступан
преко:
<http://kord-kim.gov.rs/p03.php>.

Recommendation 1383. (1998). Linguistic diversification. Assembly debate on 23 September 1998. Доступно
преко:
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta98/EREC1383.htm>.

Резолуција РесЦМН(2006)9 о спровођењу Оквирне конвенције о заштити националних мањина на Косову (Република Србија), доступно
преко:
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680685250.

Сајт општине Косовска Митровица (српски систем) , доступно
преко:
<http://www.kosmitrovica.rs/istorija-grada/>

Сајт општине Северна Косовска Митровица (косовски систем), доступно
преко:
<http://www.esevernamitrovica.com/pages/o-severnoj-mitrovici>.

Сајт општине Северна Митровица (косовски систем) преко:
<https://kk.rks-gov.net/mitrovicceveriut/sr/grad/povrsina/>

Сајт општине Јужна Митровица, доступно
преко:
<https://kk.rks-gov.net/mitroviccejugut/sr/grad/>.

Сајт Универзитета „Isa Boletini” доступан на адреси: <https://www.umib.net/>.

Сајт *Радио Контакт Плус*–а је доступан на адреси: <https://www.radiokontaktplus.org/>.

Савет Европе, Саветодавни одбор о Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина, Мишљење о спровођењу Оквирне конвенције о заштити националних мањина на Косову (усвојено 25. новембра 2005. године), Стразбур, 2. март 2006. године, доступно
преко:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c066>.

Саветодавни одбор Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, Треће мишљење о Косову, март 2013., стр. 35, доступно
преко:
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_OP_Kosovo_en.pdf.

Споразум између Привремена администрација Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК) и Савета Европе о техничким аранжманима који се односе на примену и надгледање Оквирне конвенције о заштити националних мањина је доступан на енглеском језику:
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dc82d

The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. (1996). Доступно
преко:
<http://www.osce.org/sr/hcnm/32191?download=true>.

The National Office for the Judiciary. (2012). *Kosovo - misija za utvrđivanje činjeničnog stanja*. Мађарска. Доступно
преко:

- http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus_projekt_dokumentumok/misija_z_a_utvrdivanje_cinjenicnog_stanja_0.pdf, (Датум приступа: 15. мај 2014. године).
- The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities. (1998). Foundation on Inter-Ethnic Relations. Доступно преко: <http://www.unesco.org/most/ln2pol7.htm>.
- UNICEF. (2005). *Quality education for all in Kosovo*. Pristina/Zvecan. Доступно преко: http://www.seeeducoop.net/education_in/pdf/UnicefQualityEducationforAllinKosovofinal.pdf, (Датум приступа: 12. мај. 2014. године).
- Универзална декларација о правима човека, усвојена и прокламована од стране Генералне скупштине резолуцијом 217А(III) од 10. децембра 1948. године, доступно преко: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SChri/SCUniversal Declaration of Human Rights.pdf>, (Датум приступа: 17.05.2018).
- Уредба бр. 07/2012 о Канцеларији Повереника за језике, Доступно преко: http://poverenikks.org/repository/docs/Uredba_Regulore_Regulation_07_2012.pdf, [Званични подаци].
- Устав Косова. (2008). Доступно преко: <http://www.kushtetutakosoves.info/?cid=3,247> или http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.Srpski_cyr.pdf верзија на српском ћириличном писму, [Званични подаци].
- Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. (1974). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, [Званични подаци].
- Устав Републике Србије. (1990). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wpcontent/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>, [Званични подаци].
- Устав Савезне Републике Југославије (1992). Доступно преко: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf>, [Званични подаци].
- Уставна повеља државне заједнице Србије и Црне Горе из 2003. године. Доступно преко: http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf. [Званични подаци].
- Устав Републике Србије. (2006). Доступно преко: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf, [Званични подаци].
- Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову, доступно преко: https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf.
- Закон бр. 02/Л-37 о употреби језика, Привремена администрација Мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК). (2006), Доступно преко: http://www.assemblykosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf, [Званични подаци].
- Закон бр. 03/Л-068 о образовању у општинама тзв. Републике Косово доступно преко: <https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/09-2008-03-l068-sr.pdf>
- Закон о локалној самоуправи, „Сл. гласник РС”, бр. 129/2007, 83/2014 – др. закон, 101/2016 – др. закон и 47/2018, доступно преко: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-LOKALNOJ-SAMOUPRAVI-1.pdf>.
- Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл. гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон и 6/2020), доступно преко: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html.
- Закон против дискриминације бр. 05/Л-021, доступан на адреси: <http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/05-L-021%20s.pdf>.
- Закон о службеној употреби језика и писама. Службени гласник Републике Србије 45, 1802-1804. 27.7.1991.
- Закон о службеној употреби језика и писама, 45/1991–1802, 53/1993–2467 (др. закон), 67/1993–3111 (др. закон), 48/1994–1497 (др. закон), 101/2005–28 (др. закон), 30/2010–

141, 47/2018–26, 48/2018–3 (исправка), доступно преко:
<http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1991/45/5/reg>.

Закон о заштити и унапређењу заједница и њихових припадника [бр. 03/Л-047] у Републици Косово, доступно преко: <http://www.communityrightsdatabase-ks.com/assets/uploads/files/de160-Zakon-ozastiti-i-promovisanju-prava-zajednica-injihovih-pripadnika-u-Republici.pdf>.

Закон о заштити права и слобода националних мањина, („Сл. Лист СРЈ“, бр. 11/2002, „Сл. Лист СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Сл. Гласник РС“, бр. 72/2009 – др. закон, 97/2013 – одлука УС и 47/2018), доступно преко: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html.

МЕДИЈСКИ ЧЛАНЦИ И БЛОГОВИ

Медијски чланци који се тичу погрдних назива за Србе и Албанце:

- Адвокат на ТВ употребио погрдан назив за Србе – "шкије", Тањуг, субота, 30.04.2016. године у 18:57, доступно преко: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=30&nav_category=640&nav_id=1126279 (Датум приступа: 25.05.2017. године).
- Омер Карабег, Саша Илић и Јетон Незирај: Шиптари и Шкије, Радио Слободна Европа, 12. Октобар, 2014. године, доступно преко: <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-rse-siptari-i-skije/26632488.html>, (Датум приступа: 25.05.2017. године).
- Погрдни назив за Србе у службеној преписци, РТС, 18.11.2014. године у 12:13, доступно преко: <http://www.blic.rs/vesti/politika/pogrdni-naziv-za-srbe-u-sluzbenoj-prepisci/gejghbs>, (Датум приступа: 25.05.2017. године).
- Зоран Ћирјаковић. О чему говоре када кажу Србијанац?, Напредни клуб, 7.03.2013. године: <http://www.napredniklub.org/o-cemu-govore-kada-kazu-srbijanac/> (Датум приступа: 30.07.2015). <http://www.napredniklub.org/o-cemu-govore-kada-kazu-srbijanac/>.
- За једне Шкиња, за друге Шиптарка, за војску–професорка, Б92, 18.11.2016 године: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=11&dd=18&nav_category=12&nav_id=1200801 (Датум приступа: 10.01. 2020. године).

Медијски чланци о кршењу језичких права на Косову (по редоследу појављивања у тексту):

- Zulfija Jakupi, Kosovo: Saobraćajni znakovi zaboravili srpski, Deutsche Welle, 08.07.2011. године, доступно преко: <http://www.dw.com/sr/kosovo-saobra%C4%87ajni-znakovi-zaboravili-srpski/a-15219464>, (Datum pristupa: 26.09.2017. године);
- На КиМ погрешно написани називи на 48% саобраћајних путоказа, Радио КиМ, 27.06.2011. године у 13: 10, доступно преко: <http://www.radiokim.net/vesti/?AID=36603>, (Датум приступа: 27.09.2017. године).
- Петковић, Ј.Л. Право на језик. (1): Срби угрожени и у преводу, датум објаве: 08.09.2014, Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Srbija/431776/Pravo-na-jezik-1-Srbi-ugrozeni-i-u-prevodu>, (Датум приступа: 29.07. 2019 године).
- Петковић, Ј.Л. Право на језик. (2): Транжирање основних права, датум објаве 09.09.2014., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Srbija/432118/Pravo-na-jezik-2-Tranziranje-osnovnih-pravaPetković>, (Датум приступа: 29.07. 2019 године).
- Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (1): Албанцима глоба, Србима затвор, датум објаве 08.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469591/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-1-Albancima-globa-Srbima-zatvor>; (Датум приступа: 09.08. 2019 године).
- Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (2): Приучени преводиоци, датум објаве 09.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469664/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-2-Priuceni-prevodioci>; (Датум приступа: 09.08. 2019 године).
- Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (3): Право на жалбу само тужиоцу, датум објаве 10.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469906/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-3-Pravo-na-zalbu-samo-tuziocu>, (Датум приступа: 09.08. 2019 године).

- Петковић, Ј.Л. Косово изгубљено у преводу (4): Незадовољни и Срби и Албанци, датум објаве 11.02.2015., Вести, доступно преко: <https://vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/470338/Kosovo-izgubljeno-u-prevodu-4-Nezadovoljni-i-Srbi-i-Albanci>, (Датум приступа: 09.08. 2019 године).
- Будимир Ничић, Кад извод постане "екстракт", Глас Америке, 19. јул, 2013. године, доступно преко: <https://www.glasamerike.net/a/kosovo-jezik-zakon/1705581.html>, (Датум приступа: 10.05.2020.).
- Косово има "њено величанство", РТС, 16. фебруар 2014. године, доступно преко: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1523441/kosovo-ima-njeno-velicanstvo.html>, (Датум приступа: 10.05.2020.).
- Нагодба са српским језиком на Косову и Метохији, КиМ Новине, 17.04.2015. године, доступно преко: http://www.kmnovine.com/2015/04/st_17.html, (Датум приступа: 07.01.2018. године).
- Јевгениј Баранов. Јединствена репортажа са окупираног Косова 1999: „Ни случајно немојте разговарати на руском!“, 22.04.2013, доступно преко: <https://rs.rbth.com/politics/2013/04/22/ni-slucajno-nemojte-razgovarati-na-ruskom-21531.html>, (Датум приступа: 07.01.2018. године).
- Ракочевић: Нестaje ћирилица на Косову, Радио–Телевизија Војводине, 13.11.2011. године у 20:33, доступно преко: http://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/rakocevic:-nestaje-cirilica-na-kosovu-289460.html, (Датум приступа: 20.09.2017. године)
- Ракочевић: Нестaje ћирилица на Косову, Блиц, 13.12.2017. године у 22:07, доступно преко: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/rakocevic-nestaje-cirilica-na-kosovu/z8jwp05>, (Датум приступа: 20.09.2018. године).

Остали медијски чланци (по редоследу појављивања у тексту):

- Зоран Влашковић: навршило се 113 година од убиства руског конзула Шчербина у Косовској Митровици, КМ Новине, 10. април 2016., доступно преко: <http://www.kmnovine.com/2016/04/113.html>, (Датум приступа: 20.06.2020. године).
- Јасмина Шћекић: Нови биланс нереда – једна особа мртва, Радио Слободна Европа, 18. март 2008., доступно преко: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1048165.html> (Датум приступа: 15.07.2020. године).
- Сања Соврлић: Ветон Нимани таксиста из Митровице: За мене нема граница, нема затворених мостова, Црно бели свет, 1. мај 2020. године, доступно преко: <http://crnobelisvet.com/veton-nimani-taksista-iz-mitrovica-za-mene-nema-granica-nema-zatvorenih-mostova/> (Датум приступа: 18.09. 2020.).
- До 10. октобра Северна и Јужна Митровица решавају где су им границе, КоSSев, 28. августа 2015. године у 11:09, доступно преко: <https://kossev.info/do-10-oktobra-severna-i-juzna-mitrovica-resavaju-gde-su-im-granice/> (Датум приступа: 15.08.2020. године).
- Прорадио сајт општине: „Република Косово, Северна Митровица“, КоSSев, 7. новембра 2018. године у 08:00, доступно преко: <https://kossev.info/proradio-sajt-opstine-republika-kosovo-severna-mitrovica/> (Датум приступа: 24.09.2020. године).
- Ослобођен Рамуш Харадинај: „Моје ослобађање је победа Албанаца над Србијом, КоSSев, 27.04.2017. године у 09:12 доступно преко: <https://kossev.info/oslobodjen-ramus-haradinaj-moje-oslobadjanje-je-pobeda-albanaca-nad-srbijom/>, (Датум приступа: 04.11.2020. године).
- Марија Косановић. Свештеник из Приштине, Е лако је бити Србин у Београду, Блиц, 06.09.2015. у 18:35, доступно преко: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/svestenik-iz-pristine-e-lako-je-bit-srbin-u-beogradu/pzl81vg>, (Датум приступа: 02.11.2020. године).

- Ивана Буш Јовић. Приштина: Паралелан живот, РТВ, 13.10.2015. године у 18:06, доступно преко: https://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/pristina-paralelan-zivot_648250.html, (Датум приступа: 02.11.2020. године).
- Анђелка Ћуп, Живот на мањински начин у Северној Митровици, Грачаница Онлајн, 29.04.2017. године, доступно преко: <https://gracanicaonline.info/2017/04/29/zivot-na-manjinski-nacin-u-severnoj-mitrovici/>, (Датум приступа: 04.11.2020.).
- Сања Соврлић, Како Косово дочекује Европски дан језика, Црно бели свет, датум објаве: 29.09.2019., доступно преко: <http://crnobelisvet.com/kako-kosovo-docekuje-evropski-dan-jezika/>, (Датум приступа: 12.06.2020. године).

ПРИЛОГ 1 – УПОТРЕБА СРПСКОГ И АЛБАНСКОГ ЈЕЗИКА НА ЗВАНИЧНИМ ДОКУМЕНТИМА У ПЕРИОДУ ОД 1966.–1999. ГОДИНЕ

DEKLARATË — ИЗЈАВА

Na qytetarët e nënshkruar, nën përgjegjësinë penale e materiale pohojmë së
Ми доле потписани грађани, под кривичном и материјалном одговорношћу тврдимо да

je Stanica Milošević nga — из Kos. Mitrovice

me banesë në rr. Banjalučka nr. — бр. 35
са станом у ул.

Živela u zajedničkom domaćinstvu sa svojom pokojnom majkom Stajkom
Milošević koja nije imala nikakvih prinaldležnosti za izdržavanje.

Faktet e përmendura na janë të njohura personalisht.
Наведене чињенице лично су нам познате.

Këtë deklaratë ja japim Milošević Stanici nga — из Kosovske Mitrovice
Osy изјаву дајемо Banjalučkoj

me banesë në rrugën nr. — бр. 35 në kërkuesin e tij
са станом у улици на његов лични захтев

personale dhe përdorimin me qëllim regulisanja materijalне помоћи
и употребу у сарху

Në — у Kosovskoj Mitrovici më — дана 21. decembra 1977

1) Milošević Živorad Милошевић Живорад
profesioni — занимање radnik

me banesë A. Mitrovici Banjalučka numër — број 35-a
са станом

nr. i letërnjohtimit 19144 lëshuar nga — издате од Sup-a K. Mitrovica
бр. личне карте

2) Boljević Žarko Жарко Болјевић
profesioni — занимање radnik

me banesë A. Mitrovici Lole Ribara numër — број 22-I/16
са станом

nr. i letërnjohtimit 1132 lëshuar nga — издате од Sup-a K. Mitrovica
бр. личне карте

Vërtetohet, pa hyrë në vërtetimin e saktësisë së thënjeve të përmendura, se qytetarët e lartë
пërmendur deklaratën e sipërme e kanë nënshkruar vetë, e kanë pranuar për të vetën dhe e kanë para-
qitur për vërtetim.
Потврђује се, без упуштања у проверавање тачности изнетих навода, да су именовани гра-
ђани наведену изјаву својеручно потписали, у свему је за своју приемал и на потврду поднели.

Taksa din. është inkasuar sipas Tar. nr. të Ligjit themelor
Такса од дина. наплаћена је по Тар. бр. Закона о

për taksa administrative («Gazeta zyrtare e KSAK», 37/71 dhe 18/73).
административним таксама („Службени лист САН Косово“, бр. 37/71 и 18/73).

Pa inkasim takse sipas n. 22-13 të ligjit të përmendur.
Без наплате таксе по чл. поменутог закона.

Numri — Број 15044 në — у më — дана 21.12 1977

Изјава из 1977. године

Milošević Svetomir i brat/biće Zoran lindi më 18 JUL 1964
(emri e mbiemri i nxënësit — prezime i linë uterik) (emri i babës — otero linë) rodhën

në Kos. Mitrovicë komuna Kos. Mitrovica Republika Socialiste Srbija
u opština Socialistika Republika

Shkollës S.F.R.J i regjistruar në vitin shkollor 19 71/72 në shkollën fillore, gjatë shkollimit tërëqëpar ka treguar këtë sukses:
Drejtuesin upisatë shkollës god. u osnovnu školu, pokazala je u toku osmogućitog školaria ovaj uspeh:

	Klasa I-I razred	Klasa II-II razred	Klasa III-III razred	Klasa IV-IV razred	Klasa V-V razred	Klasa VI-VI razred	Klasa VII-VII raz.	Klasa VIII-VIII r.
Gjuhë amtare	doban (13)	doban (12)	doban (13)	doban (12)	doban (12)	doban (12)	doban (12)	doban (12)
Materni jezik								
Gjuhë e buaj								
Strani jezik								
Gjuhë joamtare								
Nematerni jezik								
Dituri natyre e shqopërie	doban (12)	doban (12)	doban (12)					
Poznavanje prirode i društva								
Dituri natyre								
Poznavanje porode								
Fizike								
Matika								
Kimi								
Historia								
Biologji								
Biologjia								
Matematika	doban (12)	doban (12)	doban (13)	doban (12)	doban (12)	doban (12)	doban (12)	doban (12)
Edukata pune dhe politike								
Radno i politizuesko vaspitaje								
Dituri shqopërie								
Poznavanje društva								
Gjeografia me bazat e socializmit vetëqeverisës								
Gjeografia me bazat e socializmit vetëqeverisës								
Historia me bazat e socializmit vetëqeverisës								
Historia me bazat e socializmit vetëqeverisës								
Matematika								
Edukata fizike e shëndetësore								
Fizika i shëndetësor vaspitaje								
Fizika i shëndetësor vaspitaje								
Edukata e artit figurativ								
Literatur vaspitaje								
Edukata muzike								
Musika vaspitaje								
Bazat e shqopërie								
Dituri shqopërie								
Matematika								
Motivizim i përgjithshëm popullor								
Opšta narodna sfera								
ANGLIZSKI								
Shkollës								
Vitëqëpar								
Bazat e shqopërie								
Opšta uspeh								

Kujdesant i klasës — Razredni starija
Oris Blumku

Prandaj nxënësi e kësaj shkollës fillore.
Prema tome učenik-a je završila osnovnu školu.
Në Kos. Mitrovicë më 1979
U

Drejtori i shkollës — Stjepan Blumku
Stjepan Blumku

PR: për sukses — odličan (1), vrlo dobar (2), dobar (3), dovoljan (4), nedovoljan (5);
për uspeh — odličan (1), vrlo dobar (2), dobar (3), dovoljan (4), nedovoljan (5);
PR: za uspeh — odličan (1), vrlo dobar (2), dobar (3), dovoljan (4), nedovoljan (5);
za uspeh — odličan (1), vrlo dobar (2), dobar (3), dovoljan (4), nedovoljan (5);

SUKSESI I PËRGJITHSHËM: odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan
OPŠTI USPEH: odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan

Сведочанство о завршеној основној школи из 1979. године

REPUBLIKA SOCIALISTE E SERBISË
SOCIJALISTICKA REPUBLIKA SRBIJA
KRAHINA SOCIALISTE AUTONOME E KOSOVËR — SOCIJALISTICKA AUTONOMNA POKRAJINA KOSOVO

25 e Serbisë KSA e Kosovës S.R. Srbija SAP Kosovo
QENËRA ARSIMORE E BAZAVE TË PËRBASHKËTA
OBRAZOVNA QENDRA QAFIJEONKSHIF OSONOVA

Komuna **"SILVIRA TOMAZINI"** Me vendimin **02 611-82/78.**
Opština **MITROVICE — QOS. MITROVICA** Reshjem (nr. dhe data — br. i datum)

Libri amzë, nr. _____
Glavna knjiha br. _____
Numri i protokollit **373**
Broj delovodnika _____
Me **3.06** 19 **80** god.
Dana _____

(Titulli i organit kompetent — Naziv nadležnog organa)
ZOKR. SEKR. ZA QENAZ. NASTAVU I KULTURU.

DËFTESË — SVEDOČANSTVO

MILOŠEVIĆ SYETONIR i biri-e bija **ŽIVORAD**
(emri e mbiemri — prezime i ime) sin. kći

e lindur **18. JUL.** 19 **64** Në **KOS. MITROV.** komuna **KOS. MITROVICA**
roden-a god. U opština

Krahina Socialiste Autonome **KOSOVO** Republika Socialiste
Socialistička Autonomna Pokrajina Socijalistička Republika

SERBIA shtetas **S.F.R.J.**
državljanin

Ka mësuar në vitin shkollor 19 **79** / 19 **80.** për herë **PRVI** klasën **PRVI**
Učio-la je školske godine put razred

te Bazave unike të arsimit të mesëm të orientuar.
Zajedničkih osnova srednjeg usmerenog obrazovanja i vaspitanja.
Učenici-učenjsja ka treguar këtë sukses:
Učenik-učenica pokazao-la ovaj uspeh:

Gjuhë amtare dhe letërsi	NETOVLJAN (1)
Maternji jezik i književnost	NETOVLJAN (1)
Gjuhë joamtare	NETOVLJAN (1)
Nematernji jezik	NETOVLJAN (1)
Gjuhë e huaj — Strani jezik	NETOVLJAN (1)
Art figurativ — Likovna umetnost	NETOVLJAN (1)
Art muzikor — Muzička umetnost	NETOVLJAN (1)
Bazat e marksizmit dhe socializmi vetëqeverisës	NETOVLJAN (2)
Osnove marksizma i samoupravnog socializma	NETOVLJAN (2)
Histori — Istorija	NETOVLJAN (2)
Gjeografi — Geografija	NETOVLJAN (1)
Matematike — Matematika	NETOVLJAN (1)
Fizikë — Fizika	NETOVLJAN (1)
Kimi — Hemija	NETOVLJAN (1)
Biologji — Biologija	NETOVLJAN (2)
Edukate fizike dhe shëndetsore	NETOVLJAN (3)
Fizičko i zdravstveno vaspitanje	NETOVLJAN (3)
Mbrojtja dhe siguria — Zaštita i odbrana	NETOVLJAN (2)
Bazat e teknikës dhe puna prodhuese	NETOVLJAN (2)
Osnovi tehnike i proizvodni rad	NETOVLJAN (2)
MESIM ZGJEDHOR — IZBORNA NASTAVA	NETOVLJAN (2)

Vërejtje:
Napomena:

(V. V.)
(M. P.)

Direktori — Direktor

Siellie — Vladanie

Сведочанство о завршеној првој години средње школе из 1980. године

PROGRES — Svetozar Đorđević
 Titrova e Titos — Titova Mitrova
 umër — Broj 1577/8
 198
 Titrova e Titos — Titova Mitrova

Në bazë të nenit 89 të Marrëveshjes vetëqeverisëse mbi bashkimin e punës së punëtorëve në organizatën punëse dhe nenit 67—82 të Rregullores mbi marrëdhënjet e punës, sjelli
 Na osnovu člana 89. Samoupravnog sporazuma o održavanju rada radnika u radnu organizaciju i člana 67—Pravilnika o radnim odnosima, donosim

Aktivendim — Rešenje

PËR PUSHIM VJETOR — O GODIŠNJEM ODMORU

Punëtori: Milosevic Stana, në punët PK Ulagova
 Radnik: u tipn stacioni, na poslovima 6

i caktohet pushimi vjetor për vitin 6 në zgjatje
 određuje se godišnji odmor za 198 6 u trajanju

rej 30 ditë pune,
 d radnih dana

shfrytëzimi i pushimit vjetor fillon më 01.08. 198 6 kurse skadon më 04.09. 198 6
 çoriçenja godišnjeg odmora počinje dana 05.09. 198 6 a ističe dana 04.09. 198 6
 emëruari duhet të lajmërohet në punë më 05.09. 198 6
 menovani se ima javiti na rad dana

Pushimi vjetor sipas këtij aktivendimi do të shfrytëzohet me ndërprerje në kohën prej
 Godišnji odmor po ovom rešenju koristeće se sa prekidom u vremenu od

gjerë dhe prej gjerë 198 I
 lo i od do n. p. II

Arësytet — Obrazloženje

Punëtori: Milosevic Stana më 18.07. 198 6 me kërkesë me shkruar
 Radnik 01.08. 198 6 pismenim zahtevom

ka kërkuar që pushimin vjetor t'a shfrytëzoj prej 01.08. 198 6
 kërkoje je da koristi godišnji odmor od

Sipas planit të pushimit të cilin e ka aprovuar Këshilli i punëtorëve, i emëruari duhet t'a shfrytëzoj pushim
 Prema planu godišnjeg odmora koji je usvojio Radnički savet, imenovani treba da koristi odmor u periodu
 në periudhë prej 198 gjerë më në zgjatje të pandërprerë ose në dy pjesë.
 prerë ose në dy pjesë.
 iju ili dva dela.

Gjatësia e pushimit vjetor është e caktuar në bazë të nenit 70, 71 dhe 74 të Rregullores mbi marrëdhënjet e punës sipas kriterijumeve vijuese:
 Dužina godišnjeg odmora određena je na osnovu člana 70, 71 i 74 Pravilnika o radnim odnosima a prema sledećim kriterijuma:

— minimumi ligjor zakonski minimum	15	ditë dana
a. komplikueshmërisë së punëve složenosti poslova		ditë dana
b. shkallës së përgjegjësisë stepen odgovornosti	4	ditë dana
c. kushteve të punës uslova rada	8	ditë dana
d. punë minule minulog rada		ditë dana
e. rezultati i punës rezultat rada		ditë dana
f. kushteve sociale socijalnih uslova		ditë dana

KESHILLE JURIDIKE: Kundër këtij aktivendimi punëtori mund t'a paraqet Këshillit të punëtorëve kërkesën për mbrojtjen e të drejtave të veta n'afat prej 30 ditësh nga dita e pranimit të njejtij.
 POUKA O PRAVNOM LEKU: Protiv ovog rešenja radnik može uložiti žalbu za zaštitu svojih prava Radničkom savetu u roku od 30 dana od dana prijema istog.

Решење о годишњем одмору из 1986. године

26.05.2010

ВРЕМЕНА ПЕРИОДИ	BCG V	DPT V	OPV V	MMR V
2 месеца/muajsh		DPT V	OPV V	
3.5 месеца/muajsh		DPT V	OPV V	
5 месеца/muajsh		DPT V	OPV V	
2. године/vjeç		DPT R	OPV R	MMR V
7. године/vjeç		DT R	OPV R	
10. година/vjeç	BCG R			
12. година/vjeç		dT R	OPV R	MMR R
14. година/vjeç		TT R		
18. година/vjeç				

unicef

ШТАМПАЊЕ ПОМОЋТА АМБАСАДА РЕПУБЛИКЕ ФРАНЦУСКЕ У БЕОГРАДУ
SHITUPJEN E NDIMIZI AMBASADA E REPUBLIKES FRANCEZE NE BEOGRAD

ЛИЧНИ КАРТОН
О ИЗВРШЕНИМ
ИМУНИЗАЦИЈАМА/

KARTONI
PERSONAL I
IMUNIZIMEVE

ПРЕЗИМЕ/EMRI
ИМЕ/MBIEMRI

Милошевић Стефан

ДАТУМ РОЂЕЊА/
DATA E LINDJES

29.04.1991

Бр. ВАКЦИНАЛНОГ КАРТОНА/
Nr. I KARTONIT VAKSINAL

МАТИЧНИ БРОЈ/NUMRI AMZE

ЧУВАТИ УЗ ЗДРАВСТВЕНУ КНИЖИЦУ
TE RRUHET SE BASHKU ME LIBREZEN SHENDETESORE

Картон о извршеним имунизацијама из 1991. године

ПРИЛОГ 2 – ШИФРАРНИК

Број	Опис Варијабле	Назив Варијабле	Вредност	Опис вредности варијабле
1.	Број знака	ИД	од 1, 2, 3, 4...до 576 ⁵⁰⁴	Сваком језичком натпису/ознаци смо доделили јединствени број
2.	Датум Фотографисања	Датум		1 12.06.2017. 2 14.06.2017. 3 15.06.2017. 4 16.06.2017. 5 17.06.2017. 6 01.07.2017. 7 02.07.2017. 8 03.07.2017. 9 04.07.2017. 10 12.07.2017. 11 15.07.2017. 12 16.07.2017. 13 22.07.2017. 14 23.07.2017. 15 26.07.2017. 16 20.06.2018. 17 22.06.2018. 18 27.06.2018. 19 22.07.2018. 20 23.07.2018. 21 24.07.2018.
3.	Истраживано Подручје	Локација		1 Бошњачка махала/ Lagja Boshnjake 2 Улица Краља Петра I 3 Rruga Mbretresha Teutë 4 Репрезентативни примери државних натписа у Северној К. Митровици 5 Репрезентативни примери државних натписа у Јужној К. Митровици
4.	Приватни или службени знак	ПриДрж		1 Знаци које су поставиле државне институције 2 Приватни знак 9 Непознато
5.	Врста установе	Установа		0 Непознат податак/Ид. обележје 1 Градска управа 2 Салон намештаја 3 Телеком/Z mobile 4 Републичка управа (министарства..) 5 Спортски клуб

⁵⁰⁴ Ауторка наглашава да је анализирано укупно 576 језичких натписа/ознака на 229 објекта/установе.

				6	Адвокатска канц.
				7	Трговачка радња (прехрамбени производи, продавница мешовите робе, продавница обуће)
				8	Фотокопирница
				9	Месара
				10	Бутик
				11	Банка
				12	Банкомат
				13	Фризер
				14	Ресторан/Кафана
				15	Пицерија
				16	Кафић
				17	Обућар
				18	Библиотека
				19	Брза храна
				20	Канцеларија
				21	Туристичка агенц.
				22	Пекара
				23	Столарија
				24	Трговачки центар
				25	Музеј
				26	Културни центар
				27	Болница/Здрав.цент.
				28	Школа
				29	Продавница моб. тел.
				30	Спортска опрема
				31	Пржионица кафе
				32	Салон тепиха и завеса
				34	Бурекционица
				35	Достава пошиљака
				36	Пошта
				37	Посластичарница
				38	Дисконт пића
				39	Козметички салон
				40	Златара
				41	Професионално чишћење
				42	Хемијско чишћење
				43	Перионица
				44	Сакрални објекти
				45	Јавно предузеће
				46	Факултет
				47	Галерија
				48	Суд
				49	Полиција
				50	Књижара
				51	Апотека
				52	Парфимерија
				53	Рибарница
				54	Мењачница
				55	Супермаркет
				56	Цвећара
				57	Казино
				58	Кладионица
				59	Студио за сунчање
				60	Киоск
				61	Јавна градска гаража
				62	Нотар

			63 Ауто школа 64 Извршитељ 65 Преводачки биро 66 Осигуравајуће дру. 67 Фотографска радња 68 Хуманитарна орг./људска права/за младе и сл. 69 Продав. боја и лакова 70 Компанија за трансфер новца 71 Маркетингшка агенција 72 Све за ЕУР 73 Међународна орган. 74 СЗР Бижутерија 75 ЦД шоп 98 Градски простор
6.	Име установе	ИмеУст ⁵⁰⁵	0 Недостаје податак/идент. обележја/заставе и сл. 1 Општина Северна Митровица 2 СТР "Ивана" Симпо намештај 3 МТС доо 4 Влада Републике Србије/Министарство за КиМ/Канцеларија у Косовској Митровици 5 Кајакашки клуб Трепча 6 SHPK "Burimi" 7 Улица Тетовска 8 Zyre per sherbime juridike JURISTI 13 Ria Transfer Parash Vlessa -co 14 Ndermarrje Marketingu Vegza 15 Scardian sigurime 16 Make up Morea 64 Трг Браће Милић 66 EU Information and Cultural Centre 67 Elipsa konfekcija 68 Књижара Завичај 69 Алфа БК Универзитет 70 Апотека Моћ природе 71 СТР Новитет 76 Месара Лазић 77 СТР Биљана 78 Цвећара БОЖУР 79 Српска напредна странка 80 СУПЕР Маркет ГИЛЕ

⁵⁰⁵ Имена установе дата су у свом изворном облику

			Комерц
			
		138	Sportske kladionice
			Zero bet
		139	Studio za sunčanje
			MEGA SUN
		143	Paris Story Caffè
		144	PS Fashion
		145	Luna Bar
		146	BarCode Caffè
		147	Bebop
		148	Moment caffè
		149	Полиција
			Косова/Министарство
			унутрашњих послова
		150	Centre Culturel
			Francais
		151	Здравствени центар
			Косовска Митровица
			
		162	Здравствени центар
			ДОМ ЗДРАВЉА
			Косовска Митровица
		163	Центар за културну
			баштину Митровица
		164	Bulevardi Isa Boletini
			
		166	Kulturni centar Rexhep
			Mitrovica
			
		169	Auto shkolla Bekimi
			...
		174	Council for the
			Defence of Human
			Rights and Freedoms in
			Mitrovice
			
		177	ADVOKAT Agim
			Lushta
		178	Advokat Valon Hajdini
		179	Advokat Zehra
			Vebrovci
			
		220	Пореска админ.
			Косова
		221	Shkolla e Muzikes
			"Tefta Tashko"
		222	Општина Митровица
		223	Universiteti Publik I
			Mitrovices
		228	Градски музеј
			Митровица
		229	Трепча индустријски
			парк Митровица
7.	Сектор	Сектор	0 Неодређено
			1 Модни сектор (одећа,
			обућа, модни додаци
			и козметика)
			2 Уметнички сектор
			(уметност, музика,
			књиге и фотографија)
			3 Сектор различитих

				услуга (оптичар, накит, цвеће, лекови, интелектуалне услуге, некретнине, паркинг, грађевина, занатске услуге, поштанске услуге, електрична енергија) 4 Сектор робе широке потрошње (намештај, супермаркет, киоск, трговачки центар, кућне потрошштине) 5 Сектор забаве и луксуза (туризам, пиће, цигарета, спорт, забава, играчке, поклони, слаткиши, храна) 6 Сектор израженог колективног идентитета (политика, религија, образовање, култура, медицина, сувенири) 7 Сектор напретка и информационе технологије (мобилна телефонија, новчано пословање, осигурање, информатичке услуге, телекомуникације)
8.	Самостална или зависна установа	Ланац		0 Непознат податак 1 Међународни ланац 2 Национални ланац 3 Регионални ланац 4 Самостална устан. 9 Неприменљиво
9.	Врста знака	ВрЗнака		0 Непознат податак 1 Име установе 2 Други знак на установи 3 Улични знак 4 Плочица са називом 5 Налепница 6 Постер 7 Плакат 8 Билборд 9 Путоказ 10 Графит 11 Обавештење 12 Летак 13 Оглас 14 Натпис 15 Рекламни оглас 16 Спољни елементи (јеловник, реклама..) 17 Лого
10.	Врста дискурса	ВрДискурса		0 Непознат податак 1 Градско регулаторни

				и инфраструктурни дискурс 2 Комерцијални дискурс 3 Трансгресивни дискурс
11.	Присуство властитих именица и другог текста	ПрисИменица		0 Непознат податак 1 В.именице 2 Други текст 3 Обоје
12.	Класификација властитих именица и другог текста	КласифИменица		0 Непознати податак 1 Српски елеменат 2 Албански елеменат 3 Енглески елеменат 4 Турски елеменат 5 Италијански елеменат 6 Немачки елеменат 7 Бошњачки елеменат 8 Македонски елеменат 9 Италијански елеменат 10 Руски елеменат
13.	Присутност обележја колективног идентитета (језички)	ИдентЈезик		0 Непознато 1 Нема 2 Има 3 Могуће да има
14.	Присутност обележја колективног идентитета (сликовно)	ИдентСлика		0 Непознато 1 Нема 2 Има 3 Могуће да има
15.	Број језика на знаку	БрЈезика		0 Непознат податак 1 Један језик 2 Два језика 3 Три језика 4 Четири и више језика
16.	Редослед језика према томе како се појављују	РедЈезика		0 Нема језика 1 Албански језик 2 Српски језик 3 Енглески језик 4 Турски језик 5 Босански језик 6 Ромски језик ⁵⁰⁶ 7 Италијански језик 8 Француски језик 9 Руски језик
17.	Величина фонта текста код различитих језика	ВеличинаФ		0 Непознат податак 1 Иста велич. фонта 2 Различита вел. 5 Једнојезични знак
18.	Редослед језика према величини фонта	РедоследЈезФ ⁵⁰⁷		0 непознат податак 1 Први језик 2 Други језик 3 Трећи језик 4 Четврти језик 5 Једнојезични знак
19.	Врста фонта	ВрстаФ		0 Непознат податак

⁵⁰⁶ За Варијаблу **РедЈезика**, ауторка је користила подваријабле РедЈезика2, РедЈезик3, РедЈезика4 да означи други, трећи, четврти језик, како се појављује.

⁵⁰⁷ Ауторка је и код ове Варијабле применила исто правило као и код Варијабле **РедЈезика** користећи подваријабле.

			1 2 5	Иста за све језике Различита Једнојезични знак
20.	Болдирање	Бол	1 2	Нема Има
21.	Присутност превода	Превод	0 1 2 3 4 5	Непознат податак Дослован превод Слободан превод Нема превода Делимични превод Једнојезични знак
22.	Видљивост вишејезичне природе знака	Видљивост	0 1 2 5	Непознат податак Видљива вишејезич. Невидљива вишејез. Једнојезични знак
23.	Присутност мешања језика	Мешање	0 1 2 3 4 5	Непознат податак Нема мешања Мешање језика на нивоу текста Мешање језика на нивоу реченице Мешање језика на нивоу речи Једнојезични знак
24.	Број писама	БрПисма	0 1 2 3 4	Непознат податак Једно писмо Два писма Три писма Четири и више писама
25.	Редослед писама према томе како се појављују	РедПисма ⁵⁰⁸	0 1 2 3 4 5 6 7	Непознат податак Латиница (алб.) Ћирилица Латиница (срп.) Латиница (енг.) Латиница (турски) Латиница Ћирилица (руски)
26.	Присутност обележја глобализације (језички)	ГлобаЈезик	0 1 2 3	Непознато Нема Има Могуће да има
27.	Присутност обележја глобализације (сликовно)	ГлобаСлика	0 1 2 3	Непознато Нема Има Могуће да има

⁵⁰⁸ Ауторка је и овде применила исто правило, као и код Варијабли **РедЈезика** и **РедоследЈезФ**

ПРИЛОГ 3 – АНКЕТНИ УПИТНИК НА СРПСКОМ И АЛБАНСКОМ ЈЕЗИКУ

ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ подељеног града (СЕВЕРНА И ЈУЖНА КОСОВСКА МИТРОВИЦА)⁵⁰⁹

Најљубазније вас молим да попуните упитник у прилогу. У питању је анонимна анкета, којој је циљ да истражи како доживљавате језичке знакове/пејзаж (натписе, рекламе, називе угоститељских објеката, графите, натписе на државним институцијама и сл.), око себе у Косовској Митровици.⁵¹⁰ Молим вас да искрено одговорите на питања. Резултати ће се користити само у истраживачке сврхе (израда докторске дисертације), и ваш идентитет никада неће бити откривен.

Уз захвалност за Ваш допринос и издвојено време.

1. ПОЛ (заокружи/означи):
 - мушки
 - женски
2. Старосна доб: (заокружи/означи):
 - до 20 година
 - од 21. до 30. година
 - од 31. до 40. година
 - од 41. до 50. година
 - преко 51. годину
3. Стручна спрема: (заокружи/означи):
 - основна школа
 - средња школа
 - виша стручна спрема
 - висока стручна спрема/мастер
 - магистратура/докторат
4. Ви сте: (заокружи/означи):
 - грађанин/ка К. Митровице (рођени и живите у К. Митровици)
 - досељеник/ца (тек однедавно живите у К. Митровици, после сукоба на Косову)
 - студент/студенткиња
 - туриста/туристкиња/посетилац
 - привремено (не живите у К. Митровици, дошли сте ради краћег посла/овде радите и сл.)
 - остало (допиши)
5. Националност: (заокружи/означи):
 - Србин/Српкиња
 - Албанац/Албанка
 - Хрват/Хрватица
 - Ром/Ромкиња

⁵⁰⁹ Анкета представља делимичну репликацију анонимне анкете коју је користила: Grbavac, Ivana (2012). Jezični identitet i jezični krajobraz u Mostaru. Zagreb: University of Zagreb, unpublished PhD thesis

⁵¹⁰ Када кажемо Митровица мислимо на Косовску Митровицу (пре сукоба на Косову 1999. године), општину Северна Митровица, и/или општину Јужна Митровица (после сукоба на Косову 1999. године) у косовском систему и Косовску Митровицу по Уставу РС. Ауторка је у анкети користила и називе Северна и Јужна Косовска Митровица, услед чињенице да је већи број испитаника „инсистирао“ да се назив допуни са Косовска.

- Горанац/Горанка
 - Црногорац/Црногорка
 - Бошњак/Бошњакиња
 - остало (допиши)
6. Којим језиком говорите: (заокружи/означи):
- српским језиком
 - хрватским језиком
 - босанским/бошњачким језиком
 - албанским језиком
 - црногорским језиком
 - ромским језиком
 - остало (допиши)
7. Поред свог матерњег језика, да ли говорите и језиком неке друге заједнице која живи на Косову? Уколико је одговор да, напишите којим се још језиком служите (заокружи/допиши):
- не
 - да (допиши)
8. Законом о употреби језика на Косову, по увођењу међународног протектората, албански и српски језик добијају равноправан статус и постају службени језици на Косову (косовски систем) а језици осталих мањинских заједница (турски, босански, ромски језик) налазе се у службеној употреби на општинском нивоу, према законом утврђеним условима. Сматрате ли да се дати закон поштује у Северној К. Митровици ? (образложи одговор):
-
9. Сматрате ли да се Закон о употреби службених језика на Косову у оквиру косовског система поштује у Јужној К. Митровици? (образложи одговор):
-
10. Да ли знате, поред српског и албанског језика, који је још језик у службеној употреби у Јужној К. Митровици ? Уколико је одговор да, допишите назив језика (заокружи/допиши):
- не
 - да (допиши)
11. Сматрате ли да би у делу К. Митровице у којој живите (Северна или Јужна) требало бити више језичких знакова на вашем матерњем језику? (образложи одговор):
-
12. Сматрате ли да би у делу К. Митровице у којој НЕ живите (Северна или Јужна) требало бити више језичких знакова на вашем матерњем језику? (образложи одговор):
-
13. Да ли вам смета када у делу К. Митровице у којој живите видите неки знак написан на језику који није ваш матерњи (образложи одговор):
-
14. Сматрате ли да вишејезични знаци (знаци написани на два или више језика) у делу К. Митровице у којој живите угрожавају ваш идентитет (образложи одговор):
-
15. Када негде у делу К. Митровице у којој живим (Северна или Јужна) видим обележје идентитета другог народа (нпр. месара „Халал“, кафић „Долче вита“ радња „Скендерај“, ресторан „Видовдан“ и сл.) осећам (образложи на који начин то утиче на тебе):
-
16. На који начин доживљавате језички изглед К. Митровице у делу у коме живите (језик на натписима, политичким графитима, рекламама и сл)? (образложи одговор):

-
17. На који начин доживљавате језички изглед К. Митровице у делу у коме НЕ живите (језик на натписима, политичким графитима, рекламама и сл)? (образложи одговор):
.....
18. Сматрам да је питање вишејезичности у косовском систему (српског и албанског језика као службених језика) на знаковима у Северној и Јужној К. Митровици проблем који треба што пре решавати? (образложи своје мишљење по овом питању):
.....
19. Равноправна употреба српског и албанског језика у свим косовским институцијама и другим организацијама и предузећима која врше јавне функције и услуге је потребна (заокружи/означи):
- да, наравно
 - можда
 - не знам
 - нисам сигуран/на
 - не, није потребна
 - остало (допиши)
20. Равноправна употреба српског и албанског језика у јавном простору је потребна (заокружи/означи):
- да, наравно
 - можда
 - не знам
 - нисам сигуран/на
 - не, није потребна
 - остало (допиши)
21. Како је, по вашем мишљењу уређена вишејезичност (употреба српског и албанског језика у Северној и Јужној К. Митровици (образложи одговор):
.....

ХВАЛА!

PYETSOR/ANKETË - Peizazhi Gjuhësor i një qyteti të ndarë (MITROVICA VERIORE DHE JUGORE)⁵¹¹

Ju lutem plotësoni pyetësonin e bashkangjitur. Ky është një studim anonim që synon të eksplorojë se si ju i përjetoni shenjat / peisazhet gjuhësore (shenja, reklama, emra restorantesh, mbishkrime, mbishkrime në institucionet shtetërore, etj.) përreth jush në Mitrovicë⁵¹². Ju lutemi përgjigjuni pyetjeve tuaja me sinqeritet. Rezultatet do të përdoren vetëm për qëllime kërkimore (disertacionin e doktoraturës), dhe identiteti juaj nuk do të zbulohet kurrë.

Jam mirënjohëse për kontributin dhe kohën tuaj.

1. Gjinia (rretho / shëno):

- mashkull
- femër

2. Mosha: (rretho / shëno):

- deri në 20 vjet
- nga 21 deri në 30 vjet
- nga 31 deri në 40 vjet
- nga 41 deri në 50 vjet
- mbi 51 vjet

3. Kualifikimet profesionale: (rretho / shëno):

- Shkolla fillore
- Shkolla e mesme
- arsimi i lartë
- diplomë universitare / master

4. Ju jeni: (rretho / shëno):

- qytetar i Mitrovicës (I lindur dhe jeton në Mitrovicë)
- emigrant (vetëm kohët e fundit ke jetuar në Mitrovicë, pas konfliktit në Kosovë)
- student/studente
- turist / turiste / vizitor
- përkohësisht (nuk jetoni në Mitrovicë, keni ardhur për një punë / punë më të shkurtër këtu, etj.)
- të tjera (shtoni)

5. Kombësia: (rretho / shëno):

- Serb/Serbe
- Shqiptar/Shqiptare
- Kroat/Kroate
- Romë/Rome
- Malazez/Malazeze
- Boshnjak/Boshnjake
- të tjera (shtoni)

6. Cilën gjuhë flisni: (rretho / shëno):

- Serbe
- Kroate
- Boshnjake
- Shqipe
- Malazeze

⁵¹¹ Sondazhi është një përsëritje e pjesshme e një anketimi anonim të përdorur nga: Grbavac, Ivana (2012). Identiteti gjuhësor dhe peizazhi gjuhësor në Mostar. Zagreb: Universiteti i Zagrebit, teza e pabotuar e doktoraturës

⁵¹² Kur themi Mitrovica, nënkuptojmë Mitrovicën e Kosovës (para konfliktit të vitit 1999 në Kosovë), komunën e Mitrovicës së Veriut, dhe / ose komunën e Mitrovicës së Jugut (pas konfliktit të 1999 në Kosovë).

- Rome
- të tjera (shtoni)

7. Përveç gjuhës suaj amtare, a flisni gjuhën e ndonjë komuniteti tjetër që jeton në Kosovë? Nëse po, shkruani gjuhën tjetër që e përdorni (rretho/shëno):

- jo
- po (shtoni)

8. Me Ligjin për përdorimin e gjuhëve në Kosovë, pas futjes së protektoratit ndërkombëtar, gjuhës shqipe dhe serbe u jepet status i barabartë dhe bëhen gjuhë zyrtare në Kosovë, ndërsa gjuhët e bashkësive të tjera të pakicave (turqisht, boshnjakisht, rome) përdoren zyrtarisht në nivel komunal, sipas kushteve ligjore. A mendoni se ligji në fjalë është duke u respektuar në Mitrovicën e Veriut? (shpjegoni përgjigjen):

.....

9. A mendoni se ligji në fjalë është duke u respektuar në Mitrovicën e Jugut?(shpjegoni përgjigjen):

.....

10. A e dini, përveç gjuhës serbe dhe shqipe, cila është gjuha zyrtare në përdorim në Mitrovicën e Jugut? Nëse po, plotësoni emrin e gjuhës (rrethoni / plotësoni):

- jo
- po (shtoni)

11. A mendoni se duhet të ketë më shumë shenja gjuhësore në gjuhën tuaj amtare në pjesën e Mitrovicës ku jetoni (në Veri apo Jug)? (shpjegoni përgjigjen):

.....

12. A mendoni se duhet të ketë më shumë shenja gjuhësore në gjuhën tuaj amtare në pjesën e Mitrovicës ku NUK jetoni (në Veri apo Jug)? (shpjegoni përgjigjen):

.....

13. A ju pengon kur shihni një shenjë të shkruar në një gjuhë tjetër përveç gjuhës suaj amtare në pjesën e Mitrovicës ku jetoni (shpjegoni përgjigjen):

.....

14. A mendoni se shenjat shumëgjuhëshe (shenjat e shkruara në dy ose më shumë gjuhë) në pjesën e Mitrovicës ku jetoni kërcenojnë identitetin tuaj (shpjegoni përgjigjen):

.....

15. Kur diku në pjesën e Mitrovicës ku unë jetoj (në Veri apo Jug) shoh mbishkrime të identitetit të popujve tjerë (p.sh. mishtore "Hallall", kafene "Dolce vita" dyqan "Skenderaj", restorant "Vidovdan" etj.) E ndjej (shpjegoje si ndikon kjo tek ju):

.....

16. Si e përjetoni pamjen gjuhësore të Mitrovicës në pjesën ku jetoni (gjuhë në shenja, mbishkrime politike, reklama, etj.)? (shpjegoni përgjigjen):

.....

17. Si e vlerësoni pamjen gjuhësore të Mitrovicës në pjesën në të cilën NUK jetoni (gjuha në shenja, mbishkrime politike, reklama, etj.)? (shpjegoni përgjigjen):

.....

18. Konsideroj se çështja e shumëgjuhësisë në sistemin e Kosovës (serbe dhe shqipe si gjuhë zyrtare) në shenjat në Mitrovicën e Veriut dhe Jugut është një problem që duhet të adresohet sa më shpejt të jetë e mundur? (shpjegoni mendimin tuaj për këtë pyetje):

.....

19. Përdorim i barabartë i gjuhës serbe dhe shqipe në të gjitha institucionet e Kosovës, organizatat dhe ndërmarrjet tjera që kryejnë funksione dhe shërbime publike është i nevojshëm (domosdoshëm) (rretho / shëno):

- Po, natyrisht
- mbase
- Nuk e di
- Nuk jam i sigurt/e sigurtë
- jo, nuk kërkohet

- të tjera (shtoni)

20. Përdorimi i barabartë i gjuhës serbe dhe shqipe në hapësirën publike është i nevojshëm (domosdoshëm) (rretho/ shëno):

- Po, natyrisht
- mbase
- Nuk e di
- Nuk jam i sigurt/e sigurtë
- jo, nuk kërkohet
- të tjera (shtoni)

21. Sipas mendimit tuaj, si mendoni se është e rregulluar shumëgjuhësia (përdorimi i gjuhës serbe dhe shqipe në Mitrovicën Veriore dhe Jugore (shpjegoni përgjigjen):

.....

FALEMINDERIT!

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Марија Недељковић–Правдић је рођена 17.05.1979. године у Чачку, где је завршила основну школу и Гимназију са одличним успехом. Дипломирала је енглески језик и књижевност на Филозофском факултету у Приштини 2003. године. Јануара 2006. године, Марија је уписала програм мастер студија у области пословне администрације, смер међународни маркетинг на *Berne University of Applied Sciences, City of London College*, где је јуна 2007. године стекла звање *Executive MBA in International Marketing*. Као стипендиста Фондације др Зоран Ђинђић Марија стручну праксу обавља на Светском универзитетском сервису у Грацу (WUS Austria). На Економском факултету у Београду, Марија је 2010. године нострификовала диплому стечену у Лондону, као диплому дипломских академских студија са звањем дипломирани економиста–мастер, област Пословно управљање.

Поред докторских студија на Филолошком факултету у Београду, Марија је докторанд и на Факултету политичких наука у Београду, смер Међународне и европске студије. Преостале обавезе тичу се израде и одбране докторске дисертације под називом „ПРИМЕНА ИСКУСТАВА НОРМАЛИЗАЦИЈЕ ОДНОСА „ДВЕ НЕМАЧКЕ” (1972) НА КОРЕЈСКОМ ПОЛУОСТРВУ У ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОМ РАЗДОБЉУ”. Ментор на изради наведене дисертације је проф. др Драган Ђукановић.

Марија је радила за мисију владавине права на Косову – ЕУЛЕХ, на позицији аналитичарке српских медија и службенице за комуникацију. У периоду од 2013.–2017. године радила је за Канцеларију Специјалног представника ЕУ на Косову на позицији политичке саветнице за север Косова. Поред наведеног, радила је и као извршна директорка НВО „Центар за мониторинг и активизам – ЦЕМА” из Чачка. Марија је прошла бројне обуке и семинаре (имовинска права, мањинска права, насиље у породици, дипломатско праћење избора и сл.) при различитим невладиним и међународним организацијама. Од јануара 2020. године запослена је као извршна директорка ЈП „Пошта Србије”, а од априла 2021. године као саветница за послове услуга.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Марија М. Недељковић–Правдић

Број индекса: 13072/Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

„ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖИ ПОДЕЉЕНОГ ГРАДА: СЕВЕРНА И ЈУЖНА МИТРОВИЦА”

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис аутора

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Марија М. Недељковић–Правдић

Број индекса: 13072/Д

Студијски програм: наука о језику

Наслов рада: **„ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖИ ПОДЕЉЕНОГ ГРАДА: СЕВЕРНА И ЈУЖНА МИТРОВИЦА”**

Ментор: проф. др Јелена Филиповић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖИ ПОДЕЉЕНОГ ГРАДА: СЕВЕРНА И ЈУЖНА МИТРОВИЦА”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, _____

Потпис аутора

1. **Ауторство.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.